		ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
భగవద్గీతలు, మూలముమాత్రము	...	0	8
,, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము	...	1	12
,, అనిబిసెంటుగారి ఇంగ్లీషు తర్జుమా	...	0	10
,, శ్రీరామచంద్రసరస్వతీకృత ఆంధ్రటీకాతాత్పర్య వివరణసహితము	...	6	0
సౌందర్యలహరి, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యము	...	0	8
హఠయోగప్రదీపిక ,,	...	3	0
శంకరవిజయము, సవ్యాఖ్యానము	...	2	8
భక్తిఫలనముక్తి	...	0	1
భగవద్గీతాసారసంకీర్తనలు	...	0	2
ఉత్తరగీతా, సటీక, చిన్నసైజు	...	0	12
నైష్కర్మ్యసిద్ధి, సురేశ్వరాచార్యకృతము, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యము		5	0
పంచీకరణము, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము	...	0	3
,, తెనుఁగువచనము	...	0	3
భగవద్గీత, శంకరభాష్యము	...	2	8
వాసుదేవమననము, తెనుఁగువచనము	...	1	0

వైద్యగ్రంథములు.

అనుపానమంజరి		...	0	12
అజీర్ణమంజరి		...	0	4
అష్టాంగహృదయము, సూత్రస్థానము	I	...	6	0
డిటో చికిత్సాకల్పస్థానములు	II	...	5	0
డిటో శారీర నిదానస్థానములు	III	...	3	8
డిటో ఉత్తరస్థానము	IV	...	6	0
చరకసంహిత, సూత్రస్థానము	I	...	6	0
,, శారీర, ఇంద్రియ, నిదాన, విమానస్థానములు	II	...	5	0
,, చికిత్సాస్థానములు	III	...	8	0
,, సిద్ధి - కల్పస్థానములు	IV	...	3	8

శ్రీః.

శ్రీరామావతారతత్త్వము

పదునొకండవ ప్రకరణము

ఇయ్యది

కళాప్రపూర్ణ కావ్యస్మృతితీర్థ:

జనమంచి శేషాద్రిశర్మ విరచితము.

చెన్నపురి:

శ్రీ 'రామ' ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రితము.

1939

భద్రవాక్యం.

మహానుభావులారా!

శ్రీరామాయణతాత్పర్యమునందుఁ బదునొకండవ ప్రకరణము తమసన్నిధి నునుచుభాగ్యము గల్గినది. యుద్ధకాండమునం దర్ధభాగ మీప్రకరణమునఁ గలదు. ఇంకొక ప్రకరణమున యుద్ధకాండము ముగియును. శ్రీరామపట్టాభిషేకము రాజ్యపాలనము ననువిషయములతో నీ కాండషట్కము ముగియును. పిదప నుత్తరకాండము వ్రాయవలసి యుండును. మహాశయులసాయము మఱింత కల్గినఁగాని దాని ముద్రింపఁ జాలనేమో యనుసందియ ముదయించెడిని. ఇంతదనుక నెట్లో ప్రకటింపఁ గల్గితిని. సర్వేశ్వరునను గ్రహ ముండిన నదియుఁ బూర్తి కాకపోవునా యను నమ్మకము నుదయించుచున్నది. ఏది యెట్లున్నను భాషోద్ధారకులగు మ॥ రా॥ రా॥ శ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రులుగారి తోడ్పాటున నింతవఱకైనఁ బూర్తిచేయఁ గల్గితిని. వారిసాయ మపారము. నాకృతజ్ఞతకుం బాత్రులు శాస్త్రులుగారని మఱిమఱి వ్రాయనేల? నాయభివృద్ధికి సర్వదా సర్వథా వారే ప్రధానులు. వారి నీశ్వరుఁడు

రక్షింపుఁగాక. అచిరకాలముననే పండ్రెండవభాగమును బాఠకమహాశయులు చూడఁగలరని విశ్వసించుచున్నాఁడను. ఇందలి విశేషాంశములు పండితాఖండలులు విమర్శించి నాయాశయము సర్వమతసమ్మతమని యనుగ్రహింతురను నమ్మకము నాకున్నది. శ్రీరామాయణము వైష్ణవులకొఱకే యేర్పడినదనువాదము కాని విశిష్టాద్వైతమునే యది బోధించునని వచించుట పాపకార్య మనువారలలో నేఁ బ్రథముఁడను. భగవంతుఁ డెల్లర సమానముగాఁ గాంచును. భక్తి ధనముగల్గినవారిని బ్రేమించును. భక్తి సర్వమతములకు సమానము. కావున విశిష్టాద్వైతమునే బోధించుననుట రామాయణమునకే కళంకము. భగవచ్చరిత్ర మట్టికళంకపాత్రము కారాదు గదా. కావున సర్వమతశరణ్య మీరామాయణ మనవలయును. ఈవిషయము నందందు విమర్శించితిని. నాకుఁ దెలిసినంతవట్టు వ్రాసితిని. ప్రమాదములు క్షంతవ్యములు. ఇంతకన్నఁ బెంపొందించి వ్రాయఁదగినవిషయములు లేవు.

ఇట్లు ప్రార్థించు బుధజనవిధేయుఁడు,

జనమంచి శేషాద్రిశర్మ.

శ్రీ. శ్రీ. శ్రీ.

ఉద్ధారకులు

మ-రా-శ్రీ, మడిపల్లి సూర్యనారాయణమూర్తిగారు, ఆరవల్లి, ప. గోదావరి.
,, అయ్యగారి బుస్సెట్టిగారు, కణేకల్లు, బళ్లారి.
,, తూములూరు శివరామయ్యగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్., నెల్లూరు.

పోషకులు

మ-రా-శ్రీ, అక్కెనప్రగడ లక్ష్మీనారాయణరావుగారు,
బి, ఏ., బి. ఇ., ఇంజనీయరుగారు, కృష్ణా.
,, దేచిరాజు రామరావుగారు, గుంటూరు.
,, భాగవతుల అన్నేశ్వరముగారు, రేపల్లి.
,, ఏ. టి. వి. ఆర్. నరసింహస్వామిగారు, ఆరపల్లి, ప. గోదావరి.
,, పైడా రామకృష్ణయ్యగారు, జమీందారులు, కాకినాడ.
,, బొమ్మిసెట్టి లక్ష్మీనరసింహస్వామిగారు, నెల్లూరు.
,, వలంపల్లి రామకృష్ణమ్మశ్రేష్ఠిగారు ,,
,, పవ్వేటి విశ్వనాథరావుగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్., ,,
,, కాసుఖేల సీతాపతిరావుగారు, రిటైర్డు, డిప్టీకలెక్టర్ ,,
,, పత్తి గురుమూర్తిశ్రేష్ఠిగారు, కల్లూరు
,, పామిడుగు చలమయ్యగారు ,,
,, కోటి వెంకటరామయ్యసెట్టిగారు ,,

మ-రా-శ్రీ, బచ్చు చంద్రమౌళిగారు, ముసునూరువారిపాళెము.
,, అల్లాడి జగన్నాథశాస్త్రిగారు, బి. ఏ., ఎల్. టి.,
హెడ్ మాష్టరు. వి. ఆర్. హైస్కూలు, వేంకటగిరి.
,, జంగా లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రులుగారు, ఉపాధ్యాయులు, కడప.
,, పత్తి రాఘవులుశ్రేష్ఠిగారు ,,
,, గార్లదిన్నె రామేశ్వరరావుగారు, అడ్వకేటు ,,
,, బత్తులపల్లె శేషగిరిరావుగారు ,,
,, కాట్రపాటి చలపతిరావుగారు ,,
,, సముఖము శ్రీనివాసులునాయుడుగారు ,,
,, యల్. నరసింహయ్యగారు, ఉపాధ్యాయులు ,,
,, తల్లము వీరయ్యశ్రేష్ఠిగారు, ప్రొద్దుటూరు.
,, జూటూరు నాగయ్యశ్రేష్ఠిగారు, ,,
,, దేవరకొండ సుబ్రహ్మణ్యముగారు, పాటూరు.
,, యాదాళ్ల బాలసుబ్బయ్యశ్రేష్ఠిగారు, బెడుసుపల్లె.
,, గడియారము కృష్ణస్వామయ్యగారు, ఇప్పపెంట.
,, నిట్టూరు లక్ష్మీనారాయణరావుగారు, బి. ఏ., ప్లీడర్, గుత్తి,
అనంతపురము.
,, సిద్ధవరము వేంకటసుబ్బయ్యగారు, బి. ఏ., ప్లీడర్, గుత్తి.
,, వి. కొప్రేశాచార్యులుగారు, బి. ఏ., బి. ఇ.డి.,ఉపాధ్యాయులు.
,, ఆర్కాటు వెంకోబరావుగారు, పెన్షనర్ ,,
,, కాన్గోవి నరసింహరావుగారు, పెన్షనర్ ,,
,, ఉప్పర్లపల్లి రంగాచార్యులుగారు, తెలుగుపండితులు,
హైస్కూలు.
,, వై. కొండల్ రావుగారు, ఉపాధ్యాయులు.
,, ఓ. ఐ. శౌరిరెడ్డిగారు, ఎమ్. ఏ., బి. యల్., వకీలు.

మ-రా-శ్రీ, కే. వేంకటరావుగారు, అనుముపల్లె.
,, రాచర్ల తిప్పయ్యగారు, బెళుగుప్ప.
,, మొలకతాళ్ల చిన్నపుల్లయ్యగారు, గాండ్లపాడు.
,, కరణము కృష్ణరావుగారు, జేవినహళ్లి, అనంతపురము.
,, బి. రంగాచార్యులుగారు, ఉపాధ్యాయులు, కిరికెర.
,, కే. లింగప్పగారు, కరణము. ,,
,, గాదంశెట్టి సుబ్బయ్యశ్రేష్ఠిగారు ,,
,, కట్టా ఆత్మారామయ్యశ్రేష్ఠిగారు, హిందూపురము
,, కట్టా మాధవయ్యగారి నారప్పశ్రేష్ఠిగారు ,,
,, మాకము సీనయ్యగారి నారాయణయ్యశ్రేష్ఠిగారు ,,
,, పొప్పిసెట్టి ఆదినారాయణశ్రేష్ఠిగారు ,,
,, దొంతి భీమయ్యశ్రేష్ఠిగారు ,,
,, హెచ్. బి. లక్ష్మణాచార్యులుగారు, పరిగి.
,, వెలమకూరు ఆత్మారామప్పగారు, అనంతపురము.
,, ఇంజేటి సుబ్బరామరావుగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్., ,,
,, యాదాటి తిమ్మయ్యగారు ,,
,, కే. యస్. రాఘవాచార్యులుగారు, బి. ఏ., ఎల్. ఎల్. బి.,
,, మానేపల్లి నారాయణరావుగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్.,
,, శ్రీకంఠ సుబ్బయ్యగారు, అనంతపురము.
,, అంగడహళ్లి కృష్ణమూర్తిరావుగారు.
,, కంబము శ్రీనివాసరావుగారు, రిటైర్డ్ హుజూర్ ట్రెజరర్.
,, నాగేళ్ల వేంకటనరసయ్యశ్రేష్ఠిగారు, కొండకొమెర్ల.
,, ఆర్. వి. లక్ష్మీకాంతరావుగారు, ఇన్షూర్యార్ ఏజెంటు.
,, విట్టా శేషప్పశ్రేష్ఠిగారు, బళ్లారి.

మ-రా-శ్రీ, రావుసాహేబు జే. పాపయ్యశ్రేష్ఠిగారు, బళ్లారి.

" పిళ్లారిశెట్టి రంగబ్రహ్మనాయడుగారు, బి. ఏ., హుజూర్ శిరస్తాదారుగారు.

" చెరుకూరు భీమప్పగారు.

" శ్రీమతి వై. ఛాయాంబగారు.

" జిడ్డు లింగయ్యగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్., మునిసిఫ్‌గారు, శ్రీకాకుళము, విశాఖపట్టణము.

" పర్వతము రాజేశ్వరరావుపంతులుగారు, బెజవాడ.

" నేమాని జగన్నాథముగారు, రాయపురము, విశాఖపురి.

" పుల్లెల వేంకటరమణయ్యగారు, ఇచ్ఛాపురము.

" కట్టా జోగయ్యగారు, మదరాసు.

" దోగుపర్తి వేంకటసుబ్బరావుగారు, మదరాసు.

" ఢాకరాజు వేంకటరమణరావుగారు, చిన్నతిప్పసముద్రము, చిత్తూరు.

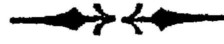
వి ష య సూ చి క.

శ్రీః

శ్రీ రామావతారతత్త్వము

యుద్ధకాండము.

ఏకాదశప్రకరణము.

శ్లో. "హృదయకుహరమధ్యద్యోతితన్మంత్రసారం
నిగమనియమగమ్యం వేదశాస్త్రైరచింత్యం,
హరిహరవిధివంద్యం హంసమంత్రాంతరస్థం
దశరథసుతమీళే దైవతం దేవతానామ్.

దేవేంద్రనీలనవమేఘవినిర్జితాంగం
పూర్ణేందుబింబవదనం శరచాపహస్తమ్,
సీతాసమేతమనిశం శరణం శరణ్యం
చేతో మదీయ మభివాంఛతి రామచంద్రమ్.

కోదండదీక్షాగురు మాదిమూలం
గుణాశ్రయం చందనకుంకుమాంకమ్,
స లక్ష్మణం సర్వజనాంతరస్థం
పరాత్పరం రామమహం నమామి.

విలోలమణికుండలం విమలచంద్రబింబాననం
విఖండితదశాననం వితతచాపబాణోజ్జ్వలం

విమోహితజగత్త్రయం వికచపద్మపత్రేక్షణం
విభీషణం సురక్షకం విజయరామమీళే హరిమ్. ౪

రామం రాక్షసమర్దనం రఘువరం దైతేయవిధ్వంసినం
సుగ్రీవేప్సితరాజ్యదం సురపతేర్భృత్యాంతకం శార్ఙ్గిణం,
భక్తానామభయప్రదం భయహరం పాపౌఘవిధ్వంసినం
సామీరిస్తుతపాదపద్మయుగళం సీతాసమేతం భజే.” ౫

భగవత్పాదపద్మసేవాపరాయణులారా! మహాశయులారా!

శ్రీరామావతారతత్త్వమునందుఁ బదియవప్రకరణమును జదివి తత్సారామృతమును గ్రోలి యానందపరవశుల రైతి రని సంభావింతును. ఆప్రకరణమునఁ గల కథారహస్యముల నెమకి పరితృప్తి నొందియుందు రనుకొందును. హనుమచ్ఛీలము దానఁ దేటపడియే యుండును. ఆమహాత్ముఁడు భక్తజనాగ్రణి యనుభావము మీకు దృఢముగ నెలకొనియుండు. జానకి శ్రీరామచంద్రున కానవాలుగాఁ దనచూడామణి నొసంగుభాగముం జదువఁగా రత్నములశక్తి యెట్టిదో పూర్వులవ్వాని నెంతశ్రద్ధగా ధరించుచుండిరో తన్మహత్త్వము వారికెంత చక్కఁగాఁ దెలిసియుండెనో మీకు గోచరించి యుండునని నావిశ్వాసము. సీతాదేవి మహాప్రకృతి యని యూహింపక యామె వెతలపాలయ్యెననియు హనుమ యాదేవికెంతయో యుపకరించి కష్టములం దీర్చెననియుఁ బలుకువార లెంతపామరులో తెలిసికొనియే యుందురు. జనకతనూజాత యేరీతి నటించి తన యనంతశక్తి నెవ్వార లెఱుంగకుండఁజేసి స్త్రీజనసామాన్యమునకుఁ బాతివ్రత్యమహత్త్వము

నెఱింగించెనో యించుక యోజించినఁ దేటపడఁ గలదు. శాప వశమున రాక్షసత్వము నొంది సకల వేదవేదాంగవేత్తయై యొప్పు రావణాసురునిఁ దూలనాడక తూలనాడినట్లు తేటపడఁ జేయుభాషణముల నా ప్రకృతి పలికి తనభావ మాపరాత్ప రుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి తప్ప నితరు లెఱుంగకయుండఁ జేసెనో సుంత విమర్శించిన మహానంద ముదయింపకపోవదని నా నమ్మకము. మహాముని వాల్మీకి యాయాఘట్టములయం దట్టిభావము సూచించుపదముల నేల యుపయోగించెనో యించుక యోజింపవలసి యుండును. శాపాంత మెట్లుండ వలయునో యందుల కనురూపముగా వర్తించి యకార్యము నెఱవేర్చి తనభక్తునెట్లుద్ధరించెనో యని సీతాచరిత్రమును బఠించి మన మెఱుంగుటయే తెలుంగు. అట్లుగాక కేవల కథా పఠనమున నానందించినఁ గలుగులాభము కాలక్షేపరూపమే గాని వేఱొకటి కానేరదు. మతము లనుపేరఁ బెద్ద లాకా లపువారియోగ్యతల ననుసరించి కొన్నిధర్మముల నెఱిఁగించి తన్మూలమునఁ దరింపుఁడని తెలిపిరి కాని పరమతముల దూషింపుఁడనికాని తన్మతావలంబకులతో ద్వేషింపుఁ డనికాని బోధించినవా రొక్కరైన నిక్కము విచారింపఁ గానరారనక తప్పదు. దేశకాలానురూపముగ మతధర్మములు మార్పఁబడి నవి. హిమాలయమున నుండువారలు జపము జేయునప్పటి కవచధారణాదులు మద్రపురప్రాంతవాసుల కేవగింపును గల్గించును. కాని వీరే యాతావులకుం బోయినప్పు డట్లే యాచరింతురు. అప్పటి తమవర్తనము దూష్యమని నిష్ఫలమని భావింతురా? భావించుచో నాయాత్ర నిరర్థకమే యగుంగదా.

ఆభాషమున యాత్ర కరుగరు కదా. దీనింబట్టి శీతోష్ణావి భేదముల ననుసరించి యాచారములు మాఱుచుండుననియు భక్తిజ్ఞానవైరాగ్యములు మార్పునొందనివనియు నవి కుదిరిన నీబాహ్యాచారము లెట్లున్నను బాధ లేదనియుఁ దేలుగదా. కావునఁ బరమతముల దూషించుట యజ్ఞానమూలముననే కాని వేఱుగాదని సిద్ధాంతమేర్పడుచున్నది.

ఏమతమునఁగాని మధ్యభాగమునఁ జేరినవారలే తఱచుగాఁ బరమతముల దూషించువారు. మధ్యవైష్ణవులే విశేషించి శివుని దూషింతురు. తక్కినవారి కింతవెఱ్ఱి యెత్తదు. మతాంతరప్రవిష్టులా రెండుమతములకుం గాక రేవణావలెఁ జెడుదురు. మతస్వరూపము తెలిసియున్నవార లట్లు దూషింపఁ జాలరు. తెలియనివ్రాత్యులే తెగించి దూఱుచుందురనవలసినదే. వానఁ బామరులు శిష్యులై ధనమిత్తురు. వారికి వలసినదదియే కదా. కావున నట్టియజ్ఞులదూషణముల నాలకింపక వీటిఁబుచ్చి సాధువులబోధముల నాలకించి బాగుపడవలయుననుటయే సమంజసము. కొంద ఱెన్నిమతము లేలయందురు. వారికంటె వింతమానవులు సృష్టినుండరని నే నూహింతును. అట్లనువారికిఁ గర్మసిద్ధాంతమే తెలియదు. స్వప్రౌఢిమఁ గార్యములు సాధింతుమని వారితలంపు. అట్టివారినే యజ్ఞులని పూర్వులు తెలిపిరి. వారిని విజ్ఞులనుగా నొనర్పఁ బూనరాదా యని కొంద ఱందురు. అది కారానిపని. శక్యమే కాదని యాక్రిందిసూక్తిం జదివిన గ్రహింపఁ గలుగుదురు.

"శక్యో వారయితుం జలేన హుతభుక్ఛత్త్రేణ సూర్యాతపో
నాగేంద్రో నిశితాంకుశేన సమదో దండేన గోగర్దభౌ,

వ్యాధి ర్భేషజసంగ్రహైశ్చ వివిధై ర్మంత్రప్రయోగై ర్విషం
సర్వ స్యౌషధ మస్తి శాస్త్రవిహితం మూర్ఖస్య నాస్త్యౌషధమ్.'' ౧౧
భర్తృహరి. నీతిశతకము.

మూర్ఖసంగతియు ననిష్టదాయకమే యని యీనీతి తెల్పెడిని.

''వరం పర్వతదుర్గేషు భ్రాంతం వనచరైస్సహ,
న మూర్ఖజనసంపర్కస్సురేంద్రభవనే ష్వపి.'' ౧౮
భర్తృ. నీతిశతకము.

మనకంటెఁ బామరులను బాగుచేయవలదా యనుప్రశ్నము న్యాయమేకాని యది మూర్ఖులవిషయమున సమన్వయము కాదు. అజ్ఞులను బోధించుట మూర్ఖులను త్యజించుట సాధు సమ్మతసిద్ధాంతము.

ఎంతటివాఁడు నైజమును మార్చుకొనఁజాలఁడని యొక సూక్తి కలదు. హనుమంతుఁ డింతభక్తుఁడైనను వనభంగ మును జానకియానతిలేక యొనరించె ననుఘట్టము మనకుఁ దేట పఱచును. భగవతి జానకి యెంత బోధించి పంపినను దానిని మఱచి నైజగుణమును జూపఁబూనెను గదా.

''యద్ధాత్రా నిజఫాలపట్టలిఖితం స్తోకం మహద్వా ధనం
తత్ప్రాప్నోతి మరుస్థలేఽపి నితరాం మేరౌ తతో నాధికం,
తద్ధీరో భవ విత్తవత్సు కృపణాం వృత్తిం వృథా మా కృథాః
కూపే పశ్య పయోనిధా వపి ఘటో గృహ్ణాతి తుల్యం ధనం.'' ౪౯
భర్తృ. నీతి.

అను నీసూక్తి కర్మసిద్ధాంతతత్త్వమునే తెలుపుచున్నది. హనుమచే మృతినొందవలసినవారి కదియదను. కనుక నతఁ

డాకార్యమునకుం గడంగెననునది యొక సమాధానము. హనుమన్నైజము కూడ దాన స్పష్టము గాకపోలేదు. పావని బ్రహ్మాస్త్రముచేఁ గట్టుపడుటయు దానికిఁ గారణములు నను వానిని విమర్శింతుమేని యెట్టివారికింగూడ నిరంకుశత్వము లేదనియు నొకటి మనకన్న మిన్న గలదనియే నిశ్చయించుకొని ప్రవర్తింపవలయుననియుఁ దేటపడును. దీనిచే స్వాతంత్ర్య మెవ్వారికి లేదనియుఁ గలదనుకొనుట భ్రాంతివలననే కాని యితరకారణమునఁ గాదనియు స్పష్టము కాకమానదు. కర్మ గతులతత్త్వ మెఱుంగనివారే స్వాతంత్ర్యము కలదని వాదించువారని యెఱుంగందగు. చేసినకృషి తగినదయ్యును ఫలింపకయుండుటయు స్వల్పప్రయత్న మధికఫలము నొసంగు చుండుటయుఁ బరికింపఁగా మానవప్రయత్నమునకు దైవము తోడుపడినపుడే ఫలము గలుగుననియు నది యొదవనిచో నిష్ఫలమగుననియుఁ దోఁపకమానదు. అట్లు తోఁచినను బొడ్డున జన్నిదము దోఁపి వాదించువారు మూర్ఖులే కాక మఱెవ్వ రగుదురు? నాస్తికులు ఆస్తికాభాసులు గూడ స్వాతంత్ర్యము గలదనియే వాదింతురు. అట్టిమూన్యులతో వాదింపక నమస్క రించి తొలంగుట సాధువుల కుచితమగుపని.

"ప్రోక్తం యైస్తు దశాదిలగ్నజఫలం తేభ్యోతిదృగ్భ్యో నమః."

అన్న కేశవదైవజ్ఞసూక్తి యీభావమునే స్పష్టపఱచుచున్నది.

పవమానసూనుఁడు రావణుని తేజోవిశేషములం గాంచి యచ్చెరువందెనని వాల్మీకిమహర్షి తెలిపెను.

"అహోరూపమహో ధైర్యమహో సత్త్వమహో ద్యుతిః,
అహో! రాక్షసరాజస్య సర్వలక్షణయుక్తతా." ౧౭. స. ౪౯.

అని మూలమునఁ గలదు. పుణ్యైకఫలము తేజస్సు. భగవ త్స్వరూపము. అది కలుగుట పుణ్యాత్ములకే కాక పాపాత్ము లకుఁ గాదుకదా. మహాక్రూరుఁడు పాపాత్ముఁడును రావణుఁ డగునేని హనుమంతునంతభక్తుఁడు మెచ్చుకొనఁదగినంత తేజోవిశేషము రావణునకు లభించియుండఁగా నాతఁడు పాపాత్ముఁ డెట్లగును? మహాక్రూరమతి యెట్టులగు? ఇట్టిఘట్టము లను విమర్శింపక వదలుట దానితత్త్వ మెఱుంగఁగోరక కథా మాత్రము చాలుననుకొనుటయే యని మన మూహింప వచ్చును గదా.

"నాంతో ఽస్తి మమ దివ్యానాం విభూతీనాం పరంతప,
ఏషతూద్దేశతః ప్రోక్తో విభూతే ర్విస్తరో మయా. ౪౦
యద్యద్విభూతిమత్సర్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా,
తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసంభవమ్." ౪౧

అను నీ గీతోక్తభగవద్వాక్యములు తేజోవిశేషము గల వారలయందు నావ్యాప్తి యధికముగా నుండునని యెఱుంగ వలయునని భగవానుఁడు తెల్పెననియే కదా బోధించును. భగవదంశము విశేషించి లేనిచో నందుఁ దేజోవ్యాప్తి విశే షించియుండు టెట్లు? అదియుండునపు డతఁడు పాపాత్ముఁ డెట్టు లగును? కావున రావణుఁడు పరమేశ్వరభక్తుఁ డనియు శాప వశమునఁ దద్వంశమునఁ బుట్టినను రాక్షసస్వభావము లేక మెలంగు మహాజ్ఞానియనియు మనమెఱింగిన రామాయణ తత్త్వ మెఱుంగఁగోరువార మగుదుము. లేనిచో వ్యర్థకాల క్షేపము చేసినవార మగుదుము.

లంకాదహనప్రకారమును బరిశీలించితిమేని నగర నిర్మాణచమత్కృతి తేటపడును. నలుప్రక్కల నారామములు నడుమ గేహావర్యములు గలిగియుండు నాపురవరము వాస్తుశాస్త్రము ననుసరించి కట్టఁబడినదనియుఁ గావుననే రోగ హీనులై యందలివారు దృఢగాత్రులై సమ్మోదసాగరమున నోలలాడుచుండిరని స్పష్టము గాకపోదు. గృహనిర్మాణము మొదలుకొని సకలవిషయములు పూర్వు లుదాహరణభూతులుగా నున్న వా రనువిషయమును మనము మఱచిపోవరాదు. వారియలవాటుల వదలి యిష్టానుసారము వర్తించుటం జేసియే యాయుఃపరిమాణ మిక్కాలమున నింత తగ్గినదని యూహింపవలసి యున్నది. నవనాగరికతయనునది యెన్ని యోముప్పులఁ దెచ్చిపెట్టుచున్నట్లు తెలిసికొనియు నింకను బ్రాచీనాచారములఁ దూలనాడు టెంతటి యజ్ఞానమో యూహింపఁ దరముగాకున్నది.

మధువనచరిత్రమును బఠించుతఱి నించుక శ్రద్ధ యద్దాననునిచితిమేని యుద్యానసంరక్షణమున నప్పటివార లెంత బద్ధాదరులో తేటపడకపోవునా ? ఉద్యానపోషణమునఁ గలుగు లాభము లవ్వారలకుఁ దెలిసియే యుండును. దోహదక్రియ యవ్వారల కుగ్గుతోఁ బెట్టినవిద్య. భూరుహములు లతలు పొదలు లోనగువానిమూలమున దేశమున కెంత మహోపకారము కలదో వా రెఱుంగుదురు.

"అంతస్సంజ్ఞా భవం త్యేతే సుఖదుఃఖసమన్వితాః."

అని ప్రాచీనసూక్తి.

"ప్రాతచ్ఛాయావినిర్ముక్తా న మనోజ్ఞా జలాశయాః,

యస్మా దతో జలప్రాంతేష్వారామాన్ వినివేశయేత్. ౧
శుచిర్భూత్వా తరోః పూజాం కృత్వా స్నానానులేపనైః,
రోపయేద్రోపితశ్చైవ పత్రైస్తైరేవ జాయతే. ౨

... ...

కృత్వా ప్రభూతం సలిల మారామా న్వినివేశ్య చ,
దేవతాయతనం కుర్యాద్యశోధర్మాభివృద్ధయే. ౧
సలిలోద్యానయుక్తేషు కృతేష్వకృతకేషు చ,
స్థానేష్వేతేషు సాన్నిధ్య ముపగచ్ఛంతి దేవతాః." ౩

బృహత్సంహిత.

ఘనానామపి వృక్షాణామాకాశోఽస్తి న సంశయః,
తేషాం పుష్పఫలవ్యక్తి ర్నిత్యం సముపపద్యతే.
ఊష్మతో మ్లాయతే పర్ణం త్వక్ఫలం పుష్పమేవ చ,
గ్లాయతే శీర్యతే చాపి స్పర్శ స్తేనాత్ర విద్యతే.

... ...

వక్త్రేణోత్పలనాళేన యథోర్ధ్వం జలమాదదేత్,
తథా పవనసంయుక్తః పాదైః పిబతి పాదపః.
సుఖదుఃఖయోశ్చ గ్రహణాచ్ఛిన్నస్య చ విరోహణాత్,
జీవం పశ్యామి వృక్షాణా మచైతన్యం న విద్యతే,
తేన తజ్జలమాదత్తం జరయ త్యగ్నిమారుతౌ,
ఆహారపరిణామాచ్చ స్నేహో వృద్ధిశ్చ జాయతే."

మహాభారతము, శాంతిపర్వము.

హంభి ర్బత! కిం జాతైః పుత్రై ర్ధర్మార్థవర్జితైః
రమేకః పథి తరు ర్యత్ర విశ్రమతే జనః,

దశకూపసమావాపీ దశవాపీసమో హ్రదః
దశహ్రదసమః పుత్త్రో దశపుత్త్రసమో ద్రుమః.
క్రీడారామం తు యః కుర్యా దుద్యామఫలసంయుతః,
స గచ్ఛే చ్ఛంకరపురం వసే త్తత్ర యుగే యుగే.

గృహాశ్రమతరు శుభాశుభలక్షణములు.

గృహస్య పూర్వదిగ్భాగే న్యగ్రోధస్సర్వకామదః,
ఔదుంబర స్తథా యామ్యే వారుణ్యాం పిప్పలశ్శుభః.
ప్లక్ష శ్చోత్తరతో ధన్యః విపరీత స్తు వర్జయేత్,
వర్జయే త్పూర్వతోఽశ్వత్థం ప్లక్షం దక్షిణతో గృహాత్.
న్యగ్రోధః పశ్చిమే వర్జ్య స్తథోదుంబర ముత్తరే,
దేవదానవగంధర్వాః కిన్నరోరగరాక్షసాః,
పశుపక్షిమనుష్యాశ్చ సంశ్రయంతి సదా తరూన్,
సర్వేషాం వృక్షజాతీనాం ఛాయా వర్జ్యా గృహే సదా,
అపి సౌవర్ణికం వృక్షం గృహద్వారే న రోపయేత్.
బదరీ కదళీ చైవ దాడిమా బీజపూరకం,
యస్య గేహే ప్రరోహంతి తద్గృహీ న ప్రరోహతి.
పలాశాః కాంచనారాశ్చ తథా శ్లేష్మాతకార్జునాః,
కరంజః పంచమావృక్షాః నారోప్యాస్సుఖినో గృహే.

వృక్షరక్షణము.

నీహారాచ్చండవాతాచ్చ ధూమాద్వైశ్వానరాదపి,
జాలపాదా త్ప్రియత్నేన రక్షణీయా క్షమారుహాః.

(జాలపాదము = బాతు. హంస మొ.)

పంక్తిమధ్యే సుపుష్పేషు ఫలబాహ్యే తతోపరే,
వృక్షాః కార్యాయుతావృత్యా సా చాపి పరిఘావృతా.

విద్యుదాహతవృక్షస్య భూతిమాదాయ సర్వతః,
రక్షార్థం వికిరే దేషాం తయా న హిమబాధనమ్,
దీప్తో హ్యగ్ని శ్శమం యాతి వజ్రదగ్ధద్రుభస్మనా
సితశాల్యోదనం దధ్నా సైంధవేన యుతం వనే
క్షేపణీయం చ పరితో గరాణాం వృష్టివారణం."

అను నీప్రమాణములను దిలకించిన వృక్షాయుర్వేదమునఁ బూర్వులకుఁ గల యభిమానము తేటపడును. ఆరామాదులను స్థాపించుట వృక్షములకుఁ గష్టములు రాకయుండఁగాఁ బాడుటలో నగుకార్యములయందు మనవారలకుఁ గలప్రీతి యపారమనియు, వానిమూలమున లోకమునకుం గలయుపకారము వా రెఱింగినంత యిప్పటివా రెఱుంగరనియుఁ దేటపడకమానదు. వృక్షలతాదుల తత్త్వమును జక్కఁగా వా రెఱుంగుటంబట్టియే వానికి బాధకల్గింపఁగూడదని తెలిపిరి. పచ్చిచెట్లను ఛేదించిన పాపమనియు వ్రాసిరి.

"ఇంధనార్థం ద్రుమచ్ఛేదః స్త్రీహింసౌషధజీవనమ్."

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి.

"ఇంధనార్థ మశుష్కాణాం ద్రుమాణా మవపాతనం."

మనుస్మృతి.

స్వల్పపాపమని మాత్రమే కాక యుపపాతకములలో నొకదానినిగాఁ బరిగణించిరి. వృక్షరక్షణ ముపవనాదుల నిర్మించుట మహోత్తమకార్యములుగా భావించుట యనునవి పూర్వకాలపు టాచారములు.

"ఫలదానాం తు వృక్షాణాం ఛేదనే జప్యమృక్ఛతమ్,
గుల్మవల్లీలతానాం చ పుష్పితానాం చ వీరుధామ్."

అని మనుస్మృతి ఫలవృక్షాదుల ఛేదించినచోఁ బ్రాయశ్చిత్తము చెప్పఁబడినది కదా? దీనింబట్టి వారి కీవిషయమునఁ గలకరుణ స్పష్టము కాకపోవునా? పుష్పఫలములు లేనివానిం ద్రెంచుట యిప్పటియాచారము. కాని పుష్పధారణాదులయందుఁ బూర్వాచారమే యనుసరింపఁ బడుచున్నది. లతామహత్త్వమునుగుఱించి యచ్చటచ్చట వ్రాసితిని. కాన నిచట విస్తరింపఁబూనక వదలితిని.

పవనతనయునిభక్తి దృఢతమ మైనది. అది జలోపరి భాగమువలె సమానమైనది. శివవిష్ణ్వాదిభేదమును బాటించునట్టి యల్పభక్తి కాదు. కనుకనే ప్రకృతిపురుషుల కరుణకుం బాత్రుఁడు కాఁజాలెను.

"ఆత్మమాయాం సమావిశ్య సోఽహం గుణమయీం ద్విజ,
సృజన్ రక్షన్ హరన్ విశ్వం దధ్రే సంజ్ఞాం క్రియోచితాం. ౫౧
తస్మిన్ బ్రహ్మ ణ్యద్వితీయే కేవలే పరమాత్మని,
బ్రహ్మరుద్రౌ చ భూతాని భేదే నాజ్ఞోఽనుపశ్యతి. ౫౨

... ...

త్రయాణా మేకభావానాం యో న పశ్యతి వై భిదాం,
సర్వభూతాత్మనాం బ్రహ్మన్ స శాంతిమధిగచ్ఛతి." ౫౪

శ్రీభాగవతము ౪ స్కం. ౭ అధ్యా.

"భవానర్ధశరీరం మే త్వహం తవ తథైవ చ. ౨౩
వామపార్శ్వమహం మహ్యం శ్యామం శ్రీవత్సలక్షణం,
త్వం చ వామేతరం పార్శ్వం త్వహం వై నీలలోహితః. ౨౪

త్వం చ మే హృదయం విష్ణో తవ చాహం హృది స్థితః,
భవాన్ సర్వస్య కార్యస్య కర్తాహ మధిదైవతమ్.” ౨౫

వాయుపురాణము, ౨౫ అధ్యా.

“న తే మ య్యచ్యుతేఽజే చ భిదా మణ్వపి చక్షతే,
నాత్మనశ్చ పరస్యాపి తద్వ్యష్మాన్వయమీమహి.” ౨౨

శ్రీభాగ. ౧౨ స్కం. ౧౦ అధ్యా.

“పుత్రార్థ మారాధితవానహ మాత్మాన మాత్మనా,
నహి విష్ణుః ప్రణమితి కస్మైచిద్విబుధాయ చ. ౨౯
యత ఆత్మాన మేవేతి తతో రుద్రం భజామ్యహం.”

మహాభారతము, శాంతిప. 3౪౨ అధ్యా.

అను నీప్రమాణములు త్రిమూర్త్యభేదమే ప్రధానమని చాటుచున్నవి. మధ్యవైష్ణవులు శివుని నీచుఁడని పల్కుట యజ్ఞానమూలముననే యని తోఁపకపోవునా? వేషధారులు స్వర్ణాకర్షణభైరవు నారాధించుచు శిష్యులగు పామరులకు శివునికంటె హరి యుత్కృష్టుఁడని బోధించుచు శివునిచిహ్నము లగు భస్మప్రముఖములను దూషించుచు నవిగలవారు పాషండులని నిందించుచుఁ దిరుగుచుందురు. వారికంటె వే ఱొకరు పాషండు లనఁదగినవా రుండరని పైనవ్రాసిన శ్రీ భాగవతాది ప్రతిపాదితవాక్యములే సిద్ధాంతము చేయుచున్నవి. కావున నట్టివారి యపవిత్రవాక్యముల నాలించి భగవత్కృపకు దూరస్థులు గాక యిష్టదేవతను సర్వదేవతా స్వరూపుఁ డగుభగవంతునిగా భావించి సేవించి తత్సేవాఫల ముగాఁ దత్కారుణ్యమునకుఁ బాత్రులయి తరింతురు గాక. ఇంత

కంటెం జెంచి వ్రాయనొల్లక శ్రీరామాయణమునందలి తరు వాతి కథాభాగమును వ్రాయఁబూనెదను.

లంకానగరమును జేర రాముఁడు యూహించుట.

* అంతట శ్రీరామచంద్రుఁడు సీతా కుశలవృత్తాంతమును జూచినదంతయు దాఁపక హనుమంతుఁడు వినిపింపఁగా నాలకించి ప్రియము చెలఁగ నా హనుమను గుఱించి సుగ్రీవునితో నిట్లు పలికెను. సూర్యపుత్రా! యీ మరున్నందనుం డొనర్చిన కార్యము కడుగొప్పది. ఈలోకమున నిట్టిదానిం జేయ నెవ్వరికి శక్యము కాదు. చేయఁగలమని తలంచుటయు శక్యము కానిదే. వాయు వైనతేయులు చేరి సంద్రమును దాఁటుదురు. ఈతఁ డొకఁడే దాఁటెను. వీరి ముగ్వురకుఁ దప్ప నితరులకు దాఁటఁగలసామర్థ్యము లేదు. దేవదానవాదులకు లంక చూడనైన శక్యము కానిది. ఎదిరింపఁ దలంపను శక్యము గానిదే. రావణాసురరక్షిత మగుదాని నెవ్వఁడైన నెట్లో చొచ్చినను బ్రాణములతో రాఁగలవాఁ డుండఁడు. హనుమంతుఁడో తన యధికసత్త్వమునకుఁ దగురీతిగా నశోకవనభంగాది కార్యమును బ్రభువగు నీ యాజ్ఞనొందకయే యాచరించి రాజాజ్ఞ చొప్పునఁ జేయఁదగు సీతాదర్శనమునకంటె మిక్కిలియగు పని నొనరించియున్నాఁడు. లోకమున నేభృత్యుఁడు తనకు నియమించినపని నొనరించి తదనుబంధముగా నియోగింపని కార్యముంగూడ నొనరించి ధన్యుఁడై వచ్చునో యతఁ డుత్తమ

---

* యుద్ధకాండము తొలిసర్గమునఁ గలకథ.

భృత్యుఁ డగునందురు. ఉత్సాహవంతుఁడు సమర్థుఁడునగు స్వామి నియోగించిన పనిని మాత్రము చేసి దాని కనుకూల మగునదియుఁ దనరాజునకుఁ బ్రియమైనదియు నగుకార్యము నాజ్ఞ లేదని చేయకయుండునో వాఁడు మధ్యమభృత్యుఁడు. ఎవఁడు కార్యముతుది నప్రగ్రుఁడుకాక శక్తిమంతుఁ డయ్యును రాజనియుక్తుఁడైనను దానిని సమగ్రముగా నొనరింపఁడో వాఁ డధమభృత్యుఁడని పెద్ద లందురు. ఈపావని యందుత్తమభృత్యలక్షణలక్షితుఁడు కావునఁ దనకు నుచితములగు నన్ని కార్యములు చక్కఁగా నెఱవేర్చినాఁడు. రక్కసులకు నోడనందున స్వలాఘవమును గలిగించుకొనలేదు. అంతియగాక యెక్కువగాఁ గార్యమును సాధించి ప్రభువునకు సంతసమును గల్గించెను. ఈపావని సీతను జూచివచ్చుటంజేసి యస్మదాదుల మాత్మహత్యయను నధర్మమునుండి తప్పించుకొంటిమి. ధర్మమున స్థిరముగా నిలువఁబడఁ గల్గితిమి. ప్రియతమ వార్తం దెలిపిన యీప్రియబంధువునకుఁ దగినట్లు ప్రియము చేయక యున్నానుగదా యను విషయము మాత్రము నన్ను వ్యాకులంపడఁ జేయుచున్నది. మాప్రాణముల సంరక్షించిన యీమహాత్మునకుఁ బ్రత్యుపకృతి నొనరింపఁదగు కాలమిప్పుడే వచ్చియున్నది. సర్వస్వ మొసంగినంగాని నా యనుతాపము చల్లారదు. నాయొసంగు నీ యాలింగనమే యూ సర్వస్వం బొసంగిన ట్లగుంగాక యని పలికి నంగవ్రాతము హర్షమున గగుర్పాటునొంద బిగ్గ హనుమం గౌఁగిలించుకొనియెను. శ్రీరాముఁ డంత క్షణ మూరకుండి యాలోచించి సుగ్రీవుఁడు వినుచుండఁగా నీకార్యము సమగ్రసిద్ధిం గాంచినది. కాని సము

ద్రలంఘనము శక్యము గానిదగుట దానిం దలంచుకొన్నంత మాత్రముననే సీతాకుశలవార్తాశ్రవణమున సంతుష్టమే యై యున్నను నామనస్సు మరల విషాదము నొందెడిని. సాగర దక్షిణతటము చేరరానిది. అది మిక్కిలి యగాధజలము గలది. కపులెల్ల నొక్కటిగాఁగూడి యపారాపారము నుత్తరించి దాని దక్కినపుగట్టు నెట్లు చేరఁగలరు? సీత కీవృత్తాంతము తెలుపఁ బడియే యున్నది. కాని వీరెల్ల సాగరమును దాఁటుటకుఁ దగిన యత్న మిఁకమీఁదఁ జేయవలసియే యున్నది. అదెద్ది? తోఁపక యున్నదే? అని పలికి శోకవిషాదములు పెనఁగొన విచార సాగరనిమగ్నుఁ డయ్యెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమునుండి తెలిసికొన విశేష ముల నెఱుంగుదము. ఇందు శ్రీరాముఁడు మహోపకారియగు హనుమంతునెడఁ గృతజ్ఞతను జూపుట యనువిషయమే ముఖ్యమని తోఁచును. రాజగు సుగ్రీవునకుఁ దత్కృతకార్య ములం దెలిపి యతనియెదుట వినుతించెను. దూతయనఁగా నెట్టివాఁడు? అతఁడు చేయఁదగునదెది? అనునది విచార్యము.

"దూతం చైవ ప్రకుర్వీత సర్వశాస్త్రవిశారదం,
ఇంగితాకారచేష్టజ్ఞం శుచిం దక్షం కులోద్భవమ్. ౬౩
అనురక్తశ్శుచి ర్దక్షస్స్మృతిమాన్ దేశకాలవిత్,
వపుష్మాన్ వీతభీర్వాగ్మీ దూతో రాజ్ఞః ప్రశస్యతే. ౬౪
అమాత్యేదండ ఆయత్తో దండే వైనయికీక్రియా,
నృపతౌ కోశరాష్ట్రే చ దూతే సంధివిపర్యయౌ. ౬౫
దూతఏవహి సంధత్తే భిన్నత్యేవచ సంహతాన్,
దూతస్తత్కురుతే కర్మ భిద్యంతే యేన మానవాః. ౬౬

స విద్యాదస్య కృత్యేషు నిగూఢేంగితచేష్టితైః,
ఆకారమింగితం చేష్టాం భృత్యేషు చ చికీర్షితం. ౬౭
బుధ్వా చ సర్వం తత్త్వేన పరరాజచికీర్షితం,
తథా ప్రయత్నమాతిష్ఠేద్యథాత్మానం న పీడయేత్." ౬౮

మనుస్మృతి. ౭ అధ్యా.

"పశ్యేచ్చారాం స్తతో దూతాన్ ప్రేషయేన్మంత్రిసంగతః." ౧.౩౨౮

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి.

"తదనంతరం దూతాంశ్చ పశ్యేత్. దూతాశ్చయే ప్రకటమేవ రాజాంతరం ప్రతి గతాగతమాచరంతి. తే చ త్రివిధాః. నిసృష్టార్థాః. సందిష్టార్థాః. శాసనహరాశ్చేతి. తత్ర నిసృష్టార్థాః రాజకార్యాణి దేశకాలోచితాని స్వయమేవ కథయితుం క్షమాః. ఉక్తమాత్రం యే పరస్మై నివేదయంతి తే సందిష్టార్థాః. శాసనహరాస్తు రాజలేఖహారిణః. తాన్ పూర్వప్రేషితానాగతాన్ మంత్రిసంగతః పశ్యేత్. దృష్ట్వా తద్వార్తామాకలయ్య పునః పునః ప్రేషయేత్. యే పరరాజ్యే వృత్తాంతపరిజ్ఞానాయ పరివ్రాజకతాపసాదిరూపేణ గూఢచారిణః ప్రేషితాస్తాంశ్చారాన్ దృష్ట్వాక్వచిన్నివేశయేత్."

అనిమితాక్షర.

ఇట్లు స్మృతులు చారదూతలక్షణములను దెలుపుచున్నవి. హనుమంతుఁడు చారుఁడా దూతయా యనువాద మిటఁబనికిరాదు.

"దూతోఽహమితి విజ్ఞేయో రాఘవస్యామితౌజసః."

అని హనుమంతుఁడే చెప్పుకొనియెను. కావున దూతయే.

"కార్యే కర్మణి నిర్దిష్టే యో బహూన్యపి సాధయేత్,
పూర్వకార్యావిరోధేన స కార్యం కర్తుమర్హతి.

న హ్యేకస్సాధకో హేతుస్స్వల్పస్యాపీహ కర్మణః,
యో హ్యర్థం బహుధా వేద స సమర్థోఽర్థసాధనే.''

అని రామాయణమున దూత చేయఁదగినపనులు చెప్పఁబడినవి. స్మృతులకు దీనికి నభేదమే ''నిసృష్టార్థాః.'' అన్న దూతలలో హనుమ చేరినవాఁడని యేర్పడుచున్నది.

''యోహి భృత్యో నియుక్తస్సన్ భర్త్రా కర్మణి దుష్కరే. ౭
కుర్యాత్తదనురాగేణ తమాహుః పురుషోత్తమమ్,
నియుక్తో యః పరం కార్యం న కుర్యాన్నృపతేః ప్రియం. ౮
భృత్యో యుక్తస్సమర్థశ్చ తమాహుర్మధ్యమం నరం,
నియుక్తో నృపతేః కార్యం న కుర్యాద్యస్సమాహితః. ౯
భృత్యో యుక్తస్సమర్థశ్చ తమాహుః పురుషాధమం.''

అని మూలము. ఇందు స్మృతు లనువదించిన దూతలక్షణము లలో నుత్తమ మధ్యమాధమ భేదములు చెప్పఁబడినవి. స్మృతులకును రామాయణ ప్రతిపాదితధర్మములకును భేదము లేదని యేర్పడుచున్నది. హనుమంతుఁ డాచరించిన కృత్యములన్నియుఁ బైనుదహరింపఁబడిన స్మృతుల ననుసరించి యాలోచింపఁగా నర్హములే యగునా యని విచారించి కొన్ని యనర్హములని యధిక్షేపించువారు గలరు. కాని భగవత్కార్య నిర్వహణమున ననర్హములు లేవనువారును గలరు. కర్మసిద్ధాంతము ననుసరించి యెవరెవ రాదినము తనచే మృతినొందవలసినవారు గలరో వారిని జంపఁబూనక యతఁ డెట్లుండఁ గలఁడు? అట్టిస్వాతంత్ర్య మతనికే కాక మఱెవ్వరికైనఁ గలదా! దూతకృత్యము చక్కఁగా నెఱవేర్చిన పరమభక్త

శిఖామణి యని మనమెఱింగి యట్టి భక్తులమగుటకు యత్నింప వలయును. అట్టి పరాకాష్ఠ సత్కార్యముల నున్నఁగాని భగవత్కరుణకుఁ బాత్రుఁ డెవ్వఁడును గాఁజాలఁడను విషయము మన కీఘట్టము బోధించుచున్నది.

"అనన్యాశ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే,
తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహమ్."

అను భగవద్వాక్య మీ యర్థమునే కదా సూచించును. కనుక హనుమంతునకు రామేతరవస్తువు లోకమున ధ్యేయముగాఁ గనరానట్లు మన మారాధించు దేవతయే పరాత్పరుఁడని భావించిన భక్తుల మగుదుము. అట్లు గాక వానికంటె వీఁ డెక్కువ. వీనికంటె వాఁ డెక్కువ యనుకొనుచుండిన భక్తిబీజము లేని వారమే యగుదుము. భక్తునకు సర్వదేవతాసమానత్వము గలిగియుండవలయును. సర్వమతసహిష్ణుత యుండవలయును.

"తన్నియోగే నియుక్తేన కృతం కృత్యం హనూమతా. ౧౦
న చాత్మా లఘుతాం నీతస్సుగ్రీవశ్చాపి తోషితః."

అని మూలము. హనుమయొనర్చిన యీ రెండుకార్యములను శ్రీరాముఁడు పొగడెను. తన కగౌరవమును గలిగించుకొన లేదు. రాజునకు సంతోషమును గల్గించెను. ఇవి రెండు దూతకుఁ బ్రధానములని శ్రీరామునాశయము. స్వాపమానము దుష్కార్యము. ప్రభువున కవమానము కలుగునట్లు వర్తించుటయుఁ జేయరానిపని. ఈరెండును లేక హనుమ వర్తించినందున నుత్తమదూత యని మెచ్చుకొనియెను. ప్రభువున కెక్క వర్తించి స్వగౌరవము నార్జించుపురుషుఁ డుత్తముఁ డని యిందలి నీతి. స్వార్థపరత్వ మిద్దానిచే దూషింపఁబడినది.

"అహం చ రఘువంశశ్చ లక్ష్మణశ్చ మహాబలః. ౧౧
వైదేహ్యా దర్శనేనాద్య ధర్మతః పరిరక్షితాః."

అని మూలము. హనుమ వైదేహిం గాంచి వచ్చుటంజేసి రఘువంశము నేను లక్ష్మణుఁడు ధర్మమున నిలువఁ గల్గితిమి. అనఁగా నకృతార్థుఁడై హనుమ వచ్చియుండిన మే మిరువురము మావెంటఁ దక్కినసోదరులు మృతినొందుదుము. అది మహాధర్మము. పాపవిశేషములలో మహాపాపము ఆత్మహత్య యని యెఱుంగవలయు. తన్నుఁ గాపాడుకొన మార్గాంతరము లేనిచో నితరుల వధింపవచ్చునని సూక్తి కనఁబడుచున్నది.

"ఆత్మానం హంతుమారబ్ధం బ్రాహ్మణం క్షత్రియం విశం,
గాం వా తురంగమన్యం వా హత్వా దోషైర్న లిప్యతే."

అన్న పురాణవాక్యము ననుసరించి యోజించిన నాత్మహత్య మహాపాపకర్మమనియు నాత్మరక్షణ ముత్తమకర్మమనియు నేర్పడుచున్నది. దీనిసార మేమి?

"జగత్సూతే ధాతా హరిరవతి రుద్రః క్షపయతే
తిరస్కుర్వ న్నేతత్స్వమపి వపురీశ స్తిరయతి,
సదా పూర్వస్సర్వం తదిదమనుగృహ్ణాతి చ శివ
స్తవాజ్ఞామాలంబ్య క్షణచలితయోర్భ్రూలతికయోః." ౨౪

అను శ్రీశంకరభగవత్ప్రతిపాదిత సౌందర్యలహరీసూక్తి యిచట సమన్వయ మగుచున్నది. సీతను జూచి రాకయున్నఁ దాను మృతినందుదునని శ్రీరాముఁ డనియెను. ధీరోదాత్తనాయకుఁ డగు రామునినోటినుండి యిట్లు పలికించినందున గంభీరార్థ

మిం దిమిడియుండకపోదు. ప్రకృతిసాయము లేనిచోఁ దనకు రూపనామక్రియ లెక్కడివి? ప్రకృత్యదర్శనమునఁ దాను నంతర్ధాన మగుదునని యామూలమునఁ దన్నుఁ గొల్చువారు నశింతురని శ్రీరాముఁడు తెలిపెను. దీనిచే శ్రీరాముని సర్వ సాక్షిత్వము ప్రకృతిప్రియత్వము తేటపడియెడిని. ప్రకృతి నుపాసింపరాదను వాదమునకంటె నిర్మాల్యవాద మొక్కఁ డును లోకముల లేదని తెలిసికొనుట మంచిది.

"ఇదం తు మమ దీనస్య మనో భూయః ప్రకర్షతి. ౧౨
యదిహాస్య ప్రియాఖ్యాతుర్న కుర్మి సదృశం ప్రియం."

అని మూలము. ఇట్టి మహోపకారికిఁ దగిన ప్రత్యుపకృతి నొన రింపలేక పోతిని గదా యని నామనస్సు వ్యాకులంపడుచున్న దని శ్రీరాముఁడు తెలిపెను. భగవంతుఁ డుపకరింపలేక పరిత పించెనని యిట సారము కాదు. దీనుఁ డెవ్వఁడనఁగాఁ దనకుప కార మొనర్చినవానికి శక్త్యనురూపముగఁ బరోపకారము చేయనివాఁడని యెఱుంగవలయు ననునదియే. ఏవిషయమునఁ బ్రతిచేయ వలనుగానిచోఁ బరితపింపవలసి యుండునుగాని తన గొప్పదనమును గాంచి యతఁ డప్పని నొనరించెనని తా నూర కుండరాదు. అట్టి నీచమతియే దీనుఁడు. అని మనమెఱింగి యుపకర్తలకు నోపినంత ప్రత్యుపకారము చేయవలయు నను నీతి నీభాగమునుండి నేర్చుకొనవలయును.

"ఏష సర్వస్వభూతస్తు పరిష్వంగో హనూమతః. ౧౩
మయా కాలమిమం ప్రాప్య దత్తస్తస్య మహాత్మనః,
ఇత్యుక్త్వా ప్రీతిహృష్టాంగో రామ స్తం పరిషస్వజే. ౧౪
హనూమంతం మహాత్మానం కృతకార్యముపాగతమ్."

అని మూలము. ఇదియే శ్రీరామానుగ్రహమని మన మెఱుంగ వలయును. కరుణాసర్వస్వభూత మాలింగనము. సౌహార్ద రాశియే యాలింగనమని పెద్ద లందురు. భగవంతుఁ డాలింగన క్రియారూపమున హనుమంతు నసుగ్రహించెను. అనఁగా నాకరుణకుఁ బాత్రుఁడవైతివని తెలిపెననియే సారము. హస్త మస్తకసంయోగ ముపాసకులకు సిద్ధి. భక్తులకు భగవదను గ్రహ మాలింగనరూప మగుసిద్ధి. దీనిచే హనుమ జ్ఞాననిధి యయ్యెనని తేటపడియెడిని. ఈకాలమున నిది ప్రత్యుపకార మని శ్రీరాముఁడు తెలిపెను. సకలకష్టములు తొలంగి మహా తేజస్వివై నాకార్యమునకుం దోడ్పడి జయసిద్ధి నందుమా యని యిచ్చిన వరదానమని మన మూహింపవలయును. లోక మునం దుపకారికి బదులుచేయువా రరుదగుట వింతగాదు. అట్లు చేయఁగోరువారు కూడ నరుదనవలసి యున్నది. ఔరా! కలికాలమహత్త్వము? కృతఘ్నులకంటెఁ బాపాత్ములు, కృత జ్ఞులకంటె నుత్తములు లోకమున సామాన్యదృష్టిం బరిశీలింప లేరని మన మెఱుంగవలయునని యీఘట్టమున శ్రీ.రామ మూర్తి మనకు బోధించెనని తెలిసికొని యారీతి మెలంగ నభ్యసింపవలయును.

“ధ్యాత్వా పునరువాచేదం వచనం రఘునందనః. ౧౪

... ...

సర్వథా సుకృతం తావత్సీతాయాః పరిమార్గణం. ౧౬

సాగరం తు సమాసాద్య పునర్నష్టం మనో మమ,

... ...

యద్యప్యేష తు వృత్తాంతో వైదేహ్యా గదితో మమ. ౧౭

సముద్ర పారగమనే హరీణాం కిమిహోత్తరమ్,
ఇత్యుక్త్వా శోకసంభ్రాంతో రామశ్శత్రునిబర్హణః. ౧౯
హనూమంతం మహాబాహుస్తతో ధ్యానముపాగతః."

అని మూలము. ఆలింగనము పావనికి హర్షదాయకమే. అంతతో నూరకయున్న నెట్లని ముహూర్తము ధ్యానించెను. సుగ్రీవాదులు వినుచుండ శ్రీరాముఁడు జరగిన హనుమత్ప్రయత్నమున కానందించుచుండఁగా సాగరము స్మృతిగోచరమైన యంతన మనస్సు కలఁతనొందుచున్నది. ఎట్లవ్వలిగట్టు వానరులు చేరఁగలరనునదియే విషమప్రశ్నము. దీనికి సదుత్తరమేమని విచారింపసాగెను. పని యిట్లు సాగునని తా నెఱింగియుండియు వారిమూలముననే యావిధము చెప్పింపఁ దలంచి యిట్లడిగెను. శ్రీరామమూర్తికి దుఃఖ మెక్కడిది? కల్పితము. లోకవిడంబనార్థము. తా నాజ్ఞాపించిన ట్లుండరాదు. వారం తన వారే యత్నించిన ట్లుండవలయును. దాన లాభమేమి? అనరాదు. స్వప్రయత్నము కష్టముగాఁ దోఁపదు. పరేచ్ఛ ననుసరించి చేయునది మహాకష్టముగ నుండును. అట్టికష్టములు గలుగకయుండఁ జేయుటకు భక్తుల శ్రద్ధను బరీక్షించుటకు శ్రీరాముఁడు వగచినట్లు నటించెనని మన మూహింపవలయును.

సుగ్రీవుఁడు శ్రీరాము నోదార్చుట.

* శ్రీరామమూర్తి సంతోషమున నుండియు వగచుటం దిలకించి సుగ్రీవుఁ డావిచారము నపనయింపఁ దలంచి యిట్లు

* ఇది రెండవసర్గమునఁ గలకథ.

పలికెను. మహావీరశేఖరా! పామరునిచందంబున నీవు కూడ దుఃఖించుచున్నావే? ఏల? ఇది న్యాయ్యము కాదు. కృతఘ్నుఁడు మైత్రిని వదలుచందంబున నీవు దుఃఖమును వదలుము. సీతాకుశలము శత్రునివాసము తెలిసినవి కదా. ఇఁకను దుఃఖము గలుగఁ గతమెద్ది? నా యెఱింగినంతదనుకఁ దోఁప కున్నది. మతిమంతుఁడవు గదా నీవు. నీతిశాస్త్రపండితుఁడవు. ఊహాపోహలయందు నేర్పఱివి. ఇదిట్టులగునని నిర్ణయించు జ్ఞానము కలవాఁడవు. కాన దుఃఖింపఁదగవు. యోగియుక్తమపురుషార్థ విఘాతుక మగుబుద్ధిని వదలురీతి నుత్సాహభంగకరమగు నీబుద్ధిని వదలవలయును. సంద్రము దుస్తరమే యనుసంతాప మొందవలదు. మహామకరాక్రాంతమగు సముద్రమును దాఁటి లంకానగరప్రాకారముల పైకెక్కి నీశత్రువగు రావణుని మేము వధింతుము. సాగరమును దరించు టెట్లు? లంక ముట్టడించు టెట్లు? శత్రువులఁ జంపు టెట్లు? అను సంతాపము వలదు, మనస్సు శోకమున వ్యాకులమగు. దాన నుత్సాహము తగ్గు. దైన్యము గలుగ సమస్తప్రయోజనములు నశించును. దాన శోకము మాత్రమే కాక యట్టివానికి నాపదలును గలుగును. కాన దానిని వదలవలయును.

శ్రీరామచంద్రా! సహాయసంపద లేదనియు శోకము వలదు. శూరులు సమర్థులునగు మన యూథనాథులందఱు నీ ప్రియంబునకై యగ్నిం బడుటకు నుత్సహించుచున్నారు. మిగిలినదానినిగూర్చి చెప్పనేల? వనచరులయుత్సాహము తిలకింపఁగా నిట్లూహించునవకాశము కల్గినది. మహాత్మా! నేను బరాక్రమము నెఱపి సీతాపహరణపాపకృత్య మొనరించిన నీ

వైరిని జంపి సీతాంబను దెచ్చునట్లు నీ వుత్సాహము చూప వలయును. అదెట్టిదనఁగా సాగరమునందు సేతువు నిర్మించునట్లు, రావణుని లంకానగరమును మనము కాంచునట్లు నీ వుత్సాహము నెఱపందగు. త్రికూటశైలాగ్రగత లంకను జూచినం జాలు. దాన నతఁడు హతుఁడైనట్లే తలంపుము. భయంకరసాగరమున సేతువు నిర్మింపక దేవేంద్రాదులయిన లంకను గానఁజాలరు. లంకదనుక సేతువు నిర్మింపఁగనే యీ కపిబలము సాగరమును దాఁటి జయము గాంచినట్లే నిశ్చయింపుము. వీరు రణశూరులు కామరూపులు నగుదురు. లంకను బెకలించి తేఁగలరు. కావున శోకమునఁ గుందఁజేయుచు సకలకార్యధ్వంసకమగు నీబుద్ధిని వదలుము. దుఃఖమొందిన పురుషుని శౌర్యము నశించును. శౌర్యప్రధానుఁ డగుమనుజుఁ డిట్టితఱి దేనిని సేకరింపవలయునో దాని నవలంబించి యుండుము. మీవంటి యుత్తమోత్తమపురుషు లదృశ్యము నశించినదియు నగు నెట్టివిషయమందు నేమాత్రము దుఃఖము నొందరాదు. దుఃఖమొందిన సర్వకార్యములు చెడు. బుద్ధిమదగ్రగణ్యుఁడవు. సమస్త శ్రుతిశాస్త్రపారంగతుఁడవు. విశేషించి నావంటి సహాయులం గూడి పగవారిం జెండాడుము. మహావీరా! శరాసనము కేలఁబూని రణరంగమున నీవు నిలువఁగా నెదుట నిల్వఁదగువాఁ డెందును నాకుఁ గానరాలేదు.

శ్రీరామా! ఇంక శీఘ్రము సాగర ముత్తరించి జానకీదేవిం గనఁజాలుదువు. కనుక నింతదనుక వగచినది చాలును. క్రోధమూనుము. క్షత్రియులు నిరుద్యోగు లగుదురేని యదృష్టహీను లగుదురు. మిగులఁ గోపమూనిన వానిఁగని

వెల్లరు భయపడుదురు. మఱియుం దలం గూడి భయంకరమూర్తి యగు నదీనాయకుని దాటందగునుపాయము నత్యంత సూక్ష్మ బుద్ధి నాలోచించి యుండే యిది యిట్లని నిశ్చయింపుము. నా బలములన్నియు నుదధి దాటునేని జయము కరగతమనియే తలంపుము. కనుకం దొలుత సేతునిర్మాణోపాయము నాలోచింపందగు. నాసైనికులు బలవంతులు కామరూపులు నగుట శిలావృక్షముల నాసారముగాం గురియించి రిపుల నాశనము చేయంగలరు. మహావీరా! నీవు సర్వకాలము యుద్ధోత్సుకుం డవు కదా. ఏవిధముననైన సాగరమును దాటుదము. దాంటి నంతన శత్రువు సంగరమునం బడినట్లే తలంతును. విశేషించి వచింపనేల? నీకు జయము సర్వథా సిద్ధించును. అని నాకనేక శుభనిమిత్తములు తోంచుచున్నవి. మనస్సు నిర్భరానంద మగ్నమగుచున్నదని యూఱడిల్లం బలికెను.

మహానుభావులారా! ఈసర్గమునం గొన్ని విశేషములు గలవు. వాని నరయుదము. శ్రీరాముండు శోకావిష్టహృద యుండై యున్నయట్లు పామరులు భావింతురు. అది నటనమని జ్ఞానులే యెఱుంగం గల్గుదురు. ఇతరులామహాత్ముని మాయా సమాచ్ఛాదిత హృదయులగుట దాని నెఱుంగంజాలరు. కాన సుగ్రీవుండు రామమూర్తిని దుఃఖితునిగా భావించి మిత్ర లక్షణముల ననుసరించి తనపని నెఱవేర్పం బూనెను. కావున నేర్చుకొనందగిన విషయము లుండకపోవునా?

"కిం త్వం సంతప్యసే వీర యథాన్యః ప్రాకృతస్తథా,
మైవం భూస్త్యజ సంతాపం కృతఘ్న ఇవ సౌహృదం." ౬

అని మూలము.

"విపది ధైర్యమథాభ్యుదయే క్షమా
సదసి వాక్పటుతా యుధి విక్రమః,
యశసి చాభిరుచిర్వ్యసనం శ్రుతౌ
ప్రకృతిసిద్ధమిదం హి మహాత్మనామ్." ౬౩

భర్తృహరి, నీతిశతకము.

అనుసూక్తి ననుసరించి ధైర్య మూనవలసిన సమయమునందు వగచుచున్నాఁ డనుకొన్న సుగ్రీవుఁడు తన్నడుగకున్నను దత్కాలోచితముగ శోకశాంతికరము లగుపలుకుల నూఱడించుచున్నాఁడు.

"ఆపద్యున్మార్గగమనే కార్యకాలాత్యయేఽపి చ,
అపృష్టోఽపి హితాన్వేషీ బ్రూయాత్కల్యాణభాషితమ్."

అని గోవిందరాజోదాహృత నీతిశాస్త్రము ననుసరించియు,

"శుచితా త్యాగితా శౌర్యం సమానసుఖదుఃఖతా,
అనురాగశ్చ దాక్షిణ్యం సత్యతా చ సుహృద్గుణాః."

అను కామందకసూక్తి ననుసంధించియు,

"సంపత్సు మహతాం చిత్తం భవత్యుత్పలకోమలం,
ఆపత్సు చ మహాశైలశిలాసంఘాతకర్కశమ్. ౬౬
పాపాన్నివారయతి యోజయతే హితాయ
గుహ్యం చ గూహతి గుణాన్ ప్రకటీకరోతి,
ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే
సన్మిత్రలక్షణమిదం ప్రవదంతి సంతః." ౭౩

అను భర్తృహరియాశయముల ననుకరించియు సుగ్రీవుఁడు కృతజ్ఞుఁడు కావున శ్రీరాముని బురికొల్పు యుద్ధసన్నద్ధునిగా

నొనరింపఁ దలంచుచున్నాఁడు. ఆపత్కాలమున భయమందుట నజ్ఞులలక్షణము. అట్టితఱి ధైర్యమూనుట మహాపురుషలక్షణము. కృతఘ్నుఁడు సుహృద్భావము వదలును. అట్లు నీవిట్టితఱి ధైర్యమును వదలుచున్నావేల యని హెచ్చరించుచున్నాఁడు. ఇది నీకుఁ దగదని మైత్రి ననుసరించి యాక్షేపించుచున్నాఁడు. సంతాపము వదలుమా యని వేఁడుకొనుచున్నాఁడు. ఈమూలమున వాల్మీకిమహర్షి లోకులకు ధీరుఁడాపత్కాలమున ధైర్యము వదలరాదనియు దుఃఖింపరాదనియుఁ గృతఘ్నత మహాదుష్కార్యమనియుఁ దేటపఱచుచున్నాఁడు. రామాయణమునఁ గలనీతులనే భర్తృహరి లోనగువారు గ్రహించిరేమో యని తోఁచెడిని. ఏది యెట్లున్నను బై నుదాహరింపఁబడిననీతులు శిరోధార్యములు. వాని ననుష్ఠానమునకుం దెచ్చుకొనినవారే వసిష్ఠాదిమహర్షితుల్యులనవచ్చుం గదా. యథాశక్తిన్యాయము ననుసరించియైన వాని నలవాటుచేసికొనవలయును. అదియే యస్మదాదులకు విధి.

> "మతిమాంఛ్ఛాస్త్రవిత్ప్రాజ్ఞః పండితశ్చాసి రాఘవ,
> త్యజేమాం పాపికాం బుద్ధిం కృతాత్మే వార్థదూషణీం." ౪

అని మూలము. ఇందలి విశేషణములు విశేషార్థద్యోతకములు.

> "స్మృతిర్వ్యతీతవిషయా మతిరాగామిగోచరా,
> బుద్ధిస్తాత్కాలికీ జ్ఞేయా ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరా."

అనుసూక్తి ననుసరించి సుగ్రీవుఁడు శ్రీరాముని హెచ్చరించుచున్నాఁడు. అంతటివిజ్ఞానము కలదా యతని కందురేమో!

పలికించెడివాఁడు వాల్మీకిమహర్షి. విజ్ఞాననిధి కదా. రాఘవా! రఘువంశమున భూభారహరణార్థ మవతరించిన భగవంతుఁడా యని యాశయము. నీవాగామి గోచరజ్ఞానవంతుఁడవు. రావణాదు లనిఁ బడుదురని యెఱుంగుదువే. ఏల యీశోక మని సారము. శాస్త్రవిత్ = పుణ్యపాప ఫలానుభవమును దెలుపుశాస్త్రము ననఁగాఁ గర్మసిద్ధాంతము నెఱింగినవాఁడవే. రావణాదులు స్వకర్మవశమున నీచేఁ జావనున్నారని యెఱింగియు నేల యీసంతాపమని తేటపఱచుచున్నాఁడు. ప్రాజ్ఞుఁడనఁగాఁ త్రికాలజ్ఞానసంపన్నుఁడని భావము. భగవంతుఁడవని సారము. నీకేల యీదుఃఖమని నొక్కి చెప్పుచున్నాఁడు. పండితుఁడనఁగా:

"యస్య సర్వే సమారంభాః కామసంకల్పవర్జితాః,
జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణం తమాహుః పండితం బుధాః." గీత. ౧౯

"పండితః—పండా శాస్త్ర తాత్పర్యవతీ బుద్ధిః సంజాతా అస్య."

సర్వలక్షణసంగ్రహము.

"పండితః=పండా వేదోజ్జ్వలా తత్త్వవిషయికీ వా బుద్ధిః. సా జాతా అస్య—యద్వా పండ్యతే తత్త్వజ్ఞానం ప్రాప్యతే అస్మాత్. శాస్త్రజ్ఞః. తల్లక్షణం యథా.—

నిషేవతే ప్రశస్తాని నిందితాని న సేవతే,
అనాస్తికశ్శ్రద్దధాన ఏతత్పండితలక్షణం."

చింతామణిః.

"పఠకాః పాఠకాశ్చైవ యే చాన్యే శాస్త్రచింతకాః,
సర్వే వ్యసనినో మూర్ఖా యః క్రియావాన్ స పండితః."

మహాభారతే, వనపర్వణి.

"విద్యావినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తిని,
శుని చైవ శ్వపాకే చ పండితాస్సమదర్శినః." గీతా.

అని శబ్దకల్పద్రుమము. శాస్త్రసార మెఱింగినవాఁడవు. కావున దుఃఖింపనగునే యని జ్ఞాపకము చేయుచున్నాఁడు. ఇమాం పాపికాం బుద్ధిమ్=అశుభాత్మికబుద్ధిని దీనిని, త్యజ=వదలుమా. అనఁగా ఉత్సాహభంగము గల్గించు నీయూహను వదలు కొనుమా యని వేఁడుచున్నాఁడు. అర్థదూషణీం బుద్ధిం కృతాత్మేవ = యోగి కృతాత్ముఁ డనంబడును. సఫలమనోరథుఁడని యర్థము. అనఁగా యోగాభ్యాసమూలమున స్వాధీనమున నుంచుకొన్న బుద్ధిగలవాఁడని భావము.

"యోగీ యుంజీత సతతమాత్మానం రహసి స్థితః,
ఏకాకీ యతచిత్తాత్మా నిరాశీరపరిగ్రహః,
యుంజన్నేవం సదాత్మానం యోగీ నియతమానసః,
శాంతిం నిర్వాణపరమాం మత్సంస్థామధిగచ్ఛతి."

అన్న గీతావాక్యముల ననుసరించి యోగి సర్వోత్కృష్టుఁడని తేలెడిని. అట్టియోగి పరమపురుషార్థభ్రంసన శీలమగుబుద్ధిని వదలును. అట్లే నీవు కూడ మానవసంబంధ మగుబుద్ధిని వదలుమని వినయమున వేఁడెనని యీ శ్లోకాభిప్రాయము. వాల్మీకి యిట్టి విశేషార్థములు గలవాక్కులను సుగ్రీవునిమూలమునఁ జెప్పించెనని మన మెఱుంగుట సమంజసము.

"నిరుత్సాహస్య దీనస్య శోకపర్యాకులాత్మనః,
సర్వార్థా వ్యవసీదంతి వ్యసనం చాధిగచ్ఛతి." ౬

అని మూలము.

"ఆదానస్య ప్రదానస్య కర్తవ్యస్య చ కర్మణః,
క్షిప్రమక్రియమాణస్య కాలః పిబతి సంపదః."

అన్న ముంజరాజోక్తి దీనినే యనుకరించుచున్నది. ఇది రాజనీతిగాని సామాన్యజనోపయోగమగు నీతికాదని కొందఱు, ఎల్లరకు నిది సమానమే యని మఱికొందఱు పలుకుదురు. సాధారణదృష్టిచే నాలోచింప నుత్సాహశక్తి తగ్గిననే యుత్తమాధమకార్యములు కూడ నెఱవేఱవు.

"ముక్తసంగోఽనహంవాదీ ధృత్యుత్సాహసమన్వితః,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోర్నిర్వికారః కర్తా సాత్త్విక ఉచ్యతే."

అను నీగీతావాక్యము దీనినే యనుకరించుచున్నది. కావున నుత్సాహశక్తి యుండినఁగాని యేకార్యము సాధ్యము గానేరదు. శోకముచే నెవరిమనస్సు కలఁతనొంది యుండునో వారేకార్యమును సాధింపఁజాలరు. ఉత్సాహముండుట శోకవిరహితమయి మనస్సులరుట యివి కుదురకపోయిన సర్వకార్యములు నశించును. అంతియగాక వ్యసనము కూడఁ గలుగును. అనఁగా నిర్మలమనస్సు కుదిరినఁగాని యుత్సాహము నెలకొనదు. మనోనైర్మల్యమునకుఁ గారణము యోగాభ్యాసము.

"శనైశ్శనైరుపరమేద్బుద్ధ్యా ధృతిగృహీతయా,
ఆత్మసంస్థం మనః కృత్వా న కించిదపి చింతయేత్.
యతో యతో నిశ్చరతి మనశ్చంచలమస్థిరం,
తతస్తతో నియమ్యైతదాత్మన్యేవ వశం నయేత్.
ప్రశాంతమనసం హ్యేనం యోగినం సుఖముత్తమమ్,
ఉపైతి శాంతరజసం బ్రహ్మభూతమకల్మషమ్."

అను నీగీతావాక్యము లీపై వ్రాసినభావము స్థిరీకరించుచున్నవి. యోగి కానివానికి శోకపర్యాకులాత్మత్వ మలవడదు. మాటల వేదాంతుల కది శక్యమే కాదు. యోగికి మాత్రమే యది శక్యమగును. కనుకఁ దొలుత యోగము నభ్యసించి పిదప వేదాంతపఠనము చేసినఁ దరణోపాయము దొరకును.

"తదలం విక్లబా బుద్ధీ రాజన్ సర్వార్థనాశినీ,
పురుషస్య హి లోకేఽస్మిన్ శోకస్సర్వాపకర్షణః. ౧౪
యత్తు కార్యం మనుష్యేణ శౌండీర్యమవలంబతా,
అస్మిన్కాలే మహాప్రాజ్ఞ స త్వమాతిష్ఠ తేజసా." ౧౫

అని మూలము.

మానవత్వము వదలి సర్వేశ్వరత్వ మవలంబింపుమా యని సుగ్రీవుఁడు విన్నవించుచున్నాఁడు. తత్ విక్లబా బుద్ధి రలమ్= కావున శోకాధీనమగుబుద్ధి చాలును. అనఁగా నీక మరల నీనటన మానకుమని భావము. రాజన్=ఇది సాభిప్రాయము. ప్రకాశింపుమని యాశయము. స్వరూపసంధానసక్తుఁడవు కమ్మని సారము. సర్వార్థనాశినీ=ఇప్పుడు చేయఁదగు సర్వార్థముల కిది తగినది కాదని యభిప్రాయము అస్మిన్ లోకే పురుషస్య శోక స్సర్వాపకర్షణః = అని యన్వయక్రమము. ప్రకృతి సంసర్గవిహీనావస్థ ననుసరించి వర్తించుట యని యిటఁ బురుష శబ్దార్థము గ్రహింపవలయును. శౌండీర్య మవలంబతా మనుష్యేణ యత్తు కార్యం అస్మిన్ కాలే మహాప్రాజ్ఞ! సః త్వం తేజసా ఆతిష్ఠ=అని క్రమము. త్రికాలవేత్తవు. అనఁగాఁ గాల స్వరూపుఁడవని యాశయము. వీర్యమునవలంబించు మనుష్యునిచే నేది యిక్కాలమునఁ జేయఁదగునో అట్టి నీవు తేజస్సుచే

నిలువుము. శౌర్యము చూపినఁగాని సాధ్యముగానికార్య మిదియని త్రికాలజ్ఞుఁడ వగుట నెఱుంగుదుము. మానవరూప మున నుండునా నీవు అనఁగా ధర్మరక్షణార్థ మవతరించిన నీవని భావము. తేజసా ఆతిష్ఠ=పౌరుషము నాశ్రయింపుము. శాంతతేజస్సిపుడు కార్యసిద్ధిక్షమము కాదు. రాజసతేజస్సు నవలంబింపుము. ఏల యనఁగా

"శౌర్యం తేజో ధృతిర్దాక్ష్యం యుద్ధే చాప్యపలాయనం,
దానమీశ్వరభావశ్చ క్షాత్త్రం కర్మ స్వభావజమ్.
శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్,
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః."

అను నీగీతావాక్యముల ననుసరించి కులోచితధర్మానుష్ఠాన ముత్తమమనియుఁ బరధర్మానుష్ఠాన ముత్తమము గాకుండుటే గాక భయావహమనియుఁ దేలుచున్నది. కనుక క్షత్రి యత్వము నవలంబించిన నీవు తేజశ్శక్తినుపయోగించు సమయ మగుట శోకముడిగి పరాక్రమము నెఱపుమనియు సుగ్రీవుఁడు బోధించెను. దీనిచే జాతిధర్మము లుత్తమము లనియు వాని ననుసరించి ధర్మము తప్పక యాచరించిన నెల్లజాతులకు ఫలము సమానమనియు నేర్పడుచున్నది. సారమేమనఁగా జాత్యుక్త ధర్మాచరణమునందు ఫలాభిలాషము వదలుకొనినఁగాని భగ వత్కరుణ కలుగునవకాశము చేకూర దనునదియే.

"త్వం తు బుద్ధిమతాం శ్రేష్ఠస్సర్వశాస్త్రార్థకోవిదః,
మద్విధైస్సచివైస్సార్థమరిం జేతుమిహార్హసి. ౧౭
న హి పశ్యామ్యహం కంచిత్త్రిషు లోకేషు రాఘవ,
గృహీతధనుషో యస్తే తిష్ఠేదభిముఖో రణే. ౧౮

వానరేషు సమాసక్తం న తే కార్యం విపత్స్యతే,
అచిరాద్ద్రక్ష్యసే సీతాం తీర్త్వా సాగరమక్షయం." ౧౯

అని మూలము. త్వం తు బుద్ధిమతాం శ్రేష్ఠః = బుద్ధిమంతుఁడనఁగా నప్పటికాలమునఁ జేయఁదగినకార్యము నాలోచించు బుద్ధిగలవాఁడని యర్థము. అంతియగాక సర్వశాస్త్రార్థకోవిదుఁడవు అనఁగా శాస్త్రార్థముల నాలోచించి తాత్కాలికముగ నేపని యెట్లు చేయఁదగునో యెఱింగినవాఁడవని భావము. అంతమాత్రమునఁ గార్యము సాధ్యము కాదు. మావంటి మంత్రులం గూడి యరియగురావణుని జయింపఁ దగుదువు. మావంటివా రనఁగా వానరములని యర్థము. నీవు మర్త్యరూపధారివి. మేము వానరరూపధరులమని యాశయము. మనము కలిసి పనిచేసినఁగాని రావణుఁడు చావఁడు. అదియే వరదానకాలపుఁ గట్టుబాటని సారము. భగవంతుఁడు శ్రీరాముఁడు. దేవతలు సుగ్రీవాదులని మనము గ్రహింపవలయును. రామా! నీవు ధనుర్ధారివయి రణభూమిని నిల్చిన ని న్నెదిరింపఁగలవాని నొక్కని నీ మూఁడులోకముల నెఱుంగనని సుగ్రీవుఁ డనియెఁ గదా. దీనిభావ మేమి?

"కాలోఽస్మి లోకక్షయకృత్ప్రవృద్ధో
లోకాన్ సమాహర్తుమిహ ప్రవృత్తః,
ఋతేఽపి త్వా న భవిష్యంతి సర్వే
యేఽవస్థితాః ప్రత్యనీకేషు యోధాః."

అన్న భగవద్వాక్యము ననుసరించి పరమేశ్వరుఁడే వధింపఁ దలంపనిలుచువాఁడు ముజ్జగముల నెవఁ డుండును? ఈభావమే యిందుఁ గలదని యెఱుంగందగు. వానరేషు సమాసక్తం తే

కార్యం న విపత్స్యతే = అనఁగా వానరులమూలమున సకల రాక్షససంహారము కావలయునని వారికర్మము ననుసరించిన నీశాసనము మార్పునొందునా? ఫలింపకపోవునా? రామా! శీఘ్రమున నపారసాగరమును దాఁటి జానకీదేవిని జూడఁ గలవు. అనఁగా నేండ్లుపూండ్లు కాక రెండునెలలలోపలఁ జూడఁగలవని భావిఫలమును దెలిసినట్లు ప్రకృతి ప్రోత్సాహమునఁ దేటపఱచెను.

"నిశ్చేష్టాః క్షత్రియా మందాస్సర్వే చండస్య బిభ్యతి." -౨౦

అని మూలము. నిరుద్యోగు లగు రాజులు అనఁగా స్వజాత్యుచితధర్మమును వదలినవారు. అట్టివారు అదృష్టహీనులని తాత్పర్యము. మిక్కిలి కోపమొందినరాజున కెల్లరు భయపడుదురు.

"యస్య ప్రసాదే పద్మా శ్రీర్విజయశ్చ పరాక్రమే,
మృత్యుశ్చ వసతి క్రోధే సర్వతేజోమయో హి సః.
దుష్యేయుస్సర్వవర్ణాశ్చ భిద్యేరన్ సర్వసేతవః,
సర్వలోకప్రకోపశ్చ భవేద్దండస్య విభ్రమాత్.
యత్ర శ్యామో లోహితాక్షో దండశ్చరతి పాపహా,
ప్రజాస్తత్ర న ముహ్యంతి నేతా చేత్సాధు పశ్యతి."

మను. ౭ అధ్యా.

అన్న మనుస్మృతివాక్యము లీయర్థమునే ప్రతిపాదించుచున్నవి.

"యద్యహంకారమాశ్రిత్య న యోత్స్య ఇతి మన్యసే,
మిథ్యైష వ్యవసాయస్తే ప్రకృతిస్త్వాం నియోక్ష్యతి."

అన్న గీతావాక్యార్థమునే యీభాగము తెలుపుచున్నది.

"నిమిత్తాని చ పశ్యామి మనో మే సంప్రహృష్యతి." ౨౮

అని మూలము. శుభశకునములు తోఁచుచున్నవి. నామనస్సు సంతోషభరితముగ నున్నది.

"సతాం హి సందేహపదేషు వస్తుషు
ప్రమాణమంతఃకరణప్రవృత్తయః."

అన్నసూక్తి నీభాగము దృఢపఱచుచున్నది. మనఃప్రవృత్తి కర్త్రాచుభవము ననుసరించి మాఱుచుండును. భావిభాగ్యమును హర్షమే తెలుపును. ఆకస్మికహర్షము భావిశుభఫలసూచనమనియు, అట్టి దుఃఖము భావ్యశుభఫలసూచనమనియు మన మెఱుంగవలయు. ఈభాగమున నధ్యాత్మరామాయణమునఁ గలవిశేషములం బరికింతము.

"భృత్యకార్యం హనుమతా కృతం సర్వమశేషతః,
సుగ్రీవస్యేదృశో లోకే న భూతో న భవిష్యతి. ౫
అహం చ రఘువంశశ్చ లక్ష్మణశ్చ కపీశ్వరః,
జానక్యా దర్శనేనాద్య రక్షితాస్స్మో హనూమతా. ౬
సర్వథా సుకృతం కార్యం జానక్యాః పరిమార్గణం,
సముద్రం మనసా స్మృత్వా సీదతీవ మనో మమ. ౭
కథం నక్రఝషాకీర్ణం సముద్రం శతయోజనమ్,
లంఘయిత్వా రిపుం హన్యాం కథం ద్రక్ష్యామి జానకీం. ౮
శ్రుత్వా తు రామవచనం సుగ్రీవః ప్రాహ రాఘవమ్,
చింతాం త్యజ రఘుశ్రేష్ఠ చింతా కార్యవినాశినీ. ౯
ఏతాన్పశ్య మహాసత్త్వాన్ శూరాన్వానరపుంగవాన్,
మత్ప్రియార్థం సముద్యుక్తాన్ ప్రవేష్టుమపి పావకమ్. ౧౦

సముద్రతరణే బుద్ధిం కురుష్వ ప్రథమం తతః,
న హి పశ్యామ్యహం కంచిత్త్రిషు లోకేషు రాఘవ.　　౧౧
గృహీతధనుషో యస్తే తిష్ఠేదభిముఖో రణే,"

అనునవి కలవు. రామాయణభావమునే యివి యనుకరించుచున్నవి. కావునఁ బైన వ్రాసినయర్థము సుసంగతమే యని గ్రహింపందగు. దాన భగవత్తత్త్వము నెఱుంగ వలనుపడును. ఇఁకఁ దరువాతిభాగమును బఠింతము.

శ్రీరామప్రశ్నములకు హనుమ బదులిచ్చుట.

* శ్రీరాముఁడు సారజ్ఞుఁడు గావున సుగ్రీవునిమాట లాలకించి యంగీకరించి హనుమంతు నిట్లు ప్రశ్నించెను. పావనీ! తపోవిశేషమునఁగాని సేతుబంధనముచేఁగాని, సాగరోదకముల నింకించిగాని యెట్లైన దీనిందాఁట సమర్థుఁడ నగుదును. ఇందుల కేచింతయు లేదు. దుర్గమమగు లంకాపురమునకు దుర్గప్రాకారము లెన్ని కలవు? సైన్యపరిమాణము, ద్వారరక్షణక్రియలు, పురరక్షక ప్రాకారపరిఖాదులు, దానవగేహములు నీవలన వినఁగోరుచున్నాను దానిమూలమున వానిం గన్నారఁ జూచినట్లు ఎఱుంగఁ గోరుచున్నాను. నీవు లంకనంతయుఁ గలయం గాంచితివి. దానితత్త్వ మెఱింగితివి. అట్లే నాకుం దెల్పుము. అనుటయు వాగ్విశారదుఁడగు నా యాంజనేయుఁడు కేల్మోడ్చి యిట్లనియె. మీ రడిగినవానిం దెలిసినంత విన్నవించెద. లంకానివాసులు సంతుష్టులు. మదగజములు

* ఇది మూఁడవసర్గమునఁ గల కథ.

నిండియుండు. అది విశాలమగు నగరము. రథవితతులు హయములు మిక్కిలిగ నుండు. రక్షస్సేనలు సందులేక యుండు. కాన నది శత్రుదుర్గమమే. విశాలద్వారములు నాలుగు గలవు. దృఢతమములు ననిర్భేద్యములు నగు. వానియందు ననేక రక్షకయంత్రాదులు గలవు. అచ్చట వీరదానవులు భయంకరములు శతవీరుల నొక్కసారి పొడవడంపఁగల యినుపగుదియలఁ బెక్కింటి నునిచియున్నారు. పురమునుజుట్టి స్వర్ణప్రాకారము గలదు. దానికి నెక్కుటరిది. దానిపై రత్నస్థగితభాగము లందందుఁ గలవు. దానింజుట్టి యగాధజలసంభృతము లగుపరిఖలు గలవు. వానిజలముల మొసళ్లు లోనగు యాదస్సులు గలవు. అవ్వాని దాటఁగలసేతువులు నాలుగమర్పఁబడినవి. వలసినతఱి వాని నవ్వలం ద్రోయుటకుఁ దగిన యంత్రము లందున్నవి. అందుఁ గాపలివారికిం బెక్కుగృహము లమర్పఁబడి యున్నవి. వా రాసేతువులం గాంచుచుందురు. ఆసేతువు లానగరిఁ గాపాడుచుండు. ఉత్తరద్వారమునఁ గల నీటికట్ట విశాలము దృఢతరమునయి యుండును. దానిం గదల్ప నలవికాదు. దాని కాధారముగా హిరణ్యస్తంభములు జలములందు నిలుపఁబడి యున్నవి. వానిం గాపాడు వారి కునికిపట్టులుగా ననేకవేదు లమర్పఁబడినవి.

మహాత్మా! రావణుఁడు ద్యూతాదివ్యసనకర్శితముగాని చిత్తమొప్పార జాగరూకత గలిగి సైన్యముల దినదినము పరికించుచు యుద్ధమునకు సర్వదా సంసిద్ధుఁడుగ నుండు. పురమది త్రికూటాద్రిపై నుండుటంబట్టి దానినెక్కి పైకరుగుట కాధారము లేదు. దేవతలకు నందుఁ జొర నలవియే కాదు. చూడ

నది భయముం గొలుపును. జలపర్వత వనదుర్గములు ప్రాకార పరిఖాదిక కృత్రిమమునను చతుర్విధదుర్గములు గలవు. నగర మది పెద్దదై సాగరమున కవ్వలితీరమున నున్నది. సముద్రమును దాఁట నౌకామార్గము లేదు. ఇచ్చటివారి కందలివార్త లెఱుంగునుపాయము లేదు. కాన లంకకు జలదుర్గ మున్నది. స్వర్గమునుమించిన యాలంక కొండపై నుండుటంజేసి చతురంగబలాకీర్ణ మగుటంజేసియు నది పర్వతవనదుర్గములు కలదియయి యున్నయది. పరిఖలు, శత్రుమారణయంత్రములు ననేకములు గలవు.

లంకాప్రాగ్ద్వారమున నయుతదానవు లున్నవారు. వారు శూరులు ఖడ్గపాణులు నగుదురు. దక్షిణద్వారమునఁ జతురంగసేనలం గూడినవీరులు లక్షసంఖ్యగలవా రున్నారు. ప్రతీచీద్వారమున దశలక్ష రక్షోవీరు లున్నారు. వారు చర్మకవచ ఖడ్గసమస్తాస్త్రధారులై యున్నారు. ఉత్తరద్వారమున న్యర్బుదముదానవు లున్నవారు. వా రభిజనగౌరవమున రావణునకు విశ్వాసపాత్రులై యున్నారు. నగరాంతర్భాగమున ననేకసహస్రరాక్షసవీరు లున్నవారు. లంకానివాసు లొకకోటిసంఖ్యకుం దగియుందురు. నే నాసేతువుల భంజించితిని. పరిఖలం బూడ్చివేసితిని. నగరమంతయు దహించితిని. ప్రాకారములఁ బడఁద్రోసితిని. కాన నిపుడంతశ్రమ మక్కఱలేదు. బలమున నాల్గవభాగము నాచేఁ జంపఁబడినది. ఎట్లో సాగర ముత్తరింతము. లంక నశించినట్లే తలంపుము. అంగద ద్వివిద మైంద జాంబవత్ప్రభృతులు సాగరము నెగురుదురు. లంకను బెకలించి తేఁగలరు. తక్కినబలములతో నీకుం బనిలేదు. సేనా

సర్వస్వభూతులగు సంగదాదుల కానతి యిమ్ము. మంచిమూరు తమున బయలువెడల సమ్మతింపుమని పలికి యూరకుండెను.

ప్రాజ్ఞులారా! యీభాగమునఁ గలవిశేషములఁ బరిశీలింతము.

"తపసా సేతుబంధేన సాగరోచ్ఛోషణేన వా,
సర్వథా సుసమర్థోఽస్మి సాగరస్యాస్య లంఘనే." ౨

అని మూలము. తపస్సనఁగాఁ గార్యసిద్ధిసంకల్పమని యర్థము. ఈకార్యము ఫలించుఁగాక యన్నసంకల్పము చేసిన నది ఫలించునని భావము.

"న మే పార్థాఽస్తి కర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కించన,
నానవాప్తమవాప్తవ్యం వర్త ఏవ చ కర్మణి."

అన్న గీతావాక్యమునఁ గలయర్థ మిట విస్తృతము. సంకల్పమాత్రమున లభింపనిది లేదని తాత్పర్యసారము. సేతుబంధేన=సాగరమును గట్టవచ్చును. ముల్లోకములయందించుకంతయు నేఁ జేయఁదగినది లేదనఁగా సారమేమి? ఇచ్ఛాశక్తియగు ప్రకృతిని స్మరించుటచే నెవ్విగాని సిద్ధించుననియే. సాగరోచ్ఛోషణేన వా=సాగరజలముల నింకునట్లు చేసికాని. అనఁగా సేతుబంధనము ప్రయాసమని తోఁచిన సాగరోదకములే లేనట్లు చేయుదునని కదా యాశయము. సర్వథా=సర్వప్రకారములచేత. ఈమూఁడుగాని మఱేవిగాని కార్యము లొనరింపవచ్చునని భావము. అస్య సాగరస్య లంఘనే సమర్థోఽస్మి = ఈసముద్రమును దాఁట శక్తిగలవాఁడనే. అనఁగా నీవని కావలయునని యూహింపలేదు గాని తలంచినంతన ప్రకృతిమూలమున క్షణమున సిద్ధించునని సిద్ధాంతమే

యని సారము. సుగ్రీవుని మాటల మూలమున నప్పటికార్య మిది యని యూహించి ప్రోత్సహింపఁబూని స్వసంకల్పబలమును దెలుపుచున్నాఁడని మనము గ్రహింపవలయును. దీనిచే సర్వ శక్తిమత్త్వము ప్రకటితము.

"నాదేయం పార్వతం వాన్యం కృత్రిమం చ చతుర్విధం." ౨౦

అని మూలము. జలపర్వత వనకృత్రిమము లనుదుర్గములు నాలుగు గలవని యర్థము.

"జాంగలం సస్యసంపన్నమార్యప్రాయమనావిలం,
రమ్యమానతసామంతం స్వాజీవ్యం దేశమావసేత్. ౬౯
ధన్వదుర్గం మహీదుర్గమబ్దుర్గం వార్క్షమేవ వా,
నృదుర్గం గిరిదుర్గం చ సమాశ్రిత్య వసేత్పురం. ౭౦
సర్వేణ తు ప్రయత్నేన గిరిదుర్గం సమాశ్రయేత్,
ఏషాం హి బాహుగుణ్యేన గిరిదుర్గం విశిష్యతే. ౭౧
త్రీణ్యాద్యాన్యాశ్రితాస్త్వేషాం మృగగర్తాశ్రయాప్సరాః,
త్రీణ్యుత్తరాణి క్రమశః ప్లవంగమనరామరాః. ౭౨
యథా దుర్గాశ్రితానేతాన్నోపహింసంతి శత్రవః,
తథారయో న హింసంతి నృపం దుర్గసమాశ్రితం. ౭౩
ఏకశ్శతం యోధయతి ప్రాకారస్థో ధనుర్ధరః,
శతం దశసహస్రాణి తస్మాద్దుర్గం విధీయతే. ౭౪
తత్స్యాదాయుధసంపన్నం ధనధాన్యేన వాహనైః,
బ్రాహ్మణైశ్శిల్పిభిర్యంత్రైర్యవసేనోదకేన చ." ౭౫

మను. ౭ అధ్యా.

రాజు దుర్గాశ్రితుఁడు కావలయుననియు దుర్గభేదములు వాని వలనిలాభములు నవి యుండవలసినపద్ధతులు స్మృతియం దిందు

వర్ణింపఁబడినవి. ధర్మము తప్పనియుద్ధము గలయాకాలమున దుర్గనిర్మాణము ప్రధానమయ్యెను. ఎదిరింపనివారిపై నాయుధము వైవరాదను నియమ మాకాలమున నుండెను. ఎదిరించినవానిపై నాయుధము వైవరాదనునియమ మీకాలమున నున్నయట్లూహింప నవకాశము గలదు. బ్రహ్మాస్త్రాదులు వైచి జగమునే దహింపవచ్చునని ప్రమాణములు గనఁబడుచున్నవి కదా. దూరమునసుండి యేల యాగ్నేయాద్యస్త్రములఁ బ్రయోగించి దుర్గరక్షితమగు శత్రుపురమును భస్మీకరింపరాదని యడుగుదురేమో. ఆకాలపుయుద్ధములు నియమయంత్రితములు. ధర్మ మణుమాత్రము కూడ మించరానిది. మించినవాని నెల్లరు దండింతురు. కావున నెదిరించినపుడే తప్ప నాగ్నేయాద్యస్త్రముల నిరపరాధులయెడం బ్రయోగింపరాదను కట్టుపాటు నాశ్రయించి పురములపై నస్త్రముల వైవకుండిరి. న్యాయ మెడలిన నామహాస్త్రదేవతలు విముఖు లగుదురు. పదార్థసంయోగసంభవము లగునాయుధము లాకాలమున లేవని యాక్షేపించువారలకుఁ దెలివితక్కువకుగా నిచ్చుతాంబూలము తోలుత నీవలయును. సంధ్యావందన కాలములయందు యుద్ధము చేయరాదనియు నిరాయుధుని హింసింపరాదనియు నింక నెన్నియోవిధములగు నియమములు గల యాకాలమున నిట్టివానితోఁ బనియే లేకుండెను. విషవాయువుల సాయము గోరకయే గాంధర్వాద్యస్త్రముల మహిమమున నరాతుల మూర్ఛితులనుగాఁ జేయుశక్తి గలవారుండిరి కదా. దాన వారు మృతినొందరు. తాత్కాలికపరాభవమునే పొందుదురు. ధర్మదేవత తాండవించు నాకాల

మున నిట్టి క్రూరాచారము లేల యుండును? ఒక్కయస్త్రమున నెన్ని యోలక్షలు రిపులు దగ్ధమగుచుండిరి. విషవాయువు లధర్మదేవతాంగములు. అట్టిదేవతల స్వాధీనమున నుంచుకొనినవారల కీపాటి తుచ్ఛపుఁబనులుచేయ శక్యముగాదనుట హాస్యాస్పదము. ధర్మమును మాని యుద్ధముచేసినవారే యసురులు. నభస్సంచారము అదృశ్యత్వము లోనగు దుష్టశక్తులుగలవారు కాననే ధర్మదేవత విముఖతనొంద నశించిరి. కావున ధర్మమూనినవార లశక్తు లనరాదు. వారికిట్టి దుస్సంకల్పములు లేవనవలయు. అదియే బుద్ధిమల్లక్షణము.

"యశ్శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః,
న స సిద్ధిమవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిమ్."

అను గీతోక్తి యప్పుడుండునార్యుల కాధారము. ఇప్పటి యపూర్వార్యుల కది ప్రమాణ మెట్లగును? కనుకనే సుఖమన్నది గగనకుసుమాభ మగుచున్నది. సుఖమన మనశ్శాంతియే. అదెక్కడనున్నది? నిఘంటువులయం దున్నది. అప్పుడు స్వానుభవములయం దుండెను. ఇంతియ తదేతత్కాలములకుఁ గలభేదము.

"నాపథోఽపి చ నాస్త్యత్ర నిరాదేశశ్చ సర్వతః,
శైలాగ్రే రచితా దుర్గా సా పూర్దేవపురోపమా." ౨౨.

అని మూలము. "నిరాదేశశ్చ = సర్వదిగ్వార్తాసంచారరహితప్రదేశ ఇత్యర్థః. అనేన జలదుర్గవత్త్వం సూచితమ్." అని వ్యాఖ్య. ఏప్రక్కఁజూచిన నౌకామార్గములు లేవు. సముద్రతరణసాధనము లాపురమున కేవైపునం గాంచినను లేవని భావము. సముద్రము నాకాలమున నౌకామూలమునఁ

దరించుచుండిరని సూచితము గదా. నౌకామార్గము లేర్ప డుపఁబడియుండు టెట్టులని ప్రశ్నింతురేమో. నౌకలు నిరపాయముగాఁ జేయుటయే నౌకామార్గములని యాశయము. లంక కట్లు పోవరాదని భావము. యంత్రములు నిర్మించి యున్నారని యీసర్గమునఁ గలదు.

"తత్రేషూపలయంత్రాణి బలవంతి మహాంతి చ." ౧౨ శ్లో.

"ఇషూపలయంత్రాణి బాణశిలామోచనయంత్రాణి" అని వ్యా. శత్రువులు రాఁగా వారిపై బాణములను గండోపలములను విసరుటకు యంత్రము లమర్పఁబడియెనని కదా దీనిభావము. బాణముల విసరునవనఁగా నర్థమేమి? దూరమునుండియే శత్రువులు బాణశిలావర్షములకు భయపడి తిరిగిపోవుదురని యూహించి యేర్పఱచినవారు లోహాదులచే నిర్మింపఁబడిన సాధనములనియే తేలెడిని. ధనుస్సులనుండి విడుచుబాణములు పోవఁజాలనంతదూరమునందే పగవారుండఁగా వారిని పగులవైవఁ బడునవియని తోఁచును. ఏసహాయమున నట్లు పోవునో యని యూహింపవలసి యుండును. దానిని నిర్ణయించుట కింకదాధారము గాన్పింపదు. యంత్రమనఁగా దారులోహాది వస్తు నిర్మిత మనునది సిద్ధాంతము. అది బాణశిలాదుల విసరుచుండును. ఏదోయొక వస్తుశక్తిచే నది యప్పని నొనర్పఁజాలి యుండును. అట్టిదాని నప్పటివారు కనిపెట్టిరనియే స్పష్టము కాకపోదు. మంత్రబలమున నుండఁగూడదా యందురేమో అపుడు యంత్రము లేల? యంత్రము లనుటచేతనే వస్తు సాధనమని యేర్పడును. బాష్పవాయువులమూలముననో మఱి దేనిమూలముననో యవి కార్యము నిర్వహించును. అవియే

యంత్రము లనంబడును. దేవాలయాదులలో వేయుయంత్రములవంటివి వవి కావు కదా. యంత్రనిర్మాణ మాకాలమున నున్నదియే కాని యీకాలముననే పుట్టినదనుమాట యసంగతప్రసంగములలో నొక్కటి యనవచ్చును గదా.

"అయుతం రక్షసామత్ర పూర్వద్వారం సమాశ్రితం,
నియుతం రక్షసామత్ర దక్షిణద్వారమాశ్రితం.
ప్రయుతం రక్షసామత్ర పశ్చిమద్వారమాశ్రితం,
న్యర్బుదం రక్షసామత్ర ఉత్తరద్వారమాశ్రితం.
శతశోఽథ సహస్రాణి మధ్యమం స్కంధమాశ్రితాః,
యాతుధానా దురాధర్షాస్సాగ్రకోటిశ్చ రక్షసాం." ౨౫

అని మూలము. నాల్గుద్వారములయందుఁ బ్రాగాదిగా పదివేలు లక్ష పదిలక్షలు పదియర్బుదములు సేనయున్నట్లు తేలును గదా. నగరమధ్యభాగమున వందలు వేలుగా సేన కలదు. సేనయంతయుఁ గొదువలేక కోటి గలదు. అని యర్థమగుచున్నది. ఉత్తరద్వారముననే పదియర్బుదము లనఁగా వేయికోటులు సేన గలదు గదా. అంతయుఁ జేరి కోటియన నర్థమేమని ప్రశ్నింతురు. ఇంతసేన నా తొందఱలో హనుమంతుఁ డెట్లు లెక్కిడఁజాలెననియుఁ గొందఱు ప్రశ్నింతురు. సమాధాన మెట్లు? బహుత్వే కోటిః అను నొకసామెత గలదు. అనేకు లుండఁగా కోటియనుట ప్రాచీనుల యలవాటు. హనుమకంటి కా సేన యపారముగాఁ గనఁబడియుండు. ఉత్తరద్వారమునఁ దొలుత హనుమ ప్రవేశింపఁగాఁ జూచిన నొక లంకయను రక్కసియే. తక్కినవారు వా రిరువురు పోరాడు నపుడుకూడ నామెకుఁ దోడుపడినట్లు చెప్పఁబడలేదు. కావున

నీఘట్టమునఁ గలసంఖ్య బహుత్వమును దెల్పునని గ్రహింప వలయును. జ్ఞానదృష్టిగల వాల్మీకిమహర్షి తెలిసి చెప్పె ననఁ గూడదా యని కొంద ఱందురు. దీనికంటె నదియే యుత్తమ మనవచ్చునని నా యాశయము. ఈభాగమునఁ గల యధ్యాత్మ రామాయణప్రోక్తసంఖ్యయు దీనికి విసంవాదిగా నున్నది. ఇఁకఁ దరువాతికథాభాగమును బరింతము.

లంకాప్రయాణము, సముద్రతీరప్రవేశము.

* సత్యపరాక్రముఁడగు నారామచంద్రుఁడు హనుమ తెలిపినదంతయు నాలకించి నీవు వివరించిన దుష్టరాక్షస నగర మగులంకను శీఘ్రముగా ధ్వంసము చేసెదను. సత్యమునే వచింతును. అని యంత నిలువక సుగ్రీవునితో ని ట్లనియె. ప్రయాణమున కిదియే ముహూర్తమని యెంచెద. సూర్యుఁడు మధ్యాహ్నసమయమును దెలుపుచున్నాఁడు. ఇది యభిజిన్ము హూర్త మనంబడు. ప్రస్థానార్హము. విశేషించి మన కను కూలము, జయప్రదము నగు. ఇట్టి సుముహూర్తమునఁ బయనము చేయుదునేని సీతాపహరణకార్యదుష్టుఁ డెట్లు తప్పించుకొనిపోయి బ్రదుకఁగలఁడు? ఎందుఁ బోయిన వెంట నంటి హతము చేయుదును. విషపానమున నొకఁడు చావఁ బోవుతఱి నమృతస్పర్శమునఁ గొంతఁ బ్రదుకునట్లు సీత నా ప్రయాణవార్త విని కొంత జీవితాశ నొందఁగలదు

కపీంద్రా! నేఁడుత్తరఫల్గునీ నక్షత్రము. పునర్వసువు నందు జన్మించిన నాకిది సాధనతార యనుబలము గలదగు.

---

* ఇది నాల్గవసర్గమునఁ గలదు.

రేపు హస్తతోఁ జంద్రుఁడు సంగతిం గాంచు. అది నైధనతార నాకగు. కాని సేనలంగూడి నేఁడే పయనమయ్యెదము. శుభ నిమిత్తములు పెక్కులు తోఁచుచున్నవి. తప్పక వైరిం బొలియించి జానకిం దేఁగలము. చూడుము. నాకన్నుమీఁదుగా నదరుచున్నది. కానఁ దప్పక నామనోరథము సిద్ధించును. అని శ్రీరాముఁడు తనపలుకుల నభినందించిన సుగ్రీవాదులం దిలకించి సుగ్రీవా! నీలుఁడు బలశాలురగు లక్షవానరులు వెంటరా మార్గప్రదర్శనార్థము సేనలకుముం దరుగుఁగాక. అని చెప్పుచు సన్నిహితుఁడగు నీలునితో ఫలమూలసమృద్ధి గలిగి చల్లనియడవులతో జలములు మిగుల దొరకుచుఁ దేనెయుఁ దృప్తిగాఁ జిక్కుత్రోవన సేనలం దీసికొని పొమ్ము. దురాత్ములగుట రాక్షసులు పథమున విషాదులం గలిపి జలఫలాదుల దుష్టములుగాఁ జేయుదురు. వార లట్లు చేయకయుండ నెచ్చరిక గలిగియుండవలయును. నీవానరులు పైకెగసి మనల నిరోధింప సేనల నుంచియుండుటఁ బరికింపవలయు. మన పూనిన కార్యము కడుంగడు భయంకరము. కాన సందఱు హెచ్చరిక గలిగి విక్రమింపవలయు. మహాశూరు లగువానరులు మహాసాగరముం బోలు మనసేనకుముం దరుగుచు దానిని నడిపించుకొని పోవలయును. గజగవయగవాక్షులు సేనాగ్రభాగమునఁ బోవుచుందురు గాక. ప్లవగోత్తముఁ డనంబడు ఋషభుఁడు సేనాదక్షిణభాగమును రక్షించుచు వచ్చుంగాక. గంధమాదనుఁడు సేనాసవ్యభాగమును గాచుచు వచ్చుంగాక. నే నైరావతము నింద్రుఁ డెక్కునట్లు హనుమంతునిపైఁ గూరుచుండి సేనలకు నుత్సాహమును గలిగించుచు నడువ వచ్చెద. సార్వ

భౌమనామకదిగ్గజమును గుబేరుం డెక్కి వచ్చునట్లు లక్ష్మణుం డంగదునిపై వచ్చుం గాక. జాంబవత్సుషేణ వేగదర్శులు ధూమ్రుఁడు సేనల వెనుకటిభాగమును గాపాడుదురు గాక. అని యాజ్ఞాపించెను.

కపినాయకుఁడు సుగ్రీవుఁడు రామచంద్రుఁడు చెప్పిన దానిని విని త్వరగ పయనము సాగింపుఁడని బలములకు నాన తిచ్చెను. వారందఱు నెగయుచు దుముకుచు గంతులు వైచిరి. శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణసుగ్రీవులం గూడి దక్షిణపు దెసం బట్టి పోయెను. ఆమహాత్ముని నపారసేన చుట్టుకొని చనుచుండెను. కపిభల్లూకాదుల సంతోషచేష్టలకు మేరయే లేకుండెను. ఒకరి నొకరు పైకెత్తుచుం బడఁద్రోయుచు నింకనెన్నియో వింత చర్యలను గావించుచుం బోవుచుండిరి. ముందరుగు నీలాదివాన రేంద్రులు మార్గమును శోధించుచుండిరి. శ్రీరామాదులు సేనామధ్యభాగమునం బోవుచుండిరి. శతబలి మహావీరుఁడు గాన సేననంతయుం గాపాడుచుండెను. అట్లే తక్కిన సేనాపతులు స్వకార్యముల జాగరూకులై యుండిరి. త్రోవయందుం గల గ్రామములకు బాధ కలుగకయుండునట్లు రామాజ్ఞ నెల్లరుం బోయిరి. ఆ రామసౌమిత్రులు గురుశుక్రులం గూడిన రవి చంద్రులం బోలియుండిరి. నిమిత్తశాస్త్రకోవిదుం డగుసౌమిత్రి నీవు రావణుం జంపి జానకిం దోడుకొని వేగమ యయోధ్యకుం బోఁగలవని యభినందించెను. భూమ్యాకాశములయం దేమి గొప్పశుభనిమిత్తములో యవియన్నియు నిపుడు తోఁచు చున్నవి. వాయువు సుఖస్పర్శము కలదియై మందమందముగ వీచుచున్నది. మృగపక్షు లివిగో మధురరుతము లూన

రించుచున్నవి. దిక్కులు ప్రసన్నములై యున్నవి. రవి నిర్మలుఁడై వెలుఁగుచున్నాఁడు. శుక్రుఁడు నీవెనుకఁ బాపగ్రహసంగతి లేక ప్రకాశించుచున్నాఁడు మహాత్ముఁడగు త్రిశంకువు విశ్వామిత్రసృష్టిలోని వశిష్ఠునితో నల రారుచున్నాఁడు. ఇక్ష్వాకువంశ శుభదాయకమగు విశాఖ యను తారలు రెండును క్రూరగ్రహసంపర్కము లేక వెలయుచున్నవి. రాక్షసుల నక్షత్రమగు మూల ధూమకేతుసంస్పృష్టమై పీడితమగుచున్నది. ఇది రక్షోవినాశ హేతువనుట నిస్సంశయము. జలములు నిర్మలములై రుచిగలిగి యున్నవి ఫలపూర్ణములై వనము లున్నవి. వృక్షములు ఋతుమర్యాదల మీఱక పుష్పించి పరిమళముల వెదఁజల్లుచున్నవి. మన యీ సేన దేవసైన్యమువలెఁ గనఁబడుచున్నది. ఈ శుభనిమిత్తములు మనకు సంతోషమును గలిగించుచున్నవి.

వానరసేన లపుడు భూమండలమంతయు నావరించి పోవుచున్న ట్లుండెను. నదుల నావానరులు దాఁటునపుడు సందు లేక వా రడ్డుపడఁగా విపరీతగతిం దిరిగి పాఱఁజొచ్చెను. ఫలవృక్షనిబిడము లగుకొండలు త్రోవనుండఁగాఁ దిరిగి దాఁటి కపులు పోయిరి. ఫలవృక్షకాననములు కనఁబడఁగా వానినందుకొని మెసవవచ్చునని చెట్లక్రిందుగాఁ బోయిరి పరాక్రమము తెలుపుచు నొకరినొకరు ప్రోత్సహించుచుఁ బోవుచుండిరి. వార లొనరించుచేష్టలు వర్ణనాతీతములుగా నుండెను. రేయుంబవళ్లు నిలువనిపయనమును సాగించుచుండెను. యుద్ధోత్సాహము సీతాసందర్శనలాలసత్వము వారినట్లు త్వరపెట్టుచుండెను. వారు పోయిపోయి మలయాద్రిం జేరిరి.

శ్రీరాముఁడు సహ్యమలయాద్రులయందు నానావన నదీనిర్ఝరములం గాంచుచుం బోయెను. వానియందుఁ గల భూరుహవిశేషము లసంఖ్యాకములై యుండెను. సరస్సుల జలపక్షులు నేత్రానందకరములుగ నుండెను. మృగజాతు లిన్ని యని యెన్న నశక్యమై యుండెను. అందలి తేనెపట్టులం బట్టి పిండుకొని తేనెఁద్రావి వానరు లానందించిరి. అంత మహేంద్రాచలము చెంతం దోఁచెను. దానినెక్కఁగ సాగరము మహాభయంకరకల్లోలమాలలచే దుస్తరముగా నున్నట్లు వారికిం గనంబడియె. శ్రీరామాదులు దానిందిగి సాగరముచెంత కరిగిరి. అంత శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవుం గాంచి రాజా! మనము సాగరముచెంత కరుదెంచితిమి. పూర్వమనుకొన్న యాలోచనము మనమిపుడు చేయవలయు. ఇంక మన కవలితీరము గానరాదు సుమా జలమయమగు సాగరరూపమే మనకుం గనంబడును. ఉపాయము లేక యిది దాఁటఁ దరముగాదు. కాన నిందు విడియుదము. సేన లవలిగట్టుచేర నాలోచింపవలయు. సుగ్రీవా! సేనల నీతీరమున విడియింపుము. దీనిం దరించువిషయము నాలోచించునవసర మిపుడు గలిగినది. తన సేననువదలి యెవఁడు నెక్కడికిం బోఁగూడదు. శూరవానరులు చుట్టు తిరుగుచుండవలయు. దాఁగియుండి శత్రువు లవకాశము నెదుకుచుందురు గాన నట్టి భయకారణములం బరికించుచుండవలయును.

సుగ్రీవుఁ డారాముని యాజ్ఞచొప్పునఁ గార్యము నిర్వర్తించెను. వారిధ్వనుల ముందు సాగరనిర్ఘోష మల్పముగ నుండెను. సేనయంతయు మూఁడువలయములుగా నమర్పఁబడి

రామకార్యనిర్వహణాభిలాషను లుప్పొంగుచుండ నుండెను. అవ్వలిగట్టు వచింపరానంత దవ్వైనది. అందు రాక్షసు లుందురు. వరుణున కది నివాసభూతము. యాదోనివహము భయము గలిగించుచుండును. అందలి జంతువిశేషముల నిర్ణయింప ననంతునకే నశక్యము. దానిం గాంచగనే దాటఁ గలమా యని భీతి వానరులకుం దోఁచెను. సముద్రాకాశములకు భేదము గానరాకయుండెను. దానివిహారము విచిత్రము. అందుఁగల వస్తురాజము లసంఖ్యాకములు. కావున దానిం గాంచి కపు లచ్చెరువందసాగిరి.

మహాత్ములారా! ఇందలివిశేషముల నెఱుంగందగును.

“యాం నివేదయసే లంకాం పురీం భీమస్య రక్షసః,
క్షిప్రమేనాం మథిష్యామి సత్యమేతద్బ్రవీమి తే.” ౨

అని మూలము. భయంకరరావణునిలంకాపురమును దేనిని దెలిపితివో దానిని శీఘ్రమే విదళించెదనని నిజముగాఁ జెప్పుచున్నానని కదా రాముఁడు తెలిపెను. ఆతనిభావ మేమి? రావణుఁడు భయంకరుఁడని నీవు భావించితివి. అంతియకాని యది వాస్తవము కాదు. ఆతని లంకాపురమును ద్రచ్చెదను. ఏల? సారమును దేల్చుటకు. సార మేది? చాపఁదగినవారిని బొలియించి స్థిరాంశభూతుఁడగు విభీషణుని దేల్చుటకు. ఇది సూనృతమని నీకుఁ దెలుపుచున్నాను. నీవెట్లు నావరమునఁ జిరకాలజీవిగా నుండఁగలవో యావిభీషణుఁడు నాయనుగ్రహమున నుండఁగలఁడని శ్రీరాము నాశయమని మనముఁ గ్రహించుట సముచితము.

"అస్మిన్ ముహూర్తే సుగ్రీవ ప్రయాణమభిరోచయే,
యుక్తో ముహూర్తో విజయః ప్రాప్తో మధ్యం దివాకరః." 3

అని మూలము. రావణవధకాలము వానికి ముందుగాఁ జావఁదగిన రాక్షసులమృతికాలము రెండునెల లున్నదని సీత తెలిపెను. కర్త తాను గావలసియున్నదనియు సీతోపదేశమూలమునఁ దెలిసికొనియెను. ఇఁకఁ దడవుచేయరాదని యెంచెను. మధ్యాహ్నముగ నక్కాల ముండెను. ఇదియే విజయనామకముహూర్తము. అభిజిన్ముహూర్తమనియుఁ జెప్పుదురు. అని రామమూర్తి సుగ్రీవునకుఁ దెలియురీతి హనుమకుం దెలిపెను.

"కావేరీముదయే రవేస్సురపతేర్దేశం తు మధ్యందినే
సాయం వారుణదేశమంతకదిశం యాతాఽర్ధరాత్రే వ్రజేత్,
గోధూళావభిజిత్యుపస్యపి గతిస్సర్వాసు దిక్ష్వర్థదా
మందాహోషసి కిం పునశ్చ గమనే లగ్నాదిసిద్ధిం వినా."

అని కాలామృతము తెల్పెడిని. అభిజిత్సర్వదోషఘ్నమ్ = అను నానుడి యందు తెలిసింగినదియే. దండయాత్రకు విజయముహూర్త ముత్తమమని స్మృతులు దెల్పెడిని. కావున విజయనామకముహూర్తము శ్రీరామునకు రుచించెను. సూర్యుఁడు మధ్యాహ్నమును దెల్పుచున్నాఁ డనిగొ. ఇట్టి యభిజిన్ముహూర్తము శుభప్రదమని తెలిపెను. ఈవిషయము సుగ్రీవాదులను దృప్తిపఱచుటకుఁ గాని వేఱుగాదు. సంకల్పసిద్ధుల కేముహూర్తమైన నొకటియే లోకాచారపరిపాలనము కూడ శ్రీరాముని ప్రవర్తనమునం దొకభాగము. కనుక

దానిని దెలిపెనుగాని తత్త్వమది గాదనియు ముక్తినొసంగఁ గోరి పోవఁ దలంచెననియు మన మెఱుంగవలయును.

"సీతా శ్రుత్వాభియానం మే ఆశామేష్యతి జీవితే,
జీవితాంతేఽమృతం స్పృష్ట్వా పీత్వా విషమివాతురః." ౫

అని మూలము. విషపానమున జీవితాంతము కాఁగా నపు డమృతస్పర్శము దొరకిన జీవితాశనొందునట్లు నా ప్రయాణ మాలకించి సీత ఆశను బొంది జీవించియుండఁ గలదు. కావున వేవేగ ప్రయాణము చేయవలయును. దీనిచే సుగ్రీవాదులు త్వరపడి ప్రయాణము సాగింతురనియే యుద్దేశము.

"ఉత్తరా ఫల్గునీ హ్యద్య శ్వస్తు హస్తేన యోక్ష్యతే,
అభిప్రయామ సుగ్రీవ సర్వానీకసమావృతాః." ౬

అని మూలము. రామునిజన్మనక్షత్రము పునర్వసువు. దానికి నుత్తరఫల్గుని యాఱవదగును. సాధనతార యని తారాబల ప్రకరణమున దానికిం బేరు. "సాధనం కార్యసాధనే" అని ప్రమాణము. ఈముహూర్తమునఁ బ్రయాణము విజయావహము. కాన నందఱం గూడి పయనము సాగింతమని శ్రీరాముఁ డనియె. రామచంద్రుఁడు భగవంతుఁ డగుటఁ దారాబల మేల చూడ నవసరముగలవాఁ డయ్యెనని యడుగుదురేమో. శాస్త్రయుక్తముగఁ బ్రాచీనాచారముల కవిరుద్ధముగఁ గదా. యతనిప్రవృత్తి యుండును. శాస్త్రవిశ్వాస మెల్లరకుఁ గలిగించుటకే శ్రీరామావతారమని యెఱుంగవలయును గదా. మఱియు యాత్రావిషయమునఁ దారాబలము ముఖ్యముగా నెఱుంగవలయుననియు శ్రీరాముని యభి

ప్రాయము. ఏప్రకరణమున నెట్టిబలము తెలుపఁబడియుండునో యది యవ్విషయమునఁ బ్రధానమని తాత్పర్యము. ఇతర విషయములయం దది పనికిరాదని కాదు. దానియం దద్దాని వదలరాదనియే యిందలిసారమని మన మెఱుంగవలయు. శ్రీరామునినుడులన్నియు నిట్లే సూత్రరూపమున నుండును. మనము వానిని శిరసావహింపవలసి యుండును.

"నిమిత్తాని చ ధన్యాని యాని ప్రాదుర్భవంతి చ,
నిహత్య రావణం సీతామానయిష్యామి జానకీం. ౭
ఉపరిష్టాద్ధి నయనం స్ఫురమాణమిదం మమ,
విజయం సమనుప్రాప్తం శంసతీవ మనోరథం." ౮

అని మూలము. నాకనేకశుభనిమిత్తములు గలుగుచున్నవి. కార్యము ఫలించునని కదా శ్రీరామానుగ్రహము. రోగజములు చింతితములు గాని నిమిత్తములు ఫలించును. అవియే కర్మఫలముల నెఱింగించును. వానింబట్టియే నిమిత్తము లగుపడుచుండునని మన మెఱుంగవలయును నిమిత్తములు నిరర్థకము లనరాదని మన కీ రామోక్తి తేటపఱచుచున్నది.

"ఫలమూలవతా నీలశీతకాననవారిణా,
పథా మధుమతా చాశు సేనాం సేనాపతే నయ. ౧౧
దూషయేయుర్దురాత్మానః పథి మూలఫలోదకం,
రాక్షసాః పరిరక్షేథా స్తేభ్యస్త్వం నిత్యముద్యతః." ౧౨

అని మూలము. ఇందలి సేనాప్రస్థాననియమ మెఱుంగఁ దగినదియే. దుర్మతు లగురక్కసులు త్రోవయందుండు మూలఫలోదకముల విషాదులసంబంధమునఁ బాడుచేయుదురు

ఎచ్చరికగలిగి పరీక్షించుచుండవలయును. జలాదుల విషము కలిపిన వానింద్రావి శత్రుసేన విలయమొందునని పగవారట్లు చేయుదురు. కనుక జాగ్రత్తగా నుండుమని శ్రీరామమూర్తి తెలిపెను. ఈయపవిత్రాచార మాకాలమునఁ గొంద అవలంబించిన ట్లేర్పడుచున్నది. అట్టివారు దురాత్ములని శ్రీరాముఁడాక్షేపించెను శత్రుక్షపణమున కనేకదుష్పథముల నవలంబించువారున్న వారనియే నమ్మవచ్చును. జలముల విషము కలుపుట యిప్పుడు కలదు. తక్కిన యిప్పటిదారుణాచారము లప్పుడుకూడ నుండునని యూహింపవచ్చును. ఫలములయందు విషమునుచుట యిప్పటియాచారముల నొక్కటిగా వినలేదు. విషవాయుప్రసార మప్పుడున్నట్లు కానరాదు. ఏవో యొకటి రెండు హెచ్చుతగ్గులుగా నున్నను దురాచారము లక్కాలమున నున్నట్లే భావింపవలసియున్నది. భేద మేమనఁగా నపుడు సేనలు కానివారల నింతగా బాధించువారక్కాలమున నున్న యట్లు మాత్రము కానరాదు. మఱియు దురాచారులను దూషించువారపుడుండిరి. దానిచే వారికి సహాయము తక్కువగా నుండెను. ఇప్పు డదిమాత్రము లేదనవచ్చునేమో. ఇతర విశేషము లెవ్వియుం గానము.

"నిమ్నేషు వనదుర్గేషు వనేషు చ వనౌకసః,
అభిప్లుత్యాభిపశ్యేయుః పరేషాం నిహితం బలం. ౧౩
యచ్చ ఫల్గు బలం కించి త్తదత్రై వోపయుజ్యతాం,
ఏతద్ధి కృత్యం ఘోరం నో విక్రమేణ ప్రయుధ్యతాం." ౧౪

అని మూలము. పరసేనలు వనదుర్గాదుల దాఁగియుండి తటాలునఁ దమశత్రుబలములం జంపుట యప్పటియాచారముల

యం దొరకదు. ఇది యిప్పటియలవాటులలో సామాన్యము. అట్టివానిని గనుఁగొనఁదగు విమానము లిపుడున్నవి. వాన రులు లోనగువా రాకాశగమనముచేయువా రపుడుండిరి. భేదమేమియుఁ గానరాదు. నిస్సారమగు బలమున్న నిందే యనుపుమని శ్రీరాముఁ డనియె. బక్కకోఁతులు పోరాడఁ జాలవు కదా. తెగించి పోరాడఁ బ్రోత్సహించుట యప్పుడు నిప్పుడు నున్న యలవాటు లే. దీనింబట్టిచూడ రామాయణము భారతయుద్ధమునకంటె నత్యంతప్రాచీనమనియే యెప్పుడును గాని నిన్నగాక మొన్న యన్నట్టిది కాదు. ఈయలవాట్లు పెక్కు భారతయుద్ధకాలమునఁ గానరావు.

"రామస్య శాసనం జ్ఞాత్వా భీమకోపస్య భీతవత్ 39
వర్జయన్ నగరాభ్యాశాం స్తథా జనపదానపి,
సాగరౌఘనిభం భీమం తద్వానరబలం మహత్." 40

అని మూలము. ఇది యాకాలమునఁగల సదాచారము. త్రో వను జనుసేనలవలన నగరగ్రామాదుల కెట్టిపీడయుఁ గలుగ రాదని రాజశాసన ముండెను.

"ఉశనాశ్చ ప్రసన్నార్చిరను త్వాం భార్గవో గతః,
బ్రహ్మరాశిర్విశుద్ధశ్చ సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః. 49
అర్చిష్మంతః ప్రకాశంతే ధ్రువం సర్వే ప్రదక్షిణం,"

అని మూలము.

"భార్గవోగత ఇత్యనేనావతారకాలే జాతకఫలసూచనపద్రామస్యా నుకూలగోచారఫలం దర్శయతి. విపరీతఫలం రాక్షసానాం చ. తథా హి.—— కిష్కింధాతః ఆగ్నేయదిగ్వర్తినీం లంకాం ప్రతి గచ్ఛతో రామస్యాను

కూల శ్శుక్ర ఇత్యుచ్యతే. సూర్యస్థరాశేః పురోరాశిస్థో హి భవతి శుక్రః.
సూర్యశ్చ తదానీం మీనస్థః. 'ఉత్తరాఫల్గునీ హ్య'ద్యేతి ప్రయాణదినకథ
నాత్. ఫాల్గునపౌర్ణిమాస్యాం హి రామస్య దండయాత్రేతి పూర్వముక్తం.
తథా చ శుక్రో మేషస్థః. అతో రామస్య కర్కాటకరాశే ర్మేషో హి దశ
మోఽనుకూలః. పూర్వోక్తదిగ్వర్తినీం లంకాం ప్రతి గచ్ఛతో రామస్య
పశ్చాత్ స్థితత్వాచ్చ శుక్రోఽనుకూల ఏవ. శుక్రానుకూల్యోక్తిః బృహస్ప
త్యాద్యానుకూల్యోపలక్షణం. స హ్యవతారకాలే కర్కటకస్థః. తదపేక్ష
యాష్టత్రింశద్వర్షం యుద్ధయాత్రాకాలః. తథా చ త్రిరావృత్త్యా షట్త్రింశ
ద్వర్షేషు గతేషు రామస్యాష్టత్రింశద్వర్షే యుద్ధారంభే గురోస్సింహస్థితి
స్సిద్ధా. గురుద్వితీయతా రామస్యానుకూలా. శనిశ్చావతారకాలే తులా
వర్గోత్తమస్థః. ద్వితీయావృత్త్యా తులావృశ్చికయోః పంచవర్షేణ గతయోస్సా
ర్ధవర్షద్వయేనాతీతేన ధనురతీత్య తదానీం మకరస్థితియోగ్యోఽపి కథం
చిద్ధనుర్వర్గోత్తమస్థ ఏవ శనిః.రాహుస్తు అవతారకాలే సింహస్థః. తతోఽష్ట
త్రింశద్వర్షేఽస్మిన్ కటకస్థితియోగ్యోఽప్యతిచారాదిభిర్మిథునస్థః. తతస్సప్తమే
ధనుషి కేతుః. ఉక్తం చాత్రాపి.—'మూలో మూలవతా స్పృష్టో ధూప్యతే
ధూమకేతు'నేతి. ధూమాకారః కేతుర్ధూమకేతుః. తథా చ ధనుషి శనికేతూ
రామస్య షష్ఠస్థావనుకూలౌ. అంగారకస్తు రామరావణయుద్ధప్రసంగే.—
'ఆక్రమ్యాంగారక స్తస్థౌ విశాఖేఽపి చాంబర'ఇత్యుక్త్యా విశాఖాచతుర్థపాదే
వృశ్చికరాశౌ తిష్ఠతి. రామస్య పంచమాంగారకత్వఫలమిదం. యదేతద్బ్రహ్మా
స్త్రబంధరుధిరమోహాది. బుధస్య ప్రతిమాసం రోహిణీస్థత్వయోగేఽపి
రామరావణయుద్ధప్రసంగే.—'ప్రాజాపత్యం చ నక్షత్రం రోహిణీం శశినః
ప్రియాం, సమాక్రమ్య బుధస్తస్థౌ ప్రజానామశుభావహ' ఇత్యుక్తం.
ప్రజానామశుభావహత్వమతిచారవశాదేవ. స చ రామస్య దశమస్థోఽను
కూలః. చంద్రశ్చ ఉత్తరఫల్గునీస్థత్వాత్కన్యాస్థః. అతస్స తృతీయచంద్రో
రామస్యానుకూలః. సూర్యో నవమస్థో రామస్యానుకూలః. రాహుస్తు

మిథునస్థత్వాద్ద్వాదశస్థ ఇతి కించిద్బాధకః. రాక్షసానామిదం సర్వం విపరీతం. తథాహి.—రాక్షసానాం హి నక్షత్రం మూలం.తథా చ ధనూరాశిః. తదపేక్షయా పంచమస్థశ్శుక్రః ప్రతికూలః. జన్మరాశిస్థౌ శనికేతూ చ ప్రతికూలౌ. రాహుస్తు సప్తమస్థః కించిదనుకూలః. ద్వాదశస్థోఽంగారకశ్చ ప్రతికూలః. గురుస్తు నవమస్థోఽనుకూలః. చతుర్థస్థస్సూర్యః పంచమస్థో బుధశ్చ నానుకూలౌ. దశమస్థశ్చంద్రః కించిదనుకూలః. ఏవం ప్రాయేణ గ్రహగోచారఫలం రాక్షసానాం విపరీతమేవేతి."

అని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. విద్వద్వరేణ్యులు గోవిందరాజులనుటకు సంశయమే లేదు. కాని "న హి సర్వస్సర్వం జానాతి" యను ప్రాచీనోక్తి నాలోచింప వీరికి జ్యోతిశ్శాస్త్రప్రవేశము కించిత్తైన లేదని తేటపడును. అట్టిచో వీరిట్టు లసంగతప్రసంగమనునట్లు వ్రాయుట మంచిది కాదు. ఈ వ్రాఁతనుబట్టి చూడఁగా గ్రహగతులను గూడ నెఱుంగందగిన యోగ్యత కూడ వీరికి లేదని స్పష్టమగును. కాని దుర్మతాభిమానము మెండు. తోఁచినట్లు వ్రాయుట యది యెట్టిదని యోజింపకుండుట వీరికి నైజములనక తప్పినది కాదు. విధిలేక యీమాట యనవలసివచ్చినందులకు విచారించెదను. నీకేల యీ పరితాపమందురేమో మతాంతరు లాక్షేపింతురన్న యనుతాపమే యిట్లు వ్రాయఁ బురికొల్పినదనియు గోవిందరాజులయందు నాకత్యంతప్రపత్తి గలదనియుఁ బాఠకులు తెలియవలయును. ఏవో నాలుగుమాటలు వ్రాయక తెగించి బారెడు తోఁచినట్లెల్ల వ్రాసిరి. ఇంచుకంతయైన యోజించి వ్రాసిన ట్లగపడదు. ఆవిధము మీకెఱింగింపం దలంచి నాలుగుమాటలు వ్రాసెద. రామచంద్రునకు గోచారఫలము వాల్మీకి తెలిపినట్లు వ్రాసిరి.

శ్రీరామునకు జన్మనక్షత్రము పునర్వసు వనునది. అందు నాల్గవపాదమున రామావతారము. కర్కాటకరాశి గురుచంద్రు లున్నట్లు చెప్పఁబడినది కదా. యుద్ధయాత్రారంభము ఫాల్గుణ పూర్ణిమయందని తెల్పిరి. అది యించుకయుక్తమని యంగీకరింపవచ్చును. సూర్యుఁడు మీనమం దుండెను. శుక్రుఁడు మేషమం దుండెను. ఆగ్నేయభాగమున లంక యున్నది. కావునఁ బ్రతిభార్గవదోషము లేదు. దీనికే యీ పరిశ్రమము. పోనిండు. ఈఫలము శ్రీరామున కనుకూలము. రాక్షసులకుఁ బ్రతికూల మనిరి. ఇది యాకాశరామన్న పంచాంగములోనిది. ఆవిధమునఁ గలవిచిత్రమును దెల్పెదను. కర్కాటకరాశికి మేషరాశి పదియవది. అందున్నశుక్రుఁడు శుభుఁడు. అని నిర్ణయించిరి. గోచారమును విమర్శించునపుడు దశమమున శుక్రుఁడున్న హానికలుగుననియే చెప్పవలయును. వీరు అనుకూలమని తెల్పిరి. శాస్త్ర మెట్లున్నను వీరి యాశీర్వాదమునుబట్టి యట్లగుననవలయుఁ గాని గత్యంతరము లేదు. రక్కసులకు గోచారము వ్రాయునపుడు "పంచమస్థశ్శుక్రః ప్రతికూలః" అనుకూలుఁడే యనవలయుఁగాని ప్రతికూలుఁ డనరాదు. రాక్షసులపైఁ గోపమున్నను గూడ నిట్లసంగతముగ వ్రాయరాదు. శుక్రుఁడు మంచివాఁడనుట బృహస్పతి మొదలగువా రిట్లే యనుటకు నుపలక్షణమఁట. తథాస్తు అందము. ఒక్కముఖ్యాంశమును వ్రాయుదును బరికింపుఁడు. శ్రీరామునకు జన్మనక్షత్రమును గ్రహించిరి. రాక్షసులకు నామనక్షత్రమునైన గ్రహింపక అసురదేవతాకమగు మూలాఖ్యనక్షత్రమును గ్రహించిరి. రామ-రావణులకు నామనక్షత్ర మొక్క

క్రమ్యే బుధస్తథా ప్రజానామశుభావహాః” అను ప్రమాణ మునుబట్టి యశుభావహుఁడే యఁట. ప్రజల కశుభావహత్వ మతిచారవశమువలననే యఁట. అతఁడు రామునకు దశమస్థుఁ డగుట ననుకూలుఁడఁట. చంద్రుఁడు కన్యారాశియం దుండె నఁట. తృతీయచంద్రుఁ డనుకూలుఁడే అఁట. తొమ్మిదింటనుండు సూర్యుఁడు రామున కనుకూలుఁ డఁట. రాహువు పండ్రెండవ యింట నుండుటం జేసి యిసుమంత బాధకుఁడఁట. ఇది రాక్ష సులకెంతయు విపరీతమఁట. రాక్షసులకు మూల నక్షత్రమఁట. అపుడు క్షత్రియులకు నేదో. ధనూరాశి వారలకుఁ జంద్ర రాశియఁట. పంచమస్థానమందున్న శుక్రుఁడు ప్రతికూలుఁడఁట. ఇదియు నసంగతమే. అత్యంతానుకూలుఁడే యనవలయు. జన్మ రాశియందుండు శనికేతువులు ప్రతికూలురే యఁట. సప్తమ మందున్న రాహువు రవంత యనుకూలుఁడఁట. ప్రతికూలుఁడే యనవలయు. పండ్రెండవ యింటనుండు నంగారకుఁడు ప్రతి కూలుఁడే. గురువు నవమస్థానమునం దుండుటచే ననుకూలుఁ డఁట. “గుడ్డివాని చేతిరాయి” యన్నట్లు పడిన దీపూట. చతుర్థపంచమస్థితులగు రవిబుధులు ప్రతికూలురే యఁట. రామునకు గోచారఫలము చెప్పునపుడు రోహిణియందు బుధుఁ డతిచారమున నుండెననియుఁ బూర్వరాశియగు మేష మందే యతఁ డున్నట్లు గ్రహింపవలయుననియు నాచార్యుల యాశయము. దశమస్థితచంద్రుఁడు రవంత యనుకూలుఁడఁట. ఇది రామరాక్షస గోచారఫలమని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. ఉళక్కి సంతర్పణమునకుఁ బెద్ద యరఁటియాకులన్నట్టు లీజాతకస్య మునకు ఫలము గలుగుననుటకన్న వే తెద్దియును దగదు.

ప్రవేశములేని శాస్త్రములం జొచ్చి విమర్శించి వ్రాయుట పరిహాసాస్పదము. ఇందుఁ బ్రవేశము లేనంతమాత్రమున వీరి పాండిత్యమునకుఁ గొఱంతయా.

"నక్షత్రతారాగ్రహసంకులాపి జ్యోతిష్మతీచంద్రమసైవ రాత్రిః."

అను రఘువంశషష్ఠసర్గగతశ్లోకమునకు మల్లినాథసూరి వ్యాఖ్య వ్రాయుచు. "నక్షత్రైరశ్విన్యాదిభిః తారాభిస్సాధారణైర్జ్యోతిర్భిః" అని వ్రాసిరి కాళిదాసమహాకవి తారావళి యను నొక సిద్ధాంతగ్రంథమును జ్యోతిశ్శాస్త్రమున వ్రాసెను. వారిభావ మెద్దియని యూహింపవలయును. సూరిగారికి జ్యోతిశ్శాస్త్ర ప్రవేశము శూన్యము. కావునఁ బునరుక్తితాదోషమును నివారింపఁదలఁచి దయవూని యట్లు వ్రాసిరి. కాళిదాసుభావ మదికాదు. నక్షత్రము లశ్విన్యాదులు. తారాగ్రహములు= అంగారకప్రభృతులు. "తారాః కారాశ్చ తే గ్రహాశ్చ=తారాగ్రహాః" అని వ్యుత్పత్తి. పంచతారాగ్రహస్పష్టీకరణమని సిద్ధాంతమున నొకఖండము కలదు. నక్షత్రములు కుజాదిపంచగ్రహములు ప్రకాశించుచున్నను జంద్రునిచేతనే రాత్రి జ్యోతిష్మతి యనఁబడునని భావము. ఇట్లే గోవిందరాజులును విమర్శించిరని మన మూహింపవలయును.

ఇందు శుక్రునకు బ్రహ్మరాశిః విశుద్ధశ్చ=అను రెండు విశేషణములు చేర్పఁబడినవి. సకలవేదవేత్తయనియుఁ బాపగ్రహసంబంధ రహితుఁడనియు వాని యర్థములు. తారాగ్రహములలో శుక్రుఁడు విశేషకిరణములు గలవాఁడు.

'ఉదక్స్థో దక్షిణస్థో వా భార్గవః ప్రాయశో జయీ."

అని సూర్యసిద్ధాంతమునఁ గలదు. గ్రహయుద్ధములు ప్రాయిక

ముగా జరుగును. అందు శుక్రుఁడు తఱచుగా విజయియే. కావునఁ గిరణబాహుళ్యము గలవాఁడని యెప్పడును. అట్టి శుక్రుఁడు రామున కనుకూలుఁడని చెప్పఁబడినది.

"యత్తు పురశ్శుక్రాభావో ధ్వనిత ఇతి తన్న. దక్షిణోత్తరగంతౄణాం పురశ్శుక్రప్రసక్తే రభావాత్."

అని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి. పురశ్శుక్రదోషమే దక్షిణోత్తరదిక్కులకు వెడలువారలకుం గలుగదని. ఇది యెంతయు యుక్తమే.సప్తర్షులు ధ్రువునకుఁ బ్రదక్షిణము చేయుచున్నారు. ఈ విషయమునఁ జాల వ్రాయవలసి యుండును గ్రంథవిస్తరభీతి మానితిని.

"త్రిశంకుర్విమలో భాతి రాజర్షి స్సపురోహితః. ౫౦
పితామహావరోఽస్మాకమిక్ష్వాకూణాం మహాత్మనాం,"

అని మూలము విశ్వామిత్రుఁడు త్రిశంకుస్వర్గ మనుదాని నిర్మించెననియు, నందు సప్తర్షులు గలరనియు, నందు వసిష్ఠమహర్షియుఁ గలఁడనియు నెఱుంగందగు. మధ్యాహ్నకాలమునఁ బయనము సాగించి పోవుచుండఁగా నెపుడో లక్ష్మణుఁ డీనిమిత్తములం దెల్పి శ్రీరాము నానందింపఁజేసెను.

"నైరృతం నైరృతానాం చ నక్షత్రమభిపీడ్యతే. ౫౨
మూలో మూలవతా స్పృష్టో ధూప్యతే ధూమకేతునా.
సర్వం చైతద్వినాశాయ రాక్షసానాముపస్థితం. ౫౩

అని మూలము.అసురవినాశ హేతు విదియని లక్ష్మణుఁడు తెల్పుచున్నాఁడు. పూర్వపువిషయమున కిది యన్వయింపదు. రామరావణులకు బలాబలములు చూడవలయును గాని యొక్క

నికి వేఱొకజాతికి బలము చూడరాదు కదా. మూలనక్షత్రము చెంతనున్న యుత్పాతగ్రహముచే స్పృశింపఁబడి తపింపఁ జేయఁబడుచున్నది. ఇదంతయు రాక్షసకులవినాశన సూచకము. ఇవన్నియు యుద్ధోత్సాహమును వృద్ధిచేయునవి. లక్ష్మణుఁడు శ్రీరామునకుం దెల్పెననియే మనము గ్రహింపవలయు. ఇది విధిశాస్త్రము కాదనియు, నర్థవాదశాస్త్రమనియు మన మెఱుంగందగు. ఏలయనఁగా :

“ప్రసన్నాస్సురసాశ్చాపో వనాని ఫలవంతి చ. ౫౪
ప్రవాంత్యభ్యధికం గంధాన్ యథర్తుకుసుమా ద్రుమాః,

అను నీమూలము విధిశాస్త్ర మనవచ్చునా? నిమిత్తములన్నియు నిట్టివే. ఒకప్పుడు ఫలవంతము లగుటయుఁ గలదు. కాని శకునాదులన్నియు ఫలవంతములే యన వలనుపడదు.

“సహ్యపర్వతమాసేదుర్మలయం చ మహీధరం.” ౭౨

అని మూలము. “సహ్యమలయౌ నామ మార్గవర్తినౌ కౌచిత్పర్వతౌ” అని గోవిందరాజులు. సహ్యపర్వతము మలయపర్వతము దగ్గరఁ గలదా యనునది యొక ప్రశ్నము.

“స నిర్విశ్య యథాకామం తటేష్వాలీఢచందనౌ,
స్తనావివ దిశస్తస్యాశ్శైలౌ మలయదర్దురౌ. ౫౧
అసహ్యవిక్రమస్సహ్యం దూరాన్ముక్తముదన్వతా,
నితంబమివ మేదిన్యాస్స్రస్తాంశుకమలంఘయత్.” ౫౨

రఘు. ౪ సర్గము.

దీనింబట్టి చూడఁగా మలయదర్దురములు సహ్యపర్వతము

వరుసగా నుండినట్లు తేలుచున్నది. "సహ్యః పర్వతవిశేషః. సతు పూనాఖ్యదేశస్య ఉత్తరపశ్చిమదిశి వర్తతే" అని శబ్దకల్ప ద్రుమమునం గలదు. పునానగరమునకు వాయవ్యభాగమునం గల యీకొండ దక్షిణసముద్రప్రాంతమున నుండుట యించుక విచిత్రముగనే తోంచు. అందు నీ పేరుగలకొండ వేఱొం డుండవచ్చు ననుకొనుట మంచిది. ఇంకం దరువాతికథను బరిశీ లింతము.

శ్రీరాముఁడు సాగరదర్శనమున సీతం దలంచి వగచుట.

* నలుండు సేనలకు రక్షకుల నియమించి సాగరోత్తర తీరమున సేనల సుఖముగా విడియించెను. మైందద్వివిదాదు లగు వానరవర్యు లిరువురు సేనచుట్టు తిరుగుచుండిరి. సేనలు విడియంగనే శ్రీరాముఁడు తన్ను సేవించుచుం బ్రక్కనున్న సౌమిత్రిం గని యిట్లనియె. సోదరా! కాలము గడువంగడువ శోకము కృశించునని లోకు లందురు. సీతావిషయకమగు నాశోక మట్టిది కాదు సుమా. ప్రతిక్షణము వృద్ధినొందు చున్నది. నాహృదయేశ్వరి దవ్వున నున్నదనుదుఃఖము నాకు లేదు. రాక్షసాపహృత యయ్యెం గదా యనియు దుఃఖము నాకుం గల్గదు. ఏలనంగా నచ్చటి కరిగి వానిం జంపి దేంగలను గదా. కాని యాకోమలాంగి నాచెంత నుండి సుఖింపంజాలక పోయితింగదా యనియే వగచుచున్నాను. అని వాయువుం దిలకించి పవమానుఁడా! నాప్రాణేశ్వరి యుండుకడకుం జని

* ఇది యైదవసర్గమునం గల కథ.

నీవుమా. ఆమెను స్పృశించి వచ్చి నన్నును స్పృశింపుము. సీతాసంస్పర్శము వేఱొకవిధమున నాకుం గల్గదు. ఆదేవి శీతాంశుని జూడఁగా వాని నేనుం గాంచఁగా నామూలమున నాచెలువను నేఁ గాంచిన ట్లగును. నీవల్లె యామెను ముట్టఁగా నేను నిన్నుఁ దాఁకఁగా నామెం దాఁకినట్టులగు. ఇట్లు చంద్రవశమున మాకు దర్శనమున్నట్లు స్పర్శనము నీ వశమం దున్నది. సకలభోగముల వదలి యడవికి నావెంట వచ్చిన నాహృదయేశ్వరి దుష్టమతి యొకఁడు తన్నుఁ గొని పోవుచుండఁగాఁ దనపాతివ్రత్య హవ్యవహునిచేఁ గాల్పఁగల దయ్యు నాయందలి భక్తింజేసి నన్నే పరమగతిగా నెన్ని నాథా యని విలపించుచుఁ బలికిన పలుకులు హృదయమున నాఁటి విషము ద్రాగినట్లు శరీరమును దహించుచున్నది. మన్మథాగ్నిహోత్రుఁడు ప్రియావియోగేంధనములుగా తచ్చింతయే జ్వాలగా నాశరీరమును రేయింబవళ్లు కాలభేదము లేక దహించుచున్నది. ఈ మన్మథతాపమో వేఱొకవిధమునఁ దీఱదు. నిన్నుఁ జూడఁగాఁ గొంత తలంపునకు వచ్చుచున్నది. కాన నిన్ను వదలి సాగరముం జొచ్చి శయనించెదను. జలముల శయనింతునేని యీమన్మథుఁ డత్తఱి నన్ను మిగులఁ గష్టమునిూఁదఁగాని గాల్పలేక మందగించు. సీత బ్రదికి యున్నదని తెలిసెను గదా. నేను నాప్రేయసియు నొకభూమినే యాశ్రయించియున్నవారము కదా. ఇదియొక్కటియే దుఃఖాక్రాంతుఁడనైన నాకుఁ బ్రాణములు నిలుపుకొనుటకు నిత్తఱిని మంచిసాధన మైనది. ఈరీతిగా నాజానకి నాతోడ నేకశయ్యా యం దుండునట్లు ఏకభూమియందు బ్రదికియున్నది కదా అను

నూఱట తోఁపఁగా నామెను వదలి బ్రదికియుండుటకు శక్య మైనది. కాని యదియే లేనిచో జీవింప శక్యమెట్లు లగును? సీతాకుశలవార్తాశ్రవణమున నీళ్లు లేనిపాలము నీళ్లుపాఱిన పొలమునందలి తేమ సోఁకుటం జేసి యెండిపోవక యుండురీతి నేనును బ్రదికియున్నాఁడఁ జుమీ. లక్ష్మణా! రాక్షసుల గెలిచి యావిరిబోఁడి నెప్పుడు కాంతునో యెపుడు తద్దర్శనమున నానం దింతునో. ఆసీత జనకమహారాజపుత్రిక యయ్యు నాకుఁ బ్రేయసి యయ్యు దశరథభూజాని కోడలయ్యు భీతికరరాక్షస స్త్రీలనడుమఁ జిక్కి కుందుచున్న దేల? ఆపురంధ్రీమణి యెప్పుడు నాముందు నిలువఁగా నేఁ జూడఁగలను? ఆమె నైజముగాఁ గోమలాంగి. దేశకాలములు వ్యత్యస్తములై విరుద్ధఫలప్రద ములు కాఁగా శోకోపవాసములచే మఱింత చిక్కియుండఁ గలదు. సౌమిత్రీ! యిది నిజమే సుమీ. రావణునివక్షమున నారాచము నాటి జానకిం బిలుచుకొని యీదుఃఖము నెప్పుడు వదలివేయఁ గలను? ఎప్పు డాపూజ్యురాలు నా చెంత నానంద బాష్పములఁ గురిపింపఁ గలదు? అని విలపించెను. అత్తఱి సూర్యుఁ డస్తాద్రిదరికిం బోయెను. సౌమిత్రి తగురీతి నాశ్వా సింపక సీతాగతహృదయుఁడై సంధ్యావందనము గావించెను.

మహాత్ములారా! ఈభాగమున ననేక హృదయంగమ విశేషము లున్నవి. వాని నెమకి తెలిసికొందము.

> ''శోకశ్చ కిల కాలేన గచ్ఛతా హ్యపగచ్ఛతి,
> మమ చాపశ్యతః కాంతామహన్యహని వర్ధతే.'' ४

అని మూలము. దుఃఖ మెట్టిదైనను గాలము గడువఁగాఁ దగ్గి పోవును—అని లోకప్రవాదము కలదు. నా కట్లుగాక దిన

దినాభివృద్ధి నొందుచున్నది. అని రామచంద్రుఁ డనియె. లోకమున నన్యోన్యసంబంధము ధనాదికమునుబట్టి యుండును. ప్రకృతిపురుషుల కుండుసంబంధ మట్టిది కాదు. ఇది శాశ్వతము. ధనాదిమూలకము గాదు. కావున నాకుఁ జింత హెచ్చుచున్నదనియెను. అనఁగా నెల్ల రెఱుంగునట్లు మేము సన్నిధి నుండినఁగాని యీశోకము పోవదు. రావణుని జంపి తచ్ఛాపఫలము నివర్తింపఁ జేయవలయునన్న చింతయని భావము. ఇందలితత్త్వమును శ్రీరామమూర్తి తెలుపుచున్నాఁడు.

“న మే దుఃఖం ప్రియా దూరే న మే దుఃఖం హృతేతి వా,
ఏతదేవానుశోచామి వయోఽస్యా హ్యతివర్తతే.” ౫

అని మూలము. సీత దూరమం దున్నదను దుఃఖము నాకు లేదు. రావణుఁ డెత్తుకొనిపోయెనన్న దుఃఖము కూడ లేదు. అనఁగా భావ మేమి? వాస్తవమాలోచింప నాజానకి నాకడనే యున్నది. రావణాపహృత యగునది ఛాయ. కాన నాకా దుఃఖమే లేదు. దాంపత్యసుఖము లేదన్నదే దుఃఖము. ఎల్ల రెఱుంగ సీతారాము లిం దున్నవారనునది లేకపోయెఁ గదా యనియే నా కిపుడుండు వగపని శ్రీరాముఁడు తత్త్వముం దెలిపెను.

“వాహి వాత యతః కాంతా తాం స్పృష్ట్వా మామపి స్పృశ,
త్వయి మే గాత్రసంస్పర్శశ్చంద్రే దృష్టిసమాగమః.” ౬

అని మూలము. సుఖదుఃఖములు మనోభావముల ననుసరించి యుండునని శ్రీరాముఁడు తెలుపుచున్నాఁడు. గాలి యిష్ట

మగువస్తువునుండి వచ్చినపుడే సుఖస్పర్శము కలదిగ నుండును. చంద్రుఁడుగూడ నిట్లే. ఎల్లవస్తువులు మనోభావము ననుసరించి సుఖదుఃఖదముగాఁ దోఁచుచుండునని భావము. ఇష్టజనతాడనము కూడఁ బ్రీతిపూర్వకమే యని భావించు టెల్లరెఱింగినదియే కాని క్రొత్తది కాదు.

"అవగాహ్యార్ణవం స్వప్స్యే సౌమిత్రే భవతా వినా,
కథంచిత్ప్రజ్వలన్కామస్సమాసుప్తం జలే దహేత్." ౯

అని మూలము. నిన్నువదలి లక్ష్మణా! సముద్రజలములయందు శయనించెదను. నన్నపుడు కామాగ్ని మెల్లఁగాఁ గాల్చును. అనఁగా భావమేమి? నీవు చెంతనుండుటంబట్టి కాంతామణి లేదని వగతును. కాని వాస్తవ మదికాదు. సాగరమున శయనింతును. అది నాకు శయ్యయే. కేశవుఁ డనఁగా నర్థమేమి? ప్రకృతిని హృదయమున నిడుకొని శయనించుతఱి సాగరమే శయ్యయగునని భావము. ఇపుడు నీవు చెంత నున్నందున ననఁగా మానవజన్మసంబంధాదులచేత నది పొసఁగదు. కావున నందే శయనింతునని తన పరమపురుషత్వమును దేటపఱచెను.

"బహ్వేతత్కామయానస్య శక్యమేతేన జీవితుం,
యదహం సా చ వామోరూరేకాం ధరణిమాశ్రితా." ౧౦

అని మూలము. ప్రాతీతికార్థ ముక్తపూర్వము. దీనితాత్పర్య మేమి? ఆసీతయు నేను నొక్కభూమినే యాశ్రయించియున్నవార మనునదియే నే జీవింపఁ గారణము. అట్లులేకున్న నారూపమే యగపడదని కదా. అనఁగా లక్ష్మణా! నే నేభూమి నాశ్రయించి యున్నవాఁడనో ఆమెయు నాభూమినే యాశ్ర

యించి యున్నది. మేమిరువుర మొక్కతావుననే యున్న వారము. కావుననే నేను జీవించియుండఁ గారణము. నే నున్నచోటనే యామె యున్నది. ఆమెయుండుచోట నే నున్నవాఁడను. లేనిచో నాబ్రదు కెక్కడిది? అని తమప్రకృతి పూరుషతత్త్వమును దెలియఁజేసెను. తద్వియోగ మత్యంతా సంభవమని సారము. విరహము నటనమని యాశయము.

"కేదారస్య చ కేదారసోదకస్య నిరూదకః,
ఉపస్నేహేన జీవామి జీవంతీం యచ్ఛృణోమి తాం." ౧౧

అని మూలము. విశేషార్థ మిట్లు గ్రహింపవలయు. జలములు గల భూమిచెంత నుండు నీరులేనిభూమి దానిమూలమున ననఁగా నందలిజలము నిందును ద్రవరూపమున వ్యాపించును కాన నిదియు జీవించును. అట్లే మేమిరువురు స్నేహాకర్షణశక్తి మూలమున నిబద్ధులమై యన్యోన్యాశ్రయబలము గలిగి యున్నారమని కదా.

"శివశ్శక్త్యా యుక్తో యది భవతి శక్తః ప్రభవితుం,
న చేదేవం దేవో న ఖలు కుశలస్స్పందితుమపి."

అను శంకరాచార్యమహాశయాశయ మిదియే యని యీ భాగము మనకుఁ దేటపఱచుచున్నది. దీనింబట్టి కూడ మా యిరువుర కవినాభావసంబంధమే యని శ్రీరామమూర్తి తేట తెల్లముగ వెల్లడించెను.

"కదా ను ఖలు సుశ్రోణీం శతపత్రాయతేక్షణాం,
విజిత్య శత్రూన్ ద్రక్ష్యామి సీతాం స్ఫీతామివ శ్రియం." ౧౨

అను నీమూలము పైన వ్రాసినయర్థమునే దృఢపఱచుచున్నది.

వరీతి ననఁగా: స్ఫీతామివ శ్రియం = కొదువ లేని రాజ్యలక్ష్మివలె ననఁగా సర్వసమృద్ధులు గలిగిన నాపాలిటి భాగ్యదేవతవలెనని భావము. శత్రువులజయించి యెపుడు సంతుష్టురాలైన నాజాన కిని జూడఁగలననఁగా నామెమూలమున భక్తుఁడగు రావణు నకు శాపమోక్షము ననుగ్రహించి తాఁ జెప్పినపని నేఁ జేయు టం జేసి మహానందమున వెల్లివిరియు నాజానకిని బాహ్య దృష్టుల ఫలముగాఁ జూడఁగలను? ఎల్లరు చూచుచుండఁగాఁ గాంచఁగల ననుభావ మిట సూచింపఁబడియె. దీనిచే భగవం తుని క్రియాశక్తియే మహాప్రకృతియని సారము.

"సా నూనమసితాపాంగీ రక్షోమధ్యగతా సతీ,
మన్నాథా నాథహీనేవ త్రాతారం నాధిగచ్ఛతి." ౧౫

అని మూలము. విశేష మిట్లు గ్రహింపందగు. మన్నాథా = అహం నాథో యస్యాస్సా=మన్నాథా అని వ్యుత్పత్తి. నేను నాథుఁడుగాఁ గలిగిన యా పతివ్రత. నాథహీనేవ = నాథుఁడు లేనిదానివలె, అనఁగా నేను జెంతలేనట్లు నటించుచున్నదని కదా శ్రీరామునాశయము. ఈభావమే మహాకవిమది లేకున్న "నాథహీనాహి" అని చెప్పియుండును. త్రాతారం = వేఱొక రక్షకునని యర్థత స్సిద్ధమగును. "నూనం" అనియు రాముఁ డనెను. ఇది నిశ్చయము. అని. నే నామెయందే యున్నాఁ డను. ఆమె నాయందే యున్నది. కారణాంతరమున వేఱుగా నున్నట్లు నటించుచున్నా మనుభావమును దేటపఱచెను. ఇంకను దనభావమును దృఢపఱచుచున్నాఁడు.

"కథం జనకరాజస్య దుహితా సా మమ ప్రియా,

రాక్షసీమధ్యగా శేతే స్నుషా దశరథస్య చ." ౧౮

అని మూలము. "జ్ఞాననిధియగు జనకమహారాజునకు దుహిత యనిపించుకొని, నాకుఁ బ్రియురాలయి, దశరథునకుఁ గోడలై" అని యంతనిలువక శ్రీరాముఁడు "సా" అనెను. తచ్ఛబ్దము ప్రసిద్ధార్థద్యోతకము. సర్వత్ర ప్రసిద్ధురాలగు. అనఁగా సకల లోకజనయిత్రి యని వేదవేదాంగగీయమానమహత్త్వము గల యామహామాయ యెట్లు రాక్షసాంగనలనడుమఁ జిక్కి యుండును? ఉన్నదే యందురే నదియే యామెసామర్థ్యమని భావము.

"కదా విక్షోభ్య రక్షాంసి సా విధూయోత్పతిష్యతి,
విధూయ జలదాన్నీలాన్ శశిరేఖా శరత్స్వివ." ౧౯

అని మూలము. దీనిచేత శ్రీరాముఁడు తన కెందును గర్తృత్వము లేనిదే సర్వకార్యసంపాదకురాలు ప్రకృతి యనియు దృఢపఱచుచున్నాఁడు. శరత్కాలమునఁ జంద్రరేఖ నల్లని మబ్బులను ద్రోసికొని బయలువెడలురీతి నోడింప నెబ్బంగిని సాధ్యముకాని రాక్షసులను జయించి యాప్రకృతి యెప్పుడు బయలువెడలఁ గలదు? నేను జంపఁగా రక్కసులబాధ తొలఁగఁగా నని శ్రీరాముఁ డనలేదు కదా. ఏల? సృష్టిస్థితిసంహారాదికార్యములు తదధీనములు. అట్టిజానకి వారినివధించి యన లేదు. త్రోసిపుచ్చి—అనఁగా స్వకర్మవశమున వారంతట వారే మృతినొందఁగాఁ దాను సాక్షిభూతురాలై యుండి యని కదా భావము. వారివారికర్మమున వారువారు మృతులు కాఁగాఁ దాను నిమిత్తభూతురాలుగా నుండి బయలుపడఁ గలదు.

అనఁగా మునిలోకప్రసిద్ధిని గాంచఁగలదు? అని రామచంద్రుఁడు కోరెను. ఎట్టీయర్థము తేలెను? అన్నచో చంద్రరేఖ మేఘములం ద్రోసికొని వచ్చునట్లను నుపమానమే యీయర్థమును దెలుపుచున్నది. వాయువశమున మేఘములు చెల్లాచెదరగును. చంద్రరేఖ యప్పని చేయలేదు కదా. అట్లే సీతయు నని తెలియందగు.

"స్వభావతనుకా నూనం శోకేనానశనేన చ,
భూయస్తనుతరా సీతా దేశకాలవిపర్యయాత్." ౧౮

అని మూలము.

"మహాశక్తిః కుండలినీ బిసతంతుతనీయసీ."

అని ప్రమాణము. "తటిల్లేఖాతన్వీమ్" అని శంకరభగవత్పాదులు.

"నీలతోయదమధ్యస్థాద్విద్యుల్లేఖేవ భాస్వరా,
నీవారశూకవత్తన్వీ పీతా భాస్వత్యణూపమా."

అని శ్రుతి. అను ప్రమాణముల ననుసరించి మహర్షి "స్వభావతనుకా" అని ప్రయోగించెను. దేశకాలవిపర్యయాత్ = దేశకాలవ్యత్యయమువలన మఱియు సూక్ష్మాంగి యగును.

"అణోరణీయాన్మహతో మహీయాన్."

అను ప్రమాణము క్రొత్తది గాదు కదా. అట్లే దేశకాలవిపర్యయమువలన మహత్త్వమును గూడ నొందును. అని శ్రీరాముఁడు తేటపఱచెను.

"కదా ను రాక్షసేంద్రస్య నిధాయోరసి సాయకాన్,
సీతాం ప్రత్యాహరిష్యామి శోకముత్సృజ్య మానసం." ౧౯

అని మూలము. రాక్షసేంద్రస్య ఉరసి సాయకాన్ నిధాయ = రావణుహృదయమున శరము లుంచి యని యర్థము.

> "మయైవై తే నిహతాః పూర్వమేవ
> నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్."

అని గీతావాక్యముల ననుసరించి రావణుఁడు స్వకర్మముననే హతుఁడు కాఁగా నేను లోకవిడంబనార్థముగా బాణముల నుంతును. శ్రీరాముఁడు రావణునిం జంపెనను పేరువచ్చునని యాశయము. మానసం శోకముత్సృజ్య=మనోదుఃఖ మడంగి నట్లు నటించి సీతను దేఁగలను ? అని తెలిపెను. ఈపట్టున నధ్యాత్మరామాయణమును బరిశీలింతము.

> "విలప్య జానకీం సీతాం బహుధా కార్యమానుషః. ౪౯
> అద్వితీయశ్చిదాత్మైకః పరమాత్మా సనాతనః,
> యస్తు జానాతి రామస్య స్వరూపం తత్త్వతో జనః. ౫౦
> తం న స్పృశతి దుఃఖాది కిముతానందమవ్యయం,
> దుఃఖహర్షభయక్రోధలోభమోహమదాదయః. ౫౧
> అజ్ఞానలింగాన్యేతాని కుతస్సంతి చిదాత్మని,
> దేహాభిమానినో దుఃఖం న దేహస్య చిదాత్మనః. ౫౨
> సంప్రాపాదేద్వయాభావాత్సుఖమాత్రం హి దృశ్యతే,
> బుద్ధ్యాద్యభావాత్సంశుద్ధే దుఃఖం తత్ర న దృశ్యతే. ౫౩
> అతో దుఃఖాదికం సర్వం బుద్ధేరేవ న సంశయః,
> రామః పరాత్మా పురుషః పురాణో
> నిత్యోదితో నిత్యసుఖో నిరీహః. ౫౪
> తథాపి మాయాగుణసంగతోఽసౌ
> సుఖీవ దుఃఖీవ విభావ్యతేఽబుధైః." యుద్ధ. ౧ స.

అని యున్నది. దీని యర్థసారమే వాల్మీకిమహర్షి తెలిపెనని వ్రాసితిని గదా. ఇఁకఁ దరువాతికథాసారముం బఠింతము.

రావణుఁడు మంత్రులతో నాలోచించుట.

* అత్తఱి లంకయందు హనుమంతుఁ డొనరించిన యత్యద్భుతభయావహకార్యములం దలంచి రావణుఁడు సిగ్గుచేఁ దలవంచి రక్కసులం జీరి వారితో నిట్లుపలికె. హనుమ వానరమాత్రుఁడా కాఁడు. శత్రుదుర్జయుఁడు. దేవదుర్భేద్య మగు లంకంజొచ్చి జానకిం గాంచి చైత్యప్రాసాదముం గూల్చి వీరదనుజులం బొలియించి పోయినాఁడు. ఒక్కవానరునిచే నీపురి యాకులిత యయ్యెను. ఇఁక మనకుఁ గార్యమెద్ది? ఏ ప్రయత్నమునఁ గార్యము ఫలవంతమగునో యేది హితమో యట్టిదానిం దెల్పుఁడు. ఒనరింతును. మీకు శుభములగుఁ గాక. ఉదారమనస్సు గలపెద్దలు జయమునకు మూలము మంత్రమనియే చెప్పుదురు. కాన రామవిషయమున మంత్రమే ముఖ్యమని తలంచుచున్నాను.

లోకమం దుత్తమ మధ్యమాధములని పురుషులు ముత్తెఱంగుల నుందురు. వారెల్లఁ గలిసియుండుటం జేసి వీ రిట్టివారని తెలిసికొనుట ప్రయాసము. కాఁబట్టి నేను వారల గుణదోషములను దెలిపెద. ఆలకింపుఁడు. మంత్రనిపుణులు హితార్థులునగు మంత్రులతోఁగాని, తనసుఖదుఃఖములు తమ సుఖదుఃఖములుగాఁగల మిత్రులతోఁగాని, స్వహితముఁ గోరు

* ఇది యాఱవసర మునఁ గల కథాభాగము.

బంధువులతోఁగాని కూడి యాలోచించి, యారంభింపవలసిన పని నారంభించి సాగించుచు దైవముమీఁదను భారము వైచి యుండునో యాపురుషుఁ డుత్తముఁ డనఁబడు. ఏపురుషుఁడు మంచిసెబ్బరల నొరులతో నాలోచింపక యొక్కఁడే తా నాలోచించి మనస్సునందు దైవమును నమ్మి యతనిపై భార ముంచి పనిసాగించునో యతఁడు మధ్యముఁ డనఁబడును. మంచిసెబ్బరల నిశ్చయించుకొనక దైవమును దలంపక కర్తనని పనిఁబూనునో తుదముట్టంజేయక వదలునో యతఁ డధముఁ డనంబడును. ఇట్లే మంత్రములుకూడ నుత్తమమధ్యమాధమ సంజ్ఞల ముువ్విధములుగ నుండు. మంత్రులందఱు శాస్త్రము నెఱింగి తద్దృష్టితో ఆసక్తితో నేమంత్రము చేయుదురో యది యుత్తమమంత్రమనియు, మొదట మంత్రు లన్యోన్యభేదము గలవారలై తుదకు నైక్యమునొందుదురో యది మధ్యమ మంత్రమనియు, ఏదానియందు మంత్రులందఱు తనయాశయ మునే ప్రధానముగాఁ జేసికొని పట్టుదలచే దానిని వదలక వాదముచేయుచు నైక్యమునొందునూహయు లేకయుందురో యది యధమమంత్రమనియుఁ జెప్పంబడు. కావున బుద్ధిమద్వ ర్యులరగు మీరందఱు నైక్యమత్యముతో నూహించి యుక్త మేదియని నిశ్చయించుకొనుఁడు. అదియే కర్తవ్యమని నా యభిప్రాయము

రాముఁడు పెక్కువేలవానరులం గూడి మసల నిర్బం ధింప లంకను రాఁగలఁడు. సోదరుఁడు సుగ్రీవాదులగు నను చరులు కూడ రాఁగా తనశక్తి మెఱసి సముద్రము నెండింపఁ జేసియో లేక సేతుబంధనాది మహాకార్యములమూలమునసో

సుఖముగా దాఁటి రాఁగలఁడని నాకు స్పష్టముగాఁ దోఁచెడిని. అట్లే పనిసాగఁగా దాన వానరులకు మనకు విరోధము కలుగక మానదు. అప్పుడు మనసేనలకుఁ బురమునకు మేలు కలుగునుపాయముల నాలోచింపుఁడు. అనియెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమునఁ గలవిశేషముల నరయుదము.

"ధర్షితా చ ప్రవిష్టా చ లంకా దుష్ప్రసహా పురీ. ౨
తేన వానరమాత్రేణ దృష్టా సీతా చ జానకీ,
ప్రాసాదో ధర్షితశ్చైత్యః ప్రవరా రాక్షసా హతాః. 3
ఆవిలా చ పురీ లంకా సర్వా హనుమతా కృతా,
కిం కరిష్యామి భద్రం వః కిం వా యుక్తమనంతరం. ౪
ఉచ్యతాం నస్సమర్థం యత్కృతం చ సుకృతం భవేత్,"

అని మూలము. ఇవి రావణుఁడు మంత్రులకుం దెల్పువాక్యములు. ప్రభువు తనమంత్రుల నడుగునపుడు స్వపౌరుషస్తుతి పరపౌరుషనిరాసము కనఁబడునట్లు మాటలాడుట స్వభావము. ఇందుఁ బరునియుత్కృష్టత తేటపడుచున్నది. మదోన్మత్తుఁడు కదా రాక్షసాధిపతి. అట్టివాఁడయ్యు నిట్లు పలుకుట యేల? అని ప్రశ్నించుకొనవలయుఁ గదా. ఇప్పటి రావణుభావము విజ్ఞానమూలము గాని పౌరుషప్రధానము కాదు. వానరమాత్రేణ తేన=వానరమాత్రుఁడైన రామదూతచేత నని కదా దాని భావము. జానకీ సీతా చ దృష్టా=శ్లోకము కుదురక "జానకీ సీతా" అని వాల్మీకి ప్రయోగించెననుట యవివేకమూలము కాక పోదు. జనకమహారాజునకు దుహితగా నెన్నఁబడు నయోని

జనితయని యర్థము తేలును. ఆమెను వానరుఁడు చూచెను. "సర్వాలంకాపురీ హనుమతా ఆవిలాకృతా చ" అని క్రమము. నగరమంతయుఁ గలఁకఁబాఱినట్లు చేయఁబడినది. ఇఁక మనగతి యెట్టిదని సిద్ధాంతము తేలకయుండ సంశయించునట్లు చేయఁబడినదని భావము. అనఁగా విక్రమాధ్యుల నెందఱనో వధించి లంకను గాల్చి యాదూత పోవుటం జేసి రాక్షసులచిత్తములు స్థిరతం గాంచకున్నవని సాధారణముగా యోజింపఁ దేలును. రామదూత యింతపని చేసెను. శ్రీరాముఁ డెంతపని చేయఁబూనెనో యెట్లు తెలియఁగలదనువిచారమున మునింగియున్నవారు లంకానివాసులని యాశయము. దూతనే జయింపఁజాలని మనమిఁకఁ దత్ప్రభువు నేమి జయింపఁగలమను సార మిట సూచింపఁబడుచున్నది. కనుకనే, కిం కరిష్యామి = నేనేమి చేయఁగలను ? అనునది పైదానికిఁ దోడ్పడుచున్నది. దాని కుపబలముగా భద్రంవః=అనువాక్యము గలదు. మీకు శుభము. అనఁగా దూతచేఁ జంపఁబడక మిగిలితిరి. భగవద్దర్శన మగును. అదియే కదా శుభము. అది మీకుం గల్గునని సూచించుచున్నాఁడు.-ఈభావమే "కిం వా యుక్త మనంతరమ్" అనువాక్యమును విమర్శింపఁ దేలును. ఇఁక నేది చేయుట యుక్తము. మనకుఁ దగినదెద్దియని కదా ప్రశ్నము. శీఘ్రముగా భగవంతుని లంకకు రప్పించుటయే గాక మఱేమి యున్నది? దానికిం బ్రయత్నించిన భద్రములు చేకూరునను నదియే యిటఁ గలసారము. మఱియు మనకు నేదిహితమో ఎట్లుచేసిన నది సుకృతమగునో యద్ది యోజించి తెల్పుఁడను నది ముఖ్యము. సీతనొసంగి పరాజితుల మగుట మంచిదియా,

యుద్ధము చేసి మృతినొందుట మంచిదియా. ఇందేది సుకృతము? రెండవదని రావణునాశయమని మన మూహింపవచ్చును.

"మంత్రమూలం హి విజయం ప్రాహురార్యా మనస్వినః. ౫
తస్మాద్వైరోచయేన్మంత్రం రామం ప్రతి మహాబలాః,"

అని మూలము. ప్రతీతికార్థము స్పష్టము. మనస్వినః ఆర్యాః విజయం మంత్రమూలం హి ప్రాహుః=స్వాధీనమనస్కు లగు నార్యులు మనోజయము మంత్రమూలమని కదా పలుకుదురు. "మననాత్త్రాయత ఇతి మంత్రమ్." అని వ్యుత్పత్తి. దానినే తలంపఁగా రక్షించునది. నిరంతరజపమునఁ గడతేర్చునది యని భావము. దానఁ గలుగుఫల మెద్ది? విజయం = విశేష జయ మనఁగా మనోనిగ్రహమని యర్థము.

"అసంశయం మహాబాహో మనో దుర్నిగ్రహం చలం,
అభ్యాసేన తు కౌంతేయ వైరాగ్యేణ చ గృహ్యతే." ౩౫

అను నీభగవద్వాక్యము విజయమనఁగా మనోనిగ్రహమే యనియు దానికంటె శ్రమ సాధ్యవిజయము మఱొక్కఁడు లేదనియుఁ దెల్పుచున్నది. అట్టిమంత్రము శ్రీరామునిగుఱించి యూహింపందగునని రావణుని యాశయము. భగవద్భక్తుఁడు గానఁ దనమృతి నెఱింగినప్రోఢ గావునఁ దనభావము గూఢముగా నిర్దేశించెనని మన మెఱుంగవలయును.

"తస్మాత్సుమంత్రితం సాధు భవంతో మతిమత్తమాః. ౧౫
కార్యం సంప్రతిపద్యంతామేతత్కృత్యం మతం మమ,"

అని మూలము. తనయాశయము నిందు స్పష్టముగాఁ దెలి

పెను. మీరు మతిమంతులలో నుత్తములు. అనఁగా "ఆగామి గోచరా మతిః" అనున్యాయము ననుసరించి రాఁబోవుదానిని జక్కఁగా నెఱింగినవా రనియె. అట్టి మీరు చక్కఁగా నాలోచించి యేది చేయఁదగునని నిర్ణయింతురో యది నాకు సమ్మతము. అని పలికెను. దూతశక్తిం గంటిరి. భగవచ్ఛక్తి నెఱుంగ నక్కఱలేదు కదా. బలాబలముల నాలోచించి యేదిచేసిన భవిష్యచ్ఛుభము మనకుఁ గలుగునో యద్దానిం దెలిపిన నట్లే చేసెదననియె. వారినేల యడుగవలయును? తానే జ్ఞానియైనవు డొకరి నడుగనేల? అని ప్రశ్నింపరాదు. తనతోఁ గూడ ననఁగాఁ దనమూలమునఁ జావఁదగినవా రనేకులు గలరు. వారలకందఱికి ముక్తిని గల్పింపవలయును. అది గదా శరణ్యులలక్షణము. కాన నతఁడు వారిని బ్రశ్నించి వారియిష్టము ననుసరించి నడువ యత్నించెనని మన మూహింపవలయును.

"వానరాణాం హి వీరాణాం సహస్రైః పరివారితః. ౧౬
రామోఽభ్యేతి పురీం లంకా మస్మాకముపరోధకః,
తరిష్యతి చ సువ్యక్తం రాఘవస్సాగరం సుఖం. ౧౭
తరసా యుక్తరూపేణ సానుజస్సబలానుగః,
సముద్రముచ్ఛోషయతి వీర్యేణాన్యత్కరోతి వా. ౧౮
అస్మిన్నేవం గతే కార్యే విరుద్ధే వానరైస్సదా,
హితం పురే చ సైన్యే చ సర్వం సమ్మంత్ర్యతాం మమ." ౧౯

అని మూలము. ఈవాక్యములధోరణి రావణునభిప్రాయ మిట్టిదని స్పష్టముచేయక మానదు. అది యెద్దియని విచారింపవల

యును. వీరవానరు లసంఖ్యులుగాఁ దన్నుఁగొలువ శ్రీరాముఁడు లంక కరుదెంచి మనల నరికట్టును. సులభముగా సంద్రమును దాఁటును. తలంచిన సాగరము నెండఁ జేయును. నల యునన్న నది లేకయేయుండఁ జేయంగలఁడు. వానరులతో విరోధము పొసఁగినది. ఏమి యోజింతురో తలంపుఁడు—ఈ మాటలయందలి గూఢాశయం బెట్టిది? బ్రహ్మావరమున మనుజ వానరులను జయింపరాదని తా నెఱుంగును. వారిచేతనే మృతియనియు నెఱుంగును. లేకయున్న మంత్రులనుందఱఁ బగ వానిఁ బొగడ నేల? కష్టములేక సాగరమును దాఁటును. కోరికయే కల్గిన జలవిహీనముగ నొనర్చును. ఇంక నేమియైనఁ జేయఁగలఁడు. అనఁగా నర్థమేమి? భగవంతుఁడు శ్రీరాముఁడని కాక మఱేమి యగును? దేవతలతో విరోధము గల్గిన భయము లేదు. మనుజవానరులతోఁ గల్గినది. వారే తనకు మృత్యువులు. అన్నభావ మాతనికిం గలదని తేలకపోవునా? దుర్వారగర్వాంధుఁడగు రావణుఁడే యైన ని ట్లనునా? మహా జ్ఞానియని తేలక మానదు. చక్కఁగా నాలోచింప నీమాటలు విజ్ఞానినోట వెడలునవికాని గర్వినోట వెడలునవి కావని తోఁపకపోదని మన మెఱింగి కాముకుఁడు రావణుఁడు కాఁడని నిశ్చయించి పరమభక్తుఁడని భావింపవలయు. మఱియు సంభావింపవలయును. ఈవిషయమున నధ్యాత్మ రామాయణమున విశేషము లేవియుఁ గానరావు. తరువాతి కథను బఱింతము.

మంత్రులు రావణునకుఁ బౌరుషమును గల్గించుట.

* లంకేశ్వరు పలుకు లాలకించి మంత్రులు నీతిబాహ్యులు హీనబుద్ధులు నగుటంజేసి ప్రభువాక్యములఁ గల గూఢభావము నెఱుంగంజాలక పౌరుషమూని యేలికం గాంచి యంజలింబట్టి యిట్లనిరి మహాప్రభూ! సకలాయుధములం దాల్చి పగవారి నుక్కడంచు సైన్యము మిక్కిలిగ నున్నది. విషాద పడనేల? సేనాసహాయ మెందులకు? నీవొక్కండవ చాలుదువే. పాతాళమున కరిగి యనిమొనఁ బన్నగవర్యులం గెల్చితివి. యక్షపరివేష్టితమగు కైలాసమున కరిగి కుబేరుని లోఁబఱచుకొంటివి. శివమిత్రుఁడని యతనికిం బ్రఖ్యాతి గలదు. వానిం గూడ జయించితివి కదా. పుష్పకవిమానమెల్ల యక్షులు చూడం దెచ్చితివి. దానవేంద్రుఁడు మయుఁడు నీ శక్తింగని భయపడి నీయంతవాని స్నేహముగల్గినం జాలునని కుమారిక మందోదరి నీ కొసంగెను. మహావీరుని మధుదానవుని లోఁబడఁ జేసితివి. రసాతలవాసులగు వాసుకి కర్కోటకాదుల నోడించితివి. కాలకేయులు దుర్జయులయ్యు వరగర్వితులయ్యు నీతోడ నొక్కయేఁడు పోరాడి తుదకు లోఁబడవలసినవారైరి. అనేకమాయల నభ్యసించితివి. దేవేంద్రు నోడించి కారాగారమున నుంచితివి. వరుణసుతుల గెల్చితివి. యముని సమరమున గెల్వఁగలవారు గలరే యను జనప్రవాదమును రిత్తజేసి యముని భంగపడం జేసితివి. ఇఁక రాముఁ డనఁగా మున్ను పేర్కొనినవారలలో నెవ్వారిని

---

* ఇది యేడవసర్గమునఁ గల కథ.

బోలఁడు. మహారాజుల వధించితివి కదా. ఈ రాముఁ డెంత?
ఇంతే కుదురు కదలక యుండుము. మనయింద్రజిత్తు పోయి వానరుల రూపుమాపి రాఁగలఁడు. మహాశస్త్రవరములు గల వాఁడు గదా మన యింద్రజిత్తు. ఇంద్రుని బంధించి తెచ్చిన వాఁడు కదా. బ్రహ్మ వచ్చి గదా యింద్రబంధమును విడిపించెను. ఆతనిం బంపుము. ఎల్లర వధించి యిటు దెంచును. ఒకానొక క్షుద్రునివలన నీయాపద తటాలునఁ గల్గినది. కనుకఁ జెల్లినది. సంశయింపకుము. నీవు రామునినిఁ జయింపఁగలవు. అని గట్టిగాఁ బలికిరి.

ప్రహస్తాదులు రావణుని బురికొల్పుట.

* అత్తఱి నీలమేఘాకారము గల ప్రహస్తుఁడు రావణునితో దోసిలొగ్గి యిట్లు విన్నవించెను. దేవదానవులు నిన్ను మార్కొనం జాలరనఁగా నిఁక వానరులనఁగా నెంత? ప్రమాదంపడి మనలనెవ్వరు మార్కొందురని నమ్మియుంటిమి. కాన నాకోఁతి మనల వంచించి పోయెను. నేనిచో నే జీవించి యుండ నాకోఁతి ప్రాణములతో నెట్లు పోఁజాలును? చతుస్సముద్రముద్రితమగు నీ భూమండలమం దన్ని భాగముల నుండు వానరులందఱ వధించి వానరజాతియే లేకయుండఁ జేసెదను. ప్రభుశిరోమణులు నన్నాజ్ఞాపింపవలయును. దాన వానరులవలన నీకేదుఃఖము కలుగకయుండునని యె.

అంతట దుర్ముఖుండను రక్షోవీరుఁడు మిగులఁ గోపమొంది, వానరమాత్రునిమూలమున మనకుఁ గల్గిన తిరస్కా-

---

* ఇది యెనిమిదవసర్గమునఁ గల కథ.

రము క్షంతవ్యము కాదు. అంత మానక లంకాపురము నంత పురము నవమానించెను. రాక్షసేంద్రుని దిరస్కరించెను. ఇంచుకంతయే నిది క్షమింపఁ దగదు. ఇపుడే నే నద్వితీయుఁ డనై పోయి వానరులందఱు సాగరమును జొచ్చిన నంబర మున కెగిరినను బాతాళమునఁ దూఱినను వదలక చంపివచ్చెద నని ప్రల్లదము లాడె. వజ్రదంష్ట్రుఁ డళ్లే పట్టరానిక్రోధమున హుంకరించుచు రక్తమాంసచర్బులఁ జూడరానిదగు నినుప గుదియం బట్టుకొని రాముఁడు లక్ష్మణసుగ్రీవాదులం గూడి యెదిరింపరానివాఁడై యుండఁగా భయమున రాత్రియం దొంటరిగవచ్చి పోయిన చచ్చుహనుమంతుఁడు కనికరింపఁదగిన వాఁడే కాన వానితో మీ కేమిపని యున్నది? నేనే పోయి రామసుగ్రీవాదుల నీపరిఘంబునఁ బడఁగొట్టి వానరబలము నీఱుగావించి వచ్చెదను. మహాప్రభూ! మఱొక్కమాట విన్నవింతు. అవధరింపవలయును. ఉపాయజ్ఞుఁడే పగవారి జయించు. ప్రమాదమనునది లేక యుపాయములఁ బన్ని నేర్పున నరుల జయింపవలయును. కామరూపులు వీరులు నగు రక్కసులు నిశ్చయించుకొని వేలకువేలుగా మానవులం బోలి రామునికడ కరిగి తొట్రుపాటు లేక యాతనిం గాంచి మేము నీతమ్ముఁడు భరతుఁడు పంప వచ్చితిమని చెప్పుదురు గాక. వెంటనే రాముఁడు సేనలవదలి వారితోడం బోఁగలఁడు. అంత మే మిచ్చటనుండి శూలాద్యాయుధములం దాల్చి పోయి యాకసమునుండి యస్త్రపాషాణవర్షమును గురియించి యాసేనం జంపుదుము. రాముఁ డీమనకపటమును గనుఁగొన

లేక మనవారిని దనవా రసుకొని పోవు నేని మేము వాని నశ్రమంబునం జంపుదుము. అని పౌరుషములు పల్కెను.

అంతటఁ గుంభకర్ణునికుమారుఁడగు నికుంభుఁడు క్రుద్ధుఁడై రావణుం గాంచి రాక్షసశూరులారా! మీరందఱు ప్రభువు కడ నుండుఁడు. నేనొక్కండనే పోయి రామలక్ష్మణ సుగ్రీవ హనుమదాదుల నెల్లర వధించి వచ్చెదనని బీరము లాడెను. పర్వతాకారము గల వజ్రహననామరాక్షసవీరుఁ డపు డాహారము స్మృతికిం దగుల నోట నీరూరుచుండఁ గా నాలుకచే నోరంతయు నాకుచు మీ రేల యీయాలోచన నొనరించెదరు. ఊరక యుండుఁడు. ఒక్కండనే నేఁ బోయి యా వానరులనందఱం దిని వత్తును. మీరొక్క చింతయును లేక మధుపానము చేయుచు స్వస్థులై విహరించుచుండుఁడు గాక. సుగ్రీవాంగదాదులను రామలక్ష్మణులను మార్కొని యమపురమునకు సాగనంపి వత్తునని యొడలెఱుంగక ప్రేలెను.

(మంత్రులు యుద్ధమునకుయత్నింపఁ విభీషణుఁడు వలదని హితము చెప్పుట.)

* అత్తఱి నికుంభ, రభస, సూర్యశత్రు, సుప్తఘ్న, యజ్ఞహార, మహాపార్శ్వ, మహోదర, దుర్ధర్ష, గ్నికేతు రశ్మికేతువులు, నింద్రజిత్ప్రహస్త, విరూపాక్ష, వజ్రదంష్ట్ర, ధూమ్రాక్షాతికాయ, దుర్ముఖులగు రాక్షసవీరులు పరిఘాది సకలాయుధధారులై పట్టరానికోపమునఁ బరవశతం గాంచి దిగ్గన పీఠ

* ఇది తొమ్మిదవ సర్గమునఁ గల కథ.

ములనుండి లేచి పౌరుషము రూపొందినట్లు రావణుం గాంచి ప్రభూ! మనమిపుడే యరిగి రామసుగ్రీవాదులను, లంకను దొంగతనమునఁ బ్రవేశించి కలంచిన హనుమంతుని జంపివత్త మనిరి.

ఆయుధధారులై పయనము చేయనున్న యారక్షశ్శూరులను గని వినయభూషణుఁ డవినీతిదూషణుఁడు విభీషణుఁడు నివారించి దోసిలొగ్గి యన్నుంగని పలికెను. మహారాజా! సామదానభేదము లనఁబడు నుపాయముల మూఁడింట నేది సాధించి పొందశక్యమో దానికొఱకు విక్రమము నాశ్రయింపరాదు. దండోపాయప్రయోగకాలము లివ్వి యని నీతిశాస్త్రములందుఁ జెప్పఁబడినవి. మన మింతదనుక సామాదులం బ్రయోగింపలేదు. కాన దండోపాయము నుపయోగింపరాదు. ఇది కాలము కూడఁ గాదు. మఱియు వైరి దండింపఁదగినవాఁడు కాఁడు. విషయసుఖాసక్తిం గలిగి ప్రమాదం పడినవారియందు, విరక్తులై జ్ఞానులగువారియందు, సామంతులాక్రమింప వగఁ గుందువారియందు, దైవప్రతికూలతచే క్షీణించుచుండువారియందు, బాలవృద్ధాదులయందు, నీతిశాస్త్రజ్ఞు లగుమంత్రులం గూడి విచారించి ప్రయోగింపఁబడు దండోపాయములే సిద్ధినొందును. లేనిచో సిద్ధింపవు.

అని విన్నవించి యారాక్షసులం జూచి శ్రీరాముఁ డట్టివాఁడు కాఁడు. విషయాసక్తిం బ్రమాదము పడియుండువాఁడు గాఁడు. జయింపవలయునని యూఁగుచుండువాఁడు. స్థిరవిక్రమబలుఁడు. అసమయమున రోషము కొనితెచ్చుకొనువాఁడు కాఁడు. కావున నతని నెదిరింపఁ దరముకాదు. మీ

రాతని మార్కొనఁ గోరుచున్నారు కదా. హనుమ దుస్తర సాగరము నక్రమంబున లంఘించి మహాకార్యముల నొనరించెఁ గదా. ఇది యిట్లగునని యెవ్వఁడైనఁ దలంచెనా ? కనుకనే రామునకు దైవప్రాతికూల్యము లేదు. రక్కసులారా ! వైరుల బలపరాక్రమము లపారములు కావునఁ బూర్వాపర సంబంధముల నాలోచింపక త్వరపడి యవినీతములు పలుకరాదు. రాముని దండించుట శక్యముకాదని హనుమ కార్యములే తెల్పెను గద. శ్రీరామపత్నిని సీతను రావణుఁడు జనస్థానమునుండి తెచ్చినాఁడు. దానికి ముందు రాముఁడు మనకే యపకార మొనరించియున్నాఁడు. ఖరవధము కారణము కాదా యందురేమో. ఆతఁడు తనయంతట తానే పైకిఁ బోవఁగా నతఁడు పొలియించెను. దాన దోషమేమి ? స్వసంరక్షణ మెల్లవారికి ధర్మమే యగు. కావున రాముఁడు దండోపాయప్రయోగమున కర్హుఁడు కాఁడు. ఒకవేళ మనకపకార మతఁడు చేసియున్నంగూడ నాతనిభార్య నపహరించుట న్యాయ్యమే కాదు. పరదారాపహరణ మపకీర్తిని గల్గించును. ఆయువు నశింపఁజేయు. ధననాశప్రదము. మహాఘోరమైనది. పాపమున కది యపరస్వరూపమే. ఈనిమిత్తముల ననుసరించి చూడఁగా సీతవంక మనకు మహాసాధ్వసము గల్గును. సీతాపహరణమైనది. ఇంక నామె వుచ్చవలసినపని మిగిలియున్నది. ఎట్టి మేలిమివస్తువైనను విపత్కారణమగునేని వదలవలసినదే. వైరి మహాపరాక్రమధర్మాశ్రయుఁడు. అట్టి మహాత్మునితో వ్యర్థ వైరమును గల్గించుకొనుట యుక్తము కాదు. సీత నారామున కిచ్చివేసి యీలంక శత్రుబాణాగ్నిదగ్ధము కాకముందే

కాపాడుకొనఁ బ్రయత్నించుట మంచిది. ప్రచండవిక్రమో పేతమగు వానరబలము లంకం జుట్టుముట్టి నిర్బంధింపకముందే సీతనిచ్చు టుత్తమము. ఆజానకిం గొనిపోయి శ్రీరామునకు మనమే సమర్పింపకయుందుమేని లంక నశించు. రక్షశ్శూరులు నశింతురు.

అని యన్నం గాంచి నాకు నీవు జ్యేష్ఠుఁ డగుటం జేసి బాంధవమునన్నైన నిన్నుం బ్రసన్నునిగాఁ జేయ నిట్లు వేఁడు చున్నాను. నావాక్కుల నాలకించి పని సాగింపుము. నీకు హితము గల్గించుదానిని యథార్థము నగుదానిం బలుకు చున్నాను. సోదరా! జానకి నిచ్చివేయుము. శ్రీరాముఁ డమోఘసాయకంబులం బ్రయోగించి రక్కసుల నుక్కడంపఁ గలఁడు. కోపము సుఖధర్మవినాశకము. కనుక నట్టిదానిం బరిత్యజింపుము. సుఖయశస్సంపదలం బెంపొందించుధర్మము నాశ్రయింపుము. ప్రసన్నుఁడవై నాపలుకుల నాదరింపుము. నీవట్టు లొనరించిన సంతానములతో మనము బ్రదుకుదుము. సీత నొసంగుమా యని విభీషణుఁడు చెప్పఁగా విని సభ్యులనెల్లరం బోవం బంచి తా నంతఃపురమునకుం బోయెను.

మహామతులారా! ఏడెనిమిదిసర్గములయందు నెమక దగిన వంతగా లేవు. ఈభాగమును జక్కఁగా విమర్శింతము.

"తాన్ గృహీతాయుధాన్ సర్వాన్ వారయిత్వా విభీషణః,
అబ్రవీత్ప్రాంజలిర్వాక్యం పునః ప్రత్యుపవేశ్య తాన్. 2

అని మూలము. ప్రహస్తాదులు రామునిపై కడర నుద్యమించిరి. రావణుఁ డంగీకరించినట్లే. ఆప్రయాణమే సాగిన వీరికెల్లఁ

గిష్కింధానగరప్రాంతమున మరణము చేకుఱియే యుండు. మృతి యందు వీరికిఁ గలుగవలసినవిధి లేదు. కావునఁ గర్మము విభీషణునిఁ బురికొలిపి బోధింప నుద్యమింపఁ జేసి రావణు నుద్యమమునుండి నిస్పృహతఁ గాంచఁ జేసెను. "గహనా కర్మణో గతిః" అన్న భగవదుక్తికి మాఱు గలదా! అందుల కిదియే తార్కాణము. రావణున కీనీతులు తెలియకపోలేదు. ముందు స్వాశయమును స్పష్టపఱచెను. రామునిశక్తిని పెలి పుచ్చెను. అట్టిరావణుఁ డేల వారికి బదులియ్య లేదు? పిలువని పేరంటమనునట్లు విభీషణుఁ డేల లేచి యొత్తిపలికెను? ఇదియే కర్మసిద్ధాంతతత్త్వము. దైవమన నిదియే. దానిగతి నడ్డుమనునది లేనే లేదు. సంకల్పించుటయే యాలస్యము. కార్యమట్లు సాగక మానదు. అని మన మెఱింగి విభీషణునినీతిసార మెద్దియని విమర్శింతము. సామదానాదులవిషయ మింట ననవసరము.

"అప్రమత్తం కథం తం తు విజిగీషుం బలే స్థితం,
జితరోషం దురాధర్షం ప్రధర్షయితుమిచ్ఛథ." ౧౦

అని మూలము. విభీషణుఁ డింతదనుక రామునిం జూడ లేదు. హనుమద్వాక్యములమూలమున నాలకించెను. రసగ్రహణపారీ ణుఁడు కాన నెఱుంగఁ జాలెను. ధర్మనిరతబుద్ధి పరప్రభావ జనితమే కదా. అదృశ్యరూపమున వాంఛాతంతు వొకఁ డిష్ట దేవతాహృదయమును జేరి యీవార్త నెఱింగించును. ధ్యాన ఫల మిదియే యని యెఱుంగం దగును. యోగుల కీవిషయ మనుభవసిద్ధము. తపస్సుల కిదియే గతి గల్గించును. ఉపాసకుని సంకల్పమునుండి యొకసూత్రము పోయి యిష్టదేవతాహృదయ మును గల్గించును. దాననే యాదేవత తన్నుపాసించుచున్న

యట్లు తలంచును. ఆసూత్ర మెంత బలముకొలఁది కదలించునో యంత త్వరపడి యాదేవత భక్తునకుం దోఁచును. దీనికే ఆగమశాస్త్రమున నాకర్షణప్రయోగమని పేరు. ఇది యోగిజనసమ్మతము. సీతాంబికాసంకల్ప మాతనిం బురికొల్పెను. అదియే కర్మసిద్ధాంతతత్త్వమని ముందు వ్రాసితిని. ఆమహాప్రకృతిసంకల్ప మావిభీషణుని నిర్మలహృదయమును గదలించెను. శ్రీరామభక్తి యాతనికిం బెరిఁగెను. తొలుతనే న్యాయదృష్టిగల మాననీయచరిత్రుఁడు కావున నతని హృదయసుక్షేత్రమున నాటిన సంకల్పబీజము పాదుకొని మొలకయెత్తి చిగురించి పెరిఁగి పెద్దదై వాక్కుసుమసంతతులఁ బరిమళించి ఫలసంయుతిం గ్రాలఁజాలెను. కనుకఁ గర్మప్రేరితుఁడై విభీషణుఁడు భగవద్గుణవర్ణనము చేయుట న్యాయ్యమే యని మన మెఱుంగవలయును. అప్రమత్తం=ప్రమాదరహితుఁడు. తెలిసియే కార్య మొనర్చువాఁడని యర్థము. విజిగీషుం=జయింప నిచ్ఛయించువాఁడు. తనకంటె నధికుఁడు లేమి నెల్లతఱి జయింతు నను నిచ్ఛయేకాని సంశయ మావిషయమున లేనివాఁడని భావము. బలే స్థితం=బలమందుండువాఁడు. బలము లేమి లేనివాఁడని తాత్పర్యము. జితరోషమ్=రోషమును జయించినవాఁడు. అరిషడ్వర్గము లాతనికడ నిరర్థకములని యభిప్రాయము. దురాధర్షం = ప్రతారింప నెదిరింపఁ దరముగానివాఁడని యర్థము. మహాతేజశ్శాలి యని భావము. అట్టి శ్రీరాముఁడు మాఱొకని యుక్కడంపఁ దలంచుచున్నవారే యని తాత్పర్యము. ఈమాటలు భగవంతుఁడు శ్రీరాముఁడే యని తోఁపఁ

జేయక మానునా? ఎఱుఁగనివాని నిట్లు పొగడుటకు మున్ను వ్రాసిన కారణము గాక మఱేదే నుండునా?

> "సముద్రం లంఘయిత్వా తు ఘోరం నదనదీపతిం,
> కృతం హనుమతా కర్మ దుష్కరం తర్కయత వా. ౧౧
> బలాన్యపరిమేయాని వీర్యాణి చ నిశాచరాః,
> పరేషాం సహసావజ్ఞా న కర్తవ్యా కథంచన." ౧౨

అని మూలము. భావికర్మఫలానురూపముగా విభీషణుఁడు మాటలాడుచున్నవాఁడని యీవాక్యములే తేటపఱచుచున్నవి. దుస్తరము కదా సాగరము. అట్టిదానిని లంఘించి లంకంజొచ్చి హనుమ చేసినకార్య మేరికేని దుష్కరమే. అట్లుచేయునని తలంప నవకాశము కల్గినదా. అనఁగా మన మూహింపనికార్యము లెన్నియో దైవవశమున సాగు. వానికిం బ్రతీకారముచేయ వలంతులగువా రెవ్వరు? లేరని భావము. ఒక్కవానరుఁ డింత దుష్కరకార్య మొనరించినపు డాపఁజాలక పరితపించి చూచుచు లంకఁ గాల్పఁగాఁ గన్నులారఁ గాంచుచున్న మీరిపుడెట్టు లాతని సతని ప్రభువును మారొక్కనఁ దలంతురని ప్రశ్నించెను. విభీషణుఁడని యెఱుంగవలయును. మఱియు శ్రీరామునిబలము లిన్నియని యెన్న నెన్నటికేఁ దరంబు గాదు. వీర్యసంపన్నములే యవి. కావునఁ ద్వరపడి శత్రువుల నవమానింపఁ దలంపరాదని విభీషణుఁడు తెల్పెను. రామసేన లట్టివని యతఁ డెట్లెఱింగె నన రాదు. త్రైకాల్యగోచరమగు ప్రజ్ఞ గలుగఁగాఁ గనుఁగొనరాని దేది యుండును?

"అయశస్యమనాయుష్యం పరదారాభిమర్శనం,
అర్థక్షయకరం ఘోరం పాపస్య చ పునర్భవం. ౧౫
ఏతన్నిమిత్తం వై దేహీ భయం నస్సుమహద్భవేత్,
ఆహృతా సా పరిత్యాజ్యా కలహార్థే కృతేన కిం." ౧౬

అని మూలము.

"పరదారాభిమర్శేషు ప్రవృత్తాన్నౄన్ మహీపతిః,
ఉద్వేజనకరైర్దండైశ్ఛిన్నయిత్వా ప్రవాసయేత్." 3౫౨

మను. ౮ అ.

పరదారాభిమర్శము మహాపాపమని యట్టిదోషము గలవాదిని రాజు తనదేశమున నుండకయుండ వెడల నడువవలయు ననియు స్మృతులు చెప్పుచున్నవి. వాల్మీకివాక్కు స్మృతుల ననుసరించియే యున్నవి. కావున నట్టిపాపము చేసినందున మన కెల్ల సీతామూలమున మహాభయ మనఁగా మృత్యువు సంభ వించును. కావున నామె వదలుటయే మేలు. ఏదానిమూల మున మహాభయము గలుగునో దానిని వదలవలయును గదా అనియె. సీతామూలమున దనుజులకెల్లఁ గీడు గల్గునని విభీషణునాశయము. ఇది నీతిశాస్త్రవేత్త యగుట నతఁడు విమర్శించి చెప్పినాఁడనువారు కలరు. కాని యాధోరణి వేఱు. ఈధోరణి వేఱు. భగవంతునిగా శ్రీరాముని భావిం చియే విభీషణుఁ డిపుడు పల్కెనని మన మెఱుంగవలయును. లేకయున్న హనుమద్రావణసంవాదకాలముననే యీనీతి నేల యితఁడు చెప్పలేదు. సమయ మాసన్నమైనది. శ్రీరా ముని యాశ్రయణము దొరకుతరుణము చెంతనున్నది. కావు ననే కలవరపెట్టుచుండువిషయమును గ్రక్కెను.

"వినశ్యేద్ధి పురీ లంకా శూరాస్సర్వే చ రాక్షసాః,
రామస్య దయితా పత్నీ స్వయం న యది దీయతే." ౨౦

అని మూలము. ఇది జ్యోతిశ్శాస్త్రప్రశ్నఫలము గాదు. మనస్సు కర్మప్రోత్సాహితము కాఁగాఁ బలికినపలుకు లివి. సత్యపూతములు కాని రిత్తమాటలు కావు. సీతను రావణుఁడు స్వాపరాధప్రదర్శనపూర్వక శరణాగతిమార్గమున శ్రీరాముని నకు సమర్పింపకపోయిన సకలరాక్షససహితముగా లంక నశించును. అని స్పష్టపఱచెను.

ఏకాంతమున విభీషణుఁ డన్నకు హితముఁ దెల్పుట, అతఁ డంగీకరింపకుండుట.

* అంతఁ దెల్లవాఱెను. విభీషణుఁడు ధర్మాధర్మంబుల నిశ్చయించుకొనఁ జాలినవాఁడు కాన నన్నకు సుపదేశింపఁ బూనెను. అది మహాభయంకరకార్యమే యగు. ఐనను వేను దీయక యన్నయింటికిం బోయెను. ఆప్రాసాదము మనోహరమై సర్వసద్వస్తుపరిపూర్ణంబై యుత్తమాలంకారాలంకృతంబై యసదృశమై వెలయుచుండెను. వీరుఁడు తేజశ్శాలియు నగు నవ్విభీషణుఁ డాప్రాసాదమును బ్రవేశించి ప్రభుసమీపమున శుభాష ముల రాక్షసు లుచ్చరించు పుణ్యాహమంత్రములధ్వనుల నాలకించెను. మంత్రబ్రాహ్మణవేత్త లగుబ్రాహ్మణులు పెరుఁగు పాత్రములు ఘృతపుష్పాక్షతాదులఁ బూజితులై యుండం దిలకించెను. సింహాసనాసీనుండగు రావణుని చేరంజని భక్తిచే

* ఇది పదియవసర్గమునఁ గల కథ.

నన్నకు నమస్కరించి సాంప్రదాయాచారముల నెఱింగిన ప్రౌఢ గావునఁ దత్కాలోచితముగ జయశబ్దప్రయోగమును గావించి రావణుఁడు కనుసన్నం దెల్పిన యాసనమునఁ గూరు చుండి మంత్రులుతప్ప మఱియొకరు లేకయుండుసమయ మది గావున రావణునితో నిట్లు పలికెను. దేశకాలజ్ఞుఁడు యుక్తి నెఱింగినవాఁడు కావునఁ దనయన్న చేసిన దధర్మకార్యమని యెఱింగియు హితవచనములఁ బ్రసన్నుని గావించి యిట్లు మాటలాడెను.

మహాప్రభూ! సీత మనలంకఁ బ్రవేశించినది మొద లనేక దుర్నిమిత్తములు కనఁబడుచున్నవి మంత్రయుక్తముగా హవి స్సులతో వేల్చినను జ్వలనుఁడు ధూమావృతుఁడై చల్లారుచు మండుచుండునే గాని యథాపూర్వముగా మండుజాడ లేదు. అధిశ్రయణులయందు (ప్రొయ్యి) అగ్నిహోత్రశాలలయందు వేదాధ్యయనస్థలములయందు సర్పములు సంచరించుచున్నవి. వేల్వనుంచిన హవిస్సులకుఁ జీమలు పట్టుచున్నవి. అవుల పాడుగు లెండిపోవుచున్నవి. ఏనుఁగులమదము నశించుచు న్నది. హయములు దీనత్వము వహించి హేషారవములఁ గావించుచు నాహారమును విధిలేక తినుచున్నవి. గార్ధభోష్ట్ర శ్వేతరములు రోమము లూడిపోవ నశ్రుజలంబులఁ గురియించు చున్నవి. ఎట్టి మంచిచికిత్సలు చేయించినను యథాపూర్వస్థితికి రాకున్నవి. వాయసములు క్రూరగతుల నెందుఁ జూచినఁ దాముగఁ గనఁబడుచుఁ గూయుచు విమానశిఖరములందు గుంపులుగాఁ గూరుచుండ నలవాటుపడుచున్నవి. గ్రద్ద లిండ్ల పై మండలక్రమమునఁ గూరుచుండుచున్నవి. నక్కలు సంధ్యా

కాలములయందు లంకదాపునకు వచ్చి యశుభనాదముల. చేయుచున్నవి. మాంసముం దిను శునకములు లోనగు క్రూర జంతువులు నగరద్వారములందు గుంపులుగాఁ బిడుగులుపడి. నట్లు భయముగలిగించునట్లు కూయుచున్నవి.

దానవేంద్రా! ఇట్టి దుర్నిమిత్తము లనేకములు పొడ కట్టుటయు, నివి తెలుపు నపజయము లంకంగాల్చుట లోనగు వానిమూలమునఁ దెలియుటయుఁ గారణములుగాఁ దగిన ప్రాయశ్చిత్తము వీని కెద్దియని విచారింప సీతను రాముస కర్పించుటయే యుక్తమని తోఁచినది. నేను గార్యసార మెఱుంగకయో, జీవితముపైఁగల దురాశచేతనో యిట్లు చెప్పినంగూడ నదియొక యపరాధముగా గ్రహింపందగదు. మనవీట దుర్నిమిత్తము లనేకములు పొడకట్టుచున్నవి కదా. వానివలని దుష్ఫల మొక్కరికిం గాక యెల్లదానవసంతతికి నని దెలిసియే యున్నది. మంత్రులేల యీవార్తలఁ దెలుప లేదని ప్రశ్నింతువేమో మంత్రులెపుడును మీమనసును నను సరించి వర్తించుచుందురు. మోమోటమిం జేసి తెలుపంగూడ సాహసింపక యుందురు. నీకింతసాహస మెందుల కనెదవేమో. నీసహజన్ముఁడ నగుటం జేసి చూచినది వినినది యంతయు వచింపఁబూనుట నాకుఁ బరమధర్మము. నీవీవిషయమంతయు న్యాయ్యముగా నెమ్మనమున నాలోచించి కార్యము చేయం దగునని నొక్కి చెప్పెను.

సోదరుఁడగు విభీషణుఁడు న్యాయ్యము హితము సూ నృతము సర్వక్షేమకరము నగువాక్యమును బలుకఁగా విని రావణుఁడు నిర్భరకోపసమాక్రాంతుఁడై తనపట్టుదల పూను

కొనఁబూనక తమ్మునితో నిట్లు పలికెను సహజన్మా! ఎవనిమూలమునను నాకు భయము కలుగదు. నావశమున నున్న సీత రామున కెన్నటికిని మరల దక్కదు. దేవేంద్రుఁడు దేవతలం గూడి రామునకుఁ దోడుపడినను రాముఁడు నాయెదుట యుద్ధమున నిలువఁబడఁ జాలఁడు. ఇఁక గెలుచు టెట్లు? సీతఁ దక్కించుకొను టెట్లు? అని దేవతాభయంకరుఁడగు రావణుఁ డిట్లు పలికి తమ్మునిం బొమ్మని సాగనంపెను.

మహాశయులారా! ఈఘట్టమునఁ గల సారమును గ్రహింప యత్నింతము. విభీషణుఁడు తనయన్నకుఁ గలిగిన దుర్నిమిత్తములను గలుగఁబోవు వానిఫలములను దెల్పెను. వానికి సరఁడు బదు లేరీతిగాఁ దెల్పెనో చూతము.

"అగ్రజస్యాలయం వీరః ప్రవివేశ మహాద్యుతిః." ౭

అని మూలము. వాల్మీకిమహర్షి ప్రౌఢత్వ మిందుఁ గనఁబడుచున్నది. "వీరః మహాద్యుతిః" అను రెండువిశేషణములు విభీషణునకుఁ గా నీఁబడినవి. ఇవి సార్థకములే గాని పాదపూరణ కల్లోలపరంపరలు గావు. భయంపడి రావణునిపాదములు పట్టుకొని బ్రదుకుపైఁ గలనాసచే నరిగినవాఁడు కాఁడు. భావి లంకాప్రభువై పరాక్రమమున రక్షింపఁగలవాఁడు కావున నా యర్థమును సూచింప నీవిశేషణము చేర్పఁబడినది. మహాద్యుతిః=

"యద్యద్విభూతిమత్సర్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా,
తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసంభవమ్."

అను భగవదుక్తిప్రకారము మహాభక్తుఁడు తపస్వి శాంతాది సుగుణమణిగణభూషితహృదయుఁడు విభీషణుఁడు కావున

నీవిశేషణము చేర్పఁబడినదని మన మెఱుంగవలయును. ఈ వాక్యము భావి విభీషణాంతఃపురప్రవేశము సూచించుచున్న దని కొందఱందురు.

"పుణ్యాన్ పుణ్యాహఘోషాంశ్చ వేదవిద్భిరుదాహృతాన్,
శుశ్రావ సుమహాతేజా భ్రాతుర్విజయసంశ్రితాన్." ౦

అని మూలము. రావణాంతఃపురమున వేదవేత్తలు తద్విజయమును గోరుచుఁ దత్సిద్ధికై పుణ్యాహమంత్రములు పఠించుచుండఁగా నా వేదనాదములను విభీషణుఁడు వినెనని కదా దీని తాత్పర్యము. లంకయందు బ్రాహ్మణులు వేదవేత్తలు కలరని యిది తెల్పుచున్నది. విప్రులనుమాట యిట లేదే యందురేమో. తరువాతిశ్లోకమునఁ గలదు. వేదములయందు విశ్వాసము, వానిపఠనము మహాఫలప్రదమనువిజ్ఞానము, లంకావాసులకుం గలదనియు, నది విశేషించి రావణునకుం గలదనియు స్పష్టమగుచున్నది. అట్టి వేదవేదాంగపారంగతుఁడు పరమశివభక్తుఁడు నగు రావణుఁడు జ్ఞానహీనుఁడు విశేషకామాకులచిత్తుఁడు నగుననుట యెంత యుక్తమో తెలియఁజాలకున్నాఁడను. వేదవేదాంగపారంగతత్వమే నిరర్థక మనవలయుఁ గాని వేఱొకసమాధాన మొసంగ వలనుపడకున్నది.

"పూజితాన్ దధిపాత్రైశ్చ సర్పిర్భిస్సుమనోక్షతైః,
మంత్రవేదవిదో విప్రాన్ దదర్శ సుమహాబలః." ౯

అని మూలము. "కర్మణి వినియుక్తో వేదభాగో మంత్రః. కర్మచోదనా బ్రాహ్మణాని."అని వ్యాఖ్య. మంత్రవేదవేత్తలకు దధిపాత్రములు ఆజ్యావేక్షణపాత్రములు దానము లిచ్చినట్లు

పుష్పావృష్టులచే వారిని బూజించినట్లు తెలియవచ్చెడిని. ఈ రాక్షసు లెవరు? బ్రాహ్మణులా. దేవతలు కూడ బ్రాహ్మణులే యగుదురు కదా. విప్రశబ్ద మేల వాల్మీకి యుపయోగించెను. వేదవేత్తలగురక్కసులు ద్విజు లనఁబడుదురనియు, నిట్లే క్షత్రియాదిసంజ్ఞలు గలవనియుఁ గొంద అందురు. రజకాంబష్ఠాదులు కూడ రక్కసులే యనవలయును. సారమేమి? రాక్షసు లొకజాతికిం జేరినవారు కారు. దేవతాభేదములు. ఈజాతి నిర్ణయము మర్త్యులకే. రాక్షసు లమర్త్యులా యందురేమో. అమర్త్యత్వ మొక్క సురలకే అమృతపానశక్తిం గలిగినది. కాని వియద్గమనాదులు వారలకందఱకు సమానము. మర్త్యుల కది శూన్యము. లంకానగరమున బ్రాహ్మణు లుందురు. ఆకాలమున దీర్ఘాయుర్దాయము సాధారణముగా నెల్లరకుఁ గల్గునదియే. మూఁడువందలయేండ్లు త్రేతాయుగమునఁ గలిగియుండెను. శతవత్సరనియమము కలియుగమునందే. విప్రపూజాదులు రాక్షసులకు నలవడియే యుండును. తపోయజ్ఞాదులు మానవుల కెట్లో రాక్షసులకు నట్లే. మానవమాంసాహారము సర్వదానవసామాన్య మనుట పొరపాటు. అట్టివారు కొంద ఱుండిరనవలయు. మునులకుం గూడ మాంసాహారము గలదు. మానవమాంసము హేయమగుట నదిగొనువారు మహాక్రూరులనుచు దూషించువారలని యూహింపం దగును. దానప్రతిగ్రహములు లంకలో నున్నట్లు పాపపరిహారార్థము శుభాగమననిమిత్తముగ దానము లీఁబడుచుండునని యూహింపవచ్చును. పుణ్యాపాపవివేకము గలవారు దానవులనియుఁ దేలెడిని. అందుఁ గ్రూరసౌమ్యస్వభావు లుండవచ్చుఁ గదా.

జాతిశ్రవణముననే క్రూరజాతియనుట పొరపాటు. వారివృత్తి ననుసరించి యది యుండును.

"జగామ సముదాచారం ప్రయుజ్యాచారకోవిదః." ౧౧

అని మూలము. ఆచారపండితుఁడు గావున విభీషణుఁడు రావణునకు జయశబ్దప్రయోగాదిమర్యాద లర్పించెనని సామాన్యార్థము. ఆచారమనఁగా నేమి? అని ప్రశ్నము. మంచియలవాటు. అని సాధారణముగా నంద ఱెఱింగినదియే కాని యది యిది కాదు.

"ఆచారః ప్రథమో ధర్మశ్శ్రుత్యుక్తస్స్మార్త ఏవ చ,
తస్మాదస్మిన్ సదా యుక్తో నిత్యం స్యాదాత్మవాన్ ద్విజః. ౧౦౮
ఆచారాద్విచ్యుతో విప్రో న వేదఫలముచ్యతే,
ఆచారేణ తు సంయుక్తస్సంపూర్ణఫలభాగ్భవేత్. ౧౦౯
ఏవమాచారతో దృష్ట్వా ధర్మస్య మునయో గతిం,
సర్వస్య తపసో మూలమాచారం జగృహుః పరం." ౧౧౦

మను. ౧ అధ్యా.

"ఆచారమగ్నికార్యం చ సంధ్యోపాసనమేవ చ." ౬౯

మను. ౨ అ.

"స్నానాచమనాద్యాచారమ్" అని కుల్లూకభట్టు. స్నానాది నియతకార్యము లెప్పుడెట్లు చేయవలయునో యది యెఱింగి యట్లు వర్తించుట ఆచారమని యెఱుంగందగు. అది శ్రుతిస్మృతిప్రతిపాదిత మగునది యని తెలియుట మంచిది. అట్టి యాచారమే ప్రథమధర్మమని మనువు శాసించెను. ఆచారము

వదలిన : వేదపాఠము నిష్ఫలము. సదాచారవంతుఁ డైనచో వేదము ఫలించునని యర్థము. సదాచారమనఁగా స్నానానంతరము సంధ్యోపాసనక్రియ. దురాచారమనఁగా సంధ్యోపాసనానంతరము స్నానము. సర్వతపోమూల మాచారమని యెఱింగి మును లద్దాని నంగీకరించిరి. ఆచారము దేవతాప్రీతికరమగు టొకటి. ఆరోగ్యప్రదమగు టొకటి. ఈ రెండుఫలములు గలుగును. యోగులై పర్వతగుహాగృహాంతరములయందు నిరంతరాత్మానుసంధానపరాయణుల కీయాచారము పనికిరాదు. ఎల్లరు నట్టివారైనఁ గదా యాచారము అక్కఱలేకపోవును. మన శ్శాంతి కాచారమే ముఖ్యమని పెద్ద లనువదించిరి. స్మార్త మనఁగా స్మృతిప్రతిపాదితమని యర్థము. అదియు లోకాచారానుకూలమే. దానిని వదలరాదు. ఆయుస్సు క్షీణించును. ఆరోగ్యాశ్రయ మాయుస్సు. ఆరోగ్య మాచారాధీనము. ఆచారము శాస్త్రాధీనము. కావున సదాచారము లావశ్యకములే యనక యూరకుండరాదు. ఆచారములు మానఁదగునన్నవారి కద్దానిమహిమ యెఱుంగ వలనుపడినది కాదనవలయును. ఆచారము భక్తికి మూలాధారము. మర్యాదయు నాచారాధీనమే. మర్యాద లేనివా రేమనఁబడుదురు? అట్టివా రుండుచో నెట్లుండును? మర్యాద ననుసరించియే యీప్రపంచము శాంతిమంతముగా నున్నది. అది లేనిచో స్వేచ్ఛాప్రవర్తకులచే నిండి గొప్పదనమును గోలుపోయి క్షీణించును. ఎప్పుడుగాని యైకమత్యమే చేకూరదు. అది లేనిరాజ్య మెట్లుండునో వ్రాయ నేల? కొంద ఱికాలమునఁ దారతమ్యమే వలదందురు. అదియే లేనిచో నాస్తికభూయిష్ఠమై భరతఖండమే

పొడవడంగుననక తప్పదు. అట్టిదుష్కాల మీభరతఖండము నకు రాకయుండుఁ గాక. రాజభక్తి పూర్ణమై దైవభక్తి సంపూర్ణమై సదాచారభూయిష్ఠమై యీఖండ మఖండతప స్సంపత్సమున్నతిం గాంచుఁగాక.

"ఉవాచ హితమత్యర్థం వచనం హేతునిశ్చితం. ౧౨
ప్రసాద్య భ్రాతరం జ్యేష్ఠం సాంత్వేనోపస్థితక్రమః,
దేశకాలార్థసంవాదీ దృష్టలోకపరావరః." ౧౩

అని మూలము. విభీషణునియోగ్యతను వాల్మీకిమహర్షి యిందుఁ జెర్కొనుచున్నాఁడు. దేశకాలార్థసంవాదీ = దేశ మును గాలమునెఱింగి తదనుకూలశుభములు గలుగునట్లు మాటలాడువాఁడని యర్థము. దేశమునెఱింగి మాటలాడ వలయును. హిమాలయప్రాంతముల నున్నతఱి రామేశ్వర మున నున్న యాచారములను దెలుపరాదు. ఆస్థలమున కను రూపముగా నవి యుండవలెను. లేకున్న నవి యాచరింప శక్యములే కాకపోవును. అట్లే కాలముననుసరించి యుండును. హేమంతసమయమునఁ బంచాగ్ని మధ్యభాగమున నెల్లరు కూరుచుండి తపస్సు చేయఁగలరు. గ్రీష్మమున శీతలసలిలము లం దుండుటయుఁ గష్టము గలిగింపదు. కావునఁ గాలానుసార ముగాఁ గొన్నిధర్మములే యుండును. వాని నెఱింగి పల్కినఁ గాని హితము నాచరణార్హమును బ్రియమునగ నుండదు. బుద్ధిమంతులన నీవిషయము నెఱింగినవారే. దృష్టలోకపరా వరః=ఇది శ్రేష్ఠమని యిది నీచమని యతఁ డెఱుంగును. హేతు వినిశ్చితం=యుక్తులచే నిర్ణయింపఁ బడినది. అనేక యుక్తులు

పన్నినను, సదుత్తర మిదియే యని తోఁపఁజేయునది. అత్యర్థం హితం వచనం = మిక్కిలి హితమనఁగా మేలుకలిగించునదియు నగుమాటను బల్కెను. సాంత్వేన భ్రాతరం ప్రసాద్య = మంచి మాటలచే నన్న మనస్సు సంతోషమును గూడియుండునట్లొనరించి యని యర్థము. ఉపస్థితక్రమః=వాక్యముల వరుసయెఱింగి యిట్లు పలికెనని యాశయము. దీనిమూలమున వాల్మీకి మనకు నేర్పినదేమి?

"సత్యం బ్రూయాత్ప్రియం బ్రూయాన్న బ్రూయాత్సత్యమప్రియం,
ప్రియం చ నానృతం బ్రూయాదేష ధర్మస్సనాతనః."

అన్న మనువచనార్థము గాక మఱే మగును? వినువానికి హితమగునట్లు సత్యేతరము గానియట్లు దేశకాలహితమగునట్లు మాటలాడవలయును. కానిచోఁ గార్యము నిష్ఫలమగునను విషయ మీభాగమునుండి నేర్చుకొనవలయును.

"తదేవం ప్రస్తుతే కార్యే ప్రాయశ్చిత్తమిదం క్షమం,
రోచతే యది వైదేహీ రాఘవాయ ప్రదీయతాం. ౨౨
అయం చ దోషస్సర్వస్య జనస్యాస్యోపలక్ష్యతే,
రక్షసాం రాక్షసీనాం చ పురస్యాంతఃపురస్య చ." ౨౪

అని మూలము. ఈ జరగినకార్యమందుఁ జేయఁదగిన ప్రాయశ్చిత్త మిదొకటియే. మనస్సునకు సమ్మతమగునేని రాఘవునకు వైదేహి నర్పింపుము. ఈచేసినదోష మొక్కనిది కాదు. రక్కసులకుఁ దదంగనలకుఁ బురమునకు నంతిపురమునకుం గలదు. అనఁగా రావణా! జరగినది జరగినదే. దాని విచారించి లాభము లేదు. రఘువంశమునఁ బుట్టిన భగవంతునకు విదేహాసంబం

ధము కలది వైదేహి. అనఁగా నయోనిజాత భగవతి నర్పింపు. అనఁగా శరణు చొరవలయు. రోచతే=అని యున్నది. ఇది నీకు మంచిదని తోఁచిన దని యర్థము. బ్రదుకఁ దలఁచిన నని సారము. ఈపాపము ననుభవించువా రనేకులు గలరనియేఁ గదా విభీషణుఁడు. సంఘాతదుష్కర్మము. ఆయుద్ధమున నెవ్వ రెవ్వ రెవ్వ రెవ్వరిచేత నొందెందుఁ జావఁదగుదురో వారెల్ల లంకలో జన్మించిరి. సాంఘాతమరణమని దీనికిం బేరు. ఇట్లు విభీషణుఁడు పలికెను. విజ్ఞానధనుఁడు గావున నిమిత్తములం దిలకించి తత్తత్ఫలములఁ బరిశీలించి పెద్దలవలన విన్నదానిని వానియందు సమన్వయించుకొని సారాంశ మిదియని నిశ్చయించుకొని తేటమాటలఁ దెల్పెనని మన మెఱుంగవలయును.

"శ్రావణే చాస్య మన్త్రస్య నివృత్తాస్సర్వమన్త్రిణః,
అవశ్యం చ మయా వాచ్యం యద్దృష్టమపి వా శ్రుతం. ౨౫
సంప్రధార్య యథాన్యాయం తద్భవాన్ కర్తుమర్హసి."

అని మూలము. మంత్రులు మోమోటమి నీ విషయ మెఱింగియు వినిపింపరు. తప్పక నేను విన్నది కన్నది వచింపవలసినదే. మంత్రులు నీమేలు కోరినవారు కారు. తమమేలునే కోరెడువారు. నేనో నీమేలు కోరినవాఁడను. కావున వదలక తెల్పితిని. ఏది చూచితినో ఎద్దాని వింటినో దాని నివ్వచించితిని. నా విన్నపమును మది విమర్శించి యేది న్యాయమని నీకుఁ దోఁచునో యద్దాని నాచరింపుము. అని విభీషణుఁడు హిత ముపదేశించెను. యథాన్యాయం = అనఁగా న్యాయము వదలక యని యర్థము. యథాయోగ్యమనియు నర్థము. ఏది తగినదని తోఁచునో యది నీవే యోజించుకొమ్మనునర్థము ధ్వనించుచున్నది.

నీవు మహాపండితుఁడవు. ఇప్పట్టున భగవద్వైరము మంచిదని తోఁచిన నట్లు వర్తింపుము. శరణాగతి మంచిదని తోఁచిన నట్లొనర్పుము. అనఁగాఁ బరోపదేశము ప్రధానము కాదనియుఁ దాను యోజించుకొనుటయే మంచిదనియుఁ దాత్పర్యము తేలెడిని.

"ఉద్ధరేదాత్మనాత్మానం నాత్మానమవసాదయేత్,
ఆత్మైవ హ్యాత్మనో బంధు రాత్మైవ రిపురాత్మనః." ౫

అన్న గీతావాక్యమునర్థమే యిందును బ్రతిపాదింపఁబడినది.

"హితం మహార్థం మృదు హేతుసంహితం
వ్యతీతకాలాయతిసంప్రతిక్షమం,
నిశమ్య తద్వాక్యముపస్థితజ్వరః
ప్రసంగవానుత్తరమేతదబ్రవీత్." ౨౭

అని మూలము. ఇందు మహర్షి మహత్త్వము తేటపడుచున్నది. హితమనఁగా శ్రుతిపేయమైనది. మహార్థమ్=ఎంత విమర్శించిన నంతయర్థము గలది. మృదు = సులలిత వాగ్గుంభితము. తనకొఱకుగాఁ జెప్పఁబడినదని భావము. స్వప్రయోజన ముద్దేశింపక పరైకయోజనమునే యుద్దేశించి చెప్పఁబడినదని యర్థము. హేతుసంహితమ్ = యుక్తి కనుకూలమైనది. ఎంత యోజించినను యుక్తికి విరుద్ధముగాఁ దోఁపనిదని తాత్పర్యము. వ్యతీతకాలాయతి సంప్రతిక్షమం=భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలములకుఁ దగినది. జరగినదాని కపకీర్తిరాకుండ, నిప్పటి కనుకూలమై భావిశుభోదయమగునదని భావము. అట్టివాక్యము వినఁగానే. ఉపస్థితజ్వరః=శోకము గలవాఁడై. ఇట్టివాక్యము నాల

కింకఁగా నిష్టములేనిచో నాగ్రహము రావలయునుఁ గదా. దాని చోట శోకము పొడుకొననేల? అనఁగా రావణునకు నీవిభీషణునిమాటలు శోకదాయకములు. ఎపుడెపుడు శరీరభారము తగ్గునా యని నే నుండఁగా నీతఁ డిట్లు దీర్ఘకాలజీవితహేతువు లగుమాటలు పలుకుచున్న వాఁడే యని శోకము గల్గెను. దానిచేత నిట్లు బదులు చెప్పెనని మనమిచ్చో వాల్మీకిమహర్షి భావమును గ్రహింపందగు.

"భయం న పశ్యామి కుతశ్చిదప్యహం
న రాఘవః ప్రాప్స్యతి జాతు మైథిలీం,
సురైస్సహేంద్రైరపి సంగతః కథం
మమాగ్రత స్థాస్యతి లక్ష్మణాగ్రజః." ౨౮

అని మూలము. ప్రాతీతికార్థము స్పష్టము. విభీషణునకు గూఢముగా స్వాభిప్రాయమును రావణుఁడు దెల్పుచున్నాఁడు. సోదరా! ఏవిషయమునందు నేప్రక్కనుండియు నాకు భయము గల్గదు భయంపడకుము. ఎంత శ్రమంపడిన నది నాకుఁ గలుగదు. రాఘవః మైథిలీం జాతు న ప్రాప్స్యతి=శ్రీరాముఁడు సీత నొకానొకప్పుడు పొందఁజాలఁడు. సర్వకాలము జానకి దగ్గర నుండునని సారము. ఇంద్రాదులతోడ సకలత్రిదశులు తోడు వచ్చినను నాయెదుట శ్రీరాముఁడు నిలువఁజాలఁడు. వానరులు తోడుపడిననే నిల్చునని యాశయము. అనఁగా నాకు నేప్రక్కనుండియు భయము రాదు. భయమనుదాని నే నెఱుఁగనని భావము. ప్రాణమునం దాశ లేనందున భయము లేదని సారము. అని రావణుఁడు తెలిపెనని మన మెఱుంగవలయును. ఇంకఁ దరువాతికథను బఠింతము.

రావణుఁడు మరల మంత్రులతో నాలోచించుట.

* అంత రావణాసురుఁడు పాపమతిం బూని కామమోహితుఁడయి మిత్రులగువారు తనకు హితము బోధింప మానఁగా సీతాపహరణరూపపాపకర్మము తన్నుఁ దొందరింపఁగాఁ జింతాకులస్వాంతుఁ డయ్యెను. మంత్రమున కది కాలము కాక యుద్ధమున కది యర్హ మైనను రావణుఁడు మరల నాలోచింపఁ దలంచెను. వెంటనే కొలువుకూటమున కరిగె పాపాత్ములు తన్నుం బరివేష్టించి యుండఁగా రాక్షసాంగనలు సేవింపఁ గొలువుకూటము చేరెను. సింహాసనముపయిం గూరుచుండెను. దూతలం గాంచి శీఘ్రంబ లంకయందలి రక్షోనాయకుల నాలోచింపఁ దోడుకొనిరండని యానతి యొసంగెను. వేవేగ వారలరిగి యాయాయిచోట్ల నుండువారి నెల్లఁ బిలుచుకొని వచ్చిరి. వారెల్ల నమస్కరించి యుచితాసనములయం దుపవిష్టులైరి. మంత్రు లర్హస్థలంబులం గూరుచుండిరి విభీషణుఁడును శ్వేతహయంబులం బూన్చిన స్యందన మెక్కి సభకుం బోయెను. జ్యేష్ఠభ్రాతకు నమస్కరించి యుచితాసనమునం గూరుచుండెను. నిశ్శబ్దముగా నా సభాభవన మొప్పియుండెను. ఎవ్వఁడు నసత్యమాడువాఁడు లేఁడు. ఎల్లరును రావణునిమోము చూచుచుండిరి.

కుంభకర్ణుఁడు రావణున కనుకూలముగా మాటలాడుట.

* అంత రావణుఁడు సేనాధిపతియగు ప్రహస్తునిం గని. సేనాధ్యక్షా! నగరరక్షణమున కనువగు చతురంగబలముల

---

* ఇది పదునొకండవ సర్గమునఁ గల కథ.

* ఇది పండ్రెండవ సర్గమునఁ గలదు.

నియమింపుము. అనఁగా నతనికి విశ్వాసపాత్రుఁ డగు నాప్రహస్తుఁడు రాజాజ్ఞను శిరసావహించి యాయాబలముల నాయాచోట్ల నుండున ట్లాజ్ఞాపించెను. తనపని నెఱవేఱఁగా రాక్షసేశ్వరునిం గని యోధవీరుల వెలుపల లోపల రక్షింప నాజ్ఞాపించితి. వా రప్రమత్తులై యున్నవారు. ఇఁక మనస్సు స్థిరతఁ గాంచం జేసికొని చేయఁదగుదాని నాలోచింపందగు. అది సిద్ధించుఁగాతమని విన్నవించెను. రాజ్యహితైకకాంక్షి యగు రావణుఁ డా ప్రహస్తునిపలుకు లాలకించి విజయము నాశింపక కామసిద్ధిం గాంక్షించి సుహృదయులగు రక్షోవీరులం గాంచి ధర్మార్థకామములలో దేనిని సేవింపందగునను క్రమము గలిగిన తఱి మీరయ్యెదాని ననుష్ఠించుటం జేసి దానిమూలమునఁ గలుగు శుభాశుభములను, ప్రియాప్రియములను సుఖదుఃఖముల నింకనుంగల ద్వంద్వములం దెలియ సమర్థులరు గాన వానింబట్టి యేది సేవ్యమో యద్దానిం దెలిపి శంకలం బోఁగొట్టఁ గలరు. చక్కఁగా నాలోచించి నిశ్చయించి యారంభించిన కార్యములం దేదిగాని నాకు విఫలమైనది లేదు. ప్రతి కార్యము సఫలమే యైనది. మీమూలమున నేను జయలక్ష్మి నొందెదను.

వీరవర్యులారా! ఈవిషయము ముందే మీకెల్లఁ జెప్పందలంచితిని. కాని నాప్రియసోదరుఁడు కుంభకర్ణుఁ డపుడు నిద్రించుచు నుండెను. కావునఁ జెప్పనైతిని. ఆయుధధారులలో నగ్రగణ్యుఁడగు నీకుంభకర్ణుఁ డాఱునెలలనుండి శయనించియుండెను గదా. ఆతఁ డిపుడే నిదుర లేచియున్నాఁడు. కనుక నే మున్ను తెలుపకపోతిని. అని పలికి కుంభకర్ణుం గని

రాముని ప్రియపత్నిని సీతను జనస్థానమునుండి తెచ్చితిని. నా ప్రార్థన మంగీకరించి నాపొందుఁ గోరకున్నది. ఒల్లకున్న వదలి పెట్టరాదా యందురేని త్రిలోకములయందు సీతాసమానురా లొక్కతియుఁ గానరాదు. ఆమె యవయవసౌందర్య మేమని వర్ణింతుము? అత్యంతారుణములైన పాదములు గలిగి కోమల తమములు సమతలములునై యెఱ్ఱని గోళ్లుగలిగియున్న యా జానకిపాదములం జూడంజూడ నావాంఛ లుప్పొంగుచున్నవి. మదనుఁడు నన్ను వదలక బాధించుచున్నాఁడు. నామనస్సు కలఁతనొందియున్నది. ఆ మీనాక్షి పెనిమిటి రాముఁడు వచ్చు నేమో యని యావిభురాక నిరీక్షించుచు సంవత్సరములో రాముఁడు రానిచో నీవు చెప్పినచొప్పున వర్తింతునని నన్నొక సంవత్సరకాలము వ్యవధి యాచించెను. కానిమ్మని దాని కంగీక రించితిని. ఆతాపమునఁ గడుంగడుం బడలియున్నాఁడ. వారు సేనాసహితులై రానుండఁగా నీకానితంబిని యెట్లు వశంగత యగునని యడుగుదురేమో వినుండు. దుస్తరము సముద్రము. మహాయాదస్సులు నిండియుండును. దానినెట్లు వానరు లుత్త రింతురు? రామలక్ష్మణులు మాత్ర మెట్లు దాఁటఁగలరు? దాఁ టుదురనియే యంగీకరింతము. ఒక్కకోఁతి మనతో మహా ఘోరసంగ్రామము చేసెను గదా. ఇఁకఁ గార్యము లెట్లెట్లు సాగునో యెఱుంగుట కనుపడకున్నది. మీయందఱ కెది యెట్లు తోఁచునో దాఁపక తెల్పుఁడు.

మున్ను మీసాయమున దేవతలను గెల్చితిని. అప్పుడు గెలుపొందిన మీరే యిత్తఱిని నాకుఁ దోడుగానున్నారు. ఇంద్రునంతటివానిం గెలిచిన నాకు విభీషణుఁడు చెప్పినట్లు మాన

వుసివంక భయము కలుగుననుట వట్టిది. ఒక్కదానిని విమర్శించి చూతము సాగరమున కవ్వలితటమున సీతయుండు తావెఱింగి సుగ్రీవాదులం గూడి రామలక్ష్మణు లున్నవారు. మీరు విమర్శింపఁదగిన దేదనఁగా సీత నర్పింపకయుండ నాయన్నదమ్ములఁ జంపునట్లు మీ రూహింపవలయు. అట్టియుపమ చక్కఁగా నిశ్చయించి నాకుఁ దెల్పుఁడు. కోఁతుల సాయముగానొనర్చుకొని సాగరమును లంఘించి యిటఁ జేరుటకు రామునకు మాత్రమే కాదు జగంబున నెవ్వరికి సాధ్యము కాదు. కావున నిశ్చయముగా నాకే జయము కలుగును.

అని రావణుఁడు మనశ్చాంచల్యముసఁ బలుకఁగాఁ గుంభకర్ణుఁ డాలకించి కోపము హెచ్చఁగా నిట్లు బదులు పల్కెను. రాజా! నీలో నీవే తలపోసికొని రామలక్ష్మణుల ప్రాపుగల సీతను బలవంతముగా నిచ్చటికిఁ బట్టి తెచ్చితిని కదా. తెచ్చునపుడే మాతో నాలోచించి యుండిన నీమదికి నింత దుందుడుకుండదు గదా. అదియ మాతో యోజింపందగు కాలము. ఇపుడాలోచించుట వ్యర్థమే కాన నీమనసు కలఁత మానకున్నది. ఇప్పటి యాలోచనమంతయు సీతను దెచ్చుటకుఁ బూర్వమే మాతోఁ జేసియుందువేని చాల బాగుండెను. ఏవాఁడు తొలుతనే యాలోచించి న్యాయము తెలిసికొని పిమ్మటఁ గార్యము చేయునో యతఁడు నీవలెఁ బశ్చాత్తాపము నొందఁడు. విపరీతమగునేని కార్యము నిష్ఫలమగుటయ గాక యపాత్రులకుఁ బెట్టఁబడు హవిస్సువలె దోషము గలుగఁజేయును. తొలుతనే చేయవలసినది పిదపను, ఆలోచనమునకుఁ బిదపఁ జేయఁదగుకార్యము ముందును జేయ నెవ్వాఁడు పూనునో

వాఁడు మేలుగీ ల్లెఱిఁగినవాఁడు కాఁడు. క్రౌంచపర్వతము నెగిరి దాఁటరామి హంసలు కుమారస్వామి దాని రంధ్రము చేయఁగా నామార్గమున దాఁటిపోవునట్లు శత్రువులు బలవంతులగునపుడు గెలువరామి నెఱింగి యాలోచించి పనిచేయని చపలమతియగునేని వానిలోపము నెఱింగి హఠాత్తుగాఁ బైఁబడి పగవారు వానిం గెలుతురు. కనుక సీతాపహరణకార్యమపాయకరమే యగు. ఆలోచింపక చేసితివి. ఈలోపము నీయందుండియు నదృష్టవశమున విషయుక్తమాంసమువలె రాముఁ డెవ్వరికిఁ దెలియక యుండురీతి నింతదనుక వధింపక యున్నాఁడు. నీవిట్లనర్హ కార్యము నొనర్చితివి కావున నేను దప్ప నది యితరులచే సరిపఱుప నలవి కాదు. నేను నీ పగవారి వధించి సరిపఱచెద. వా రింద్రాదులతో సరిపోలువారైన నేను మార్కొని సంగ్రామ మొనరింతును. నేను భూరితరంబగు నినుప గుదియం బట్టుకొని సింహనాద మొనరించుచు మార్కొన నింద్రుఁడు కూడ నిలువఁజాలక పరువెత్తును గదా. ఇతరులనఁగా నెంత ? ఆరాముఁ డొక్కశరమేసి రెండవశరమున నన్నుఁ బ్రహరించులోపల నే నతనిరక్తముఁ ద్రావుదును. నీవిఁక నూఱడిల్లి యుండుము. నేనా రామునిం జంపి నీక శ్రమమున జయము కలిగింపఁ బ్రయత్నింతును. ఆసోదరులం జంపి వానరుల భక్షింతును. నీవు యథేచ్ఛముగా విహరింపుము. చక్కని మద్యముం ద్రావుము. కలఁతనొందక నీయిష్టకార్యముల నొనరించుచుండుము. రాముని యమపురికనిపెదను. పిదప సీత నీ వశమునఁ జాలకాలము నిలిచియుండఁగలదని తెలిపెను.

మహాశయులారా! ఇందనేకవిషయములు విమర్శింపఁ దగియున్నవి. వాని విమర్శించి తెలిసికొందము.

"భవద్భిరహమత్యర్థం వృతశ్శ్రియమవాప్నుయాం." ౯

అని మూలము. మహాసభలో రాక్షసవర్గ్యులం గాంచి రావణుఁడు తెల్పినమాట యిది. మిమ్ముంగూడి మిక్కిలి శ్రీ నొందఁ గలను. అనఁగా నర్థమేమి? మీరందఱు తోడుపడినఁ గాని సంగరము గాదు. అందు మిమ్ముంగూడి స్థిరసుఖము ననఁగా వీరస్వర్గ సుఖము నొందుదుమనియే కదా. తన్ను నాశ్రయించువారలకు సుఖమును గల్పించుట విధి గనుక యుద్ధమునకుఁ బ్రోత్సహించెనని మన మెఱుంగవలయును.

"ఇయం చ దండకారణ్యాద్రామస్య మహిషీ ప్రియా,
రక్షోభిశ్చరితాద్దేశా దానీతా జనకాత్మజా. ౧౨
సా మే న శయ్యామారోఢుమిచ్ఛత్యలసగామినీ,
త్రిషు లోకేషు చాన్యా మే న సీతా సదృశీ మతా." ౧౩

అని మూలము. ప్రాతీతికార్థము విస్పష్టమే. విశేషార్థ మిట్లు తెలియందగు. "రామస్య ప్రియామహిషీ జనకాత్మజా ఇయం" అని క్రమము. శ్రీరామునకుఁ బ్రియపత్ని పట్టపురాణి. అంతమాత్రమే కాదు. జనకాత్మజా = జనకరాజకుమారిక. ఆమెను రాక్షసులు తిరుగుచుండు దండకారణ్యమునుండి పిలుచుకొని వచ్చితిని. ఆమె అలసగామిని. మందగమనము గలది. అనఁగా సత్వరముగనే పనిచేయక యాలోచించి పనిచేయునదని భావము. ఆమె నే సమర్పించు శయ్యనెక్క నిష్టపడకున్నది. లోకత్రయమున వేఱొకతుక జానకితో సమానురాలు లేదని

నాభావము. సీత నాయుపచారముల నంగీకరింపకున్నది. కాని యేలోకమునందు నిట్టి పురంధ్రి లేదని నా యభిప్రాయము. నన్నుఁ బెండ్లియాడకున్నది. విహారమున నన్ను నలరింప కున్నది. అనఁగ నాశయ్య నంగీకరింపకున్నదనఁగా నానగరమున నుండ నిష్టపడకున్నదని గదా భావము. త్రిలోకపూజ్యురాలని సారము. ఆమె రూపమహత్త్వమును వినుతించుచున్నాఁడు.

"హేమబింబనిభా సౌమ్యా మాయేవ మయనిర్మితా. ౧౪
సులోహితతలౌ శ్లక్ష్ణౌ చరణౌ సుప్రతిష్ఠితౌ,
దృష్ట్వా తామ్రనఖౌ తస్యా దీప్యతే మే శరీరజః. ౧౫

అని మూలము."హిరణ్యవర్ణాం హరిణీమ్."అన్న శ్రుత్యర్థ మిట ననువదింపఁ బడినది. సౌమ్యా = శుభదర్శన యని యర్థము. మయనిర్మితా మాయేవ స్థితా=మయుఁడు దానవశిల్పి. చిత్ర కర్మనిపుణుఁడు. అతఁడు సృజించిన మాయవలె. మాయ యనఁగా లేని దున్నట్లు చేయుట యని యర్థము. ప్రకృతి కిప్పటిరూప మట్టిదే యని తాత్పర్యము. అట్టి జగజ్జనని యరుణ పాదములు చూడఁగానే. మే శరీరజః దీప్యతే = మనస్సునం దలి వాంఛ ప్రకాశించుచున్నది. అనఁగా జానకి యరుణ పాదారవిందములు చూచినంతనే నామనోవాంఛ వెలయు చున్నదని రావణుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. పాదదర్శనము కామోద్రేకహేతు వగునా? అత్యంతభక్తుఁడు రావణుఁ డనుటకు సందియమునుండునా?

"త్వదన్యః పాణిభ్యామభయవరదో దైవతగణ
స్త్వమేకా నైవాసి ప్రకటితవరాభీత్యభినయా,

భయాత్త్రాతుం దాతుం ఫలమపి చ వాంఛాసమధికం
శరణ్యే లోకానాం తవ హి చరణావేవ నిపుణౌ." ౪

అని శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యులు సౌందర్యలహరియందుఁ జెప్పియుండిరి. భక్తుఁ డిష్టదేవతాపాదారవిందముల సేవించును. అట్లే రావణుఁడు జానకీపాదములు చూడఁగా శరీరగత వాంఛాసముదాయ ముద్దీపించుచున్నదని గూఢముగా స్వాభిప్రాయమును దెలిపెనని మన మూహింపవలయును. ముఖాదులు కామోద్దీపకము లనుట విందుము. పాదములు భక్త్యుద్దీపకము లనియు విందుము. కాన నిందు రావణుఁడు భక్తినే తెలిపెనుగాని కామవికారమును దెలుపలేదని మనము విశ్వసించుట యుక్తము.

"హుతాగ్నే రర్చిసంకాశా మేనాం సౌరీమివ ప్రభాం." ౧౫

అని మూలము. ఈ యుపమానములు సీతానిర్మలతేజస్సును దెలుపుచున్నవి. కాముకుఁడు నాయిక నిట్లు వర్ణించుట యెందును గానము వేల్వఁబడిన యగ్నిజ్వాలవలెను సూర్యరశ్మివలెనుండు సీతాదేవిని జూడఁగా శరీరజమగు నభిలాష ముప్పొంగె ననఁగా నతనిభావ మెద్దిగా నుండవచ్చునని యూహింపఁదగునో సహృదయు లెఱుంగుదురు గాక.

"ఉన్నసం వదనం వల్గు విపులం చారులోచనం. ౧౬
పశ్యం స్తదా వశ స్తస్యాః కామస్య వశమేయివాన్,
క్రోధహర్షసమానేన దుర్వర్ణకరణేన చ. ౧౭
శోకసంతాపనిత్యేన కామేన కలుషీకృతః." ౧౮

అని మూలము. క్రోధహర్షసమానత్వాదిగుణములు గలది సంసారకామము. దానిచేఁ గలవిలపాటొందింపఁబడిన వాఁడ

నైనను జానకీ ముఖదర్శనము చేతనే యాదేవీ వాంఛావశుఁడ నౌదునా? సంసార కామము వదలిపోయినదని భావము.

"సా తు సంవత్సరం కాలం మామయాచత భామినీ. ౧౮
ప్రతీక్షమాణా భర్తారం రామమాయతలోచనా,"

అని మూలము. పరాశక్తి నీయింట నుండఁగా నీకేల యీపరి తాపమని ప్రశ్నింతురేమో యని తానే సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. ఆమెయు నొకసంవత్సరమే వ్యవధి నన్నుఁ గోరినది. అంతలో శ్రీరాముఁడరుదెంచునన్న యాశయము గలదిగాన నట్లడిగెను. కావున నాకాలము కూడ నించుమించుగా ముగియవచ్చినదే యని విచారించుచున్నాఁడనని తేటపఱచెనని మన మెఱుంగవలయును.

"తన్మయా చారునేత్రాయాః ప్రతిజ్ఞాతం వచశ్శుభం. ౧౯
శ్రాంతోఽహం సతతం కామాద్యాతో హయ ఇవాధ్వని,"

అని మూలము. భక్తత్రాణపరాయణములగు నేత్రములుగల యాసీతాదేవి యడిగిన గడువు నంగీకరించితిని. నేననఁగా దూరము నడచిన గుఱ్ఱమువలె సంసారవాంఛలం జేసి కడు బడలియున్నాను. అనఁగా నీ బడలిక లుడుగ నిం కెంతకాలము పట్టునో యెఱుంగరాకున్నదని భావసారము.

"అథ వా కపిసైకేన కృతం నః కదనం మహత్. ౨౧
దుర్జ్ఞేయాః కార్యగతయో బ్రూత యస్య యథామతి,
మానుషాన్మే భయం నాస్తి తథాపి తు విమృశ్యతాం." ౨౨

అని మూలము. కాముకుఁడు రావణుఁడు కాదనియు నెపుడెపు సీతనుపు వదలుదునా యని యువ్విళ్లూరుచుండువాఁడనియు

నీమూలము తేటపఱచును. ధీరులారా! ఒక్కవిషయమును యోజింపుఁడు. ఒక్కకోఁతి వచ్చి మనతో ఘోరముగాఁ బోరాడెను. తప్పించుకొని పోయెను దీనినిబట్టి యోజింపఁగాఁ గార్యము లెట్లు ప్రవర్తించునో తెలియుట మిక్కిలి కష్టము. కావునఁ గడచినదాని నాధారము చేసికొని ముందేమి సాగు నని తోఁచునో యోజింపుఁడు. ఒక్కకోఁతి చేసినపనులు మన శక్తియుక్తులు చక్కఁగా విమర్శింపుఁడు. తోఁచినట్లు పలుకుఁడు. ప్రత్యేకముగా నూహింపుఁడు. అని పలికెను. ఈ భావము మూలమునఁ గలదా యని సందియమందకుఁడు. మతి అనునది జరగినవిషయము నెఱుంగు మనస్సునర్థ మిచ్చును. "మతిర్వ్యతీతవిషయా" అని ప్రమాణము. యథామతి=అనఁగా తోఁచినట్లని సామాన్యార్థము. జరగినదాని నాధారముగాఁ జేసికొని స్వపరబలముల నాలోచించి యనునది యనయవార్థము రావణునిభావ మేమి ? వానరమాత్రునే యోడింపఁ జాలక నగరము కాల్చుచుండ వాని నాపఁజాలక యుంటిమి. ఇఁక నట్టివానరుల ననేకులం గూడి రామలక్ష్మణులు వచ్చిన నెంతమాత్రము వారి నోడింపఁగలమో యోజించి తెలుపఁదగినయాశయమును దెలుపుఁడని కదా తదాశయ మనవలయును. వీనింబట్టి యాతని వివేకిత్వము తేటపడలేదా ? అట్టి యూహ లేనిచో నొక్కకోఁతి యెట్టికార్య మొనరించెనో కార్యగతులనెఱుంగుట కష్టముగా నున్నదని విన్నవారల కుత్సాహభంగమగున ట్లేల పలుకును? సామాన్యదృష్టి నూహించినచో మంత్రు లిద్దాని విన్నంతనే నిరాశ గలవారలగుట కేమి సందియ ముండును? కావున రావణునిభావము పైన వ్రాసి

నదే యని నిశ్చయింపవచ్చును. ఈవాక్యము కర్మతత్త్వమును దేటపఱచుచున్నది.

"కిం కర్మ కిమకర్మేతి కవయోఽప్యత్ర మోహితాః,
తత్తే కర్మ ప్రవక్ష్యామి యద్జ్ఞాత్వా మోక్ష్యసేఽశుభాత్. ౧౬
కర్మణోఽహ్యాపి బోద్ధవ్యం బోద్ధవ్యం చ వికర్మణః,
అకర్మణశ్చ బోద్ధవ్యం గహనా కర్మణోగతిః. ౧౭
కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యే దకర్మణి చ కర్మ యః,
స బుద్ధిమాన్ మనుష్యేషు స యుక్తః కృత్స్నకర్మకృత్. ౧౮

అన్న గీతావాక్యములయర్థమునే యీ రావణాభిప్రాయ మనుసరించుచున్నది కదా. "దుర్జ్ఞేయాః కార్యగతయః" అన్నది "గహనా కర్మణో గతిః" అనునది సమానార్థబోధకములే యగుం గదా. పైనుడి తరువాతి రావణువాక్య మిది. మనుష్యునివలన నాకు భయము కలుగదు. ఐనను విమర్శింపుఁడు. అనియేఁ గదా. దీనిభావ మేమి? వరబలము ననుసరించి చూచిన మానవునుండి భయము నాకు సుంతయుఁ గలుగదు. ఐనను దర్కించి చూడుఁడు. అనఁగా నేను గోరిన వరమునఁ జేరిన నరులలో నీరాముఁడు చేరఁడు. నరరూపమాత్రుఁడగు పరమపురుషుఁడు మే = నాకు, మానుషాత్ = మనుజరూపుఁడగు రామునివలన, భయం నాస్తి = మరణభయము లేదు. అనఁగా శ్రీరామునిచేతఁ జత్తునన్నది భయహేతువు కాదని భావము. అది యభయహేతువు. అభయదాత భయదాత కాఁదగఁడు. అగుననుట లోకజ్ఞానశూన్యత కుదాహరణము కాకపోదు. రామునివలన మరణభయము గలుగునని భయంపడకుఁడు. భయము లేదు. ఐనను విమర్శింపుఁడు. నాకు మానవునినుండి

భయము లేదనఁగా నాకది క్షేమహేతు వగును. మీకో భయహేతువే యగును. అనఁగా నాకన్న ముందు మీరు రణముసఁ బడుదురని రావణుఁడు సూచించెనని మన మెఱుంగవలయును. ఐనను విమర్శింపుఁ డనఁగా నాకు మానవునినుండి భయము కలుగవచ్చునని యూహించి యిప్పటికృత్యము నిద్ది యిట్లని నిర్ణయింపుఁ డనునభిప్రాయ మూహకుఁ దగులక మానదు.

"అదేయా చ యథా సీతా వధ్యౌ దశరథాత్మజౌ,
భవద్భిర్మంత్ర్యతాం మంత్రస్సునీతం చాభిధీయతాం. ౨౫

అని మూలము. ప్రాతీతికార్థము స్పష్టము. "అవధ్యౌ రామలక్ష్మణౌ. సీతా అదేయా చ యథా (స్యాత్తథా) భవద్భిర్మంత్రః మంత్ర్యతాం సునీతం చ అభిధీయతామ్" అని యన్వయక్రమము. రామలక్ష్మణు లవధ్యులు. యుద్ధమున గెలుతుమను నాశ వదలుకొనుఁడని హెచ్చరిక. సీతా అదేయా చ=సీత నీయఁదగదు. సీతనిమ్మని చెప్పనుఁడని హెచ్చరించెను. యథా స్యాత్తథా=ఈ రెండు సత్యములు కాఁగా కార్యమెట్లు కావలయునో యట్లు. ఆలోచించి మీరు నాకు నిశ్చయించినదానిం దెల్పుఁడని భావము. అనఁగా అవధ్యులగు రామలక్ష్మణులు నేను సీత నీయకపోవఁగా నెట్లు కార్యము సాగింతురో యట్టులాలోచించి నిశ్చయించి దానిని నా కెఱిఁగింపుఁడని సారము. దీనిచే రావణుఁడు సీతాకారణమున భగవంతునిచే మృతిఁ గాంచి యీ స్థూలశరీరమును విడువఁగోరినవాఁడనియు నించుకంతయుఁ గామాసక్తుఁడు కాఁడనియు మహాభక్తుఁడనియు మన మెఱుంగవలయును.

"న హి శక్తిం ప్రపశ్యామి జగత్యన్యస్య కస్యచిత్,
సాగరం వానరై స్తీర్త్వా నిశ్చయేన జయో మమ." ౨౮

అని మూలము. విశేషార్థ మిట్లు గ్రహింపందగు. సాగరలంఘన మితరున కెవ్వనికిని శక్యముకాదు. అట్టిశక్తి యెవ్వనియందున్నట్లు కానను. అనునర్థమును గ్రహించుచో వాల్మీకిమహర్షికే యపయశస్సు పొసఁగును. అంతకుముందే హనుమ దాఁటి వచ్చుట యెఱింగియున్నాఁడు కదా. కనుక నిట్లనుట యసంగతమే యగు. అట్లు లగుటంబట్టి యింక నేదియో యతనిభావమున్నయట్లు తలంపవచ్చును. వానరులం గూడి అనఁగాఁ జంచలాత్ములంగూడి భవసాగరమును దాఁటఁగలశక్తి నాకుందప్ప వేఱొక్కనియందు నా యెఱింగినంతవట్టు కనుపట్టదు. కావున జయము నాకు నిశ్చయమే. శ్రీరామునివలన మృతింగని యుత్తమపదమును జంచలమతులగు మిమ్ముంగూడి పొందఁగలనని సారము. అన్యస్య కస్యచిత్=రామునకుఁ దప్ప నితరునకు సాగరము దాఁటుశక్తిలేదని వ్రాసి జయము నాకుఁ గలుగదు. అనఁగా మృతియే కలుగునని రావణునాశయమని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి.

"తస్య కామపరీతస్య నిశమ్య పరిదేవితం,
కుంభకర్ణః ప్రచుక్రోధ వచనం చేదమబ్రవీత్." ౨౯

అని మూలము. "కామపరీతస్య తస్య పరిదేవితం నిశమ్య" అని యన్వయక్రమము. కామపరీతుఁడగు రావణునిదుఃఖముతోడి మాటను దానిని విని యని యర్థము కదా. లోపలి సందర్భము నాలోచించిన దుఃఖమునకు హేతువే కానరాదు. కనుక నిది నీరసశ్లోక మనవలసి వచ్చును. మహర్షి భావము ప్రాతీతికార్థ

పరము కాదనియే యిది తెల్పుచున్నది. కామపరీతస్య=(మరణ) వాంఛచేఁ జుట్టుకొనఁబడిన యా రావణుని దుఃఖవాక్య-మనఁగా నెప్పుడెప్పుడు తల్లాభము కలుగునా యని తహతహ పాటునఁ బలుకు మాట నాలకించి యాగ్రహమునఁ గుంభకర్ణుఁ డిట్లు పలికెనని యాశయము.

"రమస్వ కామం పిబ చాగ్ర్యవారుణీం
కురుష్వకార్యాణి హితాని విజ్వరః,
మయాతు రామే గమితే యమక్షయం
చిరాయ సీతా వశగా భవిష్యతి." ౪౦

అని మూలము. ఇది కుంభకర్ణుఁడు రావణునకుం దెల్పిన హిత వచనము.

"అత్రాప్యర్థాంతరం. మయా రామే విషయే అక్షయం యథా భవతి తథా గమితా ప్రాపితా సీతా రామస్య వశగా భవిష్యతి. రమస్వేత్యాదౌ కాకుః."

అని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి.

"మయా రామే విషయే మమక్షయం గమితే సతి సీతా అవశం అస్య విష్ణురూప రామస్య వశమాగమిష్యతీతి సంబంధః."

అని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి. రావణుఁడు సీతను గామ పరీతాత్ముఁడై చేకొని పోలేదని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాయఁగా నది క్లిష్టకల్పన యని యాక్షేపించు మధ్వవైష్ణవశిఖా మణు లిచ్చోట గోవిందరాజులు వ్రాసినయర్థమును గాంచి విభ్రాంతి నొందకపోరు. ఆక్షేపించువా రల్పులనుట సార్వ

జనినమే కదా. కుంభకర్ణునినోట మహాకవి వాల్మీకిమహర్షి యిట్లు పలికించెను. ఆతనిమనస్సులో నట్లు చెప్పవలయునన్న తలం పుండినను లేకున్నను గర్మవశమున నట్టి యర్థము లిచ్చుమాటలం బల్కెనని మన మూహించుటమంచిది. రామచంద్రుని మార్గ్గాని నేఁ జావఁగా సీతాదేవి శ్రీరామ వశమున నుండఁగలదు. నీకు విహారపానాదు లెక్కడివి! యుద్ధము తప్పదు. శ్రీరాముఁడు నన్నుం జంపును. పిదప సీతారాముల కేకస్థలమున వాసము సంభవించును. నీ యిప్పటి యాశలు ఫలింపవని కుంభకర్ణునిమాటలలోఁ గలసారము. ఇదియే రావణుని భావము. అయిన నిది యన్నతలంపని కుంభ కర్ణుఁ డెఱుఁగఁడు. రావణున కిన్నియుఁ దెలిసినవియే. ఎవ్వారు గాని కర్మవశమునఁ దమ కిదివఱకు లేనిభావమున వశులై వెలిపుత్తురు. కర్మము బలవత్తరమనియే కదా దీనినుండి తేలెడిని.

"స్వభావజేన కౌంతేయ నిబద్ధస్స్వేన కర్మణా,
కర్తుం నేచ్ఛసి యన్మోహాత్కరిష్యస్యవశోఽపి తత్."

అన్న గీతోపదేశ మీయర్థమునే వివరించును గదా.

ఈభాగమున నధ్యాత్మరామాయణమునఁ గలవిశేష ములఁ బరికింతము.

"కుంభకర్ణస్తదా ప్రాహ రావణం రాక్షసేశ్వరం. ౧౩
ఆరబ్ధం యత్త్వయా కర్మ స్వాత్మనాశాయ కేవలం,
న దృష్టోఽసి తథా భాగ్యాత్త్వం రామేణ మహాత్మనా. ౧౪
యది పశ్యతి రామస్త్వాం జీవన్నాయాసి రావణ,
రామో న మానుషో దేవస్సాక్షాన్నారాయణోఽవ్యయః. ౧౫

సీతా భగవతీ లక్ష్మీ రామపత్నీ యశస్వినీ,
రాక్షసానాం వినాశాయ త్వయానీతా సుమధ్యమా. ౧౬
విషపిండమివాగీర్య మహామానో యథా తథా,
ఆనీతా జానకీ పశ్చాత్త్వయా కిం వా భవిష్యతి. ౧౭
యద్యప్యనుచితం కర్మ త్వయా కృతమజానతా,
సర్వం సమం కరిష్యామి స్వస్థచిత్తో భవప్రభో.” ౧౮

అని. ఈయర్థమే వాల్మీకి గూఢముగా ననువదించెను. ఇదియే వీనికిం గలభేదమని మన మెఱుంగందగు. ఇంకం దరువాతికథం బఠింతము.

మహాపార్శ్వునితో రావణుఁడు తనకుఁ గల శాపముం దెలుపుట.

* అంత రావణుఁ డా కుంభకర్ణుని హితవచనములకుఁ గ్రుద్ధుఁడౌట మహాపార్శ్వుఁ డెఱింగి సుంత ప్రసన్నునిగాఁ జేయునుపాయ మాలోచించి యంజలిం బట్టి యిట్టులనియె. మహారాజా! తేనెం గోలఁ గోరి మహాసత్త్వభూయిష్ఠమగు నడవి కరిగి దానిని శ్రమంపడి సంపాదించి త్రాగక యెవఁ డుండునో వాఁడే మూఢుఁ డనఁదగినవాఁడు. అట్లే కోరి సీతం దెచ్చియు ననుభవింపక యూరక యుండనేల? నీవు పరవీర హంతవు. సర్వము నియమించువాఁడవు నిన్నిఁక నియమించు వాఁ డెవ్వఁ డుండును? కనుక ధర్మభయము వదలుము. శత్రు శిరస్సులందుఁ గాలిడి జానకిం గూడి విహరింపుము. బలశాలు రయం దగ్రగణ్యుఁడవగు నీవు సీత యంగీకరింపకున్నను వంచ

* ఇది పదుమూఁడవ సర్గమునఁ గల కథ.

నచేఁ బెంటి నాక్రమించు కోడిపుంజువలె నామేఁ బైకొని బలిమి మెఱయించి యనుభవింపుము. దాన శాంతి చేకూర సుఖం బుండును. నీవు కామము తీర్చుకొన్న మీఁద భయ మేదే నొదవునే నది వచ్చినను రానిమ్ము. మఱి కొంతకాలము నకు రానిమ్ము. అవొక లెక్కయా? నీ వింద యుండుము. కుంభకర్ణుఁడు నింద్రజిత్తు నను వీరిరువురే మమ్ముం గూడి వజ్రి యే తెంచిన నిలిచి వారి నోర్వఁజాలుదురు. యుద్ధమున శక్తి లేనివారలే దాన సామభేదముల నేర్పఱచిరి. విభీషణుఁడు తెలిపినచందమున వాని వదలి దండోపాయమున నీకార్యము నీ దేర్చుకొనుము. నికుంభుఁడు చెప్పినరీతిగా రాముఁడు లెం దున్న వారో అచటికిఁ బోవనలదు. నీవు బలవత్ప్రముఖుఁడవు కదా. వారు మనపురిచెంతకు రాఁగానే మేము నిగ్రహింపఁ గలము. శంక లిందులకు లేవు.

అని మహాపార్శ్వుఁడు పలుకఁగా రావణుఁడు తనకను గుణముగాఁ జెప్పినాఁడని ప్రశంసించుచు వానిం గాంచి. మహాపార్శ్వుఁడా! నీనుడులు సంతసము నిడఁజాలెను. ఒక్క రహస్యము వచింతు. అది నీకుఁ దెలిసియుండుట మంచిది. అది సాగి చాలకాల మైనది. ప్రాఁత కతయైనం జెప్పెద. ఒకప్పుడు. పుంజికస్థల యనునచ్చర ఆకసమునఁ బోవుచు నన్నుఁ జూచి. భయమున నొదిగియొదిగి యగ్నిశిఖవలె వెలుంగుచు బ్రహ్మను సేవింపఁ బోవుచుండఁగా దానిం గంటిని. వెంటనే నేనా చెలువ వలువనూడ్చి బలిమిమైఁ గ్రమ్మి నిర్బంధించి సుఖించితిని. అది తనయందము దూల బ్రహ్మచెంత కరిగినది. ఆమెను నిర్బంధిం చుట నమ్మహాత్ముఁ డెఱింగి కోపము నొంది యిదిమొదలు పర

కాంత నిట్లు బలాత్కారమున రావణుఁడు పొందునేని శిరస్సు శతశకలములై పగులఁ గలదు. నిస్సంశయము. అని శాప మొసఁగెను. ఇట్లు బ్రహ్మ శపించినందులకు మిక్కిలి భీతి నొందితిం జుమీ. పరకాంతయగు సీతను, విశేషించి విదేహ సత్కులంబున జనించినసుశీలను బలాత్కారమున నాసెజ్జపై నెక్కింపఁజాలక యున్నాను. నాకు వేఱొక్కరితోఁ బనియే లేదు. అనేకశక్తులు నాకుం గలవు. ఈవిషయ మారాముఁ డెఱుఁగఁడు. కనుకనే నాపైకి సేనలం గూడి వచ్చుచున్న వాఁడు గుహాయందు నిదురించుసింగమును మేలుకొలుపు చందమున, నిద్రపోవుమృత్యువును లేపినకరణి నూరకయుండు నన్ను రాముఁడు కావలయునని కయ్యమునకుఁ జీరుచున్నాఁడు కదా. ఎంతటి తెలివితక్కువవాఁడు? నాపరాక్రమము నెఱుంగ కున్న మానె రాముఁడు ద్విజిహ్వల నల్లార్చు క్రూరభుజంగం బులం బోలు నా వాఁడిశరములరుచి యెఱుంగఁడు. కనుకనే వచ్చుచున్నాఁడు. వేగమ తీవ్రశరపరంపరల నాతని నొంచెద. ఆతఁడు పాఱిపోవఁగా నుదయభానుఁడు దిక్కులవెలుఁగును గొల్లఁగొనునట్లు భూరిసేనలం గూడి నేనా రామునిసేనలం జెండాడెద. ఇంద్రవరుణులు నన్నుం గెలువఁజాలరైరి. కుబేరు నోడించితి. ఆతని లంకానగరము నాక్రమించితిని. ఇఁక మను ష్యుఁడే యగురాముఁ డనఁగా నాకెంత? అని బీరములు పలికెను.

మహాత్ములారా! ఇందలివిశేషముల నెమకుదము.

"రావణం క్రుద్ధమాజ్ఞాయ మహాపార్శ్వో మహాబలః,
ముహూర్త మనుసంచింత్య ప్రాంజలిర్వాక్యమబ్రవీత్." ౧

అని మూలము. మహాపార్శ్వుఁడు రావణుఁడు క్రుద్ధుఁడని తెలిసికొని ముహూర్తమాత్ర మాలోచించి అనఁగా నెట్టు లీకోపము నాపవచ్చును. ప్రసన్నునిగాఁ జేయవచ్చును. అని యూహించి యని యర్థము. దీనిచే వానికిఁ దాఁ జెప్పఁబోవు పలుకులు సత్యములు కావని బుద్ధిపూర్వకముగాఁ జెప్పునవి కావని తెలియును. అనఁగా నాకోపము నాపవలయునను టొక్కటియే యాతనిలక్ష్యము. కాని యందు శక్యాశక్య విచార మతఁడు చేయలేదని తేలును. బుద్ధిబలమున యుక్తాయుక్తముల నాలోచించి పలుకలేదని సారము. అప్పటికి రాజును మెప్పింపఁబూని పలికెనని గ్రహింపవలయును. వీని మాట లెవ్విధముగ నుండునో ఉత్తరముకూడ నట్లే యుండును గదా. తన పరివారమునకు రణమరణమున వీరస్వర్గమును గల్పింపనున్న రావణుఁడు శ్రీరామునితత్త్వ మెఱింగిన మహాజ్ఞాని బదు లెట్లు పలుకవలెనో యట్లే పలుకునని మన మెఱింగిన విషయము చక్కఁగా బోధపడును.

> "ఈశ్వరస్యేశ్వరః కో స్యాత్తవ శత్రునిబర్హణ,
> రమస్వ సహ వైదేహ్యా శత్రూనాక్రమ్య మూర్ధసు." 3.

అని మూలము. గోవిందరాజులయాశయ మిం దిట్లు గ్రహింపందగును. శ్రీరామున కీశ్వరుఁ డనఁగాఁ బ్రభువు లేఁడు. శత్రూన్ = రామం = పూజ్యభావమున బహువచనము. శత్రుం రామం అని గ్రహింపవలయును. మూర్ధస్వాక్రమ్య = పదిశిరములయం దునిచి. అనఁగా మ్రొక్కి. వైదేహ్యా సహ రమస్వ. వైదేహ్యా యథా భర్తా రమతే తథా త్వమపి స్వదారేషు రమస్వ = సీతతో శ్రీరాముఁడు విహరించునట్లు నీభార్యలం

గూడి విహరింపుము. అనఁగా శ్రీరాముని గానంబోయి యతని శిరోదశకమున వందనముల నలరించి సుఖింపుము. లేదేని మృతి తప్పదని భావము. "శత్రూన్ రామం" అని యుండఁగా "శత్రూన్" అనుదానికి బహువచనము పూజ్యత్వమున నని పలికి యెట్లో మంచి యర్థమును గ్రహించిరి "రామాన్" అని యేల కవివర్యుఁడు చెప్పలేదని ప్రశ్నించుచో నుత్తరము మౌనమే అనవలయు. ఏది యెట్లున్నను మంచియర్థమును దెచ్చినందు లకు సంతసింపవలయు. ఇచ్చో నిన్ని చిక్కులకు లోఁబడి తేల్చిన గోవిందరాజులయాశయము నంగీకరించిన పాషండులు మధ్వ వైష్ణవు లిట్లే మఱికొన్ని తావుల మహేశ్వరతీర్థులు తెల్పిన సదర్థము నేల యాక్షేపింపవలయునో యెఱుంగఁ దరంబుగా కున్నది. మతాభిమాన మెవ్వరి నెన్ని తిప్పలకు లోను జేయు చున్నదో యోజింపుఁడు. అది మానిన నన్యమతదూషణమునఁ గలుగుపాపము లేకయుండును గదా. దేవతాంతరదూషణ మెంత పాపమో యోజింప వారి కీశ్వరుఁడు బుద్ధి నొసంగ లేదేమో.

"బలాత్కుక్కుటవృత్తేన వర్తస్వ సుమహాబల,
ఆక్రమ్యాక్రమ్య సీతాం వై తథా భుంక్ష్వ రమస్వ చ." ౮

అని మూలము.

"మునిహృదయం తు. కుక్కుటవృత్తేనాన్యత్ర వర్తస్వ. సీతాం తు బలాత్ భుంక్ష్వ రక్ష. భుజ పరిపాలనాభ్యవహారయోరితి ధాతుః. అత్మనే పదమార్షమ్."

అని గోవిందరాజులు. రావణుఁడు పరమదుష్టుఁడని తేల్చిన గోవిందరాజు లిచ్చో నిట్లు వ్రాయుట ప్రాశస్త్యమున నని

తలంపంజను. ఇట్లే సీతను రావణుఁడు మాతగా భావించెనని యాయాయి ఘట్టములయందు వ్రాసిన మహేశ్వరతీర్థులను మధ్యవైష్ణవబ్రువు లాక్షేపింప నేటికో తెలియఁజాలకున్నాఁడను.

"వాస్తవార్థస్తు. కుక్కుటవృత్తేనేత్యత్ర కుక్కుటవృత్తే - న - ఇతి ఛేదః. హే మహాబల రావణ ! వైదేహ్యా కిం అత్ర ఆక్రమ్యాక్రమ్య వా ప్రకారాంతరేణ వా తాం వైదేహీం సీతాం న భుంక్ష్వ న రమస్వచ. కుక్కుటవృత్తే కుక్కుటవ్యాపారే చాపల్య ఇతి యావత్ న వర్తస్వ. కిం తు బలాచ్ఛత్రూర్ మూర్ధస్వాక్రమ్య రమస్వేతి సంబంధః."

అని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి. ఇచ్చో నిరువురు వ్యాఖ్యాత లేకాభిప్రాయసారమునే వెలిపుచ్చిరి. ఓ రావణా! సీతను వదలి అనఁగా రామచంద్రున కర్పించి లోకత్రయమునఁ గలవిరోధుల శిరస్సులపైఁ బాదము లుంచి ఆక్రమించి యథేచ్ఛముగా సకలరాజ్యభోగముల ననుభవింపుము లేనిచో నీ కిహలోక సుఖములు తీఱినవని వానియాశయము. మహాక్రూరుఁడగు మహాపార్శ్వుఁడు నీతి నిట్లు బోధించునా యని యడుగ సాహసింతురేమో. ప్రకృతిసంకల్పబల మది యని తెలిసికొనిన నీ సందియము లుండవు. ఈరావణుఁడే జరగఁబోవు రణరంగమున శ్రీరాముని బొగడును. అపు డేమందురు? అది వాల్మీకి యాశయము గాదందురా? కాలగతులు దురూహ్యములు. ఎవరి మన స్సెట్లట్లు మార్పునొందునో యది యెఱుంగ బ్రహ్మాదులకేఁ దరంబుగాదన నిఁక నస్మదాదులవిషయమై ప్రశ్న మేల? ప్రకృతియూహాల నెఱుంగ నొకపరమాత్మ తప్ప నర్హు లెవరు ?

ఆదిశక్తిశక్తి యిట్టిదని శ్రుతులు వచింపఁజాలకయుండఁ దక్కిన యల్పమతులమాట యిట నేటికి?

శ్లో. "తనీయాంసం పాంసుం తవ చరణపంకేరుహభవం
విరించిస్సంచిన్వన్ విరచయతి లోకానవికలం,
వహత్యేనం శౌరిః కథమపి సహస్రేణ శిరసాం
హరస్సంక్షుద్యైనం భజతి భసితోద్ధూళనవిధిం. ౨
త్వదన్యః పాణిభ్యామభయవరదో దైవతగణ
స్త్వమేకా నైవాసి ప్రకటితవరాభీత్యభినయా,
భయాత్త్రాతుం దాతుం ఫలమపి చ వాంఛాసమధికం
శరణ్యే లోకానాం తవ హి చరణావేవ నిపుణౌ. ౪

అను నీ శంకరభగవత్పాదాచార్యకృత సౌందరీలహరీశ్లోకద్వయము సంస్మర్తవ్యము. తన్మహిమ మపారమని దుర్జ్ఞేయమని తేలును. కావున మహాపార్శ్వునినోట యిట్టి నీతివాక్కులు వెలువడవని శంకించుట దుష్కర్మవశముననే యనవలసి వచ్చినది.

"ఏవముక్తస్తదా రాజా మహాపార్శ్వేన రావణః,
తస్య సంపూజయన్ వాక్యమిదం వచనమబ్రవీత్." ౯

అని మూలము. ఈమూలము పైన వ్రాసినయభిప్రాయమును దృఢపఱచుచున్నది. ఆమాటలు విని రావణుఁడతని గారవించి యిట్లు పలికెను. అనఁగాఁ దనయాశయమున కనురూపముగాఁ బలికిన యారక్కసుని హితతత్త్వవచనముల కలరి యతని గారవించెను

"సత్యం బ్రూయాత్ప్రియం బ్రూయాన్న బ్రూయాత్సత్యమప్రియం,
ప్రియం చ నానృతం బ్రూయాదేషధర్మస్సనాతనః,
భద్రం భద్రమితి బ్రూయాద్భద్రమిత్యేవ వా వదేత్.
శుష్కవైరం వివాదం చ న కుర్యాత్కేనచిత్సహ." ౧౩౯

అధ్యాయము. ౪

అన్న మనువాక్యము లిట నుదాహరణార్హములు గదా. దీని ననుసరించియే మహాపార్శ్వుఁడు రావణుని హితమును గోరి పలుకఁగాఁ గర్మవశమున నవి రావణుని సదాశయముపై పునక్కే వ్రాలినవని మనము గ్రహింపవలయును.

"మహాపార్శ్వ నిబోధ త్వం రహస్యం కించిదాత్మనః,
చిరవృత్తం తదాఖ్యాస్యే యదవాప్తం మయా పురా." ౧౦

అని మూలము. ఈ రహస్యవృత్తాంతము నింతకుముం దెవ్వరికిం దెల్పక రావణుఁడు దాఁచియుంచెనని కనుపట్టెడు. అందఱ కంటె నీతని నుత్కృష్టునిగా భావించి తెల్పనేల యందురేమో. తన మనోభావమును బ్రోత్సహించుచు శ్రీరాముని మహాత్ముని గా భావించి తెలిపినందున మహాపార్శ్వుఁడు భక్తుఁడని యెఱింగి యతనితోఁ దనమనంబునఁ దాఁచియున్న భావమును వెలిపుచ్చెనని మన మెఱుంగవలయును.

"పితామహస్య భవనం గచ్ఛంతీం పుంజికస్థలాం,
చంచూర్యమాణామద్రాక్షమాకాశేఽగ్నిశిఖామివ. ౧౧
సా ప్రసహ్య మయా భుక్తా కృతా వివసనా తతః,
స్వయంభుభవనం ప్రాప్తా లోళితా నలినీ యథా. ౧౨
తస్య తచ్చ తదా మన్యే జ్ఞాతమాసీన్మహాత్మనః,
అథ సంకుపితో దేవో మామిదం వాక్యమబ్రవీత్. ౧౩

అద్యప్రభృతి యామన్యాం బలాన్నారీం గమిష్యసి,
తదా తే శతధా మూర్ధా ఫలిష్యతి న సంశయః. ౧౮

అని మూలము.

"అనేన రావణవిషయే రంభానిర్బంధననలకూబరశాపే విద్యమానేఽపి తస్య ప్రాకృతదేవత్వాత్తత్పుత్రత్వాచ్చ తచ్ఛాపమనాదృత్య పుంజికస్థలాయామపి ప్రవృత్తం రావణం పశ్చాత్పితామహశ్శప్తవాన్. అతఏవ రావణోఽప్యనుల్లంఘనీయం పితామహవాక్యమేవోక్తవానిత్యవగమ్యతే."

అని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. నలకూబరుఁడు ప్రాకృతదేవతయు రావణునకుఁ బుత్త్రుఁడు నగుటవలన నతనిశాపము లెక్కింపక పోయెననుటయు, మరల బ్రహ్మ శపించె ననుటయు యుక్తి యుక్తములుగా నున్నట్లు తోఁపదు. ప్రాకృతదేవతలు పుత్త్రులు నొసంగిన శాపము ఫలింపవనుట విచిత్రమే. అట్లగుచో నింద్రాదు లొసంగు వరంబులు గూడ నట్టివే యగు. ఆశాపము విన్నపుడే రావణుఁ డిది నిష్ఫలమే యనవలసి యుండెను. ఆ శాపము విని జంకెనని యున్నది. కాన నిది యుక్తముగాఁ దోఁపదు. నలకూబరుఁడు తన్నొల్లని పరకాంతను బలిమిమైఁ బట్టిన మృతినొందును గాక యని శపించియుండు. అచ్చరలు పరకాంత లను పేరునకుఁ దగరు గావునఁ బుంజికస్థలను బట్టుకొని యుండును. బ్రహ్మ యీభావ మెఱిఁగి "యామన్యాం నారీం రావణ! బలాద్గమిష్యసే" అని స్పష్టముగా ఇతరస్త్రీ యనఁగా నీభార్య కానిదాని నెవ్వతనుగాని బలవంతముగాఁ బట్టి సుఖింతువేని చత్తువని శపించియుండునని సమాధానము చెప్పిన బాగుండునని తోఁచెడిని. ఇఁకఁ దరువాతివృత్తాంతమును బఠింతము.

విభీషణుఁడు రావణునకు మరల హితముఁ దెల్పుట.

* అంతట విభీషణుఁడు రావణునుడుల నాలకించి కుంభకర్ణుని వికత్థనములను విని యన్నతోఁ గర్తవ్యాంశమును దెలుపుమాటలతో నిట్లనియె. రాజేంద్రా! సీత నొసంగక యే శ్రీరాముని జంపునుపాయ మడిగితివి కదా. సీత యనఁగా స్పృశించినంతన మృతినొసంగు మహాసర్పము సుమా. ఆసర్పమునకు వక్షమే దేహము విరివి. చింతయే విరోధి ప్రాణవాయువుల హరించునది. కనుక నాలకింపుము. జానకి నైదుతలలసర్పముగాఁ దలంపుము. అట్టిదాని నేమని కోరితివి? ఇది నీకొక్కనికే కలుగునసర్థము కాదు. పర్వతశిఖరాకారములు గలవానరులు లంకపై నెత్తి రాక మునుపే జానకీదేవిని శ్రీరామున కర్పింపుము. ఆరఘువీరుఁడు తీవ్రతరశరపరంపరలఁ బ్రయోగించి రక్కసుల మేటిశిరంబుల భూమిం బడఁజేయకముందే సీతాంబ నర్పింపుము. అని పలికి యంత నిలువక ప్రహస్తునిం గని యిట్లనియె. మంత్రీ! ప్రాణాంతకరములగు శ్రీరామునారాచము లింకను నీశరీరమును జీల్చుకొని పోవకున్నవి. కనుక నేని న్నిట్లు నీవే పొగడుకొంటివి. కుంభకర్ణేంద్రజిత్తులుగాని రాక్షసేశ్వరుఁడుగాని, మహాపార్శ్వాదులుగాని రామునెదుట నిలువఁజాలరు. సూర్యుఁడు దేవతలు నీకుఁ దోడుపడినను దేవేంద్రు నంకమునఁ జిన్నిబిడ్డవలె నీవున్నను మృత్యువుతొడ మీఁదఁ గూరుచున్న మఱెందుఁజొచ్చినను రాముఁడు నిన్నుం జంపక వదలఁడు.

---

* ఇది పదునాల్గవ సర్గమునఁ గలదు.

అని విభీషణుఁడు పేరోలగమున నిట్లు మోమోటమి దక్కి నొక్కి పలుకఁగా విని ప్రహస్తుఁడు విభీషణా! మాకు నిర్జరాదులవలన భయములేదు. ఇఁక నొకరాజశిశువువలన నది గలుగునే? అనఁగా విభీషణుఁడు మహామతిమంతుఁడు స్వామిహితార్థియుఁ గాన రాజునకుఁ గీడుగలిగించుమాటల నతఁడు పలుకనాలకించి ప్రహస్తా! మీరెల్ల రేమేని చేయుదు మని చెప్పితిరో యది యెంతమాత్రము శక్యము కాదు. దాఁటుటకు దారువైనఁ దోడులేనివానికి సముద్రము తరింప నలవిగానియట్లు నాకు నీకు నీరాక్షసులకును మహాసమర్థుఁ డగు రాముని వధింప నెట్లు శక్యమగును? శక్యమనునది సున్న. కాన రామాదు లవధ్యులే. రాముఁ డనఁగా ధర్మనిరతుఁడు. తన్ను సారథిని రక్షించుకొనుచు రణమున శత్రువులవధించు మహారథుఁడు. ఇక్ష్వాకుమహావంశసంభూతుఁ డగుట నైజ పరాక్రమశాలి. ఇట్టి సకలసద్గుణగరిష్ఠుఁ డగురాముని సంగర నైపుణమును దేవత లెఱుంగఁజాలరన మీబోటు లెంత? ప్రహస్తా! భయంకరములు దురాసదములు నగు రాముని బాణములు నీమేను భేదింపఁగలవు. కనుకనే నిన్నింతగాఁ బొగడుకొనుచున్నావు. నీవు మొదలగు వీరులెవ్వరు నాతని కడ నిలువంజాలరు.

ఈరావణుఁడు మనకుఁ బ్రభువు. విమర్శించి కార్యము చేయువాఁడు కాఁడు. విశేషించి వ్యసననిమగ్నుఁడు. అని యోజించి యతనికి హితము తెల్పక నేరునకు మాత్రము

మిత్రులై కార్యములందు శత్రుతుల్యులరై యుగ్రస్వభావుఁడు మనకేలయని తలంచి యతఁడు పోయినమార్గముననే పోవుచున్నారు. దాన సర్వరాక్షసనాశనము చేయఁగలరే కాని మఱేదియుఁ జేయంజాలరు. ఇది మీ రెఱుఁగరు. మనరాజును రామద్వేషరూప మహాభయంకర భుజంగము చుట్టుకొని యున్నది. మీరందఱ ఆ మహాకాలసర్పమును బాఱఁదోలి రాజును గాపాడుఁడు. రాజు దుష్పథమును జొచ్చునేని బలవంతపఱిచియైనను సుహృదులు సత్పథమునకుఁ దేవలయును. మీకెల్ల సుఖములం జేకూర్చిన యీరాజు లక్ష్మణనామక మహాసంహారిసాగరమున మునుంగుచు రామబడబానలముఖమునఁ బడ సిద్ధముగా నున్నాఁడు. కావున నిత్తఱి సుహృదులగు మీరెల్ల మూఁతయై యతని గట్టునకుఁ దేవలయును. రాజు జానకినీయక యుండనిండు. నాయీ హితవచనము లంకాపురమునకు మీకును సర్వవిధముల హితమైనది. నామతసారము నాలకింపుఁడు. శ్రీరామునకు సీతను రావణాసురుఁడీకున్నను మనమైన నిత్తము. మంత్రి శత్రుబలమును స్వవిభుబలమును బరిశీలించి వృద్ధిక్షయాదుల సూక్ష్మబుద్ధి నాలోచించి యుక్తము స్వామిహితము నగుదానిని బ్రభువునకు నచ్చుఁ జెప్పవలయును. అని నిర్దాక్షిణ్యముగా నుడివెను.

ఇందలివిశేషము లీవఱకు విమర్శించినవే కావున విభీషణుఁడు భగవద్భక్తుఁ డనుట సర్వజనవిదితము గాన నిందలి విశేషముల నెమకక తరువాతికథం బఠించి యందలివిశేషములఁ దెలియఁ బ్రయత్నింతము.

విభీషణమతము నింద్రజిత్తు ఖండింప నితని దుర్బుద్ధిని విభీషణుఁడు ఖండించుట.

* అంతట సభలోనున్న మహాబలశాలి యింద్రజిత్తు విభీషణునిహితోక్తుల నెంతయో కష్టముతో విని యిట్లు బదులు చెప్పెను. పితృవ్యా! నీవు కడపట వచించిన మాట యెవరికి నంగీకారము కాదు కావున వ్యర్థమే. ఈ పులస్త్యవంశమున జన్మింపక మఱొక వంశమునఁ బుట్టినవాఁడుకూడ నిట్టిమాట వచింపఁడు. మఱి చేయఁడు. ఇఁక నిందు జన్మించిన నీకుఁ జెప్పఁదగినదేనా? అని రావణుం గాంచి యీవంశమందు నాపిన తండ్రి యీవిభీషణుఁ డొక్కఁడుమాత్రమే బలప్రభావప్రయత్నసాహసశ్రద్ధామానముల వదలియున్నవాఁడు. అని పలికి మరల విభీషణునిం గాంచి రాక్షసా! ఆరాజశిశువు లతిదుర్బలులు. మాలో నల్పతరుఁడగు నొక్క రక్కసుఁడుకూడ వారిం జంపంజాలు. భీతుఁడా! నీవు భయపడుట చాలక మమ్మేల యూరక భీతులనుజేసెదవు? ఓయీ! ఇంద్రునైశ్వర్యము త్రిలోకసంబంధము గాన దానిం జెప్పనేల? దేవతానేత గాన నతని సైన్యసామగ్రియు వచింపనేల? అట్టియింద్రుని భూమిం బడఁ జేసితిని. దేవతలెల్ల భయంపడి పాఱిపోయిరి. నేఁ బట్టిత్రోయఁగా నైరావతము వికారముగా నార్చుచు నేలం బరుండెను. దానిదంతముల రెండింటిని లాగి వానిచే దేవతలం బ్రహరించి పాఱఁదోలితిని. అట్టి నేను మానవుల దుర్బలుల నిరువుర గెలువఁజాలనా? ఏల యూరక భయపెట్టెదవు?

---

* ఇది పదునైదవ సర్గమునఁ గల కథాభాగము.

అని యతండు పలుక విని విభీషణుఁడు శతమఖశత్రువున కెఱుంగం దరంబుగాని మంచి యర్థముగలమాటల నిట్లు ముచ్చటించెను. వత్సా! నీవీ లోపలివాఁడవు. ఆలోచించి యుక్తాయుక్తముల నెఱుంగఁదగినశక్తి నీకు లేదు. పిన్నవాఁడవు. నీబుద్ధి యింకను బరిపక్వము కాలేదు. కనుక నే స్వవినాశకరంబగు పనికిమాలినవాగ్జాలము నిట్లు వెడలించుచున్నావు. రక్షశ్శిశువా! రామునిమూలమున రావణునకుఁ బుత్త్రమిత్ర సహితముగా వినాశము కలుగునని చెప్పఁగా వినియు నజ్ఞానమున నితరులమాటలకు సమ్మతించుచున్నాఁడ వేల? కనుక నీవు పుత్త్రుఁడనుపేర నొప్పు శత్రువవు. పితృవినాశనమునకు సమ్మతించు దుర్బుద్ధిని నిన్నే దండింపవలయునా? బాలుఁడవని యెఱింగి యిట్టి సభకుఁ బిలుచుకొనివచ్చినవానినే వధింపవలయును. మంచిసెబ్బరల నెఱుంగుపాటివివేకము నీకు లేదు. సర్వజ్ఞునివలె విఱ్ఱవీఁగుదువు. గురుజనశిక్షితుఁడవును గావు. క్రూరస్వభావుఁడవు. అల్పబుద్ధివి. ఆలోచించి యేదియుఁ జేయువాఁడవు గావు. బాల్యమున నేదియుఁ దెలియక వదరుచున్నావు. యుద్ధమున నిలిచి రాముఁడు వజ్రమయబాణములం బ్రయోగింపఁగా నెవ్వఁడు సహింపఁగలఁడు? అని పలికి యంత నిలువక రావణుం గాంచి ధనకనకభూషణాంబరముల రత్నములం గైకొని జానకిం బిలుచుకొనిపోయి శ్రీరామున కర్పించి దుఃఖరహితులమై మనమిందు సుఖముందము. అని పలికెను.

రావణుఁ డవమానింప విభీషణుఁడు మంత్రులతో నంబరమున కెగసి నీతిం దెల్పుట.

* తన మనసునకు నెక్కునట్లు తెల్లముగా హితము బోధించిన సహోజన్ముని విభీషణుని గాంచి రావణుఁడు దాని కాతనిం బ్రశంసించి పశ్చాత్తాపము నొందవలసినవాఁడయ్యు మృత్యుప్రేరితుఁ డగుటం జేసి కఠినవాక్కులఁ బగవానినివలె దూషించువాఁ డయ్యెను. సోదరా! బాహ్యశత్రువులతోఁ గాని కోపసంభరితచిత్తమగు క్రూరఫణితోఁగాని సావాసము చేయవచ్చును. కాని మిత్రరూపమునఁ గనంబడుచు శత్రు పక్షావలంబియగు సోదరవైరితో మాత్రము సహవాసము చేయరాదు. సర్వజనులలో జ్ఞాతిస్వభావము నాకుఁ జక్కఁగాఁ దెలియును. వారు తమ జ్ఞాతులకు వ్యసనములు కలుగఁగా నానందించుచుందురు. నీవును జ్ఞాతివగుటం జేసి నావ్యసనము నకు సంతోషించి యిట్లు వదరుచున్నాఁడవు. జ్ఞాతులు తమలో మిన్నయగువానిని, దక్షుని, విద్వాంసుని, ధర్మశీలుని, శూరుని సమయము గనిపెట్టి పరిభవింతురు. వారికి జ్ఞాతివ్యసనమునందు సంతోషము, నుత్కర్షమునం దసూయయుఁ గలిగి యుండుట మాత్రమే గాక మఱొక్కశీలము కూడఁ గలదు. వారు స్వీయాశయముల వెలిపుచ్చక గూఢముగా నుంచుకొని పైకి పరస్పరస్నేహము గలవారివలె నభినయించుచుఁ గ్రూర కార్యము లొనరించుచుందురు. వ్యసనములందు ద్రోహమును గావింతురు. కాన వారు భయంకరులే యగుదురు. ఒక్కపుడు

* ఇది పదునాఱవసర్గమునం గలదు.

గజములు తమ్ముం బట్టవచ్చిన పాశధారులం గాంచి కొన్ని శ్లోకములు చెప్పెనని వినెదము. వానిం జెప్పెద. మన కగ్నివలనఁగాని దానికంటె వేగము నాశనముచేయు నితరాయుధములవలనఁ గాని భయము లేదు. మృతికన్న నతిదుస్సహమయి పరవశత్వమును గలిగించి బాధించు పాశములవలనఁగాని భయము లేదు. ఏమనఁగా దయమాలి తమకార్యమునే చూచుకొనుచు మనల బంధింపనున్న పూరుషులకడనుండు మనజాతిగజముల వలననే మనకు భయము కలుగుచున్నది. ఈజ్ఞాతులే వీరికి మనలం బట్టునుపాయముల నెఱిఁగించుచున్నవి నిస్సంశయము. అగ్నిలోనగువానివలనఁ గలుగు భయంబునకన్న జ్ఞాతుల వలనఁ గలుగుభయమే మిక్కిలి యధికము. ఇది మనకు విదితమే కదా. గోవులయందు సంపద కలదు. బ్రాహ్మణులయందింద్రియనిగ్రహము గలదు. స్త్రీలయందుఁ జపలత్వము గలదు. అట్లే జ్ఞాతులవలనఁ దప్పక భయము గలదు. అని యాశ్లోకముల నవి పఠించినవఁట.

విభీషణా! సౌమ్యుఁడవు. అట్లయ్యు జ్ఞాతివి గాననే నిట్లు లోకపూజితుఁడనై మహత్తరైశ్వర్యము నొంది జ్ఞాతులలో మిన్నగా నుండుట నీ కిష్టము గాదు. కమలపత్త్రములందుఁబడిన జలబిందువులు పరస్పరసంయుక్తి నొందనట్లు దుష్టులతో నెంతకాలము సహవాసము చేసినను స్నేహ మలవడదు. భ్రమరము పూఁదేనియ మిక్కిలి యాశతోఁ ద్రావి పిదప నా పూవునందుఁ దేనియనిచ్చిన యుపకారమును దలఁతి యించుక సేపు కూడ నిలువదు కదా. అట్లే నీవు కూడ నావలన సకల సౌఖ్యముల నంది నామేలు కోరకయున్నావు. మంచిమనస్సు

దురాత్ములకుఁ దమ్ముపతీంచువారియందుఁ గలుగదు. ఏనుఁగు తొలుత స్నానముచేసి పిదపఁ దనతొండముచేత ధూళినెత్తి తనశరీరమును మలినముగాఁ జేసికొనునట్లు దురాత్ములు తొలుత స్నేహముచేసినను పిదపఁ దమరే దానిని బాడుచేసి కొందురు. శరదృతువునందు మేఘములు కొలఁదిగఁ జినుకులు కురియుచు నెంత యుఱిమినను భూమి చక్కఁగాఁ దడియక యుండునట్లు దురాత్ములతో నెంత స్నేహముచేసినను వారివలన నుపకారము గలుగదు. రాక్షసా! నీవుగాక వేఱొకఁ డిట్టి పలుకులాడునేని వాఁ డీక్షణములోనే ప్రాణములతో నుండి యుండఁడు. నీవో కులపాంసనుఁడవు. ఛీ! ఛీ! దూరముగాఁ బొమ్ము. అనెను.

విభీషణుఁడు న్యాయ్యమే చెప్పినను వానిం జేకొనక పరుషము లాడఁగా నట నిలువ నిష్టపడక గద చేతం బూని నలువురు రాక్షసులతోఁ దా నాకాశమున కుద్గమించెను. విభీషణుం డట్లు క్రుద్ధుఁడై యంబరమున నిలిచి ప్రతికూలమగు రావణునిసావాసమును బరిత్యజించి యనుకూలమగు శ్రీరాముని సమాశ్రయణమున కభిముఖుఁడై కలిగిన తేజోవిశేషమున వెలుఁగొందుచుఁ దనకు జ్యేష్ఠుఁడగు రావణుని జూచి యింతకును మంచిబుద్ధి కలుగదా యను నూహచే నిట్లు పలికెను. రాజా! నాకు నీవు జ్యేష్ఠభ్రాతవు. కాన నాకేమి చెప్పఁగోరెదవో తెల్పుము. నేను బదులాడరాదు. తండ్రివలెఁ బూజ్యుఁడవు అయినను ధర్మమార్గమున నిలిచినవాఁడవు కాకపోతివి. అంతియగాక నాపై లేనిదోష మారోపించి పరుషోక్తు లాడితివి. దీని సహింపఁజాలను. రావణా! నీమేలు గోరి యనఘాన

మున నిశ్చయించి హితమగుమాటం దెలిపితిని. బుద్ధిహీనులు మృత్యువశగతులు నగువారు హితమును గైకొనరు. ప్రియముగనుండుమాటల వచించువారు వినువారు నెల్లప్పుడును బెక్కండ్రు దొరకుదురు. అప్రియముగానున్నను హితమగు దానిం జెప్పువాఁడును వినువాఁడు నొక్కఁడైన దొరకుట యరుదు. భూతవ్రాతసంహారకమై దయమాలిన కాలపాశమునఁ బంధింపఁబడి నాశమునొందనున్న నిన్ను మండుగృహముం బోలెఁ గాంచి యూరకయుండఁజాలక యింతదూరము నొక్కి పల్కితిని. తీవ్రజ్వాలల వెడలఁగ్రక్కుచు నిశితములగు శ్రీరాముని బాణములు నిన్నుఁ దగులఁగాఁ జూడ నామన స్సంగీకరింపకున్నయది. రణశూరులందఱు కాలగ్రస్తు లగునపుడు సైకతసేతువులవలె నిముసమున నశింతురు. అన్నవనుకారణమున నీక్షేమమును గోరి నేనేమి వచించితినో దాని నీవు సహింపవలయు. నీవెల్లవిధముల నిన్ను రక్షించుకొనుము. ఈ రక్షశ్శూరుల నీలంకానగరమును రక్షించుకొనుము. నీకు శుభంబగుఁ గాక. నేనిఁకఁ బోయెద. నేను లేను గాన నీఁక సుఖంబుండుము. ఈరక్కసులలో నొక్కఁడైన హితముఁ దెలిపి యాలోచనము చెప్పి యూయథమునుండి తానుగ ముందునకు వచ్చి నిన్ను వారింపఁగల సుహృదుఁడుగాని స్నిగ్ధుఁడుగాని నీకొక్కఁడైన లేఁడు. ఇది నిశ్చయము. రావణా! నీమేలు గోరి యిది వలదని యెంతచెప్పుచున్నను నా పలుకు నీమది కెక్కకున్నది. మృత్యువు చెంతకురాఁగా వారు చచ్చినట్లే తలంపవలయు. మృతులవలె వారును సుహృదుల పలుకు లాలకింపరు. అని గట్టిగాఁ బలికెను.

మహాశయులారా! ఇందలి విశేషముల నెఱుకుదము. ఇందు విభీషణుఁడు నీతిఁ దెల్పఁగా నింద్రజిత్తు దానితత్త్వ మెఱుంగఁజాలక యతని దూఱఁగా నతఁ డతనికి బుద్ధిచెప్పి రావణునకుఁ దుదిహితము సీతాసమర్పణముగాఁ దెలిపెను. దాని కతఁడు కోపగించి తూలనాడెను దాన నతఁ డింక నుండ రాదని మంత్రులంగూడి వెడలుచు సౌభ్రాత్రత కనంబడ హిత ముపదేశించును ఇది యిందలి కథాసారము. ఇందు రావణుని భావము తేటపడవలయు. నీతిమంతుఁడని విభీషణు నెఱింగియు నేల తూలనాడెననియు మనము యోజింపవలసి యుండును. విభీషణునిహితము విహితమని రావణుఁ డెఱుంగఁ డనుట రామాయణతత్త్వ మెఱుంగనివారి నుడి. ఎఱింగియు నతని నేల యవమానించెననియు నడుగవచ్చును. కాని విభీషణుని పై రావణున కెట్టిభావముకలదో ముందు విశదము కాఁగలదు. అట్టివిషయములనే మన మరయుంజనుం గదా.

"సునివిష్టం హితం వాక్యముక్తవంతం విభీషణం,
అబ్రవీత్పరుషం వాక్యం రావణః కాలచోదితః. ౧

అని మూలము. నీతిహితమగుమాట చెప్పుచుండు విభీషణు ననఁగా నామాటలన్నియు ముగియకముందే యని యూహింప వలయును నాకుఁ దెలియదని పొరపడి యీతఁడు నా మేలు గోరి చెప్పుచున్నవాఁడు. ఇది నాకు మేలు గాదు. కీడే. నాకుఁ గలుగఁగల మేలెట్టిదని యితఁ డెఱుంగఁడని రావణునాశయ మని తలంపంజను. ఎట్లీయర్థము చెప్పవచ్చునందురేమో "కాల చోదితః"అన్నపదమును మహాముని ప్రయోగించెను. కాలము పురికొలుపుచున్నది. ఏమని యీతనిం ద్వరితముగా శ్రీరాము

నికడ కనుపుము. దానఁ గాని నీకు శ్రీరామానుగ్రహము కలుగదు. అతనికి మేలుకలిగించినఁగాని నీకీ మహాసంగ్రామము కలుగదు. అది కలిగినఁగాని రావణునిసహావాసమున స్వర్గము నొందఁగల రక్కసులకుఁ గర్మఫలము లభింపదు. ఇట్లు కావలసినకార్యములన్నియు ఫలింప రావణుని గాలస్వరూపిణియగు భగవతి పరాంబ సీతారూపిణి మహాప్రకృతి ప్రోత్సహించెను. కనుకనే సకలవేదవేదాంగవిద్వరుఁ డగురావణుఁడు నయజ్ఞుఁడని యెఱింగియుంకూడ విభీషణుని బరుషవాక్కుల నలయింపఁబూనెనని భావము తన తపఃఫలము ఫలింపనున్నదని సోదరుఁ డెఱుఁగఁజాలని కతన నిట్టి యుపదేశము చేయుచున్నాఁడే యని యూహించి యిఁక నితనితో సామము పనికిరాదనియుఁ ద్వరపడి వీనిని శ్రీరామునికడకుఁ బంపినఁగాని తనపని సాగదనియు భావించియే రావణుఁ డాగ్రహమును నటించి పరుషోక్తులాడెననియు మనస్సునఁ దమ్ముని గారవించి ప్రశంసించెననియు మన మెఱుఁగు టుత్తమము.

"వసేత్సహ సపత్నేన క్రుద్ధే నాశీవిషేణ వా,
న తు మిత్రప్రవాదేన సంవసేచ్ఛత్రుసేవినా. ౨
జానామి శీలం జ్ఞాతీనాం సర్వలోకేషు రాక్షస,
హృష్యంతి వ్యసనేష్వేతే జ్ఞాతీనాం జ్ఞాతయస్సదా. ౩
ప్రధానం సాధనం వైద్యం ధర్మశీలం చ రాక్షస,
జ్ఞాతయో హ్యవమన్యంతే శూరం పరిభవంతి చ. ౪
నిత్యమన్యోన్యసంహృష్టా వ్యసనేష్వాతతాయినః,
ప్రచ్ఛన్నహృదయా ఘోరా జ్ఞాతయస్తు భయావహాః. ౫

అని మూలము. ఈఘట్టమున వాల్మీకిమహర్షి లోకులకు నీతిని దెలుపుచున్నాఁడు. సమయోచితముగా ధర్మములు తెలుపుటయే మహర్షి భావమని మన మెఱుంగవలయును. పరస్పరశ్రేయస్సంపాదనము బంధుధర్మము జ్ఞాతిధర్మము తద్విరుద్ధము. తమ కులమున కలంకారభూతుఁడై యొకఁ డుండునేని జ్ఞాతు లానందించినట్లు నటింతురు గాని సమయము ననుసరించి యతని నవమానింపఁ దలంతురు. తమప్రయత్నము సాగకయున్న నూరక యుందురుగాని సాగినచో నవమానింపక మానరు. ఏల ? అసూయయే యందులకుం గారణము.

"అయుక్తః ప్రాకృతస్స్తబ్ధశ్శఠో నైకృతికోఽలసః,
విషాదీ దీర్ఘసూత్రీ చ కర్తా తామస ఉచ్యతే.

అను గీతోక్తిననుసరించి తామసులు జ్ఞాతు లనవచ్చును. దీనికిం గారణము జ్ఞానహైన్యము. ఇన్నిటికి మూలకారణము సంసారము శాశ్వతమనుభావము. అది యేల కలుగును? కర్మసిద్ధాంతము తెలియనికారణమునఁ గలుగు. అది తెలిసియే యున్న మన సుఖదుఃఖములకుఁ గారణభూతులము మనమే యను భావ మేర్పడును. అది కుదిరినయెడల నహంకారము నశించును. అది నశించినఁ బరుల ధిక్కరించుట లోనగు దుర్గుణములు రూపుమాయును. అదియే సత్కర్మానుష్ఠానమునకు ఫలము. సత్కర్మము లాచరించినం గూడ నది నశింపనిచో నాయనుష్ఠానము ఫలాభిసంధిసహితమని మనము గ్రహింపవలయును. అది ఫలకారి కానేరదు. భగవదర్పణబుద్ధిచేఁ గర్మముల నాచరించిననే యనుగ్రహదృష్టి భగవంతుఁడు కాంచుననుట యిందలిసారము. అపకారము నొంది ప్రత్యపకారము

చేయవలయునని కోపముగల సర్పముతోడ నొకచో నివసింపవచ్చును గాని జ్ఞాతితోడ నివసింపరా దనఁగా భావమేమి? దానికి ధనకాంక్ష లేదు. తన్నుఁ గొట్టినందున వానిం జంపవలయుననియే యది యెంచును. జ్ఞాతికన్నఁ గ్రూరసర్పము మేలనఁగా నర్థమిది. అది యొకసారి యపకరించి మఱి యట్టి పని చేయఁ దలంపదు. జ్ఞాతి సర్వకాల మపకరింప వేచియుండును. క్షుద్రబుద్ధులగు మానవులకంటెఁ గ్రూరసర్పములు కూడ శ్రేష్ఠములే యని యిందుఁ దేలుభావము. ధర్మ మెఱుంగని నరపశువులకంటెఁ బశు కీటాదు లుత్తమములని కదా వాల్మీకిమహర్షి యాశయము. మానవత్త్వము జ్ఞానముచేతనే ప్రకాశిత మగునుగాని అది లేకయున్న నిది నామమాత్రమే యని మన మీభాగమునుండి నేర్చుకొనవలయును.

"శ్రూయంతే హస్తిభిర్గీతాశ్లోకాః పద్మవనే క్వచిత్,
పాశహస్తాన్నరాన్ దృష్ట్వా శృణు తాన్గదతో మమ. ౬
నాగ్నిర్నాన్యాని శస్త్రాణి న నః పాశా భయావహాః,
ఘోరాస్స్వార్థప్రయుక్తాస్తు జ్ఞాతయో నో భయావహాః. ౭
ఉపాయ మేతే వక్ష్యంతి గ్రహణే నాత్ర సంశయః,
కృత్స్నాద్భయాత్ జ్ఞాతిభయం సుకష్టం విదితం చ నః. ౮
విద్యతే గోషు సంపన్నం విద్యతే బ్రాహ్మణే దమః,
విద్యతే స్త్రీషు చాపల్యం విద్యతే జ్ఞాతితో భయం." ౯

అని మూలము. పైన వ్రాసినభావము నీశ్లోకములమూలమున మహర్షి దృఢపఱచుచున్నాఁడు. మానవు లల్పలాభముం గోరి పరులకుఁ దమవారిం జంపునుపాయమును బోధింతురు. అట్టి నీచమానవులకంటె నగ్నియు, పాశములు నుత్తమములు. తా

మొక కార్యము చేయునే కాని యొకరి కిట్లు చేయుమని దుష్కార్యమును బోధింపవు. నీచు లట్లుగాక తమరు చేయుచు నొకరిచేతఁ జేయింతురు. తమవా రాపద లొందుచుండఁ గాంచి యానందింతురు. ఎల్లవిధములగు భయములకంటె జ్ఞాతిభయ మెక్కుడనఁగా భావ మేమి? ఎన్నిసారులు తమవారి కపకారము గలిగినను సంతృప్తి లేక మరల మరలఁ జేయుచుందురు. గోవుల యందు సంపత్తి కలదు. అనఁగా గోవులు సంపద్ధేతువులని భావము. బ్రాహ్మణులయందు దమము (అంతరింద్రియనిగ్రహము) గలదు. స్త్రీలయందుఁ జాపల్యము గలదు. స్థిరతఁ గాంచనిమనస్సు. అనఁగా లోలత్వమని భావము. ఇవి సహజములు. అట్లే జ్ఞాతులయందు భయము కలదు. అది జ్ఞాతిస్వభావము. అనిష్టకరులు జ్ఞాతులని సారము. స్త్రీలు చపలాత్మకలనుట అనాదిసిద్ధముగా నున్నది. కాని యిటీవలఁ గల్పించినది కాదు.

> "పౌంశ్చల్యాచ్చలచిత్తాచ్చ నైస్నేహాచ్చ స్వభావతః,
> రక్షితా యత్నతోఽపీహ భర్తృష్వేతా వికుర్వతే."

అన్న మనుస్మృతివాక్యముకూడ రామాయణార్థమునే తెలుపుచున్నది కదా. సకలధర్మములకు నాచారములకు రామాయణము ప్రధానమని తోఁచెడిని.

> "యథా పుష్కరపత్రేషు పతితాస్తోయబిందవః,
> న శ్లేషముపగచ్ఛంతి తథా నార్యేషు సంగతమ్." ౧౧

అని మూలము. పద్మపత్రమునం దుండుజలము సంశ్లేషము నొందన ట్లనార్యులపొం దెంతకాల ముండిన నేకత్వము నొందదని భావము. ఎంతగాఁ బరిశీలించి పదార్థవిజ్ఞానశాస్త్రమునఁ

బాండిత్యమును మన పూర్వులు గ్రహించిరో కనుఁగొనఁ దగును. పరిశీలించుస్వభావము పూర్వులకు లేదన్న దుర్వాద మెంత నిస్సారమో యోజింపుఁడు.

"యథా మధుకర స్తర్షాద్రసం విందన్న విద్యతే,
తథా త్వమపి తత్రైవ తథానార్యేషు సౌహృదం. ౧౨
యథా పూర్వం గజస్స్నాత్వా గృహ్య హస్తేన వై రజః,
దూషయత్యాత్మనో దేహం తథానార్యేషు సౌహృదం. ౧౩
యథా శరది మేఘానాం సించతామపి గర్జతాం,
న భవత్యంబుసంక్లేద స్తథానార్యేషు సౌహృదం." ౧౪

అని మూలము. దుష్టసంగతి పనికిరాదని మూఁ డుదాహరణములచే మహర్షి తేటపఱచెను. దుష్కార్యానుష్ఠానదుష్టసహవాసములు పనికిరావని వాల్మీకిమహర్షి స్పష్టపఱచెను.

"దుర్జనః పరిహర్తవ్యో విద్యయా భూషితోఽపి సన్,
మణినా భూషితస్సర్పః కిమసౌ న భయంకరః."

అన్నసూక్తి కీరామాయణమే నిదానమని మన మెఱుంగం దగు.

"అన్యస్త్వేవంవిధం బ్రూయాద్వాక్యమేతన్నిశాచర,
అస్మిన్ముహూర్తే న భవేత్త్వాం తు ధిక్కులపాంసనం." ౧౫

అని మూలము. రావణుఁడు స్వాభిప్రాయమును దేటపఱచుచున్నాఁడు. విభీషణా! నీవు కాక మఱొక్కఁడే యిట్లు పలికెనేని జీవించి యింతసేపు నిలువఁజాలఁడు. ధిక్కులపాంసనం=నీచకులధ్వంసకుఁడవగు, త్వాంతు=నిన్నునైన, క్షమించి విడిచితినని భావమని గ్రహింపవలయు. ఇఁక నిన్ను నీయోలగ

మునఁ జూచునదృష్టము నాకు లేదని తేటపఱచుచున్నాఁడు. త్వరగాఁ బొమ్ము. శ్రీరామునికడం జేరుము. అనియే రావణు హృదయమని మన మెఱుంగుట యుక్తము.

"ఇత్యుక్తః పరుషం వాక్యం న్యాయవాదీ విభీషణః,
ఉత్పపాత గదాపాణిశ్చతుర్భిస్సహ రాక్షసైః. ౧౬
అబ్రవీచ్చ తదా వాక్యం జాతక్రోధో విభీషణః,
అంతరిక్షగతశ్శ్రీమాన్ భ్రాతరం రాక్షసాధిపం." ౧౭

అని మూలము. విభీషణుఁడు న్యాయవాది. ధర్మవిరుద్ధముగ మాటలాడువాఁడు కాఁడని భావము. తాఁజెప్పిన లోకధర్మమును వినక పరుషవాక్యమన్న చెప్పఁగా వెంటనే గదాపాణియై యాకసమున కెగిరెను నలువురు రక్కసులు వెంట నంటిరి. అంబరమున నుండియే యన్నకు నిట్లు తెలిపెనని భావసారము. ఇచ్చో "శ్రీమాన్"అని మహాకవి ప్రయోగించెను. సమయమునననుసరించి యిది యసంగతమే యనవలయును. కాని మహర్షి యసంబద్ధముగాఁ బ్రయోగించునా? జ్ఞానవంతుఁడని యర్థము ఇఁక శరణ్యుఁడు శ్రీరాముఁడే యన్న జ్ఞాన మాతనికిఁ బొడకట్టెను. తనపయనమునకుముందు నన్నకుఁ దెల్పఁదగిన నీతిని జెప్పఁ దలంచెనని తాత్పర్యము. ఈభావము కవివర్యునకుఁ గలదని యిందలి శ్రీమత్పదము తెల్పుచున్నది. జన్మవాసన నశింపదనుట జనవిదితము కదా.

"స త్వం భ్రాతాసి మే రాజన్ బ్రూహి మాం యద్యదిచ్ఛసి." ౧౭

అని మూలము. విభీషణుఁడు రావణుఁ డింక బ్రతుకఁజాలఁడని తలంచి యిట్లు పలుకుచున్నాఁడు. సత్వం=ఆ నీవు. అనఁగా నా

హితమును విని శ్రీరాముని శరణువోరని నీవని భావము.
మే భ్రాతాసి=నాకన్నవైతివి. జన్మసంబంధమే కాని కర్మసంబం
ధము నీకు నాకు నించుకంతయు ననుకూలము లేదనుట.
యద్యదిచ్ఛసి మాం బ్రూహి = చెప్పఁదలఁచుకొనినదంతయుం
జెప్పుము. ఇఁక నీవుచెప్పుట నేనాలకించుట సాగవని హృదయ
సిద్ధాంతము. ఇది యిరువురకుఁ గలిగినదియే కాని యొకరికి
మాత్రమే కలిగినది కాదని యెఱుంగందగు.

"జ్యేష్ఠో మాన్యః పితృసమో న చ ధర్మపథే స్థితః. ౧౮
ఇదం తు పరుషం వాక్యం న క్షమామ్యనృతం తవ,
సునీతం హితకామేన వాక్యముక్తం దశానన. ౧౯
న గృహ్ణంత్యకృతాత్మానః కాలస్య వశమాగతాః."

అని మూలము. "పితృసమో జ్యేష్ఠః"అన్నసూక్తికి రామాయ
ణమే నిదానము. తండ్రివంటివాఁడవే. తండ్రిమాట వినవలవా
యందురేని ధర్మమున నిలువకపోయితివి. కాన నది గ్రాహ్యము
కాదని భావము.

"పితాచార్యస్సుహృన్మాతా భార్యా పుత్రః పురోహితః,
నాదండ్యో నామ రాజ్ఞోఽస్తి యస్స్వధర్మే న తిష్ఠతి." ౩౩౫
అ. ౮ మను.

"ఋత్విక్పురోహితామాత్యపుత్రసంబంధిబాంధవాః,
ధర్మాద్విచలితా దండ్యా నిర్వాస్యా రాజహింసకాః.
అపి భ్రాతా సుతోఽర్ఘ్యో వా శ్వశురో మాతులోఽపి వా,
నాదండ్యో నామ రాజ్ఞోఽస్తి ధర్మాద్విచలితస్స్వకాత్."
యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి.

"అదండ్యా మాతాపితరౌ స్నాతకపురోహితౌ పరివ్రాజకవానప్రస్థౌ జన్మకర్మశ్రుతశీలశౌచాచారవంతశ్చ ఏతేహి ధర్మప్రతికరా రాజ్ఞః స్త్రీబాలవృద్ధాస్తపస్వినస్తేభ్యః క్రోధం నియచ్ఛేత్."

అని శంఖలిఖితులు.

"ఆచార్యస్య పితుర్మాతుర్బాంధవానాం తథైవ చ,
ఏతేషామపరాధే తు దండో నైవ విధీయతే."

కాత్యాయనస్మృతి.

"గురూన్ పురోహితాన్ పూజ్యాన్ వాగ్దండేనైవ దండయేత్,
వివాదినో నరాంశ్చాన్యాన్ దోషిణోఽర్థేన దండయేత్,
మహాపరాధయుక్తాంశ్చ వధదండేన దండయేత్."

బృహస్పతి.

"మిత్రాదిషు ప్రయుంజీత వాగ్దండం ధిక్తపస్విని,
యథోక్తం తస్య తత్కుర్యాదనుక్తం సాధు కల్పితం."

కాత్యాయనస్మృతి.

అను నీప్రమాణములంబట్టి పరిశీలింపఁగా ధర్మము తప్పినవారు తండ్రి లోనగువారైనను దండార్హులు కారనరాదనియుఁ, దక్కినవారివలెఁ గాక వాగ్దండాదులు విధింపవలయుననియుఁ దేలెడిని. పెద్దలమాట మీఱరాదనుట న్యాయమార్గము ననుసరించి యది యున్ననే. కాని యధర్మమార్గమున నది యుండినఁ గాదని భావసారము. కొన్ని ప్రమాణములు పెద్దల మాట యెట్టిదియైన గ్రాహ్యమే యనియు, దానివలన నెన్నికష్టములు కల్గినను సహించియుండిన ముందు మేలు కలుగు ననియుఁ, గావున గురువులోనగువారినుడు లవశ్యము శిరోధార్యములనియుఁ దెలుపుచున్నవి. కాని యవి సామాన్య

విధులలోఁ బరిగణింపఁదగినవనియు, నివి విశేషవిధులలోఁ బరి గణింపఁదగినవనియు, ధర్మమార్గమును దాటుటకు భగవంతు నకే న్యాయ్యము కానపుడు తక్కినవారల కది యుక్తమే యనుట పాడిగాదనియు, నీమార్గముననే ప్రహ్లాదాదు లనుస రించిరనియు, మనమూహించి స్థిరీకరింపఁదగు. విభీషణుఁడుకూడ నామార్గమునే యనుసరించెను. కనుకనే "న చ ధర్మపథే స్థితః" యని చెప్ప సాహసించెను. అంతతో మానక న్యాయ సమ్మతముగఁ దెల్పిన నాలకింపలేదే యన్నకోపము, చావ నున్నాఁడే యన్న పరితాపము,లోకమున నింతమూర్ఖుఁ డుండునా యన్నయచ్చెరువు ముప్పిరిగొనఁగా, "న గృహ్ణంత్యకృతాత్మానః కాలస్య వశమాగతాః" అనియుఁ బల్కెను. కాలునివశమున నున్న యశిక్షితమనస్కులు నీతివాక్యమును గ్రహింపరు. అని. అనఁగా శ్రీరాముని మార్కొనుట మృత్యువు సమీపించినపుడే. కావున వాఁడు చావక మానఁడు. అని విభీషణునిభావము. ధర్మవిరుద్ధమార్గమునఁ బ్రవర్తించువారలకు శ్రేయస్సు లేనం డుటయె గాక విపత్తియుఁ గల్గునను నీతి మన కీభాగము తెల్పుచున్నది.

"సులభాః పురుషా రాజన్ సతతం ప్రియవాదినః,
అప్రియస్య తు వాక్యస్య వక్తా శ్రోతా చ దుర్లభః." ౨౦

అని మూలము. లోకమున హితవాదులు పెక్కండ్రుందురు. దాన మేలు కలుగవలయు నను తలంపు వారలకు నుండదు. స్వకార్యార్థమై ప్రియముగా మాటలాడి వాని సంతోషింపఁ జేసి లాభమునొందువా రనేకు లుందురని భావము. అప్పటి కప్రియముగ నున్నను మీఁదటికి మేలు కలిగించునట్టి మాటను

జెప్పువారు దుర్లభులు. వినువారును దుర్లభులు. ప్రియవాదులు శ్రోతలు సులభులని తాత్పర్యము. మేలుగోరువారు దుర్లభులనియుఁ, గీడుగోరు వెక్కండ్రు గలరనియు సారము. మేలుగోరువారిమాటలు హితములు గాకుండును. తక్కిన వారివి హితములుగా నుండును. కాన సామాన్యులు ప్రియముగాఁ బల్కువా రెట్టివారని యెఱుంగక వారిమాటలనే విని నిచ్చగింతురని భావసారము. మంత్రులు పల్కినవి మేలు గలిగించుమాటలు కావు. కాన వానిని వినుచున్నావు. నా మాటలు మేలుగలిగించునవి. కావున వినవైతివని కథాభాగ సమన్వయము.

ఈభాగమున నధ్యాత్మ రామాయణమునఁ గలవిశేషములఁ బరికింతము.

"కాలేన నోదితో దైత్యో విభీషణమథాబ్రవీత్,
మద్దత్తభోగైః పుష్టాంగో మత్సమీపే వసన్నపి. ౨౮
ప్రతీపమాచరత్యేష మమైవ హితకారిణః,
మిత్రభావేన శత్రుర్మే జాతో నాస్త్యత్ర సంశయః. ౨౯
అనార్యేణ కృతఘ్నేన సంగతిర్మే న యుజ్యతే,
వినాశమభికాంక్షంతి జ్ఞాతీనాం జ్ఞాతయస్సదా. ౩౦
యోఽన్యస్త్వేవం విధం బ్రూయాద్వాక్యమేవం నిశాచరః,
హన్మి తం తత్క్షణేనైవ ధిక్త్వాం రక్షఃకులాధమమ్. ౩౧
రావణేనైవముక్తస్సన్ పరుషం స విభీషణః,
ఉత్పపాత సభామధ్యాద్గదాపాణిర్మహాబలః." ౩౨

అని మాత్రమే కలదు. సవ్యపాదమునఁ దన్నెననియు, దాన విభీషణుఁ డాగ్రహించి పోయెనను ప్రవాదము విలాసార్థమే

యని యీభాగము తెల్పుచున్నది. ఇఁకఁ దరుఁవాతిభాగమును బఠించి తత్త్వ మరయుదము.

విభీషణుఁడు శ్రీరాముని శరణుచొచ్చుట.

* విభీషణుఁ డీరీతి నన్నతోఁ బరుషము లాడి యంత ముహూర్తమాత్రమున శ్రీరామలక్ష్మణు లుండుతావును జేరెను. అగ్నినుండి శీతలసరస్సులోఁ బడుటకుంబోలె నతిత్వరితముగ వచ్చుచున్నవాఁడును, రత్నాభరణములచే మేరుభూధరశృంగమువలె నున్నవాఁడును, ప్రతిపక్షులను వదలి తన పక్షమును బొందుటంబట్టి మేరుశృంగమువలె స్థైర్యము నొందినవాఁడును, మిగులఁ బ్రకాశముతో నాకసమున సంచరించుటం జేసి రామభక్తులు కపులు రాముచెంతకుం జననిత్తురో లేదో యని భయమునఁ గంపించుటంజేసి మెఱుపువలె నున్నవాఁడు నంబరగతుండు నగునా విభీషణుని లంకానగరమునుండి యభ్రమున కుద్గమించినపుడే వానరులు చూచిరి. దుర్ధరశక్తిగల సుగ్రీవుఁడు మంత్రిచతుష్కముతోఁ దా నైదవవాఁడుగ వచ్చుచున్న విభీషణుని గాంచి మతిమంతుఁడు గావున వానరులతో నాలోచించెను. ముహూర్తకాల మాలోచించి హనుమదాదులం గని యుత్తమవాక్కుల నిట్లు పలికెను. ఈ రక్కసుఁడు సకలాయుధధరుండై రాక్షసులు నలువురు కూడ రాఁగా నెదురుగా వచ్చుచున్నాఁడు. చూడుఁడీ! మనల వధింపనే యరుదెంచుచున్నాఁడు. సంశయమే లేదు. అనఁగా నా

---

* ఇది పదునేడవ సర్గమునఁ గల కథాభాగము.

మాటల విని వారెల్ల వెంటనే యిది యిట్లని తలంపక చేతికి దొరకిన వృక్షపర్వతాదులం బాల్చి రాజా! ఆజ్ఞ దయచేయుము. ప్రభువునానతి లేక మేమేదియు నొనరింపరాదు. మఱెందులకుం గాదు. వీరిని వధించుటకే వేవేగమ యనుజ్ఞ నిమ్ము. మరల నంబరమున కెగురనట్లు భూమిం ద్రెళ్లొదురు. జయము గలుగునా యని శంకింపవలదు. వీరల్పతేజులు. కనుక విజయము గలుగుట సిద్ధము. అనిరి. ఇట్లు వానరులు మాటలాడుచుండునంతలో విభీషణుం డెవ్వరేమన్నను శ్రీరాముఁడు రక్షింపక మానఁడన్న విశ్వాసమున నాపలుకుల లెక్కింపక సాగరోత్తరతటమున కరుదెంచి యంబరమునందె కంపమనునది లేక నిలిచియుండెను.

విభీషణుఁడు మహాప్రాజ్ఞుఁడు కనుక నందే యుండి వానరులను రాజగు సుగ్రీవుని గాంచి యెల్లరు నాలకించునట్లు మహాస్వనమున నిట్లు పలికెను. ఆహారనిద్రాభయమైథునముల యందు నియమ మనుదానిం బాటింపక దుష్పథమున వర్తించు రావణుం డను నొక్కరక్కసుఁడు కలఁడు రాక్షసాధిపతి. అతని సహజుఁడను నేను. విభీషణుఁడని నన్నుం బిలుతురు. దురాత్ముండగు నారావణుఁడు సీత జనస్థానమునకు వచ్చియుండఁగా నందుండి యపహరించుకొని యడ్డుపడిన జటాయువును వధించి యాసాధ్విని జెఱఁబెట్టినాఁడు. ఆమె వివశయై దుఃఖితయై రక్షస్స్త్రీలచేఁ గాపాడఁబడుచున్నది. నేనాతనికి సీతను రామునకు మరల నర్పింపుము. అని హేతుమంతము లగువాక్యాలం బెక్కుసారులు బోధించితిని. మృతిగోరువాఁ డౌషధము వలదనురీతిగా నాయన్న కాలవశంగతుఁడై నాహితవాక్యల

నంగీకరింపక పరుషములు పలికి దాసునింబోలె నవమానముఁ గూర్పఁగాఁ బుత్త్రాదులను వదలి రామునే శరణు చొచ్చితిని. సకలలోకశరణ్యుఁడగు రాఘవునకు విభీషణుఁడు వచ్చియున్నాఁ డని వేగమ తెల్పుఁడు. అని తెలిపెను.

ఇట్లు విభీషణుఁడు రాముని శరణుచొచ్చితినని తెలిపిన నుడి నాలకించి సుగ్రీవుఁడు రామునికడకు వేగముగాఁ బరుగిడి తనవంటిహృదయముగల లక్ష్మణుని యెదుట నత్యంతప్రేమమునఁ దడఁబడునక్షరములు గలమాటలతో రావణుని తమ్ముఁడగు విభీషణుఁ డనువాఁడు నలువురురక్కసులతో నిన్ను శరణుగోరి వచ్చినాఁడు. పరంతపా! కార్యాకార్యవిచారము చేయు మంత్రమందును, సేనలందీర్చు వ్యూహమందును, విచారముచే నిశ్చయించినయుపాయముల నర్హ్యవిషయములందుఁ బ్రయోగించు నీతియందును, శత్రురహస్యముల నెఱుంగుటకు గూఢముగా వేగులవారిం బంపు చారమందును, వానరులవిషయమందైన శత్రువులవిషయమందైన నీవు కడు హెచ్చరికతో నుండవలయును. కపులకు మంత్రాదులం బ్రయోగించుచుఁ బగవారిమంత్రాదుల నెఱుంగుచు జాగ్రత్తగలిగి యుండవలయును. ఇట్లున్న నీకు భద్రములు గలుగును. ఈరాక్షసులు కామరూపులు గానఁ గోరినట్లు కనఁబడకయే చరించుచుందురు. కావున నీకనఁబడువారే కాక పెక్కురు కనఁబడక వచ్చియుందురు. వీరెల్లఁ గపటోపాయతత్పరులు. అట్టి వీరియందు నొకప్పుడైన విశ్వాస మునుపరాదు. వీఁడు మన కనుకూలుఁడు కాఁడు. వీఁడు రావణుని గూఢచారిగా నుండును. వేఱునామమును జెప్పుకొని మంచివానివలె నటించి మనలోఁ బ్రవేశించి

సమయము కనిపెట్టి మనలో మనకు మిత్రభేదమును గలిగించును. సందియమే దీనికి లేదు. వీఁడు ప్రతికూలుఁడై వచ్చినవాఁడే. ఒకవేళ మనకు బుద్ధిభేదమును గల్పింపఁజాలకపోయినను మనము విశ్వాసము చూపుదనుక నీరక్షీరన్యాయము ననుసరించి యుండి మనము విశ్వాసము చక్కఁగాఁ జూపఁగనే సూక్ష్మబుద్ధిగలవాఁడు కావునఁ బరాకున మనముండుతఱిని గనిపెట్టి వీఁడు తానే మనలఁ బ్రహరించినం బ్రహరించును.

శ్రీరామా! మిత్రులను సంబంధిబలమును ఆటవికుల బలమును పరంపరగా నేర్పడియుండు మూలబలమును వేతనములను దీసికొనుచుండు భృత్యులబలమును, ఇట్టి యీబలముల నన్నింటిని బరిగ్రహింపవచ్చును గాని శత్రుసంబంధియైన బలమును మాత్రము పరిగ్రహింపఁ దలంపక పరిత్యజింపవలయును. ఈ వచ్చినవాఁడు శత్రుబలాంతర్భూతుఁడు గాన పరిత్యజింపఁ దగినవాఁడే. ప్రభూ! వీఁడు శత్రుబలసంబంధి మాత్రమే కాఁడు. జాతియందును రాక్షసుఁడు. అంతియగాక మనవిరోధికి సోదరుఁడు. నావలె సోదరునిచేఁ బాఱఁదోలఁబడి రాలేదు. పగవానికొలువునుండియే వచ్చినాఁడు. కనుక వీనిం బరిగ్రహింపరాదనుట కనేకకారణము లుండఁగా వీనియందు నెట్లు విశ్వాస మునుపవచ్చును? ఈవిభీషణుఁడు రావణునిచేత చారకర్మమునందు నియోగింపఁబడి వచ్చినాఁడు. కాఁబట్టి వీని శరణాగతి నటనమని యెఱుంగవలయును. రామచంద్రా! నీవు యుక్తవ్యాపారములు గలవారిలో నెల్ల శ్రేష్ఠుఁడవు. కనుక నీ వెఱుంగని యుక్తకార్యమే లేదు. అట్టి మాయావిని పరిగ్రహింపక నిగ్రహింపవలయునుగాని పరిగ్రహింపరాదు. చారుల

వధించుట న్యాయమా యని విచారింపరాదు. వీఁడు చారుఁడు మాత్రమే కాఁడు. ఇచ్చటివార్తలు తెలిసికొనిపోవుటకు వచ్చినవాఁడు కాఁడు. రావణుఁడు పంపఁగా వక్రబుద్ధిగలిగి శరణాగతునివలెఁ గనఁబడుచు మాయారూపము నూని తన రహస్యము బయలుపడుపక, అతనిమన స్నెఱుఁగక మాటమాత్రమునకే విశ్వాసము నీవు చూపఁగానే నిన్ను లక్ష్మణాదులను సమయము కనిపెట్టి ప్రహరించుటకై దాపున కేతెంచినాఁడు. కపటవిప్రియము మనకుఁ గానరాఁగా నపుడే వధింతమందు వేమో. అది కనఁబడదు. శత్రువు ప్రాజ్ఞుఁడగుటం జేసియు మనల వధింపవచ్చుటం జేసియుఁ దనకార్యము పగవారికిం దోఁపకయుండునట్లుగా నటించి సేనలం బ్రవేశించి సమయమును గనిపెట్టి వారిం జంపును. ఒక్కకాకిరేఁ గుడ్లగూబలం బెక్కింటిని దనకు సమయమగు పగటిపూట చంపునట్లు వీఁడును వధించును. కావున వానిపూన్కి మనకుఁ గనఁబడదు. ఇపుడు వీనిం జంపుటయే మనకుం గర్తవ్యము. తీవ్రదండనమున వీని మంత్రుల శిరములు ఖండించి వీనిముందుంచి వారితోడ వీనిం జంపవలయును. వీఁడు క్రూరాత్ముఁడగు రావణానుజుఁడు కదా. అని యిట్లు వానరాధిపతియై వాక్యజ్ఞుఁడై మాటలాడు నేర్పు గలిగి రాముని యిష్టముచొప్పునం బోవక ప్రేమాతిశయమునఁ బట్టుపట్టి సుగ్రీవుఁ డిట్లు స్వాభిప్రాయమును దెలిపి యంత శ్రీరాముని యభిప్రాయమును విని బదులుచెప్ప నూహగలిగి మిన్నకుండెను.

అంతట శ్రీరాముఁడు మహాధైర్యము కలవాఁడు కావున సుగ్రీవుని పలుకు లాలకించియు మనస్సునఁ గలంక

నొంచక చెంతనుండు హనుమదాదులం గాంచి మీ రెల్ల విభీషణునిగూర్చి సుగ్రీవుఁడు చెప్పినది వింటిరి గదా. అది యుక్తియుక్తము నర్థవంతము నగును. అయిన మీ రెల్ల మా యిరువురకుఁ బరతంత్రు లగుటంజేసి యెవరిపక్షమున మాట లాడం దగునను సందియమును వదలి సుహృదుఁ డొక్కటి చెప్పఁగా విని యితరుఁ డేమియుఁ బల్కరాదను తలంపును మాని బుద్ధిబలమున మీకు న్యాయ్యమని తోఁచినదానిం జెప్పుఁడు. అని యిట్లు సాంత్వనోక్తుల శ్రీరాముఁ డడుగఁగాఁ దత్కార్యమును నెఱవేర్ప బద్ధకంకణు లగుటవలన నతనికి హితము చేయంగోరి శ్రీరాముని మతమును గొనియాడుచుఁ దమకుఁ దోఁచినదానిని జెప్పఁ దలఁచి యిట్లనిరి. శ్రీరాఘవా! త్రిలోకములయందు నీకుఁ దెలియనిది లేదు. తెలిసియు మా పేరు లోకమునఁ బ్రసిద్ధము చేయ నెంచియే యడుగుచున్నావు. శరణాగతరక్షణవ్రతపరాయణుఁడవు. దాని కెన్నియాటంకములు కలిగినను వాని రూపుమాపు పరాక్రమము గలవాఁడవు. మహాధార్మికుఁడవు. నీ వొనరించు కార్యము లత్యంతదృఢములు. ఏపనియు విమర్శింపక చేయువాఁడవు గావు. నీమంత్రులు సమర్థులు గావున వరుసగా నొక్కొక్కఁడుగాఁ దమకుఁ దోఁచినదాని వచింతురు గాక. అనిరి.

మంత్రు లిట్లు పలుకఁగా విని యువరాజగు నంగదుఁడు విభీషణునివిషయమై పరీక్ష గావించుటకుఁ దన మతమును దొలుతనే చెప్పఁబూని యిట్లనియె. శ్రీరామా! వీఁడు శరణాగతుఁడే యైనను శత్రుపక్షమునుండి వచ్చినవాఁడగుట నను కూలుఁ డగునా కాఁడా యని శంకింపవలసినదియే. కనుక వీనిం

బరిశీలింపక వెంటనే విశ్వాసపాత్రుఁడని తలంపరాదు. ఇప్పుడే విశ్వసించితిమే ననిష్టమే కలుగును. కుటిలమతులు తాము చేయఁబూనిన క్రూరకార్యమును దాఁచి, తమయాశయమును సూచించు నింగితాదులంగూడఁ గప్పిపుచ్చి యంతరము దొరకు దాఁకఁ దిరుగుచుందురు. మనము హెచ్చరిక లేక యుండఁగాఁ గనిపెట్టి పైఁబడి హింసింతురు. త్వరపడి చేరఁదీసిన నిట్టి యన ర్థము లెన్నియో పొసంగుచుండును. వీనిం బరిగ్రహించితి. మేని వీఁడు చేయు ప్రయోజనము విని నిశ్చయించి తరువాతఁ ద్యజించుటయో పరిగ్రహించుటయో నిశ్చయించుకొందము. పూర్వాపరము లరయక కైకొను టుత్తమము గాదు. గుణ. మున్నదను నిశ్చయముగల్గిన గ్రహింపవచ్చు. దోష మున్నట్లు. తోఁచిన వదలవచ్చును. లోకమున సర్వగుణాభూయిష్ఠుఁడు గాని సర్వదోషసంపన్నుఁడు గాని కలుగఁడు. మహాత్మా! ఆ విభీషణునందు దోషమున్నట్లు తోఁచినఁ బరిత్యజింపవచ్చు. గుణములే పెక్కులున్నట్లు తోఁచిన గ్రహింపవచ్చు. ఇదియే. నాయాశయమని పలికెను.

అంత శరభుఁడు యువరాజుమతము చేయ సాధ్యము. గాదని తలంచి యనుకూలముగాఁ జేయఁదగినట్లు తెల్పువాఁ డయి శ్రీరామచంద్రా! వీని తీరెఱుంగ నొకచారుని ముందుఁ గాఁ బంపుదురు గాక. ఆతనిమూలమున నావిభీషణుని గుణదోష ములం బరికించి, పిదప ననుకూలుఁడే యైన గ్రహింపవచ్చును. అనఁగా జాంబవంతుఁడు చక్కనివాక్యములఁ దెల్పంబూని మహానుభావా! మన కత్యంతశత్రువుఁడు క్రూరుఁడు మహా పాపమతియునగు రావణునికడనుండి వీఁడు వచ్చినాఁడు. వచ్చిన

దేశకాలములు యుక్తములు కావు. కాన సర్వప్రకారముల మనము వీనిని శంకింపవలసినదే. అనఁగా విని మైందుఁడు పండితుఁడు వచనసంపత్తియుఁ గలవాఁడు కావున సహేతుకవాక్యలతో శ్రీరామా! ఆరావణుఁడు మనవిషయమై యేమి చేయుచున్నాఁడని యీ విభీషణుని, తెలియని యొకనిమూలముగా వానికి ననుమానము కలుగకుండునట్లుగా తొందరపడక మెల్లఁగా మంచిమాటల నడుగవలయును. ఈరీతి దుష్టుఁడో కాఁడో పరిశీలించి వీని భావమును లెస్సఁగా నెఱింగి దుష్టుఁడే యైనఁ దదనుకూలముగను, అట్లు గాకున్న నందులకుఁ దగినట్లు నీ బుద్ధికిం దోఁచినట్లు చేయుము. ఒకరి నడుగ నేల? శరణు అనుట మాత్రమే యెంచెదవుగాని నీమహత్త్వము నరయవలదా యని పలికెను. అంత హనుమంతుఁడు శబ్దార్థసంయుక్తిచే శుభమయి శ్రావ్యమై యుండునట్లు మహాప్రభూ! ఏవిషయము నను నిన్ను మించఁగలవాఁడు లేఁడు. ఇతరకారణము లేవియు లేక మీ రడిగినపుడు చెప్పవలయును. మంత్రులు కొందఱు తమ మతములం దెల్పిరి గదా. వానియందు దోషము నాకుఁ గనఁబడుచున్నది. వారు చెప్పినట్లు పరీక్షించు కార్యము ఫలవంతము కాదు. ఒకనిని రాజకార్యమున నియోగింపకయుండిన వానివలనఁ గలుగుప్రయోజనము గాని గుణముగాని తెలియుట శక్యముకానిదియే. వాని రెండింటిని దెలియక త్వరపడి నియోగించుట దోషమని నామదికిం దోఁచెడిని. గుణదోషములను బరిశీలించియే నియోగింపవలయుననియు, నియోగించియే గుణదోషపరిశీలనము చేయవలయుననియు నన్యోన్యాశ్రయ ముండుటం జేసి, యీమతము సమంచితము కాదు. చారుని

దేశకాలములు యుక్తములు కావు. కాన సర్వప్రకారముల మనము వీనిని శంకింపవలసినదే. అనఁగా విని మైందుఁడు పండితుఁడు వచనసంపత్తియుఁ గలవాఁడు కావున సహేతుకవాక్యలతో శ్రీరామా! ఆరావణుఁడు మనవిషయమై యేమి చేయుచున్నాఁడని యీ విభీషణుని, తెలియని యొకనిమూలముగా వాని కనుమానము కలుగకుండునట్లుగా తొందరపడక మెల్లఁగా మంచిమాటల నడుగవలయును. ఈరీతి దుష్టుఁడో కాఁడో పరిశీలించి వీని భావమును లెస్సఁగా నెఱింగి దుష్టుఁడే యైనఁ దదనుకూలముగను, అట్లు గాకున్న నందులకుఁ దగినట్లు నీ బుద్ధికిం దోఁచినట్లు చేయుము. ఒకరి నడుగ నేల? శరణు అనుట మాత్రమే యెంచెదవుగాని నీమహత్త్వము నరయవలదా యని పలికెను. అంత హనుమంతుఁడు శబ్దార్థసంయుక్తిచే శుభమయి శ్రావ్యమై యుండునట్లు మహాప్రభూ! ఏవిషయమునను నిన్ను మించఁగలవాఁడు లేఁడు. ఇతరకారణము లేవియు లేక మీ రడిగినపుడు చెప్పవలయును. మంత్రులు కొందఱు తమ మతములం దెల్పిరి గదా. వానియందు దోషము నాకుఁ గనఁబడుచున్నది. వారు చెప్పినట్లు పరీక్షించుకార్యము ఫలవంతము కాదు. ఒకనిని రాజకార్యమున నియోగింపకయుండిన వానివలనఁ గలుగుప్రయోజనము గాని గుణముగాని తెలియుట శక్యముకానిదియే. వానిరెండింటిని దెలియక త్వరపడి నియోగించుట దోషమని నామదికిం దోఁచెడిని. గుణదోషములను బరిశీలించియే నియోగింపవలయుననియు, నియోగించియే గుణదోషపరిశీలనము చేయవలయుననియు నన్యోన్యాశ్రయముండుటం జేసి, యీమతము సమంచితము కాదు. చారుని

బంపి రహస్యముగా నతనివిధము పరికింపవలయునని కొం దఱు చెప్పిరి గదా. అదియు యుక్తము గాదు. దూరమం దున్న వానికడకుఁ జారుఁడు పోయి మఱుగున నుండి కదా వాని తీరిది యని తెలిసికొనవచ్చును. మనచెంతనే కన్నుల యెదుట మాటులేని యాకాశాంతరమున నున్న వానియెడ చారునిపనియే యుపయోగింపదు కావున నీయుపాయము పనికిరాదు. ఈతఁ డకాలమున నయుక్తమైన దేశమునను వచ్చినాఁడనియుఁ బలికిరి గదా. వాస్తవముగా నిదియే తగిన దేశమని తగినకాలమని నాబుద్ధికిం దోఁచుచున్నది. దానిం జెప్పవలయునని కోరిక యున్నది. ఈవిభీషణుఁ డధముఁడగు రావణుని, సర్వోత్తముఁడవగు నిన్నును మదిం బరి శీలించి, వానియందు మీయందును గల దోషగుణములను విమర్శించి, యన్నయందు సీతాపహరణాదిదోషములు మరల నిమ్మనిన నమ్మాట వినకుండుట లోనగు స్వేచ్ఛాధికమును దెలిసికొని, నీయందు ఖరదూషణాది దానవవధము వాలిసం హారణము సుగ్రీవరాజ్యప్రదానము మొదలగు పరాక్రమం బును గాంచి, వాని వదలి నీ యొద్దకు వచ్చుట తగియున్నది. రాజేంద్రా! విభీషణున కెవరిరూపాదు లపరిచితములో యట్టి తెలియనిచారులం బంపి వాని నడుగవలయునని కొందఱు తెలిపిరి గదా. ఆవిషయము నీతివిరుద్ధమని నే నిరూపించుట కుపక్రమింపఁగా నాకొకయుక్తి తోఁచెడిని. ఆతనిని స్వీకరించు టకు ముందే రావణునివార్తలను దటాలునఁ బ్రశ్నించిన బుద్ధి సంపన్నుఁడగు నతఁడు తన్ను స్వీకరించినపిదప నవి కార్య విచారసమయంబున నడుగవలసినవి కదా యని యెఱింగి విన

యమున మనము శరణుచొరరాఁగా మనల శత్రువులనుగాఁ దలంచిరో యని మిగుల ననుమానపడినవాఁ డగు. దాన ననాయాసముగా వచ్చినమిత్రుని బోఁగొట్టుకొనువార మగుదుము. శత్రువు దుస్స్వభావమున స్వార్థైకతత్పరుఁడుగ నుండునేని తనభావమును వెలిపుచ్చక దాఁచుకొనువాఁడుగా నుండును గాన నతనినుండి మన మెఱుంగఁ దగినది తెలియ శక్యము గాకయే యుండును. అట్టిది చిరపరిచయము మూలముననే తెలియఁ దగియుండును కనుక మిత్రుని బోఁగొట్టుకొనుటయు వానిభావ మెఱుంగకపోవుటయు ననునవి కలుగుచుండును. ఈవిభీషణుఁడు పెక్కుమాట లాడుచున్నను ముఖవికారము స్వేదము భ్రంశము లోనగునవి యించుకయుఁ గనరాక యున్నవి. మఱియు విశేషించి శుద్ధుఁ డీతఁడనుటకు గుఱుతుగా ముఖము ప్రసన్నముగ నున్నది. కావున నితరులకు శంకింప నర్హుఁడు వీఁడని తోఁచినట్లు నాకు సందేహ మెద్దియుఁ దోఁపలేదు. వానరులు వృక్షాదులు చేకొని తలపడం జూచి నను ఇతఁడు ప్రతికూలుఁడని సంశయింపకయే వచ్చినవాఁడు. రహస్యముగా దురభిప్రాయముగలవాఁ డేపఁడు నిట్లు జంకు లేక నెమ్మదితో నెదుర్కొని రాఁడు. విశేషించి యీతని మాటలు తొట్రుపడుట మొదలగు దోషములు లేక నిర్దుష్టముగా నున్నవి. కనుక నాకు మాత్రమే కాక యితరులకును సందేహింపవలసిన దేదియు లేదు. రామా! ముఖవికార మెంత దాఁచినను దాఁగియుండఁ జాలదు. హృదయగతభావము దానిని మించి యావికారము బలవంతముగా బయలుపడియే తీఱును. సర్వజ్ఞుఁడవగు నీ వాలోచించి యుక్తమిది యని

నిర్ణయించి చేసినచో దాన సత్ఫలము గలుగును. బంధువు లను భాగ్యమును బరిత్యజించి మనమైత్రి నూరక కోరి వచ్చునా? ఖరదూషణాదులను ముహూర్తమాత్రమున వధించి యుద్ధముసేయుకోర్కి సేనలతో సముద్రతీరమున దిగియుండు నీయుద్యమమును గాంచి, నీశత్రువగు రావణుని కపటవ్యాపారమును జూచి యతనికన్న మహత్తరపరాక్రమశాలి వాలి నొక బాణముననే నిన్నాశ్రయించిన సుగ్రీవునిహితార్థము కూల్చుటయు, రాజ్యాభిలాషము లేక వాలిసోదరున కది యొసంగుటయు విని యట్లే రావణుం జంపి యారాజ్యము నాశింపక తన్ను నభిషేకింతువని తలంచి బుద్ధిపూర్వకముగా రాజ్యాభిలాషముననే వచ్చినాఁడు. కనుకఁ బ్రయోజనమును గోరియే వచ్చినాఁడు. కానఁ బరిగ్రహింపవచ్చును. ఇక్కార్యమున కీహేతువులే చాలియున్నవి. రాక్షసుఁడని కొందఱు శంకించినను విభీషణుని ఋజుత్వమును గూర్చియే నాశక్తి కొలఁది తోఁచినంత వక్కాణించితిని. రామా! నాయాశయము నాలకించితివి. ఇఁక నిదమిత్థమని నీవే నిర్ణయింపుము. అని విన్నవించి యూరకుండెను.

మహాశయులారా! ఇం దనేకవిషయములు విమర్శనార్హములు గలవు. అందు ముఖ్యవిషయముల విమర్శించి వాని తత్త్వ మెఱుంగుదము.

"ఇత్యుక్త్వా పరుషం వాక్యం రావణం రావణానుజః,
ఆజగామ ముహూర్తేన యత్ర రామస్సలక్ష్మణః." ౧

అని మూలము. రావణం రావణానుజః పరుషం వాక్యమిత్యుక్త్వా పితృసముఁడగు జ్యేష్ఠభ్రాతను గఠినముగ నున్నవాక్య

మున నలయించి యని యర్థము. ఇది తమ్మునకుఁ దగునా యన్న,

"గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్య మజానతః,
ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య పరిత్యాగో విధీయతే."

అన్న ప్రమాణము ననుసరించి వదలిపెట్టెనని యెఱుంగందగు. యత్ర రామస్సలక్ష్మణః ఆజగామ ముహూర్తేన = అలసింపక లక్ష్మణసహితుఁడగు రామచంద్రుఁ డెందున్నవాఁడో యచ్చటి కరిగెనని భావము. రావణుఁడు సోపాధిక గురువు. శ్రీరామ మూర్తి నిరుపాధికాఖిల జగద్గురువు. స్మరణమాత్రమున సకల కలుషహరణప్రవీణ శ్రీరామ నామధేయ కౌసలేయుని శరణు వేఁడఁబోయెనని భావము. దీనిచేత సత్సహవాసముఁ గోరఁ దగినదనియు, దుస్సహవాసము త్యజింపఁదగుననియుఁ దేలెడిని. విభీషణుఁడు రావణు నాశనమును దనకు రాజ్యప్రాప్తియు ననువాంఛితములు కలిగి పోయినాఁడు. కాన నిది విభీషణునకు ననర్హములు. అనువారు కొంద ఱుందురు. కాని వార లిట్లు భావించిన నాశంక యుండవు. తప స్సొనరించుతఱి బ్రహ్మ ప్రత్యక్షము కాఁగాఁ దక్కిన భ్రాత లిరువురు కోరిన కోరికలకు విభీషణుఁడు వాంఛించినదానికి హస్తిమశకాంతరము కలదు. ధర్మనిరతి సర్వదా తనమనస్సున నుండునట్లు కోరుటయే యిందులకు నుదాహరణము. ధర్మనిత్యత్వము గలవారు యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టులు గావలయును గాని దురాశాభూయిష్ఠస్వాంతులు కారాదు.

"న మాం దుష్కృతినో మూఢాః ప్రపద్యంతే నరాధమాః,
మాయయాపహృతజ్ఞానా ఆసురం భావమాశ్రితాః. ౧౫

చతుర్విధా భజంతే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున,
ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభ. ౧౬
తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్యతే,
ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం సచ మమ ప్రియః. ౧౭
ఉదారాస్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీత్వాత్మైవ మే మతం,
ఆస్థిత స్సహి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిం. ౧౮
బహూనాం జన్మనామంతే జ్ఞానవాన్మాం ప్రపద్యతే,
వాసుదేవ స్సర్వమితి స మహాత్మా సుదుర్లభః.'' ౧౯

అధ్యా ౭.

అను నీ భగవద్వాక్యములు తన్నాశ్రయించువార లెవ్వరెవ్వరో తెల్పుచు నందుత్తముఁ డగువాఁడు జ్ఞానియే యని తేటపఱచుచున్నవి. ఆజన్మ ధర్మనిరతుఁడు విభీషణుఁ డనుట స్పష్టము కదా. అట్టి విభీషణుఁ డర్థార్థియై రాము నాశ్రయింపఁ బోయె ననికాని యన్నమృతిని గోరెననిగాని మన మూహింపరాదు. ఒకప్పు డట్టు లాశ్రయింపఁ బోయినను సర్వజ్ఞుఁడగు పరమేశ్వరుఁ డట్టివానిని భక్తవర్యునిగా భావింపఁడు. భగవంతుని గూడ మోసపుచ్చఁగలవాఁ డుండఁడు గదా.

''ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి,
భ్రామయంత్సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా.''

అన్న భగవద్గీతావాక్య మిందుల కుదాహరణము.

''అనన్యాశ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే,
తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహమ్.''

అనియు,

"మన్మనా భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు,
మామేవైష్యసి సత్యం తే ప్రతిజానే ప్రియోఽసి మే."

అనియు వచించిన భగవద్వాక్యములే యిట స్మర్తవ్యములు. ఆశ్రితుఁ డెట్టివాఁడని తెలిసికొనఁ జాలనివాఁడు భగవచ్ఛబ్ద వాచ్యుఁ డగునా ? కావున విభీషణుఁడు ధర్మనిరతుఁడనియు, సత్యసంధుఁడనియు నన్నకు ధర్మము నే బోధించి యతఁ డద్దాని నంగీకరింపక పోఁగా దుష్టసంగతి వదలఁదగునన్న స్మృతివాక్యముల స్మరించి తాను భగవంతుని పాదసేవకుఁ బోయెననియు మన మెఱుంగుట మంచిది. కర్మానుసారముగా భగవదనుగ్రహ రూపమున లభించుదానిని దృణీకరించుటయు ధర్మవిరుద్ధముగాన నట్టిఫలము తత్ప్రసాదమని భక్తుఁడు భావించి దానిని బొందుటయు నసంగతము కానేరదు.

క. "గతమున కుఱ్ఱ వగవక నా
గతమున కుఱ్ఱ నోరుతెఱచి • కడుఁగోరక దీ
నత నొందక దైవం బే
గతిఁ బంచిన నట్ల పోదు • గాకనవలయున్."

అన్న భారతపద్య మిచ్చో నుదాహార్యము. విభీషణుఁడు పితృసముఁడగు భ్రాతకుఁ గీడుకోరినవాఁడు కాఁడనియు ధర్మనిష్ఠనుండి తప్పిన యన్నకడ నుండరాదని తలంచి పరమేశ్వరుఁడు శ్రీరాముఁడని నమ్మి తదాశ్రయణ మనంతసుఖదాయకమని విశ్వసించి శరణు చొరఁబోయెనని మన మీభాగమునుండి గ్రహింపవలయును. "యత్ర రామస్సలక్ష్మణః" అనుచోట లక్ష్మణుఁడు పురుషకారభూతుఁడను లోనగువిషయములు గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. శ్రీవైష్ణవులకిదియే ముఖ్యతమస్థలము.

నకు శ్రీరామపాదసేవాభాగ్యము దొరకవలయునో ఆక్షణ ము తప్పరాదు కదా. కాన నప్పుడే పోయెనని భావసారము. ఏరాక్షసుఁడుకాని విభీషణుఁ డన్నసువదలి శత్రుపగు రాముని కడ కరుగునని భావించెనా? దీనిచేఁ గర్మగతి దురూహమని తేలెడిని. కనుకనే గదా "గహనా కర్మణో గతిః" అని గీత తేటపఱచెను. దీని నెఱుంగక యహంకారమునఁ దన పౌరుష మున నాపనిని సాధించితినని నీచమానవుఁ డూహించును. ప్రాజ్ఞుఁ డట్టివిషయములందు నిరహంకారుఁడై భగవంతుని సత్కర్మానుష్ఠానాదిరూపముల సేవించుచుఁ దరించును.

"ఉవాచ చ మహాప్రాజ్ఞస్స్వరేణ మహతా మహాన్,
సుగ్రీవం తాంశ్చ సంప్రేక్ష్య సర్వాన్ వానరయూథపాన్." ౯

అని మూలము. మహాప్రాజ్ఞః-ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరా = అను ప్రమాణము ననుసరించి త్రికాలవిషయముల నెఱుంగఁజాలు బుద్ధిగలవాఁడని తోఁచెడిని. అట్టివారలయందుఁ గూడ నుత్త ముఁడని "మహాప్రాజ్ఞః" అని మహర్షి ప్రయోగించెను. జరగిన విషయములను జరగుచున్నవానిని జరగఁబోవువానిని గూడ నాలోచించియే యితరాశ్రయణము నిరుపయోగమని యెఱింగి సర్వాతిశయాశ్రయణము శ్రీరామసన్నిధానమని నిశ్చయించెనని భావము. మహతా స్వరేణ=గంభీరధ్వనిచేత నని యర్థము. ఇయ్యది నిష్కపటత్వమును వెల్లడించుచున్నది. తా వచ్చినకార్యము శ్రేష్ఠము కావున నందు దాఁపఁదగిన దేదియే లేనికతన స్పష్టముగాఁ జెప్పఁదలంచె ననుభావ మిం దిమిడియున్నదని యెఱుంగవలయు. ఎల్లవారు వినునట్లుగా

పాంద్రత్వము కేటపనును. అనుజో భ్రాతా = వెనుకఁ బుట్టిన సోదరుఁడను. కుబేరునివలెఁ గాక ఒకతల్లి కడుపునఁ బుట్టిన వారమే మే మనపురమనియు, నందు నే నతనివెనుకఁ బుట్టిన వాఁడ ననియుఁ దేలుచున్నవి. నా పేరు విభీషణుఁ డందురు. విశేషముగ భయమును గల్గించువాఁడని యర్థము. విగతభీష ణుఁడనియు నొకయర్థముఁ గలదు.

"ఉపాయేనైవ సిద్ధ్యంతి హ్యపాయా వివిధా స్తథా,
ఇతి యా గర్వహాని స్తద్దైన్యం కార్పణ్యముచ్యతే."

అను ప్రాక్తనసూక్తి ననుసరించి గర్వహానియు దైన్యము సూచింపఁబడినవి. దీని సారమేమి? శరణాగతియందు మోసము కూడదు. కనుక నున్నదున్నట్లు చెప్పఁదలఁచి యెల్లరకు విశద పఱచుచున్నవాఁడు. సంబంధము నా కున్నదిది. సకలవిధము లం దలంచినఁ బరిహార్తవ్యమే. కాని గుణదోషముల విచా రము చేయఁదగినదియే కదా. పరికింపుఁడు. అన్నభావమున విభీషణుఁడు గంభీరస్వరమునఁ బలికెనని మన మూహింప వలయుననుటయే యిటఁ గలసారము. కర్మసిద్ధాంతము నాలో చింపుఁడనియే యీ మొట్ట. జాతిసంబంధాదులచేతనే యొక నిని శిష్టుఁడనిగాని దుష్టుఁడనికాని మనము భావింపరాదు. ప్రాక్కర్మము ననుసరించి జాత్యాదులకు సంబంధింపని సద్గుణాదు ర్గుణము లుండవచ్చును. మంచికులమునఁ బుట్టినను, స్వకర్మము ననుసరించి దుర్గుణములు పట్టుపడుటయు, దుష్టవంశమునఁ బుట్టి నను, సద్గుణములు లభించుటయుఁ గలదు. కర్మానుసారమే మానవాదులప్రవృత్తి యమరియుండును గాని జాత్యాదుల ననుసరించి యుండదు. సహవాసమున లభించు సద్గుణదుర్గుణ

ములు కర్మానుసారములే యని యెఱుంగవలయు. అనఁగా నట్టిసహవాసము కర్మఫలముల ననుభవించుటకుఁ దగినట్లుగనే కుదురును. ప్రహ్లాదవిదురాదు లిందుల కుదాహరణభూతులు.

"కార్యతే హ్యవశః కర్మ సర్వః ప్రకృతిజైర్గుణైః,
ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః
అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే."

అన్న గీతావాక్యముల ననుసరించి యోజింపఁగాఁ గర్మము మానవు నవశునిం జేసి సర్వకార్యములు ఫలానుభవమున కను కూలించునట్లు చేయించుచున్నదని తేలుచున్నది. కావున నా జాతిసంబంధాదుల ననుసరించి నన్నుఁ గ్రూరునిగా భావింప వలదనియు, నాప్రవృత్తి నెఱింగియే పరిగ్రహింపుఁడనియుఁ దెలుపుటకే యీవార్తల విభీషణుఁడు తెలిపెనని యిందుండి సారమును గ్రహింపవలయును.

"ఇదహం హేతుభిర్వాక్యైర్వివిధైశ్చ న్యదర్శయం,
సాధు నిర్యాత్యతాం సీతా రామాయేతి పునఃపునః. ౧౨
స చ న ప్రతిజగ్రాహ రావణః కాలచోదితః,
ఉచ్యమానం హితం వాక్యం విపరీత ఇవౌషధమ్. ౧౩
సోఽహం పరుషిత స్తేన దాసవచ్చావమానితః,
త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవం శరణం గతః. ౧౪

అని మూలము. స్వాభిప్రాయమును దేటపఱచుచున్నాఁడు.

"చరాచరాణి భూతాని సర్వాణి భగవద్వపుః,
తత స్తదానుకూల్యం మే కర్తవ్యమితి నిశ్చయః."

అన్నసూక్తి ననుసరించి యానుకూల్యసంకల్పరూప మగు

నంగము ప్రదర్శింపఁబడినది. నాచెప్పిన నీతివాక్యములు ఆ రావణుఁడు కాలచోదితుఁడై గ్రహింపక పోయెను. కాలచోదితుఁ డనుటం జేసి రావణుఁడు స్వబుద్ధి ననుసరించి చేసినవాఁడు కాఁడనియుఁ గాలగతి నెఱింగి శరీరాభిమానము మాని పరమగతిం గోరి యొనరించెననియుఁ దోఁచెడు. అట్టి రావణుఁడు నన్ను దాసునివలె నవమానింపఁగా సర్వమును మాని రఘువంశజనితుఁడగు పరమేశ్వరుని శరణము గోరివచ్చితిని. భగవంతునిశరణముఁ గోరునపుడు సంసారకాంక్ష మానవలయు ననుభావ మిట సూచింపఁబడినది. అన్నచే నవమానింపఁబడుటయే భగవచ్ఛరణసేవాదృతికి మూలమను విభీషణుభావము గ్రాహ్యమే. "రాఘవం శరణం గతః" అనుటంజేసి శరణాగతత్రాణపరాయణత్వము రాజులకు ధర్మమనుభావ మూహ్యము.

"శస్త్రహీనం చ భీతం చ దీనం చ శరణాగతం,
యో న రక్షత్యధర్మిష్ఠః కుంభీపాకే వసేద్యుగం.
రాజసూయశతానాం చ రక్షితా లభతే ఫలం,
పరమైశ్వర్యయుక్తశ్చ ధర్మేణ స భవేదిహ."

బ్రహ్మవైవర్తము. ప్రకృతిఖండము ౫౫ అధ్యా.

"శరణాగతరక్షాం యః ప్రాణైరపి ధనైరపి,
కురుతే మానవో జ్ఞానీ తస్య పుణ్యం నిశామయ.
సర్వపాపవినిర్ముక్తో బ్రహ్మహత్యాముఖైరపి,
ఆయుషోఽంతే వ్రజేన్మోక్షం యోగినామపి దుర్లభం."

పాద్మ్యము. ౯ అధ్యా.

అను నీప్రమాణముల ననుసరించి శరణాగతత్రాణము తక్కిన వారికన్న రాజులకుఁ బ్రధానకార్యమనుట స్మృతిసమ్మతము.

"సర్వలోకశరణ్యాయ రాఘవాయ మహాత్మనే,
నివేదయత మాం క్షిప్రం విభీషణ ముపస్థితమ్." ౧౫

అని మూలము. శరణ్యుఁడగు శ్రీరాముని భగవంతుఁ డను భావమున విభీషణుఁడు వినుతించుచున్నాఁడు. చక్రవర్తినైనను సర్వలోకశరణ్యుఁడు కాఁడు కదా. మహాత్మనే=మహాత్ముఁడు కూడఁ గాఁడు శ్రీరాముఁడో సకలలోకరక్షకుఁడు మహాత్ముఁడు. రఘువంశమున రామనామధారియగు పరమేశ్వరుఁడు. ఆ పరాత్పరునకు వచ్చిన శరణార్థిని నన్ను విన్నవింపుఁడు. సర్వజ్ఞునకు విన్నవించు టేలయనిన.

"తదను ప్రధానద్వారా రాజదర్శనం కర్తవ్యమ్."

అన్న న్యాయము ననుసరించి నియోగివర్యునిద్వారా దర్శింపఁ గోరెనని యెఱుంగఁదగు.

"అంతర్ధానగతా హ్యేతే రాక్షసాః కామరూపిణః,
శూరాశ్చ నికృతిజ్ఞాశ్చ తేషు జాతు న విశ్వసేత్." ౧౬

అని మూలము. కామరూపులు రక్కసులు. అంతియగాక యదృశ్యముగా నుండువారు. కపటోపాయముల నెఱింగినవారు. కావున నట్టివారియెడల విశ్వాస మొకప్పుడైన నునుపరాదు.

"ధర్మధ్వజీ సదాలుబ్ధ శ్ఛాద్మికో లోకదంభకః,
బైడాలవ్రతికో జ్ఞేయో హింస్రస్సర్వాభిసంధకః." ౧౬౫

ఆధోదృష్టిర్నైష్కృతికస్స్వార్థసాధనతత్పరః,
శఠో మిథ్యావినీతశ్చ బకవ్రతచరో ద్విజః. ౧౯౬
యే బకవ్రతినో విప్రా యేచ మార్జారలింగినః,
తే పతంత్యంధతామిస్రే తేన పాపేన కర్మణా. ౧౯౭
న ధర్మస్యాపదేశేన పాపం కృత్వా వ్రతం చరేత్,
వ్రతేన పాపం ప్రచ్ఛాద్య కుర్వన్ స్త్రీశూద్రదంభనమ్.” ౧౯౮

అని మనువు తెల్పెను. వేషమున నొరుల మోసపుచ్చుట మహా పాపమనియు, దంభకర్మమునఁ దనపాపమును గప్పిపుచ్చుచు స్త్రీశూద్రుల వంచించి ధనము సంగ్రహించుట నిరయహేతువని మనుస్మృతి తెలుపుచున్నది. శిష్యుల సంపాదించి మంత్రోపదేశము చేసి ధనములాగుచుఁ దనవేషము ముముక్షువులది కాఁగా సంచరించువారు దేవద్రోహులు మహాపాపులు నగుదురనుట నిస్సంశయము కదా. అట్టివారు తప్పక యంధతామిస్ర నరకమున యుగములకొలఁది నివసించి తమ పాపకృత్యములం దలంచుకొనుచు దుఃఖించుచుందురనుట కొంతయు శంకలుండవు ఇట్టులుండ దేవతాకార్యార్థ మార్జించిన ధనము దాఁచి దాని కుపయోగించిన రహస్యబంధువుల కిచ్చుట దేవద్రోహముగాక మఱే మగును! అట్టివాఁడు దేవద్రోహి యనఁబడక మఱేపేరునఁ బిలువఁబడ నర్హుఁ డగును? వేషము భూషణము కాదనియు, వృత్తి భూషణమనియు దీనిసారము. అంతర్ధానము కామరూపము ననునివి సిద్ధులు.

“రససిద్ధిర్మోక్షసిద్ధి ర్బలసిద్ధి స్తథైవ చ. ౫౬
ఖడ్గసిద్ధిః పాదుకాయాస్సిద్ధిరంజనసిద్ధికా,
వాక్సిద్ధిర్లోహసిద్ధిశ్చ దేహసిద్ధి రనంతరం. ౫౭
ఏతాదృశ్యస్సిద్ధయస్తు బహ్వ్యోఽన్యా యోగిసమ్మతాః,

అత్రాంతు రేతు పరితస్సేవంతే పరమేశ్వరీం. ౫౮
కోటిశస్సిద్ధయ స్తస్మిన్నణిమాద్యంతరే శుభే,
నవలావణ్యసంపూర్ణాస్స్మయమానముఖాంబుజాః. ౫౯
జ్వలచ్చింతామణికరాస్సదా షోడశవార్షికాః,
అత్యుదారప్రకృతయః ఖేలంతి మదవిహ్వలాః." ౬౦

అధ్యాయము. ౪౦ లలితోపాఖ్యానము.

ఇవి యోగశాస్త్రమునఁ గలసిద్ధులు. ఉపాసకునకు మంత్రజప సిద్ధిమూలమునను గలుగును. ఈసిద్ధుల కధిదేవతలు గలరు. యోగికానివాఁ డుపాసకుఁడు కాఁజాలఁడు ఈరెండింటి కవినాభావసంబంధము కలదు. ఒక్కొక్కదేవత నుపాసించినఁ దత్సిద్ధి గలుగును. అంతర్ధానసిద్ధి కధిదేవత తిరస్కరణి యను నది. ఆదేవత నుపాసించుచో వలయునెడల నితరులకుఁ గనఁ బడకయుండ నుండుచుఁ దా నితరులం గాంచుచుండును. స్పృశింపకుండ నుండ వలనుపడదు. ఇతరులఁ దా స్పృశింపక యుండఁ దిరుగుచుండవలయును వియద్గమనాదులు మంత్ర సిద్ధులే యనవలయును. ఒక్కొక్కఁడు కొన్ని దేవతలనే యుపా సింపఁజాలి తత్సిద్ధులఁ బడయఁదగియుండును అస్త్రమంత్రముల కెట్టినియమములో వీనికి నట్టివే యని మన మెఱుంగవల యును. ఈసిద్ధుల రాక్షసులలోఁ బెక్కండ్రు సంపాదించిరి. దేవతల నుపాసనలో పట్టుదల తక్కువ. కాఁబట్టి యిట్టిసిద్ధులు లేవనియు, ఖేచరత్వము మాత్రము కలదనియు నూహింపం దగును. ఇన్నిసిద్ధులు గలిగినను వృత్తి క్రూరమగుటవలన వార లకు భగవదనుగ్రహము కలుగలేదని సారము.

ఇఁక సుగ్రీవాదులభావములు సామాన్యదృష్టిం బరికిం చిన నర్థశాస్త్రవిరుద్ధములు కావు. హనుమంతుని యాశయము

శాస్త్రీయమే. కాని యిం దెవరిభావ మశాస్త్రమన వలను పడదు. సమయానుసారముగా నొక్కొక్కభావము ఫలవంత మగుచుండును. కనుక వారివారిభావముల నిటఁ జేర్కొన వలసినయవసర మీగ్రంథమునకుఁ గలుగదు. ఇఁక శ్రీరాము నాశయ మెట్టిదని యాభాగమును బరింతము.

శ్రీ రాముఁడు శరణాగతరక్షణము పరమ ధర్మమని తెల్పుట.

* తర్వాత శ్రీరామచంద్రుఁడు మారుతి మనోభావము నెఱింగి సుగ్రీవునిమాటలచేఁ గలఁగినమనస్సు నిర్మలము కాఁగా వసిష్ఠాదిమహర్షులమూలమునఁ గపోతకండూపాఖ్యానాదులు వినియున్నవాఁడు గనుకఁ బూర్వపక్షములచే బుద్ధి కలవిలపాటొందక తనమనస్సున నున్నమతమును విప్పి చెప్పం బూని యిట్లనియె. వానరోత్తములారా! నాకు నీవిభీషణుని గుఱించి యించుక చెప్పవలయునని వాంఛ యున్నది. నా శ్రేయస్సునే మీరు కోరువారలు కనుక నా చెప్పువిషయము నంతయుఁ జక్కఁగా వినవలయునని కోరుచున్నవాఁడను. శరణాగతుని ఆతనియం దెన్నిదోషము లున్నంగూడ నెంత మాత్రము వదలిపెట్టను. ఇట్టు లొనరించుట సత్పురుషులకు మర్యాదయే గాని నిందిత మేమాత్రము కాదు.

అంత సుగ్రీవుఁడు శ్రీరామునిమాటను విని దాని ననువదించి విమర్శించుచు నీతిశాస్త్రసారమైనదియు స్వామి

---

* ఇది పదునెనిమిద సర్గమునఁ గలదు.

ప్రేమాతిశయమున నిండినదియు నగు శుభవాక్యము చెప్పఁదలఁచినవాఁడై యిట్లులనియె. శ్రీరామచంద్రా! దోషములే పెక్కు లుండువాఁడుగానీ, నిర్దోషుఁడుగానీ యీరక్కసుఁడు మనకేల? వీనిమూలమున మనకుం గల్గు ప్రయోజన మేమి? లంకానగరము కాలి యన్నపుత్రులు హతులై శత్రువులవ్వలి గట్టున యుద్ధముచేయ వచ్చి దిగియుండఁగా నిట్టి మహావ్యసనము కలిగినపుడు భ్రాత నెవ్వఁడు త్యజించునో యతఁ డందఱిని ద్యజించుటకు సందియ మేమి యుండును? కనుక వీఁడు కృతఘ్నుఁడే యగును. అనఁగానే సత్యపరాక్రముఁడగు రామభద్రుఁడు వానరేంద్రుని నుడు లాలకించి యందుఁ గలవారి నెల్లరం గాంచి యిట్లు పలికెను. ఆశ్రితరక్షణవ్రతమే నాకుఁ బరమశక్తి. ఇది యెఱుంగక యేమో పలుకుచున్నాఁడు వానరేశ్వరుఁడని చిఱునవ్వు నవ్వి రాజరీతి నాశ్రయించి యుత్తరము పల్కువాఁడై పుణ్యలక్షణసంపన్నుఁడు గాన లక్ష్మణుం గాంచి నుడివెను.

సుగ్రీవుఁడు పలికినది శాస్త్రములఁ బఠింపక పెద్దల సేవింపకయు నుండువానికి వచింప శక్యమే గాదు. సకలశాస్త్రవేత్తయై సాధుసంసేవ లొనరించి యాఱితేఱినవానికే చెప్ప సాధ్యంబగు అన్నను బరిత్యజించి వచ్చినవిషయమునందు నీతిశాస్త్రమున కనుకూలమైన రాజధర్మ మొకటి కలదు. లేదనరాదు. అది ప్రత్యక్షముగాఁ గనఁబడుచు లోకవ్యవహారసిద్ధమైనదియే. రాజులకెల్లరకు నది కలిగినదే. నాకు నదియే తోఁచుచున్నది. ఏదది యందువేని వినుము. జ్ఞాతులు ప్రక్క

రాజులు వ్యసనములు రాఁగాఁ గ్రమ్ముకొని ప్రహరించువారలే కనుక వారు శత్రువులనియే చెప్పఁ దగుదురు. ఈవచ్చిన విభీషణుఁడు కష్టకాలమునఁ బ్రహరించుస్వభావము గలజ్ఞాతియే కావున నిపుడన్నకుఁ గల్గిన విపత్తునందు వానిం బ్రహరించుటకై యిచ్చటికి వచ్చినాఁడు ఒకవేళ యిప్పటి విపత్తునందుఁ దన్నాతఁడు కొట్టునని భయంపడివచ్చినను వచ్చియుండును. ఏవిధముగాఁ జూచినను వీఁడు మనకుఁ బరిగ్రహింపఁదగినవాఁడే. జ్ఞాతికులమున జన్మించిన పాపాత్ములు గాకయుండురాజులు తమకు మేలు చేయఁదలఁచు జ్ఞాతులను తప్పక గౌరవింతురు. అట్టి మంచిమనస్సుగల రాజులకుం గూడ లోకులు పాపస్వాంతులుగానుండుటంబట్టి గుణవంతుఁ డగుజ్ఞాతిని సైతము శంకింతురుగాని నమ్మరు. ఇట్టులుండఁ బాపాత్ముఁ డగురాజున కట్టిజ్ఞాతి శంకింపందగినవాఁడని చెప్పనేల? కనుకఁ బాపాత్ముఁడగు రావణుఁడు తన్నుఁగూర్చి యనుమానపడఁగా వానితోటి పగగలిగియే వచ్చినాఁడు. శత్రుబలమగు నీవిభీషణుని గ్రహించువిషయమై శత్రుబలము వర్జింపఁదగునను గొప్పదోషమును జెప్పితివి గదా. ఆదోషములోనే యట్టివానిని బరిగ్రహించుటకు నీతిశాస్త్రము ననుసరించినహేతువు కలదు సుగ్రీవా! దానిం జెప్పెద నాలకింపుము. అది నీమనస్సున కెక్కును జుమీ. మనము వీనివంశమునకుఁ జేరినవారము కాము. కాన వీని రాజ్యమునకు మనము దగినవారము కాము. దానిం గోరకుండుటం జేసి తనయన్నయందువలె వీనియందు మనకు శత్రువను ననుమానము గలుగనేరదు. కావున వీఁడు మనల విడువఁడు గదా. వీనికిఁ బ్రక్కరాజులము కూడఁ గాము. కనుక

వీఁడు సమయముకనిపెట్టి మనలం గొట్టఁ దలంపఁడు. ఇంకొక్క మాట. ఈవిభీషణుఁడు రక్కసుఁడు కాన రాజ్యకాంక్షచే వచ్చినవాఁడౌట మనచేఁ దనయన్నను జంపింపనున్నాఁడు. కనుక నీకార్యము చెడునన్న భయమునుబట్టియు మనకపకారము చేయం దలంపఁడు. రక్కసులు మూర్ఖులు గదా యింత యాలోచన లుండునా యని సంశయింతు వేమో వినుము. రక్కసులందు మహావిద్వాంసులు గలరు. కాన వీనిని గ్రహించుట యుక్తము. అట్టి జ్ఞాతులు సర్వకాలము పరస్పరము కలఁతలులేక సంతుష్టులుగనే యుందురుగాని యన్యోన్యము కలిసి మాత్రము నివసింపరు. ఇక్కారణము ననుసరించి యవసరము కలిగినపుడు పరస్పరము వేఱుపడుదురు. వీని కంఠనాదము పరికింపఁగా భయంకరముగా వినఁబడియెడిని. దానింబట్టి భయంకరుఁడగు నన్నువలన వీనికి భయము కలిగియే యున్నది దానం జేసి యాత్మసంరక్షణ వాంఛచేత వచ్చినవాఁ డగును. కనుక వీనిని జేకొనుటయే తగినపని. ఎట్టివాఁడైన నన్ను ననుసరించుటయే తగినదందు వేమో. వత్సా! లోకమునందుఁ దోఁబుట్టువు లందఱు భరతునివంటివారు గారు సుమీ. తండ్రికిం గుమారు లందఱు నావంటివారు కూడఁ గలుగరు. సుహృదులు మీబోంట్లు కాని కలుగఁజాలరు. ఇట్టి ధర్మాత్ములు లోకమునం దరుదు. కావున రావణుని తోఁడఁబుట్టువని యూహింపక వీనిని బాధింపఁజూడఁగా వాని వదలి వీఁడు రావచ్చును గనుక పరిగ్రహింపఁ దగినవాఁడే యని చెప్పెను.

శ్రీరాముఁ డిట్లు తేటపఱుపఁగా మిక్కిలి ప్రాజ్ఞుఁడగు సుగ్రీవుఁడు లక్ష్మణుఁడు దానును లేచి నమస్కరించి శరణా

గతిపూర్వకముగా రామచంద్రునితో నిట్లు పల్కెరి. ఆరక్క సుఁడు రావణునిచే రహస్యముగాఁ బంపింపఁబడినవాఁడని నమ్ముము. ఉచితజ్ఞులలో నీ వుత్తమోత్తముఁడవు. నీకుఁ దెలి యనిదేదియు లేదు. వానిని గ్రహించుటయే యుక్తకార్య మని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. మహాత్మా! రక్కసుఁ డాతఁడు కుటిలమతిచే రావణుఁడు పంపించఁగా వచ్చి తన రూపము దాఁచి విశ్వాసము మనకెల్లఁ గలిగించి దానిచే నేమఱియుం డఁగా నిన్నో నన్నో లక్ష్మణునినో ప్రహరింపనున్నాఁడు కాన మనము మంత్రులతోడ నట్లు చచ్చుటకు పాలుగావలసి వచ్చును జుమీ. వీఁడు మహాక్రూరుఁడగు రావణుని సోదరుఁడు గదా. వీని నెట్లు నమ్మవచ్చు ననెను. వాగ్విశారదుఁడగు సుగ్రీవుఁ డిట్లు శ్రీరామునకుం దెల్పి యంత ప్రణయరోషమునఁ బలుకక యూరకే యుండెను. శ్రీరాముఁ డామాటల నాలకించి వానికిం బరిహార మేమిచెప్పవలయునా యని చింతించి చక్కఁగాఁ బరిశీ లించి బహుశుభప్రదంబగువాక్కున నిట్లు పలికెను. వాన రేంద్రా! వీఁడు చాల దుష్టుఁడే కాని దుష్టుఁడే కాకపోనిమ్ము. వీఁడేమి మనలఁ జేయఁగలఁడు. నాకు నాయాశ్రితులు లోనగు వారి కిసుమంతయు వీఁ డపకార మేవిధమునను జేయఁ జాలఁడు. కపికులాధిపా! ఈజాతి యొకటియే గాదు. క్రూర జాతులని పేరుగాంచిన పిశాచులును దానవయక్షులును లంక లోనివారు గాక భూమియందుఁ గలరాక్షసులును గలిసి యొక్కసారిగా మనపై కెత్తివచ్చినను నాకిష్టము గలిగినయెడల వీరినెల్ల శస్త్రాదులతోఁ బనిలేకయే చరణాంగుళితో నశ్రమం బునఁ జంపివైతును. పూర్వకాలమున నొకప్పుడు ధర్మాధి

కారము లేని తిర్యక్కగు కపోత మొక్కండు తనకు వి
యగువ్యాధుఁడు తాను గూఁపురముండు వృక్షముకడకు ర
శీతబాధానివారణము మొదలగు నుపచారములచేత వ
దేవతం బోలె నారాధించి న్యాయమురీతిఁ దనశరీరముసఁ
మాంసము లొసంగి భక్షింపుమా యని వేఁడెను. ఇది వ
ఱెఱింగినవిషయమే కాని క్రొత్తది గాదు గదా. కపీం
పావురమువంటిదే తనపెండ్లామును జంపిన యావ్యాధు
తనకడకు రాఁగానే గ్రహించి యాదరించినదే. ఇంక నాప
నాఁ డేమి చేయవలయునో వచింపవలయునే? కణ్వమునికు
రుఁడు మహర్షి సత్యమునే పలుకువాఁడు నగు కండు
మున్ను శరణాగతి పరమధర్మబోధకమగు గాథ నొక్కఁడ
జెప్పెను. విను. దోసిలొగ్గి శరణు వేఁడు శరణాగతుని క్రూ
డని తనకు లోకమున నింద కలుగకుండుటకు వాఁడు
వాఁడే యైనను సుంతయు వధింపఁ దలంపఁగూడదు. భయం
గాని భీతుఁడైనట్లు నటించుచుఁగాని శత్రువులనుండి యొక
వాఁడు విరోధమును మాత్రము మదినుంచుకొని పైకి శర
అని నుడువుచు శరణుచొచ్చినయెడల గురుకులవాస శిక్షిత
డగుచు శాస్త్రములయందు విశ్వాసముకలవాఁడు తనయ
వుల వదలియైన వానిని గాపాడందగు. శరణన్న వానిని గా
డినయెడలఁ బరమగతి గలుగును. వానివలనఁ దనకుఁ బ్రా
హాని కలుగునేమో యన్న భీతిచేఁగాని శాస్త్రములు తెలియమి
గాని, వానివలన నేదియో లాభమును గోరియో స్వేచ్ఛా
వర్తనమును బట్టియో కాని తనకుఁగల్గిన శక్తికిఁ దగినచందము
మఱియేకారణమున మోసపుచ్చక రక్షింపవలయును. లేనిచో

మహత్తరప్రత్యవాయము కలుగును. మఱియు లోకాప వాదము గలుగక మానదు ఒకఁడు వేఱొకరిని రక్షింపుమని శరణు చొరఁగా రక్షింప శక్తుఁడయ్యును వానిని రక్షింపక యూరకయుండునేని దానంజేసి వాఁడు పగవానిచేఁ జంపఁ బడునేని అట్లు రక్షింపనివాఁడు సమార్జించిన పుణ్యమునంతయు గ్రహించి దానికిఁ బ్రతిఫలముగా నొందవలసిన యుత్తమ లోకములను దానే పొందును. శరణాగతుని సంరక్షింపని యెడల గొప్పదగుపాపము కలుగును. మఱియు నరకముకల్గును. పూర్వము పెక్కండ్రను గాపాడి సమార్జించిన విఖ్యాతి నంతయు నాపాపము నశింపఁజేయఁ గలదు. తనువున రక్షింపఁ దగు బలపౌరుషము లుండియుఁ గాపాడనియెడల నాపాప మాబలపౌరుషముల నశింపఁజేయును. కనుక నాకందుమహర్షి సకలలోకసమ్మతముగా ప్రశంసాదులు లేకయే సత్యపూత ముగాఁ దెల్పిన యాపవిత్రవాక్కును జేసెదను. ఎందుల కనఁగా నది పాపముల నివర్తింపఁజేయునది. ఆనృశంస్యమును పరమధర్మముతోఁ గూడినది లోకమున సర్వసమ్మద మగు ఖ్యాతిని గల్గించునది. ఫలదానసమయమున స్వర్గము నిచ్చునది. ఈకరణి నైహికాముష్మికశుభముల రెండునిచ్చునది కాఁబట్టి చేయఁదగినదియే యగు. ఒక్కపర్యాయము శరణని చెంతఁ జేరి నీవాఁడనని చెప్పి యాచించినయెడల వానికి సకల భూత ములవలనను భీతి లేకుండునట్టు లభయ మొసంగుదును. ఇది నావ్రతము. వానరోత్తమా! నిన్నే పలుకరించిన యావిభీష ణుని బిలుచుకొని రమ్ము. "శరణు" అని యన్నపుడే యభయ మిచ్చితిని. ఆకార్యము చెల్లినది. వచ్చినవాఁడు విభీషణుఁడైనఁ

గాని విభీషణ వేషమున రావణుఁడు తానే వచ్చిన రానీ. విభీష ణుఁడు కాఁడు రావణుఁడని నాకుఁ జెప్పుటకొఱకై యూరక రాక యెవ్వఁడైనం బిలుచుకొనియే రమ్ము.

అని పలుకఁగా శ్రీరాముని వాక్కుల నాలకించి రావణుఁ డైనఁ గానిమ్ము తోడుకొనిరమ్ము. అని యెంతటిదుష్టుఁడైనను శరణాగతునియం దా రాముఁడు చూపిన సౌహార్దమునకు అభయదాన మొనర్చి తన్నే పోయి పిలుచుకొని రమ్మనుటచేతఁ దాను సమ్మతించినంగాని విభీషణుని స్వీకరించునట్లు తనపైఁ గనఁబఱచిన సౌహార్దమునకు, నెంతయో యచ్చెరువొంది యా శ్రీరామునిం గాంచి రామచంద్రా! ధర్మసూక్ష్మవిదుఁడవు. లోక రక్షకుఁడవు. స్వామివి. పరులకు సుఖసంపాదనార్థమే జన్మించిన వాఁడవు. నీప్రయత్నము ప్రశంసాపాత్రము. సర్వశక్తిమంతుఁ డవు. ధర్మసంస్థాపన రూపసన్మార్గమందు సుస్థిరుఁడవు. ఇట్టి నీ వీరీతిఁ బలుకుటలో నచ్చెరు వేమున్నది? నీయంతరాత్మకే కాక తీవ్రదండనమున వధింపుమన్న యీనా యంతరాత్మకుంగూడ విభీషణుఁడు పరిశుద్ధుఁడే యని విదితమగుచున్నది. మఱియు హనుమంతుఁడు నీవును జూపిన యుక్తులను, మనస్సును దేట పఱచు ముఖవికాసాదిచిహ్నములను గొని యనుమానించుటం బట్టియు, వీని యార్తనాదముచేఁ బ్రకాశితమగు మార్దవ స్వభావమునుబట్టియు, నేను వీని వధింపుమన్నపుడు, నీవు దిగవిడువనన్నపుడు నొక్కరీతిగా నున్న యీతని యునికిని బురస్కరించుకొనియు, బాహ్యాభ్యంతరములందు వీనిం బరి క్షించితిని. కావున శ్రీరామచంద్రా! ప్రాజ్ఞుఁడగు విభీషణుఁడు వేవేగ మాతో సమానముగా నొక్కఁడై యుండుఁ గాక.

మాకెల్ల మిత్త్రుఁడగుంగాక అనియెను. ఆమాటల నాలకించి శ్రీరామభద్రుఁడు విభీషణుని సుగ్రీవుఁడు శ్రీరాముఁడభయ మిచ్చెనన్నమాటం దెల్పి తోడ్కొని రాఁగా నిర్జరేంద్రుఁడు పక్షీంద్రునితోడంబోలె రామచంద్రుఁడు విభీషణునితోఁ గలిసి కొనియెను.

మహాశయులారా ! శ్రీరామావతార సంపూర్ణఫల మును చెల్పు నీఘట్టమునఁ గలవిశేషముల నరయుదము. వైష్ణవ చిహ్నములు లేనిచో భగవంతునికృప గలుగదను నీచుల మాటల కీభాగము పరమశత్త్రువై యున్నదని తేటపడఁగా నానందింతము. మధ్యవైష్ణవులు సర్వథా పాషండు లగుటం జేసి వారి రహస్యార్థములు సాంప్రదాయికములని కల్పించు నీచార్థములు మనకు వలదు. సార మీభాగమున నేమి తేలు ననియే పరిశీలింతము.

"అథ రామః ప్రసన్నాత్మా శ్రుత్వా వాయుసుతస్య హ,
ప్రత్యభాషత దుర్ధర్షశ్శ్రుతవానాత్మని స్థితం." ౧

అని మూలము. "వాయుసుతస్య (వాక్యం) శ్రుత్వా ప్రసన్నాత్మా రామః దుర్ధర్షః శ్రుతవానాత్మని స్థితం ప్రత్యభాషత" అని యన్వయక్రమము. వాయుతనయునివాక్యమును "త్వం ప్రమాణం తు శేషస్య" అన్నదానిని విని ప్రసన్నాత్ముఁడై అనఁగా నంతకు మున్ను చాలకాలము తన చెంత నుండియు స్వమతము నించుకయే నెఱుంగఁజాలక సుగ్రీవుఁ డిట్లు ధర్మ సూక్ష్మవ్యతిరేకముగాఁ బలుకుచున్నవాఁడే యని యాలో చించుచు మహాభక్తుఁడు శాస్త్రవిద్వర్యుఁడు నగుహనుమం తుఁడు తెల్పిన నీతియు "మేముచెప్పఁగా మిగిలినదానికంతయు

నీవే ప్రమాణము"న్న తత్త్వసారము నెఱింగి దయాసాంద్రుఁడై మనసున నున్నదాని నిట్లు తెల్పెను. సుగ్రీవునిమాటలలో నిన్నో నన్నో లక్ష్మణునినో చంపును. ఆదుర్గతికి మనము పాలు గావలసి వచ్చును. అన్నయర్థము నాలోచించియుఁ బ్రసన్నాత్ముఁడే యయ్యెను. ఏల? దుర్ధర్షః=ఎవ్వారిచేతను దిరస్కరింపఁదగనివాఁడు. ఏకాలమునం దేలోకంబునం దెవ్వారును జెనకఁదరంబుగానివాఁడని భావము. కావుననే ప్రసన్నాత్ముఁ డగుట. అనఁగా రావణగూఢచారుఁడు నన్నుఁ జంపునని భీతి నొందుచున్నాఁడే ? ఎంత యజ్ఞానమోహావృతుఁడు సుగ్రీవుఁడని యూహించి యట్టి యనుమానములే లేనివాఁడు కావున సంతోషించెనని భావసారము. శ్రుతవాన్=శాస్త్రముల నెఱింగినవాఁడు. అనఁగా శాస్త్రములన్నియుఁ దన్నే తెల్పుచున్నవన్న విజ్ఞానసంపన్నుఁడని భావము. కనుకనే ఆత్మని స్థితం=మనస్సునందున్నదానిని. అనఁగాఁ దాఁ దెల్పకున్న నెవ్వార లెఱుంగఁజాలరు.

"ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి,
భ్రామయన్సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా."

అన్న గీతావాక్యము ననుసరించి తన మాయచేతనే యందఱుం గప్పుటే యెఱుంగుం గాని తాఁ గప్పఁబడు టెఱుంగఁడని తాత్పర్యము. ఇంతదనుక నెల్లరభావములం గనుంగొనంగోరి తా నూరకయుండి తుదకు హనుమ స్వాశయమును దెల్పఁగా నంతకంటె యుక్తియుక్తముగాఁ దెల్పఁజాలువా రందు లేమి నెఱింగి యత్తఱి స్వాశయమును దెల్పఁబూనెనని భావసారము.

"మమాపి తు వివక్షాస్తి కాచిత్ప్రతి విభీషణం,
శ్రోతుమిచ్ఛామి తత్సర్వం భవద్భిశ్శ్రేయసి స్థితైః." ౨

అని మూలము. భగవంతుఁ డీశ్లోకమునఁ దనకు వసిష్ఠాది మహర్షు లిడిన రామనామమును సార్థకము చేయుచున్నాఁడు. "రమంత ఇతి రామః." అను వ్యుత్పత్తిననుసరించి యీరూపము కనఁబడఁగా నెల్లరు మోదమానమానసు లగుదురు. కాన రాముఁడను పేరు వచ్చెనని వ్యుత్పత్త్యర్థము. తన ప్రశ్నమునకు సుగ్రీవాదులు చెప్పినయభిప్రాయములకు విరుద్ధముగాఁ దాఁ జెప్పఁబూని దానంజేసి వారలనెల్ల నానందింపఁ జేయందలంచి పల్కుచున్నాఁడని భావము. తనవాక్కులను శిరసావహింపఁ జేయునంతటి యామోదమును గల్పింపం దలంచెనని సారము. విభీషణం ప్రతి కాచిద్వివక్షా తు మమాప్యస్తి = విభీషణుని గూర్చి యించుక తెల్పవలయుననునిచ్ఛ నాకును గలదు. అనఁగా విభీషణుని లక్ష్యముగా నుంచుకొని మీకుఁ గొంత విజ్ఞానము కలుగఁ జెప్పవలయు నన్నతలంపు నాకును గల్గినదని భావము. అది ముందే తెల్పఁ గూడదా యనువా రుందురు. ఏదిగాని యప్రస్తుతప్రశంసగాఁ దెలుపరాదు. వినువారలకు శ్రద్ధగలిగియున్నను దెలుపఁబూనినఁ గల్గునని తోఁచినను బెద్దలావిషయము తడయక చెప్పవలయును. అంతియకాని పాత్రముగాఁ దోఁపనితఱి వచింపక యుండుటే యుత్తమము. త్వరపడి చెప్పినను దాన గౌరవహానియే కాని ఫలమేదియుఁ గలుగఁబోదు.

"న శఠాయ న దుష్టాయ నావిశ్వాసాయ కర్హిచిత్,
... ..."

తస్మై ఉపన్యంతి యోగిన్యసోఽనర్థస్సుమహాన్మ నే."

అని సూక్తి కలదు గదా. పాత్రమెఱిఁగి చేసినదానమే ఫలించును. అపాత్రదాన మనర్థదాయకము. జ్ఞానవిషయ మంతయు నిట్లే యుపదేశింపఁ దగును. ప్రస్తుతము శ్రీరామునకు ధర్మసూక్ష్మములను దెలుపు సమయము దొరకినది. సుగ్రీవాదులు పాత్రులే. జిజ్ఞాసువులు. భక్తిపరాయణులు. శ్రీరామునం దత్యంతాదరము గలవారు. కాని యెట్టివారలకును సమయోచితముగాఁ దెలుపఁదగునే కాని వేఱువిధముగ నది పనికిరాదు. దానికి నర్హమగుకాలమునందుఁ గర్మమే యుపదేశకులను జెంతకుం జేర్చును. లేక శ్రోతల వారికడ కేఁద్చుకొనిపోవును. దానిశక్తియే వీరిశక్తి యించుకంతయు లేదు. కాన నాకాలము సకాలమని తోఁచినందున రామచంద్రుఁడు నాకును దెలుపవలయుననునిచ్ఛ కలదనియె. అంతమాత్రమున మానక శ్రేయసి స్థితైర్భవద్భిః శ్రోతుమిచ్ఛామి= మాశ్రేయస్సునం దాసక్తి గలవారుగాన మీచే నాపలుకులు వినఁదగినవి. మాకుఁ బ్రాణముల నిచ్చిరైన మేలుచేయఁ బూనినవారలు గాన నట్టి మీరు నాపలుకుల నాలకింపవలయునని భావము. గురుశిష్యమర్యాద యిందు సూచింపఁబడినది. తమయాశయముల నెల్ల గురువుకడ విన్నవించి వానికిఁ దగినట్లు శిష్యులసంశయములఁ దొలఁగించి మేలు గలుగునట్లు గురువు వచింపవలయుననియు, నాయుపదేశమును శిష్యులు దలలఁ దాల్పవలయుననియు సారము. ఇదియే గురుశిష్యులకుఁ బరస్పరమర్యాద యని మన మెఱుంగవలయును. శిష్యుఁడు కోరినట్లు గురు వుపదేశింపరాదనియు నతని కెద్దాన మేలు గలుగునో యతని యోగ్యత

యెంతయో వానినెఱింగి తదుచితముగాఁ దెలిపి కృతకృత్యు నిగ నొనరింపవలయుననియు భావము. స్వర్ణదానము సచ్ఛిష్యులగుటయుఁ దదభావమున వారయోగ్యు లగుటయు నిప్పటికాలపు టాచారములని గ్రహించి వాని వీటఁబుచ్చి ప్రాచీనమర్యాదల నాదరించి సద్గురువుల నాశ్రయించి తదుపదేశమున భగవంతు నారాధించుపద్ధతిని జక్క నెఱింగి యట్టు లొనరించి తరింపవలయు ననునీతి నిద్దానినుండి మనము నేర్చుకొనందగు.

"మిత్రభావేన సంప్రాప్తం న త్యజేయం కథంచన,
దోషో యద్యపి తస్య స్యాత్సతామేతదగర్హితం." 3

అని మూలము. మిత్రభావేన సంప్రాప్తం=మనస్సున మిత్రభావములేక శత్రుభావమే యున్నను మిత్రత్వము నభినయించి వచ్చినను, అని యర్థము. అట్టివానిని గ్రహింపవచ్చునా యన్న నట్టివానిని శరణాగతుని వదలిపెట్టను ఇదియె నా నియమము. దుష్టనిగ్రహము శిష్టపరిపాలనము రాజధర్మములు. దుష్టులందఱు శిక్షించుకాలమున శరణాగతులే యైనచో వారిని గాపాడవలసియుండును. అపుడు రాజ్యపాలన మెట్లు సాగునని ప్రశ్నింపవచ్చును అని తానే శంకించుకొని సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. వానియం దెంత దోషముండినను గ్రహింపఁదగినవాఁడే. అట్టివానిని గాపాడుట సాధుసమ్మతమే గాని విరుద్ధము గాదు. ఆపక్షమున దుర్మార్గశిక్షణమునకు బదులు రక్షణమే యగును గదా యనవచ్చును. ఇఁక ధర్మమునకు స్థల మెక్కడనున్నది? అనఁగా సమాధాన మిట్లు గ్రహింపవలసి యుండును. శరణాగతిని గోరవలయు ననుబుద్ధి పొడము

టయే యొక పుణ్యవిశేషము. ప్రాయికముగా నెల్లర కది పొడ మదు. దౌష్ట్యము తొలఁగుట కది యొక త్రోవ. శత్రువును శరణాగతి నెందఁగోరిరని యూహించిన నది తేటపడఁగలదు. విరోధము మనసునఁ బాదుకొని మఱింత వానిం గుమార్గ మునఁ బ్రవర్తింపఁజేయఁ దలంచుచుండును. దానిని దొలఁ గించు సత్కర్మఫలములు రానున్నతఱి నది యించుక విరళ మగును. అపుడు సత్కర్మవాసనలు పైపయిం గ్రమ్మును. ఇవి రాఁగా నసత్కర్మవాసనలు తొలఁగిపోవ నారంభించును. ఆస్థితి యం దుండువాఁడే శరణాగతి రూపధర్మము నాశ్రయించును. ఆధర్మము తుదముట్టి నహంకారము నడఁచును. దాన వాఁడు బాగుపడును. కొంద ఱద్దాని నభినయించువా రుందురను టయు నిజమే. అట్టివారిని ధర్మమునే యాశ్రయించి రక్షించి నచో నతనికి హానిగలుగదు. వానికపటమే హాని గల్గించును.

"మద్యైవై తే నిహతాః పూర్వమేవ,
ఉద్ధరేదాత్మనాత్మానం నాత్మానమవసాదయేత్,
ఆత్మైవ హ్యాత్మనో బంధురాత్మైవ రిపురాత్మనః,
బంధురాత్మాత్మనస్తస్య యేనాత్మైవాత్మనా జితః,
అనాత్మనస్తు శత్రుత్వే వర్తేతాత్మైవ శత్రువత్."

అనువాక్యములే వీనికి శరణములు. శ్రీరామమూర్తి యీవిష యమునే స్పష్టపఱచెను. "సతామేతదగర్హితమ్" అని. శ్రీరా ముని వ్రత మెట్టిది? గుణదోషములు పరిశీలింపక శరణాగతుఁడు శత్రుత్వమును దాఁచి మిత్రత్వము నభినయించి వచ్చినను గాపాడవలయుననియే.

"తస్మాదపి వధ్యం ప్రపన్నం న ప్రతిప్రయచ్ఛంతి."

అని శ్రుతి విధించుచున్నది కదా. కనుక శ్రీరామునాశయమే శ్రుతియని మనము నమ్మవలయును. ఈఘట్టమునుండి తెలిసికొనఁదగినవిషయ మేది? ఎట్టిశత్రుత్వము మది నెలకొనియున్నను గర్మానుసారము మిత్రత్వము పొడసూపునేని యట్టివాఁడు రక్ష్యుఁడే కాని పరిత్యాజ్యుఁడు కాఁడు. మిత్రత్వమున సత్కర్మఫలానుభవసమయము సమీపించినదనియుఁ గ్రూరకర్మఫలము నశింపనున్నదనియు సారము.

''సుదుష్టో వాప్యదుష్టో వా కిమేష రజనీచరః,
ఈదృశం వ్యసనం ప్రాప్తం భ్రాతరం యః పరిత్యజేత్. ౫
కో నామ స భవేత్తస్య యమేష న పరిత్యజేత్,''

అని మూలము. ఇవి సుగ్రీవునివాక్యములు. ఇవి లోకసామాన్యధర్మబోధకము లనవలయును. వీనియం దొక్కనీతి కలదు. అది పరిగ్రాహ్యమే. వ్యసనములందు నెవ్వారిని వదలఁగూడదు. అందును విశేషించి భ్రాతృజనముల వదలరాదు. అట్టితఱి వారిని వదలువాఁ డెవ్వానినే వదలును. వానిని నమ్మరాదు. అనునదియే యిందలి నీతి.

''వానరాధిపతేర్వాక్యం శ్రుత్వా సర్వానుదీక్ష్య చ. ౬
ఈషదుత్స్మయమానస్తు లక్ష్మణం పుణ్యలక్షణం,
ఇతి హోవాచ కాకుత్స్థో వాక్యం సత్యపరాక్రమః.'' ౭

అని మూలము. తన వాక్యమునకుఁ బ్రతికూలముగా సుగ్రీవుఁడు ధర్మము తెలుపఁగా విని శ్రీరాముఁ డందున్నమంత్రులలోనగు పెద్దలం గాంచి చిఱునవ్వు మోమునం గానఁబడం జేసి లక్ష్మణుని గాంచి యిట్లు పలికెనని తాత్పర్యము ప్రాయికముగాఁ

ప్రభువులకుఁ దమమాట కడ్డము చెప్పిన మహత్తరకోపము గల్గును. అది వారికి నైజము. స్మితపూర్వాభిభాషియగు శ్రీరాముని కపుడు నవ్వువచ్చెను. ఏల? నాకుంగల యనుపమ పరమ శక్తిని శరణాగతరక్షణప్రవర్తనమును సుంతయేఁ దెలియక పలికినాఁడు. అంతియగాని నామాటను బూర్వపక్షము చేయ వలయుననుతలంపునఁ గాదు. కావున నీతనికి నాశక్తిని దెలిపి, ధర్మసూక్ష్మముల నెఱింగింతునని సంతసించి దానిని జిఱునవ్వునఁ గనఁబడఁజేసి యెల్లరు విన లక్ష్మణునితో నిట్లు పలికెను. "మమ పరమశక్తిం శరణాగతసంరక్షణవ్రతం చ సమ్యగపరిజ్ఞాయ" అని గోవిందరాజులును, "మమ పరమాం శక్తిం శరణాగత సంరక్షణవృత్తం చ సమ్యగపరిజ్ఞాయ" అని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి. దీని సారమేమి?

"త్రిభిర్గుణమయైర్భావై రేభిస్సర్వమిదం జగత్,
మోహితం నాభిజానాతి మామేభ్యః పరమవ్యయం. ౧౩
దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా,
మామేవ యే ప్రపద్యంతే మాయామేతాం తరంతి తే." ౧౪

అధ్యాయము. ౭

"ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి,
వికారాంశ్చ గుణాంశ్చైవ విద్ధి ప్రకృతిసంభవాన్. ౧౯
పురుషః ప్రకృతిస్థో హి భుంక్తే ప్రకృతిజాన్ గుణాన్,
కారణం గుణసంగోస్య సదసద్యోనిజన్మసు." ౨౧

అధ్యాయము. ౧౩

"యద్యహంకారమాశ్రిత్య న యోత్స్య ఇతి మన్యసే,
మిథ్యైష వ్యవసాయస్తే ప్రకృతిస్త్వాం నియోక్ష్యతి." ౫౯
అధ్యాయము. ౧౮.

అను నీగీతావాక్యములు,

"త్రయాణాం దేవానాం త్రిగుణజనితానాం తవ శివే
భవేత్పూజా పూజా తవ చరణయోర్యా విరచితా,
తథాహి త్వత్పాదోద్వహనమణిపీఠస్య నికటే
స్థితా హ్యేతే శశ్వన్ముకుళితకరోత్తంసమకుటాః. ౨౫
సుధామప్యాస్వాద్య ప్రతిభయజరామృత్యుహారిణీం,
విపద్యంతే విశ్వే విధిశతమఖాద్యా దివిషదః,
కరాళం యత్క్ష్వేళం కబళితవతః కాలకలనా,
న శంభోస్తన్మూలం తవ జనని తాటంకమహిమా." ౨౮

అను నీ శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదాచార్య ప్రతిపాదితసౌందర్య లహరీప్రసాద భూతశ్లోకములు పరిశీలించిన నేది తేలునో ఆభావమునే వ్యాఖ్యాతలు తెల్పిరని మన మూహింపవల యును. ఏమని యాయూహా? అనఁగా వినుఁడు. రావణుఁడు మహాపాపి యని విభీషణుఁడు తలఁచెను. విభీషణుఁడు శత్రు పక్షమువాఁడని సుగ్రీవుఁడు తలంచెను. మఱికొందఱు నట్లే తలంచిరి. నిక్కమగునూహ యెవరికి నిందుఁ బొడకట్టలేదు. నాదగు పరమశక్తి లంకానగరమునందు సీతారూపము గలదిగ నటించుచున్నది. ఆదేవితలంపులే ఫలించును. నేననఁగా నిమిత్త మాత్రుఁడనే. విభీషణుఁడు వచ్చినఁగాని కొన్నిపనులు కానే రవు కాననే యాదేవి పురికొల్పి యిటవురను వేఱుచేసినది.

ప్రకృతిని మీఱువాఁడుగాని మీఱఁగల నన్నువాఁడుగాని యేకాలమున నేలోకమున నుండఁడు. తదతీతుఁడ ననఁగా నే నొక్కఁడనే. అతీతుఁ డనఁగా నాయందా ప్రకృతి యవస్థాంత రమున లీనమగును. ఇపుడు నేనా మహాప్రకృతికి లోఁబడియే యున్నాఁడను. ఈవిషయము నేమాత్రము నీవానరు లెఱుం గరు గదా! ఇది తెలుపరాదు. తెలుపఁ దగినదానినే తెల్పెద. దాన నీతి పట్టుపడంజేసెదనని తలంచి చిఱునవ్వు గనఁబఱచె నని సారము.

"అనధీత్య చ శాస్త్రాణి వృద్ధానునుపసేవ్య చ,
న శక్యమీదృశం వక్తుం యదువాచ హరీశ్వరః. ౧
అస్తి సూక్ష్మతరం కించిద్యదత్ర ప్రతిభాతి మే,
ప్రత్యక్షం లౌకికం వాపి విద్యతే సర్వరాజసు." ౯

అని మూలము. సుగ్రీవునినుడులఁ బ్రశంసించి దానినిమించిన విశేషశాస్త్రమును జెప్పఁబూనెను.

"సమోహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహం.
అపి చేత్సుదురాచారో భజతే మామనన్యభాక్,
సాధురేవ స మంతవ్యస్సమ్యగ్వ్యవసితో హి సః."

అను నీగీతావాక్యములు శ్రీరామవాక్కుల సారములే యన వలయును. తాను సర్వసముఁడు గాన దాని నెల్లరకుఁ దెలుపఁ బూని సర్వసమ్మతమగునట్లు తెలుపఁబూనెను. సుగ్రీవునిమాటలు శాస్త్రజ్ఞులు చెప్పఁదగినవియే. పెద్దల సేవింపనివాఁడు చెప్పఁ జాలఁడు. సాంప్రదాయకము లనునర్థములు కొన్ని గలవు.

అవి కల్పితములు గావు. శాస్త్రమర్యాదల ననుసరించి చెప్పు చుండునవి, సమయోచితములు నగు. "సైంధవమానయ" అని భోజనసమయమున నొకపండితుఁ డడుగఁగాఁ జెంతఁగూరు చున్న గృహస్థుపు లేచిపోయి గుఱ్ఱమును దెచ్చెనఁట. దానిం గాంచి పంక్తిం గూరుచుండి భుజింపనున్న వేఱొకబ్రాహ్మణుఁడు గుఱ్ఱమును జూచి నవ్వి పాండిత్యమున కానందించి లవణము తెచ్చి వడ్డింపుమని గృహిణికిం దెల్పఁగా నట్లుచేయ నాపండిత గృహస్థువు సిగ్గుపడియెనఁట. అట్టిదానికే సాంప్రదాయకార్థ మందురు. అంతియకాని శిష్యవిత్తాపహర్తలు చెప్పునట్టివి కావు. మఱియు నొక్కొక్క శాస్త్రమం దొక్కొక్కపదమున కొక్క యర్థముండును. అది తత్ప్రవిష్టునకుఁదప్ప నితరులకుఁ దెలియదు. ఆగమశాస్త్రమునందు "శిరసాహోమః"అని యున్నది. శిరస్సుచే హోమమని యర్థము చెప్పరాదు గదా. అందు నొకయర్థము విధింపఁబడియుండును. దానినే చెప్పవలయు. అట్టివానినే సాంప్రదాయకార్థము లందురు. ఆవిషయమునే శ్రీరాముఁడు పెద్దలసేవింపనివాఁడు తెలుపఁజాలఁడని తేటపఱచెను. ఇట్లు రాముఁడు పలుకఁగనే సుగ్రీవాదులకు మహాసంతోషము గలిగియుండుననుటకు సందియములు లేవు. వానిని రాముఁ డంగీకరించునను భావము కూడఁ దోఁచియుండును. స్వాశయ మును రాముఁడు తెలుపఁగా వారిమనస్సులు సంతోషించిన వగుటంబట్టి యంతకంటె నీరామవాక్యము విశేషవిధి ననుస రించి నీతిసారమని వారు గ్రహింప ననువుపడును. కనుకనే "సత్యం బ్రూయాత్ప్రియం బ్రూయాత్" అని మనువు విధిం చెను. భగవద్వాక్యములు శ్రవణసుభగములు మనోరంజక

ములు నగునట్టివి గదా. ఏలయనఁగా నామహాత్మునకు ద్వేష్యుఁడు ప్రియుఁడును వేరు. సమబుద్ధిగలవాఁడు కదా. ఇట్లు సుగ్రీవు వాక్యములఁ బ్రశంసించి యెల్లర సంతుష్టులఁ గావించి స్వాభిప్రాయమును దెల్పి యందఱ నంగీకరింపఁజేయఁ బూనెను. సుగ్రీవప్రోక్తము సూక్ష్మధర్మమే. కాని సూక్ష్మతరధర్మము మఱొక్కటి కలదు. అది క్రొత్తదియుఁ గాదు. అనుభవసిద్ధము. ప్రత్యక్షముగాఁ గనఁబడునదియు నయి యున్నది. అట్టిది రాజధర్మములలో నొకటిగఁ బరిగణింపఁబడునని తెల్పెను. సుగ్రీవుఁడు తెల్పినదియు సూక్ష్మధర్మమే. దానికి మించిన సూక్ష్మతరధర్మ మున్నదనుటం జేసి యద్దాని వినవలయునను కుతూహలము కల్గును గాని నామాట యేటిపాలుఁ జేసి తనమతమును సిద్ధాంతము చేయఁ బూనినాఁడు కదా యను భావము తోఁపదు. ఇదియే రామునియందుఁ గల గొప్పశక్తి. ఏమి వచించునో వినవలయునను కుతూహలము కలవారయి సుగ్రీవాదు లుండఁజేసి శ్రీరాముఁ డిట్లు పల్కుచున్నాఁడు.

"అమిత్రాస్తత్కులీనాశ్చ ప్రాతివేశ్యాశ్చ కీర్తితాః,
వ్యసనేషు ప్రహర్తార స్తస్మాదయ మిహాగతః. ౧౦
అపాపా స్తత్కులీనాశ్చ మానయంతి స్వకాన్ హితాన్,
ఏష ప్రాయో నరేంద్రాణాం శంకనీయస్తు శోభనః." ౧౧

అని మూలము. ఈయుపదేశసార మేమి? శత్రుత్వమిత్రత్వములు నైసర్గికములు గావు ధనమూలములు. వాని నెఱింగిన వాఁడే ప్రాజ్ఞుఁ డనంబడు. ఎవనిధనము తనకు లభించుననునాశ యెవ్వానికి లేదో వాఁ డాతని ద్వేషింపఁడు కదా. అదికల వాఁడే వానిపై ద్వేష మూనును. దీనిభావ మేమి? ధన

మూలము శత్రుత్వమనియే తేలినది. అట్టిధనము తుచ్ఛమని భావించువాఁడె కదా జ్ఞాని యనంబడు. పక్షులయందు దారేషణము పశువులయందుఁ బుత్త్రేషణము మానవులయందు ధనేషణము తాండవమాడుచుండునని పెద్ద లందురు. "భార్యా దుఃఖం పునర్భార్యా" అని కొందఱు. భార్య మృతి కాఁగా నావగపు మరల భార్య వచ్చినంతదనుకనని దాని యర్థము. అనఁగాఁ బక్షుల కెట్లు దారేషణము కలదో మానవుల కట్టులది లేదని భావము. ధనముం గోరి భార్యను బ్రేమింతురని దానిసారము. కనుక నే మానవులు ధనము గోరి మఱొకరితో ద్వేషింతురు. దాని నాశించియే ప్రేమింతురు. ఇది ప్రధాన గుణము. ధనము గోరనివారు లేరని కాదు. బాహుళ్యమున నది తాండవించుచుండునని తాత్పర్యము. రాజులకమిత్రులు జ్ఞాతులు, ప్రక్కనున్న దేశములఁ బాలించువారు నగుదురు. వీరు సమయము గనిపెట్టియుండి వ్యసనములు రాఁగా వారిని బైఁబడి ప్రహరింతురు. ఇందులకుం గారణము ధనమే కాని వేఱుగాదు. కావుననే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదాచార్యులు గారు "అర్థమనర్థం భావయ నిత్యం నాస్తితతస్సుఖలేశస్సత్యమ్, పుత్త్రాదపి ధనభాజాం ప్రీతిస్సర్వత్రైషా విహితా రీతిః." అని బోధించిరి. ఇవ్విభీషణుఁడు వ్యసనమునందుఁ బ్రహరించు జ్ఞాతి యగుటంజేసి వ్యసనగ్రస్తుఁ డగురావణుని బ్రహరించుటకై మనచెంతకు వచ్చినాఁడు. కానఁ బరిగ్రాహ్యుఁడే. జ్ఞాతులైనను బాపాత్ములు కానిరాజులు తమకు విహితు లగుజ్ఞాతులను గారవింతురు. అట్టి నిష్కల్మషాత్ములంగూడఁ బాపభూయిష్ఠ మగుటంజేసి లోకము శంకించుచుండును. అని రాముఁడు తెలి

పెను. పాపులగువారే గుణాగుణములం బరిశీలింపక యం
జేని శంకింతురనియు సాధుమతు లట్లుగాక శరణాగతులఁ బ
గ్రహింతురని స్వాశయమును దేటపఱచెనని మనము గ్రహింప
వలయును. లోకము పాపైకదృష్టి గలదియేగాని గుణైకదృష్టి
కలది గాకున్నను గుణదృష్టియుఁ గాదనునీతిని నేర్చుకొన
వలయును.

"యస్తు దోషస్త్వయా ప్రోక్తో హ్యాదానేఽరిబలస్య చ,
అత్ర తే కీర్తయిష్యామి యథాశాస్త్రమిదం శృణు. ౧౨
న వయం తత్కులీనాశ్చ రాజ్యకాంక్షీ చ రాక్షసః,
పండితా హి భవిష్యంతి తస్మాద్గ్రాహ్యో విభీషణః. ౧౩
అవ్యగ్రాశ్చ ప్రహృష్టాశ్చ న భవిష్యంతి సంగతాః,
ప్రవాదశ్చ మహానేష తతోఽస్య భయమాగతం. ౧౪
ఇతి భేదం గమిష్యంతి తస్మాద్గ్రాహ్యో విభీషణః,"

అని మూలము. శత్రుపక్షము పరిగ్రాహ్యమే కాదని వచించిన సుగ్రీవోక్తికి శాస్త్రహితముగా సమాధానము చెప్పఁబూని శ్రీరాముఁడాతని సంతుష్టుని జేయుచున్నాఁడు. సుగ్రీవా! నీవుచూపిన దోషములోనే గుణమున్నది. శాస్త్రదృష్టిం బరికించిననే యది కనఁబడును. అద్దానిని దృష్టియగునట్లు వినిపింతు. మనము రాక్షసవంశజనితులము గాము కదా. పార్శ్వదేశములవారము కూడఁ గాము. కనుక వీఁడు మనల సమయముఁ గనిపెట్టి కొట్టువాఁ డెట్లగును? అంతియ గాదు. రాజ్యకాంక్షి కదా వీఁడు. మన సాయమున దానిం బడయఁ గోరువాఁడు మనకెట్లపకార మొనర్చును? రక్కసులు మూర్ఖులు గాన నింత విమర్శింపఁగలరా యని యందువేమో వానరేంద్రా!

అది పొరపాటు సుమీ. అనేకులు పండితులు రాక్షసులం డున్నారు. కనుక వీఁడు పండితుఁడే. పరిగ్రాహ్యుఁడే యగును. రక్కసులందఱు క్రూరులు గారు. అందుఁ గొందఱే ప్రాక్కర్మమున ననుసరించి క్రూరులుగా మార్పునొందుదురు. జన్మమునఁ క్రూరత యలవడదనియుఁ,గర్మసంగతినే యది యలవడదనియు భావము. కొంతకాలము మహాక్రూరులుగా నుండి మరల మహాసాధువు లగువారును గలరు. ఎట్లది సంగత మనరాదు. దుష్కర్మము నశింపఁగా సత్కర్మము ఫలమీయఁ బూనఁగా మనస్సు మార్పునొందును. అది యుపదేశాదులు లేకయే మాఱును. ఒకప్పు డవి యున్నను మాఱదు. కావుననే ప్రయత్నసాధ్య మదికాదనియుఁ గర్మముననే కలుగఁదగినదనియు సారము ఎప్పుడట్టిమార్పు గలుగునన వలనుపడదు. బ్రహ్మాదులకే నది యగోచరము. కావుననే "గహనా కర్మణో గతిః" అన్నమాట భగవత్ప్రతిపాదిత మయ్యెను. ఇందలిసార మిది. మనదృష్టి కెయ్యది దోషముగాఁ గనఁబడునో యది వాస్తవముగా దోషము కాక యుండవచ్చును. అట్టిదానిని బెద్దలు గుణముగాఁ దెల్పినపుడు గ్రహింపవలయు. జాతినిబట్టి క్రూరత్వసౌమ్యత్వములు నిశ్చయింపరాదు. వారివారి కర్మము ననుసరించి యవి యలవడును. మనకు నొకనిధనముపై నాశ లేనియెడల వాఁడు మనల ద్వేషింపక మైత్రి నెఱపును. ద్వేషబుద్ధి లేనివారు కలిసియుండఁ గోరుదురు. ఆసంగతి స్థిరమైనది. అను నీతు లీఘట్టమునుండి గ్రహింపఁదగినవి.

"న సర్వే భ్రాతరస్తాత భవంతి భరతోపమాః. ౧౫
మద్విధా వా పితుః పుత్త్రాస్సుహృదో వా భవద్విధాః,

ఏవముక్తస్తు రామేణ సుగ్రీవస్సహలక్ష్మణః." ౧౮

అని మూలము. "అనృతం నోక్తపూర్వం" అన్న ప్రతిజ్ఞను శ్రీరాముఁడు చెల్లించుచున్నాఁడు ఆత్మప్రశంసాదోష మిందులేదు. ఆత్మప్రశంస సత్యమే యగునేని దాన ఫలమొందు నాశ లేదేని, దాన నితరులకు గుణపాఠము చెప్పుతలంపు గలుగునేని దోష మదికాదు.

"స్వగుణావిష్క్రియా దోషో నాత్ర భూతార్థశంసినః,
అపిత్వనియమో దృష్టస్తథాత్వన్యైరుదీరణాత్." అని దండి.

సుగ్రీవా! ఎందఱకో తమ్ములు గలరుగాని వారు భరతుని వంటివారు కారు సుమీ. ఎందఱకో తనయులు కలరుగాని నావంటివారు కారు సుమీ. సుహృదు లెందఱకో కలరు గాని నీవంటివా రుండరు సుమీ. అనఁగాఁ దండ్రి యిచ్చిన రాజ్యము లభింపఁగా దానిని వదలుకొని వనములనున్న నాకడ కరుదెంచి యిది నీది నాదిగాదు. రమ్ము చేకొనుమని భరతుఁడు ప్రార్థించెను అట్టిసోదరుఁ డెందైన నుండునా? పదునాలుగు వర్షములు కొలఁదినెలలు తక్కువఁగా నిద్రాహారములు లేక పాదసేవచేయు లక్ష్మణునేల పేర్కొనలేదనరాదు. రాజ్య ప్రాప్తి యనుపరీక్ష సౌమిత్రికి లేదు కదా. అట్టి స్థితియం దెట్లుండునని పరీక్షింపవలయుఁ గాని యితర కాలములఁ బరీక్షించి లాభమేమి? జ్యేష్ఠునకే రాఁదగినది రాజ్యము. అట్టిది రానున్నపుడు తండ్రిమాటవలన దాని మాని నిరంతరకష్టా యములగు నడవులనుండ వచ్చు నావంటి కొడుకులును లేరని మెను. చిరకాలత్యక్తరాజ్యసుఖముల వదలి యెంత కఠి ోక్తుల లక్ష్మణుఁడు తూలనాడినను బరిగణింపక మాకుఁ

ప్రాణము లర్పింప వచ్చితివి. నీవంటిసుహృదు లుందురా యని తెలియంజెప్పెను. విషమకాలముననే గుణాగుణపరీక్ష తేట పడును. అట్టితఱి నిర్మలుండైనంగాని ప్రశంసాపాత్రుండు కాండని భావము.

"సుదుష్టో వాప్యదుష్టో వా కిమేష రజనీచరః. ౨౨
సూక్ష్మమప్యహితం కర్తుం మమాశక్తః కథంచన,
పిశాచాన్ దానవాన్ యక్షాన్ పృథివ్యాం చైవ రాక్షసాన్. ౨౩
అంగుళ్యగ్రేణ తాన్ హన్యామిచ్ఛన్ హరిగణేశ్వర,"

అని మూలము. సుగ్రీవుండు మరలం దనకు హితముం దెలుపుచు విభీషణుని వదలిపెట్టుమనంగా రాముం డాతని భీతిని మాన్పం దలంచి తనశక్తిని దేటపఱచుచున్నాండు. వానరేంద్రా! ఈవిభీషణుండు మహాదుష్టుండు గాని యదుష్టుండే కాని మన కేల? నాకు నావారలకు రవంతయే నపకారము చేయంజాలండు. పిశాచాదులు క్రూరజాతులు గలరు. వారినెల్ల నంగుళ్యగ్రమున నొక్కక్షణముననేం గోరుదునేం జంపుదును. అనంగా శ్రీరాముని భావమేమి?

"కాలోఽస్మి లోకక్షయకృత్ప్రవృద్ధో
లోకాన్ సమాహర్తుమిహ ప్రవృత్తః,
ఋతేఽపి త్వాం న భవిష్యంతి సర్వే
యేఽవస్థితాః ప్రత్యనీకేషు యోధాః."

అను గీతావాక్యము ననుసరించి సంకల్పమాత్రమున వీరినెల్ల వధింతునని భావము.

"జగత్సూతే ధాతా హరిరవతి రుద్రః క్షపయతే
తిరస్కుర్వన్నేతత్స్వమపి వపురీశస్తిరయతి,

సదా పూర్వస్సర్వం తదిదమనుగృహ్ణాతి చ శివ
స్తవాజ్ఞామాలంబ్య క్షణచలితయోర్భ్రూలతికయోః." ౨౪

అని శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదాచార్యులుగా రనుగ్రహించి యున్నారు. కనుబొమలు కదలించినమాత్రమున సృష్టి స్థితి లయ కార్యములు సాగుచుండును. అట్టి పరాశక్తి నాయందభేద రూపమున నున్నది. కాన నితఁడు కాఁడు. ఎవ్వరైన నన్ను ననేల? నా యాశ్రితులను గూడ నేమియుఁ జేయఁజాలరు. కనుక నిర్భయుఁడవు కమ్మని సుగ్రీవుని భీతిఁబాప బీరములు పలికెను. అంగుళ్యగ్రమున వారి వధింతుననుటం జేసి శస్త్రాస్త్రాదులక్కఱలేక వధింతునన్న భావము సూచితము. "కరాంగుళి నఖోత్పన్న నారాయణ దశాకృతిః" అన్న ప్రమాణము లున్నవి కదా. భగవంతునియిచ్ఛయే సకలబ్రహ్మాండముల సృజించు చుండ నీతుచ్ఛరాక్షసుల వధించుట యేపాటిపని? ఇదియు నాత్మస్తుతి కాదనియు, సుగ్రీవమనస్సంశయవిచ్ఛేదనార్థము చెప్పఁబడిన పలుకులని యెఱుంగందగు.

"శ్రూయతే హి కపోతేన శత్రుశ్శరణమాగతః. ౨౪
అర్చితశ్చ యథాన్యాయం స్వైశ్చ మాంసైర్నిమంత్రితః,
సహితం ప్రతిజగ్రాహ భార్యాహర్తారమాగతం. ౨౫
కపోతో వానరశ్రేష్ఠ కింపునర్మద్విధో జనః,

అని మూలము. మున్నొకబోయ చలిచే బాధింపఁబడి యొక వనస్పతి కడకు రాఁగా నందున్న పావుర మాతనికి శీతబాధా నివారణము లోనగుకార్యములచే నుపకార మొనర్చెను. న్యాయమురీతి నతిథిసత్కారముల నొనర్చెను. క్షుద్బాధకలిగిన దని తెలుపఁగాఁ దనమాంసముల నొసంగి సుగతికిం బోయెను.

వాఁడెవఁడని ప్రశ్నింతువో దానికి నుపకారి గాఁడు. ఆ పాపుఁడము భార్యను హరించినవాఁడు. అది తెలిసియు ననఁగా వానివలలోఁ జిక్కి తనభార్య యున్నదని యెఱింగియు శరణాగతుఁ డన్నకారణమున నాపక్షి వానిం జేకొని యంతటియుపకార మొనరించినదే. ఇఁక నావంటిమానవుఁ డద్దాని మాని నచో వచింపవలసిన దేమి? అని కథాసారము. అతిథిపూజయే గాక శరణాగతునియందుఁగల గుణాగుణములను బరిశీలింపక యాదరింపవలయుననియు, నయ్యది యనంతపుణ్య మొసంగు ననియు నిందలి నీతి. పక్షులకు ధర్మము లెవ్వి? యని ప్రశ్నించిన బదులువచింప వలనుపడదు. సామాన్యధర్మములే యెల్ల ప్రాణుల కుపయోగించుననియే వచింపవలయును. పాపాత్ముల నిల్లు చేర్పరాదనియు, వారి నతిథులనుగా భావింపరాదనియుఁ బ్రమాణములు గలవు. తనకుటుంబమునకు నునుచుకొని మిగిలినదానినే ధర్మము చేయవలయునని మఱికొన్ని ప్రమాణములు తెలుపుచున్నవి. ఇందు ననుష్ఠేయ మెద్ది? అను ప్రశ్నము చేయువా రుండకపోవుదురా? సమాధాన మేమి? ధర్మములు బహువిధములు. అందఱకు నన్నియు ననుష్ఠేయములు గావు. అనఁగా శక్యములు గావని భావము. ఒక్కని కొక్క ధర్మమునందే యతిశయప్రీతి యుండును. ఎన్నికష్టములు కలిగినను లెక్కింపక వాఁ డద్దాని నాశ్రయించి వదలక యుండును. దాన శాశ్వతకీర్తి కలుగును. వేఱొకఁ డద్దాని నంగీకరింపక యింక నొకధర్మము నాశ్రయించును. ఇతరధర్మాశ్రయణము వారికి ననువుపడదు. తనశరీరము నిచ్చియైనం బరులను బోషించి యాపదనుండి తప్పించిన ముక్తి కలదన్నదియు

శాస్త్రము. "స్వయం తీర్ణః పరాన్ తారయతి" అన్నదియు శాస్త్రమే. ఆత్మహత్య మహాపాపమన్నదియు శాస్త్రవాక్యే. ఇంకొక్కదానికి వేఱొకటి విరోధముగ నుండును. ఎవ్వరి కేది ప్రాక్కర్మానుసారము రుచించునో యది వారి కనుష్ఠేయమని తోఁచు. ఆతఁ డద్దాని నవలంబించి సాగించును. అతని యితర కార్యము లితరుల కన్యాయ్యములుగఁ దోఁచును. కాని యతఁ డప్పలుకుల లెక్కింపక తనపట్టినపట్టును వదలక యాచరించు చుండును. దాననే పరాత్పరుఁ డానందించి యాతని శ్రద్ధను మెచ్చి ముక్తి ననుగ్రహించును. కనుక బహుద్వారములగు ధర్మములను సర్వజను లేకరీతి నాచరింపఁజాలరు. ఇతరుల కతని వృత్తి యధర్మముగాఁ దోఁచినను బాధ యుండదు. హరిశ్చంద్రునివర్తనమునందు భార్యావిక్రయణ మశాస్త్రమని యట్టి యధికార మారాజునకు లేదని యాక్షేపింతురు. అందులకుఁ గొన్ని ప్రమాణములు చూపుదురు. కాని యామహారాజు సత్యశ్రద్ధచేతను దానినే భగవద్రూపముగా భావించి యారాధించుటం జేసియు శాశ్వతకీర్తియు నిరుపమానపరమ పదము లభించినట్లు పురాణములు వాకొనుచున్నవి. కావున నెవరి కేధర్మమున నిష్టము కలదో వాఁ డద్దానిని మాత్రమే యాశ్రయించి లోపములేకుండ నాచరించిన భగవదనుగ్రహ మునకుఁ బాత్రుఁ డగుననుట సమంచితమార్గమనుట నిర్వివాదాంశము.

"ఋషేః కణ్వస్య పుత్రేణ కండునా పరమర్షిణా. ౨౬
శృణు గాథాం పురా గీతాం ధర్మిష్ఠాం సత్యవాదినీం,
బద్ధాంజలిపుటం దీనం యాచంతం శరణాగతం. ౨౭

న హన్యాదానృశంస్యార్థమపి శత్రుం పరంతప,
ఆర్తో వా యది వా దృప్తః పరేషాం శరణాగతః. ౧౮
అరిః ప్రాణాన్ పరిత్యజ్య రక్షితవ్యః కృతాత్మనా,"

అని మూలము. ఇందలి నీతిసార మేమి ? దీనుఁడైకాని లేక వంచకుఁడైకాని వచ్చి చేతులు జోడించి శరణు వేఁడినయెడల వాఁ డంతకు ముందు శత్రువని మహాపకార మొనర్చెనని తలంచి వానిని వధింపరాదు. తనప్రాణముల నిచ్చియైన వానిం గాపాడవలయును. అట్లు గాపాడువానికే కృతాత్ముఁడను పేరు. సకలశాస్త్రముల నేర్చి ధన్యుఁడగువానికే కృతాత్ముఁ డను నామము కలుగు. అనునదియే యీగాథాసారము. శత్రు వెపుడు శరణాగతుఁ డనఁబడునో యపుడే యతని మిత్రునిగా భావింపవలయును. కుటిలత్వమున నట్లు వచ్చిన నెట్లని యోజింపరాదు. ఆకౌటిల్య మీసంరక్షకుని బాధింపదు. నిర్మలమనస్సే రక్షించును. ధర్మము నాశ్రయించి తోడుసూపి యొకని రక్షించినచో నతఁడు కౌటిల్యమున నపకృతి చేయఁబూనిన నపుడు ధర్మము రక్షింపఁబూనును. అధర్మము కుటిలాత్మునే హింసించును.

"ధర్మ ఏవ హతో హంతి ధర్మో రక్షతి రక్షితః,
తస్మాద్ధర్మో న హంతవ్యో మా నో ధర్మో హతోఽవధీత్. ౧౪
వృషో హి భగవాన్ ధర్మస్తస్య యః కురుతే హ్యలం,
వృషలం తం విదుర్దేవాస్తస్మాద్ధర్మం న లోపయేత్. ౧౫
ఏకఏవ సుహృద్ధర్మో నిధనేఽప్యనుయాతి యః,
శరీరేణ సమం నాశం సర్వమన్యద్ధి గచ్ఛతి." ౧౬

అధ్యాయము ౮.

"ధర్మం శనైస్సంచినుయాద్వల్మీకమివ పుత్తికాః,
పరలోకసహాయార్థం సర్వభూతాన్యపీడయన్."
౨౩౮.

అధ్యాయము ४.

"శరణాగతం పరిత్యజ్య వేదం విప్లావ్య చ ద్విజః,
సంవత్సరం యవాహారస్తత్పాపమపసేధతి."
౧౯౮.

మను. ౧౧ అధ్యా.

"ధరతిలోకాన్ ధ్రియతేపుణ్యాత్మభిరితిధర్మః." అని వ్యుత్పత్తి. ఈప్రమాణముల నాలోచించిన శరణాగతరక్షణ రూపధర్మ మాతనిం గాపాడంజాలును. దృప్తుండై శరణాగతి నని నటించి నచో వాని నాతని యధర్మమే హింసించును. కనుకం బురుష ప్రయత్న మక్కఱలేకయే యట్టిపాపులు నశింతురు. తన ప్రాణ ముల నిచ్చియైన రక్షింపం దగుననంగా భావమేమి? తన ప్రాణ ములనిచ్చి తాను వాని రక్షించుటెట్లు? అనంగాం దనప్రాణ ముల కేదే నపాయ మాతనివలనంగాని వాని వంశజులవలనం గాని కలుగునని యనుమానింపక వానిని రక్షింపవలయునని యీ వాక్యభావసారము వంచనాధికత నాశ్రయించి నమ్మించి రక్షించినవానిని హింసింపం బూనినపాపాత్ముని నతనిపాపమే నశింపంజేయును. కావున శరణాగతుం డెట్టివాండని పరీక్షింప నక్కఱలేదని శ్రీరాము నుపదేశముగా మన కీగాథనుండి గ్రహింపందగును.

"స చేద్భయాద్వా మోహాద్వా కామాద్వాపి న రక్షతి. ౨౯
స్వయా శక్త్యా యథాసత్త్వం తత్పాపం లోకగర్హితం,
వినష్టః పశ్యత స్తస్యారక్షిణశ్శరణాగతః. ౩౦.

ఆదాయ సుకృతం తస్య సర్వం గచ్ఛేదరక్షితః,
ఏవం దోషో మహానత్ర ప్రపన్నానామరక్షణే. ౩౧
అస్వర్గ్యం చాయశస్యం చ బలవీర్యవినాశనం,
కరిష్యామి యథార్థం తు కండోర్వచనముత్తమం. ౩౨
ధర్మిష్ఠం చ యశస్యం చ స్వర్గ్యం స్యాత్తు ఫలోదయం,"

అని మూలము. శక్తి కలిగియు నేదోయొక నెపము పెట్టి రక్షింపక పోయినచో వాఁడు రక్షకుఁ డుండియు మృతినొంది శక్తుఁడయ్యును రక్షింపనివాని సుకృతమునెల్లఁ దాను గైకొని పుణ్యలోకములకుం బోవును. రక్షింపక యుపేక్షించినవాఁడు యశస్సును బోఁగొట్టుకొని పుణ్యలోకములకు దూరుఁడై బల పరాక్రమములు తన్ను వదలఁగా నశించును. కావునఁ గండు మునివచనమును యథార్థముగ నొనరించెదను. అదియే సకల శుభముల నొసంగును. ఇంతటివిన యోక్తిక దంబమేల? మాట తప్పను. రక్షింతును అనరాదా యందు రేని శ్రీరాముని మతము సర్వసమ్మతముగనే యుండంజను. కాననే రామనామము సార్థక మయ్యెను. ప్రియోక్తులు కార్యఫలసిద్ధిక్షమములు. అప్రియోక్తులు సత్యయుతములైనను ఫలసిద్ధి నొసంగం జాలవు. లక్ష్యలక్షణపురస్సరముగాఁ దెలిపి యతని నంగీకరింపఁ జేసి యతనిమూలముననే విభీషణుని రావించి రక్షింపవలయు ననియే శ్రీరాము నాశయమని మన మూహింపవలయును మఱియును శిష్యునకుఁగల సందేహముల నన్నింటి నుదాహరణ పూర్వకముగా శాస్త్రయుక్తముగా నివర్తింపఁజేసి యతని చిత్తవృత్తిని బాగుచేయఁగలమంత్రము నుపదేశింపవలయును "రాజ్యం దేయం శిరో దేయం న దేయా షోడశాక్షరీ" అని

యున్నది కదా. ప్రాణమువంటి మంత్రమైనను సత్పాత్రమున కీవలయుననియు, దాన నాతఁడు శుద్ధుఁడగుననియు నీభాగము నుండి ధ్వనించుచున్నది.

> "సకృదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్మీతి చ యాచతే. 33
> అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్వ్రతం మమ,"

అని మూలము. స్వమనస్సిద్ధాంతమును శ్రీరామచంద్రుఁడు తేట తెల్లముగఁ జాటుచున్నాఁడు. దీనుఁడను. నీవఁటుఁగుఁ జొచ్చి తిని. అని యొక్కసారి నన్ను యాచించు నేనాతనికి సకల భూతములనుండి యభయము నిచ్చుచున్నాను. ఇదియే నా వ్రతము. ఏప్రాణి నాతత్త్వమెఱిఁగి దీనుఁడను. నీ వాపద్రక్ష కుఁడవు. నిన్నే శరణంటిని. ఇఁక నారక్షణము నీభారము. రక్ష కుఁడు వేఱొకఁడు నాకు లేఁడు. అని యెవ్వఁ డొక్కసారి యాచించునో అనఁగా భగవంతు నాశ్రయించినఁ దద్భిన్న భూతమే లేదు గాన నాశ్రయింపఁదగినవాఁ డొక్కభగవం తుఁడే యనుభావము గల్గిన నని భావము. వాని కేభూతముల నుండి భయము లేకయుండ రక్షింతును. ఇదియే నాకుఁ గల వ్రతమని శ్రీరాముఁడు చెప్పెను. శ్రీరామావతారమునకుఁ బ్రధానఫల మిదియే యని పెద్ద లందురు.

> "అనన్యాశ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే,
> తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహం. ౨౨
> మన్మనా భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు,
> మామేవైష్యసి యుక్త్వైవమాత్మానం మత్పరాయణః. 34

అన్న భగవద్గీతావాక్యములకు నిదాన మీశ్రీరామవాక్యము

గాక మఱేమి గలదు? ఈరెండును భగవద్వాక్యములే. పౌర్వాపరవిచార మేల? ఈభావ మనాది యనవచ్చును. దుఃఖాకులుఁ డగుశిష్యు నభయప్రదానమున సద్గురువు రక్షించును. దుష్టగురువు తద్ధనాదికమును భక్షించును. భగవంతుఁడే సద్గురువు గదా. అట్టిభగవంతుని మహావిపత్పరంపర లలము కొనఁగా నాశ్రయించిన నా కరుణాశరధియే యుద్ధరించునను భావముగలిగి మనము వర్తింపవలయునని యీభాగమునుండి నేర్చుకొనవలయును.

"ఆనయైనం హరిశ్రేష్ఠ దత్తమస్యాభయం మయా. 38
విభీషణో వా సుగ్రీవ యది వా రావణస్స్వయం,"

అని మూలము. వేఱొకరిమూలమున నాశరణాగతుని బిలిపించిన సుగ్రీవునకుఁ గలయజ్ఞానము పోదనియుఁ దనవాక్కుల నాలకించినవెనుకఁ దనయాశ్రితుల కజ్ఞానము నిలువరాదనియుఁ దలంచి యాజ్ఞాపించుచున్నాఁడు. హరిశ్రేష్ఠా! యని శ్రీరాముఁడు సంబోధించుచున్నాఁడు. చంచలాత్మకులలో మేటి వనుభావ మిట సూచితము. అట్టి నీవే పోయి యాతని పిలుచుకొని రమ్ము. తోడుకొనిరమ్మని యాజ్ఞ. వెంట నాతఁ డుండవలయునని భావము. మరల నేమైన మాటలాడు నేమో యని పలుకుచున్నాఁడు. వచ్చినవాఁడుగాని లేక రావణుఁడే రానీ పిలుచుకొని రమ్ము. అభయ మీఁబడినది. అడిగినవెంటనే యిచ్చినట్లే భావింపుమని తాత్పర్యము. శరణు చొచ్చినవానిని విడనాడుట యనునదియే యుండదని నమ్ముమని సూచింపఁబడినది.

శ్రీరాముని సువ్రతము లివి. శరణాగతరక్షణము. ఏక పత్నీవ్రతపరాయణత్వము. ధర్మసంరక్షణము పితృనానతిమెయి మెలఁగుట. సత్యవాక్యము. ప్రజానురంజనప్రవర్తనము. ఇవి ముఖ్యము లనవచ్చును. సకలసద్గుణములు గలిగినపు డివి యన నేల? అనరాదు. శ్రీరామావతారమునకు ముందివి నశింపనుం డెను. వాని నుద్ధరించి ప్రజల మంచిమార్గమున నడిపించుటకై యవతరించెనని పెద్దల యూహ. అది పొరపా టెట్టులగును?

"కిమత్ర చిత్రం ధర్మజ్ఞ లోకనాథ సుఖావహ. 38
యత్త్వమార్యం ప్రభాషేథాస్సత్త్వవాన్ సత్పథేస్థితః,
మమ చాప్యంతరాత్మాయం శుద్ధం వేత్తి విభీషణం. 39
అనుమానాచ్చ భావాచ్చ సర్వతస్సుపరీక్షితః,
తస్మాత్క్షిప్రం సహాస్మాభిస్తుల్యో భవతు రాఘవ. 30
విభీషణో మహాప్రాజ్ఞస్సఖిత్వం చాభ్యుపైతు నః,"

అని మూలము. శ్రీరామునిసువ్రతము నాలకింపఁగనే సుగ్రీవునిభావము మార్పునొంది రజస్తమోగుణములు తగ్గి సత్వగుణము పైకొనఁగా మనస్సు నిర్మలమయ్యెను. అత్తఱి విభీషణుఁడు మహాప్రాజ్ఞుఁడనియు, సహవాసమునకు నర్హుఁడనియుఁ దోఁచెను. అదియే భగవత్సంగతికిఁ దగినఫలము. ఇంతదనుక సంగతి కలదు కదా. అపుడేటి కది కలుగరాదనుశంక కలుగును. కాని సుసమయము కర్మసంగతి వచ్చినఁగాని యుపదేశింప వలనుపడదు. శిష్యుచిత్తము పరిపక్వము కాఁగా గురువు మంత్ర రహస్యముల నుపదేశించును. అట్లే లోకగురువగు పరాత్పరుఁడు శ్రీరామచంద్రుఁడు శరణాగతరక్షణ మత్యుత్తమధర్మ మని తెలుపుచు దానిఫలము తేటపఱచి యదియే తనవ్రతమని

తెలియంజెప్పి శత్రువును గరుణించుమార్గము తెల్పెను. నిర్వైరత్వము పాదుకొన బోధించెను తదుపదేశమున నిర్మలాంతఃకరణుండై సాధుసంగతిఫల మనుభవించెను.

"సర్వభూతేషు యేనైకం భావమవ్యయమీక్షతే,
అవిభక్తం విభక్తేషు తద్జ్ఞానం విద్ధి సాత్త్వికం."

అను నీగీతావాక్యమురీతి సాత్త్వికజ్ఞానవంతుం డయ్యెను. అది కుదురుచో నిర్వైరత్వము స్వతస్సిద్ధముగనే లభించును గదా. భగవదనుగ్రహ మిదియే. ఈభాగమున నధ్యాత్మ రామాయణమున విశేషములు లేవు. కావునం దర్వాతికథను బఠింపంగడంగుదుము.

శ్రీరాముఁడు విభీషణుని లంకకుఁ బ్రభు వొనర్చుట.

* శ్రీరాఘవుఁ డభయ మొసంగ మహాప్రాజ్ఞుఁడగు విభీషణుఁడు వాంఛాసిద్ధి కలిగినందులకు సంతుష్టుండై తనయందు భక్తిగల యనుచరులం గూడి పూర్వకాయమును మిక్కిలి వినయమున వంచి రామునిఁ బరివేష్టించియుండు బలములనడుమ తనకుగా నేర్పఱచిన చోటునుజూచుచు నాకసమునుండి క్రిందికిం దిగెను. శరణాగతి రూపధర్మమున నిచ్ఛలు స్థిరతంగాంచిన యవ్విభీషణుఁడు శరణు గోరి యనుచరులతో రాముని చరణముల వ్రాలెను. ఆసభయందు విభీషణుఁడు శరణ్యుఁడగు శ్రీరామునే చక్కఁగాఁ బరికించి ధర్మయుక్తము యుక్తము హర్షదమునగు వాగ్వితతితో నిట్లనియె. శ్రీ

* ఇది పందొమ్మిదవ సర్గమునం గలదు.

రామా! నేను రావణానుజుఁడను. ఆతఁడు నన్నవమానించి నాఁడు. కనుక సకల భూతరక్షకుఁడవగు నిన్ను శరణుచొచ్చి తిని. నేను నివాసభూతమగు లంకను మిత్రులను ధనములను పదలి నీవే గతియని వచ్చితిని. ఇఁక నారాజ్యము జీవితము సుఖములు నీయధీనములు.

విభీషణుఁ డిట్లు పలికిన మాటలు విని శరణన్నపుడే నిన్నుఁ బరిగ్రహింపవలయును. అట్లు సేయక యింతదనుక జాగుచేసినందులకు మన్నింపుము. అని మృదువాక్కుల నూఱడించి యతనిమనస్సు చల్లఁబఱచి యత్యాదరమున నాతనినే చూచుచు నాకు రాక్షసులబలాబలముల నున్నట్టు లెఱింగింపు మని యడిగెను. విభీషణుఁడు రావణబలము చెప్పఁ దొడంగి యిట్లనిగెను. రావణుఁడు బ్రహ్మవలన వరములం బడయుటం జేసి నిర్జరాదు లతని వధింప శక్యము కాదు. కుంభకర్ణుఁ డను బలశాలి తమ్ముఁ డతనికిం గలఁడు. అతఁడు నా కన్నయే. రావణునిసేనాపతి. ప్రహస్తుఁడు కైలాసమున సాగినయుద్ధమున మాణిభద్రుని జయించినవాఁడు. ఆతనివార్త హనుమంతుని వలన వినియే యుందువు. రావణునితనయుఁ డింద్రజిత్తు శరసంధాన కుశలుఁడు. ధనుర్బాణములం దాల్చి యుద్ధమున నిలిచిన నదృశ్యుఁడయి యుండును. అగ్ని నారాధించి హోమమున సంతృప్తునిగాఁ జేసి తత్సమయమునఁ బన్నియుండు వ్యూహములయందు నాయగ్నిమాహాత్మ్యమువలన శత్రువులకుం గానరాకయే వారిం జంపును. మహోదరమహాపార్శ్వు లిరువురు సేనాధిపతులు. లోకపాలతుల్యులు. లంకయందు

మహాబలవంతులు పెక్కండ్రు గలరు. రావణుఁ డింద్రాదిదేవతల నోర్చియున్నాఁడు.

శ్రీరాముఁ డాతనినుడుల విని మనంబునఁ జక్క నాలోచించి విభీషణా! రావణుఁ డేయే మహాకార్యములు పరాక్రమమునఁ జేసినట్లు చెప్పితివో వానినెల్ల నే లెక్కపెట్టను. నేను రావణాదుల వధించి నిన్ను రాజుగాఁ జేసెదను. సత్యముగా నీకు నిది తెలుపుచున్నాను. హాస్యమునకుఁ గాదు సుమా! రావణుఁడు భూవివరపాతాళములను జొచ్చినను, బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోయినను, బ్రాణములతో నన్నుఁ దప్పించుకొని పోవఁజాలఁడు. నేను సపుత్త్రబాంధవముగా నాతని వధింపక యయోధ్యం బ్రవేశింపను. అని సుప్రసిద్ధులగు నా మూవురు సోదరులపై నొట్టుపెట్టుచున్నాను. అని శ్రీరాముఁడు పలుకఁగా నాలకించి విభీషణుఁడు శిరస్సు వంచి మ్రొక్కి పలుకఁదొడంగెను. మహాత్మా! రాక్షసవధమునకు నీవు కడంగఁగా నేను దోడుపడియెదను. లంకానగరమును నాబలము కల్గినంతదనుక ముట్టడించెదను. శత్రుసేనల నెదిరించి పోరెదను. అనుచుండునంత శ్రీరామమూర్తి యాతనిఁ గౌఁగిటం జేర్చి సంతుష్టుఁడై సౌమిత్రిం గాంచి సముద్రజలముం దెమ్ము. దానిచే మహాప్రాజ్ఞుఁడగు నీవిభీషణుని రాక్షసరాజుగా నాతఁ డాశింపకపోయినను నాకే చేయవలయునని ప్రసాదము గల్గినది. కాన నభిషేకింపుము. నే ననుగ్రహింపఁగా దానికి నుచితములగు ఫలములఁ గల్పించువాఁడవు నీవే కదా. అని యాజ్ఞాపింపఁగా నాలక్ష్మణుఁడు వానరేంద్రులనడుమ విభీషణుని రాక్ష

సేంద్రునిగా నభిషేకించెను. దానిం జూచి వానరులెల్లఁ బరమా నందమున శ్రీరాముని కార్యమును బ్రశంసించిరి.

అంతట నిష్ఠాగోష్ఠీప్రసంగములు సాగెను. ఒక్కప్పుడు సుగ్రీవుఁడు హనుమంతుఁడు విభీషణునిం గని సాగరమును దాఁటుదమన్న నెట్లును దరముగాకున్నది. అది వరుణదేవున కాలయము. మన మీసేనలతో దీని నెట్లు దాఁటఁగలము? ఆయుపాయ మింతదనుక మాకుం దోఁపలేదు. నీవే యోజించి వచింపవలయునని యడిగిరి. వారిమాటల నాలకించి యిట్లనియె. రాఘవుఁడు సాగరమును శరణు చొరవలయును. ఈజలరాశి శ్రీరాముని కూటస్థుఁడగు సగరపుత్త్రులచేఁ ద్రవ్వఁబడి విస్తరింపఁ జేయఁబడినవాఁడు. కావున నతఁ డాయుపకారమును బెద్దదిగా బుద్ధిం దలంచి శరణము నొకనెపముగా దానికిఁ బ్రతిగా రామకార్యమని తెలిసికొని తప్పక చేయును. ఇట్లు యుక్తియుక్తముగాఁ బల్కిన విభీషణునినుడుల విని సుగ్రీవుఁడు రామలక్ష్మణు లున్నచోటికి కరుదెంచి విభీషణునాశయముఁ దెల్పఁగా రాముఁడు ధర్మజ్ఞుఁడు కాన నందులకు సమ్మతించెను. తనయంతటఁ దానే యెట్టికార్యమునైనఁ జేయ సమర్థుఁడయ్యును రాముఁడు సుగ్రీవవిభీషణుల మాటలను గౌరవింపఁ దలంచి లక్ష్మణాదులం గని నవ్వుచు సౌమిత్రీ! యీ యాలోచనము నాకు సమ్మతముగానే యున్నది. మీకిరువురకు నిది యిష్టమగునేని తెల్పుఁడు. సుగ్రీవుఁడు సమర్థుఁడు. నీవును మంత్రరహస్యదక్షుఁడవు మీ కిరువుర కేది యిష్టమో దానిని దెల్పుఁడు. అని శ్రీరాముఁ డడుగఁగా వా రిరువురు నంజలిబంధముల మహాత్మా! వేఱొకయుపాయము తోఁపని యీ

కాలమున విభీషణుఁడు సులభముగాఁ గార్యము సాధించు నట్లు తెల్పిన యీయుపాయము మాకెందులకు సమ్మతము కాదు ? భయంకరాకారముఁగల యీసాగరమునకు సేతువు గట్టక దేవేంద్రాదులకుంగూడ లంకంజేర శక్యము కాదు. మన మాట యిఁక నేటికి? మంత్రవిద్వర్యుఁడగు విభీషణునిహితము యథార్థమేకావున నట్లు చేయుదము. ఆలస్యము వలదు. మనము సేనలతో లంకానగరము చేరునట్లు సాగరమును బ్రార్థింపుఁడు. అని వారు పలుకఁగా నట్లే చేయ సమ్మతించి నదీనేతయగు సాగరతీరమునొడ్డున దర్భలు పఱచి దానిమీఁద వేదికయందగ్నివలె శయనించెను.

మహామతులారా! యిందుఁ గలవిశేషముల నెఱుఁగుదము.

> "ఖాత్పపాతావనీం హృష్టో భక్తైరనుచరైస్సహ,
> స తు రామస్య ధర్మాత్మా నిపపాత విభీషణః. ౨
> పాదయోశ్శరణాన్వేషీ చతుర్భిస్సహ రాక్షసైః,"

అని మూలము. భక్తైః = సేవాకాంక్షులు, అనుచరైస్సహ= కూడనుండువారు నగురక్కసులతో నంబరమునుండి భూమిని జూచుచు హర్షించి రామసన్నిధిఁ జేరెనని యర్థము. మహాకార్యమును సాధింపఁ బూనునపుడు కూడ నుండువారు స్వకర్మానురూపకర్మములు గలవారు కావలయును. లేనిచో నాఫలము చేకూరదు. కనుకనే భక్తులు నలువు రనుచరులు విభీషణునివెంట నుండిరని యేర్పడును. సత్సంగతి గలిగినఁగాని సాధుసందర్శన మొదవదను సూక్తికిది యుదాహరణము. భగ

వంతుని శరణు వేఁడునపు డహంకారమమకారాదు లుండ రాదు. అవి యుండిన నది లభింపదు. పరమేశ్వరుఁ డవకాశ మును గల్పింపఁడు. కావుననే సత్కర్మనిరతులు సద్భావయు తులు నగురక్కసులతో విభీషణుఁడు వచ్చి శ్రీరామునిసన్ని ధిని భూమిం జేరెనని మహర్షి మనకుం దెల్పెను. ధర్మమెఱిం గినవాఁడు కావున శరణమును గోరుచుఁ బ్రపన్నపారిజాతమగు శ్రీరామచంద్రునిపాదములపై వ్రాలెనని యర్థము.

"ఊర్ధ్వం ప్రాణా హ్యుత్క్రామంతి యూనస్థ్సవిర ఆయతి,
ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం పునస్తాన్ ప్రతిపద్యతే. ౧.౨౦
అభివాదనశీలస్య నిత్యం వృద్ధోపసేవినః,
చత్వారి తస్య వర్ధంతే ఆయుర్విద్యా యశో బలం." ౧.౨౧
మను. ౨ అధ్యాయము.

పెద్దలకు నభివాదనము చేయుట ఆత్మలాభమునకే కాని వేఱుగాదని దీనిభావము. ఇఁక భగవత్పాదపద్మములకు నమ స్కరించినచో ఫలమిది చెప్పవలయునా?

"త్వదన్యః పాణిభ్యామభయవరదో దైవతగణ
స్త్వమేకా నైవాసి ప్రకటితవరాభీత్యభినయా
భయాత్త్రాతుం దాతుం ఫలమపి చ వాంఛాసమధికం
శరణ్యే లోకానాం తవ హి చరణావేవ నిపుణౌ." ౪

అని శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యులుగారు ప్రతిపాదించిరి. భయమునుండి కాపాడుటకు వాంఛాసమధికఫలము నొసంగు టకుఁ బాదపద్మములే రక్షకములు. కనుకనే విభీషణుఁడు

భయమునుండి కాపాడి నన్నుద్ధరింపుమా యని వ్రాలెనని గ్రహింపవలయును.

"భవంతం సర్వభూతానాం శరణ్యం శరణాగతః,
పరిత్యక్తా మయా లంకా మిత్రాణి చ ధనాని వై. ॥
భవద్గతం మే రాజ్యం చ జీవితం చ సుఖాని చ."

అని మూలము. సర్వభూతశరణ్యుఁడవగు నిన్ననఁగా భగవంతు ననియే కదా యర్థము. భగవంతు నాశ్రయించువాఁడు,

"తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్యతే,
ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః."

అన్నవాఁడు కావలయును గాన సర్వము వదలితినని తెల్పెను. నా జీవరాజ్యసుఖములన్నియు నీ యధీనములు. అనఁగా నేయే ఫలములు నాకర్మఫలములుగాఁ బ్రసాదింపఁ దగునో వాని నొసంగునధికారము నీకే కాని నాకుఁ గోరునధికారము కూడ లేదని విన్నవించెను. అనఁగా నా యోగక్షేమములు భవదధీనములనియు మిమ్ముఁ దప్ప నొరు నెఱుంగననియు సారము. దీనికే నద్వైతభక్తి యని పేరు. సమస్తము నీవే. రెండవది లేదని కదా తాత్పర్యము సర్వము శిష్యుఁ డాచార్యునకు సమర్పించి చేతులు జోడించి శరణు చొరవలయుననియు నా శిష్యుని ముక్తు నాతఁడు చేయుననియు నాచార్యుని నమ్మక భగవంతునే నమ్మినఁ గర్మమునఁ బడఁద్రోయుననియు నాచార్యుని నమ్మినఁ దరింపఁజేయుననియుఁ గావున నున్న ధనమంతయు నాచార్యుని వశముచేసి కౌపీనధారియై నిలుచుండినయెడల నాధనము వ్యయించి భార్యకు భూషణములను జేయించి

యామె సంతోషింపఁగా నీక దెబ్బలు తప్పినవని సంతోషించి యాయాచార్యుఁడు సర్వస్వమును బోఁగొట్టుకొని పంగనామములుంచుకొన్న దాసుని ముక్తిమంటపసోపానముల నెక్కించి తాను భార్యను సేవింప మరలునని కొందఱు వైష్ణవశిఖామణులు పలుకుదురు. కాని యంతకన్నఁ దులువపలుకులు లేవని నమ్మి యట్టివారిని దగ్గరఁ జేరనీయక శిష్యహృత్తాపహారకులగు సద్గురువుల నాశ్రయించి భగవంతు నారాధించు పద్ధతుల నెఱింగి యారీతిగా పరాత్పరు నారాధించి తరింపవలయుఁగాని యీదాసరుల నాశ్రయించినఁ గలుగునది ధనముక్తియే కాని వేఱొకఁ డుండదు.

"విభీషణవచశ్శ్రుత్వా రామో దృఢపరాక్రమః,
అన్వీక్ష్య మనసా సర్వమిదం వచనమబ్రవీత్. ౧౭
యాని కర్మాపదానాని రావణస్య విభీషణ,
ఆఖ్యాతాని చ తత్త్వేన హ్యవగచ్ఛామి తాన్యహం. ౧౮
అహం హత్వా దశగ్రీవం సప్రహస్తం సబాంధవం,
రాజానం త్వాం కరిష్యామి సత్యమేతద్బ్రవీమి తే. ౧౯
రసాతలం వా ప్రవిశేత్పాతాలం వాపి రావణః,
పితామహసకాశం వా న మే జీవన్ విమోక్ష్యతే. ౨౦
అహత్వా రావణం సంఖ్యే సపుత్త్రబలబాంధవం,
అయోధ్యాం న ప్రవేక్ష్యామి త్రిభిస్తైర్భ్రాతృభిశ్శపే." ౨౧

అని మూలము. లంకలోని రాక్షసులబలములు వీరుల సంఖ్యయు విభీషణుఁడు దాఁపక తెలుపఁగా విని రాముఁడు పలికినమాట లివి. ఈఘట్టమునందు మహర్షి భగవత్తత్త్వమును దెల్లముచేసెను. అన్వీక్ష్య మనసా సర్వమ్=సర్వం వృత్తం

మనసా అన్వీక్ష్య. ఏది యెట్లు జరగునది అనఁగా నెవరెవరి చేత నేయేరాక్షసుఁ డేయేదినమున నెచ్చోట నేరీతి మృతి నొందునదియుఁ బరికించి యని యర్థము. పిదప నిట్లు పలికెను. ఇంతయర్థ మిందుఁ గలదా యని ప్రశ్నింతురేమో. పదునెనిమి దవశ్లోకార్థముం బరికింపుఁడు. రావణుం డొనరించిన శౌర్య కార్యములనన్నింటిని నెఱుంగుదును. అనఁగా భావ మేమి? నీవు దాఁపక తెలుపుదువో లేదో యని పరికించితినిగాని నే నెఱుంగనివే లేవని కదా దాని తాత్పర్యము. సర్వజ్ఞత్వము నీమాట తేటపఱుపదా! ఇతరు ల ట్లనఁగలరా? సబంధుపుత్ర మిత్రయుతముగా రావణుని వధించి లంకకు నిన్ను రాజు నొనరింతును సూనృత మిది, అనెను. విభీషణుఁ డాశింపలేదు. శ్రీరాముఁ డేల యిట్లు సూనృతమని వచించెను. రావణుఁడు శర ణాగతుఁడు కాఁడనియు నాతఁడు నాచే మృతినే కోరియున్న వాఁడనియు నాతనివారు హతులగుదురనియు నెఱిఁగియే కదా సత్యముగా నిట్లు చేయుదునని చెప్పెను. ఈరీతిగా నన్యుఁ డెవఁడుగాని వచింప సాహసింపఁడు. ఇంతకుముందు "విభీషణో వా సుగ్రీవ యది వా రావణస్స్వయమ్" అని తెలిపిన రాముఁడే సత్యముగా నిట్లు చేయుదునని యేల తెల్పెననఁగా వారెల్ల నని మొనఁ బడుదురనియే కాని యందు నొకఁడైనను దన్నుఁ శరణుగోరుననికాని జీవించుననికాని యనుమానింపకయే యున్నదున్నట్లు తెల్పెనని మన మెఱుంగందగు. ఏలోకమున కుఁ బోయినను దుదకు వరములిచ్చిన బ్రహ్మకడకరిగినను బోనీక వధింతునని చెప్పుట న్యాయవిరుద్ధము కదా. పాఱి పోయినవాని వధించుట రాజధర్మమా. ఎట్లు రాముఁ డిట్లు

పలికెనని ప్రశ్నింతురేమో. అస్మదాదులవలెఁగాక రాముఁడు పరాత్పరుఁ డగుటంజేసి రావణప్రవృత్తి నెఱుంగుం గావునను భక్తుఁడై తనచేఁ జావ వరముఁగొనియుండు రావణుని వధింతు ననుటలో తప్పేమి యున్నదో యెఱుంగఁజాలకయున్నాను. ఈలోకములమాట యేటికందురేమో. విభీషణునకు రావణునివంక భయము గలుగక ధైర్యము కుదురుపడుటకని గ్రహింపవలయును. ఈ కార్యములు చేయక యయోధ్యం బ్రవేశింపనని సోదరులపై నొట్టుపెట్టుచున్నాననఁగా మాఁటికి ముమ్మాటికి నమ్ముమనిగాని వేఱుగాదు. ఈఘట్టము సగుణ బ్రహ్మము కాన శ్రీరాముఁడు భావికార్యములనెల్ల విభీషణునకుఁ గరతలామలకములుగాఁ జెప్పనెంచి తేటపఱచెననియు నవి యించుకంతయుఁ దప్పక సాగెనుగాన సర్వజ్ఞత్వము నే మనము నమ్మవలయుననియుఁ దెలుపుచున్నది. పరాపరరహస్య యోగిని పరదేవి శ్రీరాముని రూపవంతునిగా నొనరించి సర్వ కార్యముల నానెపమునఁ దా నొనరించుచుండ నంపోకఁడు తప్పుననుటకంటెఁ దెలివితక్కువ వేఱుగా నుండునా?

"ఆబ్రవీల్లక్ష్మణం ప్రీతస్సముదాజ్జలమానయ. ౨౪
తేన చేమం మహాప్రాజ్ఞమభిషించ విభీషణం,
రాజానం రక్షసాం క్షిప్రం ప్రసన్నే మయి మానద." ౨౫

సాగరజలములం దెప్పించి రాక్షసులకు రాజుగా విభీషణు నభిషేకింపుము. ఆతఁడు మహాప్రాజ్ఞుఁడు. ప్రసన్నుఁడనై యున్నాను. మర్యాదల నెఱుంగుదువు. అనఁగా భావమేమి? ఈతనికి రాజ్యము రానైయున్నది. ఇపుడే యభిషేకింపుము. నేనందులకుఁ బ్రసన్నుఁడనై యున్నాను. అనఁగా నితఁ

డప్పుడవికి సర్వప్రకారముల నర్హుఁడని యెఱుంగుదును. నీవు మర్యాదాభిజ్ఞుఁడవు కదా. కనుక నిప్పుడే యభిషేకింపుమని భావము. రాజ్యలక్ష్మి విభీషణునొంద నాశించుచున్నది. రావణుని వదలలేదు. రావణవధానంతర మిప్పని చేయ నర్హము గాదు. భావిఫలముల సర్వజ్ఞుఁ డెఱుంగును గదా. ఆముహూర్తమున విభీషణు నదృష్టరూపమున లక్ష్మి యావేశించెను. దాని నితరు లెఱుంగరు. భగవంతుఁ డెఱింగెను. అదృష్టము దురదృష్టము. ప్రవేశించుకాల మెఱుకపడదు. అది మహర్షులు జ్ఞానదృష్టి నెఱుంగఁగలరు. ప్రవేశించినతోడనే దానిచిహ్నము లాతనియం దగపడును. వానిని గుఱుతించుట యెల్లవారలకు శక్యమగుపని కాదు. ముఖవికాసాదులు భావములు మార్పు నొందును. సూక్ష్మదృష్టి కవి గోచరించును. యోగులకవి సులభములే కాని యితరులకు దుర్లభములు. కనుక సర్వజ్ఞుఁడగు శ్రీరాముఁ డావిధ మెఱింగి లక్ష్మణుని నభిషేకింపుమని పలికెనని మన మెఱుంగందగు.

"సముద్రం రాఘవో రాజా శరణం గంతుమర్హతి,
ఖానితస్సగరేణాయమప్రమేయో మహోదధిః. ౩౧
కర్తుమర్హతి రామస్య జ్ఞాత్వా కార్యం మహామతిః,"

అని మూలము. విభీషణునిమూలమున మహాప్రకృతి యుపాయమును సూచించుచున్నది. ఇందు సార మేమిగలదు? రఘువంశజనితుఁడగు నీరాముఁడు సముద్రుని శరణు వేఁడవలయును. ఏల యనఁగా నీరాజునకుఁ బూర్వుఁడగు సగరునికొడుకులు సముద్రమును విస్తరింపఁజేసిరి. ఆమేలు మదినిడుకొని కృతజ్ఞత చూపవలయును గదా. ఆతఁ డట్లే చేయును. అని విభీషణు

నాశయము. భగవంతుఁడు శరణు గోరవలయునా? సర్వశర ణ్యుఁడు కదా. ఏల యిట్లు చేయవలయును? అని ప్రశ్నములు. సమాధాన మిట్లు.

"యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ స్తత్తదేవేతరో జనః,
స యత్ప్రమాణం కురుతే లోక స్తదనువర్తతే. ౨౧.
ఉత్సీదేయురిమే లోకా న కుర్యాం కర్మ చేదహం,
సంకరస్య చ కర్తా స్యాముపహన్యామిమాః ప్రజాః." ౨౩

అను గీతావాక్యములు శరణములు. వీనిభావమే రాముని కార్యమని మన మెఱుంగవలయు. లోకమున నెవ్వారుగాని సకలకార్యములు చేయఁగలమని తలంపరాదు. మహాకార్యము సంభవింపఁగాఁ దగినవారిసాయము కోరవలయును. అట్లు కోర కుండుట యహంకారమే యగును. కావున నీసాయము కావ లయునని యితరులఁ గోరవలయును. దాన మదినలముకొన్న గర్వము కొంత తగ్గును. అన్యసహాయము కోరుట యనఁగాఁ దనకంటె నొకకార్యమందైన నధికుఁ డున్నాఁడని తలంచుట కదా. అదియే శరణాగతి. శరణు వేఁడఁగా నే నీకంటెరక్షకుఁడు నాకింకొకఁడు లేఁడనియే కదా. ఇది మంచియాచారము. దీని నవలంబించువారు బాగుపడుదురు. సర్వకార్యనిర్వాహణశక్తి నాకే కలదనువారు చెడుదురు. శ్రీరాముఁ డట్టి సదాచార మును లోకులకుఁ దన ప్రవృత్తివలనఁ దెలుపుటకై శరణా గతుఁడై సముద్రునిఁ బ్రార్థించెను. మఱియుఁ గృతజ్ఞుఁడు కావలయునన్నందులకు నిది యుదాహరణము. సగరపుత్త్రులు కారణాంతరమున సముద్రమును వృద్ధిచేసిరి. నాటంగోలె సాగరమను పేరు గలిగెను. హనుమద్గమనమున సాగరము

శ్రీరాము కార్యమునకుఁ దోడుపడియెను గదా. ఇపుడు కూడ శ్రీరాముఁడు తన్నుఁ దోడుపడ వేఁడఁగాఁ దప్పక తోడుపడు నని విభీషణునాశయము. ఎంతటివాఁడైనఁ దనకుఁ జేసిన మేలు మఱువరాదనియు నయ్యదియే తనవృద్ధికిఁ గారణమనియు దీని సారము. ఇట్టు లీఘట్టమునుండి సారద్వయమును గ్రహించి యవ్వాని నాచరణమునందుఁ బెట్టుకొనఁ బ్రయత్నింపవల యును.

"ప్రయత్నాద్యతమానస్తు యోగీ సంశుద్ధకిల్బిషః,
అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతిమ్."

అను భగవద్గీతావాక్య మిట సంస్మర్తవ్యము.

"విభీషణస్య మంత్రోఽయం మమ లక్ష్మణ రోచతే,
బ్రూహి త్వం సహ సుగ్రీవస్తవాపి యది రోచతే. 38
సుగ్రీవః పండితో నిత్యం భవాన్ మంత్రవిచక్షణః,
ఉభాభ్యాం సంప్రధార్యార్థం రోచతే యత్తదుచ్యతామ్. 39

... ...

విభీషణేన యచ్చోక్తమస్మిన్ కాలే సుఖావహం. 3౯
అబద్ధ్వా సాగరే సేతుం ఘోరేఽస్మిన్ వరుణాలయే,
లంకా నాసాదితుం శక్యా సేంద్రైరపి సురాసురైః. 40
విభీషణస్య శూరస్య యథార్థం క్రియతాం వచః.
అలం కాలాత్యయం కృత్వా సముద్రోఽయం నియుజ్యతాం. 41

... ...

ఏవముక్తః కుశాస్తీర్ణే తీరే నదనదీపతేః. 42
సంవివేశ తదా రామో వేద్యామివ హుతాశనః,"

అని మూలము. శ్రీరాముని ప్రవర్తనము సర్వసమ్మతముగా నుండుననుట కిదియు నొక యుదాహరణము. లక్ష్మణా! విభీషణుని యాలోచనము నాకు రుచించుచున్నది. నీవు సుగ్రీవుఁడు కలిసి కార్యదక్షులు గాన యోజించి చెప్పిన నట్లు చేసెద. అనఁగా మీకు నిది రుచించిన నొనరింతును. అనఁగా వారు సమ్మతిం దెలిపిరి "జనవాక్యం తు కర్తవ్యమ్" అనుసూక్తిని సార్థకముచేయఁ బ్రవర్తించువాఁడు శ్రీరాముఁడని మన మెఱుంగవలయు. జనసామాన్యమం దొక యద్భుతశక్తి కలదు. ప్రత్యేకవ్యక్తిగత మది కాదు. సంఘమునందే యది కలదు. దానిని సమ్మతింపఁజేయునట్లు వర్తించుటనఁగా భగవత్తేజము నారాధించుట యని భావము. సర్వత్ర వ్యాపించి యెవ్వారికే నెఱుంగరాక యనుపమానమై వెలయునది భగవత్తేజము గాన దానిని బ్రత్యేకముగా నారాధించుట యోగులకుఁ దప్ప నితరుల కశక్య మగుంగాన నద్దానిని సంఘశక్తిగా నెఱింగి యుపాసించిన "సర్వదేవ నమస్కారః కేశవం ప్రతి గచ్ఛతి" అన్న న్యాయము ననుసరించియు,

> "యేఽప్యన్యదేవతా భక్తా యజంతే శ్రద్ధయాన్వితాః,
> తేఽపి మామేవ కౌంతేయ యజంత్యవిధిపూర్వకమ్."

అను గీతావాక్యము ననుసరించియు భగవంతు నారాధించినట్లే యగును. ఇంచుక చక్కనిమార్గము కాదనవచ్చును. అంతియగాని యుపాసనకు ఫలము కలుగకపోదు. లోకులకు సదాచారమును నేర్పుటకు శ్రీరాముఁడు దర్భలు పఱచి దానిపై శయనించి సాగరమును బ్రార్థించునట్లు నటించుచుండెను. ఇఁకఁ దరువాతివృత్తాంతమును బఠింతము.

రావణుని గూఢచారులు గవులు కొట్టఁగా రాముఁడు వలదనుట.

* అంత శార్దూలుఁ డను రాక్షసుఁ డొకఁడు లంకనుండి యరుదెంచి సుగ్రీవుని వశమునందు వానరబలమును సముద్ర తీరమునఁ గనియెను. వాఁడు రావణుని గూఢచారుఁడు. వాఁ డాకపిసేన నంతటం దిరిగి చూచి వేగముగా లంకకరిగి ప్రభువును దర్శించి "అదిగో కపి భల్లూకబలము రెండవసముద్రము వలెఁ గనఁబడుచు మనపైకి వచ్చుచున్నది. ఆ రామలక్ష్మణు లిరువురు భయంకరాయుధధారులై సీతయుండుచోటికి రానై యున్నారు. మహాతేజమున వారు మెఱయుచున్నారు. వానర బలము నలుదెసల నెట్లుచూచినను దశయోజనవిస్తృతభూభా గము నావరించి యున్నది. నేను సాధారణముగాఁ గనివచ్చి తిని. ఇంకను బరిశీలింపవలయునని విన్నవింతును. దూతల మూలమున వేవేగ దానివిధము కనుఁగొనవలయును. సామ దానభేదముల నుపయోగించి పరికింపవలయును. దండమున కవకాశ మున్నట్లు తోఁచదు." అని విన్నవించెను.

రావణుఁ డాశార్దూలునిమాటల నాలకించి యాలసిం పక వెంటనే తా నేమిచేయవలయునో యని నిశ్చయించుకొని కార్యవిద్వర్యుఁడగు శుకుఁ డను రక్కసునిం బిలిపించి యి ట్లనియె. నీవు పోయి సుగ్రీవునిం గాంచి పరుషముగాక మృదువు ప్రియముగా నుండునట్లు నామాటలుగా నిట్లు చెప్పుము. వానరేంద్రా! సద్వంశమునఁ బుట్టిన నీకు నిష్కా

---

* ఇది యిరువదవ సర్గమునఁ గలదు.

రణవైరమూన ధర్మము కాదు. మహాబలుఁడవగుట నల్పబలుఁడగురాము నాశ్రయింపఁ దగదు. బ్రహ్మపుత్త్రుఁడు ఋక్షరజుఁడు. నీ వాతని కొడుకవు. కాన నాకు బంధువవు. నీవు రాము నాశ్రయించుటంజేసి కలుగు లాభమేదియు లేదు. ఆశ్రయింపకయున్న నష్టము లేదు. కనుక నిష్ఫలమగువైరముచితము కాదు. నాకు నీయన్నయగు వాలికిని మిక్కిలి స్నేహము. దానిచే నాకు నీవు సోదరతుల్యుఁడవు. కాన వానరేశ్వరా! రాముని వదలి నాతో స్నేహము గావింపఁదగుదువు. సీతాపహరణమహాపాపము చేసితివే యని యడుగుదువేమో. నేను రాజపుత్త్రునిభార్య నపహరించి తెచ్చితినేని వానరపతివగు నీ కావిషయమునందు హానియేమి? బుద్ధిమంతుఁడవగుట యోజించుకొమ్ము. ఇపుడు నీవూరక కిష్కింధకుఁ బొమ్ము. ఈలంకానగరము నరవానరుల కెట్లును బ్రవేశింప నలవిగానిది. దేవదానవప్రభృతులకే దుర్గమమనఁగా నిఁక నితరులమాటఁ జెప్ప నేటికి? అని నేనుజెప్పినట్లు చెప్పుము.

అని రావణుఁడు చెప్పి పంపించఁగా నాశుకుఁడు పక్షిరూపమును ధరించి వచ్చి యంబరమున కెగసి సుగ్రీవాదు లుండుచోటికి వచ్చెను. అట్లు శుకుఁడు వియత్పథమున బహుదూరము పోయి సుగ్రీవాదు లున్నకడంజేరి యంబరమున నుండియే సుగ్రీవునిం గాంచి దురాత్ముఁడు రావణుఁడు తనతోఁ జెప్పిపంపినమాటలుగా వదలక వరుసగాఁ జెప్పెను. వాఁడట్లు చెప్పుచుండఁగా వానరులు వానిని బిడికిళ్లం గొట్టి పక్షములు విఱుగఁగొట్టుటకై యెగసి వానిం బట్టుకొనిరి. వార గట్టిగాఁ బట్టుకొని త్రోయఁగా నందుండి నేలపైఁ బడియెను వా రట్లు

పీడింపఁగా శుకుఁడు శ్రీరాముని వేఁడుకొని రాఘవా! దూత నెవ్వరు వధింపరు. నన్ను వీరలు చంపఁబూనిరి కావున వలద వారింపుము. ఏదూత తన ప్రభువు చెప్పినమాట చెప్పక త మతమును జెప్పునో వాఁడు దుష్టదూత యగును. అట్టిదూతన వధింపఁదగు. శుకుం డట్లు విలపించుచుం బలికినపలుకు లాలిం- శ్రీరాముఁడు కరుణించి వానరులం గని వీనిం జంపవలద, యాజ్ఞాపించెను. వారలు విడిచిరి. వాఁ డంతట భయమ వదలి కొన్ని యీఁకలు పోవుటం జేసి తేలికగా నున్న పక్షుమ లతో నంబరమున కెగసి సుగ్రీవునితో మరల నీవు మహ బలుఁడవు. రావణుఁడు దుష్టమతి. నేను నీవలన బదులు తీసి కొనకపోయిన నన్ను వధించును. నాయేలినవాని కేమి చెప్ప మందువు? అని యడుగఁగా వానరపతి యిట్లు చెప్పెను. "నీవ నాకు మిత్రుఁడవు కావు. కాన నీయెడ దయచూపవలసినది లేదు. నీవు నా కేయుపకారము చేసినవాఁడవు కావు. నాకు ప్రియుఁడవు గావు. కావున సోదరతుల్యుఁడ వెట్లగుదువు! నాకు మిత్రుఁడగు రామునకు నీవు నీవారందఱును శత్రువు లగుటం జేసి నాకు శత్రువవే. శత్రువైనవాలికి మిత్రుఁడవు గావున నాకును శత్రువవు. కనుక వాలివలె వధార్హుఁడవే. శ్రీరామపత్ని నపహరింపఁగా నీకేమి హాని యనకుము. నీయప రాధమున నిన్నును నీవారలను వధించెదను. ఈసేనతో వచ్చి లంకాపురమును నీఱుగాఁ జేసెదను. లంకలో నే నుండక యున్న నేమిచేయుదువందువేమో రాక్షసేంద్రా! నీవు మూర్ఖుఁడవు. ఇంద్రాదులు తోడుపడిన, నీ వదృశ్యతనొందిన, సూర్యద్వారమును జొచ్చినఁ బాతాళమున బ్రుంగిన రాము

నుండి తప్పించుకొనఁజాలవు. తప్పక చత్తువు. రామబాణములు నుండి నిన్నుఁ గాచువా రెవ్వరు గలరు ? ముదుసలిజటాయువును జంపుటలో నీకేమి వీర్యము గలదు? నే నట్టివాఁడను గానుజుమీ. ఆజానకిని శ్రీ రాముఁ డున్నపుడుగాని సౌమిత్రి యున్నపుడుగాని యపహరించితివా యేమి ? ఎవరు లేనితఱి దొంగిలించి తెచ్చితివి. అట్లు తెచ్చి రాఁగల యనర్థమును దెలియఁజాలకున్నావు. దేవాజేయుఁడగు శ్రీ రాముఁడు నీప్రాణములఁ దీయునని యెఱుంగవు. అని చెప్పితినని తెల్పుమని యెను.

అంత నంగదుఁడు సుగ్రీవునిం గాంచి మహారాజా! వీఁడు దూత గాఁడు. రావణునిచారుఁడని తోఁచెడిని. వీఁడిందుండి మనసేనలపరిమితిని గనుఁగొన్నాఁడు. వీనిం బట్టుకొనుఁడు. లంకకుఁ బోనీయరాదు. నాయిష్ట మిదియే. అంత రాజగు సుగ్రీవునానతి వానరు లాకసమున కెగిరి దిక్కులేనివానివలె నాశుకుని బంధించిరి. కఠినచిత్తులగు వానరులు తన్నుఁ బీడించుచుండఁగా శుకుండు రామునిం బిల్చి మహానుభావా! యని యార్చుచు నాపక్షముల నేఁచుచున్నారు. నా కన్నులు ఛేదించుచున్నారు. నే నపరాధి గాను దూతను. కాన వీరిమూలమునఁ బ్రాణములు వదలిన నే నింతదనుకఁ జేసిన పాపములన్నియు నన్నుఁ జంపించిన నిన్నుఁ బొందును. అని విలపించెను. శ్రీ రాముఁ డాతని దీనాలాపముల నాలకించి వానిని వధింపవలదని హెచ్చరించి వీనికట్లు వదలించి పంపివేయుఁడని వానరులకుం దెల్పెను.

మహాత్ములారా! ఈఘట్టమున విమర్శింపఁదగినవాని గ్రహింతము. లోకాచారము ననుసరించి రావణుఁడు ప్రవర్తింపనిచో యుద్ధమే సాగదు. అది సాగకయున్న నారణరంగమున మృతినొంది వీరస్వర్గమునకుఁ జేరవలసినవారల గతి యెట్లు? కర్మఫలము లాలసింపక పొందుచుండవలయుఁ గదా. ఎన్నికోట్లరక్కసులో చావవలసినవా రున్నారు. ఎవ రెవరిమూలమున నేయేసమయములందు నెవరెవరు మృతినొందవలయునో వా రా కాలము తప్పక చావవలసినవారే కదా. ఆఘటికాయంత్రమునకుఁ బ్రోత్సహించుపద్ధతి యక్కఱ లేదు. ప్రయత్నములు తమయంతన లభించును. ఇతరు లెఱుంగకయుండ నవి ఫలమొసంగును. ఊహాల కవి యందవు. ప్రతిహతమార్గములే లేవు. శాంతులు వానికడఁ బనిచేయఁజాలవు. తనయంతన యాయంత్రము తిరుగుచుండును. దానికి గతి యభంగము. ఏనాఁడును భంగము నది యెఱుంగదు. ఒక్కొక్కపుడు త్రిమూర్తులు వెఱగందుచుందురనఁ దక్కినవారిమాట యిఁక లెక్క చేయ నేల? అట్టికాలగతి లంకానగరవాసుల సమీపించుచున్నది. రావణాదులు నిమిత్తమాత్రులు. పరాపరరహస్యయోగిని జానకి లంకానగరమునఁ దన ఛాయారూపము నెలకొల్పినది. ఆమె తలంచినదంతయు ఫలింపకపోదనుట యప్రతిహతసిద్ధాంతము. అడ్డమనుమాట దాని కేనాఁడును లేదు. పరాత్పరుఁడు సాక్షిమాత్రుఁడై నిరీహుఁడయ్యు నిరంజనుఁడయ్యు నపుడు సగుణుండగుటఁ గార్యనిరతిఁ బొందువానివలెఁ గనఁబడుచు నటించుచున్నాఁడు. ఇట్టిచోట రావణు నన నేమియున్నది ?

"అహం యన్త్రం భవాన్ యన్త్రీ మమ దోషో న విద్యతే,"

యన్నట్లు ప్రాణులందఱుబొమ్మలు. త్రిప్పువాఁడు పరాత్పరుఁడు.

"భ్రామయన్సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా,"

అన్న గీతోక్తి వ్యర్థము కాదు కదా. ఈవిషయమును మది నునుచుకొని రామాయణమును బఠించి తత్సారమును గ్రహింతము.

"అహం యద్యహరం భార్యాం రాజపుత్రస్య ధీమతః. ౧౧
కిం తత్ర తవ సుగ్రీవ కిష్కింధాం ప్రతి గమ్యతాం,"

అని మూలము. రావణుఁడు శుకుఁడను చారునిమూలమున సుగ్రీవునకుఁ జెప్పిపంపెడుభావ మిది. భేదోపాయము పన్నినాఁడని ప్రాతీతికార్థము. రావణుని వాగ్ధోరణిం బరికింపుఁడు. రాజపుత్రస్య=అని మాత్రమే పలుకక ధీమతః=అనియెను. అట్టి విపత్కాలమున శత్రువును విశేషించి దండెత్తి వచ్చుచున్న వానిని బుద్ధిమంతుఁ డగురాముని నని పల్కునా? విశేష మేమనఁగా బుద్ధిసంపదగల శ్రీరామునిభార్యను గొనితెచ్చితిని. దీన నీకేమి హానిగల్గును? కాన మరలిపొమ్ము. అని అనఁగా మహాత్ముఁడగు రామునిభార్యను దెచ్చితిని. దీన నీకేమియు హానిలేదే. అనఁగా నాకే హాని యగును. అందులకే తెచ్చితిని. ఇక్కార్యమున నీసహాయము శ్రీరామున కేల? మరలిపొమ్ము. భగవంతునకు నీసాయ మక్కఱలేదు. నీవు తోడ్పడి యిక్కార్యము నెఱవేర్తుననుట గర్వము. అనుభావ మిట సూచింపఁబడినది.

"యాం చ రాత్రిం మరిష్యామి జాయే రాత్రిం చ యామహం,
ఏతస్మిన్నంతరే కాలే యన్మయా హ్యశుభం కృతం. ౩౫
సర్వం తదుపపద్యేథా జహ్యాం చేద్యది జీవితం,
నాఘాతయత్తదా రామశ్శ్రుత్వా తత్పరిదేవనం. ౩౬
వానరాన బ్రవీద్రామో ముచ్యతాం దూత ఆగతః,"

అని మూలము. సారమేమి? జన్మాదిగా మృతివఱకు నెవఁడు గాని తాఁ జేసినపాపములను దానే యనుభవింపవలయుఁ గదా. అట్టివానిని బలవంతముగా నెవఁడు వధించునో అనఁగా యుద్ధావనింగాక విరోధమున నసద్వృత్తి నెవ్వఁడు వధించునో వానిపాపములు వధించినవానిం జేరును. వధించినవానిపుణ్యములం గొని వాఁడు స్వర్గమునకుఁ బోవును. అనఁగా నిట్లు గ్రహింపంజను. పాపాత్ములను నిందించువారలు వానిపాపముల లోఁ గొంత పంచుకొందురు. కనుకనే 'నాప్రియం బ్రూయాత్.' అని పెద్ద లందురు. పరదూషణము పనికిరాదని భావము. అట్టి పాపిని వధించుటం జేసి వానిపాపములను దాఁ బంచుకొనును. వాఁ డన్యాయముగాఁ జంపఁబడుటం జేసి చచ్చునపుడు హం తకునే స్మరించుచు నసువుల వదలు. కాన నాస్మరణమున నతని పుణ్యములఁ గైకొనఁజాలు. కాఁబట్టి పాపాత్ములను దూషిం పకయుండు టుత్తమమని మహర్షి మనకుఁ దేటపఱిచెను. ఈ విషయ మెఱింగియే వానినివదలుఁడు దూతగా వచ్చినవాఁడు కదా యనియు. ఆర్తత్రాణపరాయణత్వ మిష్పట్టునఁ గూడ రామ చంద్రునివ్రతమని తేటపడుచున్నది.

శ్రీరాముఁడు ప్రసన్నుఁడుగాని సముద్రునిపై బాణము వైవఁ బూనుట.

* అంత శ్రీరాముఁడు కఠినసాగరతటమున దర్భశయ్య నుండి యంజలింబట్టి దీర్ఘబాహువు నుపధానము గావించు కొనిప్రాగ్వదనముగా నప్రతర్క్యతేజోవిరాజమానుఁడై కను పట్టుచుండెను. శ్రీరామునిదక్షిణబాహువు పూర్వ మయో ధ్యానగరమున నుండఁగా రత్నాభరణవిరాజమానమయి యుండినది. పురంధ్రీమణులగు సైరంధ్రులు వివిధవిధశృంగార ముల నొనరింప వెలయుచుండునది. బాలభానుకరణి నెంతో ముచ్చటగా నుండునది. అట్టి బాహువును శ్రీరాముఁడు తల గడఁగా నొనర్చుకొని యిపుడు నాకు మరణమేని లేకున్న సాగరతరణమేని కలుగుఁ గాక యని దృఢసంకల్పము గల వాఁడై స్నానాదులచేఁ గాయికపరిశుద్ధిని జేసికొని వాఙ్ని యతి గలిగి,మనోనియమము దృఢతం గాంచఁగా శాస్త్రమర్యా దల నతిక్రమింపక సాగరమున కెదురుగాఁ బండుకొనెను. నియమము వదలక శ్రీరాముఁడు కుశశయ్య నేలమీఁదఁ బవ్వళించియుండఁగా మూఁడురాత్రులు చెల్లెను. న్యాయధర్మ ములఁ జక్కఁగా నెఱింగినవాఁడు గాన రామమూర్తి యం దట్లు త్రిరాత్రశయ్య నొనరించి నదీనాథు నారాధించుచుండెను. తెలివితక్కువవాఁడౌట నాసముద్రుఁడు పరిశుద్ధుఁడు సవిధిగాఁ దన్నారాధించుచు రాముఁ డుండినను దాను గనఁబడఁ డయ్యెను.

---

* ఇది యిరువదొకఁడవ సర్గమునఁ గల కథ.

అంతట శ్రీరాముఁడాజలరాశిపయి నించుక క్రుద్ధుఁడై నేత్రాంతములయందు రక్తిమ వ్యాపింపఁగాఁ జెంతఁ దన కోపము నెఱింగి స్మితమొనరించు సౌమిత్రిం గాంచి వత్సా! సాగరుఁ డింతదనుకఁ దనరూపమును గనఁబఱుపక యున్నాఁడు. ఇది వీని యహంకృతి యగు. కోపము లేకయుండుట, అపరాధమును క్షమించుట, కుటిలత్వము లేకుండుట, ప్రియముగా మాటలాడుట యను నీమొదలైన నీసత్పురుషులగుణములు నిర్గుణులకడఁ గనఁబఱచినచో వారు వారి నసమర్థులని తలంతురు. కావున లేని యసామర్థ్యమే ఫలితమగును జుమా. తెలివితక్కువవారు, ఆత్మస్తుతిపరాయణులు నిర్దయులు వంచకులు, ఎల్లవారిని బాఱఁదోలువారు, శిష్టాశిష్టవిచారము లేక యెల్లవారి నేకరీతిగా దండించువారు సమర్థులని వారు తలంతురు. వారినే గౌరవింతురు. శమదమాదులు గలవారలను నిర్గుణులు గౌరవింపరు. లక్ష్మణా! లోకమున సామముచే బలవంతుఁ డనుఖ్యాతి రాఁజాలదు. సామముచేఁ బరాక్రమవంతుఁ డనుయశస్సు రానేరదు. రణరంగమున సామము జయము నీఁజాలదు. దండమే వీనికెల్లఁ బ్రధానసాధనము. ఇప్పుడీ మకరాలయము నాశరములచేత మకరములు చచ్చి, పయికిఁ దేలఁగా నుండఁగలదు. చూడుమా. మహాసర్పముల ఛేదించెదం గాంచుము. నాబాణములం బ్రయోగించి మహాసంగర మొనరించి శంఖములు శుక్తులు మత్స్యమకరములు తేలుచుండ నీసాగరమును శోషిల్లఁ జేయుదును. క్షమ ప్రధానులగు మీవంటివా రిట్లు చేయవచ్చునా యని యడుగుదువేమో. వినుము. క్షమగలిగి యే నుండుటం జేసియే యీజల

రాశి యన్యాపేక్ష లేక కార్యముల సాధించుకొనందగిన బలము గల నన్ను నసమర్థునిగా భావించినాఁడు. ఛీ! ఛీ! ఇంకను క్షమను బూనవచ్చునా? ఇక్ష్వాకువంశమువారు క్షమను వదల రాదు గదా యని చెప్పుదువేమో యది యిట్టి నీచులవిష యమై రాక్షససహవాసముగల వీనివిషయమై చూపఁ దగదు సుమీ. కోపమే వీనియందుఁ జూపఁదగినది. సామ మెంత చూపినను వీఁడు తనరూపమును నాకుం జూపలేదు గదా.

సౌమిత్రీ! చాపమును దెమ్ము, క్రూరసర్పములం బోలు బాణములం దెచ్చి యిమ్ము. సాగరజలములు శోషిల్ల నొనరిం చెద. ఇపుడు సాగరోదకము లప్రధృష్యములైనను గ్రుద్ధుఁ డనై వానిఁ గలంచివైచెదను. తరంగములచే నెంత విజృంభింపఁగి నను వేలను దాఁటరానిదిగ నిది యుండెను. ఇపుడు బాణ ములఁ బ్రయోగించి వేలను జెండి భూమినంతటఁ బ్రవహింపఁ జేసెదను. ఈసాగరమున నివసించియుండు దానవులతోడఁ గలంచివుత్తుం జుమీ. అని కఠినముగా నుండుస్వరమునఁ బలికి శ్రీరాముఁడు చాపముం దాల్చి నిర్భరకోపమునఁ గన్ను లెఱ్ఱఁ బడఁగా గిఱగిఱం ద్రిప్పుచుఁ బ్రళయకాలాగ్నివలెఁ బ్రకా శించుచు నెవ్వారికిఁ దేఱిచూడరానియ ట్లుండెను. అంతట నారాజకుమారచూడామణి మహాధనువు మధ్యభాగమును గట్టిగాఁ బట్టుకొని జంతుజాలంబెల్ల బాణములకుఁ గంపమొం దఁగా నింద్రుఁడు పెక్కు వజ్రాయుధములం బ్రయోగించు చందంబున నత్యుగ్రనారాచములఁ బ్రయోగించెను. ఆ తీవ్రసాయకములు వేగముగా నత్యుగ్రతేజముం గ్రాల సాగరాంబువులందు నందుండు సర్పములు భీతిల్లునట్లు ప్రవే

శించెను. అత్తఱి సాగరమున జలములు ధ్వనించుచుండెను. శంకుశుక్త్యాదులు పైకిఁ దేలుచు నుండెను. ఆబాణములు పాతాళముదనుకఁ జొరఁబడఁగా జలజంతువు లత్యంతార్తి నొందినవి. విశేషించి సర్పములు విషాగ్నులఁ గ్రక్కుచు భయము చెందెను. పాతాళవాసులగు దానవు లవ్వానిచేఁ బీడితు లైరి. సాగరమునఁ గల్లోలములు చెలరేఁగినవి. అత్తఱి నాసాగరము జంతుమయమై యున్నట్లు కనుపట్టినది. మహాత్తరక్రోధావేశమునఁ జూడ నలవిగాకయుండు శ్రీరామునిం గాంచి యిఁక నూరకున్న లోకాంతంబగునని తలంచి చెంతకుఁ దటాలున నరుదెంచి వలదువలదని ప్రార్థించి యద్దాన నామహాత్ముఁ డప్పని మానకుండుటెఱింగి యామేటి శరాసనమును బట్టుకొనియెను.

మహాశయులారా! ఈఘట్టము విమర్శనీయాంశములు గలది కాన వాని నెమకుదము. ఈసర్గమంతయు,

"కాలో హి దురతిక్రమః" అనియు,

"గహనా కర్మణో గతిః" అనియు,

"కర్తుమకర్తుమన్యథా కర్తుం సమర్థః పరమేశ్వరః."

అనియును గలసూక్తుల కుదాహరణ మనందగియున్నది. పరమేశ్వరుఁడగు శ్రీరాముఁడు జలరాశిని బ్రార్థించుట కంగీకరించుట యచ్చెరువు పుట్టింపక మానదు. అందుండునవి జలములు. మకరాది భీకరజలజంతువులు. శంఖశుక్త్యాదివస్తువులు. ఇందేవి శ్రీరామునకు బదులు చెప్పఁగలవు? వానికి నభిప్రాయము లున్నవి. ఆశ కలదు. ప్రేమ మున్నది. కాని యది మనకున్నయట్టిది గాదు. భాష లున్నవి కాని మనకు దురవబోధక

ములు. మనకుం గల్గునట్లు జ్ఞానకర్మేంద్రియములు వానికి లేవు. దీర్ఘాలోచనములకు వానిమదిఁ దావు లేదు. వస్తుసంగ్రహము నకు మనవలె వానికి నూహాలు లేవు. అహంకారమమకారము లందు మనకు వానికి హస్తిమశకన్యాయము సరిపోవును. అట్టి జలజంతువులు నిండియుండుసాగరమును బ్రార్థించుట శ్రీరాముని తెలివితక్కువనే తేటపడం జేయునుగాని వివేకిత్వమును దెలుపఁజాలదు. తాఁ బరమేశ్వరుం డయ్యు నిట్టికార్యము నకుం గడంగునా యని యాక్షేపించు పెద్దలు పెక్కండ్రుం దురు. కాని వార లిద్దాని రహస్యము నెఱుంగఁజాలరు. వారి కొఱకే యించుక వ్రాయవలసి వచ్చినది. ఈవిషయ మీవఱకే యీ గ్రంథమాలయందు వ్రాసితిని. ఐనను మరల వ్రాసెదను. స్పష్టార్థమునకే కాని వేఱొకకార్యమునకుఁ గాదని యెఱుంగ వలయును.

శ్రీరాముఁడు ప్రార్థింపఁబూనినది కనఁబడుజలములను, అందున్న క్రూరసౌమ్యజలజంతువులను గాదు. వాని కూడిక యగు సాగరమును గాదు. ప్రతిదానికి నధిదేవత యుండును.

"ఆపో వా ఇదగ్ం సర్వం విశ్వాభూతాన్యాపః."

అని శ్రుతి తెల్పుచున్నది. భగవత్స్వరూపములు జలములు. తక్కినవి కావా యనరాదు. ప్రస్తుత మిదియేకదా విషయము. జలాధిదేవత వరుణుఁడు. సాగరమున నీలగ్రీవులనఁబడు రుద్రు లుందురు.

"అస్మిన్మహత్యర్ణవేంతరిక్షే భవా అధి
నీలగ్రీవాశ్శితికంఠాశ్శర్వా అధః క్షమాచరాః"

అని శ్రుతి తెల్పుచున్నది కదా. జలాధిపతి వరుణుఁడు. జలాలయులు సద్రులు. జలములను బాధింపఁగాఁ దన్నివాసులు పీడ నొందుదురు. వారిమూలమునఁ దదధిపతి యావిధ మెఱుంగఁ జాలును. అట్లే జలములఁ బ్రార్థింపఁగా నాతఁడు తుష్టుం డగును. అదియే జలోపాసన యనఁగా. జలాకృతి వెలయు భగవదుపాసనయని దాని యర్థము. మనకుం దోఁచురూపమని కాదు. "యేన కేనాపి రూపేణ" అనఁగా నిదియే యర్థము. శ్రీరాముఁడు తాఁ బరాత్పరుండయ్యు సర్వజ్ఞుఁడయ్యు లోకరక్షార్థము సదాచారపోషణార్థము ధర్మస్థాపనార్థము ప్రాకృతుండును బోలె సాగరు నారాధింపంబూనెనని మన మెఱుంగందగు. ఆయుపాసనావిధానమే యిందుఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది.

"తతస్సాగరవేలాయాం దర్భానాస్తీర్య రాఘవః,
అంజలిం ప్రాఙ్ముఖః కృత్వా ప్రతిశిశ్యే మహోదధేః. ౧.
బాహుం భుజగభోగాభముపధాయారిసూదనః,
... ...
భుజైః పరమనారీణామభిమృష్టమనేకథా. ౩.
చందనాగరుభిశ్చైవ పురస్తాదధివాసితం,
... ...
గోసహస్రప్రదాతారముపధాయ మహద్భుజం, ౮
అద్య మే మరణం వాథ తరణం సాగరస్య వా. ౮
ఇతి రామో మతిం కృత్వా మహాబాహుర్మహోదధిం,
అధిశిశ్యే స విధివత్ప్రయతో నియతో మునిః." ౯

అని మూలము. సాగరతీరమున దర్భాసనమునఁ బ్రాఙ్ముఖుఁడై

దోసిలొగ్గి ప్రార్థించుచు శయనించెను. మారణక్రియయందు దక్షిణముఖుఁడు గావలయుననియు, వశ్యాదికర్మములయందుఁ బశ్చిమాభిముఖుఁడు కావలయు ననియు దేవతాకరుణావాప్తి ప్రభృతి సత్కర్మములందుఁ బ్రాగుదగ్గిగన్యతరముఖుఁడు కావలయుననియు విధులు తెలుపును. దోసిలొగ్గుట స్వకార్యాదృతి సూచనార్థము. నిన్నుపాసించుచున్నాను. నన్ననుగ్రహింపుమా యని వేఁడుటయే సంకల్పము. శయనించు టుపాసనా లక్షణమా యందు రేమో. ఇది భక్తిపరాకాష్ఠను దెలుపును. ప్రాయోపవేశమువంటిదే యిది యని యెఱుంగందగు. ఈ కార్యము నెఱవేఱునంతకు లేవరాదనునదియే పరాకాష్ఠ యనఁబడును. దీనికే శ్రద్ధ యనియుఁ బేరు కలదు. పట్టుదల యని భావము. తావత్పర్యంతము లేవకుండుటయే వ్రతనియమము. నిరంతర మిష్టదేవతను దలంచుచుఁ దద్గతాంతరాత్ముఁడై యుండుటయే కార్యార్థశ్రద్ధ యనవలయు. అట్టి పట్టుదల యుండినఁగాని భక్తి దృఢత గాంచదు. అది కుదురనిచో ఫలసిద్ధి సంశయాస్పదమే. కావున లోకుల కిట్టి ప్రాచీనమర్యాదల బోధింపఁబూని రాముఁ డిట్టి మహత్తరవ్రతమును బూనెనని మన మెఱుంగవలయును. శ్రీరాముని బాహువును వర్ణించుచు మహర్షి "పరమనారీణాం అభిమృష్టమనేకథా" యని పలికిరి. దీనింబట్టి సీతాంబ కాక వేఱుభార్యలు శ్రీరామున కుండినట్లు కొందఱు వ్యాఖ్యానము చేయసాగిరి. ఇట్లేల వ్రాసిరనియు మహర్షి భావ మేమైయుండుననియు మన మూహింపవలయును. పరమనారీణాం = అనఁగా సుందరాంగులని యర్థము కాదు. సుచరిత్ర లగుస్త్రీలని భావము. రాజాంతఃపుర

ములయందు సైరంధ్రు లుండురు. సుశీలలుగనే వా రుం డురు. వార లలంకరింపఁగా నాబాహువు ప్రకాశించుచుం డెడిదని గ్రహించిన దోషము వచ్చునా ? ప్రాయికముగా వింజామరలు వీచువారలు మర్యాదననుసరించి పరికించిన నుత్త మస్త్రీలే యని తలంపవలయు. దమయంతి ద్రౌపది రాజాంతః పురములయందు సైరంధ్రులుగానే యుండి కాలము గడిపిరి గదా. శ్రీరాముని బాల్యమునుండి పెంచినవార లట్టివారే. మాతృసమానలుగా వా రుందురు. శ్రీరామునిచరిత్రము పరమ పవిత్రము. శీలము దానిని మించినది. కావున నట్టి పురంధ్రు లలంకరించిన బాహు వదియని మహర్షి వచించుటలో త ప్పేమి గలదో యోజించి యెఱుంగఁజాలకున్నాను. ఏకపత్నీ వ్రతపరాయణుఁడగు శ్రీరామునియం దట్టిదోష మారోపిం చుటకంటె వేఱొక్క పాపము లేదని తలంతును. కావున నిట్టి యాక్షేపములు చేయకుండుటే యుత్తమము. ఆబాహువర్ణన మిచ్చో నేల యని కొంద ఱడుగుదురు. అట్టి యలంకృతమగు బాహువును గఠినభూభాగమున దర్భలపైఁ బవ్వళించి తల గడగా శ్రీరాముఁడు చేసికొని సాగరమును బ్రార్థించు చున్నాఁడని మహర్షి చెప్పుట యసంగతము కాని యసందర్భము గాని యనుచితముగాని కానేరదు. గోసహస్రప్రదాతార ముపధాయ మహద్భుజమ్=అనుటంజేసి యాహస్త మంత మహోపకార మొనర్చినదయ్యు నిత్తఱిఁ దలగడయయ్యెఁగదా యని మహర్షి సంతప్తహృదయుఁడై తెల్పెను. "కాలో హి దురతిక్రమః"అనున్యాయ ముదాహరణార్థమని కవితాత్పర్య ముగా మనము గ్రహింపఁజను.

ఇఁక శ్రీరామునిసంకల్ప మెట్టిదని విచారింతము. ఈ నియమము ఫలింపదేని మరణము కావలెను. ఫలించునేని సాగరతరణము కావలెను. ఇవి రెండు కాకయుండ నియమము మాననని సంకల్పించెను. ఏకార్యమునకుఁగాని సంకల్పము ముఖ్యము.

"హతో వా ప్రాప్స్యసే స్వర్గం జితో వా భోక్ష్యసే మహీం."

అని కదా శ్రీకృష్ణుఁడర్జునునకు బోధించెను. ఏల? సంశయాత్మత్వము కార్యదీక్షాక్షమత్వము కానేరదు. వాశబ్ద ముచ్చరించుచు నేది సంకల్పించినను ఫలింపదు. దృఢవ్రతుఁడు కావలయును. కనుకనే "అనన్యాశ్చింతయంతో మామ్" అని శ్రీకృష్ణమూర్తి తెల్పెను. సమయానుకూలముగా నెల్లదేవతల నారాధించుచుండిన నొక్కతావున నిలుకడలేక యతఁ డెవ్వరియను గ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడు కాఁజాలఁడు. కనుకనే "ఏకభక్తిర్విశిష్యతే" యని భగవదనుశాసనము ప్రబలెను. కనుక దృఢసంకల్పుఁడు కానివాఁడు స్వేష్టసిద్ధిం బడయఁజాలఁ డనుభావమును లోకులకుం దెలుప శ్రీరాముఁ డిట్లు సంకల్పించెనని మనము నమ్మవలయును. రామావతార ముపదేశించుటకుఁగాదు. కార్యము తానొనరించి లోకులకుఁ గనఁబఱచి తన్మూలమున సదాచారములు ధర్మములు సత్యము లోకమున స్థితినొందఁజేయుటకే యని యార్యులనుట సత్యమేకాని వేఱు కానేరదు. ఈవిషయములఁ జక్కఁగా నెఱింగినయెడల రామాయణపారాయణము ఫలవంత మగును. లేనిచో నేదోఫలము రవంత గలుగును. సంస్కృతశ్లోకములఁ బఠించునే వ్పలవడును. నియతో మునిః=అని యున్నది. నిశ్చలాంతఃకరణుఁడు, ఈ

కార్యము తప్ప వేఱొకకార్యమున బుద్ధిఁ జొనుప ననుతలంపు గలవాఁడును గావలయు. ఇదియే నియమ మనంబడును. మునిః= మౌనముగలవాఁడు కావలయును. ఏల యనఁగా మౌనమే వాపరో జపః=అని ప్రమాణము కలదు. మౌనముద్రాధారణ మొకవిధమగు తపస్సగును. అనఁగా వాగింద్రియమును జయిం చినవాఁడని యతఁడు చెప్పంబడును. విజితేంద్రియుఁ డనఁగా నిదియే కదా యర్థము. మనస్సును నిగ్రహించినవాఁడని కదా యర్థము. సకలేంద్రియముల వశమున నుంచుకొన్నవానినే విజి తేంద్రియుఁ డందురు. అందు నిది యొక యవాంతరభేదమని గ్రహింపవలయును. జపకాలములయందు మౌనము ప్రధాన మని తెలిపిన దిందులకే.

"విధియజ్ఞాజ్జపయజ్ఞో విశిష్టో దశభిర్గుణైః,
ఉపాంశుస్స్యాచ్ఛతగుణస్సహస్రో మానసస్స్మృతః. ౮౫
యే పాకయజ్ఞాశ్చత్వారః విధియజ్ఞసమన్వితాః,
సర్వే తే జపయజ్ఞస్య కలాం నార్హంతి షోడశీం. ౮౬
జప్యేనైవ తు సంసిద్ధ్యేద్బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయః,
కుర్యాదన్యన్న వా కుర్యాన్మైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యతే. ౮౭
ఇంద్రియాణాం విచరతాం విషయేష్వపహారిషు,
సంయమే యత్నమాతిష్ఠేద్విద్వాన్ యంతేవ వాజినాం. ౮౮
... ...
ఇంద్రియాణాం ప్రసంగేన దోషమృచ్ఛత్యసంశయం,
సన్నియమ్య తు తాన్యేవ తతస్సిద్ధిం నియచ్ఛతి." ౯౩

మను. ౨ అ.

"విధివిషయో యజ్ఞో విధియజ్ఞః దర్శపౌర్ణమాసాదిః. తస్మా

త్రిష్కృతానాం ప్రణవాదీనాం జపయజ్ఞో దశగుణాధికః.” అని కుల్లూకభట్టు. మానసికజప మన్నింటికంటె నుత్కృష్టము. విశేష ఫలప్రదమనుటకుం గారణమేమి? యజ్ఞములకంటె జపయజ్ఞ ముత్కృష్టమనుటకుం గలహేతు వేమి? జపయజ్ఞము మానసికమైనయెడల మనస్సు నియమింపఁ బడవలయును. లేకయున్న నది సాగదు. ప్రవృత్తిరహితమై యది యేకత్ర నిలిచియుండిననే మానసికజపము సాగఁగలదు. కావున స్థిరమనస్సుగలవాఁడగుటయే ఫలసిద్ధికిం గారణమయ్యెను. మంత్ర ముచ్చరించుచు జపించుట యత్యల్పఫలప్రదమనియు, పెదవుల కదలికకలిగి జపించుట దానికంటె నుత్తమమనియు మానసికము త్తమోత్తమమనియుఁ జెప్పుట యిందులకే యని గ్రహింపవలయును.

“యజ్ఞానాం జపయజ్ఞోఽస్మి.”

యను గీతావాక్య మీయర్థమునే బోధించును. మానసిక పుణ్యపాపము లిట్టులే యన్నింటికంటె నధికములని యెఱుంగవలయు. కనుకనే శ్రీరామమూర్తి మౌనముద్రం దాల్చుట విధి నతిక్రమింపక సాగించుటకే యని యెఱుంగందగు. సమాహితమనస్కుఁడై శాస్త్రమునఁ జెప్పినరీతి మౌనమూని దృఢ సంకల్పము గలిగి యిష్టదేవతోపాసన నొనరించినఁగాని యభీష్ట ఫలము కర్మానురూపముగాఁ గలుగదని యిందలిసారము.

“తస్య రామస్య సుప్తస్య కుశాస్తీర్ణే మహీతలే,
నియమాదప్రమత్తస్య నిశాస్తిస్రోఽతిచక్రముః. ౧౦
స త్రిరాత్రోషిత స్తత్ర నయజ్ఞో ధర్మవత్సలః,
ఉపాసత తదా రామస్సాగరం సరితాం పతిం. ౧౧

న దదర్శయతే మందస్తదా రామస్య సాగరః,
ప్రయతేనాపి రామేణ యథార్హమభిపూజితః."

అని మూలము. దర్భాసనమున శయనించి సాగరు నుపాసింపఁగా మూఁడురాత్రులు గడచినవి. నియతుఁడై విధిఁ దప్పక యథార్హముగా సాగరు నారాధించెను. కాని మందబుద్ధిగలవాఁడగుట నతఁడు దర్శన మీయకపోయెను. అని కథాసారము. ఉపాసత=ఏమని యుపాసించెను? ఉపాసనాభేదములందుఁ బ్రార్థనయు నొకఁడు. అదియే ధ్యాన మనంబడును.

"న హి ధ్యానేన సదృశం పవిత్రమిహ విద్యతే,
శ్వపాకేష్వపి భుంజానో ధ్యానేనైవాత్ర లిప్యతే.
ధ్యానమేవ పరో ధర్మో ధ్యానమేవ పరం తపః,
ధ్యానమేవ పరం శౌచం తస్మాద్ధ్యానపరో భవేత్.
సర్వపాపప్రసక్తోఽపి ధ్యానం నియతమభ్యసేత్,
సర్వదా ధ్యానయుక్తశ్చ తపస్వీ పంక్తిపావనః."

ఆత్రేయస్మృతి ౪ అధ్యా.

ధ్యానమనఁగా నభీష్టదేవతారూపమును మనోవీథిం దిలకించుట. దానియందే మనస్సును నిలుపుట యని యర్థము. అదియే తపఃఫలము. దానంజేసి యిష్టదేవతాసాన్నిధ్యము కలుగును. ఆమార్గమునే శ్రీరాముఁ డవలంబించెను. కాని సాగరము దర్శన మీయలేదు. అనఁగా సముద్రాధిదేవత సాక్షాత్కరింపలేదు. ఏల? శ్రీరాముని నియమలోప మనరాదు. శ్రీరాముని బాణములఁ జావవలసినజంతువు లందున్నవి. కనఁబడిన నాకర్మఫల మేమగును? అది ముగియు

దాఁక దర్శనమిచ్చునూహా నా సాగరాధిదేవత కాంచదయ్యె నని మన మూహింపవలయును.

"అవలేపస్సముద్రస్య న దర్శయతి యత్స్వయం,
ప్రశమశ్చ క్షమా చైవ ఆర్జవం ప్రియవాదితా. ౧౪
అసామర్థ్యం ఫలం త్యేతే నిర్గుణేషు సతాం గుణాః,
ఆత్మప్రశంసినం దుష్టం ధృష్టం విపరిధావకం. ౧౫
సర్వతోత్సృష్టదండం చ లోకస్సత్కురుతే నరం,
న సామ్నా శక్యతే కీర్తిర్న సామ్నా శక్యతే యశః. ౧౬
ప్రాప్తుం లక్ష్మణ లోకేఽస్మిన్ జయో వా రణమూర్ధని,"

అని మూలము. ప్రాతీతికార్థము విస్పష్టమే. వాల్మీకి శ్రీరాముని వాక్కులమూలమున లోకులకు మంచినీతిని దెలుపుచున్నాఁడు. సాధువులయెడఁ గలసుగుణములు నిర్గుణులయెడ నిష్ఫలము లగును అవి కలవారిని వారసమర్థులని తలంతురు. ఆత్మస్తుతిపరాయణత్వము లోనగు దుర్గుణములు గలవారలనే లోకులు మన్నింతురు. కావున నాథ్యానాదులు సాగరుఁడు గర్వి యగుట లెక్కింపఁ బడ లేదు. గుణగ్రహణపారీణులకడ సుగుణములు చెల్లును గాని నిర్గుణులకడ నవి పని చేయఁజాలవు సామముచేఁ గీర్తి గల్గదు. సామముచే యశస్సు కల్గదు రణమున విజయము కూడ సామమునఁ గలుగదు. అనఁగా మంచితనము నిష్ఫలమే యగును గాని సఫలము కానేరదు. అని రాముఁ డనియెను. ఈవాక్కులు ప్రాయికముగా లోకముననుండు నాచారముం దెల్పును. సాగరుఁడు గర్వించెనని చెప్పుటకే యివి పనికివచ్చునని మన మూహింపవలయుఁ గాని సద్గుణములు నిరర్థకములని దుర్గుణ

ములు సార్థకములని కాదు. దుష్టులు సద్గుణప్రభావ మెఱుంగఁ జాలరనియు వారు దండోపాయసాధ్యులే యనియు నిందలి సారము. కీర్తియశశ్శబ్దము లిందుఁ బ్రయోగింపఁబడినవి. "బల కృతా ప్రథా యశః పరాక్రమకృతా కీర్తిః" అని గోవింద రాజులు. "కీర్తిః గుణవత్త్వాప్రథా, యశః దానజనితా ఖ్యాతిః" అని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి.

"దానాదిప్రభవా కీర్తిశ్శౌర్యాదిప్రభవం యశః. ఇతి మాధవీ. అత ఏవ యశః కీర్త్యోర్భేదస్యాతి దర్శనాత్. యశఃకీర్తి ప్రవిభ్రష్టో జీవ న్నపి న జీవతి. ఇతి కస్యచిత్ప్రయోగః."

అని శబ్దకల్పద్రుమము. ప్రాయికముగా నివిరెండును సమానార్థ కములని యంద ఱూహించినను భేదము కలదని మన మెఱుంగ వలయును.

"క్షమయా హి సమాయుక్తం మామయం మకరాలయః. ౨౦
అసమర్థం విజానాతి ధిక్ క్షమామీదృశే జనే,
న దర్శయతి సామ్నా మే సాగరో రూపమాత్మనః. ౨౧
చాపమానయ సౌమిత్రే శరాంశ్చాశీవిషోపమాన్,
సాగరం శోషయిష్యామి పద్భ్యాం యాంతు ప్లవంగమాః. ౨౨
అద్యాక్షోభ్యమపి క్రుద్ధః క్షోభయిష్యామి సాగరం."

అని మూలము. శ్రీరాముఁడు సర్వశక్తిమత్త్వమును బ్రకా శింపఁ జేయుచున్నాఁడు. సాగరము మకరాలయము. మకర ములు మహాక్రూరజంతువులు. జలజంతువులయం దవి మహా క్రూరములని చెప్పంబడును. వానికి నివాస మీయది. సాధు వులప్రార్థనల నాలకించునా? నన్ను నసమర్థునిగా భావించినది.

ఇట్టిమూర్ఖులయందు క్షమఁ బూనరాదు. అనఁగా సాధువుల కడ క్షమాగుణ మూనవలయు. దుష్టులకడ దానిం బూన రాదు—అనుట రాజధర్మము. మునుల ధర్మముగాదు. తమ్ముఁ జంపఁబూనినవారియందును దయచూపుట మునిధర్మము. వారి యందుఁ గోపముం జూపి శిక్షించుట రాజధర్మము. పరస్పర విరుద్ధములుగా నివి యుండును. ఇపుడు శ్రీరాముఁడు రాజ ధర్మ మూనవలసినదే కాని మానిధర్మము నవలంబింపరాదు గదా. కనుకనే లక్ష్మణా శరచాపములం దీయుమనెను. సాగ రము శోషిల్లఁ జేసెదను. వానరసేనలు నడిచిపోవుం గాక. అక్షోభ్యమైనను క్షోభింపఁజేసెదను. అనియెను. ఈకార్యము శక్యమా యనునదియే ప్రశ్నము. సముద్రజలముల నింకిపోవు నట్లు చేయుటెట్లు? మానవసామాన్యులకేని మహర్షులకేని శక్యము కాదనవచ్చును. కాని సర్వశక్తిసంపన్నుఁ డగుపరా త్పరున కిది యత్యల్పకార్యము. బడబాగ్ని ప్రజ్వరిల్లఁజేసిన నీరింకుట యెంతపని? సృష్టిస్థితిసంహారములు తలంచినమాత్రన సాగఁజేయఁగలమహాప్రకృతి తనయిచ్ఛయం దిమిడియుండ సాగరజలశోషణ మెంతటిపని? మనశక్తిమెయి నూహించి యిద్ది మహత్తరకార్యము. సాధ్యముకాదని నిశ్చయింపరాదు. ప్రకృతిశక్తి దుర్జ్ఞేయము. త్రిమూర్తులకే నది యనూహ్య మగునపు డస్మాదృశుల కెట్లు సుజ్ఞేయమగును? ఇది సాధ్య మిది యసాధ్య మనువిషయము భగవంతునియెడల నన్వయింప రాదు. సర్వశక్తిసంపన్నుఁడు కదా.

"తతస్తు తం రాఘవముగ్రవేగం
ప్రకర్షమాణం ధనురప్రమేయం,

సౌమిత్రిరుత్పత్య సముచ్ఛ్వసంతం
మామేతి చోక్త్వా ధనురాలలంబే. 33౨

అని మూలము. రామబాణములు సాగరమును గలవిల పాటొందింపఁగా నిఁక బాణములు ప్రయోగింప వలదని సౌమిత్రి ధనుస్సును బట్టుకొనియెను. ఏల? ఎన్ని భూతములకు శ్రీరామబాణపాతపీడ గలుగవలయునో అవి గలిగినవి. ఇఁకఁ దద్బాణపీడఁ గలుగవలసినకర్మ మొనరించినజంతువులు లేవు. కావుననే తత్కార్యము నిర్హేతుకముగా నిలుపరాదని సౌమిత్రిని బ్రకృతి ప్రోత్సహించెను. భగవంతున కీవిషయము తెలియదా యనరాదు. "నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్." అన్న వాక్యము క్రొత్తదిగాదు కదా. కర్త కారయిత యుండ వలయుఁ గదా. లోకవ్యవహారము కొఱకుఁ గదా యీవిడంబన. అది సక్రమముగనే సాగింపందలఁచియే శ్రీరాముఁడు కార్యదీక్షుఁ డయ్యెనని మన మెఱుంగుట తెఱంగు. ఈఘట్టమున నధ్యాత్మరామాయణమును బరికింతము.

"తతస్సముద్రమావేక్ష్య రామో రక్తాంతలోచనః. ౬౦
పశ్య లక్ష్మణ దుష్టోఽసౌ వారిధిర్మామపాగతం,
నాభినందతి దుష్టాత్మా దర్శనార్థం మమానఘ. ౬౧
జానాతి మానుషోఽయం మే కిం కరిష్యతి వానరైః,
అద్య పశ్య మహాబాహో శోషయిష్యామి వారిధిం. ౬౨
పాదేనైవ గమిష్యంతి వానరా విగతజ్వరాః,

... ...

పశ్యంతు సర్వభూతాని రామస్య శరవిక్రమం,
ఇదానీం భస్మసాత్కుర్యాం సముద్రం సరితాం పతిం. ౬3

ఘీషం బ్రువతి రామే తు సశైలవనకాననా.

... ...

ఏతస్మిన్నంతరే సాక్షాత్సాగరో దివ్యరూపధృక్." 3 సర్గము.

అని యున్నది. దర్భశయనము బాణప్రయోగము లక్ష్మణుఁడు దాని నిలుపుటయు నిందుఁ గానంబడవు. ఇదియే విశేషము.

సేతుబంధనము.

* శ్రీరాఘువుం డంతటఁ బొడసూపని సాగరమును జూచి భయంకరవాక్యముల సాగరా! చూడు మిదిగో పాతాళముదనుక నిన్ను శోషిల్ల నొనర్చెద. నా బాణాగ్నుల జల మంతయు నింకఁగా భూగర్భజలము సైత మింకిపోవ జల జంతువులు మాడిపోవ ధూళి పైకి రేఁగునట్టు లొనర్తును. సముద్రుఁడా! నేను సేతువు నిర్మింప నక్కఱలేదు. దానికై శ్రమముల పాలుగాను ధనుర్విచ్యుతబాణములే సేతు వగును. కానఁ బాదచారులై వానరవీరులు నిన్ను దాఁటి పోఁగలరు. అవ్వలిదరిఁ జేరఁగలరు. నీవు దానవులకు నునికిపట్టయినవాఁడవు. తత్సంగతిచే నా బలపరాక్రమములఁ గనఁ జాలకయున్నవాఁడవు. అని యారామమూర్తి బ్రహ్మదండ తుల్యసాయకము నందుకొని బ్రహ్మాస్త్రమంత్రముచే నభిమంత్రించి ధనుర్వరమున సంధించి యాకర్ణాంతము లాగెను. అట్టు లాకర్షింపఁగానే భూమ్యాకాశములు వడంకిన ట్లుండెను కొండ లుట్టూతలూఁగెను. లోకమంతయు నంధకారావృత

* ఇది యిరువదిరెండవసర్గమునఁ గల కథ.

మయ్యెను. అనేకభయచిహ్నములు కనఁబడినవి ఆబాణము చూడఁజాలనంత వెలుఁగుతోఁ బ్రకాశించెను. సకలభూతము లాకులతం గాంచినవి. అట్లు రామమూర్తి బ్రహ్మాస్త్రము వొసంగఁగనే సముద్రము జలజంతువులం గూడి కలవిలంపడి యెను. చెలియలికట్ట దాఁటి యామడదూరము పోయినది. పలాయనమగుటం గాంచి బాణప్రయోగముచేయ శ్రీరాముఁడు సాహసింపకపోయెను. అంతఁ బొడవుగా లేచిన జలముల నడుమనుండి సముద్రుఁడు లేచి మేరుపర్వతమున నుదయించుసూర్యునివలెఁ గనంబడియెను. అత్తటి నాతఁడు భయంకరాస్యములుగల సర్పములతోఁ బొడకట్టెను. రక్తాంబరముం దాల్చి కనకభూషణభూషితుఁడై రక్తమాల్యములం దాల్చి సాక్షాత్కరించెను. శ్రీరామునిం జేరఁ్గాని దోసిలొగ్గి శ్రీరామచంద్రా! మహాత్మా! నన్ను లోఁతుగాక యుండుమందువా? భూమ్యాదిపంచభూతములు శాశ్వతస్వీయమర్యాదనొంది తమస్వభావముల వదలకయుండును. అట్లే నేను లోఁతు గలిగి దాఁటరాకుండుట స్వభావమే. నే నిట్లే యుండందగు. దాఁటఁదగినట్లుండుట నాకు స్వభావము కాదు. ఉన్నదునట్లు విన్నవించితి. ఇకాఁరణమునుబట్టియే నీకడ రాకయుంటిని. శ్రీరామా నీవు రాజపుత్త్రుఁడవు. కాన మర్యాదాస్థాపకుఁడవు. నేను ధనాశాలోభాదులవలన జలమును స్తంభింపఁజేసిన జంతువులకు భీతిగలుగును. కనుక జలమును స్తంభింపఁ జేయఁజాలను. ఐన నా కవకాశ మున్నంతవఱకుఁ దోడుపడియెదను. నీబలములు దాఁటువఱకు జలములం బోవుమార్గమున మకరాది జంతువులు బాధింపకయుండును. ఇద్దాని నొనరింతును. వాన

రులు సేతుబంధనము చేయుతఱిఁ దదుచితవస్తువులు చెదఱి పోవకుండ సేతుపుమార్గ మొడఁగూడునట్లు చేయుదును. అని మనవి చేసెను.

అప్పుడు శ్రీరాముఁడు సాగరుం గని అట్లగునేని నాయీబాణ మమోఘము. దీని సంధించితిని. ఎచ్చటవైతును? చెప్పుమనఁగా నతఁడు బాణమును వీక్షించి యభిమతము నేఁటికి సిద్ధించినది కదా యనుకొనుచు నిచ్చటికిఁ జెంత నుత్తర భాగమునందు ద్రుమకుల్యానామకరమణీయప్రదేశము కలదు. అది నీవలె లోకమున ఖ్యాతి గాంచినది. అందుఁ బాపాత్ములు నాశత్రువు లనేకులు చూడ భయంకరాకారులు భయంకర కార్యముల నొనరించుచు నాజలమును ద్రావుచున్నారు. పాప కర్ము లగువారిసంస్పర్శము నాకు నోర్వరాకున్నది. కావున నమోఘమగు నీతీవ్రబాణమును వారలపై వైచి సార్థకముగా నొనరింపుము. అని సముద్రుఁడు విన్నవింపఁగా వీరుండగు నారా ముఁడు సాగరుని వాంఛచొప్పున వ్రేలం దానిం జూపఁగా దానిపై నాయస్త్రమును బ్రయోగించెను. దానిం బ్రయో గించిన స్థలము మరుకాంతారమని ప్రసిద్ధి నొందినది. ఆసాగర జలము పైకెగసెను. మహాధ్వని కలిగెను. అట్టు లాచోటును దహించి యంత దానికి వరం బొసంగెను. దానిచే నామరు కాంతారము పశువులకుఁ గావలసినతృణము లోనగునవి సమృద్ధ ముగాఁ గల్గి రోగము లారంభించునపుడే నశించునవియై ఫల మూలాదులతోఁ గులుకుచుండెను.

అంత శ్రీరాముని మహాద్భుతకార్యములం జూచి సాగ రుఁడు మహాప్రభూ! ఈనలుఁడు విశ్వకర్మకుమారుఁడు.

ఈతనితండ్రి నావంటి కుమారుఁడు నీకుం గలుగుం గాక యని భార్యకు వరమిచ్చెను. ఆమె యట్లే వీనిం గాంచెను. శిల్పవిద్యలందు వీఁడు తండ్రియంతవాఁడు. ఈతఁడు నా యందు సేతువు నిర్మించుం గాక. అది మునుఁగకయుండ నేను ధరించెదను అని విన్నవించి సాగరుఁ డదృశ్యుం డయ్యెను. అపుడు బలవంతుఁడగు నలుఁడు లేచి శ్రీరామునిం గాంచి నాతండ్రి యనుగ్రహించిన సామర్థ్యమువలన విశాల సాగరమునందు సేతువు నిర్మించెదను. సాగరుఁ డున్నమాట నే చెప్పినాఁడని యంత వానరవీరులం గాంచి లోకమందు మానవునకు దండమే మేలయినయుపాయమని నాయూహ. దయావిహీనునియందు క్షమగాని సామముగాని దానముగాని యుపాయము గాదు. భయంకరుఁడగు నీసముద్రుఁడు సగరుల వలన వృద్ధిచేయంబడినవాఁడు. ఐన నాయుపకారమునఁ గాక దండించునను భీతిచేతనే సేతువును గట్టఁగాఁ జూచుకోరికతో స్థలము నొసంగెను. విశ్వకర్మ నాతల్లికి మందరాచలమున వర మొసంగెను. నే నావిశ్వకర్మ కౌరసపుత్త్రుఁడను. శిల్పవిద్య నెఱుంగుదును. సాగరము దీనిని నాకు స్మృతికిఁ దెచ్చినాఁడు. అతఁడు చెప్పినది నిజమే. ఆత్మస్తుతి దోషమని యెఱుంగుదు. కాని చెప్పినట్లు సేతువును గట్టి చక్కఁగాఁ దీర్తును ఇచ్చగల దేని వానరోత్తము లిపుడే పాషాణాదులం దెత్తురు గాక.

అనునంత రాముఁ డానతీయఁగా వానరులు పెల్లుబ్బి వందలకొలంది వేలకువేలుగాఁ గూడి నలుఁగడలకుం బరుగు లిడి యడవుల కరిగిరి. అందలి నానాతరువులం బెకలించి యీడ్చుకొని వచ్చిరి. కొండల నందుం బడవైచిరి. జలములు

పై కెగురుచుండెను. కొందఱు చక్కఁగా నా సేతువుండుటకై సూత్రములను బట్టుకొనిరి. నలుఁడాసాగరమునడుమ గొప్ప సేతువును గట్టెను. కపు లాతనికిం దోడుపడి కట్టసాగిరి. కొందఱు వనచరులఁ ద్వరపెట్టుచుండిరి. కొందఱు నిమ్నోన్నతములఁ బరికించుచుండిరి. వానరులు పైభాగము మెత్తగాఁ బూచినచెట్లను వైచుచుండిరి. వారు తెచ్చిన గండోపలములు లోనగువానిని వైచుచుండ మహాధ్వని గలిగినది. మొదటి నాఁడు పదునాలుగు యోజనములదూరము సేతువు నిర్మించిరి. రెండవదిన మిరువది యోజనములు, మూఁడవదినమున నిరువదొక్క యోజనములు, నాల్గవదినమునందు నిరువది రెండు యోజనములు, పంచమదివసంబున నిరువదిమూఁడు యోజనములు కట్టి సేతువు పూర్తి నొందించిరి. నలుఁడు తండ్రియగు విశ్వకర్మ యంతటిశక్తికలవాఁడు గావున నట్లనుపమానపద్ధతిని సేతువు నిర్మించెను. అది యాకసమున ఛాయాపథము వలెఁ గనుపట్టుచుండెను. దేవగంధర్వాదు లాచిత్రమును జూడ వచ్చి యంబరమున నిల్చియుండిరి. పదియోజనముల వెడల్పు నూఱుయోజనముల నిడివి కలిగి దుష్కరమనందగి యది యుండెను. దానిం గాంచినదేవత లచ్చెరువందిరి. మున్నెవ్వ రెఱుంగనిదిగా నదియుండ భూతములెల్ల వింతగాఁ జూడసాగినవి అది సాగరమునఁ బాపటవలెఁ గనఁబడుచుండెను.

అంత విభీషణుఁడు గదాయుధము చేతంబూని మంత్రిచతుష్టయముం గూడి శత్రువులు పైఁబడినను వారల నడంచుటకై సాగరదక్షిణతీరమునఁ గాచియుండెను. సత్యపరాక్రముఁ

డగు రామునింగని వానరాధిపతి సుగ్రీవుఁడు నీవు హనుమం తుని నధిరోహింపుము. లక్ష్మణుఁ డంగదు నారోహించుం గాక. చాలదూరము గాన మీరు నడువఁజాలరు. వీరిరువురు మి మ్మాకాశగమనమునఁ దీసికొనిపోయి దాఁటింపఁగలరు. అంత శ్రీరాముఁడు ధనుర్ధారియై లక్ష్మణసుగ్రీవులం గూడి యా సేనకు ముందుగాఁ బోయెను. అత్తఱిఁ గొందఱు నడుమం బోయిరి. కొందఱు పార్శ్వములం బోయిరి. కొందఱు స్థలము లేమి జలములంబడి లేచి సేతువెక్కిరి. ఆప్రయాణపుఁజప్పుడు సాగరఘోషమును మించెను. బలములన్నియు సాగరదక్షిణ తటమును జేరినవి. దేవతాదులు వచ్చి శ్రీరాముని మంగళ జలముల నభిషేకించి శ్రీరామా! శత్రువుల గెలువుము. భూమండలమునెల్లఁ బాలింపుము. అని వినుతించిరి.

మహామతులారా! ఈభాగమునఁ గలవిశేషములం బరి కింతము. ఇందు సేతుబంధనము విషయము. రామునియస్త్రము లకు భయంపడి కనఁబడుట లోనగువిషయము లంగములుగా నిం దున్నవి. ఇప్పటివారి కివి యచ్చెరువుగాఁ దోఁపకమానవు. కారణ మేమనఁగా నాగరికవృద్ధి యగుకొలఁది దేవతాభక్తి తగ్గును. కాని సభావేదికలయందు భక్తి నభినయించుట వృద్ధి యగును. దేవతావిశ్వాసము శూన్యమైనఁ గదా భక్తి నశిం చును. కావున భగవచ్ఛక్తి యప్రమేయమనువిషయమును వా రెఱుంగ రనవచ్చును. ప్రకృతిచిత్రములు పదార్థవిజ్ఞాన శాస్త్రమున లేనివి కనఁబడుచుండఁగాఁ గాంచుచుండియు మోస పోయి తమకుంగల యల్పజ్ఞానమునే నమ్మి భక్తినిధిని గోలు పోవుదురు. ఇదియే కడుంగడు విచిత్రము. అట్టివారు విశ్వ

సింపరని మనము భగవచ్ఛక్తిని బొగడక యుండవచ్చునా? భక్తినిధిని గోలుపోవచ్చునా? కావున విమర్శించి శక్తికొలఁది దానినెఱింగి తరింతము.

> "విచిన్వన్ నాభిజానాసి పౌరుషం వాపి విక్రమం,
> దానవాలయ సంతాపం మత్తో నాధిగమిష్యసి. ౪
> బ్రాహ్మేణాస్త్రేణ సంయోజ్య బ్రహ్మదండనిభం శరం,
> సంయోజ్య ధనుషి శ్రేష్ఠే విచకర్ష మహాబలః. ౫

అని మూలము. దానవాలయ = రాక్షసులకు నివాసభూతుఁడవనుట. దుష్టజనసహవాసమున నాశక్తి నెఱుంగఁజాలకయున్నావు. సత్సంగతి శ్రేయోదాయకము. దుష్టసంగతి సంతాపదాయకము గాకపోవునా? కావున బ్రహ్మదండతుల్యమగు బ్రహ్మాస్త్రమును వైచి నిన్నులయించెద ననియె. శ్రీరామునికడనున్న యస్త్రములలో బ్రహ్మాస్త్ర ముత్తమోత్తమమని యేర్పడుచున్నది. బ్రహ్మదండమనఁగా,

> "పితామహాత్మజః క్రూరస్త్రివర్ణశ్శిఖరాన్వితః,
> బ్రహ్మదండాహ్వయః కేతుస్సర్వభూత వినాశనః."

అని నారదసంహితయం దున్నట్లు గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. ఆగమశాస్త్రమునందు విశేషించి యస్త్రవిద్యయందు బ్రహ్మదండమనునస్త్ర మున్నది. అది యత్యంత తీవ్రమైనది. బ్రహ్మాస్త్రము బ్రహ్మదండము నను నివిరెండును బ్రహ్మదేవతాకములగు నస్త్రములే. ఈరెండు నప్రతిహతములే. అనన్వయాలంకారముం బోలి యన్యోన్యసామ్యమునకుఁ దగినవి గాక యసదృశశక్తివిరాజితములే. ఐన నత్యంతదారుణాకృతిం గలదని తెలుపుటకే యిట మహర్షి "బ్రహ్మదండనిభం శరమ్" అని ప్రయో-

గించెనని యెఱుంగందగు. అట్టి మహనీయాస్త్రమును శ్రీరాముఁడు శరాసనమున సంధించి బ్రహ్మమంత్రమున నభిమంత్రించి నారి లాగెను. అనఁగా జలసృష్టి నశింపఁజేయ నగ్ని ప్రతిరూపకాస్త్రమును బ్రయోగింపఁబూనెనని భావము.

"తతో మధ్యాత్సముద్రస్య సాగరస్య సముత్థితః,
ఉదయం హి మహాశైలాన్మేరోరివ దివాకరః. ౧౭
పన్నగైస్సహ దీప్తాస్యైస్సముద్రః ప్రత్యదృశ్యత,"

అని మూలము. జలసృష్టినే లయింపఁజేయఁబూని సృష్టికర్త మంత్రమునే యభిమంత్రించి ప్రయోగింపఁ బూనఁగా సముద్రుఁడు జలములనడుమ నెత్తుగా నుండుభాగమున నిలువంబడి శ్రీరామునకుఁ గనఁబడియెను. భయంకరము లగుసర్పములుకూడ నుండెను. అని యర్థసారము. జలాధిదేవతకు జలజంతువులే సేవకులు గదా. ఆదేవతకు భయంకరసర్పములు సౌమ్యములుగనే యుండును. స్థలసృష్టి నుండువారలకు నవి విరోధములు ప్రాణాంతకరములు నగు. వానికివియు నట్లే యని యెఱుంగవలయు. జలముల నుపాసింప జలాధిదేవత ప్రత్యక్షమగు. అగ్ని నుపాసింపఁగాఁ దదధిదేవతయుఁ గనంబడు. ఇట్లే సకలభూతములకు నధిదేవత లుండుట తెల్లము. ఉపాసకుఁడు తనమనోవాంఛానుకారిరూపమును దలంపఁగా నతనిభక్తి సాంద్రము కాఁగా దాన నతరి పరమేశ్వరుఁ డతని మనస్సునఁ గలరూపమునఁ గనంబడునని సారము. ఈవిషయము మది నాటియున్నయెడల నొకదేవతకంటె నింకొక్కదేవత హెచ్చు. అను దుర్భావ మెగిరిపోవును. మతాభినివే

శము తగ్గును. దాన మనశ్శాంతి చేకూరును. ఇంతకంటెఁ గావలసిన ఫలమేదియుఁ గానరాదు.

> "సాగరస్సముపక్రమ్య పూర్వమామంత్ర్య వీర్యవాన్. ౨౩
> అబ్రవీత్ప్రాంజలిర్వాక్యం రాఘవం శరపాణినం,
> పృథివీవాయురాకాశమాపో జ్యోతిశ్చ రాఘవ. ౨౪
> స్వభావే సౌమ్య తిష్ఠంతి శాశ్వతం మార్గమాశ్రితాః,
> తత్స్వభావో మమాప్యేష యదగాధోఽహమప్లవః. ౨౫
> వికారస్తు భవేద్గాధ ఏతత్తే ప్రవదామ్యహమ్,"

అని మూలము. సాగరునివాక్యము లివి. భూమి, జలము, అగ్ని, వాయువు, ఆకాశము నను నీపంచమహాభూతములు మార్పునొందనిమార్గము నాశ్రయించి యుండును. వానివాని వృత్తులు మానక యథాపూర్వముగా నుండును. సృష్టికర్త యిష్టమెద్దియో అదియే వానివృత్తి. ఇంచుకంతయు మార్పు నొందవు. అట్లే జలమయశరీరము నాది. ఇది యగాధము, తరింపరానిది, అగుట స్వభావము. వికారము నొందరాదు. వికారమునొందిన సృష్టికే హాని, కాన మార్పునొంద సాధ్యము కాదు. అని సముద్రుఁడు స్వాశయమును బోధించెను. మానవాదిసృష్టియందు మార్పు గలదు. ఏల ? కర్మముల ననుసరించి యనేకవికారములు గలుగుచుండును. అవి వలదనుకొన్నను మానునట్టివి కావు. మానవుఁడు పరవశుఁడు కదా.

> "స్వభావజేన కౌంతేయ నిబద్ధస్స్వేన కర్మణా,
> కర్తుం నేచ్ఛసి యన్మోహాత్కరిష్యస్యవశోఽపి తత్."

అన్న గీతావాక్యమే యిందులకుఁ బ్రమాణము. కర్మనిబద్ధులు

స్వతంత్రులు గారు స్వతంత్రుల మనుకొనుట కేవలాహంకారమే. కాని తత్త్వమున నది లేనే లేదు. సంకల్పములు ఫలింపకుండుట. సంకల్పరహితముగాఁ గొన్ని ఫలించుట యేల? కర్మాధీనముగా ఫలములు గలుగుచుండ మానవుఁడు తన స్వాతంత్ర్యమును బ్రకటించుకొనుట వెఱ్ఱితనము గాక మఱే మగును ? ఈవిషయమును వాల్మీకిమహర్షి మనకు సాగరుని వాక్కులనుండి బోధించెనని మనము తెలిసికొనవలయును.

> ''న కామాన్న చ లోభాద్వా న భయాత్పార్థివాత్మజ. ౨౬
> గ్రాహనక్రాకులజలం స్తంభయేయం కథంచన,
> విధాస్యే రామ యేనాపి విషహిష్యే హ్యహం తథా. ౨౭
> గ్రాహా న ప్రహరిష్యంతి యావత్సేనా తరిష్యతి,
> హరీణాం తరణే రామ కరిష్యామి యథాస్థలం.'' ౨౮

అని మూలము. నాజలములను స్తంభింపఁజాలను. అట్లొనర్చిన జలగతజంతువుల కపాయము కలుగును. అప్పని నేఁజేయరాదు కదా. ఇంకొకసహాయము చేసెదను. నీసేనలు దాఁటినంతదనుక నాయందలి మకరాదులు బాధింపకయుండ స్తంభింతును. సేతువున కనుకూలముగనుండుదారి చూపుదును. ఇది నాచేత నగుసాయమని తెల్పెను. దీనిభావ మేమి? ప్రాయికముగా మనస్సు సంకల్పించిన ట్లింద్రియములు ప్రవర్తించును ఒకవస్తువుపై మనస్సునం దేవగింపు గలిగిన నది జిహ్వాకు నింపుగాదు. మనఃప్రవృత్తినింద్రియము లనుసరించి వర్తించుననికదా తేలిన సారము. జలాధిదేవత స్తంభించుట యనఁగాఁ బోవుచున్న యీజంతువుల భక్షింతమనునూహ జంతువులకుఁ గల్గకయుండు

శము తగ్గును. దాన మనశ్శాంతి చేకూరును. ఇంతకంటెం గావలసిన ఫలమేదియుం గానరాదు.

"సాగరస్సముపక్రమ్య పూర్వమామంత్ర్య వీర్యవాన్. ౨౩
అబ్రవీత్ప్రాంజలిర్వాక్యం రాఘవం శరపాణినం,
పృథివీ వాయురాకాశమాపో జ్యోతిశ్చ రాఘవ. ౨౪
స్వభావే సౌమ్య తిష్ఠంతి శాశ్వతం మార్గమాశ్రితాః,
తత్స్వభావో మమాప్యేష యదగాధోఽహమప్లవః. ౨౫
వికారస్తు భవేద్గాధ ఏతత్తే ప్రవదామ్యహమ్,"

అని మూలము. సాగరునివాక్యము లివి. భూమి, జలము, అగ్ని, వాయువు, ఆకాశము నను నీపంచమహాభూతములు మార్పునొందనిమార్గము నాశ్రయించి యుండును. వానివాని వృత్తులు మానక యథాపూర్వముగా నుండును. సృష్టికర్త యిష్టమెద్దియో అదియే వానివృత్తి. ఇంచుకంతయు మార్పు నొందవు. అట్లే జలమయశరీరము నాది. ఇది యగాధము, తరింపరానిది, అగుట స్వభావము. వికారము నొందరాదు. వికారమునొందిన సృష్టికే హాని, కాన మార్పునొంద సాధ్యము కాదు. అని సముద్రుఁడు స్వాశయమును బోధించెను. మానవాదిసృష్టియందు మార్పు గలదు. ఏల? కర్మముల ననుసరించి యనేకవికారములు గలుగుచుండును. అవి వలదనుకొన్నను మానునట్టివి కావు. మానవుఁ డవశుఁడు కదా.

"స్వభావజేన కౌంతేయ నిబద్ధస్స్వేన కర్మణా,
కర్తుం నేచ్ఛసి యన్మోహాత్కరిష్యస్యవశోఽపి తత్."

అన్న గీతావాక్యమే యిందులకుఁ బ్రమాణము. కర్మనిబద్ధులు

స్వతంత్రులు గారు స్వతంత్రుల మనుకొనుట కేవలాహం కారమే. కాని తత్త్వమున నది లేనే లేదు. సంకల్పములు ఫలింపకుండుట. సంకల్పరహితముగాఁ గొన్ని ఫలించుట యేల? కర్త్రాధీనముగా ఫలములు గలుగుచుండ మానవుఁడు తన స్వాతంత్ర్యమును బ్రకటించుకొనుట వెఱ్ఱితనము గాక మఱే మగును ? ఈవిషయమును వాల్మీకిమహర్షి మనకు సాగరుని వాక్కులనుండి బోధించెనని మనము తెలిసికొనవలయును.

"న కామాన్న చ లోభాద్వా న భయాత్పార్థివాత్మజ. ౨౬
గ్రాహనక్రాకులజలం స్తంభయేయం కథంచన,
విధాస్యే రామ యేనాపి విషహిష్యే హ్యహం తథా. ౨౭
గ్రాహా న ప్రహరిష్యంతి యావత్సేనా తరిష్యతి,
హరీణాం తరణే రామ కరిష్యామి యథాస్థలం." ౨౮

అని మూలము. నాజలములను స్తంభింపఁజాలను. అట్లొనర్చిన జలగతజంతువుల కపాయము కలుగును. అప్పని నేఁజేయరాదు కదా. ఇంకొకసహాయము చేసెదను. నీసేనలు దాఁటినంతదనుక నాయందలి మకరాదులు బాధింపకయుండ స్తంభింతును. సేతువున కనుకూలముగనుండుదారి చూపుదును. ఇది నాచేత నగుసాయమని తెల్పెను. దీనిభావ మేమి? ప్రాయికముగా మనస్సు సంకల్పించిన ట్లింద్రియములు ప్రవర్తించును ఒకవస్తువుపై మనస్సునం దేవగింపు గలిగిన నది జిహ్వకు నింపుగాదు. మనఃప్రవృత్తినింద్రియము లనుసరించి వర్తించుననికదా తేలిన సారము. జలాధిదేవత స్తంభించుట యనఁగాఁ బోవుచున్న యీజంతువుల భక్షింతమనునూహ జంతువులకుఁ గల్గకయుండు

నట్లు సంకల్పించుట యని భావము. దాని సంకల్పబలమున జంతువులెల్ల నిరుద్యోగస్థితియం దుండును. అనఁగా నిరంతర ప్రవృత్తిని మాని యపుడుండునని తాత్పర్యము. వానికిఁ గల ప్రవృత్తి తున్నివృత్తియుఁ గాదాచిత్కమగు సంసారసుఖేచ్ఛయుఁ గదా. ధనాశాదులు వానికి లేవని విదితమే. జలముల ననువగుత్రోవ చూపింతుననఁగా నలలు మొదలగునవి లేక యుండ నిలుపుదునని భావము కావచ్చును.

"అమోఘోఽయం మహాబాణః కస్మిన్ దేశే నిపాత్యతాం.

... ...

ద్రుమకుల్య ఇతి ఖ్యాతో లోకే ఖ్యాతో యథా భవాన్. 31
ఉగ్రదర్శనకర్మాణో బహవస్తత్ర దస్యవః,
ఆభీరప్రముఖాః పాపాః పిబంతి సలిలం మమ. 32
తైస్తు సంస్పర్శనం పాపైర్న సహే పాపకర్మభిః,
అమోఘః క్రియతాం రామ తత్ర తేషు శరోత్తమః." 33

అని మూలము. రామబాణము వ్యర్థము కారాదు. కాన నీబాణము నెందు వైవఁదగునో తెల్పుమని రాముఁడడుగఁగా నెచ్చోటు వైవఁదగినదో దాని నతఁడు తెల్పెను. ఇది సామాన్యదృష్టికి నసంగతముగాఁ దోఁచును. ఇట్లు దానిపద్ధతిని గ్రహింపందగు. జలస్తంభనాదు లత్యల్పసిద్ధులు. రక్కసులకవి విశేషించి తెలిసియుండును. మహాక్రూరకర్ము లవ్వాని నేర్చుకొని యభ్యసించి స్వాధీనమున దాని నునుచుకొని యుందురు. జలములందు దాఁగియుండి సమయమును గనిపెట్టి యొరుల హింసించుచుందురు. వారు మానవమాంసశోణితాభిలాషులు.

కావున మార్గస్థులను, దేశములకుం జని యందలివారిని హింసించుచుందురు. వారినిబట్టి నలవికాదు. కనంబడకయు నుందురు. అట్టి పాపాత్ములపైఁ బ్రయోగించి వధింపుమని ప్రార్థించెను ఇట్టిసిద్ధులీకాలమున లేకుండుటంబట్టి యచ్చెరువుగాఁ దోఁచునేమో కాని పూర్వకాలమున నివి బహుత్వముగాం జెడివియే యని యెఱుంగవలయు.

"అయం సౌమ్య నళో నామ తనుజో విశ్వకర్మణః. 43
పిత్రా దత్తవరశ్శ్రీమా న్ప్రతిమో విశ్వకర్మణా,
ఏష సేతుం మహోత్సాహః కరోతు మయి వానరః. 44
తమహం ధారయిష్యామి తథా హ్యేష యథా పితా,"

అని మూలము విశ్వకర్మకుమారుఁడు నళుఁడు. విశ్వకర్మ వానరుఁడు కాఁడు. దేవశిల్పి. అతనికొడుకెట్లు వానరుఁ డయ్యెనని సందియమందకుఁడు. తిర్యగ్యోనులయందు రేతస్సు నునుచుట పూర్వకాలమున నున్నట్లనేకదృష్టాంతములు కలవు. వానరులకు నరులకు సంభాషణాదు లాకాలమునఁ గలవు. అట్లే ఖగములకు మనుజులకు స్నేహసంబంధ ముండెడిది. తల్లి తన్నుఁ బ్రేమించినమహాత్ముని వరమడుగుట స్వభావవిరుద్ధము గాదు. తపశ్శక్తికి ఫలముగా నతఁ డాశీర్వదించుటయు విరుద్ధాచారము కాదు. అట్టివాఁడే నళుఁడు. అతఁడు నాపై సేతువు నిర్మించిన నది పడిపోవకయుండ ధరింతునని సముద్రుఁ డనెను. శిల్పవిద్యానిపుణుఁడు గాన నళుఁడు సేతునిర్మాణదక్షుఁడని భావము. ఈకాలపుశిల్పమునకు నాకాలపుశిల్పమునకు హస్తిమశకన్యాయము ననుసరించి తారతమ్యము కలదు. పాషాణదార్వాదులకు జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తు లనునవస్థలు గలవనియు,

సంతోషానుభవాదులుకూడఁ గలవనియు శాస్త్రములు గలవు. "అంతస్సంజ్ఞా భవంత్యేతే సుఖదుఃఖసమన్వితాః" అనువానిని నమ్మి తత్తదుచితసమయములనుగనిపెట్టి యాదేవతల నుపాసించి వానిని గ్రహించువారు. వారి కవియు ఫలము నిచ్చుచుండెడివి. నళున కావిధము తెలియును. అదియే శిల్పవిద్యానైపుణ్యమని యర్థము. వాని నారాధించి సమయమును గనిపెట్టి యెత్తిన నెంత గండోపలమైనను తేలికగా నుండును. యంత్రములు లేని యాకాలమున వారలెట్టు లట్టివాని నిలుపఁ గలిగిరి? తూలమువలె నది తేలికగా నుండును. వృక్షశాస్త్రవేత్తలిపు డావిషయమును దెలుపుచు దమయనుభవమున దానిని సిద్ధాంతము చేయుచున్నారు. దాని గాంచి కొందఱు విచిత్రమిదయని వినుతించుచున్నారు. శిల్పశాస్త్రపండితుఁ డనఁగా వస్తుతత్త్వవేత్త కావలయును. కాని యేవో నాలుగుపనులు చేసి మెప్పు పొందుట కాదు. నళునికరస్పర్శము గలవస్తువులన్నియుఁ దేలి జలములపైన నుండును. మునుఁగవు. అదియే యతనియందుఁ గల మహాద్భుతశక్తి: కావుననే సాగరుఁ డాతనిచే సేతువును నిర్మింపుమని రామునితో విన్నవించెను.

> "సూత్రాణ్యన్యే ప్రగృహ్ణంతి వ్యాయతం శతయోజనం,
> నళశ్చక్రే మహాసేతుం మధ్యే నదనదీపతేః." ౬౧

అని మూలము. సేతునిర్మాణమునందు నాసక్తిగల కొందఱు వానరులు కుటిలత నది గాంచకయుండ సూత్రములు పట్టుచుండిరి. అని యున్నది. శిల్పశాస్త్రము ననుసరించి యిట్లుండవలయు ననునియమములఁ బాటించి సూత్రములు కొందఱు పట్టి పరికించిరనఁగా భావమేమి? శాస్త్రజ్ఞులు వానరు లందుఁ

గొందఱు గలరనియే కదా భావము. ఇప్పటివలె సేతునిర్మాణ మప్పుడు లేకున్నను మంచిపద్ధతు లప్పటికిఁ దగినట్టులుగా నున్న వని యేర్పడియెడుఁ గదా. ఇప్పటికంటె నాకాలమునఁ జేసిన పనులు దృఢతమము లనవచ్చును. పురాతనశిల్పము లింతదనుక నుండుటయు నిప్పటి వప్పుడే జీర్ణదశను బొందుచుండుటయు నుదాహరణములు కాకపోవునా? పరీక్షయం దాఱితేఱినవా రప్పుడు లేకున్నను శాస్త్రజ్ఞులు కలరనియే మన మూహింప వలయు. క్షీరోపలస్వప్న మనుఖ్యాతిం గాంచిన యొక్క దివ్య సౌధరాజ మాగ్రానగరమున నిపుడున్నది. దానిదృఢత్వము రామణీయక మిప్పుడెందేని గలదా యని ప్రశ్నించుకొందము. సమాధాన మూరకుండుటయే యనుకొందము. ఇట్టివెన్ని యేని చూపవచ్చును. ఇపుడు ప్రతిక్షణవిలక్షణములుగా నుండున ట్లపుడు లేవేమో యని నాడెందము సంశయాకుల మగుచున్నది. కాని పూర్వకాలమున శిల్పము లేదన్న యసంగతోక్తులకుఁ దలయొగ్గునంత యవివేకము నాకు లేదు.

"కృతాని ప్రథమేనాహ్న యోజనాని చతుర్దశ." ౬౬

అని మూలము. ఐదుదినములలో సేతునిర్మాణము పూర్తి యయ్యెనని మహర్షి తెలిపెను. పదునాలుగు, ఇరువది, ఇరువ దొకటి, ఇరువదిరెండు, ఇరువదిమూఁడు యోజనములు వరుసఁగా నైదుదినములు కట్టిరి. సుధాలేపనాదు లట్టితొందరలో నుండ శక్యము కాదు. అపారసేనలు నడిచిపోవునట్లు నిర్మింపఁబడిన దని యూహింపవలయు. జలములవైచిన పర్వతశిఖరములు మునుఁగకయుండుట యచ్చెరు విక్కాలపువారికిఁ గొలుపక పోదు. దైవశక్తి యెఱుంగకపోవుటయే యందులకుఁ గార

ణము. వరము లిచ్చుట. అవి ఫలించుట యిక్కాలమున గగన కుసుమమైనది కదా. కావున వీరి కవియన్నియుఁ గ్రొత్తలుగనే తోఁచుటలో నచ్చెరు వేమున్నది? ఇప్పుడట్టి దేవారాధకులు లేరనుటయే యిందులకుఁ దార్కాణము. పదునాలుగు యోజనములు సేతు వొక్కదినమునఁ గట్ట సాధ్యమా యని సంశయింపఁ బనిలేదు. కోట్లకుమించిన వానరసేనలు చాల కొంచెముదూరమే కట్టిరే యనవలయునే గాని యింతదూరము కట్టిరా యనఁ బనియుండదు. ఆ సేతునిర్మాణము దేవతలకుం గూడ నచ్చెరువు గొలుపుచుండెనని మహర్షి పలికెను. భగవత్సంకల్ప మప్రతిమానమని దానికి సాధ్యముగానిపనులు లేవని నమ్ముట మంచిది.

ఈవిషయ మధ్యాత్మరామాయణమున నెట్లుండునని విచారింతము.

"త్రాహి త్రాహి జగన్నాథ రామ త్రైలోక్యరక్షక. ౭౦
జడో౽హం రామ తే సృష్టస్సృజతో నిఖిలం జగత్,
స్వభావమన్యథా కర్తుం కశ్శక్తో దేవనిర్మితం. ౭౧
స్థూలాని పంచభూతాని జడాన్యేవ స్వభావతః,
సృష్టాని భవతైతాని త్వదాజ్ఞాం లంఘయంతి న. ౭౨
తామసాదహమో రామ భూతాని ప్రభవంతి హి,
కారణానుగమాత్తేషాం జడత్వం తామసం స్వతః. ౭౩
నిర్గుణస్త్వం నిరాకారో యదా మాయాగుణాన్ ప్రభో,
లీలయాంగీకరోషి త్వం తదా వైరాజనామవాన్. ౭౪

... ...

శరణం తే ప్రజామీశ శరణ్యం భక్తవత్సలం,
అభయం దేహి మే రామ లంకామార్గం దదామి తే.''

అని కలదు. శ్రీరాముని శరణుచొచ్చుటకు నాతనిమహత్త్వముసు వర్ణించెననుట తప్ప విశేష మిందేదియుఁ గానరాదు. తరువాతికథాంశము బఠింతము.

మహోత్పాతములను రాముఁడు తమ్మునకుం జూపుట

* శ్రీరాముఁ డంత నిమిత్తతత్త్వజ్ఞుం డగుట నప్పటి నిమిత్తములం గొన్నింటిని గాంచి చిరకాలకాంక్షిత మగు యుద్ధము చెంతకు రాఁగా సంతోషించి యది లో నిముడక యుప్పొంగఁగా సౌమిత్రిని కౌఁగిలించుకొని వత్సా! మనము జలఫలాదులుగలతావు వాసస్థలముగా నేర్పఱచుకొని సేనలను విభజించి గరుడవ్యూహముగాఁ బన్ని సుఖముగా నుందము. క్షుద్రులకు నాశము కలిగించుచు వీరులకు వీరస్వర్గము నొసంగుచు నుండుసంగరము సమీపించుచున్నదని తోఁచెడిని. వాయువులు కలుషగతుల వీచుచున్నవి. భూమియుఁ గంపించుచున్నది. పర్వతోర్ధ్వభాగము లూఁగులాడుచున్నవి. తరువు లాకస్మికముగ పడిపోవుచున్నవి. తోఁడేలువంటి వన్నె గలిగిన మేఘములు దేగలు లోనగు పక్షులయాకారములు గలిగి చూడ శక్యముగాక కఠినధ్వనులతోఁ గూడుటంబట్టి రక్తయుక్తజలమును వర్షించుచున్నవి. సంధ్య రక్తచందనము వలె నొప్పు మొయిళులం గూడి భయము గొలుపుచున్నది.

---

* ఇది యిరువదిమూఁడవసర్గమునఁ గల కథ.

సూర్యుఁడు జ్వలించుచుండఁగా నతనిగోళమునుండి యగ్నిపిండములు పడుచున్నవి. సూర్యుఁడు నిప్పులుగురియునట్లు మండుచున్నాఁడు. మృగపక్షులు విన్నఁదనమున సూర్యుని జూచుచు గట్టిగా నార్చుచు భయమును దెలుపుచున్నవి. రాత్రియందుఁ జంద్రుఁడు కాంతి దూలి సంతాపము గలిగించుచున్నాఁడు. సూర్యబింబము చుట్టు చివరభాగమందు నల్లని కిరణమండలమును, దానికివెనుక నుంత రక్తకిరణమండలమును, నడుమ మిక్కిలి రక్తిమగలదియు హ్రస్వము భయంకరమునై యెన్నండును జూడనిదిగాఁ బ్రళయకాలపరివేషమువలెఁ బరివేషము చూపట్టుచున్నది. వత్సా! పరిశుద్ధమైన సూర్యమండలమున ఛిద్రమువలె నల్లని కళంక మగపడుచున్నది. చుక్కలు మిగుల ధూళిగ్రస్త మలినాకృతులం గన్పడుచున్నవి. అవి లోకప్రళయమును సూచించుచున్నవి. చూడుము. కాకులు డేగలు గృధ్రములు లోనగు బలముగల్గినపక్షులను క్షుద్రపక్షులు క్రిందు చేయుచున్నవి నక్కలు విశేషించి యమంగళస్వరములఁ గావించుచున్నవి. ఇఁక రక్షోవానరవీరులు పరస్పరము తీవ్రయుధములచేత భూమిం గప్పుచు రక్తపాతమునఁ బంకము గల్గింపఁగలరు. ఆలస్యము వలదు. లంకకు వేగముగాఁ బోవుదము. అని చెప్పి యుద్ధమగునన్నసంతోషమున విల్లు దాల్చి లంకానగరాభిముఖుండై సేనలకు ముందుగాఁ బోయెను. విభీషణసుగ్రీవులు మున్నుగాఁగలవీరులు శత్రువధేచ్ఛలు పైకొన సింహనాదము లొనరించుచుం బోయిరి. వానరు లుత్సాహసూచకములుగా వాలచాలనాదు లొనరింపఁగా రాముఁ డానందించెను.

శుకుఁడు సీతను రామున కిమ్మని రావణునకు హితముఁ దెల్పుట.

* వానరబలములు రామరక్షితములై భయంకరముగా నుండినవి. నివాసస్థలముల నేర్పఱచుకొని యుండెను. లంకా నగరమునుండి సైనికులసింహనాదములు వాద్యధ్వనులు వానరులకు వినవచ్చినవి. వానినిమించునట్లు వీరు నార్చిరి. రక్కసులుం గూడ వానరులధ్వనుల నాలకించిరి. రాముఁడు సకలాలంకార శోభితమగు లంకానగరమును జూచి మనసు కుందునొందఁగా నంతలో సీతంగూర్చి యయోధ్యయందు సకలరాజభోగముల ననుభవించుచుండు జానకి ఈలంకయందు నంగారకగ్రహపీడిత మగు రోహిణియుం బోలె రావణునిచే బందీకృత యయ్యెఁ గదా. అని తలంచుకొనియెను. అంతట నాశూరుఁడు యుద్ధమును బయలువెడలుతఱిఁ బ్రియురాలిం దలంచుకొని శోకించుట మంచిది గాదు. కావున నాదుఃఖము నెట్లో యడంచుకొని నిట్టూర్పులుపుచ్చి సౌమిత్రిం గాంచి తత్కాలహితముగ నిట్లు పలికెను అన్నా! అత్యున్నత సౌధరాజివిరాజితంబగు నీలంకం గాంచుము. అనేక వనోపవనములు లోనగునవి యుండఁగా నెంతయో వింతగానున్నది. అని తెలిపి నీతిశాస్త్ర ప్రయోగకౌశలముల నేర్పఱి గాన వ్యూహము పన్నువాఁడై వనచరవరులం గాంచి యంగదనీలులు తమసేనలతో సేనలకు వక్షమున నుందురు గాక. ఋషభుఁడు తనబలములతో సేనా దక్షిణపార్శ్వమును గాచియుండం జను. గంధమాదనుఁడు తనరాణువతో వలపలిపార్శ్వమున నుండుంగాక. నేను సౌమి

* ఇది యిరువదినాల్గవసర్గమునఁ గల కథ.

త్రియు శిరస్సున నుండుదుము. జాంబవత్సుషేణులు వేగ దర్శియు నను నీభల్లుక వానరవర్యులు మూవురు సేనలతో కుక్షిస్థానమును గాపాడుదురు గాక. వానరేంద్రుఁడు సుగ్రీవుఁడు కపిసేనల పుచ్ఛభాగమును రక్షించుఁ గాక. అని యాజ్ఞాపింపఁగా వార లట్లే గరుడవ్యూహముగాఁ బన్ని యందం దుండిరి. తరుపాషాణ గండోపలశిఖరములం బట్టుకొని రక్షో మర్దనదక్షులై యాసమయమునకు వేచియుండిరి. పర్వతశిఖర ముష్టిఘాతాదులచేత రక్కసుల నుక్కడంప నిశ్చయించుకొనిరి. రాముఁడు సుగ్రీవుం జూచి వ్యూహమును జక్కఁగాఁ దీర్చుపని యైనది కదా. ఇఁక నీశుకుని విడిచిపుచ్చుము. అని పలికెను.

అని రాముఁ డాజ్ఞాపింప నాతఁ డాశుకుని విడిచి పుచ్చెను. మిక్కిలి భయపడు నాశుకుఁడు రామునానతిం జేసి విముక్తుఁడై వెంటనే తన ప్రభువునొద్దకుఁ బోయెను. రావణుఁడు వానింగని నీపక్షములు విఱిగిన ట్లగపడుచున్న వే. అవి బంధింపఁబడినవా యేమి? కపులు చపలచిత్తులు కాన దొరకిన వానిని గట్టివేయుచుందురు గాన నట్టివారికిం జిక్క లేదు గదా. అని ప్రశ్నించెను. అట్లడుగఁగా వాఁడు భయపడుచు స్వామిం గని తనవృత్తాంతమును జెప్పి మఱియు నిట్లనియె. విరాధ కబంధఖరాదులం జంపిన శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవాదులం గూడి సీతయుండు నిచ్చోటికి వచ్చియున్నవాఁడు. ఆమహాబాహుఁడు సాగరమున సేతువుగట్టి సాగరమును దాఁటి రక్కసుల లెక్కింపక లంకాద్వారమున విడిసియున్నాఁడు. పర్వతములవలె మహావారిదములరీతిఁ గనంబడు భల్లూకవానరవీరులు లెక్కకు

మించి భూమినంతయు నావరించియున్నారు. దానవ వానర సేనలకు దేవదానవులకువలె సంధి యెంతమాత్రము కుదురదు. వా రిదిగో లంకానగరప్రాకారముల లంఘించి రాఁబోవుచున్నారు. వేవేగ సీతను శ్రీరామున కొసంగుము. యుద్ధమైనఁ జేయుము. ఇందేదియో వేగము చేయుమనియెను. ఆతని మాటలు విని రాక్షసరాజు కోపరక్తనయనుఁడై కాల్చునట్లు వానిం గనుచు వానితో నోరీ దేవగంధర్వాదు లెత్తివచ్చినను సీతను మాత్ర మీయను. చాలకాలమునుండి యుద్ధము లేక తృప్పుపట్టియున్న నాబాణములు రామాదులఁ బీడించుఁగాక. మహాబలములం గలిసి రామునిసేనలనెల్ల సూర్యుఁడు చంద్రతారలకాంతిఁ గుందఁజేయునట్లు క్రిందుపఱచెదను. నా శక్తిసాహసము లారామునకుఁ దెలియకున్నవి. కనుక నే సంగర మొనర్పవచ్చెను. రాముఁ డెప్పుడు క్రూరఫణులంబోలు నా బాణములరుచి చూచినవాఁడు కాఁడు. కనుక న న్నెదిరింపఁ గోరుచున్నాఁడు. నాపరాక్రమ మూతఁ డెఱుంగఁడు. యుద్ధమన్న నాకు విహారము. ఇంద్రాదులు మహాస్త్రములం బ్రయోగించియు నన్నుఁ జెనకలేకపోయిరే. ఇఁక నీరాముఁ డేమి చేయఁ గలఁడు. అని పలికెను.

శుకసారణులు కపిసేనం గాంచి పోయి రావణునకుఁ దెల్పుట.

* అంత నా రావణుఁడు రామునిరాక విని మంత్రులగు శుకసారణులం గాంచి, "వానరసేన సాగర ముత్తరించి వచ్చినది ఇది మున్ను విన్నది కన్నది నగువార్త గాదు. నమ్మనుగూడ

* ఇది యిరువదైదవసర్గమునఁ గల కథయని తెలియందగు.

నవకాశము లేదు. ఆసేన లుండువిధము నాకుఁ దెలియం దగుం గదా. మీరు వారికిం దెలియకుండురీతిని రహస్యముగా నాసేనలం జొచ్చి తత్పరిమాణము బలవీర్యాదులు నందు ముఖ్యు లెవ్వరైనదియు నీలోనగు విషయముల నెల్లఁ గనుఁగొని రావలయును.” అని తెల్పెను. వీరలగు వా రిరువురు వానరాకృతులం దాల్చి యాసేనలం బ్రవేశించిరి. అప్రమేయమై పులకాంకురములఁ గలిగించుచున్న యాసేనం గాంచి యచ్చెరువందిరి. ఆబలములు శిఖర పర్వత రంధ్ర గుహాసాగరతీర వనోపవనములయందు నిండియుండుటం జేసియుఁ గొంత వచ్చియుఁ గొంత వచ్చుచుఁ గొంత విడియుచుఁ గొంత విడిసియు నున్నందున లెక్కయిడ నశక్యమై యుండెను. మాఱువేషముల వారు తిరుగుచుఁ బరిశీలించుచుండఁగా, వారిని విభీషణుఁ డెఱింగి పట్టుకొని “శ్రీరామా! వీరు రావణునిమంత్రులు. శుకసారణులు. మనరహస్యముల నెఱుంగ వచ్చిన గూఢచారులు సుమా. యనెను.”

వార లంత బ్రదుకునం దాశమాని దోసిలొగ్గి మేము గూఢచారులమే. చూచిపోవ వచ్చితిమి. అని నిక్కముఁ దెలిపిరి. ఆమాటల విని రావణుని మందబుద్ధికి నవ్వురాఁగా వారితో మీ వచ్చినపనియంతయు నైనయెడల నిష్టానుసారము లంకకుం బోవచ్చు. అట్లుగాక చూడఁదగినది యింక నుండునేని దానిం గూడఁ జూచిపోవచ్చును. ఈవిభీషణుఁడే మీకీసేనలం జూపఁగలఁడు. మీరిట్లు చిక్కినందులకు భయంపడవలదు. ఆయుధవిహీనులను దూతలను వధింపందగదు. మీరు నిరాయుధులగుట వధమున కర్హులు గారు. అని విభీ

షణుంగని వీరు చారులు. అయిన భయంపడుచున్నవారు. అభయ మడుగుచున్నారు. కాన వీరిని శత్రుపక్షమువారని సంశయింపక విడిచిపుచ్చుము. అని విధించి వారలం గాంచి మీ రిరువురు లంకకుం జని రావణుం గని నేనిపుడు పలికిన వన్నియు వదలక వినిపింపుఁడు. మఱియు "నీ వేబలమునునమ్మి నాదేవి నపహరించితివో ఆబలము నే నీవు నీసేనలు బంధువులు సమగ్రముగాఁ జూపవచ్చును. రేపు ప్రాతఃకాలమే నీనగర మును దానిప్రాకారాదులను నాబాణముల ధ్వంసముగా నొనరించెదను. చూడుము. రేపుదయ మింద్రుఁడు దనుజులపై వజ్రాయుధమును బ్రయోగించుచందమున నాక్రోధమును నీపై సేనలపైఁ బఱపుచున్నాను.కనుఁగొనుము. నీసేనలం గూడి యుండు"మని పల్కుఁడు. అని యిట్లు బదులు సందేశమును దెల్పఁగా వారు ధర్మవత్సలుండని జయశబ్దపూర్వకముగాఁ బొగడి లంకకరిగి తమరాజును దర్శించి తమ పోయివచ్చిన వార్తను దెల్పిరి. శ్రీరామ లక్ష్మణ విభీషణ సుగ్రీవులను నీ నలుగురే మనలంకను భస్మము చేయఁజాలియున్నారు. శ్రీరాము నాయుధములం బరికింపఁగా నతఁ డొక్కఁడే లంకను భస్మీకరింపఁ గలఁడు. ఇఁక లక్ష్మణసుగ్రీవాదులు తోడుగా నుండ నేమి చెప్పవలయును ? దేవతలు మనకు సాయపడినను వారిని మార్కొనఁ దరముకాదు. వానరసేన లాక్రమించిన తావును జూడఁగా దానిసంఖ్య యింతయని వచింప నలవిగా దనియే తోఁచును. ఆసేనలకుఁ గల్గునుత్సాహము వచింప నలవిగానిది. కాన వారితో విరోధము మాని సీతనర్పించు టత్యుత్తమము. అని వా రిరువురు స్వాభిప్రాయములఁ దెలిపిరి.

ఆర్యులారా! ఇంతకుముం దొక్కఁడు శుకుఁ డను. వాఁడు పోయి సుగ్రీవాదులు బంధింపఁగా సకలబాధలు పొంది శ్రీరామునియనుగ్రహమున విముక్తి నొందినట్లు రావణునకు సేనాతత్త్వము శ్రీరామునను గ్రహమున ముక్తినొందుట తెలిపిపోయెను గదా. మరల నీశుకుఁడు క్రొత్తగా రావణుఁ డాజ్ఞాపింప సారణుం గూడి యరుదెంచిన ట్లున్నది. వాఁడే మరల వచ్చెననరాదు. ఒక్కసారి ప్రాయశ్చిత్తము దేహశుద్ధిరూపమున కాఁగా మరల వచ్చుటెట్లు? అను ప్రశ్న మిటఁ గలదు. ఈశుకుఁడు మంత్రులలో నొకఁడు. సారణుఁడు మంత్రియే. వీరిరువురు మాయాకోవిదులు. కావున వీరినిరువురిని బంపి సేనలయందలి వివిధవిషయములు సుగ్రీవాదుల చిత్తవృత్తులు వారివారి యుద్ధపరికరములు కనుఁగొని రమ్మని రావణుఁడు పంపెను. కనుక నిందుఁ బేర్కొన్న శుకుఁడు ప్రాగుక్తశుకునికంటె నన్యుఁడని మన మెఱుంగుట మంచిది. ఈ సాగరతరణకాలముననే శ్రీరాముఁడు రామలింగేశ్వరునిఁ బ్రతిష్ఠించి తదనుగ్రహమున సేతువుదాఁటిపోయిన ట్లధ్యాత్మ రామాయణమునఁ గలదు. ఆవిషయము యుద్ధకాండాంతమున విమర్శింపఁదగియున్నది. కాన నిచ్చోఁ వదలుదును.

రావణునకు సారణుఁడు వానరవీరులం జూపి బలాబలములఁ దెల్పుట.

* సారణుఁడు గట్టిగాఁ దనకుఁ దోఁచిన విషయమును మోమోటమి మాని తెల్పఁగా విని రావణుఁడు వానిం

---

* ఇది యిరువదాఱవసర్గమున నున్నది.

ధూలనాడుచు నింద్రాదు లెత్తివచ్చినను నన్ను జయింపలేరు గాన సీత నీయనని తెల్పుచు సారణా! నీవు సౌమ్యుడవగు దువే కాని శూరుడవు కావు సుమీ. వానరులు బాధింపగా మిగుల దిగులుపడియున్నావు. కనుక సీత నిచ్చివేయుమని తెలుపుచున్నావు. నన్ను రణరంగమున నోడింపగలవాం డుండునా యని పలికెను. ఇట్లు పరసవచనములు పలికి వానర బలములను జూడఁగోరి ప్రాసాదరాజము నెక్కెను. గర్వము మిగులఁగా నాతఁ డాశుకసారణులం గూడి యాప్రాసాదాగ్ర మునుండి సాగరపర్వతకాననములం గాంచుచుఁ ద్రికూటాద్రి క్రిందనుండు భూభాగమంతయు నావరించియున్న వనచరబల ములం గాంచెను. రెండవ సముద్రమువలె నది కనఁబడఁగా సారణునింగని, "వీరిలో శ్రేష్ఠులెవ్వరు? శూరాగ్రణు లెవ్వరు? మహాబలవంతు లెవ్వరు? యుద్ధరంగమున నుత్సాహ ముప్పొంగ నందఱకు ముందు నిలుచువా రెవ్వరు? సుగ్రీ వుఁడు వీరిలో నెవరిమాటల నాలకించును? వీరిలో మేటిసేనా ధీశు లెవ్వరు? అన్నియు నున్నరూపునఁ దెల్పుమా" యని యడిగెను. సారణుఁ డప్పలుకుల విని శత్రుసేనారహస్యముల నెఱిగినవాఁడు గావున నతనితో నిట్లు విన్నవించెను.

రాక్షసేంద్రా! అల్లదిగో ఆచోట మహావానరుఁడు గనం బడును. లంకాపురాభిముఖుఁడై సింహనాదము చేయుచు లక్షయూథనాథులు కొలువఁగా నున్నవాఁడు. చూడుము. వీని సింహనాదమునకే లంక సప్రాకారముగాఁ గంపించు చున్నది. ఈతనిపేరు నీలుఁడు. బాహువులు పైకెత్తి నిలు చున్న యీ వానరవీరునిం జూడుము. పర్వతాకారుఁడై

వాలము నేలఁదాడించుచు నాశబ్దమునకు దెసలు ప్రతిధ్వని చేయఁగా నున్నవాఁడు. సుగ్రీవుఁడు వీనినే యువరాజుగా నభిషేకించెను. వీనిపే రంగదుఁడు. నిన్ను నీతఁడు యుద్ధమునకు రమ్మని జీరుచున్నాఁడు వాలికిం దగినకుమారుఁడు. సుగ్రీవునకు నిరంతరప్రీతిని గొలుపువాఁడు వీఁడే. లంకకువచ్చిన హనుమంతునికార్యములకు మూలము వీనిబుద్ధియే. అపారసేన లీతనివశమం దున్నవి. అంగదునివెనుక మహాసేనాపరివృతుఁడై నళుఁ డున్నవాఁడు. వీఁడే సేతువు నిర్మించెను. రాక్షసేంద్రా! దేహముల నిక్కించి సింహనాదములు చేయుచు లేచి కోపమున నొడలు విఱుచుకొనుచున్న యీవానరశ్రేష్ఠులం గనుఁగొనుము. వీరిని మార్కొని నిలుచుట మహాకష్టము. ఈ వానరబలములెల్ల నలుని వెంబడింతురు. ఈతఁ డొక్కఁడే సేనతో లంకను మర్దింపఁ గోరుచున్నాఁడు. శ్వేతాంగముగల యీవానరుఁడు శ్వేతుఁడు. యుద్ధములందు ముల్లోకములందు వాసిగాంచినవాఁడు వీఁడు యుద్ధచపలుఁడు గావున తానిప్పుడే లంకను ధ్వంసముచేయఁబూని సుగ్రీవుఁ డనునయింప మరలి పోవుచున్నాఁడు. అల్లదిగో యతఁడు కుముదుఁడను వానరసేనాపతి. మున్ను సంకోచనపర్వతముకడ రాజ్యమును బాలించుచుండెను. ఇపుడు సుగ్రీవునికడ నున్నాఁడు. పదికోటుల వానరులం గొనివచ్చుచున్నాఁడు వీని వాలాగ్రరోమములు పెక్కురంగులు గలిగియున్నవి. రావణాసురాధిపతీ! కపిలవర్ణుఁడై సింహమువలెఁ గనంబడుచు విశాలనయనములు గలిగి లంకాదహనోద్యముండును బోలెఁ గ్రూరదృష్టులం జూచుచున్నాఁడు. ఆతఁడు రంభుఁడను యూథపతి. వింధ్య, కృష్ణగిరి,

సహ్యాసుదర్శనములను పర్వతములం దెల్లపుడుండును. నూట ముప్పదిలక్షలవానరులు వీనివెంటఁ గలరు. లంకఁ జక్కఁగాఁ జూచు నావానరుఁడు శరభుఁడు. యూథనాథుఁడు. సాల్వేయ పర్వతవాసి. నలువదిలక్షలవానరు లితనికడ నున్నవారు. దేవేంద్రునివలె వెలయు నాతఁడు పనసుఁడు. యూథేశ్వరుఁడు. పారియాత్రాచల మీతనినివాసము. ఏఁబదిలక్షలవనచరవీరులు వీని సేవింతురు. వినతాఖ్యుఁడు దర్దరపర్వతవాసి. అఱువదిలక్షలవనచరులు గలవాఁడు. అతఁడు క్రోధనుఁడు. నిన్ను సంగరమునకాహ్వానించుచున్నాఁడు. అతఁడు గవయుఁడు. మహాకోపమున నీపై కరుదెంచుచున్నాఁడు. ఈయూథనాథుల మార్గాని నిలుచుట కష్టము. అని తెలిపెను.

సారణుఁ డుత్కృష్టప్రధానయూథనాథులఁ గనఁబఱచుట.

* రాక్షసరాజేంద్రా! పరాక్రమము నెఱపుచుఁ బ్రాణముల డాఁపకపోరు యూథనాథులం జెప్పెదను. కనుఁగొనుచుండుము. ఇతఁడు హరుఁడనఁబరఁగు యూథపతి.పలువన్నెలుగలవాలాగ్ర రోమములు గలిగి వెలుఁగుచున్నాఁడు. అనేక వానరవీరు లీతనివెంట నున్నారు. ఎలుఁగుబంట్లను జూడుము. వారినడుమ ధూమ్రుఁడను యూథపాలుఁ డున్నాఁడు. ఇతఁడు భల్లూకనాథుఁడు. ఇతనితమ్ముఁడు జాంబవంతుఁ డతఁడో చూడుము. ఇతఁడు మేటి యూథపతులలో ముఖ్యుఁడు. రణముల రిపులఁ జెండాడక మానఁడు. మున్ను శతక్రతువునకు తోడుపడి

* ఇది యిరువదేడవసర్గమునఁ గలదు.

యసురులగెల్చిన మహాశూరుఁడు. వరములఁ బెక్కింటిని బడసినవాఁడు. ఈతనిబలము లసంఖ్యాకములు. కొండలఁ బిండి చేయఁగలవు. మృత్యువన్నను భయింపడవు. ఆతఁడు రంభుఁడు సేనాధిపతి. ఎల్లవా రాతనిం జూచుచున్నారు. చూడుము. తన బలమున నింద్రుని మెప్పింపఁగలఁడు. అతఁడు సన్నాదుఁడను యూథనాథుఁడు. ఇతఁ డొక్కయడుగు పెట్టిన యోజన దూరము సాగును. ఇతనికంటెఁ బెద్దదేహముగలది చతుష్పాత్తులలో నేదియు నుండదు. ఇంద్రునకు మున్ను తోడుపడి యపజయమనుమాట యెఱుఁగక దానవులను గెల్చెను. అగ్ని వరమువలన నీతఁ డుద్భవించెను. ప్రభూ! క్రథనుఁడను నా వానరోత్తముఁడు హిమవంతమునఁ గాపుర ముండును పెక్కు వానరవీరులం గూడి వచ్చినాఁడు. తానే యీలంకం బాడు చేయఁ గోరుచున్నవాఁడు. అల్లదిగో కనఁబడువాఁడు ప్రమాథి యను యూథపతి. గంగానదిచెంగట మున్ను గజవానరములకుఁ బోరుగలుగఁగా గజముల నదలించి వానరములఁ గాచిన వాఁడు. ఉశీరబీజమనుపర్వత మీతని నివాసము. గోలాంగూలములు లెక్కలేనియన్ని వీనికడ నున్నవి. వానితోఁ బోరాడుట కష్టము. ఇందు గల వానరులలోఁ బెక్కండ్రు మేరు పర్వతమున నుండువారు. నాలుగుకోఱల సింహములకంటె భయంకరులుగా నున్నారు. శతవలి యందున్నాఁడు చూడు. సూర్యారాధకుఁడు. ఈతఁడు శ్రీరామునకుఁ బ్రాణము లిచ్చియైన మేలు చేయఁగోరును. ఈబలముల లెక్కింప నాతరము గాదు. మహాబలవంతులు వీరితనువులు కొండలవలె నుండును. చూడుమా యనియెను.

శుకుఁడు మఱి కొందఱ నుగ్గడించుట.

* అంత శుకుఁడనుమంత్రి చేతులు జోడించి యిట్లు తెల్పెను. రాజా! ఈవానరులు మహాబలవంతులు, కామరూపులు, యుద్ధములయందుఁ దాఁటితేఁటెనవారు నగుదురు. వీరల మార్గాని గెల్చుట సాధ్యము కాదు. వీరెల్ల సుగ్రీవునాజ్ఞ మెలఁగువారు. దేవగంధర్వజనితులు. ఆప్రక్కం జూడుము. వారిద్దఱు మైందద్వివిదులు. వారికి సాటిచెప్పఁదగు యుద్ధశూరులు లేరు. వీరు బ్రహ్మకరుణ నమృతపాన మొనర్చిరి. వీరిప్రక్కన సుముఖ దుర్ముఖులనువా రున్నారు. వారు మృత్యుతనయులు. తండ్రియగు మృత్యువువంటి పరాక్రమసంపన్నులు. రాక్షసేంద్రా! మత్తగజమువలెనుండు నావానరుం జూడుము. ఇతఁడు క్రుద్ధుఁడయ్యెనా సాగరమును గలంపఁజాలును. ఇతఁడే లంకకువచ్చి సీతను గాంచి నీతో మాటలాడి పోయినవాఁడు. మున్ను వీనిం జూచితివి గదా. మరల వచ్చియున్నాఁడు. వీఁడు కేసరిక్షేత్రజుఁడయిన జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడు. వాయు వరప్రసాదజనితుఁడు. హనుమంతుఁ డనఁబడువాఁడు. కామరూపము గలవాఁడు. అతిబలశాలి. వాయువలె నప్రతిహతగతి గలవాఁడు. పూర్వ మితఁడు ఆఁకలిగొని యుదయభానుని జూచి నాకాఁకలి తీఱ వీనింబట్టి భక్షించెదనని తలంచి మేరువునుండి క్రిందికి దిగి సూర్యునికడ కరుగందలంచి తత్తేజమున దగ్గరకుఁ బోవఁజాలక యుదయగిరిపయిం బడియె. పాషాణముపైఁ పడఁగా నొకచెక్కిలి భిన్నమైనది. కనుకనే

* ఇది యిరువదెనిమిదవసర్గమునఁ గల కథ.

హనుమంతుఁ డను పేరు ప్రసిద్ధమయ్యెను. విశ్వాసపాత్రుఁడగు నొక మిత్రునిమూలమున సీతనివార్త తెలిసినది. ఇది సత్యము. ఈతఁడొక్కఁడే లంకనుమర్దింప నూహించుచున్నవాఁడు. ఈతని మూఁపుపై నెక్కియుండు రాజకుమారునిం జూడుము. ఖరాదుల నొక్కఁడే యుక్కడంచి వాలి నొకకోలఁ గూల నేసిన యీతనిపౌరుషము లోకవిఖ్యాతము. సకలవిద్యాపారంగతుఁడు. ఏమని పొగడుదు. సకలగుణాభిరాముఁడు రాముఁడీతఁడే. భార్య నపహరించితివని నీపై నెత్తివచ్చుచున్నాఁడు. ఈతని దక్షిణభాగమున బంగారువంటి మేనిరంగుగలిగియున్న లక్ష్మణుని జూడుము. శ్రీరాముని తమ్ముఁడు. ప్రాణాధికుఁడై యన్నమేలు గోరువాఁడు. శత్రుదుర్జయుఁడు. తానొక్కఁడే యుత్తమరాక్షసులం జంపవలయునని కోరుచున్నవాఁడు. నలుగురు రాక్షసులు సేవింప రాముని యెడమప్రక్కనున్నవాఁడు విభీషణుఁడు. శ్రీరాముఁడే వీనిని లంకారాజ్యమున కభిషేకించెను. నీపైకి నెత్తివచ్చుచున్నాఁడు. వీరినడుమఁ గొండవలె నున్నాఁడు సుగ్రీవుఁడు చూడుము. పరాజయము నొందనివాఁడు. కిష్కింధాపురమున నుండును. ఈతనివక్షమున మెఱయుచున్న కాంచనమాలం గంటివే. దేవతలకు నది కోరఁదగినది. దానియందు వీరలక్ష్మి నెలకొనియుండును. దీనిం దాల్చినవాఁ డపజయము నొందఁడు. వాలిని జంపి శ్రీరాముఁడు తారను, కపిరాజ్యమును, కాంచనమాలను వీనికిం గల్గించెను. నూఱులక్షలు కోటి యని, నూఱుకోట్లు శంఖమని, నూఱుశంఖములు మహాశంఖమని, నూఱువేలశంఖములు బృందమని, నూఱువేలబృందములు మహాబృందమని, నూఱు

వేలవి పద్మమని, నూఱువేలవి మహాపద్మమని, అవి నూఱు ఖర్వమని, అవి నూఱువేలు మహాఖర్వమని, నూఱువేలవి సముద్రమని, నూఱువేలసముద్రము లోఘమని, అవి నూఱు వేలు మహౌఘమని పెద్దలు చెప్పుదురు. ఈసైన్య మీసంఖ్యను మీఱియున్నది. వీరినోర్చునట్టి గొప్పయత్నము గావింపుమని విన్నవించెను.

రావణుఁడు శార్దూలాదులం బంపుట.

* అట్లు వారలు చెప్పఁగా వినియు వానరయోధులం జూచియు మదిఁగొంత బెదురుగదిరినను శత్రువుల స్తుతించుటం బట్టి యాగ్రహ మూని వారలఁ గఱకుభాషణముల బెదరించెను. మఱియు నిగ్రహానుగ్రహసమర్థుఁడగు రాజు మ్రోలఁ దదాశ్రితులయి జీవించుచుండు మంత్రు లిట్టుల ప్రియవార్తలం బల్కుట మంచిది కాదు. మనపైకి వారెత్తి రాఁగా రణము సేయనున్నతఱి శత్రుస్తుతి యుక్తమె ట్లగును ? రాజనీతిసారమగు భృత్యకృత్య మిట్టిదని యెఱుఁగకయున్నారు. సమర్థులగు గురువుల మీ రారాధించియు వ్యర్థమే యయ్యెను. నీతిశాస్త్రము చదివినను దానియర్థమును దెలిసికొనినట్లు కానరాదు. అర్థ మెఱింగిన ననుష్ఠానమున నది లేనందున వ్యర్థమే యది యగును. ఇట్టి మూర్ఖమంత్రులతోఁ జేరియున్నందున నే నెంతకాలమునకుముందో శత్రుహతుఁడను గావలసినవాఁడనే. దైవవశమున నట్లు గాక నిలిచియున్నాను. నే నానతీయఁగా

* ఇది యిరువదితొమ్మిదవ సర్గమునఁ గలదు.

జాననే శుభాశుభములు గలుగుం గదా. ఇట్లు మీరు చెప్పు టకు మృత్యుభయము మీకుఁ గలుగకయుండుట విచిత్రమే. మీరు పూర్వ మొనర్చిన యుపకారము స్మృతిగోచర మగుటం బట్టి కోపము శాంతి నొందుటం జేసి బ్రదికితిరి. కానిచో నింతకు హతులరయియే యుందురు. స్థానభ్రష్టులు గండు. నిలు వక పొండు. నాముం దుండవలదు.

అని పలికిన విని వారు రాజును జయజయ యని పొగడి వెడలిపోయిరి. అంత రావణుఁడు చెంతనున్న మహో దరుం గాంచి రాజనీతిజ్ఞులగు చారులం గొని వేగమ రమ్మని యానతిచ్చెను. అంత నాతఁడు పిలిపింప చారు లరుదెంచి మర్యాదరీతి స్తుతించి నిలిచిరి. వారింగని రాక్షసపతి మీరు రామునొద్ద కరిగి యతఁడు చేయనిశ్చయించియున్న కార్య మేదియని పరికింపుఁడు. అది శిథిలమగుచో నతని భయపెట్టు దము. ఆంతరంగిక మంత్రు లెవ్వరో పరిశీలింపుఁడు. అది శిథిల మగుచో వారిని వేఱుసేయుదము. ఆతఁ డెట్లు నిదురించును? ఏకాంతముననా? పెక్కండ్రం గూడియా? ఒంటిగ నిదురించు నేయుద్ధము నడపంజను. ఎట్లు మేలుకొని యుండును. చింతా కులమానసుఁ డయియా? నిరాకులుఁ డయియా? ఆకులుఁడే యైనఁ దటాలునఁ బైఁబడి కొట్టందగు. ఇంక నతఁ డేమేమి చేయుచుండును? మననగరమును గొంత యాలసించి ముట్టడి సల్పునా? ఇప్పుడే ముట్టడించునా? జాగు చేయునేని క్రమముగా వంచింపంజను. నా చెప్పినవిషయములన్నియు మీరు ప్రచ్ఛ న్నులరై గ్రహించి రాఁదగు. నిపుణు లగు ప్రభువులు చారుల

మూలమున నన్నియు నెఱింగి యుద్ధమున నల్పయత్నమున వారిని జయింతురు. అని తెలిపెను.

వార లంత సంతుష్టులై వలగొని మ్రొక్కి సెలవుగొని రామలక్ష్మణు లుండుతావున కరిగి వేషాంతరముల విభీషణ సుగ్రీవాదులం గూడియుండు శ్రీరామునిం గాంచిరి ఆసేనను వారిని గాంచగనే భయమునం గంపించిరి ధర్మజ్ఞుఁడగు విభీషణుఁడు వారాసేనలం దిరుగుట యెఱింగి తర్జించెను. శార్దూలుండు దుష్టుఁడని వనచరులకుం బట్టియిచ్చెను. కపులా చారుని జావం గొట్టుచుండఁగా రామచంద్రుఁడు వానిని విడిచి పుచ్చెను. తత్సహచరులం గూడ దండింపవలదని పంపెను. వారు బ్రదికితిమిరా తండ్రీ! యని యెట్లో లంకకుం జేరిరి. వారు తమతేనితో రాముని బలపౌరుషాదులను సేనల పరాక్రమాదులను దెలియం జేసిరి.

శార్దూలాదులు రాముఁడు సేనలతో సువేలాద్రిచెంత విడియుటఁ దెల్పుట.

* అంత శార్దూలాదులు రాముఁడు మహాసైన్యముతో సువేలాద్రియొద్ద విడిసియున్నాఁడని చెప్పిరి. అవ్వల రామునిరాక విని రావణుఁడు భయంపడియు శార్దూలునిం గాంచి నీమోముకాంతి మున్నున్నట్లు లేదు. దీనుఁడవై యున్నావు. శత్రువులకుం జిక్కవు కదా. చిక్కుటచే వారి స్వరూప మిది యని తెలియదయ్యెనా? యని ప్రశ్నించెను.

* ఇది ముప్పదియవ సర్గమునఁ గల కథ.

వాఁడు తాను వానరులచేఁ బడినపాట్లు తలంపునకు రాఁగా వడంకుచు మెల్లఁగ నిట్లనియె. రాక్షసేశ్వరా! వానరేంద్రుల రహస్యములఁ గనుఁగొనుట చారులకు శక్య మేమాత్రము కాదు. కపులు బలవంతులు, శ్రీరామరక్షితులు నగుట వారలతో మాటలాడుటయే శక్యము గాదు. ఇఁకఁ బరీక్షించుటెట్లు శక్యము? నలుదెసల వానరులు కాచుచున్నారు. ఎట్లో సేనలోఁ జొచ్చితిని. ఎందును జూడను లేదు. అంతలో నే నన్నుఁ గనుఁగొనిరి. విభీషణునిమంత్రులు బలాత్కారమునఁ బట్టుకొనిరి. పెక్కుసారులు నేలం బొరలించిరి. కపులు పైకొని పెక్కుతెఱంగుల బాధించి సేనలం జుట్టిరి. మమ్ముం గొట్టుచు రామునికడకుం దీసికొనిపోయిరి. నే నంజలింబట్టి రక్షింపవేఁడితిని. ఆపురుషోత్తముఁడు నన్నుఁ గాపాడెను. అదృష్టవశమునఁ బ్రాణములఁ జేతనుంచుకొని వచ్చితిమి. ఆరాముఁడు రాజేంద్రా! కొండలు గండోపలములు వృక్షములు లోనగువానిచేత సాగరమును బంధించి దాఁటి యపారసేనలతో దివ్యాయుధముల ధరించి వచ్చియున్నాఁడు. వేగమే లంకాద్వారమునకు రాఁగలఁడు. గరుడవ్యూహముగాఁ బన్నియున్న వానరసైన్యములు తన్నుఁ గొలువనున్న రాముఁడు లంక ముట్టడింప వచ్చుచున్నాఁడు. ప్రాకారమును దొలుత నాక్రమించును. ఆతనికి సీత నర్పింపుము. లేదేని సంగ్రామము చేయ సిద్ధముగ నుండుము. త్వరపడి యేదో ఒక్కదానిని జేయఁ దీర్మానించుకొనుమని తెలిపెను. ఆమాట లాలకించి యాలోచించి మంచిమాటలతో శార్దూలా! జానకిని దెమ్మనియెదవా! దేవతలు తోడుపడినను రామునకు భయంపడి సీత నొసంగను. నీవు వానరసేనలం

గాంచితివి కదా. అందుఁ దార్కొని వానరు లెవ్వరో వారి సత్త్వ మెట్టిదో చెప్పుము. నీమూలమున వారల బలాబలముల నెఱింగి వారివిషయమై చేయవలసిన దెద్దియని యూహింతును. యుద్ధార్థులు తప్పక శత్రుబలాబలముల నెఱుంగవలయు ననెను.

చారులలో నుత్తమోత్తముఁడగు నాశార్దూలుఁడు చేతులు జోడించి రాజేంద్రా! వానరపతి సుగ్రీవుఁడు దుర్జయుఁడు. జాంబవంతుఁడు ధూమ్రుఁడు ననువా రిరువురు దుర్జయులు. సుషేణుఁడు దధిముఖుఁడు సుముఖదుర్ముఖులు దేవదర్శియు ననువార లొక్కొక్కరు సంగరావని నోర్వరాని బలవంతులు. నిశ్చయము. అగ్నికొడుకగు నీలుఁడు హనుమంతుఁడు యువరాజగు నంగదుఁడు మైందద్వివిదులు గజగవయ గంధమాదన శరభు లనువారును బ్రళయకాలాంతకునకు నీడు చేయఁదగినవారలు. దేవాంశసంభూతులు పరాక్రమసంపన్నులు నగు వానరేంద్రులు పదికోటు లున్నవారు. వీరి యుత్పత్తి లోనగువానిం జెప్ప నా కలవిగాదు. ఖరదూషణ త్రిశిరుల వధించిన రాముఁడు బలశాలి సుందరాంగుఁడు జవ్వనమున విఱ్ఱవీఁగువాఁడు. విరాధునిం గబంధుని జంపిన రామునకుఁ బరాక్రమమున సాటియగువాఁ డెవ్వఁ డీలోకమునఁ గలఁడు? జనస్థానమునఁ గలరక్కసుల నొక్కఁడే యుక్కడంచిన రామునిగుణముల వర్ణింప నెవ్వారికిం గాని యలవి కాదు. రామునిసోదరుఁడు లక్ష్మణుఁడు మేటి విలుకాఁడు. ఆతని బాణములు సోఁక నింద్రుఁడైన జీవింపఁజాలఁడు. సూర్యపుత్త్రులగు శ్వేతజ్యోతిర్ముఖులును, వరుణపుత్త్రుండగు హేమకూటుఁడు

విశ్వకర్మకుమారుఁడగు నలుఁడు, వసుపుత్త్రుఁడగు సుదుర్ధరుఁడు పరాక్రమమున నసమానులు. సువేలాచలమున విడిసియున్న యీ వానరసేనలబలాదుల నెఱింగించితిని. ఇఁక మిగిలినకార్య మునకు దేవరయే ప్రమాణమని తేటపఱచి యూరకుండెను.

మహాత్ములారా! ఈసర్గములలో విమర్శింపఁ దగినవిశేష ములు లేవు. రావణుఁడు పంపినగూఢచారులు మాయారూప ములఁ బ్రవేశించి తిరిగినంతమాత్రముననే వారివారిపేరులు బలాబలములు కనుఁగొన నెట్లు వలనుపడును. ఉన్నదున్నట్లు తెలిపిరి గదా యని సందియమొందఁ బనిలేదు. వారివారి సంభాషణములు సేనలవీరాలాపములు లోనగువానివలనఁ దెలిసికొన శక్యమే యగును. సేనలపరిమాణము గుఱికి బారెడు హెచ్చుతగ్గునట్టులుండును. ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన వనచర వీరుల జననాదులు గూఢచారుల మాటలమూలమున వాల్మీకి మనకుఁ దెలిపెనని గ్రహింపందగు. గూఢచారుల శిక్షింపవల యునని వనచరబలముల యాశయము. యుద్ధశూరులు కాని వారల శిక్షింపరాదని రాముని మతము. నిరాయుధులు శిక్షా ర్హులు గారని నీతిశాస్త్రము తెల్పుచున్నది. శాస్త్రమర్యాదల నతిక్రమింపకుండుటయే రామావతారఫలము కదా. స్వప్ర వృత్తి

"యశ్శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః,
న స సిద్ధిమవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిం.
తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ,
జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తుమిహార్హసి."

అన్నగీతావాక్యముల ననుసరించునదిగా శాస్త్రైకహితముగా

నుండునదియే శ్రీరామునాశయమని తోఁపకపోదు. రావణుఁ డేల యిందఱమూలమునఁ బరీక్షించెనని ప్రశ్నింపవచ్చును. వానరబలములశక్తి తెలియక కాని శ్రీరామునిమహత్త్వమెఱుంగక కాని యిట్లు పరిశీలింపలేదనియు, తనమంత్రుల మెప్పించుటకు, యుక్తముగా యుద్ధప్రయత్నములు చేయలేదను లోకాపవాదము పోవుటకు నిట్టిప్రయత్నము లిన్నిసారులు చేసెననియు, నతనికి శ్రీరామాగమన మత్యంత సంతోషదాయకమే యనియు మన మెఱింగి తరువాతికథను బఠించి తత్సారమును గ్రహింతము, వానరజననాదివృత్తాంతములు పూర్వోక్తవిరుద్ధము లగుట నీసర్గము కల్పితమని కొందఱందురు. తెల్పిన వారివిషయగ్రహణభేదమే యని మఱికొంద ఱందురు.

విద్యుజ్జిహ్వుఁడు రామునిశిరస్సును జూడామణిని సీతకుఁ జూపుట.

* అంతట శార్దూలాదిచారులు తమపని నిర్వహించి పనివినఁగా విని రావణుఁడు సుంత భీతిల్లి మంత్రులం గని మన మాలోచింపఁదగుకాలముగ నిది యున్నది. కనుక మంత్రులు నీతిజ్ఞులగు రాక్షసప్రవరులు వత్తురు గాక. అని యాజ్ఞాపింపనంద ఱచ్చటి కేతెంచిరి. అందఱు రాఁగా నపుడు చేయఁదగిన దేదియో చక్కఁగా నాలోచించి యంతఃపురమున కరిగెను. మాయలయం దాఱితేఱిన రావణుఁడు శంబరాసురునివలె మాయాదక్షుఁడగు విద్యుజ్జిహ్వుని బిలిపించి యతఁడు తన వెంట రాఁగా సీతయుండుతావునకుఁ బోవుచుఁ ద్రోవలో

* ఇది ముప్పదొకఁడవ సర్గమునఁ గల కథ.

విద్యుజ్జిహ్వా! మనము మాయపన్ని సీతను వంచింతము. నీవు మాయాబలమున రాముని తలనొనర్చి దానిని శరయుక్త చాపమును దీసికొని నాకడకు రమ్ము. అనిన నతఁడు వల్లెయనిన నందులకు నొక యమూల్యాభరణము పారితోషికముగా నొసంగి సీతయుండుకడకు సంతోషమునఁ బోయెను. రక్షస్త్రీన పరివృతయై దుఃఖించుచు రామునే ధ్యానించుచున్న సీతం జూచెను. చెంత కరిగి ప్రియవార్తను దెలుపునట్లు నటించుచు నామెతోఁ గల్యాణీ! ఎన్ని మంచిమాటల వేఁడుచున్న నెవ్వని యాధారమున నన్న నరాని నిష్ఠురము లాడితివో ఖరాదులం జంపితినని నాతో విరోధముగొన్న నీభర్త యుద్ధమునఁ జంపఁ బడియెను. నీయాధారము నిర్మూలము చేసితిని. నీగర్వము పోవఁ జేసితిని. ఇఁక నాప్రార్థనయే యక్కఱలేక వ్యసనమున గత్యంతరము గానక నాకు భార్య వగుదువు. మూఢురాలా! ఇంక నీబుద్ధి విడువుము. మృతునితోఁ బనియేమి? నాభార్యల కెల్ల నీశ్వరివి కమ్ము. అల్పపుణ్యురాలవు కాన నింతదనుక పురుషార్థము మానియున్నదానవు. ఏమియు నెఱుంగకున్నను సర్వజ్ఞత్వము నభినయింతువు. సీతా! వృత్రాసురుఁడు చచ్చినట్లు దారుణముగా నీభర్త మృతినొందెను. ఎట్లనఁగా నాలకింపుము. నన్నుఁ జంపుకోరిక సుగ్రీవునిసేనను దీసికొని సాగరతీరమునకు వచ్చినాఁడఁట. అస్తమయసమయమున సేనలతో విడిసెను. అలసినందున నెల్లరు నిద్రపోవుచుండిరి. చారుల మూలమున వార్తలన్నియు నెఱింగితిమి. నాసేనాధిపతి ప్రహస్తుఁడు వానరసేనను హతముచేసెను. రాక్షసు లనేకాయుధములఁ గపివీరులఁ జంపుచుండ నాప్రహస్తుఁడు మహాఖడ్గమున

రాముని తలఁ ద్రెంచివైచెను. విభీషణుఁ డాకసమున కెగురఁగా మావారు పట్టుకొనిరి. లక్ష్మణాదులు పరువెత్తిరి. సుగ్రీవుఁ డిపుడు కంఠము తెగి పడియున్నాఁడు. జాంబవంతుని మోఁకాళ్లను విఱుగఁగొట్టి మాభటులు పోవకుండఁ జేసిరి. అంతట విడువక కత్తిపోటుల నలయింపఁ జావనున్నాఁడు. సేనాధిపతు లగువానరులు మృతప్రాయులై యున్నారు. మిగిలినవా రెక్కడికిఁబోయినవా రక్కడనే చంపఁబడిరి. అని తెలిపి యొక రాక్షసాంగనం బిల్చి రణరంగమున రామునితల పడియున్నది. దానిని వీరుఁడగు విద్యుజ్జిహ్వుని దీసికొని పిలుచుకొని రమ్ము. అదిపోయి తెలుపఁగా నావిద్యుజ్జిహ్వుఁడు రాముని శిరస్సును శరాసనమును దెచ్చి రావణునకు మ్రొక్కి తలవంచి యెదుట నిలుచుండెను. విద్యుజ్జిహ్వా! శిరస్సును ధనుస్సును సీతయెదుట నునుపుము. ఆపెనిమిటియవస్థ నీనిర్భాగ్యురాలు చూచుఁగాక యనునంత నాతఁడు దాని నచ్చటఁ బెట్టి యవ్వలికిఁ దొలఁగి యుండెను. రావణుఁ డాధనుస్సు నతని చేతినుండి లాగి యిది నీ రాముని శరాసనము. చూడు మిదిగో. కనుఁగొనుము. అనుచు నిఁక సీతా! నావశము కమ్మనియెను.

మహాశయులారా! ఇందలివిశేషముల నెఱుకుదము.

"మంత్రయిత్వా స దుర్ధర్షః క్షమం యత్సమనంతరం,

విసర్జయిత్వా సచివాన్ ప్రవివేశ స్వమాలయం." ౫

అని మూలము. యోజించి తరువాతికార్య మిది యని నిశ్చయించి మంత్రులు లోనగువారి నిండ్లకుం బంపి యతఃపురము నకుఁ బోయెను. అని కథానురూపార్థము. "దుర్ధర్షస్సః యత్స మనంతరం క్షమం తత్ మంత్రయిత్వా" అని యన్వయము.

అటుతర్వాతఁ జేయఁదగినదేదో దాని నాలోచించెను. ఆతఁడు దుర్ధర్షుఁడు. అనఁగాఁ దిరస్కరింపఁ దగనివాఁడు. కనుకనే శ్రీరామాగమనమునకుఁ బిదపఁ జేయఁదగున దేయుపాయ మని యూహించి మంత్రుల నడిగి వారిభావమును గనుఁగొని యంతిపురి కేగెను. తనవాంఛలు ఫలించుకాల మాసన్నమైన దని యెఱింగియు లోకాపవాదమునకు భయంపడి యుద్ధయత్నముల కనురూపము లగు మాటలాడి తన మనోరథమును దెలుపకయే యంతిపురి కేగె నను భావ మిందుండి తెలిసికొనం దగును.

"తతో రాక్షసమాహూయ విద్యుజ్జిహ్వం మహాబలం,
మాయావిదం మహామాయః ప్రావిశద్యత్ర మైథిలీ. ౬
విద్యుజ్జిహ్వం చ మాయాజ్ఞమబ్రవీద్రాక్షసాధిపః,
మోహయిష్యామహే సీతాం మాయయా జనకాత్మజాం. ౭
శిరో మాయామయం గృహ్య రాఘవస్య నిశాచర,
త్వం మాం సముపష్ఠస్వ మహచ్చ సశరం ధనుః. ౮
ఏవముక్తస్తథేత్యాహ విద్యుజ్జిహ్వో నిశాచరః,
తస్య తుష్టోఽభవద్రాజా ప్రదదౌ చ విభూషణం." ౯

అని మూలము. మహామాయః రావణః = మహతీ మాయా యస్య స మహామాయః=అని వ్యుత్పత్తి. ఆదిమాయగలవాఁడు. మూలప్రకృతి యెవనికిఁ గలదో అనఁగా నెవఁడు మూలప్రకృతి నెఱింగినవాఁడో యని భావము. ప్రకృత్యుపాసకుఁ డగు మహాభక్తుఁడని తాత్పర్యము. మాయావిదమ్=మాయల నెఱిఁగినవాఁడని యర్థము. ఇంద్రజాలాదుల నెఱింగినవాఁడని తాత్పర్యము. జగత్సర్గపాలన సంహారకర్త్రి యగు భగవతి.

నుపాసించుభక్తుఁడు రావణుఁడు విద్యుజ్జిహ్వుని బిలిచెను. వాఁ డింద్రజాలముల నెఱిఁగినవాఁడని భావము. సీతకడ కరిగెనని కథాసంగతి. సీతకడ కేల పోవలె ననుదురేమో. శ్రీరామాగమనము దూతలద్వారా తెలుపుటకంటే నీయను గ్రహమున భక్తుని హృదయవాంఛలు ఫలింపనున్నవని తానే తెలుపుటకే పోయెననువిషయము మన మెఱుంగవలయును. తనభావ మితరు లెఱుంగకయుండునట్లు, వారికి సంశయము కూడఁ దోఁపకయుండునట్లు మహాప్రయత్నము లొనరించిన ట్లుపాయము పన్నెను. ఆసంగరమునఁ జావవలసిన రక్కసులకు ననుకూలపరిస్థితులు కల్పింపవలయును గాన నట్టిప్రయత్నము చేయఁబూనెననియు మన మెఱుంగవలయును. ఆవిద్యుజ్జిహ్వుఁ డద్దాని నమ్మి యట్లే శ్రీరామునిశిరమును బాణముతోడిగిన ధనుస్సు తెచ్చెద ననఁగా నొకభూషణమునుగూడ నొసంగెను.

ఇంద్రజాలమని మహేంద్రజాలమని రెండువిద్యలు గలవు. ఇంద్రజాలమనునది భూలోకమునఁ గల సకలవస్తువుల నాకర్షించునది. మహేంద్రజాలము లోకాంతరాంతర్గతవస్తువుల నాకర్షించునది. వాని నాకర్షించు ననఁగా నట్టివస్తువులం గనఁబఱచునని తాత్పర్యము. ఈవిద్యలకే దేవశాబరములని పేరు. ఇవెవ్వరికొఱకు? అని ప్రశ్నము కలదు. ఒకానొకప్పుడు లోకానుగ్రహార్థము భవాని శంకరుం గని మీ రుపదేశించిన మంత్రములు వేదాధికారముగల విప్ర క్షత్రియ వైశ్యులకే గాని యితరులకుఁ బనికిరానివని తేలెడిని. వేదోక్తకర్మాధికారము లేనివారిగతి యేమి? అని ప్రశ్నించెను. పరమానంద భరితుఁడై శంకరుఁడు పార్వతీ! నీ ప్రశ్నమునకు ముందే నేనా

విషయ మాలోచించి యుపాసించి సిద్ధమంత్రముల నిర్మించి తిని. ఉపదేశమాత్రమున నవి సిద్ధించును. అనఁగా ద్విజుల కుండునంత జపహోమ తర్పణ మార్జన బ్రాహ్మణభోజనము లనఁబడు పంచాంగము లక్కఱలేదు. ఏకాంచెము జపముచేసి నను ఫలించును. భక్తి యున్నం జాలును. జితేంద్రియత్వాదు లందఱకు నుండవలసినవే యని తెలిపెను. అవి శంకరుఁడు శబరవేషమును ధరించినప్పటివి. వానిలోఁ గొన్నింటికి సిద్ధు లివి. దీని దేవతలకే యక్షిణి యని పేరు. లేనివాని నున్నయట్లు కనఁబఱచుటే దానివలనిఫలము. వేదమంత్రములవిధి ననుస రించి యుపాసించిన ద్విజులకు శాబరములనియమమున నుపా సించిన శూద్రుఁడు లోనగువారలకు ఫలము సమానమే గాని వేఱు గాదు. కావున జాతిధర్మముల ననుసరించు టుత్తమము. ఈమంత్రములకంటె నవి యెక్కుఁడని పొరపడి వాని లవలం బింపఁబూనుట శ్రేయోదాయకము గాదు.

"శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్,
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః." 35

అధ్యాయము. 3

"బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శూద్రాణాం చ పరంతప,
కర్మాణి ప్రవిభక్తాని స్వభావప్రభవైర్గుణైః. 41
శమోదమస్తపశ్శౌచం క్షాంతిరార్జవమేవ చ,
జ్ఞానం విజ్ఞాన మాస్తిక్యం బ్రాహ్మం కర్మ స్వభావజం. 42
శౌర్యం తేజో ధృతిర్దాక్ష్యం యుద్ధే చాప్యపలాయనం,
దానమీశ్వరభావశ్చ క్షాత్రం కర్మ స్వభావజం. 43
కృషిగోరక్ష్యవాణిజ్యం వైశ్యకర్మ స్వభావజం,

పరిచర్యాత్మకం కర్మ శూద్రస్యాపి స్వభావజం. ౪౪
స్వే స్వే కర్మణ్యభిరతస్సంసిద్ధిం లభతే నరః,
స్వకర్మనిరతస్సిద్ధిం యథా విందతి తచ్ఛృణు. ౪౫
యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతం,
స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః. ౪౬
శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్,
స్వభావనియతం కర్మ కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషం. ౪౭
సహజం కర్మ కౌంతేయ సదోషమపి న త్యజేత్,
సర్వారంభా హి దోషేణ ధూమేనాగ్నిరివావృతాః." ౪౮

అధ్యాయము. ౧౮.

అను నీగీతావాక్యములను విమర్శించినయెడల వేఱొకజాతి ధర్మము లుత్తమములని యంగీకరించుట నిష్ఫలమని తోఁచెడిని. పరధర్మానుష్ఠాన తత్పరత్వము స్వధర్మపరిత్యాగము సను నీ రెండు ననర్థావహాములే. స్వధర్మము నిష్ఫలమనుబుద్ధి గలుగుటయే దుష్కర్మఫలమని మన మెఱుంగవలయు. పరజాతి ధర్మావలంబనము ఫలసిద్ధి నొసంగదని గీతావాక్యములు వెల్లడి చేయుచున్నవి. రామకృష్ణపరమహంసవంటి మహాత్ములు కూడ నీవిషయ మనుభవమున నెఱింగి తెల్పియున్నారు. ఉపాసకుఁడు ముఖ్యముగా నీవిషయ మెఱుంగవలయును. అత్యల్పఫలదములు పరమున కపకారము చేయునవియునగు నింద్రజాలమంత్రముల నుపాసించి చెడఁగూడదు. స్వజాతిస్వభావకర్మము నాచరించి ఫలసిద్ధి నొందుటే యుత్తమము. మఱొక్కవిషయ మిట తెలుపక తప్పినది కాదు. ఆగమములందుఁ గొన్నిమంత్రములు

గలవు. అవి కేవల మోహకములు. యామమాత్ర సిద్ధిప్రదములు. అవియు శాబరమంత్రములే. ఒక్కయామమున సకల రత్నాభరణభూషితురాలగు యువతీఁగనం గాంచి శ్రీమంతుఁడు భోగియు నగుటయో లేక యందే పడి భస్మప్రాయుఁడగుటయో కలుగును. అతిక్రూరకర్మ మనఁదగును గదా. అంతలో సిద్ధించునది యాపదలం గల్పింపక పోవునా? అట్టి మంత్రముల నేల శంకరుఁడు చెప్పవలెనని ప్రశ్నింపరాదు. జితేంద్రియత్వపరీక్షకనియే పార్వతికిం దెల్పెను. అట్టి నిబ్బరము లేనివా డాశపడి యుపాసించిన నంతమే కాని యైశ్వర్య మబ్బదనుట నిశ్చయము. ఇట్టి విషయములను బాగుగ నెఱింగి మంత్రముల సద్గురువులనుండి యుపదేశరూపమున సంగ్రహించి తనజాతికిఁ జెప్పఁబడినధర్మముల వదలక భక్తిభావమున నుపాసించినఁ గృతకృత్యులగుట కేయభ్యంతరము లుండవు. విద్యుజ్జిహ్వుం డప్పు డింద్రజాలమున రామునిశిరమును నంతయే భేదము లేక నిర్మింప నంగీకరించెనని ప్రకృతవిషయమునకు సమన్వయము.

"ఉపసృత్య తపస్వినీం ప్రహర్షం నామ కీర్తయన్,
ఇదం చ వచనం ధృష్టమువాచ జనకాత్మజాం. ౧౩
సాంత్వ్యమానా మయా భద్రే యముపాశ్రిత్య వల్గసే,
ఖరహంతా స తే భర్తా రాఘవస్సమరే హతః. ౧౪
ఛిన్నం తే సర్వతో మూలం దర్ప స్తే విహతో మయా,
వ్యసనేనాత్మనస్సీతే మమ భార్యా భవిష్యసి. ౧౫
విసృజేమాం మతిం మూఢే కిం మృతేన కరిష్యసి,
భవస్వ భద్రే భార్యాణాం సర్వాసామీశ్వరీ మమ. ౧౬

అల్పపుణ్యే నివృత్తార్థే మూఢే పండితమానిని,
శృణు భర్తృవధం సీతే ఘోరం వృత్రవధం యథా." ౧౭

అని మూలము. "ప్రహర్షం యథా తథా సీతామితి నామ కీర్త యన్ ధృష్టమితరేషామితి శేషః. జనకాత్మజామిదం వచన మబ్రవీత్" అని యన్వయము. ప్రకృతి యని జగన్మాత యని సీత నెఱింగియు, శ్రీరాముని చేత మృతిని గోరియు నితరరాక్ష సుల మోసపుచ్చి యుద్ధము చేయఁ బురికొల్పం దలంచి యత్య ద్భుతసాగరలంఘనాది మహత్తరకర్మములం గాంచి భీతినొందు దురేమో యనుసంశయము పోఁగొట్ట నెంచి మాయచే రామునితల నిర్మింపుమని పంచి యందలిసత్యమును సీత కెఱిం గింపం దలంచి సీతాదేవిం గానంబోయి నీయనుగ్రహమున భగవంతునిచే మృతి గల్గనున్నది. కృతార్థుఁడ నగుదునమ్మా యని చెప్పందలంచి యాప్రహర్షమున సీతాదేవీనామమును గీర్తించుచుఁ దక్కిన యక్కడిరక్కసులకుఁ దెంపు గానుండు నట్లుగా నిట్లు పలికెను. ఈయర్థ మెట్లు తేలునందురా? రామునిసేనలం గాంచి వారిపౌరుషాదుల విని భయంపడియె నని ముందు చెప్పంబడినది కదా. ఇంతలో ప్రహర్ష మెట్లు కలి గెను? నామమును గీర్తించుటెట్లు? సీత తన్నుఁ దిరస్కరించు టయు నంతియగాక రాముఁడు లంక ముట్టడించుటయు జర గఁగా నట్టిదేవిని గీర్తించుటెట్లు సంగతమగును? దీనితరువాతి శ్లోకము దీనిని సమర్థించుచున్నది. శుకసారణశార్దూలాదు లా రాముని శక్తిం దెల్పఁగా సేన లపారములని విన్నవింపఁగా సాగరమున సేతువు గట్టి యంతసేనతో వచ్చి తన నగరమును ముట్టడించుట కనఁబడుచుండఁగా "భద్రే" యని సీతను సంబో

ధించు టెట్లు? ఈ మొమూలమున నిట్టియాపదలు గల్గెనని యాగ్రహమునఁ గొట్టుట సాగవలసిన కార్యముగా నుండఁగా భద్రే! యని మహాభక్తితోఁ గాని మహత్తర ప్రీతితోఁ గాని పల్కఁ దగినట్లు పలుకు టెట్లు సుసంగత మగును? సాంత్వ్యమానా రామస్య న కాపి హానిరితి శేషః=శ్రీరామున కేహానియు లేదని నే నూఱడించుచుండఁగా, యముపాశ్రిత్య వల్గసే=ఎవ్వని మది నిడుకొని వగచుచున్నావో, ఖరహంతా స తే భర్తా = ఖరాదులసంహరించిన యానీభర్త,సమరే హతః=యుద్ధమునఁ జంపఁ బడెనా? అని కాకువు. చంపఁబడ లేదని భావము. మహాగ్రహమున నుండు రావణుఁడు తన శత్రువును సీతయెదుట తనవారగు ఖరాదులను వధించినవాఁడని పొగడునా? కావున రావణునియాశయ మిదియే యనవచ్చును. సీతే=ఆత్మనః=నీయొక్క, వ్యసనేన=వ్యసన కారణము చేత, తే=త్వయా, అని విభక్తి విపరిణామము. నీచేత, తే మమ = నీభృత్యుఁడ నగు నాయొక్క, దర్పః=గర్వము, మయా = మాశబ్దతృతీయైకవచనము—లక్ష్మితోడ, సర్వతోహతః=ఏవిధమునఁ జూచినను బోయినదని యర్థము. మూలమ్=లక్ష్మివచ్చుటకు నిమిత్తమైనదియు, ఛిన్నమ్ = ఛిన్నమైనది. కావున భార్యా భవిష్యసి = రామేణైవ = అని శేషము—రామునిచేతనే భరింపఁ దగినదానవు. నీమూలమున నాగర్వము సంపదయు నశించినవి. ఇఁక శ్రీరామునికడకుఁ బొమ్ము. నిన్ను భరింపఁదగినవాఁ డతఁడే కదా యని భావమని యెఱుంగవలయు.

భద్రే=ఓ కల్యాణీ, ఇమాం మతిమ్=రామునకేమే నాపద గల్గునన్నబుద్ధిని, విసృజ=వదలుము. మూఢే మృతే (మయీతి

శేషః) కిం న కరిష్యసి = ఏమి చేయకుండఁ గలవు? ఏమి చేసినఁ జేయఁగలవు. భార్యాణాం సర్వాసామ్ మమేతి శేషః. ఈశ్వరీ భవ=నాభార్యల కెల్ల నీశ్వరివి గమ్ము నియమించుదానవు కమ్ము. నాతరువాత నాపత్నులు దిక్కులేకుందురు. వారి కెల్ల నీవే పాలకురాలవు కమ్మని భావము. అల్పపుణ్యే నివృత్తార్థే మూఢే పండితమానిని మయీతి శేషః. భర్తృవధం శ్రుణు = ఇట్టి యవివేకినగు నాయందు భర్తృవధ మాలకింపు మనఁగా నావంటివానిచేత నీభర్త కపకారము గలుగునని వింటివా యని తాత్పర్యము. ఘోరం వృత్రవధం యథా=వృత్రాసుర వధమువలె ననఁగా వృత్రుని శతమఖుఁడు చంపినట్లు నాయందు భర్తృకృతవధమును వినుము. శుభవార్త నాలకింతువని భావము. రాక్షసాంగనలు రామవధమును దెలుపఁగా వ్యసన పడవలదని వారిమాటలుగా రావణుఁడు చెప్పి శిరమును జూపె నని మన మూహింపవలయును. ఇఁకఁ దరువాతికథను బఠింతము.

సీత దుఃఖించుట.

* సీత యాశిరోధనుస్సులం గాంచి మిక్కిలి దుఃఖితయై కురరీవిధమున విలపించెను. కైకంగూర్చి నిందించునదియై కేకయరాజదుహితా! కృతకృత్యురాలవు గమ్ము. రఘుకులాలంకారభూతుఁ డిదిగో హతుఁ డయ్యెను. నావాంఛితము ఫలించినది కదా. కలహప్రయోజనముగా నింత లొనర్చితివి. అయోధ్యనుండి వెడలఁగొట్టువ్యాజమున రాముని జంపఁ దలంచితివి.

* ఇది ముప్పదిరెండవసర్గమునఁ గలదు.

తుదకు కులమునంతయు హతము చేసితివి. నీ తలంచినదానికి విపరీతముగా శుష్కకలహమే వంశనాశనప్రయోజనముగా ఫలించినది. కైకా! వల్కలములం గట్టుకొనంజేసి శ్రీరాముని నాతోడ నడవులకుం బంపితివే. సర్వజనప్రియకరుఁడారామ చంద్రుఁడు నీకంత యప్రియము చేసెనా యని నిందించెను. ఎంతయో జాలి గొలుపునట్లుగా నిందించి దుఃఖవేగమునఁ గ్రిందఁబడియెను. కొంతసేపటికి స్మృహ రాఁగా నాశిరస్సును మూర్కొని కన్నీరు గ్రమ్మఁ జక్కఁగాఁ జూచుటకు బలవంత ముగా నయనముల విచ్చుచు అక్కటా! చచ్చితినే. మహా బాహూ! శత్రువును వధింపక మరలనను నీ వీరవ్రతమును బూనితివే. అట్టి నీవ్రతమిప్పుడు విఫలమయ్యెనా? ఇట్టియవస్థ నీవొందఁగాఁ గనఁజాలనైతినే;విధవనైతినే. భర్తకుముందుగా భార్య మృతి నొందినయెడల నందులకు భార్యయందు గుణము లేమియే హేతువని పల్కుదురు. నేను జీవించియుండ నాకు ముందుగా నీవు మృతినొందితివి. ఇట్లగుటకుం గారణము నాయందు గుణములేకుండుటయే కాని సత్ప్రివర్తనముగల నీయందు దోషము గాదు. నాగుణహీనతకు నిదర్శనము వల యునా? నేను దుఃఖముపై దుఃఖము నొందుచు వచ్చితిని. ఇత్తఱి శోకమహాసముద్రముననే మునింగిపోయితినే. నన్నుఁ గావఁబూనిన నీవే హతుఁడవైతివే. మునిఁగితిని ఇఁకేమి చేయు దును? శ్రీరామా! నాయత్తగారు ఆకౌసల్యాదేవి దూడపైఁ బ్రీతిగలయావు దూడను బోఁగొట్టుకొని దుఃఖమునొందునట్లు పుత్త్రుఁడవగు నిన్నుఁ బోఁగొట్టుకొని పరమదుఃఖము నొందఁ గలదు. అమేయపరాక్రమా! మున్ను దీర్ఘాయువైయుండువన్న

కార్తాంతికులమాట యిపుడనృతమే యైనది. నీ వల్పాయువ
వైతివి. అసత్యము పల్కరని పెద్దల నననేల? సకలభూతము
లకుఁ గారణభూతమగు నీకాలము నీదుష్కర్మములను బక్వ
మొనరించు రీతికిందగినట్లు భావ్యర్థములఁ దెలియఁజాలు సత్పు
రుషునకు నిన్నుఁగూర్చిన ప్రజ్ఞయే నశించును గాన ననృత
వాది యతఁ డగుచున్నాఁడు. వ్యసననివారణదక్షుఁడవు. నీతి
శాస్త్రవిద్వర్యుఁడవు. ఇట్లు నిద్రచేఁ జూడరానిమృత్యువు
నేమఱుపాటున నెట్టు లొందితివి? సాగరతటమున విడిసిన
యారాత్రి క్రూరమగు నాకాళరాత్రి తామరసాక్షుఁడవగు
నిన్నుఁ గాంచి మోహించి కౌఁగిలించి నాకడ నుండనీయ
రాదని యపహరించి కొనిపోయినది కాఁబోలు. దిక్కుమాలిన
దాననై జాలిని గల్గించుచు నన్ను వదలి భూదేవిని నాకంటెఁ
బ్రియురాలింబోలె నాలింగనము చేసికొని శయనించియున్నా
వె? పురుషలలాముఁడవగు నీకిది తగునా? గంధమాల్యాద్య
ర్చితమగు నీధనువు, నాకత్యంతప్రియమగు నీధనువు ఇపు
డిట్లయినదే. నీవు స్వర్గమున నామామగారగు దశరథమహా
రాజుతోఁ గూడియున్నవాఁడవు. నిశ్చయమే యిది. మహా
త్ములు నీపూర్వు లిక్ష్వాకుప్రముఖరాజర్షులను నీవు విమానస్థుఁ
డవై చూచుచు నుందువు. మహారాజా! పనిదానను గదా.
నిన్నుఁ జిన్నప్పుడే కరగ్రహణము చేసినదానను. నీకే భరింపఁ
దగినదానను, నీజాయను. నిన్నెడఁబాయక యుండుదానను.
ఇట్టి నన్నీ దురవస్థలపాలుగానుండఁగాఁ గన్నెత్తి చూడవేల?
మఱి మాటలాడవేల? నీవు వివాహమున నాకరమును గ్రహిం
చుతఱి నాతోఁగూడ సంచరించునట్లు ప్రతిన చేసితివే. దాని

నిత్తఱి స్మరించుకొమ్ము,నన్ను నీదుఃఖమువాయ నీకడకుం గొని పొమ్ము. నీవుత్తమోత్తముఁడవు.నన్ను విడనాడి పరలోకమునకుం బోయితివి. నాయొక్కదానినే కౌఁగిలించుకొను నీశరీరమిపుడు కంకగృధ్రాదులు పట్టియీడ్వఁగాఁ బొరలుచున్న దే. వనవాస వ్రతము పూర్ణము కాఁగా ననేకయజ్ఞము లొనరించి యగ్ని హోత్రముచే సంస్కారము నేల పొందవైతివి? అయోధ్య వెడలి వనములకరిగిన మూవురిలో లక్ష్మణుఁ డొక్కఁడే మరలి పోవఁగాఁ గౌసల్యనుజూచి శోకమునఁ గుంది సీతయు రాముఁ డెక్కడ? అని యడుగఁగలదు. అట్లడుగఁగా సౌమిత్రి రాత్రి వేళ రక్కసులు నిన్ను నీమిత్రుల సైన్యమును వధించిపోయి రని చెప్పఁగలఁడు. నీవార్త నావార్తను విని గుండియలువగుల నింక జీవించియుండదు. అట్టి మహనీయుఁడవగు నీవు దుష్టునిచే హతుఁడవైతివే. ఏమందును? నేను బ్రాగ్జననమున నెవరో కన్యాదానము చేయుచుండఁగా విఘ్నము గావించియుండును. కనుకనే రామునకు భార్యనయ్యు నిట్టిదుఃఖముల పాలగు చున్నాను రావణా! నన్నింక వేగమ శ్రీరాముని చితిపైఁ బడవైవుము. మంచిపని. పతిని భార్యతోఁ గూర్పుము. రావణా! రామునిశిరస్సుతో నాశిరస్సును, అతనిశరీరముతో నాశరీర మును జేర్పుము. భర్తృసంగతి గమనింతును. పతిని వదలి బ్రదికియుండ నొల్లను. పుట్టినయింట నేనుండుతఱి బ్రాహ్మణులు కొంద ఱేస్త్రీలు భర్తను ప్రేమింతురో వారికి శ్రేయస్కరము లగు నుత్తమలోకములు కలుగునని వచింపఁగా వింటిని. క్షమ, యింద్రియనిగ్రహము, దానము, సత్యము, ధర్మము, కృతజ్ఞత, భూతదయ యెవ్వని నెడఁబాయక యుండునో యట్టిపతిని

వ్రాసినయెడల వేలుగతి యెద్ది గల్గును? అని యిట్లు లాజానకి పతిశిరస్సు ధనుస్సుం గాంచి విలపించుచుండునంతలో దౌవారికుం డొకఁ డచ్చటికి వచ్చెను. జయజయనినాదమునఁ బ్రహస్తుఁడు వచ్చియున్నాఁడని విన్నవించెను. మఱియు గొప్ప రాజకార్యమున్నదని దర్శన మొసంగఁగోరుచున్నాఁడనియుఁ దేటపఱచెను. ఆమాటలు విని యశోకవనమునుండి రావణుఁడు మంత్రులం జూడఁబోయెను. సభలోఁ బ్రవేశించి కార్యముల వారింగూడి యాలోచించి వలయుదాని నొనరింపఁ బూనెను. రావణుఁడు వెడలిపోవఁగనే యాతలయు నాధనుస్సు నదృశ్యములయ్యెను. అచ్చట రావణుఁడు రణభేరుల వాయింప నాజ్ఞాపించెను. ఆరీతిగా రణవాద్యముల మ్రోయించిరి. సైన్యములు సన్నద్ధము లయ్యెనని ప్రభువునకు మంత్రులు విన్నవించిరి.

మహామతులారా! యింద్రజాలప్రభావము వ్రాసియుంటిని గదా. దానిం గాంచి సీత దుఃఖించుటయు నీసర్గమునఁ గానఁబడును. రావణునిసంభాషణ మెట్లు నటనమని తెలిపితినో యిదియు నట్టిదే యని మన మూహింపందగును. ప్రకృతిపురుషులవిలాసము లిట్లుండును రావణుఁడు తొలఁగినంతనే యాశిరోధనువు లదృశ్యము లయ్యెను ఏల? యక్షిణీమంత్రప్రభావము యామమాత్రము. పిదపఁ దనయంతన యదృశ్య మగును. దీనినే గారడి యందురు. ఈ యల్పసిద్ధులం గోరి పాపార్జనప్రయత్నము లొనరించి యుభయలోకభ్రష్టు లగుటకంటె నుత్తమసిద్ధుల నొసంగుమంత్రముల నుపా

సించి యైహికాముష్మికఫలముల నొంద యత్నించు టుత్తమము కదా.

"కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః,
లోకసంగ్రహమేవాపి సంపశ్యన్ కర్తుమర్హసి."

అన్న గీతావాక్యమును సంస్మరించి సత్కర్మానుష్ఠానమున ననఁగా జాత్యుక్తకర్మావలంబనమున ధన్యులమగుటకుఁ బ్రయత్నింతము.

సరమ సీత నూఱడించుట.

* రావణుఁ డచ్చోటు వాయఁగా విభీషణునిభార్య సరమ యనుసాధ్వి రామునింగూర్చి మోహితయై విపరీతముగా భ్రమించుచున్న జానకిం గాంచి తనయం దామెకు విశ్వాసము గలదని యెఱుంగుటం జేసి చెంతకుం జని మెల్లన నిట్లనియె. ఆ యంగనయందు రావణానుమతి సీతారక్షణార్థముగ నుండెను. దయాస్వరూపిణి. కావున నామెను సీత చెలికత్తియగా భావించుకొనియెను. మఱియు నాసరమ శ్రద్ధావతి గాన నామె చెలిమికిఁ బాత్రురాలై విడువకయుండెను. సీత ధూళిం బొరలాడి యుంటం గాంచి సరమ తల్లీ ఊఱడిల్లుము. మనశ్చింత వదలుము. పిఱికితనమున భీతి నొందకుము. రావణుఁడు చెప్పినది నీ వతనికిం దెల్పినదియు వింటిని. పైనఁ గామరూపమున వృక్షరంధ్రమున నడఁగియుండితి. వానికిం దెలిసినఁ గీడు గలుగదా యనకు. నీమీఁది ప్రీతిం జేసి యెట్టివిపత్తులకును భయంపడను.

* ఇది ముప్పదిమూఁడవసర్గమునఁ గల కథ.

వాఁడెందుల కిటనుండి వెడలిపోయెనో యద్దానిం దెలిసికొొం టిని. శ్రీరాముం జంపుటకుఁ గారణమే లేదు. రాముని వాన రులం జంపుటయే పొసఁగదు రామరక్షితులం జంప శక్య మా? రామలక్ష్మణులయందుఁగల శౌర్యధైర్యాదిగుణములే కాక సౌభాగ్యలక్షణము లనేకములు గనుపట్టుటంజేసి వారిని వధింపఁ దరంబుగాదు. రావణుఁడు మాయాకోవిదుఁడు. నిన్ను మోహపెట్టం దలంచి యీమాయఁ గనఁబఱచినాఁడు. నీదుః ఖము నశించినది. సుఖము నిన్నుఁ బొందవచ్చుచున్నది. లక్ష్మి తప్పక నిన్ను నాశ్రయించును. రామాదులు లంకదాపునకుం జేరిరనువార్త నిత్తరుణమున భటులు తెచ్చిరి. ఆవార్తవినియే మంత్రులతోఁ జేయఁదగుకార్యము నాలోచింప వెడలిపోయి నాఁడు. ఇట్లు చెప్పుచుండఁగనే సైన్యముల కోలాహలధ్వనులు సీతకు వినఁబడియెను. రణభేరికాధ్వనుల నాలకించి యాసరమ జానకీ! ఆధ్వనుల విని భయమందకుము. చతురంగబలములు యుద్ధసన్నద్ధము లగుచున్నవి. విజయలక్ష్మి మిమ్ము వరించును. రక్కసులకు భయము కలుగును వేగమ నీపతి రావణుని మార్కొని తనపౌరుషమును గనఁబఱుపం గలఁడు. నీవు శీఘ్రమ శ్రీరామునికడకు విజయలక్ష్మీభూషితవై వెళ్లుచుం డఁగాఁ జూడఁగలను. అదియే నాకు సుఫలము. శ్రీరామదర్శ నమున నీశోకము నశింపఁగలదు. లోకబాంధవుఁడగుసూర్యుని శరణము నొందుము. దాన సకలశుభముల నొసంగును అని పలికెను.

మహామతులారా! ఈభాగమున విశేషములు లేవు గాని యొక్కవిషయ మెఱుంగం దగియున్నది. రావణునకు

విభీషణునియం దత్యంతప్రీతివిశ్వాసములు కలవు. అతఁడు భక్తుఁడని సాధుమతి యని నీతిశాస్త్రపారంగతుఁడని జ్ఞాని యని యతఁ డెఱుంగును. తుట్టతుదకు వెడలనంపెనుగాని యంతకుముం దాతనిపై నాగ్రహమే లేనివాఁడుగ నుండెను. అట్టిరావణుఁడు తనసోదరునిభార్యను సీతకడఁ గావలిగా నునుపఁ గారణమేమి? ఏకజట లోనగు వికృతాకృతులు రక్షస్త్రీలు కావలియుండ నియోగించి తనయంత వానిభార్యనేల కావలియుంచెను? అని మన మూహించుట ప్రమాదకార్యము కాదు. సీతయం దాతనికి మాతృభక్తి కలదు. కనుకనే తత్సం రక్షణార్థము రక్షస్త్రీలబుద్ధియు వృత్తియు లేనిసరమ నందుండ నియోగించెను.ఆమె మిక్కిలి ప్రీతిగలదియై వర్తించుచు సీతకు నెచ్చెలియై యుండినదని మనము భావింపవలయు. మఱియు సంభావింపవలయును. "విభీషణ భార్యాయాః రావణేన నియోగోఽనుచిత ఇవ ప్రతిభాతి. రావణనియుక్తత్వే తద్భయాద్గూఢావస్థాన మనుపపన్నమితి ప్రతీయతే. అత్ర పరిహారో విద్వద్భిశ్చింతనీయః" అను రామానుజీయవిషయద్వయమే యయుక్తిక మని గ్రహించు టుచితము.

సరమ రావణునభిప్రాయ మెఱింగి సీతకుం దెల్పుట.

* దుఃఖితురాలగు నాసీతను సరమ చెప్పినమాట లిం చుక శాంతచిత్తనుగాఁ జేయఁగల్గెను. ఎత్తఱి నేది చేయవలయునో యెఱింగిన యాసరమ సీతకు హిత మొనఁగూర్పఁ

---

* ఇది ముప్పదినాల్గవసర్గమునఁ గల కథ.

బూని తల్లీ! ఇతరు లెఱుంగకుండ రామునొద్దకుం బోయి నీ క్షేమవార్తలం దెల్పి మరలిరావలయునని కోరెదను. ఇకార్యమున సమర్థురాలను. నిరాధారమగునంబరమున నే నరుగుచుండ నావెంట నడువ గరుడానిలులు సమర్థులుగారు సుమీ. అనెను ఆమాటల నాలకించినజానకి సుస్మితమొనరించి మధురభాషణముల నోనెచ్చెలీ నీ వాకాశమునఁగాని పాతాళమునఁగాని యరుగం జాలుదువు. సందియమే లేదు. అశక్యకార్యము నావిషయమున నీ వొనరింపఁగలవని నే నెఱుంగుదును. నాకుఁ బ్రియముసేయవలయునను నీతలంపు స్థిరమగునేని రావణుఁ డిపుడేమిచేయుచున్నాఁడో తెలిసికొని రమ్ము. వాఁడు మాయాబలుఁడు క్రూరుఁడు గాన నన్నుఁ బలుసారులు మోసపుచ్చుచున్నాఁడు. వానివలనఁ గలుగుభయమే నన్నుద్విగ్నగాఁ జేయుచున్నది. కాన వార్త నెఱింగి రమ్ము. దాని నాకుం జెప్పుము. నాకెంతో యుపకారముచేసిన ట్లగును.

ఆపలుకు లాలించి జానకీ! యిపుడే పోయెదను. తెలిసికొని వత్తునని యప్పుడే పోయి యన్నింటి నెఱింగి వచ్చి తన రాకకై వేచియుండు సీతం గాంచి యామె కౌఁగిలించి యాసన మొసంగం బ్రీతి నొంది తల్లీ! జననియగు కైకేసియు వృద్ధమంత్రియగు నవిద్ధుఁడు నిన్ను విడిచిపుచ్చుమని మిక్కిలి బోధించిరి. వారతనితో నీవు రామునకు మర్యాదగా సీతం గొనిపోయి యిమ్ము. ఇయ్యకున్న రామునిపరాక్రమ మట్లుండఁగా హనుమదాదులపరాక్రమము ఫలించునని బోధించిరి. కాని యతఁడు తనపట్టుదల వదలఁడయ్యెను యుద్ధమున మృతుఁడైనఁగాని నిన్ను విడువనొల్లఁడు. మృతినొందుకాలము దాపు

నకు వచ్చినది. రాముఁడు తప్పక రక్కసుల నందఱం జంపి నిన్నుఁ దోడ్కొని యయోధ్యకు వేగమ పోఁగలఁడు. ఇట్లు తెలుపుచుండఁగా వానరవీరులసింహనాదములు వినంబడియెను.

మాల్యవంతుఁడు రావణునకు హితముం దెల్పుట.

* అత్తఱి శ్రీరాముఁడు తూర్యధ్వనులొప్ప లంకపై నెత్తివచ్చెను. రావణుఁ డాధ్వనుల విని యించుక యాలోచించి మంత్రులం గాంచెను. మహావిక్రమశాలి రావణుఁడు మంత్రులం బిల్చి సభయంతయు మాఱుమ్రోయునట్లు వారితో నిందాత్మకవచనముల మీరు రామాగమనాదులు తెల్పితిరి. వింటిని. రణశూరులయ్యు వైరిపరాక్రమమును విని పరస్పరము చూచుకొనుచు నుత్సాహములు మాని యుండుటయు నెఱుంగుదును. అనఁగా రావణునితల్లికిఁ బితృవ్యుఁడు ప్రాజ్ఞుఁడునగు మాల్యవంతుఁడు రాక్షసవర్యుఁడు రావణువచనముల నాలకించి రాజా! ఏరాజు ఆన్వీక్షకి, త్రయి, వార్త, దండనీతి యను నాలుగువిద్యలయందు సుశిక్షితుఁడై నీతిశాస్త్రము ననుసరించి నడుచుకొనునో యతఁడే చిరకాలము రాజ్యమును బాలించును, శత్రువుల జయించును. అట్టిరాజు స్వబలము క్షీణింపఁగా సంధి చేసికొనుచు స్వబలము వృద్ధియగునపుడు దానికి ఫలముగా మహావైభవము ననుభవించును. ఒకఁడు స్వబలము శత్రుబలముకంటెఁ దక్కువ యగుచున్నను దత్తుల్యబలము గలవాఁడయినను శత్రువులతో సంధితప్పక చేసికొనవలయును. ఆరాజు శత్రుబలముమించిన బలముగలవాఁ డగునేని వాని

* ఇది ముప్పదైదవసర్గమునఁ గల కథ.

నుపేక్షించి యుండక వైరము పెట్టుకొనవలయును. రావణా! నీతిశాస్త్రమార్గ మిట్టిది. బలము క్షీణించుచున్న నీకు బలవంతుఁ డగురామునితో సంధిచేసికొనుట నా కిష్టముగా నున్నది. బలవంతునితో సంధి దానములేక పొసఁగదు. మీయిరువుర కెవతుకకొఱకు వైరముగల్గినదో యాసీత నతని కిచ్చివేయందగు. దేవాదులు రామునకు జయముగలుగఁ గోరుచున్నారు. కాన బలవంతుఁ డగును. కావున విరోధ మతనితోఁ గైకొనవలదు. సంధి చేసికొనుము. బ్రహ్మ సురాసురులకు ధర్మాధర్మము లవలంబముగా సృజించెను. వానిని వారవలంబించిరి. దేవతలు చేపట్టినది ధర్మ మనఁబడుచున్నది. అసురావలంబ మధర్మ మనంబడుచున్నది. దేవతలు రామపక్షావలంబులు గాన నతఁడు బలవంతుఁడే యగును. ఎపు డధర్మమును ధర్మము క్రిందు పఱచునో యపుడు కృతయుగము ప్రవర్తించుచున్నది. ఎపుడు ధర్మము నధర్మము క్రిందుపఱచునో యపుడు కలి ప్రవర్తించుచున్నది. దిగ్విజయార్థము నీవు లోకములం గ్రుమ్మరుతఱిఁ బరదార పరిగ్రహాదులచేత ధర్మమును మీఱి యధర్మమును గ్రహించితివి. అధర్మప్రవర్తకమగు కలికృతము బలవత్తరమైనది. అధర్మమును ముందువెనుక లాలోచింపక వృద్ధి గావించుకొంటివి. అది సహమూలముగా మ్రింగుచున్నది. దేవతల కనుకూలమై వారలపక్షమును వృద్ధిచేయుచున్నది. అధర్మము మనకే హానికరముగాని దేవతలకుం గాదు. రావణా! నీవు కాముకుఁడవై దేవాదికన్యకలను భార్యలను బట్టుకొనుట లోనగుకృత్యముల విచ్చలవిడి నొనరించి పరమపావను లగుమహర్షులకు మనస్తాపము గల్గించితివి. వారి

ధర్మకార్యములే దేవతలయభివృద్ధికిం గారణములగు. వారి సత్కర్మములవలన రాక్షసులు పరితపించుచున్నారు. ఋషుల మనస్తాపముచే మనకే యధర్మము నాశము గల్గించుచున్నది. దేవతలు వృద్ధియగుచున్నారు. దేవాదులచేఁ జావకయుండ వరములఁ బడిసితివి. ఇపుడు మానవులు వానరభల్లూకాదులు వచ్చి ముట్టడించిరి. వీరివలన మృతినొందకుండ వరము నీకు లేదుగదా. దివ్యాంతరిక్షభౌమములగు నానావిధోత్పాతములం బరికింప రాక్షసవినాశము కల్గుననియే తోఁచెడు. ఉత్పాతము లిట్టివని చెప్ప నలవిగాక యున్నవి. కావున రామునితో సంధి గావించుకొనుము. ఇట్లు మాల్యవంతుఁడు తెలిపి రావణుని యింగితాకారములం బరికించి యతనిమనస్సు మార్పునొందకుంటఁ దెలిసికొని యిఁక లాభము లేదని మాని యూరకుండెను.

మహామతులారా! రక్కసులలో మహాపండితులున్నవారని శ్రీరాముఁడు విభీషణునాగమనకాలమున సుగ్రీవుని ప్రశ్నములకు నుత్తరము లిచ్చునపుడు చెప్పియుండెను గదా. ఈసంభాషణమున నామాట సత్యమే యని తేలఁగలదు మాల్యవంతుఁడు రావణుని మేలు కోరినవాఁడు. ఆతని తల్లికిం బినతండ్రి. కావున రావణుని ద్వేషించువాఁడు కాఁడు. అందును గడుంగడుం బెద్దవాఁడు. ఆతనియుపదేశముం బరిశీలించిన,

"యత్ర ధర్మో హ్యధర్మేణ సత్యం యత్రానృతేన చ,
హన్యతే ప్రేక్షమాణానాం హతాస్తత్ర సభాసదః."

అను మనుస్మృతివాక్యము స్మృతిగోచరము కాకపోదు. ఏకాలమున ధర్మమునకంటె నధర్మము మించియుండునో ఆకాలమున

నా దేశము హతమగును. సత్యధర్మములకు హాని అసత్యాధర్మములనుండి కలుగకయుండఁ జూచుకొనుటయే ప్రజలయొక్కయు, ప్రభువులయొక్కయు విధియై యున్నది. ఆవిషయమునే వాల్మీకిమహర్షి మాల్యవంతునియుపదేశమూలము మనకు వెల్లడించెనని యెఱుంగందగు.

"అసృజద్భగవాన్ పక్షౌ ద్వావేవ హి పితామహః. ౧౨
సురాణా మసురాణాం చ ధర్మాధర్మౌ తదాశ్రయౌ,
ధర్మో హి శ్రూయతే పక్షో హ్యమరాణాం మహాత్మనాం. ౧౩
అధర్మో రక్షసాం పక్షో హ్యసురాణాం చ రావణ,
ధర్మో వై గ్రసతేఽధర్మం తతః కృతమభూద్యుగం. ౧౪
అధర్మో గ్రసతే ధర్మం తతస్తిష్యః ప్రవర్తతే,"

అని మూలము. దేవదానవులవృత్తుల ననుసరించి ధర్మాధర్మములాశ్రయము లయ్యెను. అనఁగా ధర్మమునే యాశ్రయించి మెలంగుట దేవతలస్వభావము. స్వేచ్ఛగావర్తించుట రాక్షసుల స్వభావము. అదియే యధర్మము. అనఁగా భావమేమి? విహితకృత్యముల మాని యవిహితకృత్యముల నాచరించుచు శాస్త్రవిహితము లగునాచారముల వదలి తమకుఁ దోఁచినట్లు వర్తించుచు నుండువారే రాక్షసులని తేలినది. అధర్మమనఁగా నద్దియే. ఎవరి కెట్లు తోఁచునో యట్లు మెలఁగరాదని విధించునదియే శాస్త్రము. అభివృద్ధి దేనివలన నగునో యామార్గమునకే సదాచారమని పేరు. ఈరెండింటిని మానినవాఁడే రాక్షసుఁడు అట్టివానికి భగవంతునితోడ్పాటు కలుగదని భావము. విహితకర్మముల నాచరించుచు నవిహితకృత్యములకు భయంపడి శాస్త్రమును మీఱక ప్రవర్తించువారే దేవతలు. అట్టి

వారికే భగవదనుగ్రహము గలుగునని తాత్పర్యము. దేవ రాక్షసభేద మీరీతి నెఱుంగందగు. ఒకతెగవారు స్వర్గమునం దును బాతాళమునందు నుండవచ్చును. కాని యొకజాతిగాక వృత్తినిబట్టి వచ్చిన పేరులని మన మెఱుఁగుట మంచిది. కలియుగ మనఁగా ధర్మము నధర్మము మించుకాలమని, కృతయుగమనఁ గా నధర్మమును ధర్మముమించి వెలయుకాలమని యీభాగము మనకుఁ దెల్పుచున్నది. ఔరా! మహర్షి యెంతటిప్రాజ్ఞుఁడు.

"లౌకికానాం హి సాధూనామర్థం వాగనువర్తతే,
ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచమర్థోఽనుధావతి."

అన్న భవభూతివాక్య మెంత సారవంతము. ఇక్కాలపుఁ బరిస్థితుల నాలోచింపఁగా నన్నియు నీరామాయణమునఁ జెప్పఁబడినట్లు జరగుచున్నవి. ఇపుడు ధర్మ మధర్మముచేఁ గీడ్ప బడుచున్నది కదా. ఉండినధర్మము నిర్మలముగాక యెట్లో యున్నది. రామాయణమునందుఁ జెప్పఁబడి యుండు విషయములన్నియుఁ బ్రత్యక్షప్రమాణము లన వలయుఁ గదా! అధర్మాభివృద్ధి యగుటం జేసియే మానవుల యాయువు తఱగుచున్నది ఎన్నికష్టములు కలిగినను మానవులు స్వేచ్ఛావర్తనమును మాత్రము మానఁ దలంచుటయే లేదు. "కాలోహి దురతిక్రమః" అనుసూక్తి సత్యమే యగుచున్నది.

"తత్త్వయా చరతా లోకాన్ ధర్మో వినిహతో మహాన్. ౧౫
అధర్మః ప్రగృహీతశ్చ తేనాస్మద్బలినః పరే,
స ప్రమాదాద్వివృద్ధస్తే ధర్మోఽభిగ్రసతే హి నః. ౧౬
వివర్ధయతి పక్షం చ సురాణాం సురభావనః,"

అని మూలము. రక్కసులలోఁ బెక్కండ్రు పండితు లున్నా

రన్న రామోక్తి నీతఁడు సార్థకము చేయుచున్నాఁడు. దిగ్వి
జయకాలమునందు నీవు ధర్మమును బాడుచేసితివి. అనఁగా
దుష్కార్యముల నాచరించితివని భావము. అధర్మమును జేప
ట్టితివనఁగా స్వేచ్ఛాప్రవర్తనపరాయణుఁడ వైతివని తాత్ప
ర్యము. ఆయధర్మము నీ ప్రమాదమువలన వృద్ధినొంది మనల
మ్రింగుచున్నది. అంతమాత్రమునఁ దృప్తినొందలేదు. మనకు
శత్రువు లగుదేవతల వృద్ధినొందించుచున్నది. ఒకఁడొకయ
ధర్మకార్య మొనరింప నది యభివృద్ధినొంది వానిశత్రువునకు
వృద్ధింగూర్చి వానిమూలమున వీనిం జంపించునని సారము.
అధర్మరూపకర్మము తా నొక్కకార్యము చేయదు. ఇతరులచేఁ
జేయించునని మన మెఱుంగుట మంచిది. కనుకనే దానిగతి
దుర్జ్ఞేయమని భగవద్గీత తేటపఱచెను. దాని నెఱుంగఁజాలక
బ్రహ్మాదులే తికమకపడుచుండఁగా నిఁక నస్మదాదులమాట
తలపెట్టనేల? దీనింబట్టి యధర్మము నవలంబించుట మనక్షేమ
మునకే హానికరమని యెఱింగిన నించుక తదాచరణనిరతి తగ్గు
నని యూహింప నవకాశము కలుగును.

"విషయేషు ప్రసక్తేన యత్కించిత్కారిణా త్వయా. ౧౭
ఋషీణామగ్నికల్పానాముద్వేగో జనితో మహాన్,
తేషాం ప్రభావో దుర్ధర్షః ప్రదీప్త ఇవ పావకః. ౧౮
తపసా భావితాత్మానో ధర్మస్యానుగ్రహే రతాః,
ముఖ్యైర్యజ్ఞైర్యజంత్యేతే నిత్యం తైస్తైర్ద్విజాతయః. ౧౯
జుహ్వత్యగ్నీంశ్చ విధివద్వేదాంశ్చోచ్చైరధీయతే,
అభిభూయ చ రక్షాంసి బ్రహ్మఘోషానుదైరయన్. ౨౦

దిశో౽పి విద్రుతాస్సర్వాః స్తనయిత్నురివోష్ణగే,
ఋషీణామగ్నికల్పానామగ్నిహోత్రసముత్థితః." ౨౧

అని మూలము. ఋషులకు హానిఁ గూర్చితివి. కాన వారి యాగ్రహమే మనలఁ గాల్చుచున్నదని సందర్భార్థము. ఇందలి విశేషమిది. మహర్షులు శస్త్రధరులు గారు. కావున మనల నేమియుఁ జేయఁజాలరని భావింపరాదు. అదృశ్యరూపములగు నస్త్రములు దుష్టవంశములను రూపుమాపును. శస్త్ర మొక్కని జంపును. ఋషులవాక్శస్త్ర మాతనివంశమునే హత మొనర్చును. దీనికే మారణప్రయోగమని పేరు. ఇది మహాపాప కార్యము కాదా యనవచ్చును. పాపకార్యమే యగునుగాని యొకప్పు డది మహాపుణ్యకార్య మగును. మహాపాపకార్యరతుఁ డొకఁడు విచ్చలవిడి సంచరించుచు సాధ్వుల నవమానించుచు నెన్నియే నకార్యము లొనరించుచుండు. అట్టితఱి ఋషి నెల్ల రాశ్రయింతురనుకొందము. ఆయుపాసకుఁ డేమిఁ చేయవలయును? మనకేల యని యూరకుండవలయునా? ధర్మరక్షణార్థ మాపాపాత్ముని బొలియింపవలయునా? లోకములోని నరులందఱు శుకశమీకమహర్షులవంటివారు కారుగదా. ఆయుపాసకుఁ డొకమంత్రము నుపాసించి విధివిహితముగా సంకల్పఫలానురూప మగుకుండము నిర్మించి హోమము చేయును. పూర్ణాహుతికాలమున సాధ్యనామము నుచ్చరించి హోమము చేయును. దాన నాదేవత ప్రసన్నయై యదృశ్యరూపమున నాతనిం బొలియించును. పిదపఁ దక్కినయంగములు నిర్వర్తించి యతఁడు సిద్ధసంకల్పుఁ డగును. ఇది ధర్మరక్షణార్థమే యైనఁ బుణ్యకార్యమే యనందగు. స్వార్థప్రయోజనమున కెంత

మాత్రముతోడ్పడునదియైన వంశక్షయ హేతుభూత మగును. ఇదియే సూక్ష్మతమధర్మమని మన మెఱుంగందగు. ఋషు లిట్లే యొనరించిరి. దానికే శాపమని పేరు గల్గినది. ఉపాసకుఁడు కానిచో నది సుంతయు ఫలింపదు. శాపమిచ్చుటచేఁ దన తపస్సు నశించునని కొంద అప్పని కంగీకరింపరు. కొందఱు ధర్మరక్షణము మహాపుణ్యకార్యమగుట నద్దానఁ దమయుపాసన నశింపదని తలంతురు. ఈ రెండును యుక్తియుక్తములే.

"దేవదానవయక్షేభ్యో గృహీతశ్చ వరస్త్వయా. ౨౩
మానుషా వానరా ఋక్షా గోలాంగూలమహాబలాః,
బలవంత ఇహాగమ్య గర్జంతి దృఢవిక్రమాః." ౨౪

అని మూలము. కర్మమును మోసగింపఁ దలంచుటకంటె వెఱ్ఱిపని వేఱొకఁడు కానరాదు. బ్రహ్మాండములు, క్షణమున నిర్మింపఁబడుచుండ నొకతుచ్ఛునిం బోలియింప సృష్ట్యంతరము చేయఁబడకుండునా? హయగ్రీవుఁ డసురక్కసుఁడు తానెట్లట్టి రూపమునొందెనో యనియైన నూహింపక యిపుడుండు సృష్టిలో నెద్దానిచేతను మృతి గల్గకుండునట్లు వరము గోరెను. విష్ణుమూర్తి హయగ్రీవుఁడై వానిం జంపెను. తనకట్టిరూపమును గల్పించిన బ్రహ్మ యట్టి వేఱొకదాని నిర్మింపఁజాలఁడని పొరపడుటకంటెఁ గుమతిత్వ మింకెద్ది యుండును? మన మీ భాగమునుండి నేర్చుకొనఁదగిన దేది? మనము మనస్సుచేతఁ జేయునకార్యములు కనుఁగొనువారు లేరనుకొనరాదు. అవి యెఱింగియే కర్మము తదనురూపము లగుఫలముల నొసంగుచునే యుండును. కాన మనస్సంకల్పములు దుష్టములు గాకయుండఁ జూచుకొనవలయును.

"ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి."

యన్న గీతార్థము మఱచిపోవరాదు అనునదియే. ఇఁకఁ దర్వాతి కథను బఠింతము.

లంకారక్షణార్థము రావణుఁ డాదృతిం గాంచుట.

* దుష్టాత్ముఁ డగు రావణుఁడు మాల్యవంతుఁడు హితముగాఁ జెప్పినమాటలు విని సహింపఁ డయ్యె. అతఁడు క్రోధావిష్టుఁడై బొమలుముడిచి యమ్మాటను సయింపఁజాలక కన్నులు గిరగిరం ద్రిప్పుచు నాతనిం గని నీవు శత్రుపక్షము ననుసరించియే వారికనుకూలముగా హితముగా నేను దలంతునను నభిప్రాయముతో నహితంబగు పరుషవచనముం జెప్పితివి. శ్రుతికటువుగా నున్నది. రాముఁడు మానవుఁడే కాక జాతిచేతనే దుర్బలుఁడు. దీనుఁడు కావున స్వభావముచేతనే బలహీనుఁడు. ఒక్కఁడు. కపులే సహాయులు. శూరులు సేనలో లేరు. తండ్రి పాఱఁదోలఁగా వచ్చినవాఁడు. కనుక రాజ్యము కూడ లేదు. అడవులఁ దిరుగుచుండు రాముని సమర్థుఁ డనుచున్నావే. ఏల? నేననఁగా రాక్షసాధీశుఁడను. దేవభయంకరుఁడను. సకలవిధపరాక్రమ సమగ్రుఁడను. ఇట్టి నన్నుఁ దక్కువవానిగా నెన్నితివే. కారణమేమి? నీవారిలో వీరుఁ డొక్కఁడున్నాఁడన్న ద్వేషముచేతనో శత్రువులయందుఁ గల పక్షపాతముచేతనో, శత్రువులు నిన్నుఁ బురికొల్పిన హేతువు

---

* ఇది ముప్పదాఱవసర్గమునఁ గలదు.

చేతనో నీవిట్లు నన్ను వచింపరానట్టి కఠినోక్తులాడితివని నా కనుమానము కలుగుచున్నది. అట్టి ప్రోత్సాహమే లేకయున్న నెవ్వఁడైన సమర్థుని నన్నిట్లు తూలనాడునా? నీవన్నదే యథార్థ మనుకొందము. అయిననుంగూడఁ దామరసపీఠములేని లక్ష్మీదేవివలె నుండుజానకిని వనమునుండి తెచ్చి రామునకు భయంపడి యేల యిత్తును ? దుర్లభవస్తువు నార్జించి విడుచువా రుందురే ? ఇంక నారాముఁడు బలములతో హతుండగుట కొలఁదిదినములలోనే చూడఁగలవు? ద్వంద్వాహవమున దేవతలఁ బాఱఁదోలిన రావణుఁడు రామున కేల భయంపడును? అని పరుషముగా నాతనితోఁ బలికి వెంటనే యనుతాపమున తాతా! ఏది యెట్లైనఁగానీ యెవ్వానికినైన నేను లొంగను. నీతివిరుద్ధమైనను స్వభావసిద్ధమగుదోషము. స్వభావము నతిక్రమింప శక్యమే కాదు. వేపచెట్టు మధురముగాదు సుమా. సేతుబంధనము గదా నీ కింతభయమును గల్గించినది. అదొక యద్భుతకార్యమా ? దానికై భయము వలదు. సేనలతో సాగరమును దాఁటివచ్చినరాముఁడు ప్రాణములతో మరలఁ బోవుట కల్ల. సత్యమిది. శపథము చేయుచున్నాఁడను.

అని పలుకఁగా నహంకారమునఁ గుపితుఁడయి యున్న వాఁడని తెలిసికొని తనయుపదేశము నిష్ఫలమని నిశ్చయించి లజ్జనొంది యేమియుం బలుకక యూరకయుండెను. మరల నప్పటికిఁ దగినట్లుగా నతనికి జయము గలుగవలయునని దీవించి సెలవంది యింటికిం బోయెను. రావణుఁడు మంత్రులంగూడి యాలోచించి లంకానగరరక్షణము చక్కఁగా నేర్పఱచెను. తూర్పునఁ బ్రహస్తుఁడు, దక్షిణద్వారమున మహోదర మహా

పార్శ్వ్వలు, పడమటిద్వారముకడ మహామాయుఁడు నింద్ర జిత్తు, నుత్తరద్వారమునందు శుకసారణుల నుండ నియమిం చెను. తాను నందేయుందునని మంత్రులకుం దెల్పెను. పురాంత ర్భాగమునందు విరూపాక్షుని నుండ నియమించెను. ఇట్లు పురవరసంరక్షణ మొనర్చి మృత్యువు పురికొల్పుచుండఁగాఁ దన్ను ధన్యునిగాఁ దలంచుచుండెను. రక్షణ కేర్పడినవా రెల్లఁ దమకార్యములయం దప్రమత్తులై యుండిరి. రావణుఁడు కార్యములనెల్ల నిర్వహించి యంతిపురి కరిగెను.

మహామతిమంతులారా! ఈభాగమున విమర్శనీయాంశ ములు గలవు. వానిం బరికింతము. మాల్యవంతునితో రావ ణుఁడు తెల్పిన యుత్తరములధోరణి యెట్టిదని యూఁచుక విమ ర్శింపుఁడు.

"మానుషం కృపణం దీనమేకం శాఖామృగాశ్రయం,
సమర్థం మన్యసే కేన త్యక్తం పిత్రా వనాలయం." ౪

అని మూలము. ప్రాతీతికార్థము స్పష్టము. వనాలయం=వన మనఁగా నిట సాగరమర్థము. అది శయనముగాఁ గలవాఁడు. నారాయణమూర్తి యని భావము కనుకనే పిత్రా త్యక్తమ్= జన్మావిరహితుఁడని భావము. అక్కారణముననే పితృప్రము ఖులు లేనివాఁడని సారము. కాఁబట్టియే ఏకం=అద్వితీయుఁ డని యర్థము. శాఖామృగాశ్రయం = శాఖాభిర్వేదశాఖాభి ర్మృగ్యత ఇతి శాఖామృగః వేదవేద్యః సచాసావాశ్రయశ్చ= తమ్—వేదవేద్యుఁడు సర్వాశ్రయుఁడునని యర్థము. అయిన నొకానొకకారణముచేత, మానుషమ్ = మనుష్యరూపమున నవతరించినవాఁడని యర్థము. కనుకనే కృపణమ్=కృపాళువని

భావము. రామం సమర్థం మన్యసే=తలంచుచున్నావు. రావణుని వాగ్ధోరణిఁ బరికింపుఁడు. రెండవయర్థము హృదయగతాభిప్రాయమును సూచించునదిగా నుండనేల? మహాభక్తుఁడు పండితోత్తముఁడు నగుట నితరులకు స్వాభిప్రాయము తెలియకయుండఁ జెప్పెను. దాని నెఱుంగక రాక్షసులు మృత్యుప్రేరితులగుట రావణునాశయము యుద్ధకాంక్ష గలదియే యని పొరపడి రణయత్నమున నిమగ్నులై సాహసమును జూపఁ బూనిరని మన మూహింపవలయు.

"ఆనీయ చ వనాత్సీతాం పద్మహీనామివ శ్రియం,
కిమర్థం ప్రతిదాస్యామి రాఘవస్య భయాదహం. ౧
కృతం వానరకోటీభిస్ససుగ్రీవం సలక్ష్మణం,
పశ్య కైశ్చిదహోభిస్త్వం రాఘవం నిహతం మయా. ౯

అని మూలము. మాటల పరిపాటిం బరికింపుఁడు. పద్మహీనామ్ శ్రియమివ (స్థితాం) సీతాం వనాదానీయ రాఘవస్య కిమర్థం భయాత్ప్రతిదాస్యామి=పద్మసింహాసన మొక్కటి తక్కువగా శ్రీదేవి యగుసీతను వనమునుండి అనఁగా వనముననుండక నగరమున నుండుమా యని వేఁడి తెచ్చితినని భావము. "అపహృత్య" అనక "ఆనీయ" యనుటయుఁ బరిశీలింపందగు. రాఘవస్య భయాత్=భయమువలన రాముని కీయను. తత్కరమృతినే గోరు నేను చంపునేమో యని భయంపడుదునా? ప్రాణములకై యాదేవి నొసంగుదునా ? ఏయుద్దేశమున నిత్తును? అనఁగా బ్రదుకునుద్దేశములేని నేనిం కేల యిత్తునని సారము. కైశ్చిదహోభిర్నిహతం రాఘవం పశ్య. మయా హేతునా = నా కారణముచేత ననఁగా నన్ను వధింపఁగోరి యవతరించిన

కతననని యర్థము. నిహతమ్మనఁగా వచ్చినవానినని యర్థము. మాల్యవంతా! కొలఁదిదినములలో రామచంద్రునే చూడఁగల వని తాత్పర్యము. శ్రీరామునిమూలమున మృతినిగోరు నన్ను మరల సీతను రామునకిమ్మని యుపదేశింపఁ గలుగులాభమే లేదని రావణునాశయము.

"ద్విధా భజ్యేయమప్యేవం న నమేయం తు కస్యచిత్,
ఏష మే సహజో దోషస్స్వభావో దురతిక్రమః. ౧౧
యది తావత్సముద్రే తు సేతుర్బద్ధో యదృచ్ఛయా,
రామేణ విస్మయః కోఽత్ర యేన తే భయమాగతమ్. ౧౨
స తు తీర్త్వార్ణవం రామస్సహ వానరసేనయా,
ప్రతిజానామి తే సత్యం న జీవన్ ప్రతియాస్యతి." ౧౩

అని మూలము. నేనొకరికి లొంగను. ఇది నైజదోషము. స్వభావము దాఁట శక్యము కాదు. అని మహర్షి రావణునిమూలమున మనకుఁ దెల్పెను. ఎంతటివాఁడైనను స్వభావము మార్చు కొనఁజాలఁడు. ఏల? అది స్వకర్మవశమైనది. కర్మ మనతిక్రమణీయము. కావుననే స్వభావము దురతిక్రమ మయ్యెను.

"మిథ్యైవ వ్యవసాయస్తే ప్రకృతిస్త్వాం నియోక్ష్యతి
స్వభావజేన కౌంతేయ నిబద్ధస్స్వేన కర్మణా
కర్తుం నేచ్ఛసి యన్మోహాత్కరిష్యస్యవశోఽపి తత్."

అను నీ గీతావాక్యములు కూడ నీయర్థమునే తేటపఱచు చున్నవి. రామాయణాభిప్రాయములే తఱచుగా గీతలయందుఁ గలవని మన మెఱుంగందగు. అనఁగా నాస్వభావము రాముని చే మృతినే కోరును. దాని నెట్లు మార్చుకొనఁగలనని సారము. స్వేచ్ఛగా సాగరమున సేతువు గట్టి వచ్చెను గదా

యని యనుదువేమో. దానికి భయంపడకుము. ఇది యేమి గొప్పకార్యమా? సకలబ్రహ్మాండముల సంకల్పమాత్రమున నిర్మించు ప్రకృతివిశిష్టునకుఁ బరాత్పరునకీకార్య మొక్కతృణ ప్రాయమని భావము. రాముఁడు సేనలతో మరలి పోవునని ప్రమాణము చేసెదను. న = సందియమే లేదని తాత్పర్యము. నన్ను వధించి జానకింగూడి బలములతో శ్రీరాముఁడు మరల సముద్రమును దాఁటిపోవఁ గలఁడు. ఇందులకు సందియమే లేదని యిందుఁగల భావసారము. ఇఁకఁ దరువాతికథ నాలకింపుఁడు.

రాముఁడు సేనారక్షణయత్న మొనరించుట.

* అచ్చట శ్రీరామలక్ష్మణులు సుగ్రీవాదివానరవర్యులంద ఱొకచోటఁ జేరి రావణపాలితమగు లంకాపుర మిదిగో కనఁబడుచున్నది. ఇది దేవాదులకు భేదింప నలవిగానిది. కావున జయసిద్ధిఁ గోరి వలయుకార్యముల నిర్ణయించుటకై యోజించిరి. విభీషణుఁ డత్తఱి నెల్లరకు స్పష్టముగాఁ దెలియుటకొఱకు స్వదేశభాషాపదముల వదలి యగ్రామ్యములగు సంస్కృతపదములతో విశేషార్థబృంహితమగునట్లుగా నామంత్రులీనలువురు లంకకరిగి యిపుడే వచ్చినారు. పక్షిరూపములం గొని నగర రక్షణ ప్రయత్నములం గని వచ్చినారు. అని ప్రహస్తాదులఁ బ్రాగాదిచతుర్ద్వారములఁ గావ నియమించువార్తలం దెల్పి రావణునికడనుండు మహారథికులం బేర్కొని యం దొక్కొక్కనికిఁ బదిలక్షలమంది పరిజనులు రణము చేయఁ దొడఁగుదురు.

* ఇది నుప్పదేడవసర్గమునఁ గల కథాభాగము.

అని పలికెను. ఆతనిమంత్రులును దమ చూచినవార్తలను శ్రీరామునకుఁ దెల్పిరి. రావణునితమ్ముఁడు రామునితో రావణు బలము లపారములు. ఐన నీకడ వానిలెక్కయేల? మనసేనలం గూడ నాల్గుగా విభజించి వానిసేనలం బొలియింపుము. ఆమాటలు విని రాముఁ డవ్విభీషణునితో నీలుఁడు బలములం గూడి ప్రహస్తునితోఁ బోరాడును. అంగదుఁడు మహాబలములం గూడి దక్షిణద్వారమునఁగల మహాపార్శ్వప్రభృతులతోనని చేయును. హనుమంతుఁ డపారబలపరాక్రమవంతుఁడు కావున నింద్రజిత్తునితోఁ బోరాడుఁగాక. రావణుని వరదానగర్వితుని జంపఁదలంచితిని గాన నుత్తరద్వారమున నున్నవానితో లక్ష్మణునితో నేనే పోరాడెదను. వానరాధిపతి సుగ్రీవుఁడు జాంబవంతుఁడు నీవు నుత్తరపశ్చిమములకు నడుమ సేనగా నుండవలయును. వానరులు మానవరూపముల నిపుడున్నయట్లుండ రాదు. ఇది సంకేతముగా నుండవలయును. మనలో మనకుఁ దెలియుటకు వానరులుగా నుండుటయే చిహ్నము. మే మిరువురము విభీషణుఁడు నతనిమంత్రులు నలువ్వురు నీనేడుగురమే మానవాకృతుల సంగర మొనరింపందగు. ఇట్టు నియమముల నొనరించి సువేలాచలమున నుండ నిచ్ఛయించెను. పరిచరులం గూడి సోదరునితో రావణుని వధించునిచ్ఛ దృఢముగానుండ సువేలాచలమునకుం బోయెను.

లంకఁ జూడ రాముఁడు సువేలాద్రి నెక్కుట.

* శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవవిభీషణులం గాంచి తమ్ముఁడు వినుచుండ మనమందఱము పర్వతమును దీనినెక్కి యీరాత్రి

---

* ఇది ముప్పదియెనిమిదవసర్గమునఁ గలదు.

యంతయు నిం దుందము. దుర్మతియగు రావణునివాసమగు నీ లంకానగరమును జూతము. వాఁడు నీచమతిగానఁ గులాచారములం గాంచక నిందితమగు నీపరదారాపహరణ నిందిత కార్యమును జేసినాఁడు. వానిపే రుచ్చరించినంతనే నాకుఁ బట్టరానిరోషము పుట్టుచున్నది. వానియపరాధమున ననేక రాక్షసులను వధింపవలసి యున్నది. పాపకార్యము నొక్కఁడే చేయును. వానిసంగతిచే వానివారందఱు నశింతురు. అని రావణునిపైఁ గలకోపమున శ్రీరాముఁడు పల్కఁగా విని వారందఱు పర్వతము నెక్కిరి. వారిననుసరించి హనుమదాది వానరవరు లనేకు లెక్కిరి. అందుండి లంకానగరమును గాంచిరి. ప్రాకారాగ్రముల నల్లనిరక్కసులు మఱొకప్రాకారమువలె నుండఁగా వారు కనుఁగొనిరి. సింహనాదములుచేసి కపులందఱు తమయుత్సాహమును శ్రీరామునకుం దెల్పిరి. అంతలో సూర్యుఁ డస్తమించెను ఆరాత్రియంతయు వారందఱాపర్వతాగ్రమునందే యుండిరి.

రాముఁడు లంకానగరముం గాంచుట.

* శ్రీరామాదు లారాత్రియంతయు నాపర్వతమునందే యుండిరి. తెలవాఱఁగా లేచి లంకయందుఁగల యుద్యానములం దిలకించిరి. సమములై క్రూరమృగాకీర్ణములు గాక నేత్రపర్వమొనర్చుచు నవి యుండెను. వార లాశ్చర్యము నొంది మఱియుం గాంచుచుండిరి. పెక్కుభూరుహములు లతావిశేష

* ఇది ముప్పదితొమ్మిదవసర్గమునఁ గల కథాభాగము.

ములు సర్వర్తు కుసుమఫలభరితములై గంధవహునకు నిరంత రము పనిని గల్పించుచుండెను. ఆవనములు నందనాదుల గేలి సేయుచుండును. విహంగములు మధురరుతముల నెల్లవారల సమ్మోదసాగరనిమగ్నమానసుల నొనర్చుచుండెను. ఆవాన రులు వీరులగుట నేమియు భీతి నొందక కామరూపులు గాన నాయాతావులం బ్రవేశింపందగినట్లు రూపముల ధరించి వానిలోఁ బ్రవేశించిరి. మఱికొందఱు సుగ్రీవునానతింగొని పయనము సాగించి భయంకరసింహనాదము లొనరించుచు లంకకుం బోయిరి. వారి కాలిత్రొక్కుళ్లచే దుమ్మురేఁగి యాక సము నావరించినది. మృగములు భయంపడి పాఱిపోయినవి నూఱుయోజనములపొడవు ముప్పదియోజనముల వెడలు వును గలిగి యాలంకానగర మొప్పియుండెను. ఆనగరనిర్మాణ మత్యంతమనోజ్ఞము స్తుతిపాత్రమై యెవ్వారికేఁ జూడ నాసఁ గొలుపుచుండెను. క్రీడాపర్వతములు లోనగు విహారయోగ్య స్థానము లనేకము లుండెను. ఆపురము నచ్చటనుండి శ్రీరామ చంద్రుఁడు లక్ష్మణసహితుఁడై చూచెను. అత్యంతాశ్చర్యము నొందెను.యుద్ధయంత్రము లనేకము లందమర్పఁబడియుండెను సేనలసంఖ్య వచింప నలవిగాకయే యుండెను. అట్టి లంకానగ రము నా పర్వతాగ్రమునుండి యారామచంద్రుఁడు చక్కఁ గాఁ గాంచెను.

మహోదారులారా! ఇందు విమర్శనీయాంశము లెవ్వియు లేవుగాని యొక్కవిషయమునఁ గొంద ఱడుగు ప్రశ్నము గలదు. సంఖ్యాతీతములగు వానరబలములు కొండల నిండి యుండెనని రామాయణము తెల్పుచున్నది కదా. కోటులకు

మించి గణితశాస్త్రమునఁగల సంఖ్యాస్థానములను దాఁటినట్లు రామాయణమే తెల్పును. ఇందఱకు వసతిస్థానము లెట్లు లభించె ననున దొకప్రశ్నము. ఆహారము లెట్టులని రెండవప్రశ్నము. సముద్రము నుత్తరించి యిన్నికోటులు వచ్చుచుండఁగా గూఢ చారులమూలమున వారిరాక నెఱింగిన రావణుఁ డేల సేనలం బంపి యందే మార్కొనఁజేయలేదనున దొకప్రశ్నము. నగరమును సమీపించి గృహము లేర్పఱచుకొనునంతదనుక రావణుఁడు చూచుచుండ నంత తెలివితక్కువవాఁడా యను నదియు వేఱొకప్రశ్నము. వీనికి సమాధానము లిట్లు గ్రహించుట మేలు. పర్వతములు విశాలములని వానియం దాకాలమున వర్షవృద్ధిం జేసి సర్వర్తుఫలము లుండునని మన మంగీకరింపవలయును. ఇక్కాలమునం గూడ శేషాచలము లోనగు సామాన్యపర్వతములయందుండు గోలాంగూలముల కెవ్వ రన్నములు పెట్టినారు? చలిపందిరు లెవ్వ రుంచినారు? అనేక జంతువులు వేలకువేలుగా జీవించుచున్నవి.సృష్టివైచిత్ర్య మపారము. అవాఙ్మానసగోచరము. జంతువు పుట్టుటకుముందే యాహారము సృజింపఁబడియుండునని యెల్ల రెఱుంగుదురు. ఆయా తావుల నుండుజంతువులు లోనగుప్రాణుల కందం దాహారము మరియే యుండును. మానవులు నట్టితావులం దున్నను దదుచితాహారమం దలవడకపోదనుట సిద్ధాంతము అనుభవమునను గూడ నీవిషయ మెఱుంగం దరంబే యగును. కావున నచ్చటఁ జేరినవానరులు లోనగువారల కందాహార మలవడుటయం దతివిచిత్ర మేమియు నుండదు. విశాలపర్వతములయందుఁ దరుగుల్మశిలాంతరాళములందు గుహలయందు నివసించువారలకు

గృహాపరములతోఁ బనిలేదు. ఇతరపరికరములు వారి కవసరము లేదు. సముద్రము దాఁటి వచ్చుచుండఁగా రావణుఁడు చూచుచుండఁడా యనునది ప్రశ్నమే కాదు. ఏలన రావణుఁడు మరణార్థియని యంగీకరింపక తప్పదు. రెండవజన్మ మిది. భగవంతునిచేత మృతినొందవలసినవాఁడే. వేదవేదాంగవేత్త యగుట తావన్మాత్రజ్ఞాన మాతనికి లేదనుట యసంగతప్రసంగములలో నగ్రస్థానమున నలంకరింపఁ దగినది. మరణమునే గోరి సీతాదేవి నుపాసింపఁ గొనివచ్చి యావ్యాజమున శ్రీరాముఁడు తన్నుఁ జంపునని మహాజ్ఞానులగు సనకాదులమూలమున నెఱింగి తత్ప్రియత్నమున బద్ధాదరుఁడై యుండుట వారి రాకకు మహానంద మొందుచుఁ దనుఁ గూడి మృతినొందఁదగిన యనేకరాక్షసులకు సుగతి కల్పింపఁ బౌరుషము నభినయించుచుండువాఁ డగుట నేల యరికట్టఁ బంపును? ఎప్పుడెప్పు డీకార్యము సాగునా భగవత్సాన్నిధ్యమున నెపుడుందునా యని పరితపించువాని కిందు దుఃఖింపఁదగినది విచారింపఁదగినదియు నేముండును? కావున నీశంకలు భగవచ్ఛక్తి నెఱింగియో యెఱుంగకయో వినోదముగాఁ జేయు ప్రశ్నావళియే కాని వేఱుగాదు. ఇఁకఁ దర్వాతివిషయమును బఠింతము.

సుగ్రీవరావణుల ద్వంద్వయుద్ధము.

* అంత శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవునితోడ యూథనాథులు పరివేష్టించి వచ్చుచుండఁగా రెండామడల పొడవుగల సువేలాచలశిఖరము నెక్కెను. అందుండి దెసలనన్నింటిం జూచుచుఁ

* ఇది నలువదియవ సర్గమునఁ గల కథాభాగము.

త్రికూటపర్వతశిఖరమున విశ్వకర్మనిర్మితమగు లంకానగరమును జూచెను. ఆపురవరగోపురశిఖరమున రాక్షసరాజు రావణుఁ డుండఁగాఁ జూచెను. రాజచిహ్నము లన్నియు నాతని కప్పు డొప్పియుండెను. ఆతనియాకృతి భయంకరముగాఁ బౌరుషము రూపొందినట్లు కనఁబడుచుండెను. అంతట సుగ్రీవుఁడా రావణుని గాంచినంతనే యీదురాత్ముఁడు నాస్వామియగు శ్రీరామునెదుట నిట్లుండవచ్చునా యని కోప మాపరానిది కాఁగా రామమూర్తి చూచుచుండఁగనే అందుండి చెంగున నెగిరి యా వైరియుండుతావు చేరెను. మనమున నేమియు భయములేక యించుకసేపు చూచుచుండి రాక్షసుని లెక్క చేయక పరుషవాక్యలతో నోరీ యధమాధమా! నేను శ్రీరామమిత్త్రుఁడను. ఆ జగన్నాథదాసుఁడను. అమహనీయుని తేజోబలమున నిన్నిపుడు వదలను. అని చెప్పి హఠాత్తుగా నతనిపైఁబడి విచిత్రరత్నఖచితకిరీటమును లాగి నేలం బడ వైచి తానును గ్రిందికి వ్రాలెను. మరల జవమునఁ దనపైకి వచ్చుసుగ్రీవు నారావణుఁడు చూచి యోరీ! నేఁజూడనితావున సుగ్రీవుఁడవై యుంటివి. నాయొద్దకే వచ్చితివి కావునఁ గంఠహీనుఁడ వగుదువు. అని పలుకుచు లేచి వానింబట్టి నేలం బడ వైచెను. కపినాథుఁడు కందుకమువలెఁ దటాలున లేచి రావణుని రెండుచేతులంబట్టి పడవైచెను. ఇట్లిరువు రన్యోన్యఘాతముల స్వేదము పిదప రక్తము స్రవించుచుండఁగా నుండిరి. ముష్టిఘాతములు లోనగువానిచే నిరువురును బోరాడిరి. అనేక రీతులం బోరాడి పోరాడి తుదకు నొకరినొకరు బట్టుకొనియే ప్రాకారపరిఖాంతర్భాగమునఁ బడిరి. వెంటనే మరల పై కెగిరి

ద్వంద్వయుద్ధము గావించుచుఁ గొంతసే పూరకుండి మరలఁ బోరాడుచు నేలంబడిరి. వారిరువురు సంగరములం దారితేఱినవారౌట సవ్యాపసవ్యములు లోనగు గతివిశేషములఁ బోరాడుచుండిరి. రావణుఁ డలసి యనేకరావణులు కనంబడు నట్లు మాయాయుద్ధము చేయ నారంభించెను. సుగ్రీవుఁ డది యెఱింగి తటాలున నాకసమున కెగిరెను. రావణుఁడు వాఁడు మరల వచ్చునని యందే యుండెను. అంతలో నాసుగ్రీవుఁ డచ్చోటు వదలి శ్రీరామునిదగ్గర వ్రాలెను. శ్రీరామున కుత్సాహము గల్గించుచుఁ దనసేనల కుబ్బు పుట్టించుచుఁ దన బలములను జొచ్చెను.

అంగదుని రాయబారము.

* అంతట నాశ్రీరాముఁ డాసుగ్రీవునియందు యుద్ధచిహ్నములం గని బిగియారఁ గౌఁగిటం జేర్చి నాతో నాలోచింపకయే నీవిట్లు మహాసాహసము చేసితివి. రాజులు మావంటి పరిజనులుండఁగా నీరీతి సాహసకార్యముల నొనరింపఁబూనరు. వీరాగ్రణీ! సాహసప్రియుఁడవు. మమ్మందఱ సందేహమున ముంచి మహాకష్టమగుకార్య మొనరించితివి. నీవిట్లు సాహసమునకుఁ బూనినయెడల మావంటివారికి బ్రతుకుటయే దుర్లభము సుమీ. ఇఁక నిదిమొదలుగనైనఁ బూర్వాపరముల నాలోచింపక యిట్టిసాహసము నొనరింపకుము. మహావైరికులాంతకుఁడవగు నీకేదైన హాని కలుగునెడల నాకు సీతతోఁ గాని భరతునితోఁ గాని పిన్నతమ్ముఁడగు లక్ష్మణు

* ఇది నలువదియొకఁడవసర్గమునఁ గల కథాభాగము.

నితోఁ గాని శత్రుఘ్నునితోఁ గాని కొసకు నాదేహముతోఁ గాని పని యుండదు. నీ వింద్రునిం బోలినవాఁడవు. నీకేదేని అపాయము కల్గిన ప్రతినచొప్పున రావణాదులం బొలియించి విభీషణునకుఁ బట్టముగట్టి యయోధ్యకుం జని భరతుని రాజ్యమందు నిలిపి పిదప దేహము వదలవలయునని యుంటిని. అనఁగా సుగ్రీవుఁడు వినయమున శ్రీరామా! నీకు సేవ చేయుట ధర్మమని యెఱింగి నీపత్ని నపహరించినదురాత్మునిం గని యెట్లు లోర్చుకొందును? ఇది సేవకునిధర్మమే యగును గాని సాహసము కాదు. అని పలుకఁగా శాంతధనుఁడగు లక్ష్మణునిం గని తగినతావుల సేనలను గరుడాదివ్యూహములుగా నిల్పి యని కాయత్తముగ నుందము. అతిదారుణభయహేతువొకఁడు కనంబడునని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. అది లోకక్షయమునే తోఁపింపఁ జేయుచున్నది. ఋక్షవానరరక్షోవీరులకు నాశమును దోఁపఁజేయుచున్నది. అనేక దుర్లక్షణములు కనఁబడుచున్నవి. ఇఁక మనము సేనాసమేతులమై లంకాపురికిం బోవుదము. అని తెలిపి తాను సువేలాద్రిశిఖరమునుండి దిగియెను.

అంత శ్రీరామునాశయ మెఱింగిన సుగ్రీవుఁడు సేనలకెల్ల యుద్ధమునకు సిద్ధముగా నుండ నాజ్ఞాపించెను. అవ్వేఁబ్రాతఃకాలమున శ్రీరాముఁడు చాపముం దాల్చి సేనలు నలుఁగడలఁ గొలిచి రాఁగా లంకకుం బయనము సాగించెను. విభీషణాదులు రాముని వెంబడించిరి. సేనలన్నియు నాభూభాగము నావరించిపోయెను. అందఱు లంకను సమీపించిరి. సకలాలంకారశోభితమగు నాపురమును శ్రీరాము నానతిచొప్పునఁ దమ

కేర్పఱచిన స్థానములను ముట్టడించిరి. సోదరునితో రాముఁడుత్తరద్వారమును ముట్టడించెను. ఆద్వారమే మహాత్తరమైనది. దానిని ముట్టడింప శ్రీరామునకుఁ దక్క మఱెవ్వరికి శక్యమే కాదు. అందున్న దివ్యాయుధవిశేషములం గనిపించెను. నీలుఁడు బలములతోఁ దూర్పుద్వారమును ముట్టడించి యుండెను. అంగదుఁడు మహావీరులం గూడి దక్షిణద్వారమును ముట్టడించెను. హనుమంతుఁ డనేక వానరవీరులం గూడి పడమటిద్వారమును ముట్టడించి యుండెను. సుగ్రీవుఁడు మహాయోధులతో నెవరు కోరినను సాయపడుటకు పశ్చిమోత్తరములనడుమ నుండెను. ముప్పదికోటులు వనచరులు లంకను ముట్టడించిరి సుగ్రీవజాంబవంతులు రాముని సమీపమందే యుండిరి. శిలాతరుగిరిశిఖరాదులం బట్టుకొని వారనిసేయ సిద్ధముగ నుండిరి. ఆచోటు లన్నియు వానరమయములుగా నుండెను. ఆవానరు లనేకరూపముల వర్ణముల భయము గొలుపుచుండిరి. మహాధ్వని కలిగెను. లంకయంతయు నాధ్వనికి మాఱుమ్రోసెను.

అంత నరాతివధాయత్తుఁడై శ్రీరాముఁ డెల్లవీరులతో నాలోచించి దూతను బంపవలయునని నిశ్చయించి యంగదుఁడే తగినవాఁడని తీర్మానించి విభీషణుం డందులకు సమ్మతింపఁగా నంగదుని బిలిచి సౌమ్యా! నీవు కపివి కాన శ్రమము లేక లంకాప్రాకారమును దాఁటి భయము వదలి రావణునొద్దకుం బోయి నామాటలుగా ని ట్లనుము. ఓరాక్షసా! నీసంపదయంతయుఁ దూలినట్లే. నీనియంతృత్వ మట్టిదే. మృతి నొందనున్నాఁడవు గాన బ్రదుకునం దాశయు లేదు. నీ తెలివియు

నశించినది. గర్వమతిశయించి తలకెక్కఁగా మహర్షులకు దేవదానవు లాదిగాఁ గలవారల కేయే ద్రోహము లొనరించితివో దానికంతయు నాధారమగు బ్రహ్మావరము కూడ నిప్పుడు నశించినట్లే. దండించు నియంతనగు నేను నాభార్య నపహరించుటం జేసి క్రుద్ధుఁడనై నిన్ను దండింప లంకాద్వారముకడ నున్నాఁడను గదా. నీవు నాచే హతుఁడవై పాపముల వీడి మహర్షులు లోనగు పరమపావనులు పొందఁదగుపదము నొందుదువు. తగినట్లు దండింతును గాన నీకుఁ బాపము లుండవు. కనుక వేవేగ రమ్ము. మారీచునిమాయచే నన్నందుండి తొలఁగించి యేబలమును నమ్మి సీతాపహరణ మొనరించితివో ఆబలమంతయు నిపుడు కనఁబడఁజేయుము. నీవు సీతనర్పించి శరణు చొరకపోయిన నిశితశరముల నీలోకమున రాక్షసులు లేకుండునట్లు గావింతును. ధర్మమతియగు విభీషణుఁడు నన్ను శరణు చొచ్చెను.నిష్కంటకమగు లంకాధిపత్యము నుత్తరక్షణముననే పొందఁగలఁడు. సందేహము లేదు. మూర్ఖపరివృతుఁడవు. పాపివి. చంచలచిత్తుఁడవు. ఇట్టి నీకు రాజ్యసుఖము లనుభవింపఁ దరముగాదు. శరణుచొరవేని రణము చేయ రమ్ము. నాబాణములచేఁ జచ్చి పాపములు పోవఁ బరిశుద్ధుఁడ వగుదువు. కాదేని నీవు పక్షివై ముజ్జగంబుల కేగినను బ్రాణములతో నుండఁజాలవు. ఒక్కహితము వచింతును రాక్షసులే యికఁ నుండరు గాన నీకుఁ బారలౌకికక్రియలు చేయువారే యుండరు. కాన నిప్పుడు నీవే వానిని గావించుకొనుము. ఇఁకఁ జూడఁబోవున దేదియు లేదు గాన నిపుడే

లంకను జూచుకొనుము. నీప్రాణములు నాచేతిలో నున్నవి. అని నామాటలుగా నతనికిం జెప్పుము.

అంగదుఁడు శ్రీరామభాషితముల నాలకించి వియన్మార్గమున నగ్ని రూపధారియైనట్లు వెలుంగుచు ముహూర్తకాలమున రావణునికడ కరిగి మంత్రియుతుం డగునతనిం గాంచెను. మొదట పేరు తానే తెలిపి రామచంద్రుని హితవచనము లన్నియు నన్యూనాధికముగా నిట్లు తేటపఱచెను. అంగదుఁ డిట్లు పరుషభాషణములఁ బల్కుచుండఁగా రావణుఁడు క్రుద్ధుఁడై మంత్రులం గని యీదుర్మతిని బట్టుకొనుఁడు. వధింపుఁడు వధింపుఁడు. అని మరల మరల నాజ్ఞచేసెను. అంత నలువురు రక్కసు లంగదుని బట్టుకొనిరి. అత్తఱి వీరుఁ డా యంగదుఁడు పట్టుకొన్న వారిని బక్షులవలె నిఱికించుకొని పర్వతాకారమగు నాప్రాసాదమునుండి యెగసెను. ఆవేగమున వారు క్రిందఁ బడిరి. ప్రాసాదశిఖరముం గాంచి పదఘాతమున రావణుఁడు చూచుచుండఁగనే బ్రద్దలుగా నొనరించి దనుజులు వగవ వానరు లార్వ శ్రీరామునిపార్శ్వమును జేరెను. ఆ ప్రాసాదము భగ్నము కాఁగా వగచెను. వానరులట్టు లంగదుఁడు సుఖముగా వచ్చినందుల కానందించిరి. పొగడిరి. రక్కసులు హెచ్చరికమీఱ వివిధాయుధధారులై లంకను గాచుచుండిరి.

మహామతులారా! యీభాగమునందుఁ బ్రధాన మంగదరాయబారము. దీనిచేత శ్రీరాముని ధర్మపరత్వము తేటపడియెడు. ఎట్టి యపరాధములనైన క్షమించి మేలుచేకూర్పఁ దగుబుద్ధి నేర్పుటయే కదా భగవదాశయము. విహితుఁడని

విరోధియనియు నీభేదము లా పరతత్త్వమునకు నుండవు. ఇన్ని శ్రమములకు లోనై సాగరమును దాఁటి వచ్చి లంకను ముట్టడించియుం గూడ యుద్ధమునకుముందు మఱొకసారి బుద్ధి చెప్పి చూతమని భార్యాపహారకుని భావించుటకంటె నత్యుత్తమ శాంతిదాంతు లింక నేమియుండును? భార్యాపహారణము సూనృతము గాదని యెఱింగినను లోకాచారము ననుసరించి జరపఁదగు తంత్రములనెల్ల జరపి తుదకు నేయుపాయమునకు లొంగకపోయిన దండోపాయమునఁ బ్రవర్తింపఁదగునను రాజనీతి నెల్లరాజులకు స్వానుష్ఠానముచే నెఱిఁగింపం దలంచి శ్రీరామచంద్రుఁ డంగదుని బంపెనని యిందుండి యెఱుంగందగినవిషయము. ఇందలి నీతులన్నియు నింతకుముందే చర్చింపఁబడినవి. కాన మరల వానిం ద్రవ్వనేల యని వదలితిని.

యుద్ధారంభము.

* తరువాత రక్షకులుగాని యమితులగు రాక్షసులు రావణునిగృహావర్యమున కరిగి రాముఁడు వానరులం గూడి లంకను ముట్టడించెనని విన్నవించిరి. దానికి మిగుల నాగ్రహించి నగరరక్షణకృత్యము ద్విగుణముగా నొనరించి ప్రాసాదముపయి కెక్కెను. అతఁ డందుండి లెక్కింప నెక్కరణినేనదెవ్వరికి నలవిగానట్టు లుండిన వానరసేనాసమూహములను యుద్ధార్థులై గిరికాననాదుల నావరించి యుండం గాంచెను. ఆతఁడు హృదయమున వీరల నెట్లు నాశముచేయవచ్చునని చింతనొందెను. కాని ధైర్యము నవలంబించి కన్నుల విచ్చి

* ఇది నలువదిరెండవసర్గమునఁ గల కథ యని యెఱుంగందగు.

రాముని సేనలం గనియెను. సంతుష్టుఁడై శ్రీరాముఁడు పూర్వ మున్న చోటు విడిచి ప్రాకారము దాపలిభాగమున కరిగి లంక యెల్లతావుల రక్షస్సంవృతమై కాపాడఁబడుటం గాంచెను. అంతలో సీత తలంపునకు రాఁగా నాభీతహరిణాక్షి రక్కసులు పీడింప నాకొఱకు శోకమునఁ గృశించి భూమి శయ్యగా నుండఁగా శ్రమములపా లగుచున్నదే యని వగచెను. అంత వానరులంగని వేగమ శత్రువధము గావింపుఁడని యాజ్ఞాపించెను. అహమహమికల నావానరులు సింహనాదము లొనరించుచు నీలంకను దరుపాషాణపర్వతశృంగముల ధ్వంసము గావింత మనుతలంపులు గలవార లైరి. రావణుఁడు ప్రాసాదాగ్రమున నుండి చూచుచుండఁగా వేలువేలుగా గుంపులుగఁ జేరి రామునకు సంతోషమును గల్గింపఁ గోరి ప్రాకారము నెక్కిరి. ప్రాణముల నర్పించియైన రామహితము చేయఁబూని యెక్కిరి. పాషాణాదులం బ్రయోగించి వనోపవనములఁ గలంచి పైప సాగిరి. అగడ్తలం బూడ్చిరి. కొందఱు లంకపయికిం బోయిరి. రామలక్ష్మణసుగ్రీవులు సర్వోత్కృష్టులని కేకలువేయుచుఁ దిరిగిరి. నల వీరబాహు సుబాహువులను వానరయూథపతులు ప్రాకారమును ముట్టడించుచు నందే విడిసిరి. ఈయంతరమున సేనలు విడియుటకుం దగినతావుల నేర్పఱచిరి. కుముదుఁడను యూథపతి తనబలములతో నీశానకోణమునుండి ప్రాగ్ద్వారము దనుక నావరించి యుండెను. ప్రఘసపనసు లనువారు కుముదునకుఁ దోడుసూపఁ బ్రాగ్ద్వారమునందే యుండిరి. శతవలి బలములతో నాగ్నేయకోణమునుండి దక్షిణద్వారముదనుక నావరించి యుండెను. తారాజనకుఁడగు సుషేణుఁడు నైరృత

కోణమునుండి పడమటిద్వారమువఱకు నాక్రమించి సేనలతో విడిసెను. శ్రీరాముఁడు సౌమిత్రిం గూడి యుత్తరద్వారమున నిలిచి ముట్టడి సలిపెను. సుగ్రీవుఁడు వాయువిదిక్కునుండి యా యుత్తరద్వారమువఱకు నాక్రమించి యుండెను. గవాక్షుఁడు గోలాంగూలకోటులతో శ్రీరాముని పార్శ్వభాగమున నిలిచెను. ధూమ్రుఁడు భల్లూకకోటులతో రామునకు బాసటగా నుండెను. విభీషణుఁడు కవచధారియై గద కేలం దాల్చి మిత్ర చతుష్టయముం గూడి శ్రీరామభద్రునితోడ నుండెను. గజ గవయాదులు తిరుగుచు వానరులం గాపాడుచుండిరి.

అంత రావణుఁడు వానరసేనాసన్నివేశముం గాంచి కోపగించి తనసేనల నన్నింటి నపుడే యుద్ధముచేయ నాజ్ఞాపించెను. ఆనతి కాఁగానే రక్కసులందఱు సింహనాదములొనరించుచు రణభేరికాధ్వనుల నాకసమును బ్రద్దలుచేయుచుఁ బ్రయాణము చేసిరి. వానరులు సింహనాదములు చెలంగ నడచిరి. దేవాసురులకుంబోలె వారలకు సంగ్రామ మారంభమయ్యెను. పాషాణాదులచే వానరులును శూలాదులచే రాక్షసులును బగవారిఁ జంప నారంభించిరి. పరస్పర విజయేచ్ఛల వారు పోరాడసాగిరి. రాముని గెలిపింప వనచరులు రావణుని గెలిపింప రాక్షసులు నూహించి తమతమ శక్తులం గనంబఱచుచు నని చేయసాగిరి. రక్తము నదులై ప్రవహింపసాగెను. ఆతుములసంగ్రామము భయానకరసమున కుదాహరణమై చూచువారలగుండెల నవియఁజేయఁజాలి యుండెను ఇం దధ్యాత్మరామాయణమునఁ గలవిశేషముం బరికింతము

"ప్రాసాదాగ్రే సమాసీనః పశ్యన్వానరసైనికాన్,
యుద్ధాయాయోజయత్సర్వం రాక్షసాన్ సముపస్థితాన్. ౪౧
రామోఽపి ధనురాదాయ లక్ష్మణేన సమాహృతం,
దృష్ట్వా రావణమాసీనం కోపేన కలుషీకృతః. ౪౨
కిరీటినం సమాసీనం మంత్రిభిః పరివేష్టితం,
శశాంకార్ధనిభేనైవ బాణేనైకేన రాఘవః. ౪౩
శ్వేతచ్ఛత్రసహస్రాణి కిరీటదశకం తథా,
చిచ్ఛేద నిమిషార్ధేన తదద్భుతమివాభవత్. ౪౪
లజ్జితో రావణస్తూర్ణం వివేశ భవనం స్వకం,
ఆహూయ రాక్షసాన్ సర్వాన్ ప్రహస్తప్రముఖాన్ ఖలః." ౪౫

అని యున్నది. రావణుఁడు మంత్రులం గూడి ప్రాసాదాగ్రమున నుండఁగాఁగాంచి శ్రీరాముఁ డొక్క శరమున నర్ధచంద్రాకృతిన్ మించుదానిం బ్రయోగించి శ్వేతచ్ఛత్ర చామరకిరీటాదులం దెగనేసెననియు, దాన సిగ్గుపడి రావణుఁ డింటికిం బోయెననియు దీని భావము. విశేషము లిద్దానినిమించిన వీభాగమున లేవు.

రక్షో వానరవీరుల ద్వంద్వయుద్ధము.

* వనచరవీరు లుక్కుమిగిలి పోరాడఁగాఁ గని యోర్వఁజాలక రాక్షసవీరులును మార్కొనిరి. ద్వంద్వయుద్ధ మపుడారంభమయ్యెను. ఇంద్రజిత్తు విశేషపరాక్రమము మెఱయ నంగదునితోఁ బోరెను. విభీషణసచివుఁడగు సంపాతి ప్రజంఘునితోఁ బోరుసల్పెను. హనుమంతుఁడు జంబుమాలిని యమసదనమునకుఁ బంప సమకట్టెను. విభీషణుఁడు మిత్రఘ్నుఁడను

* ఇది నలువదిమూఁడవసర్గమునఁ గల కథాభాగమని తెలియందగు.

రక్షోవీరునితోఁ బోరాడెను. సుగ్రీవుఁడు ప్రఘసునిపైఁ గవిసెను. లక్ష్మణుఁడు విరూపాక్షుని దార్కొని యనిచేసెను. ఇట్టు లాయసురవీరులు కపివీరులం దార్కొనిపోర నది ఘోర భంగిగ నుండెను. ఇంద్రజిత్తు మహాకోపమున గద కేలంబట్టి యంగదుని మోఁదెను. అంగదుఁడును బరాక్రమము మెఱయ నాతనిరథమును సారథితోడఁ జూర్ణము గావించెను. సంపాతి ప్రజంఘుని జంపెను. సుగ్రీవుఁడు ప్రఘసునిం బరిమార్చెను. అగ్నికేతువు లోనగువారు రామమూర్తిని శరములం గప్పిరి. వారితలలను రాముఁడు నాలుగమ్ములం ద్రుంచెను. ఆతుముల సంగ్రామమున నిరుదెగలలోఁ గొందఱు హతులైరి. దేవతలకుంగూడ నాయుద్ధము చూడఁ దగనియంత భయంకర మయ్యెను.

రాత్రి యుద్ధము.

* ఆవానరులు రక్కసులు యుద్ధ మారీతిగా నొనరించుచుండఁగనే సూర్యుఁ డస్తంగతుండయ్యె. వనచరులప్రాణములం దీయురాత్రి వచ్చెను అన్యోన్యబద్ధవైరులై యొండొరుల నోడింపంగోరువారల కిరుదెగలవారలకు రాత్రియుద్ధము సాగెను. భయదాంధకారమునందు వానరులు రక్కసుఁడని వానరుని, రాక్షసుని వానరుండని రాక్షసులును దెలిసికొనఁ జాలక ప్రహరించుకొనసాగిరి. చంపుము. చీల్చివేయుము. ఇటు రమ్ము. ఏల పఱుగెత్తెదవు? అని యాయంధకారమునందు

---

* ఇది నలువదినాలుగవసర్గమునం గల కథాంశము.

మహాధ్వని వినఁబడసాగెను. క్రోధపరవశులై రక్కసులు వానరుల భక్షించుచు విహరింపసాగిరి. వానరులు చెలరేఁగి నఖముఖముల గుల్ఫములు లోనగువానిని జీల్చివేయుచుండిరి. రాక్షసబలములఁ జికాకుపఱచిరి. రామలక్ష్మణులు సుంతయే కనఁబడుచుండు రాక్షసవీరులను వాఁడిశరములఁ జంపివైచిరి. వీరులహుంకారములు భయంకరములుగా వినఁబడినవి. శవనివహములు కుప్పలుగాఁ గూలినవి. ఆరాత్రియందు రక్కసులు బాణములం గురియించుచుండ వారల మార్గాని చించి చెండాడుచుండఁగా వారు తిరుగఁబడఁగా మహాధ్వని వినఁబడినది. వజ్రదంష్ట్రాదు లార్వురును రామునిమార్గాని యాబాణజ్వాలలకోర్వక ప్రాణముల నఱచేతులం బెట్టుకొని పాఱిపోయిరి. నిలిచి పోరినవారు మృతినే పొందిరి. రాక్షసులను గొండముచ్చులు భక్షింపసాగెను. అంగదుఁ డింద్రజిత్తును వధింపఁబూని సారథిని రథమును హతముచేసెను. ఆయసురుఁ డంతర్థాన మొందెను. అంగదు నెల్లరుఁ గొనియాడిరి. శ్రీరాముఁడు వానరులం గని మీరెల్ల సుగ్రీవుని హెచ్చరికం గూడి యుండుఁడు. ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మవలన వరముల సంపాదించి త్రిజగంబుల నేఁచుచున్నాఁడు. వీనికి మరణ మాసన్నమైనది. ఇత్తఱి మీరెల్ల నాకుగా నోర్చి యుండుఁడు. కలఁత నొందవలదు. అని యనెను. అయింద్రజిత్తంతర్థానవిద్యచే నదృశ్యుఁడై యశనికల్పములగు నారాచములం బ్రయోగించెను. రామలక్ష్మణుల సర్పరూపములై భీతిదములు నగుబాణముల నొప్పించెను. కపటసంగ్రామపరాయణుఁ డౌట మాయ నవలంబించి

భూతాదృశ్యుఁడై రామసౌమిత్రుల మోహపరవశులంగా నొన రించుచు నాయన్నదమ్ముల బాణములచే బంధించెను. ఆసర్ప శరములు పాశములవలెఁ దమ్ము బంధింపఁగా వారు పరవశు లైరి. వానరు లవ్విధిం గాంచిరి. రావణపుత్త్రుఁ డంతట నెదుట నిలిచి వారిని బాధింప నశక్తుఁడై బుద్ధిమంతుఁడు గాన మాయను బ్రయోగింపఁ దొడంగెను. చక్కఁగా వారి నిరువు రను బంధించెను.

రామలక్ష్మణుల నింద్రజిత్తు నాగపాశముల బంధించుట.

* అంతట శ్రీరాముఁడా యింద్రజిత్తుండుచో టెఱుంగంగోరి వనచరయూథనాథులం బదుగుర నాజ్ఞాపించెను. వారు మిగుల సంతుష్టులై వృక్షములం గైకొని దశదిశల వెదుక నాకసమున కెగసిరి. సకలాస్త్రవేత్త గాన నారావణి వారివేగము నస్త్రములచే నరికట్టెను. వారెంత ప్రయత్నించినను ఫలము గలుగదయ్యెను. వాఁడనేకాశుగముల వారలపైఁ బ్రయోగించెను. బాణరూపము లగుసర్పములం బ్రయోగింపఁగా వారి తనువులు రవంతయైన సందులేకుండెను. వారితనువులనుండి రక్తము ప్రవహించెను. ఆరావణునికొడుకు కాగ్రహంబున నే నదృశ్యత వహించి సంగరముచేయ నింద్రుఁడే నాదగ్గరకు రాఁజాలఁడన మానవులగు మీ రిద్దఱమాట చెప్పనేల? రామ లక్ష్మణులారా! క్రుద్ధుఁడనై యున్న నేను గంకపక్షి తెక్కలు

* ఇది నలుబదియైదవ సర్గమునందలి కథ.

గట్టిన యీబాణముల నిపుడే మిమ్ముం జంపెదను. నాకోపము వ్యర్థము కాదు. అని హెచ్చరించెను.

ఆసోదరు లిరువురు ధర్మజ్ఞులు గావున శబ్దమును విని గుఱిపెట్టి శరములవైచువారు గారు. వారూరకుండ నతఁడు సింహనాదము చేసెను. వారిపయి మఱియు ఖరశరములఁ బ్రయోగించెను. వారు కట్టఁబడి కన్నెత్తియైనఁ జూడఁజాల కుండిరి. వార లించుకంతయు శక్తిలేకపోఁగా నేలంబడిరి. వన చరులు వారియవస్థలం గాంచి దురపిల్లిరి. బాణవిద్ధము గాని చోటు వారిశరీరములందుఁ గానరాకుండెను. తొలుత రాముఁ డును బిదప లక్ష్మణుఁడును నేలంబడిరి. రాముఁ డిట్లు భూమి పయిం బడియుండ లక్ష్మణుఁడు దుఃఖించెను. వనచరులందఱు వారల పాటుగాంచి వగలఁ బొగిలిరి.

మహాశయులారా! తొలుతటిసంగరముననే రామ లక్ష్మణు లింద్రజిత్తుచే నాగపాశప్రయోగముల బంధింపఁబడిరి. నాగపాశము లనఁగా నేవి? శ్రీరామలక్ష్మణులు బంధింపఁబడు టేల? అనువిషయముసే విచారింతము. ఇంద్రజిత్తు మాయా కోవిదుఁడని తెలిసినదియే. తిరస్కారిణి యనుదేవి నారాధించి సర్వభూతములకుఁ గనంబడకుండ నుండుసిద్ధి నార్జించెను. సర్పమంత్రముల నుపాసించెను. అది సిద్ధింపఁగా నామంత్ర మున స్తంభనబీజములం జేర్చి శత్రుస్తంభనము చేయఁ జాలెను అస్త్రవిద్యలయం దీచమత్కృతి గనంబడుచుండును. ఒకఁడీప్రయోగముచేయ రెండవవాఁ డీయస్త్రమునకు వైరి

యగు గారుడాస్త్రముం బ్రయోగింప నిది యడంగును. ఇపుడు రావణునికొడుకు ప్రాకృతులనుగా భావించి శ్రీరామ లక్ష్మణులను నాగపాశములచే బంధించెను. వారు పరవశులై ధరణిఁ బడిరి. అనఁగాఁ గదలమెదలలేకుండుటయే గాని మనో బలము తగ్గదు.

"ఏతస్మిన్నంతరే రామో వానరాన్ వాక్యమబ్రవీత్,
సర్వే భవంతస్తిష్ఠంతు కపిరాజేన సంగతాః. 35
స బ్రహ్మణా దత్తవరస్త్రైలోక్యం బాధతే భృశం,
భవతామర్థసిద్ధ్యర్థం కాలేన స సమాగతః. 36
అద్యైవ క్షమితవ్యం మే భవంతో విగతజ్వరాః,"

అని పూర్వసర్గమునఁ గలదు. రామమూర్తి బ్రహ్మవరమున వీఁడు బలవంతుఁడౌట నెఱింగెను. దానిని మన్నింపవలయు ననుమర్యాద నవలంబించి యూరకయుండెను. అంతియకాని దానికిం బ్రతిహతమగు గారుడాస్త్రమును దెలియక కాదు. భగవంతునకు స్వోక్తివ్యాఘాతదోషమే కలుగరాదు. కావు ననే లోకుల కుపాసనానియమమున బుద్ధి సడలరాదని యెంచి యాయస్త్రప్రభావము తన్నుంగూడ బంధింపంజాలినదని లోకు లకుం దెలుపం బూని బద్ధుఁడయ్యెనని తెలిసికొనుట మంచిది కదా. జృంభకాది సకలాస్త్రముల నెఱింగిన రామమూర్తికి నీక్షుద్రశరబాధ మాన్పఁజాలుశక్తి లేదనుట మిక్కిలి యవి వేకము కదా. కర్మఫలములు తప్పక యెంతవానినే నొందునను నీతి కిది యుదాహరణ మనుకొనుటయే మనకు నర్హము.

సుగ్రీవాదులు నాగపాశబద్ధు లగు సోదరులం గని వగచుట.

* అంతట వానరులు భూమ్యాకాశములం జూచుచు బాణమయశరీరులై పడియుండు నారామలక్ష్మణులం గని బాణవృష్టి వర్షించి శత్రువుపోవఁగా వా రుండుతావునకుం బోయిరి. విభీషణసూర్యపుత్రులు నరుదెంచిరి. వీరికంటె ముందే హనుమదాదులు పోయి చూచి వగచుచుండిరి. రామసౌమిత్రు లపారబాధల ననుభవించుచుండిరి. అందెవ్వరు నాయింద్రజిత్తును జూడఁజాలకపోయిరి. విభీషణుఁడు మాత్రము మాయాచ్ఛాదితదేహుఁడై యుండ నొకచోఁ గాంచెను. ఇంద్రజిత్తు తనయసురులకు వారిం జూపి తన పౌరుషమును దెలిపెను. వారు మృతినొందినట్లే యాతఁడు తలంచి తెలిపెను. సుగ్రీవాదివానరులం గూడ బాణముల నొప్పించెను. అందఱు నొవ్వఁగా సింహనాద మొనరించి వారలనెల్లఁ దనబలములకుం జూపెను. ఇరువురుసోదరులు కదలక యుండఁగా మృతినొందిరనియే నమ్మెను. సేనలంగూడి లంకం బ్రవేశించెను.

రామలక్ష్మణులయవస్థలం గని సుగ్రీవాదులు భయంపడిరి. విభీషణుఁడు సుగ్రీవునితో భయపడకుము. యుద్ధములన్నియు నిట్టివే సుమీ. మనయదృష్టము బాగున్న వీరు మార్ఛనుండి మరలుదురు. ధైర్యం బవలంబింపుము. సత్యధర్మా

* ఇది నలువదాఱవ సర్గమునఁ గల కథ.

శ్రేయుల కెప్పటికి నపమృత్యుభయము కలుగదు. అని తెలిపి యతనికన్నీటిని జలములతోఁ దుడిచెను. మరల జలంబులం దీసికొని మాయామోహనివారక మగువిద్యచే నభిమంత్రించి దానిచే సుగ్రీవునినయనములం దుడిచెను. మరల వానరేంద్రా! అతిస్నేహమున కిది యకాలము. ఇత్తఱి నది మృతికారక మగును. ఎల్లకార్యములందును ధైర్యము నవలంబించి వానరులకు హితమగుదాని నూహింపుము. రాముని మూర్ఛ తెలిసినంతదనుక రక్షింపుము. వారు తెలిసినంతనే మనభయమును బోఁగొట్టఁగలరు. ఈ నాగపాశబంధము రామునేమియుఁ జేయఁజాలదు. మృతినొందును రాముఁడనుశంక వదలుము మోము కాంతి రాముని వదలకున్నది. చూడుము. కావున నీవు ధైర్యమూని యిందుండి వీరలఁ గాపాడుము. ఈవానరులు నన్నింద్రజిత్తునిగా భావించి తమలోఁ దారు గుసగుసలాడుచున్నవారు. వీరిని బరువెత్తకుండ నాపుటకై నేన బోవుచున్నాను.

సుగ్రీవు నీరీతి నాశ్వాసించి విభీషణుఁడు పరువెత్త దలంచు వనచరులం గని నే నింద్రజిత్తును గాను విభీషణుఁడను అని యూఱడించి వారిభీతిని మాన్పెను. అట నింద్రజిత్తు లంక కరిగి తండ్రిని గానఁబోయి సభయం దాసీనుఁడై యుండు రావణునకు నమస్కరించి దోసిలొగ్గి రామలక్ష్మణుల వధించితినని వార్తం దెల్పెను. ఆమాట విన్నంతనే లేచి బిగ్గఁ గౌఁగిలించకొని శిరము మూర్కొని తద్వధ వృత్తాంతము నడిగి యతని వలన నావృత్తాంతము నెఱింగి కొడుకును వినుతించెను.

సీతకు రక్షస్త్రీలు నాగపాశబద్ధులగు రామలక్ష్మణులం జూపుట.

* ఇంద్రజిత్తు లంక కరుగఁగా హనుమదాదులు రామలక్ష్మణులను గాపాడుచుండిరి. తక్కినవా రాయుధహస్తులై రక్కసు లరుదెంతురేమో యని జాగరూకులై యుండిరి. రావణుఁడు కొడుకునంపి సీతకుఁ గావలియుండు రక్షఃకాంతల రావించి యింద్రజిత్తుచేఁ జంపఁబడిన రామలక్ష్మణులను సీతకుం జూపుఁడు. ఆయాశ మాని సంతసమున నన్ను నొందఁగల దనఁగా వారట్లే చేయుదుమని పుష్పకముం గొనిపోయి దాని నెక్కించి త్రిజటయు నెక్కఁగా రణరంగమునకుఁ దీసికొని పోయిరి. లంకానగరము నలంకరింప రావణుఁ డాజ్ఞాపించెను. ఇంద్రజిత్తు జయమును జాటించెను. సీత త్రిజటయుఁ దనచెంత నుండఁ బోయి పడియుండు రామలక్ష్మణులం గాంచెను. రాక్షసులసంతోషమును వానరులదుఃఖమును గనుఁగొనియెను. తనువులు బాణవిద్ధములై యుండఁగా సొమ్మసిల్లి భూమిం బడియుండు నారాఘవులం గాంచెను. మిగుల వగలఁబొగులుచుఁ జాలసేపు విలపించెను. తుదకు వారిని జక్కఁగాఁ గాంచి మృతులైనట్లే తలంచుచుఁ బరమదుఃఖమున నిట్లు పలుకఁజొచ్చెను.

సీత రామలక్ష్మణులం గని పలవించుట.

† జానకి పరమదుఃఖమునఁ బలవించుచు సాముద్రిక శాస్త్రవేత్తలందఱు నన్నుఁ బుత్త్రవతియనియు,విధవగాదనియుఁ

* ఇది నలువదియేడవ సర్గము.

† ఇది నలువదియెనిమిదవసర్గమునఁ గల కథాభాగము.

జెప్పిరి కదా. వారెల్ల నిపుడు రాముఁడు హతుఁ డగుటం జేసి యసత్యవాదులే యైరి. నాపతి యశ్వమేధాదియాగములు చేయువాఁడని చెప్పినవా రిపు డసత్యవాదులే యైరనవచ్చుం గదా. ఏమాహయార్తికులగు బ్రాహ్మణులు నన్ను మాంగల్యవతి యని పల్కిరో ఆ జ్ఞానులందఱు ననృతము చెప్పినవారైరి కదా. లక్షణములం దెలుపువారు శ్రీరామునిలక్షణముల నెఱింగి యేవేవో పరమైశ్వర్యాదులు గలుగుననిరి. వారిమాట లనృతములయ్యెం గదా. నాతనువునఁగల యవయవసంస్థాన విశేషములం గని పలికిన శుభఫలములన్నియు నేఁటఁ గలిసినవి. ఈసోదరులు నాకొఱకు నక్షోభ్యమగు సాగరమును దాఁటి వచ్చి యల్పుఁడగు నింద్రజిత్తుచేఁ జచ్చిరి. ఈరాఘవులు దివ్యాస్త్రములం బెక్కింటి నొందియుండిరి కదా. ఆయస్త్రము లిపుడేమైనవి? అరివరుల నుక్కడంచు రాముఁ డరిహతుఁడై పడియున్నాఁడే. కానఁ గాలమునకు భారమగునది యేదియు లేదు. నాయత్తను గౌసల్యను దలంచుకొన్నం గలుగుదుఃఖము రామలక్ష్మణులను నన్నుం దలంచుకొన్నను గలుగదు. పదు నాలుగేండ్లు వనవాసమును గడపి రాముఁడు వచ్చునని వేచి యున్నది నాయత్త యిఁక నేమగునో యని ప్రలాపించెను.

ఇట్లు విలపించు జానకిం గని త్రిజట తల్లీ! దుఃఖింప కుము. నీపతి బ్రతికియున్నవాఁడు. అందులకుం దగినకారణ ములు స్పష్టముగా నాకుఁ గనవచ్చుచున్నవి. వినుము వాని నెఱింగింతును. హతులగు యోధులమోము లిట్లు కోపా వేగము కలవిగను సుప్రసన్నములుగ నుండఁజాలవు. జానకీ! వీరు హతులే యైన దివ్యంబగు నీపుష్పకము నిన్నిట్లు వహించి

యుండఁజాలదు సుమీ. ప్రధానవీరుఁడు హతుఁడు కాఁగా సేనలిట్టులు యుద్ధయత్నముల నుండరు. వీరెల్ల రామలక్ష్మణులను జాగరూకతతోఁ గాపాడుచున్నారు. ఈలక్షణముల నన్నింటిం గాంచి యీరాఘవులు బ్రదికియున్నారని విశ్వసింపుము. అంబా! నీయందలి ప్రీతివిశేషమున నింతదూరము చెప్పుచున్నాను. నేనింతదనుక నబద్ధము చెప్పినదే లేదు సుమీ. ఇఁక నెప్పటికిని బల్కను. నీవు పాతివ్రత్యగుణవిశేషమున నుల్లాసముం గల్గించుదానవు గాన నీయందు నాకింత కూరిమి గలిగినది. ఇంద్రాదులు తోడుపడినంగూడ నీ రామలక్ష్మణులం గెలువఁ దరంబు గాదు. జీవించియుండుటకుఁ దగిన సైన్యముఖప్రసాదాదిలక్షణములం గాంచి యట్టి కలను గని నీకుం దెల్పితిని. జానకీ! యిది మిక్కిలి గొప్పగుఱుతు. దీని మెల్లఁగాఁ జూడుము. మూర్ఛనొందియున్నను ముఖవర్చస్సేమాత్రము వదలకున్నది. ప్రాణములు వదలినవారిమోములు వికారములుగ నుండును. ఇంక వీరివిషయమై శోకము నొందకుము. హతులైరని భ్రాంతిని బూనకుము. మనశ్చింత మానుము. బ్రదికియుండుట సాధ్యమే గాని యసాధ్యమేమాత్రము కాదు. అని యిట్టులా త్రిజట చెప్పినమాట లాలకించి యంజలింబట్టి త్రిజటా! నీవు చెప్పినట్లే వీరు జీవించియుందురు గాక. అంత నావిమానమును మరలించి లంకకుఁ దీసికొని పోయిరి. సీత యశోకవనమును బ్రవేశించి రాఘవులం గూర్చి పరిపరివిధములఁ జింతింపసాగెను.

బుద్ధిమద్వర్యులారా! ఈభాగమునఁ గలసార మిదియని మన మెఱుంగఁ దగుంగదా. రామలక్ష్మణులు నాగపాశ

బద్ధులై రణభూమిం బడఁగా నది మృతియని భావించి యింద్ర జిత్తు లంకకరుగుట వానసు లుక్కు-దక్కి యెక్కడివా రక్కడ నిలుపంబడుట కననగు. ఎట్టిధీరులైనను విపత్కాలంబున మలిన మతు లగుదురు.

"అసంభవం హేమమృగస్య జన్మ తథాపి రామో లులుభే మృగాయ,
ప్రాయస్సమాపన్నవిపత్తికాలే ధియోఽపి పుంసాం మలినా భవంతి."

అన్న ప్రాక్తనసూక్తి క్రొత్తది గాదు కదా. హనుమదాదులు విభీషణుఁడు తప్పఁ దక్కుంగలవారందఱును భీతిల్లిరి. అనఁగా విపత్తునందు ధైర్యము మహాపురుషులకుం దప్పఁ దక్కినవారల కసాధ్యమని తెల్లమయ్యెడిని. ఎట్టివారలకుంగూడ కర్మఫలము లనుభవింపకఁ దప్పవను సిద్ధాంతమున కీభాగ ముదాహరణము కావచ్చును గదా. రాముఁడు పరమాత్మ యయ్యును మానవ దేహధారియయి కనఁబడుచుండుటం జేసి తదుచితకర్మఫలము లనుభవింపవలసినదే కాని తప్పించుకొన నెవ్వారి కేకాలము నందును దరంబుగాదని యెఱింగింప నిట్లు పాశబద్ధుఁ డయ్యె నని కాని బద్ధుఁడైనట్లు నటించెనని కాని యెఱుంగందగు. మఱియు నింద్రజిత్తొనరించిన మంత్రోపాసన సిద్ధించినదియే కాన నది ఫలదాయకము కాకపోరాదు కదా. తపస్సిద్ధి తప్పక తోడ్పడునని తెలుపుటకుగాఁ దద్బద్ధుఁడైనట్లు కనుపట్టెను.

త్రేతాయుగమున మంత్రవిధులప్రచార మెక్కువ. ఇక్కాలమునందు దేవతలయం దనాస్థ యెట్టిదో యప్పు డాస్థ యట్టిది. ప్రతిమానవుఁడు భూమియందుఁ గలరక్కసులు లోనగువారు గూడఁ దమకభీష్టదేవత నుపాసించి తత్ప్రసాద సమాసాదితవరంబులఁ బ్రఖ్యాతిం గాంచుచుండువారు. వృశ్చిక

ములకుఁ దోఁకయందలి విషము, సర్పములకు ఫణమందు గర
ళము, శునకములకు నఖదంష్ట్రలు స్వసంరక్షణార్థ మెట్టు లేర్పడి
నవో మానవులు గావించు దేవతాప్రసాదసంపాదనమునట్టిదియు.
దేహబలము కార్యసిద్ధి సంపాదనక్షమము గాదు. పురుషప్రయ
త్నము దైవానుగ్రహము కలిగిననే ఫలవంత మగును. ఈనియ
మము ప్రాణికోటి కెల్ల సమానమే కదా యందురేని సమానమే
యైనను మానవులు గర్వయుక్తు లగుటంజేసి తమప్రయత్నము
దృఢతమమైన నెఱవేఱునన్న విశ్వాసముకలవార లగుటచేత
నది వీరియందు ముఖ్యమని చెప్పవలసివచ్చును. తరించుటకు
మానవజన్మము ప్రధానమని సాధారణ శాస్త్రనియమములు
కనఁబడును. కావున దైవమనునది మానవులగర్వ మడంపఁజాలి
యుండును. కనుక మానవులు దేవతోపాసనామూలమున
నొకశక్తి నార్జింపవలయును. దానిమూలముననఁగాని సద్యశస్సు
నార్జింపఁజాలరు. మఱియు విశేషించి కార్యములం బ్రవర్తిల్లి
లోకోపకార మొనరింపఁజాలరు.కనుక నవశ్యము దేవతోపాసన
చేయవలసినదే. తన్మూలమున నలౌకికశక్తి నార్జింపవలయును.
దాననే జగద్గీతకీర్తు లగుదురు. వేఱొండుకారణముననఁ గాఁ
జాలరనుట సిద్ధాంతము. దీనిననుసరించే త్రేతాయుగమున
స్వకార్యార్థమో పరోపకారార్థమో యేదే నొకదేవత నుపా
సించి తత్ప్రసాదపాత్రులై తల్లబ్ధసిద్ధి నాధారముగాఁ గొని యిష్ట
కార్యములం బ్రవర్తిల్లువారు. దేవతానుగ్రహములమూల
మున దుష్కార్యములుకూడఁ జేయ ననువుపడుం గదా యందు
రేమో క్రూరదేవతల నుపాసించి శత్రుపీడనాదికార్యముల
కుపయోగించుసిద్ధుల నందువా రల్పసంఖ్యాకులే. ఉత్తమ

సిద్ధుల నార్జించువారు బహుళసంఖ్యాకులు. ఆసిద్ధి శరీరమన శ్శ్రమైకసాధ్యము. దానికై యాకాలమునఁ బ్రాణములను దారపోయువారు. శరీరచ్ఛేదముననైన దేవతను మెప్పింపఁ జూనువారు. ఆతపస్సునకే షట్ప్రయోగములలో నాకర్షణ ప్రయోగమని పేరు. రావణాసురుఁడు బ్రహ్మనుగూర్చి తపం బొనర్చె ననఁగా రావణునినుండి యాదేవత యుండుదాఁక నొకసంకల్పధ్యానరూపమగు తంతువొండు సాగి యాదేవతా హృదయమును బ్రవేశించి భక్తునికడకుం బోవలయు నను సంకల్పమును బుట్టించును. దాన నతఁ డతనికడ కరుదెంచును. స్నేహలత యని ప్రేమలత యని మనవారు పల్కుదురు. అదియే యిది యని మన మెఱుంగవలయును. కనుకనే యుపాసకుఁడు స్మరింపఁగనే యాదేవత సాక్షాత్కరించును.

"యత్ర యత్ర రఘునాథకీర్తనం తత్ర తత్ర కృతమస్తకాంజలిం
బాష్పవారిపరిపూర్ణలోచనం మారుతిం నమత రాక్షసాంతకం.
యత్ర యోగేశ్వరః కృష్ణో యత్ర పార్థో ధనుర్ధరః
తత్ర శ్రీర్విజయో భూతిర్ధ్రువానీతి మతిర్మమ."

అను నీసూక్తులు పైన వ్రాసినవిషయమునే దృఢపఱచుచున్నవి. అట్టివిశ్వాస మీకాలమున వరుసగ క్షీణించి యత్యల్పచిహ్నిష్ట ముగ నున్నది. అట్టి సిద్ధులలో నొకటి యీ నాగపాశబంధన మని యెఱుంగవలయును. విభీషణుఁ డీవిషయ మెఱుంగును గాన నిది మృతి కాదని తెలిపెను. తత్కుమారికయగు త్రిజ టయు నీమాటనే సీత కెఱింగించి మనశ్చింతను మాన్పెను. ఈసిద్ధు లల్పములు కాన సామాన్యులప్రాణములు తీయఁగలవు. కాని మహాత్ములను వారి యుపేక్షవలన బాధింపఁజాలును కాని

ప్రతిహతకృత్యమున బాధింపఁజాలవు. శ్రీరాముఁడు మానవులకు మానవత్వసిద్ధి యిట్టిదని తెలుపఁబూని యవతరించుటం జేసి యా శ్రమముల కోర్చువాఁడయ్యెనని మన మూహింపవలయును. ఇఁకఁ దరువాతివృత్తాంతమును బఠింతము.

శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణుని జూచి వగచుట.

* సుగ్రీవుఁడు లోనగు మహాబలశాలురందఱు నాగపాశబద్ధులగు నాసోదరులం గని శోకసాగరనిమగ్నులైరి. అంతలో శ్రీరాముఁడు నాగపాశబద్ధుఁ డయ్యును సుంత మూర్ఛనుండి తెలివిగాంచి దీనుఁడై పడియుండు తమ్మునిం గాంచి దుఃఖము నాపుకొనలేక నాప్రియానుజుఁడు నేలం బడియుండఁ గాంచితినే. ఇఁక సీతతో నాకేమి పని? ప్రాణముల నిలుపుకొని జీవింపనేల! భూలోకమున వెదకిన సీతవంటిపడఁతిని సంపాదించుకొనవచ్చును గాని సహాయుఁడు యుద్ధవీరుఁడు నగు లక్ష్మణునివంటి యనుజన్ముని మాత్రము సంపాదింప నలవి యెప్పటికిని గాదు. సుమిత్రానయనాంబుజముల కానందము పెంపొందఁజేయు లక్ష్మణుఁడు మృతినొందెనేని నీరందఱు చూచుచుండఁగనే నేను బ్రాణములను వదలుదును. అయోధ్యకుం బోయి తల్లి కేమని తెల్పుదు? కైక కేమని తెల్పుదును? సుమిత్ర నాకొడుకేడి శ్రీరామా యని యడుగ నేమని తెల్పుదును? శత్రుఘ్న భరతుల కేమని చెప్పుదును? నాకు జీవింప నిష్టము లేదు. ఇందే యసువుల వదలెదను. సౌమిత్రి నడవికిఁ దోడ్కొని వచ్చు దుష్కార్యమునకుఁ బాత్రుఁడ నైతినే. అక్కటా! ఎంతటి

---

* ఇది నలువదితొమ్మిదవ సర్గమునఁ గలదు.

యపవిత్రుఁడను? అని విలపించి విలపించి లక్ష్మణు నుద్దేశించి సోదరా! నాకు దుఃఖములు గలుగఁగా నూఱడిల్లఁ బల్కుదువే. ఇపుడేల పలుకకున్నాఁడవు? నా కష్టములభరించు నా చిన్నారి తమ్ముఁడవు కదా! వత్సా! ఏల మాట్లాడవు? అని పెక్కుభంగుల వగచెను.

వానరరాజా! వేవేగ కిష్కింధకుం బొమ్ము. నేను లేకున్న వార్త నెఱిఁగి బలవంతుఁడగు రావణుఁడు నిన్నుఁ బ్రహరించును. అంగదుని దోడుకొని సేనలం గూడి సాగరమును దాఁటుము. హనుమదాదు లొనరించిన మహాకార్యము లనంత సంతోషమును గల్గించినవి. ఎందఱెన్ని యత్నములు చేసినను దుదకు దైవము నతిక్రమింప మానవులకు నలవి కాదు కదా. మిత్రుఁడు శ్రేయస్సును గోరువాఁడు నగుసాధు వెంతమాత్రము సాయ మొనర్పందగునో యంతమాత్రపుసాయము ధర్మవిదుఁడవు గానఁ జేసితివి. అని పలికి కపివీరులం గని వానరవర్యులారా! శరీరమును దాఁపక మిత్రకార్యము నొనరించితిరి. ఇఁక మీకుఁ జనననుజ్ఞ యొసంగితిని. స్వేచ్ఛగాఁ బోవందగును. అని రాముఁడు పలవింప నావనచరు లందఱు నశ్రువుల వదలిరి. అంత విభీషణుఁడు గదాపాణి యై రాముని చెంత కరుదెంచెను. ఇంద్రజిత్తని యతనిం గాంచఁగనే కపులు భీతిల్లిరి. విభీషణుఁడు రామునిం గాంచెను.

మహాశయులారా! ఈఘట్టమున విశేషములు గలవేమో విమర్శింతము. శ్రీరాముఁడు సుంత మూర్ఛనుండి తెలిసి సోదరునిపాటు గాంచి దురపిల్లుటయే యిందలి కథ. ఆకాలమునఁగల సౌభ్రాత్రుత్వమును దిలకింపుఁడు. రాముఁ డేల

శోకించెనని ప్రశ్నింపకుఁడు. ఎన్నిసారులో నీప్రశ్నము దత్త్రో త్తరము ప్రాణాధికురాలగు భార్యకంటె సోదరుఁ డెక్కుఁడను నీతి శ్రీరాముని సంతాపసారము.

"భ్రాతరం దీనవదనం పర్యదేవయదాతురః. ౪
కిం ను మే సీతయా కార్యం కిం కార్యం జీవితేన వా
శయానం యోఽద్య పశ్యామి భ్రాతరం యుధి నిర్జితం. ౫
శక్యా సీతాసమా నారీ మర్త్యలోకే విచిన్వతా,
న లక్ష్మణసమో భ్రాతా సచివస్సాంపరాయికః. ౬
పరిత్యక్ష్యామ్యహం ప్రాణం వానరాణాం తు పశ్యతాం,
యది పంచత్వమాపన్నస్సుమిత్రానందవర్ధనః." ౭

అని మూలము. లోకులకు శ్రీరాముఁడు తెల్పినధర్మ మిది. తనయంతవాఁడు సోదరుఁడు. ఆతని నెందు నెంత ప్రయత్నించి నను సంపాదింపఁ దరముకాదు. అందును యుద్ధమునఁ దన కుగాఁ బ్రాణము లీయఁబూనిన తోడఁబుట్టువువంటివాఁ డెవఁ డుండును? కావునఁ బ్రేమింపఁదగినవస్తువులలో ముఖ్యముఖ్య తమము సోదరవస్తువు. కావున సోదరప్రీతియుండుట మనుష్య సంతతికి ముఖ్యము. ఇక్కాలమున నాధర్మ మెంత విపరీతమై నదో పరికింపుఁడు. "జ్ఞాతిశ్చేదనలేన కిమ్." అనుసూక్తి కూడఁ గలిగినది. ఏల? ధన మిందులకు మూలము. దీనింబట్టి పూర్వ కాలమునకు నధునాతనసమయమునకుఁ గలభేద మేల కల్గినది. లోభ మిక్కాలమున వృద్ధియైనది. ఆకాలమున నాత్మ తుల్యుఁడు సోదరుఁడను నాశయ మెల్లరకు నుండెను. ఇప్పటి వారలం దీ యాశయ మెట్లు మార్పు నొందినదో పరికింపుఁడు. భార్యయు నామెవంకవారు బంధువులని సోదరుఁడు తద్బంధు

వులు మహాశత్రువులని కదా యిప్పటియాచారము. ఎంత విప రీత మిది? ఇంతకు మూలకారణము లోభముగాక మతేమి కలదు? ఒక్కధనాశ మానిన మానవసామాన్యజీవిత మెంత సుఖదాయకముగ నుండునో యోజించినఁ దేలకుండునా?

గరుత్మంతుఁ డరుదేర నాగపాశము వదలుట.

* అత్తఱి వానరులు పాఱిపోవుచుండుటం గని సుగ్రీవుఁ డందులకుం గలకారణ మెఱుంగఁజాలక యంగదునితో నేల సేనలిట్లగుచున్నవని యడిగెను. దాశరథులు బద్ధులై పడి యుండుట చూడలేదా. అదియే సేనల కలవిలపాటునకుం గారణమని తెలుపుచు దుఃఖించుచు నాయుధములఁ బాఱవైచి మోములు వెలవెలపోవఁగా నొకరినొక రీడ్చుకొనుచుఁ బోవు చున్నారు చూడుమని తెలిపెను. అంతలో విభీషణుఁడు గదా యుధధారియై వచ్చి సుగ్రీవు నాశీర్వదించి శ్రీరాముని దర్శిం చెను. సుగ్రీవుఁ డావిభీషణుం గాంచి వానరులు భయంపడిరని తెలిసికొని జాంబవంతునితో నీవిభీషణుని గాంచియే వనచరులు భయంపడుచున్నవారు. కాన వీరిని నిలువరించి యింద్రజిత్తు కాదనియు వచ్చినవాఁడు విభీషణుఁడే యనియుఁ దెల్పు మనఁగాఁ ద్వరగఁ జని యతఁడు వారల నిల్వరించి వారల నూఱడించెను. వారెల్లఁ బరువెత్త మాని నిలిచిరి. రావణునను జుఁడు జలములను గ్రహించి రామలక్ష్మణుల కన్నులు తుడిచి విలపించుచు మహాత్ములగు నీయిరువురు కపటసంగరమున నిట్టి కష్టములపాలయిరి. ఎవరిసాయమున నేను బ్రతిష్ఠ గాంచ

* ఇది యేఁబదియవసర్గమునఁ గల కథాభాగము.

వలయుననుకొంటినో వార లిట్లు పడియున్నారు. నాకు రాజ్యప్రాప్తియందలి వాంఛ పోయినది. ఇఁక బ్రదికియున్న ఘోరవిపత్తులు గలుగు. నాశత్రువు తనప్రతిన దీర్చుకొని యెను. వాని కోర్కెయే ఫలించినది. అని యిట్లు వాపోయెను. ఆతనిం గని సుగ్రీవుఁడు కౌఁగిలించుకొని ధర్మజ్ఞా! నీవు లంకా రాజ్యము నొందఁగలవు. సందియము లేదు. రావణేంద్ర జిత్తుల కింతమాత్రముననే కోరిక ఫలించినట్లు కాదు. దీన రామలక్ష్మణులకు విపత్తు కలుగదు. మూర్ఛ పోవఁగా శ్రీరాముఁడు రావణుం జంపఁ గలఁడు. అని విభీషణు నూఱడించి ప్రక్కన నిలుచున్న మామయగు సుషేణునిం గని వీరు మూర్ఛనుండి తెప్పిఱిల్లఁగా వీరలం బిల్చుకొని శూరు లగు వానరులం గొందఱం దోడుకొని కిష్కింధకుం బొమ్ము. నేను రావణాదులం జంపి సీతాదేవిం దెచ్చెదను. అనఁగా విని యాసుషేణుఁడు వానరేంద్రా! పూర్వము దేవదానవయుద్ధము భయంకరముగా సాగఁగా మాయాకోవిదు లగునసురులు దేవతలను మాటిమాటికిఁ బ్రహరించిరి. మూర్ఛితులయి దేవ తలు పడియుండఁగా బృహస్పతి మృతసంజీవనివిద్యచేతను మూలికలచేతను జికిత్స చేసెను. అట్టియౌషధములను దెచ్చు టకు సంపాతి పనసుఁడు మున్నగువార లతివేగమున క్షీర సముద్రమునకుఁ బోవుదురు గాక. వారల కాచోటు తెలి యును. క్షీరసాగరమున మున్ను సుర లమృతమును మథించి నపుడు చంద్రద్రోణపర్వతము లుండినవి. ఆకొండలయం దాయోషధు లున్నవి. ఆమూలికల నాపర్వతములయందే దేవత లునిచిరి. సంజీవకరణి విశల్యకరణి యనునవియే యా

మూలికలు. వాయుకుమారుఁ డగుహనుమంతుఁ డచ్చోటికిం బోవుఁగాక.

ఇట్లు మాటలాడుచుండఁగనే విద్యుల్లతలతోఁ గూడ మేఘముల నెగురఁగొట్టుచు సముద్రమున జలములఁ జల్లి వైచుచు భూభాగమంతయుఁ గంపించునట్లు పెనుగాలి వీచెను. అది గరుత్మంతునిపక్షములగాలి. ఆగాలిచేతనే లంకాద్వీప మందలి మహామహీరుహములన్నియు విఱిగి సాగరమునందుఁ బడియెను. పెనుబాములన్నియు వడంకినవి. జలజంతువులు భీతిల్లి సాగరమును జొచ్చెను. కొంతసేపటి కగ్నిప్రభల వెలుంగుచు వచ్చుగరుత్మంతుని వానరులు చూడఁజాలిరి. రామ లక్ష్మణులను బంధించియుండు నాసర్పములన్నియు భీతిల్లి పాఱి పోయినవి గరుడుం డంత రామలక్ష్మణులం గని వారు సమ్మా నింపఁ దనచేతులతో వారిమోములం దడవెను. గరుత్మంతుని హస్తస్పర్శము కాఁగానే వారితనువుల నున్న బాణఘాత వ్రణములన్నియుఁ బోయినవి. యథాపూర్వదేహము లలవ డెను. బలశౌర్యాదులు యథాపూర్వముగా నలవడెను. సూక్ష్మార్థపరిజ్ఞానము వివేకము స్మృతియు ద్విగుణముగాఁ గలి గెను. సుపర్ణుఁడు వారిని లేవనెత్తి పరమసంతోషమునఁ దేలు వారిని కౌఁగిలించుకొనియెను. శ్రీరాముఁ డత్తఱి నాగరుత్మం తునితో మీదయవలన నీయాపదఁ గడచితిమి. బలసంపన్నుల మైతిమి. నిన్నుంజూడఁగనే నాతండ్రి దశరథమహారాజును దాతయగు నజమహారాజును జూచినంత సంతోషము గలిగి నది. సకలాలంకారశోభితాంగముగల నీవెవ్వఁడవు? అని యడు గఁగా నానందబాష్పములు గ్రమ్మ నాసుపర్ణుఁడు శ్రీరామా!

నీకు సఖుఁడను, ప్రియుఁడను, బహిఃప్రాణమను, గరుత్మంతుఁడను. మీయిరువురకు సాహాయ్యము చేయఁబూని యిచ్చటికి వచ్చితిని. క్రూరకర్ముఁడగు నింద్రజిత్తు మాయాబలమున నిర్మించిన యీ నాగపాశబంధమును విడిపింప దేవాదులకు శక్తి చాలదు. ఘోరసర్పము లీయవి కద్రువకుఁ బుట్టినవి. మాయాబలమున బాణరూపములై నిన్నొందినవి. శ్రీరామా! ధర్మాత్ములగు మీ కేభయములు నింక నుండవు. మీపాశబంధన వృత్తాంత మెఱింగి మిత్రకార్యనిర్వహణమునకై వచ్చితిని. వానిని విడిపించితిని. మీర లెత్తఱినైనఁ బ్రమాదంపడక యాయాయియస్త్రములకుఁ బ్రత్యస్త్రములం బ్రయోగించుచు నుండవలయును. రక్కసులు మాయాయుద్ధకోవిదులు. మీరు నిష్కపటులు. రక్షస్సంతతి నమ్మరానిది. అని పలికి శ్రీరాముని కౌఁగిలించుకొని సెలవడిగి నీవు ధర్మవేత్తవు. పగవారిదోషములంగూడఁ బాటింపక ప్రేమించువాఁడవు. నా కనుజ్ఞ యిమ్ము. మనస్నేహ మెట్టిదనుకౌతుకమున కిది యదనుగాదు. యుద్ధము కాఁగా విజయలక్ష్మి నిన్ను వరింపఁగా నపు డెఱింగెదవు. బాణజ్వాలల రాక్షసులం గాల్చి సీతను గ్రహింపఁగలవు. అని తెలిపి వారిబాధల మాన్పి ప్రదక్షిణము గావించి కౌఁగిలించుకొని వియన్మార్గమునం బోయెను. రామలక్ష్మణులు స్వాస్థ్యము నొందఁగా వానరులు సింహనాదము లెసంగ వాలము లల్లార్చుచు నెగురసాగిరి. తరుపాషాణాదులం బట్టుకొని రణమునకు సిద్ధపడిరి. అర్ధరాత్రమున వానరులు సింహనాదములు చేయ లంకాపురవాసు లులికిపడిరి.

మహాశయులారా ! ఈభాగమునఁ గలవిశేషముల నెఱుకుదము. విభీషణుఁడు వగచుట. గరుత్మంతుని యాగమనము సర్పపాశవిముక్తి గరుత్మద్రామసంభాషణము ననునివి యిందలి విశేషాంశములు.

"యయోర్వీర్యముపాశ్రిత్య ప్రతిష్ఠా కాంక్షితా మయా,
తావుభౌ దేహనాశాయ ప్రసుప్తౌ పురుషర్షభౌ." ౧౮

అని మూలము. ఇది విభీషణునాశయము. కార్యార్థులకు స్వలాభమే ప్రధానముగాఁ గనంబడు ననునీతికిది యుదాహరణము. ఇది నైజము. "స్వభావో దురతిక్రమః" అనున్యాయము తప్పనది కాదు. ఏకాలమునందైన నది మార్పునొందనిది. కాలానుసారముగా మాఱుచుండునవి మార్పఁగలయవి స్వభావములుగాని విషయములే కాని నైజము మార్పునొందనిది. దానిని మార్చుటకు శక్తుఁడు భగవంతుఁడే కాని యన్యులు కారని నమ్మవలయును. ఎన్నియుపదేశములఁ గాంచినను స్వభావము మాఱదనియే మనము నమ్మవలయును.

"దైవాసురం మహద్యుద్ధమనుభూతం సుదారుణం. ౨౬

... ...

తానార్తాన్నష్టసంజ్ఞాంశ్చ పరాసూంశ్చ బృహస్పతిః,
విద్యాభిర్మంత్రయుక్తాభిరోషధీభిశ్చికిత్సతి. ౨౮
తాన్యౌషధాన్యానయితుం క్షీరోదం యాంతు సాగరం,
జవేన వానరాశ్శీఘ్రం సంపాతిపనసాదయః. ౨౯
హరయస్తు విజానంతి పార్వతీస్తా మహౌషధీః,
సంజీవకరణీం దివ్యాం విశల్యాం దేవనిర్మితాం. 30

చంద్రశ్చ నామ ద్రోణశ్చ క్షీరోదే సాగరోత్తమే,
అమృతం యత్ర మథితం తత్ర తే పరమౌషధీః. ౩౧
తే తత్ర నిహితే దేవైః పర్వతే పరమౌషధీ,
అయం వాయుసుతో రాజన్ హనూమాంస్తత్ర గచ్ఛతు.” ౩౨

అని మూలము. సుగ్రీవునకు సుషేణుఁడు చెప్పినమాట లివి. ఇందలివి శేషము లివ్వియని మనము గ్రహింపవలయును. అస్త్రవిద్యయు, నోషధుల నారాధించువిద్యయు నాకాలమున విశేషించి యుండెను. షట్ప్రయోగభూయిష్ఠముగ నస్త్రవిద్య యలరుచుండెడివి. దానినే యారాధించువారు తఱచుగా నుండిరి మునులు కూడఁ దపోవిఘ్నములఁ బోఁగొట్ట నాయస్త్రవిద్య నభ్యసించెడివారు. అసురులు పైఁబడ రాఁగా వాని నుపయోగించి యాయాపదలను దప్పించుకొనెడివారు. కొందఱు శాపములమూలమున దుష్టుల నిగ్రహించెడివారు. కొందఱోషధుల నుపయోగించి శత్రువులను స్తంభించువారు. అనేక రోగములను వానిమూలమునఁ బోఁగొట్టువారు. అనేకసిద్ధు లవ్వానిమూలమునఁ గలుగుచుండెడివి. ఓషధుల నుపాసించు పద్ధతియుఁ గలదు. ఓషధిగ్రహణమునకే యది యుపయోగించును. ఇంద్రజాలవిద్యాతంత్రము లోనగునవి యావిషయములను దేటపఱచును. తిథి వారము నక్షత్రము కొన్నింటికి నివ్వి యివ్వియని యేర్పడియుండును. అవి కవిసినపు డాయోషధిని బూజించి యంతకుముందుఁ దదుక్తసంఖ్యాక్రమమున నుపాసించియుండు తదధిదేవతామంత్రమును దదుక్తసంఖ్యను దప్పకయుండ నభిమంత్రించి యోషధిని గ్రహింపవలయును. తఱచుగా నవి యర్ధరాత్రమునందే తీయఁదగియుండును.

ఆమంత్ర ముచ్చరించుచు నాలతను బూజింపఁగా నది భీషణా కారముల ననేకములఁ గనఁబఱచునఁట. వానికి జంకక తొలఁగి పోవక చెంతకుఁ బోయి స్పృశించినంతన యథాపూర్వరూప మున నది యుండును. అపుడది యభీష్టసిద్ధి నొసంగునని విధి కనంబడు. ఏయోషధియైన నుపాసకుని మనోవాంఛల నను సరించి బాధించుటయో శాంతరూపమున నుండుటయో జర గును. క్రూరకార్యములకు నుపయోగించు తలంపుగలవారల కవి చిక్కకయుండ నెన్నియో భీమరూపముల భయపెట్టు ననుట యప్రతిహతసిద్ధాంతము. వృత్తి కర్మానుసారముగ నుండును. నీచోచ్చఫలసిద్ధులు తదనురూపములై యుండును. ఈవిషయములన్నియు నీకాలమున మాటలలో నున్నయట్టు లాకాలమున నాచరణమున నుండెనని మన మెఱుంగవల యును. ఓషధులమహత్త్వమును నమ్మనివారు కొందఱు గలరు. వారి నెటులైన నమ్మునట్లు చేయుట మనపని గాదు. విశ్వాసముగలవారలకుఁ దెల్పుటయే మనపని

భగవత్కార్యమునఁ గల్గినవిఘ్నమును గరుత్మంతుఁ డెట్లు లెఱింగెనని ప్రశ్నించువా రుందురు గదా. పాఠకమహా శయు లొక్కవిషయము నూహింపవలసియుండును. దృఢ మైత్రిగలవారల కెచ్చోటనైన గొప్ప యాపదగాని గొప్ప లాభముగాని కలిగినచో దూరముగానుండినను వారిమేలు గోరు సన్మతులకు మనోవికారముగాని మానసోత్సాహముగాని కలుగును. అది యప్పుడే తెలియకపోయిన నుభయులు గలిసి నపు డది తేటపడును. ఏల యట్లగునని సంశయింపవలదు. స్నేహరసతంతువే యుభయులమనస్సుల సోఁకియుండును గాన

నది చలింపఁగా నిరువురిమనస్సులు నొక్కసారియే సంతోష ముననొందె విపత్తుననొందె మార్పునొందును. ఇది యనుభవ సిద్ధము. కావున గరుత్మంతున కీవిషయ మెట్లు తెలిసెనన్న ప్రశ్నము కేవలపామరులు చేయునట్టిదే.

నాగాస్త్రమునకు వైరి గారుడాస్త్రము. నాగజాతికి వైరి గరుత్మంతుఁడు. అస్త్రమంత్రప్రభావమున సర్పములవలెఁ గనంబడుచు బుసలుకొట్టుచుండు నాపాశములు గరుత్మత్సం దర్శనమునఁ బాఱిపోవుట చిత్ర మనరాదు. ఇందుఁ జిత్ర మేమున్నది? తత్కరసంస్పర్శమున నాయన్నదమ్ములు హృష్ట పుష్టాంగు లగుటయు వింతకాదు. కృత్రిమాస్త్రపాశబద్ధులౌట న ట్లుండిరి. గరుత్మత్సందర్శన సంస్పర్శనసల్లాపముల నాయస్త్ర పీడ తొలఁగఁగా వారిరువురు యథాపూర్వముగ నుండుట నైజమే కాక విచిత్ర మేమున్నది?

"యథా తాతం దశరథం యథాజం చ పితామహం,
తథా భవంతమాసాద్య హృదయం మే ప్రసీదతి. ४३
కో భవాన్ రూపసంపన్నో దివ్యస్రగనులేపనః,
వసానో విరజే వస్త్రే దివ్యాభరణభూషితః. ४४
తమువాచ మహాతేజా వైనతేయో మహాబలః,
పతత్రిరాజః ప్రీతాత్మా హర్ష పర్యాకులేక్షణః. ४५
అహం సఖా తే కాకుత్స్థ ప్రియః ప్రాణో బహిశ్చరః,
గరుత్మానిహ సంప్రాప్తో యువాభ్యాం సాహ్యకారణాత్. ४६

... ...

న చ కౌతూహలం కార్యం సఖిత్వం ప్రతి రాఘవ,
కృతకర్మా రణే వీర సఖిత్వమనువేత్స్యసి. ५२

అని మూలము. రాముఁడు గరుత్మంతు నెఱుంగఁడని తెల్ల మగును. పక్షములను జూచియైన గుఱుతింపవచ్చును. సర్పపాశ ములు తొలఁగుటయు నాతనిచరిత్రము చెప్పక చెప్పును. నాతండ్రిని జూచినట్లైనదని ప్రీతిగ రాముఁ డనెను. ఇదేల? అనువా రుండకపోరు. మర్త్యావతారమున రాముఁడు భూప కుమారుఁడే యన్నట్లు వర్తించెను. స్వప్రవర్తనమే సకలోప దేశముల నొసంగునది యని నమ్మెను. కావున నీనాటకమునఁ దాదాత్మ్యమే ముఖ్యము. అనుకరణమును మించినది. కావునఁ గేవలమానవుఁ డెట్టిచర్యలఁ జూపఁదగునో యవియే యిప్పుడు గనఁబఱచెనని మన మూహింపవలయును. గరుడుఁడుకూడ నీతఁ డెప్పుడు సఖుఁడయ్యెనని యూహింపవలదు. కావలసినపనులు కాఁగా నవి తేటపడునని విన్నవించెను. అనఁగా నర్థమేమి? ఏల యీ యభినయము. తెలియఁదగినసమయమున నది యెఱుక పడుటుత్తమమని కదా యాతనిభావము. గరుడుని యాగమన మున నాగపాశబంధనము వీడినది. వానరుల మనోరుజ వదలి నది. రాక్షసులయానందము నశించినది. మహాప్రకృతి సీత తలంచినపని సాగనున్నది.

ధూమ్రాక్షుని యుద్ధము.

* బలవంతు లగువానరు లిట్లు సింహనాదము లొన రింపఁగా విని రావణుఁడు మంత్రిముఖ్యులం గాంచి సింహనాద ములు చెలరేఁగుట చూడఁగా వారలకు సంతోషము మిక్కిలి కలిగిన ట్లున్నది. రామలక్ష్మణులు బద్ధులై యున్నవారు. వాన

---

* ఇది యేఁబదియొకఁడవసర్గమునఁ గల కథాంశము.

రులు సింహనాదముల సముద్రమును ఘూర్ణిల్లఁ జేయు చున్నారు ఇవి రెండును బరస్పరవిరుద్ధము లైయున్నవి. ఈ ధ్వనులం బట్టిచూడఁగా వారికి శరబంధములు వీడిన ట్లున్నవి. అని మంత్రులం గాంచి యిద్దానికిం గలకారణ మెఱింగి రండని యాజ్ఞాపించెను. వెంటనే రాక్షసులు కొందఱు ప్రాసాదాగ్రము నెక్కి శరబంధములు వీడి తిరుగు రామలక్ష్మణులను సుగ్రీవాదులను బరాక్రమము నెఱప సిద్ధులనుగాఁ గని యుత్సాహము తఱుగ విచారించిరి. రావణుం గాననేగి యావార్తలం దెలిపిరి. ఆమాటలు విచారశోకములు గల్గింప నింద్రజిత్తుప్రయత్నమిట్లు విఫలమగుటం జింతింపఁగా రాక్షసబలమునకుఁ బ్రాణసందేహము గలుగున ట్లున్నది. భయంకరములగు నాగపాశములు వ్యర్థములైనవి కదా యనియెను. ఇట్లు పలికి ధూమ్రాక్షుఁడను రాక్షసేంద్రుని గని రాముని వానరులను వధించి పౌరుషము నెఱపి రమ్మని పనిచెను. ఆతఁడు సంతోషించి బలంబులం గూడి రావణునకు నమస్కరించి వెడలెను. భయంకరాయుధములం దాల్చి సేనలు నడువ నరదం బెక్కి పశ్చిమభాగ ద్వారమునుండి యాధూమ్రాక్షుఁ డనికిఁ బోయెను. ఆరీతిగా వాఁ డనిసేయఁబోవఁగా దుర్నిమిత్తము లనేకములు కలిగెను. వానింగాంచియు లెక్కింపక పోయి రామపాలిత మగుసేనలం గాంచెను.

ధూమ్రాక్షుని హనుమంతుఁడు వధించుట.

* ధూమ్రాక్షుఁడు రాఁగా వానరులు సింహనాదము లొనరించిరి. ఇరుఁదెగలవారును బోరాడసాగిరి. ఆపోరు

* ఇది యేఁబదిరెండవసర్గమునఁ గలదు.

ఘోరముగా నుండెను. బాణములచే రక్కసులు తరుపాషాణములచే వానరులు పరస్పరము కొట్టుకొనిరి. కొంతసేపటికి వానరులపరాక్రమము దుస్సహమై రక్కసులు పాఱిపోవఁ జేసినదయ్యెను. ధూమ్రాక్షుఁ డిట్లు తమసేనలు పాఱుచుండుటం గాంచి బాణపరంపరలఁ బరఁగించి వానరులం జంపఁ దెంపు సేసెను. వనచరులు వానిపౌరుషమునకు నిలువఁజాలకపోయిరి. కొందఱు మృతి నొందిరి. పీనుఁగుల పెంట యయ్యెను. వాఁడంతకంతకుఁ జెలరేఁగి దివ్యాయుధములం బ్రయోగించి వానరుల జమునింటికిం బంపసాగెను. వానరు లార్తనాదములు చేయసాగిరి. వారిపాటుగాంచి హనుమంతుఁడు కోపోద్దీపితుఁడై వానిపైకిఁ బోయెను. గండోపలమునుద్రిప్పి వానియరదము పైఁ బడవేసెను. దాని రాకంగని యాయసురవీరుఁడు గదాపాణియై క్రింద నిలువఁబడెను. ఆగండోపల మారథమును సమగ్రముగాఁ జూర్ణము చేసినది. అంత వృక్షముంగొని ధూమ్రాక్షునితోఁ బవనాత్మజుఁడు పోరెను. ఇరువురు ఘోరముగఁ బోరాడిరి. గదను గిరగిరం ద్రిప్పి హనుమంతునిపై వైచెను. ఆవ్రేటును లెక్కింపక వానిందలపడి పర్వతశిఖరమును వైచెను. ఆవ్రేటున నాతఁడు సకలాంగములు కంపింప నేలం గూలెను. హతశేషులు లంకకుం బాఱిపోయిరి. వానరులందఱు నా హనుమంతునిపరాక్రమమును శ్లాఘించి జయజయనినాదములు గావింప సంతోషమున ద్వారమున నుండెను.

వజ్రదంష్ట్రుఁ డంగదునితో రణము చేయుట.

* ధూమ్రాక్షునిపాటు విని రావణుఁడు ఖిన్నుఁడై

* ఇది యేఁబదిమూఁడవ సర్గమునందుఁ గల కథాభాగము.

కోపావేశము గదుర వజ్రదంష్ట్రుని జూచి వీరాగ్రణీ ! త్వరిత ముగఁ గదలి బలములం గూడి పోయి రామసుగ్రీవాదుల వధించి రమ్ము. అని యానతీయఁగా మాయావియగు నా దానవ వీరుఁడు బలములంగూడి నగరము వెడలిపోయెను. వీరులగు భటులు సకలాయుధములం దాల్చి ప్రకాశించుచుండిరి. అనేక వాహనముల నారోహించి దక్షిణద్వారమునుండి వెడలిరి. అందంగదుం డుండెను. భయంకరోత్పాతములు రక్కసులకుఁ దోఁచెను. వానరులు దానవులం దలపడిరి. రక్తము ప్రవాహ ముగాఁ బాఱసాగెను. ఆయుధముల వైచి దానవవీరులు వాన రులం బొలియింప వారు పాషాణాదులం బరఁగించి దానవులఁ బొలియించిరి. బలవంతులు మాయావులు నగుట దానవులు విజృంభించి కోఁతిమూకల నుగ్గుగా నొనరించిరి. అట్లు చెలరేఁగు దానవులం గని యంగదుఁడు మహాకోపమునఁ దేఱిచూడ రాక వృక్షమొకండు పెకలించుకొని వారిపైఁ గవిసి చక్కాడెను. అంగదుని ప్రేటులకుఁ బడినచతురంగబలములు భూమి నిండియుండెను. ఆసంగరమున నాతనియురవడికిఁ దాళఁజాలక వీరులగుదానవులు పాఱిరి. కొందఱు గూలిరి. కొంద ఱూరక చూచుచుండిరి. సేనయంతయు నించుమించుగా నంగదునిచే హతమైనట్లు సేనాధిపతి తలంచెను.

మహనీయులారా ! రామాయణము భారతకథకుఁ దర్వాత జరగినకథ యని కొంద ఱందురు. భారతయుద్ధము జరగినవిధము నరయుఁడు. ఈయుద్ధవిధము నరయుఁడు. దాని పోలికలు వేఱు. దీనిపోలికలు వేఱు. సేనాసన్నివేశములు, యుద్ధక్రమము, దీనియం దున్నట్లందు నున్నవా ? అతిప్రాచీన

ముగా నీరామాయణయుద్ధము తోఁచును. సైన్యము లన్నియు నొకసారి వచ్చుట వ్యూహాములుగా తీర్చుట. నియమానుసారముగా సంగరమొనర్చుట మధ్యాహ్నకాలమున విడుమర. సాయంకాలము కాఁగానే యుద్ధము మానుట లోనగునియమము లిందు లేవు. ఒక్కవీరుఁడు వచ్చుట. తనసేనలతో సంగరము చేయుట యీ యుద్ధక్రమము. ధర్మమను మాటయే యీ సంగరరంగమునఁ గానరాదు. అధర్మమార్గము ప్రధానముగా నిందుఁ దాండవమాడుచుండును. మాయా యుద్ధమే యిందు విశేషించి సాగును. రాత్రిందివము లను భేదమే లేదు. తోఁచినపు డరుదెంచి యుద్ధముచేయుట,కృత్రిమాస్త్రప్రయోగము తఱచుగా నిందుఁ గానగును. ఇట్టివి లెక్కలేనన్ని కారణము లున్నవి. వీనింబట్టి చూడఁగా రామాయణయుద్ధము నియమవిరహితమై సాగినట్లు కనుపట్టకపోదు. పాషాణములు గిరిశృంగములు చెట్లు గోళ్లు దంష్ట్రలు అయుధముగా ననిసేయువారు కొందఱు, ఘోరసాధనములం బూని సంగరము చేయువారు గొందఱు నిది రామాయణయుద్ధపద్ధతి. ఒకరి నొకరు భక్షించుటయు నొకయుద్ధముగా జరగుట రామాయణక్రమము. శత్రువధము భారతక్రమము. వనచరుల దానవులు దానవులవనచరులును భక్షించినట్లు రామాయణమునఁ గానఁబడును. భారతమున నిది కనఁబడునా? రాజు బలవంతు నొక్కనిం బిలిచి నీవుపోయి శత్రువులనెల్లరం జంపిరమ్మని పంపుట రామాయణసంగరమునందుఁ గనంబడును. ఎల్లరు నొక్కసారి వెడలుట సర్వసేనాపతి మాటప్రకారము వ్యూహముతీర్చి యరివీరుల మార్కొనుట భారతమునఁ గల రణమువరుస. శస్త్ర

ధారి కానిచో విరథుఁడైనచో పూరిగఅచినచో బాహువులు పైకెత్తినచోఁ గొట్టరాదనునది భారతరణక్రమము. నిరా యుధులైన మఱింత పౌరుషమునఁ గనంబడకయుండి చంపుట రామాయణసంగ్రామరీతి. ఇట్లెన్ని యో కనఁబఱుపవచ్చును. ఏవిధమున నాలోచించినను రామాయణయుద్ధ మత్యంతప్రాచీన కాలమున జరగినదనియే తేలును గాని భారతముతర్వాత మూఁడువేలయేండ్లకో నాలుగువేల మూఁడువందలయేండ్లకో లేక రెండువేల తొమ్మిదివందలయేండ్లకో జరగినదని తేలదు. కావున వెఱ్ఱిమొఱ్ఱి సిద్ధాంతములచేఁ బామరులమనస్సులను చాఱుమాఱుచేయక యూరకయుండుటే విమర్శకాగ్రగణ్యు లకుఁ గర్తవ్యము.

వజ్రదంష్ట్రుఁ డంగదునిచే హతుఁ డగుట.

* అంత బలశాలియగు నావజ్రదంష్ట్రుఁడు తనబలములు పాలియుటయుఁ బాఱుటయు నిశ్చేష్టము లగుటయుం గాంచి వైరియగు నంగదుఁడు చెలరేఁగి శత్రుధ్వంసన మొనరించు టయుఁ దిలకించి క్రోధావేశము నొంది నారి సారించి వనచర వరులపై శరవర్షమును గురియించెను. అత్తఱి శూరులగు నామేటిరాక్షసులు వజ్రదంష్ట్రుని గూడి నానావిధ బాణజాల ముల వానరవరులం దార్కొని పోరిరి. వానరవీరులును వారిం దలపడి నఖదంష్ట్రాద్యాయుధములతోఁ బోరాడిరి. పర స్పర మాయుధప్రయోగమున వెనుదీయక పోరాడుట విచిత్ర ముగనే తోఁచుచుండెను. వారి తనువులనుండి పాఱినరక్తము

* ఇది యేఁబదినాల్గవసర్గమునఁ గల కథాసారమని తెలియఁగఁదగు.

నదుల మించియుండెను. మీఁదమీఁద నెక్కొనుపౌరుషముల వానరులు దానవులం దలపడి యమసదనమున కనుపసాగిరి. వారిరీతిం గాంచి పెనురోషంబునఁ గన్నులెఱ్ఱవాఱఁగా వజ్రదంష్ట్రుఁడు చాపంబు సారించి వానరులు భీతిల్లం దలపడి యశనిసమ మహాశుగంబులం బ్రయోగించి వారిని ఖేదించెను. ఏచినకినుక నొక్కబాణంబునం బెక్కండ్ర నుక్కడంచెను. ఆ యేటుల కాఁగఁజాలక వానరులు గుంపులుగుంపులుగాఁ బరువెత్తి యంగదు నాశ్రయించిరి.

అంగదుండు నంత వారి నాశ్వాసించి పౌరుషము పెంపొంద వజ్రదంష్ట్రుని మార్కొనియె. దానవేంద్రుఁడు మహాకోపమున సహస్రబాణముల నా వాలికుమారు నొప్పించెను. అంగదుఁ డాబాణఘాతముల నంగములెల్ల రక్తసిక్తములు కాఁగా నా పగవానిపై నొకవృక్షమును బ్రయోగించెను. బాణముల దాని నతఁడు ఖండఖండములుగా నొనరించెను. వాలితనయుం డాతనిపౌరుషమును గాంచి విశాల పర్వతశృంగ మొండు పెకలించి తెచ్చి వానిపై వైచి యార్చెను. దానిరాకం గాంచి వజ్రదంష్ట్రుఁడు గదఁ దాల్చి రథము దిగి నేల నుండెను. అంగదుఁ డాతని చేరఁబోయి యాగదను గరములం బట్టి లాగెను. ఆశృంగ మాయసుర రథమును జూర్ణమును గావించెను. అంతలో వేఱొకశృంగమును గొనివచ్చి దానవునిశిరస్సుపై వైచెను. దానవాతఁడు మూర్ఛమునింగి తెప్పిఱిల్లి వేఱొకగదను గైకొని యంగదుని వక్షము నొప్పించెను. ఇరువురు ముష్టియుద్ధమునకుం గడంగిరి. మరల నిద్దఱును వృక్షములం బట్టుకొని నిలువంబడిరి.

కొంతవడికి డాలును గత్తిని బట్టుకొని పోరాడిరి. అంగదుఁడు నొచ్చియుఁ బెనురోషంబునఁ దళతళలాడుఖడ్గమున వజ్ర దంష్ట్రునిశిరమును ఖండించెను. వాఁడు రక్తముం గ్రక్కుచు నేలంబడి తన్నుకొనుచుఁ బ్రాణముల వదలెను. హతశేషులు దానవులు లంకకుం బరువెత్తి రావణున కావార్త నెఱింగించిరి. అంగదుఁడు శత్రునాశన మొనరించి సంతోషమున నొప్పుచుండెను.

మహామతులారా! ఈయుద్ధభాగమును బఠించితిరి కదా. భారతయుద్ధమునఁ బాషాణములు చెట్లు ఆయుధములుగా నిరువురు యుద్ధముగావించినట్లు వింటిరా? ఱాళ్లువైచినట్లు తల బ్రద్దలై చచ్చినట్లు విన్నారా? ఎందును గానరాదు. ఘటోత్కచుఁడు అలంబసుఁడు నను నిరువురు రాక్షసులు యుద్ధరంగమున నున్నట్లు గాననగును. తద్బలములు విశేషించి యున్నట్లు గానరాదు. అందందు బక హిడింబాదిరాక్షసులున్నయట్లు కినంబడును. వారు మానవులను భక్షించువారైనను సమాధానము చేసికొని వంతుప్రకారము పంపుచుండుట వారంతటఁ దృప్తిపడుచుండుట యాచారమైనట్లు కనుపట్టును. కావున దానవులకుండు నైజక్రౌర్యము తగ్గియున్నట్లు స్పష్టము. రామాయణములో నొక్కచోటనైన నిట్టివి కానరావు కదా. ఏది ప్రాచీనమో యేది నవీనమో విచారించినఁ దేలకపోదు. నిష్పక్షపాతబుద్ధిని విచారింపవలయును గాని యొకవాదమును సాధింపఁబూని యసత్యవాదమును బయలు చేఁజీఁ దీయరాదు. ఇంకఁ దరువాతికథాభాగమును బఠింతము.

అకంపనుని యుద్ధము.

* వజ్రదంష్ట్రుఁడు పొలియించుట యాలకించి రావణుఁడు ప్రహస్తుని గాంచి అకంపనుఁడు సేనలం గూడిపోయి యుద్ధమునఁ బగవారిని మ్రందించుఁ గాక. ఆతఁడు యుద్ధవిశారదుఁడు, నామేలు గోరువాఁడు, పరవీరహంత. కావున రామాదుల వధింపఁగలఁడు. అని యానతీయఁగాఁ బ్రహస్తుఁ డకంపనుని బురికొల్పి బలములఁ గూడఁ బంపఁగా దేవతలకుం గూడ నని మొనఁ గంపింపఁజేయఁ దగనివాఁడు గాన నకంపనుఁడను పేరుపొంది వెలయుచుండు నాధీరుఁడు గాన ననికి వెడలుతఱిం దోఁచు దుర్నిమిత్తములను గమనింపక పయనము సాగించెను. ఆసేనల సింహానాదములకు సముద్రములు కంపించెను. దాని నాలకించి వనచరులు పాషాణాదులం గొని యనికి నాయత్త పడిరి. అప్పుడు లేచిన ధూళివలన నొండొరులఁ గనఁజాలక యుండిరి. పడమటిద్వారమున నున్నబలములు దానవులం దలపడి పోరెను. ఇతరేతరప్రహారములు దేవతలకుంగూడ నచ్చెరువుదయింపఁ జేయఁజాలెను. వారిదేహములు రక్తప్రవాహముల వెడలించెను. రక్కసు లుక్కుమిగిలి సమస్తాయుధముల వైచి వానరులం బడఁగూల్చిరి. వానరులు విజృంభించి దానవులచేతులలోని యాయుధముల లాగుకొని వానిచే వారలం గొట్టి తుదముట్టించిరి. అంత నలకుముదమైందద్వివిదులు నలువురు చెలరేఁగి రక్కసులపైఁ బడి తమపౌరుషము కనంబడునట్లు పోరాడి యసంఖ్యాకుల దానవులం గూల్చిరి.

---

* ఇది యేఁబదియైదవ సర్గమునఁ గలదు.

హనుమంతుఁ డకంపనునిం జంపుట.

* అట్లు వానచరపుంగవులు మహాకార్యము చేయుచుండుటం గాంచి యాయకంపనుఁడు భరింపరాని కోపమునొంది నారి సారించుచు సారథిం గాంచి మహాదైత్యులు వనచరుల చే హతులైరి. ఆ మేటివానరు లుండుతావునకే రథముఁ దోలుము చూడుము. నాయెదుట వృక్షపర్వతముల నాయుధములనుగా ధరించియున్న వానరులం జంపఁ గోరియున్నాను. కానఁ ద్వరగ రథముం దోలుము. నావు డాతఁడు రథమును జిత్రగతుల నడపెను. క్రోధావేశమున నాయకంపనుఁడు బాణములు పరఁగించుచు వానరులఁ జీకాకుపఱచెను. వానరు లోర్వలేక పరుగెత్తిరి. హనుమంతుఁడు వారిపాటు గాంచి యకంపనుని దారసించెను. హనుమ తమకు సాయపడుట చూచి వనచరులు సంతుష్టులైరి. దానవేంద్రుఁడు వర్షముగ బాణములఁ గురిపించెను. వానికి భయపడక హనుమ వానిం జంప నిశ్చయించుకొనియెను. వెంటనే తన యురవడి కనఁబడ వానిపైకిఁ గలిసెను. ఒకకొండను బెకలించి సింహనాదము చేయుచు దానిం ద్రిప్పివైవఁ బూనునంతలో వాఁడద్దాని నర్ధచంద్రాకారములగు బాణముల వైచి శకలములు గావింప నది ధరఁ గూలెను. దానికి మిక్కిలి కోపగించి చెంతనున్న మద్దిచెట్టును జూచి పెకలించి దాని గిఱగిఱం ద్రిప్పుచు దిక్కు లద్రువ నార్చి దానివ్రేటున నేనుంగులను రథములను బదాతులను వధించెను. యమునివలె సేనలంజంపు నా హనుమంతునిం గని రక్క

* ఇది యేఁబదియాఱవసర్గమునఁ గల కథ.

సులు నలుదిక్కులకుం బరుగులిడిరి. ఆ యకంపనుఁ డాగ్ర హించి మర్మభేదకము లగుబాణముల గాలికొడుకు నొప్పిం చెను. దానం గినుకపొడమ వేఱొకవృక్షమును లాగి వాని నెత్తి పగులంగొట్టెను. దాని దెబ్బవడి నేలఁబడి యసువులం బాసెను. వానిబలములలో మిగిలియుండువారు భయముగొని పాఱఁగా వానరులు వెంటఁబడి తోలఁగా బ్రదికితిమిరా యని లంకం జొచ్చి తిరిగి చూచిరి. వానరు లాహనుమను బ్రశం సించిరి. ఆవార్త విని శ్రీరామ లక్ష్మణ సుగ్రీవ విభీషణాదులు హనుమంతుని బ్రశంసించిరి.

ప్రహస్తుఁడు రణమునకు వచ్చుట.

* రావణుం డకంపనునివధ మాలకించి క్రోధావేశ మునఁ గన్నుఁగానక మోమున సుంత దైన్యముకదుర మంత్రులం గాంచెను. మంత్రులంగూడి యాలోచించి దినపూర్వభాగమున సేనలం గలయంగాంచ లంకయంతయుం దిరిగెను. వానరుల ముట్టడిని జూచి యోర్వఁజాలక ప్రహస్తునిం గని సంగరముల నీవెఱుంగని నైపుణ్యములు లేవు. పగవారిరాణువ నగరమును ముట్టడించునపుడు దానిం దోలఁగించుటకు యుద్ధముతప్ప నింక నొకయుపాయము నాకుఁ దోఁపలేదు. ఆపని నేనో కుంభ కర్ణుఁడో నీవో యింద్రజిత్తో నికుంభుఁడో నిర్వహింపవలయుఁ గాని యితరులు వహింపఁ జాలరు. కనుక నీవు మహాత్తరబల సమన్వితుఁడవై వెడలి వానరుల ముట్టడిని దొలఁగించి రమ్ము. యుద్ధము చేయకుము. నీవు వెడలినంతనే రాక్షసులసింహానాద

* ఇది యేఁబదియేడవసర్గమునఁ గల కథాభాగమని యెఱుంగునది.

ములకు నాచపలాత్ముఁ డగువానరులు భయమునఁ బరువెత్తఁ గలరు. వానరసేన పాఱిపోఁగా రామలక్ష్మణులు తమమాటవినువారు లేమింజేసి నీచేతం జిక్కుదురు. మనము యుద్ధము చేయకయూరకుందుమేని శత్రువులు వదలరు గదా. వారు మనలఁ జంపుట నిశ్చయము. యుద్ధమునొనరించిన మృతియేకల్గునో జయమే కల్గునో నిశ్చయింపరాదు. కాన మృతిగల్గుట సందియము. యుద్ధముమానిన సందేహము లేకయే కల్గుమరణమునకంటె నని చేసిన సందేహముగాఁ గల్గుమరణమే మంచిది. కనుక సంగర మొనరించుటయే మేలు. ఇది నాయాశయము. దీనికిఁ బ్రతికూలానుకూలములలో నెద్దాని నూహించుచున్నావో దానిం జెప్పుము. అదియే మాకును హితమని పలికెను.

ఆమాటల విని సేనాధిపతియగు ప్రహస్తుఁడు రాజేంద్రా! పూర్వము విభీషణాదులగు మంత్రులతో నిపుణముగా నాలోచించినదియే గాని యిది క్రొత్తది కాదు కదా. ఒక్కఁడొక్కఁడు తనమతమును దెలుపుచుండఁగాఁ గలహము కూడఁ గల్గినది. దానఁ గదా విభీషణుఁడు వెడలిపోయెను. సీత నీయనిచో రణముగలుగుట తప్పదని నిశ్చయించి యుంటిమి. నామాట యుండనీ! నన్ను నిరంతరము బహువిధముల సత్కరించియే యున్నవాఁడవు. అట్టినేను సకాలమునఁ బ్రియమగుదాని నేల చేయకుందును? ఎట్టిదిగాని చేసి నీమెప్పు వడయుదు. ప్రాణములు కూడ రక్షించుకొనవలసిన యవసరము నాకు లేదు. తక్కినవానిమాట యిఁక నేల? మహారాజా! ఇపుడే నీకొఱకు సంగరమునకు వెడలుచున్నాను. యుద్ధాగ్నియందు నాప్రాణములను గూడ వేల్చెద. చూడుమని తెలిపి ముందున్న బలాధ్య

క్షులం గాంచి మహారాక్షసవీరసైన్యమును సిద్ధము చేసి తెండు. యుద్ధరంగమున నాబాణములు వానరులపలలమును గ్రోలఁ గలవు. దాన సంతృప్తములు కాఁగలవు. అని యానతీయ వానరసురవీరులనెల్ల ననికి నాయత్తులఁజేసి శాంతిహోమాదులు సలిపి ప్రహస్తునిం బరివేష్టించిరి. ఆతఁడు రథారోహణ మొనరించెను. లంక వెడలిపోవుచుండఁగా రణభేరీశంఖకాహాళాదుల నిస్వనములు మిన్నుముట్టినవి. నరాంతక కుంభవాహన మహానాద సమున్నతులను నలువురుమంత్రు లాతనిం బరివేష్టించిరి. తూర్పుద్వారమునుండి ప్రహస్తునిరథము వెడలెను. అనేక దుర్నిమిత్తము లాతనికిం దోఁచినవి. వానిని లెక్కింపకయే యతఁడు రథము సాగనిచ్చెను. తటాలున మోముకాంతి దూలెను. దాన నతఁడు వివర్ణుఁడై నిరుత్సాహుఁ డయ్యెను. వానరసేన లాతని కట్టెదుటం దోఁచినవి. ఒండొరులం బోరికిం జీరుచున్న యుభయబలముల సింహనాదములు చెలరేఁగినవి. దుర్బుద్ధియగు నాప్రహస్తుఁడు జయేచ్ఛలు మించ సుగ్రీవుని సేనలకెదురుగఁ బోయి దానిం బ్రవేశించెను.

నీలుఁడు ప్రహస్తుని బొలియించుట.

* అంత రామమూర్తి ప్రహస్తునిరాక విని విభీషణునితో వీఁడెవఁడు? మహాసేనతో నరుదెంచుచున్నాఁడే? మహావీర్యవంతుఁడని తోఁచుచున్నది? వీనిం దెలుపుము. అనఁగా విభీషణుఁడు శ్రీరామా! రావణుని సర్వసేనాధిపతి వీఁడు. ప్రహస్తుఁ డనువాఁడు. సైన్యమునందు మూఁడవభాగము వీని

* ఇది యేఁబదియెనిమిదవ సర్గమునఁ గల కథాభాగము.

వశమం దున్నది. మహాబలుఁడు. సకలాస్త్రవేత్త. సుప్రసిద్ధ పరాక్రమశాలి. అని తెలిపెను. అంత నాప్రహస్తునిం గని వానరసేనలు మార్కొన సిద్ధముగా నుండెను. తళతళలాడు రాక్షసుల యాయుధములం గని పుష్పవృక్షములను గండ శిలలం గొని వానరులు సంసిద్ధులైరి. రెండు సేనలు దారసిల్లి పోర నారంభించిరి. ఆపోరు ఘోరముగా నుండెను. రక్క సులు పేరుక్కున వానరవీరులఁ బొలియింపఁగాఁ గపివీరు లేచినకినుక రక్షశ్శూరుల వధించి పగ దీర్చుకొనిరి. గదాద్యా యుధములచే రక్కసులు వానరులతలలఁ బగులింప గండోప లాదులచే వానరులు దానవులశీర్షముల శకలములుగా నొనర్చి యార్చిరి. ఒకప్పుడు దానవులు నొకప్పుడు వానరులు దమజయమును దెలుపు సింహనాదములు చేయసాగిరి. అత్తఱిఁ బ్రహస్తమంత్రులు నలువురు చెలరేఁగి వానరులం జంపు చుండం గాంచి ద్వివిదుఁడు నరాంతకుని మార్కొని పర్వత శృంగముచేఁ గొట్టి చంపెను. దుర్ముఖుఁడు హస్తలాఘవము గలవాఁడౌటఁ బెనువృక్షమును బెకలించి సమున్నతుఁ డను మంత్రిని దాన మోఁది వధించెను. వేగవంతుఁడగు జాంబ వంతుఁడు నిర్భరక్రోధమున నొక గండోపలమును మహా నాదునివక్షమునందుఁ బడవేయఁగా నాతఁ డసువులం బాసి పడియెను. తారుఁడను వానరేంద్రుఁడు భూరిభూరుహమునఁ గుంభహానుఁడను దానవేంద్రునిం గొట్టి నేలఁ బడఁజేసెను.

తనమంత్రులు నలువురు నిట్లు మృతినొందం గని ప్రహస్తుఁ డోర్వఁజాలక విల్లుగొని బాణవర్షముం గురియిం చుచు ఘోరసంగ్రామ మొనరించెను. సేనాద్వయసింహనా

దము లంబరమును బగులఁగొట్టెను. ఆయుద్ధరంగము రక్తనదు లచే నిండియుండెను. రథమందుండి ప్రహస్తుఁడు బాణముల వైవ నవి పఱగిడి వానరులం జంపుచుండఁగా నీలుఁడు చూచెను. ప్రహస్తుని మార్గ్రానం బోవఁగా నీలుఁడు తన పై కడరుచున్నాఁడని రాక్షసప్రభుసేనాధిపతి యెఱింగి వానిం దాఁక రథముం దోలించెను. నారి యాకర్ణముగలాగి వజ్ర సఖములగు విశిఖములఁ బ్రయోగించెను. అవి నీలుని దేహ మును భేదించుకొని భూమిం బ్రవేశించినవి. దాన నాగ్రహించి యానీలుఁ డొక్కభూరుహమును బెఱికి ప్రహస్తుని మోఁ దెను. దానిచేఁ గొట్టఁబడి మహాగ్రహమున సింహనాద మొన రించుచు నీలునిపై శరవర్షమును గురియించెను. వాని నివా రింపఁజాలక యానీలుఁడు కన్నులు మూసికొని యోర్చుకొని యుండెను. క్షణమాత్ర మట్లుండి తటాలున నొక్కవృక్షమును బెకలించి ప్రహస్తుని గుఱ్ఱములం గొట్టి వధించెను. అంత మానక యెగిరి హఠాత్తుగాఁ బ్రహస్తుని చేతిధనుస్సు లాగి ఖండములు చేసి సింహనాదము గావించెను. విరథుఁడై ముస లముం గైకొని పోరాడఁ బూనెను ఇరువురు మహాహవ మొనరించిరి. దానవపతి ముసలమున నీలుని లలాటమును గొట్టఁగా రక్తముద్భవిల్లి పాఱసాగెను. నీలుఁ డొక్కచెట్టు ప్రహస్తునివక్షమునందు వైచెను. దానిని లెక్కింపక నీలుని పైకిఁ బరుగువాఱ నతండొక గండోపలమును గైకొని వచ్చు చున్న ప్రహస్తునిశిరమునఁ బడవైచెను. ఆవ్రేటున వానిశిరస్సు బ్రద్దలయ్యెను. వాఁడు తన్నుకొనుచు నేలం గూలెను. మిగి లిన దానవసేన యాతని పాటుగాంచి లంకకుం బోవఁజూచెను.

వానరులు తఱుమసాగ నిలువఁజాలక పరుగిడి రావణున కా వార్తం దెలిపిరి. వానరు లానీలునిఁ బరివేష్టించి సంతసమున గంతులు వైవసాగిరి.

రావణుని ప్రథమయుద్ధము.

* నీలుఁడు ప్రహస్తుని వధించెననుమాట శ్రుతిపథమునఁ జొరఁబడఁగా నిరాశుఁడై యారావణుఁడు శత్రువులు బలాధికులని యెఱింగి శోకమునఁ గంది క్రోధము మది నుప్పతిల్లఁగా వీరాగ్రణులం గాంచి మనశత్రువగు రామునివిషయమున నుపేక్షింపఁ జనదు. ఇంద్రునిసేనను బొఱిఁదోలు నాసేనాధిపతి ప్రహస్తుఁడు మృతినొందెను. వానరులు గదా యని వారలనూహించి యూరక యుండరాదు. నేనిఁక యుద్ధమునకు వెళ్లెదను. అల్పులచే నధికులు వధింపఁబడుటయే యద్భుతముగాఁ దోఁచుచున్నది. ఇప్పుడే దావాగ్ని యడవులం గాల్చునట్లు నాబాణానలంబున వానరసేనాశుష్కారణ్యమును దహించి భస్మముగాఁ గావింతును. అని తెలిపి మహాసేనలం గూడి మహారథము నెక్కెను. ఆతనిసింహనాద భుజాస్ఫాల ధ్వనులు శంఖభేర్యాదివాద్యనిస్వనములు వందిమాగధాదుల స్తవనిస్వానములు నలుదెసల నావరించెను. ఆతనివెనుకొని రాక్షసవీరులనికి నడచిరి. పురము వెలువడి తరుపాషాణాదులాయుధములుగా నున్నవానరులం గాంచెను.

శ్రీరాముఁడు యుద్ధకౌతుకము తన్నుఁ బురికొలుప నదను వేచియున్నవాఁడు గాన నాదానవసేనాసాగరముం దిలకించి

---

* ఇది యేఁబదితొమ్మిదవసర్గమునఁ గలదు.

యీభయంకరసేన యెవ్వనిదని విభీషణు నడిగెను. విభీషణుఁడు శ్రీరామా! ఆవచ్చువాఁడు రావణపుత్త్రుఁ డకంపనుఁడు. మహా రథము నెక్కి సింహధ్వజము వెలయ నారి సారించుచు వచ్చు వాఁ డింద్రజిత్తు. మహాకాయము గలిగి భీతికరుండగుచు నర దంబుపై వెలుఁగుచున్న వాఁడు మహోదరుఁడు. అశ్వముపైఁ గూరుచున్న యావీరుఁడు పిశాచుఁడు. మేటివృషభముమీఁద నలరుచుండువాఁడు త్రిశిరుఁడు. ఆతఁడు కుంభుఁడు. అల్ల వాఁడు నికుంభుఁడు. ఆరథముపై వెలయువాఁడు నరాంత కుఁడు. ఆదివ్యరథముపైఁ గూరుచుండినవాఁడే దిక్పాలకుల మదమునడంచిన రావణుఁడు. ఈతఁడే దిగ్విజయము నెన్ని సారులో చేసిన మహాశూరుఁడు. చూడుమని తెలుపఁగా విభీ షణునిం గని ఔరా! రావణుఁ డెంత తేజశ్శాలి! ఎంతటి ప్రతాపవంతుఁడు? సూర్యతేజస్సును మించినతేజ స్సీతని యందుఁ గనఁబడుచున్నది. తేజస్సంపిహితమై యీతని రూపము స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచున్నది. ఇట్టి దివ్యతేజస్సు దేవదానవులలో నెవ్వారియందును గానరాదు. భయంకర భూతము లీతని నావరించి యుండుటం జేసి యమునివలెఁ గనఁ బడుచున్నాఁడు. దైవవశమునఁ బాపమతి యీతఁడు నాకంటఁ బడినాఁడు. ఇప్పుడు సీతాపహరణజనితాస్మత్క్రోధాటోపము నీతనిపై వ్యాపింపఁ జేసెదను. అని పలికి శరాసనాక్షయతూణీ రములం దాల్చి లక్ష్మణుఁడు తన్ననుసరించి యుండ యుద్ధము నకు సిద్ధముగా నుండెను.

అంత రావణాసురుఁడు ద్వారాదులయం దేమఱుపాటు లేక కాచియుండ భటుల నియోగించి, మీరు నాతోడ వచ్చు

టం జూచి పురమున భటులు లేరని వానరులు నగరధ్వంసన మునఁ బ్రయత్న మొనరింతురు. కావున మీ రప్రమత్తులరై యుండుఁడని హెచ్చరించి తిమితిమింగిలములు సాగరమును గలఁచిపుచ్చుచందమున నా వానరసేనల నుఱుమాడసాగెను. రావణుఁడు వనచరులం దోలుచుండఁ గని సుగ్రీవుఁ డొక నగ శృంగమును గైకొని యాతనిపై కడ రెను. దానిని విసరి యత నిపైఁ బడవైచెను. రావణుఁడు దాని నడుమనే బాణములచే ఖండఖండములై యిలఁ బడఁజేసెను. అది క్రిందఁ బడఁగా మహాసర్పముంబోలు నారసమును వింట సంధించి వధించు కోర్కి సుగ్రీవునిపై వైచెను. అది సుగ్రీవుని దాఁకి సోలఁ జేసెను. ఆతఁ డార్చుచు నేలంబడెను. మూర్ఛిల్లిన సుగ్రీవుని గని రాక్షసులు సింహనాదములు గావించిరి. గవాక్షాదివాన రేంద్రులు శిఖరములం గైకొని రావణుని దలఁపడిరి. రావ ణుఁడు వానినెల్ల బాణములం ద్రుంచి వారల నశాతవిశిఖముల నొప్పించెను. ఆవానరు లావ్రేటులకుఁ దాళఁజాలక మూర్ఛి ల్లిరి. పంక్తిముఖుఁ డంతం బోక బాణవర్షముం గురియించుచు వానరులఁ జించి చెండాడఁగా వారు పరువిడి శ్రీరాముని శరణుచొచ్చిరి. అంతట శ్రీరాముఁడు శరాసనముం గొని నారింగూర్చి దాని సారించి వానరులం గావం బోయెను. లక్ష్మణుఁ డారాముకడకుం బోయి వినయ ముట్టిపడఁగా మహాత్మా! పరదార నపహరించిన దుర్మతిని వధింప నార్యులు చాలియే యున్నారు. అయిన నీనీచునితో మీరు పోరం డుట న్యాయము కాదు. నేను వీనిం జంపఁజాలి యున్నాఁ డను. నా కనుజ్ఞయిమ్మని వేఁడువాఁడ. నను ...

పోరాడుట నాకుఁ దగినది కాదు. అని వేఁడిన సుస్మిత ముఖుఁడై శ్రీరాముఁడు వత్సా! పాముఁ నీచుఁడని లెక్క పెట్టకయుండక హెచ్చరికతో నుండుము. ఎందుల కందువా? కపటాత్ముఁడగు వీఁడొకయస్త్రమును దొడుగునట్లు నటించి వేఱొకయస్త్రమును దొడుగును. ఇట్టిమోసము లెన్నియో చేయును. ముల్లోకముల నొక్కట నాపఁగలఁడు. సందియ మిందులకుఁ గానరాదు. కాన సకలవిధముల జాగరూకుఁడ వై యుండుము. నిన్ను రక్షించుకొనుచు సంగర మొన రింపుము. రామచంద్రుని నుడుల నాలకించి కౌఁగిలించుకొని రామునకుఁ బ్రదక్షిణము గావించి మ్రొక్కి యుద్ధము నకుం బోయెను. భూరిసారశరాసనముం గొని వానరులం ద్రుంచు రావణునిం గాంచెను. వాయునందనుఁడు లక్ష్మణుఁడు యుద్ధమునకు వచ్చుటం జూచి భృత్యుండనగు నేనుండఁగా నితనికేల యీకష్టమని రావణునిబాణముల నాపుచు వానిపై కడరెను. అరదముకడ కేగి కుడిబుజ మెత్తి యాతని నద లించుచు నీవు దేవదానవాదుల నోడించినది వాస్తవమే. వాన రులవలన నట్లుగాక నీకు భయమే ప్రాప్తించినది. ఇదిగో యీ నాకుడిబుజము నిన్నుఁ బొలియించి నీయసువులం బాపఁగలదు. చూడుమా యని గట్టిగాఁ బలికెను. ఆమాటలు విని రావ ణుఁడు కోపరక్తాక్షుఁడై వానరా! ఆలసింపక జంకులేక వేగ ప్రహరింపుము. హనుమంతుఁడు రావణునిదగ్గరకుం బోయి కొట్టెనన్న స్థిరకీర్తి నొందుదువు. పిదప నేను నీపరాక్రమ మెఱింగి నాశన మొనర్తు ననియెను. హనుమంతుఁ డదివిని రావణా! నా దెబ్బ ముందే యెఱుంగుదువు. నీకుమారుఁడగు

వక్షకుమారునిం దలంచుకొనుము. అనుటయు నారాక్షసరా జాగ్రహించి హనుమంతుని వక్షమును గరతలప్రహారమున నొప్పించెను. దానఁ బలుమాఱు హనుమ చలనమొందెను గాని మహాతేజస్వి గాన మరల దిటవు తెచ్చుకొని క్రుద్ధుఁడై తనయఱచేత రావణుని బ్రహరించెను. దాన మిక్కిలియు రావ ణుఁడు చలించెను. దానింగని యెల్లరు సంతోషమునఁ గోలా హల మొనరించిరి. అంతటఁ దెప్పిఱిల్లి రావణుఁడు హనుమం తునిం గాంచి యోరా! పావనీ! శత్రువవైనను నీపరాక్రమ మును మెచ్చుకొన్నాను. అనఁగా హనుమంతుఁ డిట్లే! నా శౌర్యము నశించుఁ గాక. దగ్ధమగుం గాక. ఇఁక నాపౌరుషము కాల్పనా? దుర్మతీ! మఱొక్కమాఱు ప్రహరింపుము. ఊరక యాత్మస్తుతి చేసికొనెదవేల? పిదప నేనొకపోటున నిన్ను యమసదనమున కనిపెదను. అను నాహనుమంతుని పలుకుల కెంతయు నాగ్రహించి మండిపడి పిడికిట పావనిం బొడిచెను. దానికి హనుమ మిక్కిలి చలించెను. హనుమ మూర్ఛిల్లినను గ్రిందఁ బడనియట్లుండుటంగని యాతఁడు తెలిసినఁ గష్టము గలుగునని రథమెక్కి నీలునిమీఁదికిం బోయెను. బాణాగ్ని జ్వాలలాతనిం గ్రమ్మంజేసెను. వాఁడొకచేత నాబాణముల నాపుచు వేఱొకచే శిఖరము నెత్తి వానిపై వైచెను. అంతలో హనుమ లేచి నీలునితో ననిచేయు రావణునిం జూచి రోష మున రావణా! వేఱొకనితో సంగర మొనరించుచున్న నిన్నుఁ దలపడుట మంచిది కాదు కావున నిన్ను వదలితి ననియెను.

ఆ నీలుఁడు వైచిన పర్వతశిఖరమును రావణుఁడు బాణ ముల శకలములుగా నొనరించెను. దానఁ గోపించి నానావిధ

వృక్షములం బ్రహరించెను. రావణుఁడు వానిని ఖండించి బాణవర్షము నీలునిపైఁ గురియింప నతఁడాకారము నల్పముగాఁ జేసికొని ధ్వజాగ్రముపై కెగిరెను. దానికి దానవపతి మండిపడ వానరపతి సింహనాద మొనరించెను. రావణునకు దొరకకయుండ ధ్వజాగ్రమునను ధనుస్సునందును గిరీటమునందును జరింప సాగెను. దానిం గని రామలక్ష్మణాదులు మిక్కిలి యాశ్చర్యము నొందిరి. రావణుఁడును విస్మయము నొంది యాగ్నేయాస్త్రమును సంగ్రహించియుండ వానరులా లాఘవమునకుఁ గోలాహల మొనరింప నంతట దానియందగ్నిమంత్రము నభిమంత్రించి నీలునిం గాంచెను. వానరాధమా! లాఘవమునఁ దిరుగుచున్నాఁడవు. శక్తిగల్గిన నీప్రాణమును గాపాడుకొనుమా. ఇది నీ యసువులను దీయఁగలదు. అని పలికి దాని నానీలునిపైఁ బ్రయోగించెను. దాని మంటలు చుట్టుకొని ధ్వజాగ్రమునుండి నీలుఁడు నేలఁ బడియెను. అగ్నియతనికిం దండ్రి గాన నతని ప్రాణముల నది తీయఁజాలక పోయెను. రావణుఁ డంత వానిపాటుం గని లక్ష్మణునిమీఁది కడరెను. అడ్డపడిన సుగ్రీవాదుల వారించి నారి సారించెను. లక్ష్మణుఁడా రావణుం గాంచి రాక్షసేంద్రా! వానరులతో నని సల్పఁ బాడిగాదు. నాపైకి రమ్ము. అనఁగాఁ గోపంబున లక్ష్మణా! నీవు నశింప వాంఛించుచున్నవాఁడవు కాన నాబారిం బడితివి. నాబాణములచేఁ బీడితుండవై యమపురి కరుగఁగలవు. అనఁగా నాతనిం దృణముగ భావించి లక్ష్మణుఁడు ప్రభావాన్వితులు నీవలె గర్జింపరు. మహాపాపాత్మకుఁడవు. కనుక నాత్మస్తుతి చేసికొనుచున్నావు. నిర్జనప్రదేశమున యతివేషమున సీత నపహ

ంచి తెచ్చిన నీబలము ప్రతాపము నే నెఱుంగుదును. నేను ధనుర్బాణధారినై యున్నాఁడను. యుద్ధమునకు రమ్ము. రిత్త మూట లేల? అనఁగా నాతనిపై వాఁడిబాణముల నైదింటిం బ్రయోగించెను. సౌమిత్రి వానినడుమనే ఖడించినఁ బట్టరాని కోపమున దానవనేత మహోగ్రబాణములం బ్రయోగించెను. సౌమిత్రియు వాఁడిబాణములవృష్టి నతని ముంచెను. రావణుని బాణములనన్నింటిని నడుమనే త్రుంచుచునుండెను గాని వాని కీషన్మాత్రమైనఁ గలంగినవాఁడు కాఁడు. సౌమిత్రి బాణలాఘవమునకు రాక్షసరాజు మెచ్చి మరలఁ దీవ్రవిశిఖముల నైచెను. లక్ష్మణుఁ డాతనిం బొలియింపం దలంపుగొని వజ్రము నీసడించి శరములఁ గూర్చి విడిచెను. దశకంఠుఁడు వానిం దునిమెను. అంతట మానక బ్రహ్మ తనకు నొసంగినట్టి కాలాగ్నితుల్య ప్రకాశము గలబాణమును శరాసనమునం గూర్చి లక్ష్మణుని ఫాలభాగమున నాటెను. దాన నతఁడు మూర్ఛిల్లి యెట్టకేలకుఁ దెలివొంది కోపమున నతనిచాపమును ఖండించెను. వెంటనే వాఁడిమొనలుగల మూఁడునారాచముల రావణు నొప్పించెను. వానికి మూర్ఛమునింగి దానవరా జెట్టకేలకుఁ దెలివినొందఁ గల్గెను. రక్తసిక్తాంగుఁడై రావణుఁడు ధనుస్సుపోవ బాణములు నాటి బాధింపఁగాఁ జేయునదిలేక బ్రహ్మదత్త మగుశక్తిని జేకొనియెను. విధూమానలునివలెమండు నాశక్తిని లక్ష్మణునిపైఁ బ్రయోగించెను. దానిని ద్రుంప లక్ష్మణుఁ డెన్నియో బాణముల నైచెను గాని వానిని భేదించి యాశక్తి యతని వక్షముం జొచ్చెను. దాన వివశుఁడై పడియెను. అట్టిలక్ష్మణుని జూచి తటాలున రావణుఁడు వచ్చి చేతులం బట్టుకొనియెను.

కైలాసాదిపర్వతముల నెత్తవచ్చును గాని లక్ష్మణు నెత్తుట సాధ్యమగునదియా? లక్ష్మణుఁ డాశక్తి యురమున గాఢఁగా నచింత్యమగు విష్ణువునంశము నాపత్పరిహారార్థము స్మరించెను. అట్టితఱి రావణుఁ డాతనిశరీరమును గదలింపఁజాలక పోయెను. అంతలో హనుమంతుఁడు కుపితుఁడై రావణునిపై కడఁగి పిడికిట నతనివక్షముం బొడిచెను. దాన నతఁడు సోలి భూమిం బడియెను. వక్త్రశ్రోత్రనేత్రములనుండి రక్తము ప్రవహించెను. రావణుఁడు మూర్ఛిల్లుటం గని వానరు లార్చిరి. హనుమంతుఁడు మ్రూర్ఛమునింగిన లక్ష్మణునెత్తుకొని రాముని చెంతకు వచ్చెను. రావణుఁడు కదలింపఁజాలని లక్ష్మణునిశరీరము హనుమంతునకుఁ దేలిక యయ్యెను. అంత లక్ష్మణుఁడు మూర్ఛదేఱి గాయములు మానినవాఁ డయ్యెను రావణుండును స్మృతిరాఁగా ధనుస్సును బట్టెను.

శ్రీరాముఁడు వీరులు పడుటంజేసి పాఱిపోవుచున్న వానరసేనలంగాంచి తాను రావణుని మార్కొనఁ బోయెను. హనుమంతుఁడు వచ్చి రామా! నీవు నన్నారోహించి యుద్ధము చేయుమనఁగా విష్ణువు గరుత్మంతు నెక్కినట్లు హనుమంతునిపై నెక్కి రథస్థుఁడగు రావణుం జూచెను. కోపావేశమున శరాసన మెక్కుపెట్టి విష్ణువు బలిచక్రవర్తిమీఁదికిం బోవునట్లు రావణునిపై కడరెను. నారిసారించుఁడు వజ్రనిర్ఘోషమువలె ధ్వని చెలఁగెను. అంత రావణునిం గని గంభీరవాక్యమున నిలునిలు రావణా! నాకింత యప్రియము గావించి యెచ్చటికిం బోయి తప్పించుకొనఁ గలవు? ఎవ్వాని శరణు చొచ్చినను నాబారింబడిన నీవు తప్పించుకొనఁ జాలవు సుమీ!

ఇప్పు డెవ్వనిశక్తిచేఁ బ్రహరించితివో యతఁ డిప్పుడే నీకును బుత్త్రకళత్త్రాదులకును మృత్యుప్రాయుఁడై రాఁగలఁడు. వాఁడే నేనై వచ్చితిని. లక్ష్మణుని బ్రహరించితినని విఱ్ఱవీఁగకుము. ఇప్పుడు నీముందు నిలిచియున్నవాఁడు బలపరాక్రమసమగ్రులగు పదునాల్గువేలరక్కసుల నొక్కండె తునిమినవాఁడు సుమీ. అని పలికెను. రావణుండు మున్నుఁ దన్నుఁ బిడికిటిపోటున నలయించుటయె కాక యిపుడు రామునకు వాహనమైయున్న హనుమంతునిం గని యాగ్రహించి ప్రళయాగ్నిం బోలు మార్గణములం గ్రుచ్చెను. దాన మహాతేజశ్శాలియగుట నతఁడు పీడితుఁడు కాఁడయ్యెను. రాముఁ డాతనిపాటు గాంచి క్రోధావిష్టుఁడై వైరిరథమును సమీపించి దానిచక్రములను వాజులను ధ్వజఛత్త్రపతాకలను సారథిని వజ్రశూలాద్యాయుధములను దీవ్రబాణముల ఖండించెను. మహత్తరనిశాతనారాచమున రావణునివక్షము నొప్పించెను. వజ్రాయుధప్రహరణములకుఁ జలింపని యారావణుఁడు రామబాణములకుఁ గలంగి చలించి యార్తుఁడై ధనుస్సును వదలెను. మహామతి కరుణాళువు నగురాముఁడు మూర్ఛిల్లు రావణుని గని యర్ధచంద్రబాణముం గైకొని యతనికిరీటములను భేదించి మానభంగము గావించెను. అంతలోఁ దెప్పిఱిలి నిర్వీర్యాహీనలె నున్న రావణునిం గాంచి రాక్షసా! నీవు భయంకరకృత్యము గావించితివి. నాపక్కనుండు వీరవానరులం గొట్టితివి. కాన బడలియున్నాఁడవని యెఱింగి నిన్నుఁ జంపక వదలితిని అలసితివి కాన సెలవొసంగెదను, పొమ్ము. లంకకరిగి కొంత విశ్రాంతి గైకొని మరల రథికుఁడవై శరశరాసనములఁ దాల్చి రమ్ము.

అత్తటి నాబలమును గనఁబఱచెదను. చూడుమనెను. ఆ మాటలు విని పౌరుషము డూలి సిగ్గుపడి వేగ లంకాపురముం జొచ్చెను. శత్రువుతొలఁగిపోయినపిమ్మట రాముఁడు సౌమిత్రిం గూడి వానరులతనువుల నాటియుండు బాణములఁ దీయించి వారికి శాంతి చేకూర్చెను. రావణపరాజయమున కెల్లభూతములు సంతోషించిన వయ్యెను.

మహాశయులారా! రామరావణుల తొలిసంగర మిది. ఎవ్వాని దర్శింపఁగోరి సీతను గైకొనివచ్చి యుద్యానవనమున నుంచెనో యారాముఁడే యిప్పుడు తొలియుద్ధ మొనరించెను. ఈభాగమున నేమేని విశేషము లుండకపోవు. పరికింతము.

"కామమార్యస్సుపర్యాప్తో వధాయాస్య దురాత్మనః,
విధమిష్యామ్యహం నీచమనుజానీహి మాం ప్రభో." ౪౭

అని మూలము. సుగ్రీవాదుల నోడించిన రావణునిమీఁదికి రాముఁడుయుద్ధమునకుఁ బోవుచున్న, రామునిం గూర్చి లక్ష్మణుఁడు పల్కినభాగ మిది. అహం నీచం విధమిష్యామి=అని సౌమిత్రి రావణుని దూలనాడెను. కనుక నే భక్తుఁడని తెలియక తూలనాడినను దత్ఫలమును లక్ష్మణుఁడు యుద్ధమున ననుభవించెను. తెలిసియోండె తెలియకయోండె సాధువుల నిందించిన నాదుష్ఫలము తప్పక యనుభవింపవలసి వచ్చును. అనునదియే యిచ్చోటనుండి గ్రహింపం దగును.

"హిమవాన్మందరో మేరుస్త్రైలోక్యంవా సహామరైః,
శక్యం భుజాభ్యాముద్ధర్తుం న సంఖ్యే భరతానుజః." ౧౧౧

అని మూలము. హిమాలయాదిపర్వతములు దేవతలతోడ ముల్లోకములు నెత్త శక్యములే కాని లక్ష్మణుం డెత్త శక్యుఁడు కాఁడని శ్లోకార్థము. రావణుఁడు లక్ష్మణునెత్తఁ బ్రయత్నించి విఫలుఁ డయ్యెననుట యిటఁ గవియాశయము. అతిశయోక్త్యలంకారమున కిది యుదాహరణము. ఇచ్చోట నేదో మహార్థమున్నయట్లు వ్రాయుట పామరుల వంచించుటకే కాని వేఱు ఫలము కానరాదు.

"శక్త్యా బ్రాహ్మ్యాపి సౌమిత్రిస్తాడితస్తు స్తనాంతరే,
విష్ణోరచింత్యం స్వం భాగమాత్మానం ప్రత్యనుస్మరత్. ౧౧౨
తతో దానవదర్పఘ్నం సౌమిత్రిం దేవకంటకః,
తం పీడయిత్వా బాహుభ్యామప్రభుర్లంఘనే ౽భవత్. ౧౧౩
అథైనం వైష్ణవం భాగం మానుషం దేహమాస్థితం,"

అని మూలము. బ్రహ్మదత్తమగుశక్తి తనవక్షమును బాధించునపుడు సర్వవ్యాపకుఁడగు భగవంతుని స్మరించెననియు, దాననొరులకుఁ గదల్ప నశక్యుఁ డయ్యెననియు భావము. ఇందు సార మేమనఁగా శక్తి తనయురమున నాఁటగనే లక్ష్మణుఁడు తాను దానిబాధను భరింపఁజాలనని యెఱింగెను. ఆపత్పరిహారముగా నాపదుద్ధారకుఁ డగుభగవంతుని ధ్యానించెనని సామాన్యార్థము. ప్రతిప్రాణికిని శిరస్సును బరివేష్టించి యొక తేజ స్సుండును. అదియే దివ్యజ్యోతి యనునది. మూర్ఛలోనగు విస్మృతులు తొడరఁగా వివశతనొంది పడఁగా నాతేజస్సు లోనఁ బ్రవేశించును. దాని ప్రవేశమున స్మృతి కలుగును. అది ధ్యానింపకయున్నను నైజముగాఁ బ్రవేశించును. యోగియగు వాఁడు దానికల తెఱంగెఱుంగును గాన దానిని భగవత్తేజ

ముగా భావించి ధ్యానించిన నతివేగముగాఁ బ్రవాహరీతిగాఁ బ్రవేశించి స్మృతిమంతునిగా నొనరించును. "అసావాదిత్యో బ్రహ్మ" అనుశ్రుతి యీవిషయమునే తెలుపుచున్నది. ఈమంత్రమును బఠించుచుఁ దలచుట్టు జలములం ద్రిప్పుదురు. ఏల? ఈదివ్యతేజస్సే బ్రహ్మమని తెలుపుటకే యీయాచారము పుట్టియుండును. లక్ష్మణుఁడు భగవత్సంగతి నుండువాఁడు కావున యోగియై తద్రహస్యముల నెఱింగియుండువాఁ డగుట నీశక్తి పీడ నన్ను బాధింపక యుండఁజేయుమా పరమేశ్వరా! యని భావించెననియు, నంతలోఁ దెలివితప్పెననియు, నా దివ్యతేజస్సు వేగముగా లోనఁ బ్రవేశించెననియు, దాన స్మృతివచ్చె ననియు మన మూహింపవలయును. మఱొక్కవిషయము. సత్కార్యానుష్ఠానతత్పరుల కాతేజస్సు వృద్ధినొందుచు నపూర్వ వికాసమును మోమునకుం గూర్చుచుండును. దుష్కార్యాసక్తుల కది క్షీణించుచుండును. ఒకరిమోమునఁ గొంతకాలము తేజస్సుండుటయుఁ గొంతకాలమది తగ్గుటయుఁ గాంచుచున్నారము. కారణమేమి? దురుద్దేశములు కలవారైనచో వారిమోములు వికాసము లేనివగును. సదుద్దేశము లుండిన నది పెరుఁగును. ఈ రెండును మన యనుభవమునఁ దెలిసికొనవచ్చును. ఆపన్నిర్హరణక్షమ మా పరాత్పరు దివ్యతేజస్సే యనియు, వేఱొక్కఁడు తత్తుల్యము లేదనియు మనమెఱింగి, యద్దానిని వృద్ధినొందఁ జేయు ప్రయత్నము లొనరింపవలయును.

"గిరా గంభీరయా రామో రాక్షసేంద్ర మువాచ హ. ౧౨౯
తిష్ఠ తిష్ఠ మమ త్వం హి కృత్వా విప్రియమీదృశం,
క్వ ను రాక్షసశార్దూల గతో మోక్షమవాప్స్యసి. ౧౩౦

యదీంద్రవైవస్వతభాస్కరాన్వా స్వయంభువైశ్వానరశంకరాన్వా,
గమిష్యసి త్వం దశవా దిశోఽథవా తథాపి మే నాద్య గతో విమోక్ష్యసే.

... ...

ఏతేన చాత్యద్భుతదర్శనాని శస్త్రైర్జనస్థానకృతాలయాని,
చతుర్దశాన్యాత్తవరాయుధాని రక్షస్సహస్రాణి నిషూదితాని." ౧౩౭

అని మూలము. రావణుం గాంచి శ్రీరాముఁడు చెప్పినమాటలివి గంభీరయా గిరా=భార్య నపహరించి తనతమ్ముని మూర్ఛితుని జేసిన రావణుఁడు కనఁబడఁగానే తనపౌరుషమంతయుం దేటపడఁగా దివ్యాస్త్రములం బడఁగొట్టుట లోకస్వభావ మగుచుండ గంభీరవాక్కులతో భాషించు టేలయని యూహింపవలసి యుండును. స్వభావ మితరులకుఁ దెలియకయుండునట్టి యర్థము గలమాట యని గదా దానియర్థము. మహాకవి యిట్లు ప్రయోగించినందున నిందేదో విశేషము గలదనియే మన మూహింపవలసియుండును. "రాక్షసశార్దూల"అని సంబోధించెను. ఈసమయమున కిది యనురూపమగునదియేనా? "రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడా" అని కదా దాని యర్థము. తిష్ఠ తిష్ఠ=నిలువుము నిలువుము. పాఱిపోయినఁ గదా యిది వచింపఁ దగును? అనఁగాఁ ద్వరపడకుము. ఈదినము నీకు మోక్షము కలుగదని యర్థము. ఇంకను గొన్నిదినము లుండవలయునని భావము. నీకంటెముందు నీమూలమునఁ జావఁదగినవా రెందఱో కలరు. తజ్జనితదుఃఖ మనుభవింపవలయును. కావునఁ ద్వరపడకుము. ఉండుముండుమని సారము ఈదృశం విప్రియం మమ త్వం కృత్వా=ఇట్టి విశేషప్రియము నొనర్చి అనఁగా నాయిచ్ఛాశక్తి నారాధించి యని భావము. తదాశ్రయణము మదాశ్రయణమే.

కాన నాకదియే మహాప్రియమని సారము. క్వను గతః మోక్ష మవాప్స్యసి=ఎందుఁ బోయిన మోక్షము కలుగును? నామూల మున నే నీకీశరీరము క్తి కావలయునని హృదయము. బ్రహ్మ శంకరేంద్రాదుల నాశ్రయించినను ముక్తి లేదు. నామూలము న నే నీకది కావలయునని కదా వరము నావలనఁ బూర్వము పడసితివి? ఏదేవత నుపాసించినఁ దరణోపాయము గలుగునని పూర్వకర్మము శాసించునో యట్లే యది కలుగును గాని తద్విప రీతముగాఁ గలుగఁజాలదని భావము. జనస్థాననివాసులు పదు నాలుగువేలరక్కసులు నాచేతనే ముక్తిం గాంచిరి. నీవును వారివలె నది గాంచఁగలవని హెచ్చరించెను. ఈయర్థమే యిట ననువదింపకయున్న "గంభీరయా వాచా" అన్న ఋషివరు వాక్యము వ్యర్థమే యగును. "ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచ మర్థోనుధావతి" అన్నసూక్తి యిట విస్తరింపఁబడినది.

"కృతం త్వయా కర్మ మహత్సుభీమం
హతప్రవీరశ్చ కృతస్త్వయాహం. ౧౪౨
తస్మాత్పరిశ్రాంత ఇవ వ్యవస్య
న త్వాం శరైర్మృత్యువశం నయామి,
గచ్ఛానుజానామి రణార్దితస్త్వం
ప్రవిశ్య రాత్రించరరాజ లంకాం. ౧౪౩
ఆశ్వాస్య నిర్యాహి రథీ చ ధన్వీ
తదా బలం ద్రక్ష్యసి మే రథస్థః,"

అని మూలము. రామచంద్ర భావసారసంగ్రథిత మీభాగము. నీచేఁ బడఁదగిన వానరవీరులు పడిరి. గొప్పకార్య మొనరించి

తివి. కాన నలసితివి. నిన్నిపుడు బాణముల వధింపను. అనఁగా నిది నీకు మృతికాలము కాదని గదా భావము అనుమతి యిచ్చితిని. లంక కరుగుము. అలసటలడగనుండి రథమెక్కి రమ్ము. అపుడును జంపను. నాబలము చూడఁగలవు. రెండవ సారి యుద్ధమునందును నీకు మరణము లేదని హెచ్చరించు చున్నాఁడు. ఏదిన మేస్థలమున నెవనిమూలమున నెట్టు లెవఁడు మృతినొందవలయునో వాఁ డట్లే మృతినొందవలయునే కాని. కర్మసిద్ధాంతము రవంతయు మార్పు కలుగనీయదు. ఆభావ మునే శ్రీరాముఁడు కూడఁ దేటపఱచెనని మన మెఱుంగం దగు. కర్మసిద్ధాంతమునకు మార్పు కలిగింప భగవంతుఁడే యిచ్చ గింపఁడని, "కర్మ బ్రహ్మోద్భవం విద్ధి" అన్న గీతావాక్యమునం దీయర్థ మిమిడియున్నదనియు మనము చక్కఁగా నెఱింగి దానిని విధిమీఱ ననుసరింపవలయు. అధ్యాత్మరామాయణ మున నీభాగమునం దణుమాత్రమైన భేదము కానరాదు. ఇట్టి సంభాషణమే కలదని యెఱుంగునది.

కుంభకర్ణుఁ డనిసేయవచ్చుట.

* ఇట్లు రావణుఁడు లంకానగరముం జొచ్చి రామ బాణభయము తన్ను నెంతయుఁ బీడింప గర్వముడిగి కలవిలపా టొందెను. ఆబాణములు తలంపునకు రాఁగాఁ గళవళించెను. రావణుఁడు సింహాసనాసీనుఁడై రాక్షసులం గాంచి యింద్రుని మించిన నేనొక మనుష్యమాత్రునిచేఁ బరాజితుండ నైతిఁ

* ఇది యఱువదవసర్గమునఁ గలదు.

గదా. నామహాతపస్సంతయు వ్యర్థమే కదా. మనుష్యులవలన నీకు భయముగలుగునని బ్రహ్మ చెప్పినమాట యిత్తఱి నాకు ఫలించినది. అది వ్యర్థమేమియుఁ గాదు. దేవదానవాదుల వలనఁ జావు రాకయుండ వర మడిగితిని గాని మానవులవలన నది లేకుండ నడుగనైతిని. పూర్వము ఇక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టిన యనరణ్యమహీపాలుఁడు నాచేఁ జచ్చునపుడు దుర్మతీ! నిన్ను సపుత్రమిత్రబాంధవముగాఁ జంపువాఁడు నావంశమునఁ బుట్టఁగలఁడు. సత్యమని ప్రతిన చేసెను. ఆరీతిగానే దశరథునకుఁ గుమారుఁడుగా రాముఁడు పుట్టెనని తలంతును. మఱియుఁ బూర్వము వేదవతిని బలవంతపెట్టి తిరస్కరించితిని. ఆమె నన్ను శపించెను ఆమెయే సీతగా నవతరించినది. పార్వతి నందీశ్వరుఁడు రంభయుఁ బుంజికస్థలయుఁ దపఃప్రభావమునం జేసి తమరు మున్నెట్లు చెప్పిరో యట్లే యయినది. ఋషివచన మెప్పటికి వ్యర్థము కాదు. రక్కసులారా! మీరీ శాపస్వరూపము నాద్యంత మెఱింగి శత్రువిజయమున జాగరూకులరై యుండవలయు. నగరరక్షణమునఁ గడుంగడు జాగ్రత్తగలిగి యుందురు గాక. దేవదానవాదుల నశ్రమంబున నోడించు కుంభకర్ణుఁడు బ్రహ్మశాపమున నిద్రాపరవశుఁడై యున్నవాఁడు. ఆతని నిద్రనుండి మేలుకొలుపుఁడు. అని పలికి ప్రహస్తాదుల మృతిని స్మరించి తనపరాజయమును దలపోసి కుంభకర్ణుని బలపరాక్రమము లనంతములని యూహించి రక్కసులతో నవాంతరద్వారములందుఁ గాపుండుఁడు. వానరులు నగరమునఁ జొరకయుండఁ జేయుఁడు. కుంభకర్ణుని

మేల్కొలుపుఁడు. నాదుఃఖమును విచారింపక సుఖముగాఁ దాను నిదురించుచున్నాఁడు. పూర్వము గూడఁ దొమ్మిది, ఆఱు, ఏడు, ఎనిమది యగు నెలలు నియతిలేక నిదురించుచున్నాఁడు. నేఁటికిఁ దొమ్మిదవనాఁడు నిదురించినాఁడు. అంతకు ముందు దినమే సభలో నాలోచించెను. కావునఁ జాలదినములు కానందున సులువుగా మేలుకొలుపవచ్చును. వేగమ వాని మేలుకొలుపుఁడు. ఆతఁడు నావలె శాపముగలవాఁడు కాఁడు. అనిమొనఁ దేలికగా రామలక్ష్మణులను వానరుల వధింపఁగలఁడు. రాక్షసులయందు మేటియయ్యుఁ మూఢుఁడై గ్రామ్యసుఖములం దాసక్తుఁడై నిద్రపోవుచున్నాఁడు. రామునివలనఁ బరాజయమొందిన నాకు నిత్తఱి నతని మేలుకొలిపినందున నేదుఃఖము కూడఁ గలుగదు. ఆసమయమున మేలుకొలుపరాదని మానుకొన్న నిట్టి యాపత్కాలమునఁ బనికిరాకయున్న మహాపరాక్రమశాలియయ్యు నతఁడుండి నా కేమి ప్రయోజనము?

రావణుఁ డిట్లు పలుకఁగా నకాలమున లేపవలసివచ్చె నే యని తలఁచుచు నారాక్షసులు కుంభకర్ణునియింటికిం బోయిరి. ఆతని నసమయమున మేలుకొలుపుటకుఁ దగినశక్తి గలుగుటకై మాంసాదుల భుజించి యాతఁడు లేవఁగనే యాఁకలి యార్పఁ దగుపదార్థములను దీసికొనిపోయిరి. ఆగృహ మత్యంతవిశాలమై సువాసనలు గుబాళింప నెంతో మెచ్చఁదగియుండెను. ఆతనినిట్టూర్పుల వేగముచేత వెనుకకుఁ జిమ్మఁబడియు నెంతయో కష్టమున వాని నెదుర్కొనిపోవుచు మహత్తరయత్నమునఁ బ్రవేశించిరి. అట్టులాగుహం బ్రవేశించి భయంకరాకారుఁడై శయనించియున్న రాక్షససింహునిం గనిరి. మేలుకొలుప నలవి

శ్రీరామాయణసారతత్త్వము

వాని యట్లు పర్వతాకారమునఁ బండుకొనియున్న కుంభకర్ణునిం గని రాక్షసులు ఒక్కటిగాఁ జేరి మేల్కొలుపసాగిరి. ఆతని నిశ్వాసములు వారలకుంగూడ భయము నొదవించునదిగ నాసికాపుటముఁ జేసి చూచుచునే కొంతసే పుండిరి. వానిముందు మాంసములను రాసులుగాఁ బోసి రక్తభాండముల నిలిపిరి. చందనము గోడలనిండఁ బూసిరి. సువాసనలు గలవస్తువులఁ సుమముల్ల నింపించిరి. శంఖములం బూరించియు నార్చియుఁ గొట్టియును నిటునటు కదలించియు నిట్టు లెన్నియో ప్రయత్నములఁ గావించిరి. చేయవలసినయత్నముల నెన్నింటి నొనరించిన నతఁడు మేలుకొనఁడయ్యె. పర్వతశృంగములు ముసలాద్యాయుధములు లోనగు వానిచేఁ బ్రహరించిరి. కాని యాతని నిట్టూర్పుగాలులచేఁ నెగురఁగొట్టఁబడుచుండిరి. శంఖకాహళాదుల నెన్నివిధముల వాయించిన నాతఁడు చలింపక నిద్రపోవుచుండెను. అశ్వములను గార్దభాదులను గొట్టి వానిపైకిఁ దోలిరి. వెండ్రుకలం బెఱికియుఁ జెవులం గొఱికియు నిట్టు లెన్నియోవిధముల బాధించిరి కాని యతఁడిసుమంతయుఁ గదలక యుండెను. సమ్మెటలు లోనగువానిపోటులఁ గొందఱతని నలయించిరి. వేయియేనుంగుల నెక్కించిరి. అప్పటి కాతఁడు మేలుకొనెను ఆఁకలిపెల్లున నోఁడలు విఱుచుకొనుచుఁ దటాలున లేచెను. భయంకరముగా నావులించెను. రాక్షసు లాతని కామాంసపురాసుల నందిచ్చిరి. వానినెల్ల భక్షించెను. రక్తమును ద్రావెను. మద్యముం గ్రోలెను. చాటుననున్న యా రక్కసు లతఁడు తృప్తుఁడయ్యెనని తెలిసికొని యెదుటికివచ్చి నిలిచిరి. వాఁడు నలుదెసలఁ జూచుచు వారిం గాంచెను. వారు

తన్ను మేలుకొలుపుట కచ్చెరువంది యేల మీరు నన్ను మేలుకొలిపితిరి? రాక్షసేంద్రునకు క్షేమమే కదా? ఆతనికి భయమేదియుఁ గలుగదు కదా. అట్లు కాదేని యితరులమూలమున నాయన్నకు మహాభీతి కలిగియుండవలయును. నిశ్చయము. దానిం దొలఁగింపనే నన్నిట్లు లేపితిరి. నే నాతనిభీతి నిర్మూలింతును. ఏదియైన నొనర్తును. కారణ మిదమిత్థమని నాకు నెఱింగింపుఁడని యడిగెను.

కుంభకర్ణుఁ డిట్లు గట్టిగా నడుగఁగా మంత్రియగు యూపాక్షుఁడు చేతులు జోడించి జరగినదంతయు సవిస్తరముగా నివేదించిరి. రావణుఁడు సంగరమునఁ బరాజితుఁ డయ్యెనని విన్నంతనే కన్ను లెఱ్ఱవాఱఁగా గిరగిరం ద్రిప్పుచు యూపాక్షా! నేనిప్పుడే వానరసేనలను రామలక్ష్మణులను రణమున వధించి పిదప రావణుం జూచెద. వానరుల మాంసరక్తములచేత రక్కసులం దృప్తినొందించెద. రామలక్ష్మణుల రక్తము నేనే త్రావుదు. అని గర్వించి పలుకు నాకుంభకర్ణుని మాటలు విని మహోదరుఁడను రాక్షసవీరుఁడు మహాబాహూ! ముందు రావణుని జూడవచ్చి యాయన చెప్పునది విని గుణదోషముల విమర్శించి పిదప యుద్ధమున వారిం జంపవచ్చును. అనఁగా విని యన్ననుజూడఁ బయనముచేయ నెంచెను. రాక్షసులు పరివేష్టించి రావణునియింటికిం బిలుచుకొని పోయిరి. కొందఱు ముందుగాఁ జని రావణునిం గని మహాబాహూ! కుంభకర్ణుఁడు మేలుకని యున్నాఁడు. ఆతని రమ్మందువా? నీ వాతనికడకు వత్తువా? అని యడిగిరి. సోదరుఁడు మేలుకొనిన వార్త విని సంతుష్టుఁడై వారితో నేఁ గుంభకర్ణు నిచ్చటఁ

జూడఁ గోరెదను. కాన మర్యాదగాఁ బిలుచుకొని రండు. అని యానతీయ వారేగి యావార్త నతనికిం దెల్పిన నతఁడు వడివడి నడువ నెంచి స్నానాదికృత్యములు కాఁగా నింకను గలమాంస ముల మెక్కి రక్తముం ద్రావి భూమి యద్రువ నడుగులిడుచు సేవకులు మ్రొక్క నన్నయుండుచోటికిం బోయెను. రాజమార్గ మునఁ బోవు నా కుంభకర్ణునిం గని వానరు లదరిపడి రాముని శరణుచొచ్చిరి. పర్వతశిఖరమువలె నతఁడు వారికిం గనంబడి భయకారణుం డయ్యెను. మఱికొందఱు భీతిచే భూతలమునఁ బడిరి. కొందఱు వ్యథితులైరి. కొందఱు భయార్తులై దిక్కు లకుం బాఱిరి.

మహాశయులారా! ఈభాగము విమర్శనార్హము. కానఁ బరిశీలింతము. కుంభకర్ణునివిషయ మీసర్గమునఁ గలదు. ఆతని యాకారము వికృతము. అత్యంతోన్నతము. క్రొత్తగాఁ జూచు వారు పర్వతమో యనుకొందురు. సార్ధయోజనవిశాల మాతని శయనాగారమని చెప్పఁబడినందున నతని యాకార మందు నేమాత్రము తక్కువయో కాని యెంతయో గొప్పగా నున్నయట్లు తోఁచును. ఇంతదేహము గలవా రుందురా? ఆతఁడు నివసించుగృహ మెంతయె త్తుండునట్లు కట్టవలయును? అన్న ప్రశ్నపరంపరలు గురియించువా రుందురు. మన మూ హించుయోజన మీస్థలమునఁ బొసఁగదు. పురాణములోఁ బ్రాయికముగా యోజనములు వేలు పొడవు ఎత్తు నున్నట్లు పర్వతములు వర్ణింపఁబడి యుండును. వానికి వేఱర్థము కలిగియుండవలయును. ఇంక లంకలోనుండురాక్షసులే మాన వులకంటె నెన్నియోమడుంగులు పెద్దగ నుందురు. వారిలో

నీతఁడు కనుంగడుం బెద్దవాఁడని యేర్పడును. హిమాలయ ప్రాంతముల నుండువారిం గని మన మెంతయెత్తుగ నున్నా రనుకొందుము కదా. అట్లే వనచరు లంతవాని నిదివఱకుఁ జూడమిం జేసి విస్మయంపడి భీతిల్లిరనుట శంకాస్పదము కాదు. ఇంతనిద్ర యతనికిం గల్గుట స్వభావవిరుద్ధము కాదా యనున దియు నొకప్రశ్నము. ఆస్తికులు కానివారల కిది యచ్చెరువు పుట్టింపక మానదు. తపస్సు దేవతానుగ్రహము అనువిషయ ముల నమ్మినవారల కిది విచిత్రముగాఁ దోఁపదు. కాయకల్ప చికిత్సచే శరీరము ముదిమివాసి యిరువదేండ్లక్రింద నున్నట్లుం డుట వినుటయే గాక చూచుచున్నారము కదా. లతావిశేష ములచేత నిట్టి యద్భుతకార్యము సాగఁగాఁ దపోవిశేషమున నిది సాగఁదగదనుట సమంజసము కానేరదు. యోగమహత్త్వ మెఱుంగనివారలకే యిట్టి వచ్చెరువుగాఁ దోఁచును. అది యెఱింగినవారల కిట్టివి సులభసాధ్యములుగాఁ దోఁచును. కావున నట్టివిషయము లెఱుంగకయుండ నిట్టి మహత్తరబుద్ధి గ్రాహ్యవిషయములందుఁ బ్రవేశించి మహాత్ముల నాక్షేపింప రాదు.

వరమిచ్చునపుడు సరస్వతి నాతనివదనమున నుండఁజేసి నిద్రనే యడిగించుట బ్రహ్మకు దేవతలకు మంచికార్య మగునా యనుప్రశ్న మొకఁడు కలదు. ఇది దేవతలయందుఁ గల పక్ష పాతమున నిట్టిమోసము చేయఁబడిన దనరాదు. కుంభకర్ణుని మహాభూతములు జగదపకారకములు. తపస్సునకు వరమీ యక తప్పదు. వరగర్వమున ధర్మమునే నశింపఁజేయుదురు. అట్టిచో భగవంతుఁ డేమి చేయవలయును? వారిమ్మూలమున

లోకములకు నిర్నిమిత్తకోపద్రవములు రాకుండఁ జేయవల యును గదా. లేనిచో,

"పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతాం,
ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే."

అన్న భగవంతునిశపథమే వ్యర్థ మగును. అధర్మమునకుఁ దోడుపడినట్లు కూడ నగును. కావునఁ దపస్సువలన నాతని కప కారము కలుగకయుండఁ దన్మూలమున నిర్నిమిత్తముగ నిరప రాధులగు లోకుల కపకారము కలుగకయుండఁ గాపాడుటయే ధర్మమగును. కుంభకర్ణునకు నిద్రయే లేనిచో లోకము లొక్క నాఁటియాహారమునకుఁ జాలియుండవు. కనుకనే వానికి సుఖ ముగా నిదుర వచ్చునట్లు తత్కాలమున క్షుత్పిపాసలు బాధిం పకయుండునట్లు వర మనుగ్రహింపఁబడినది. నిద్రనుండి నైజ ముగా మేలుకొనినచో నాఁటియుద్ధమున నపజయమే కలు గకయుండున ట్లనుగ్రహింపఁబడినది. కావున నెవరిమూాల మునఁగాని నిరపరాధులకు హాని గలుగకూడదన్న భగవంతు నాశయమున కిది యర్థమే గాని యనర్థము అకృత్యము గాదని మన మెఱుంగవలయును. రావణుఁ డంతకుము న్నీవిషయమును స్మరింపకయుండి తనయోటమికి దిగులుపడి కుంభకర్ణుని మేలుకొలుపరాదని యెఱింగియుండియు మేలు కొలుపఁ బంచుట యతనికర్మము తన్నుఁ బురికొల్పుటచేతనే యని మన మూహింపవలయును. "కాలస్సృజతి భూతాని కాలస్సంహరతి ప్రజాః" అన్నసూక్తి వ్యర్థము కాదు కదా. కాల మాసన్నము కాఁగా నెంత బుద్ధిమంతులకైన గుణదోష

విచారము కలుగదనుట సార్వజనీనము. కాని సూత్న విషయము కాదు.

కుంభకర్ణునివృత్తాంతము రామునకు విభీషణుఁడు తెల్పుట.

* శ్రీరాముఁ డాకుంభకర్ణుని గిరీటాలంకృతునిం గని మహాకాయుఁడగు వీఁ డెవ్వఁడని యూహించి ధనుర్ధారియై నిలువంబడి వానిం గాంచి నలుదెసలకుం బాఱు వానరసేనలం జూచుచు నచ్చెరువు తోఁప విభీషణునితో వత్సా! లంక యందుఁ బర్వతాకారుఁడై కిరీటాదివిభూషితుఁడై యుండు వీఁ డెవఁడు? వీనిం జూచి వానరులు పరుగెత్తుచున్నారు. రాక్షసుఁడా? అసురుఁడా? ఇంతదనుక నిట్టిమహాభూతము నొకప్పుడైనఁ జూచినది లేదు. అని యడుగ విభీషణుఁ డిట్లనియెను. ఈతఁడు విశ్రవసుని తనయుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు. సంగరముల శతక్రతుని యముని జయించిన పరాక్రమశాలి. ఎత్తున లావున నింతటిరాక్షసుఁ డెందును లేఁడు. శ్రీరామా! ఈతనిమూలమున దేవదానవాదు లెన్నిపర్యాయములో ఓడిపోయిరి. ఈతఁడు శూలపాణియై వికటాత్ముఁడై యుద్ధమున నిలువంబడినయెడల దేవతలు వీనిం బ్రహరింపఁజాలక యితఁడు త్రిలోకసంహారకుండగు కాలుఁడే యని భ్రమించిరి. రావణాదులకు బలము వరప్రదానసంభవమే. ఇతఁడు పుట్టినంతనే యీబలము కలిగినది. ఆఁకటికిఁ దాళఁజాలక యెన్నియో లక్షలప్రాణుల నీతఁడు భక్షించెను. ప్రజల భక్షించుచుండ

* ఇది యఱువదియొకఁడవ సర్గమునఁ గలదు.

వారు భయభ్రాంతులై యింద్రుని శరణుచొచ్చి యావిషయ మాతనికి నివేదించిరి. కోపమున నింద్రుఁడు వజ్రాయుధమునఁ గుంభకర్ణుని గొట్టెను. దానఁ జలనము నొంది విభీషణముగా ధ్వని చేసెను. ఎల్లరు మఱింత భయంపడిరి. అంత నీతఁ డాగ్రహమున నైరావతము దంతము పెఱికి దాన నింద్రుని వక్షము నొంచెను. దాన నాగ్రహముచే మండిపడి యింద్రుఁడు చేయునది లేక బ్రహ్మకడ కరిగి మునులతోఁ గుంభకర్ణునిదురంతము నాయుజునకుం దెల్పెను. ఈరీతిగా వాఁడు ప్రజల భక్షించునెడల శీఘ్రకాలమున సృష్టియే నశించుననియె. ఇంద్రాదుల నుడులనాలకించి బ్రహ్మ రాక్షసులనెల్ల రావించి వారిలోఁ గుంభకర్ణునిం గాంచెను. బ్రహ్మయు బెదరెను. చేరఁ బిలిచి వత్సా! విశ్రవసుఁడు లోకవినాశనమునకై నిన్నుఁ బుట్టించినాఁడు. కావున నిదిమొదలు నీవు మృతునివలె నిద్రించుచుఁ బడియుండుమనియె. ఆశాపమునఁ గొట్టుపడి రావణునిముందటఁ బడియెను. రావణుఁ డాసోదరునకుఁ బాటిల్లిన విపత్తునకుఁ దత్తరంపడి బ్రహ్మనుగని మహాప్రభూ! చక్కఁగా వృద్ధినొందిన వృక్షమున ఫలించుకాలమున ఛేదించునట్లు లైనది. నీ కితఁడు మనుమనికుమారుఁడే కదా. ఇట్లు శపించుట న్యాయము కాదు. నీమాట యసత్యము కాఁజాలదు. కాన నీతఁడు నిదురించియే యుండు. ఐన నిదురించుటకు మేలుకొనుటకు నొకకాలనియమము గలుగవలయును. అనఁగా విని బ్రహ్మ వీఁ డాఱునెలలకుఁ దక్కువలేకుండ నిద్రించుచు నాఱునెలల కొకదినమున మేల్కొనుచు నుండును. నిద్రలేచి యాఁకలిపెంపున నోఱు తెఱచుకొని లోకముల భక్షింపఁ గలఁడు. అని పలికెను.

రామభద్రా! రావణుఁడు నీపరాక్రమమునకు భయంపడి నిదు రించు నీతని మేలుకొలిపెను. ఈవీరుఁడు నిజగృహమునుండి వెడలి వానరుల భక్షించుకొఱకు వేగమ వచ్చును. ఇపుడే భయంపడి పరుగెత్తుచున్నారే ఇఁక మార్గ్యాని యెట్లు పోరాడఁ గలరు? ఇది యొక యంత్రము. పై కెత్తఁబడినది. అని వానరులకుఁ జెప్పవలయును. ఇది యెఱింగిన నిర్భయులై యుందురు. అని విభీషణుఁడు యుక్తియుక్తముగాఁ దెలుపఁగా విని రామమూర్తి సేనాపతియగు నీలునిం గని నీవు పోయి సేనల వ్యూహములుగాఁ దీర్చి లంకానగరముచుట్టు నిలుపుము. ఆయుధధారులై యుద్ధమునకు సిద్ధముగా నుందురు గాక. అనఁగా నానీలుఁ డాయాజ్ఞ నెల్లరకుఁ దెలియఁజేసెను. వాన రేంద్రు లారీతిగా నాయుధధారులై నిలిచియుండిరి. రామా జ్ఞచే వానరులు నగరరక్షణార్థము వెలుపలం దిరుగురాక్షసు లను మర్దించిరి. నగరమునుండి వచ్చురక్కసుల నుక్కడంప నెల్లరు సిద్ధముగా నుండిరి.

రావణుఁడు కుంభకర్ణునకుఁ గర్తవ్య మెఱిఁగించుట.

* అంత నా కుంభకర్ణుఁడు తన్ను నసమయమున మేలు కొలుపుటం జేసి నిద్దురచొక్కును మద్యపుమత్తును గనం బడ రాజమార్గమునఁ బోవుచుఁ దన్ను గారవించువారలం జూచుచు రావణునిగృహమున కరిగెను. అందుఁ బ్రవే శించి సింహాసనాసీనుఁడై యుండు రాక్షసరాజును గనియెను. ఆతఁడు పుష్పకవిమానమున నాసీనుఁడై దుఃఖాక్రాంతుఁడై

* ఇది యఱువదిరెండవసర్గమునఁ గల కథ.

యుండెను. ఆరావణుఁడు కుంభకర్ణునిరాకం గాంచి సంతుష్టుఁడై యాసనము డిగి యెదుర్కొని పిలుచుకొని పోయి తాను గూర్చుండ నాచెంతఁ గుంభకర్ణుఁడును గూరుచుండెను. అన్నకు నమస్కరించి నేఁ జేయఁదగిన దేమి? అని కుంభకర్ణుఁ డడుగ నాతనిఁ గౌఁగిలించుకొనఁగాఁ గన్ను లెఱ్ఱఁబడఁగా నిద్రపోవు నన్ను నింతయక్కఱతో నేల మేలుకొలిపితివి? ఎవ్వనివలన నీకిపుడు భయము కలిగినది? ఇపుడెవఁడు మృతినొంద నున్నాఁడు? చెప్పుమా యని మరల నడిగెను. రావణుఁడు కోపమున నరుణాక్షుఁడై బలవంతా! నీవు శయనించి తొమ్మిదిదినము లైనది. సుఖముగా నిద్రించుటం జేసి రామునివలనిభయము నెఱుంగకయున్నావు. రాముఁడు సుగ్రీవాదులం గూడి వచ్చి మనలనెల్ల మిగులకుండఁ జంపుచున్నాఁడు. మూలబలమును ఖండించుచున్నాఁడు. సాగరమును దాఁటివచ్చి నా లంకావనములను వానరమయములుగా నొనరించుచున్నాఁడు. మనలో మేటిరక్కసులు హతులైరి యుద్ధమున వనచరులలో నొక్కఁడైనఁ జచ్చి సేన క్షీణించినట్లు నేఁ జూడలేదు. వనచరు లోటమి నెఱుఁగకున్నారు. ఇపుడిట్టిభయము కల్గియున్నది. ఇందులకై నిన్ను లేపితిని. నా యైశ్వర్యము నశించినది. లంకలోని వీరులు నశించి బాలురు వృద్ధులు మిగిలియున్నారు. లంక యిట్లుండుట నే నిట్టులగుటఁ దెలిసికొని రక్షింపుము. నీయన్నకొఱకు నీమహాకార్యము నిర్వహింపుము. ఇంతదనుక నీతో నిట్టిమాట చెప్పి యెఱుఁగను. నీపై నాకెంతయో స్నేహము విశ్వాసము కలదు. యుద్ధములనెన్నిమాఱులో దేవతల నోడించియున్నాఁడవు. ఆవీర్యము

నిపుడు కనఁబఱచి రక్షింపుము. యుద్ధప్రియుఁడవు కాన నీవీ సంగరమున జయముపడసి మమ్ముఁ గాపాడుము.

కుంభకర్ణుఁడు నీతి బోధించుట.

* రావణుఁ డార్తుఁడై చెప్పినమాటలు విని కుంభకర్ణుఁడు నవ్వి మనసు మున్నాలోచించునపు డేదోషము కలుగుననుకొంటిమో అది హితవాక్యములు విననికతన నిన్నుఁ జెందినది. అనుకొనినవిపత్తే దాపరించినది. మహాపాపులకు నరకమునందే పాపము తప్పక చెందునట్లు సీతాపహరణ పాపకార్యఫలము వేవేగ నిన్నుఁ బొందినది సుమీ. రాజేంద్రా! నీవు వీర్యగర్వమున సీత నపహరించితివి. దానికిఁ బూర్వమే యిది మంచిదో కాదో యని యాలోచింప వైతివి. దానివలనఁగలుగు దోషమును విచారింప వైతివి. ఎవఁడు ముందుగాఁ జేయఁదగు నాలోచనాదుల వెనుకను, వెనుక విచారింపఁదగు కార్యములను ముందుగ నొనరించునో వాఁడు తెలియనివాఁడగు. దేశకాలములకుఁ దగకయుండఁ జేయుపనులు నిష్ఫలము లగును. మంత్రులం గలిసి యాలోచించి యిదమిత్థమని సిద్ధాంతము చేసికొని యుత్తమ మధ్యమాధమములను త్రివిధకర్మములను, వాని మొదలుపెట్టఁదగు నుపాయమును, ద్రవ్యసంపత్తిని, దగు దేశకాలవిశేషములను, గలుగఁగల యంతరాయములకుఁ బ్రతీకారము, వానిసిద్ధి యను నీ పంచప్రకారములను బొందుపఱచువిషయమున జాగ్రత్త గలిగి యెవఁడు కావించునో యతఁడే నీతిమార్గమునందు వర్తించువాఁ డగుచు మంచిఫల

* ఇది యఱువదిమూఁడవసర్గమునఁ గల కథాభాగము.

మును బొందును. నీతి నతిక్రమింపక వర్తించువాఁడే సుఖి. రాజేంద్రా! పురుషుఁడు శాస్త్రపద్ధతి ననుసరించి ప్రాతఃకాలమున ధర్మమును మధ్యాహ్నకాలమున నర్థమును సాయంకాలమునఁ గామమును సేవింపవలయును. ఒక్కొక్కకాలమున రెండేసిగాఁ గాని సేవింపవలయు. కాని యకాలమున వీనిని సేవింపరాదు. కేవల కామమునే సర్వకాలము సేవించువాఁ డధముఁ డనంబడు. ఈ మూఁడింటియందు శ్రేష్ఠమని యెఱింగి యెవ్వఁ డట్టిధర్మము నాచరింపఁడో వాని కేకార్యము ఫలింపదు. సామాద్యుపాయములు తగుకాలమునందు ననువగురీతుల ననుష్ఠింపవలయును. అని యి ట్లనేకప్రకారముల రాజధర్మములను జక్కఁగా బోధించెను. మంత్రవ్యవహారములచేతఁ దనకు వంచకుఁ డగువానిం దెలియక దానిచే దుర్మంత్రులం దొలంగించుట లోనగుకార్యములను జేయకయుండునో యతఁ డనర్థముల నొందుటయ కాని పదభ్రష్టుఁడు నగు. ఈవిషయమునందు విభీషణుఁ డేమి చెప్పెనో దానిని గావింపుము. ఇపుడు మన కదియే హితమైనది.

అని యిట్లు కుంభకర్ణుఁడు పలుకఁగా విని రావణుఁడు కనుబొమలు ముడివడ నతనితోఁ గుంభకర్ణా! నాకంటె నీవు చిన్నవాఁడవు. పూజ్యుఁడగు పెద్దవానివలె నన్ను శిక్షించుచున్నావా యేమి? నీతికాలము గడచిపోయినది. కాన నీమాటలవలనఁ బ్రయోజనమేదియు లేదు. పరాక్రమ మిత్తఱి నెఱపుము. అవినీతిని నీతిగా భ్రమించియో మనస్సునఁ దెలివి పుట్టుటం జేసియో బలవీర్యగర్వముననో చేయవలసినది చేయకపోయితివి. ఇప్పటి కేది యుక్తమో యద్దాని నొనరిం

వుము. గతమునకు బుద్ధిశాలురు వగవరు. గతము గతమే కాని మరలి రాదు. నాయందు నీకు స్నేహము గలదేని నీపరాక్రమము నీకుఁ దెలిసియున్నదేని యీయుద్ధమునఁ దోడ్పడఁ దగునని నీకుఁ దోఁచునేని నా యవివేకమునఁ గలుగుదోషమును సరిపెట్టుము. మనస్సు గలఁగి దీనుఁడై యుండువానికిఁ జెంతనే యుండి విచారించుచుండు మిత్రుఁడే మిత్రుఁడు. నీతి వదలి పరిభ్రమించువానికి సాహాయ్యమొనర్ప నేర్చినబంధువే బంధువు.

అని యిట్లు నిష్ఠురముగా మాటలాడుచుండు రావణునిం గాంచి యీతఁడు క్రుద్ధుఁడయ్యెనని తెలిసికొని మృదువచనముల మెల్లన నన్నపైఁ గలమైత్రిం బురస్కరించుకొని యూఱడించుచు రాక్షసేంద్రా ! ఏల సంతాపపడియెదవు? కోపమును వదలి స్వస్థుఁడవై యుండుము. నేను జీవించియుండఁగాఁ దోడుపడ లేదన్న యూహను వదలిపెట్టుము. ఎవనిమూలమున నీకీపరితాపము కలిగినదో యారాముని వధించెదను. ఇంతదనుక నేల యిట్లుపదేశించితివన్న హితము చెప్పుట శాస్త్రమర్యాద గావునఁ జెప్పితిని. స్నేహము గలబాంధవున కిట్టియాపత్సమయమునందు నొనర్పఁదగినసాయము శత్రువధము. దానిని యుద్ధమునందుఁ గావింతును. నీవే చూడుము. రామలక్ష్మణుల యుద్ధభూమిని వధింపఁగా వానరులు పాఱిపోవఁగా నీవే చూతువు. నేనీక యుద్ధమున రామునిశిరస్సు దేఁగా నీవు కాంచి సుఖము నొందుము. సీత దుఃఖిత యగుంగాక. బంధువధజనితదుఃఖమునఁ బొక్కురక్కసు లింక హాయి నొందుదురు గాక. పర్వతాకారుఁడగు సుగ్రీవుఁడు రక్తసిక్తాంగుఁడై

రణభూమిం బడియుండఁగాఁ జూడుము. ఈరాక్షసులు నేను నిన్ను రక్షించుచుండఁగా రాముఁ డెట్లు నిన్ను వధింపఁగలఁడు? నన్ను ముందు వధించిననే నిన్నుఁ బిమ్మట వధింపం గలఁడు. నాకనఁగా బ్రదికియుండఁగా శత్రువునుండి పరితాప మేనాఁడును గలుగదు. నన్నొకఁడు చంపఁజాలఁడు. నేను జావకుండిన భయము నీ కెక్కడిది? పరంతపా! యథేచ్ఛముగా యుద్ధమునకుఁ బోవ నా కనుజ్ఞనిమ్ము. నాకంటె నింకొకఁ డి త్తఱి యుద్ధమునకుఁ బంపఁదగినవాఁడు నీకు లేఁడు. నీశత్రువుల వధించి పుత్తును. ఇంద్రాదిదిక్పాలకు లరుగుదెంచినను యుద్ధ మొనరింతును. భయంకరాకారము మెఱయ శూలము హస్తమునందుఁ గ్రాల నేను సింహనాద మొనరించుచుఁ దలఁపడఁగా నింద్రాదులు పరువెత్తుదురే. నే నాయుధముం బూనక బాహుబలమున శత్రువులఁ జంపఁగా బ్రదుకుపై నాశగలవాఁ డెవ్వఁడు నాయెదుట నిలువఁగలఁడు? శక్త్యాద్యాయుధములేవియు నా కక్కఱలేదు. కోపముగలిగిన బాహువులచేత నే యింద్రునైనఁ జంపుదు. ఆరాముఁడు నా పిడికిటిపోటునకుఁ దాళఁగలఁడేని చూతము. నారక్తము నారాముని బాణములెట్లు త్రాగఁగలవు. రావణా! నేనుండ నీవేల వగఁ గుందెదవు? నీపగవానిం జంప నిదిగో పోవుచున్నాఁడను. రామలక్ష్మణసుగ్రీవులను మనలంకఁ గాల్చిన హనుమంతుని వధించెదను. తక్కినవానరు లొకలెక్కయే. ఎవ్వారికిం బడయ శక్యముగానియశస్సు నీకుం గలిగింపఁ గోరినాను. అని యిట్లు వచింపఁ దరముగాని బీరము లాడెను. మఱియు రాక్షసేంద్రా! ఈ మూఁడులోకములు నా కొక్కవేళ కాహారమునకుం

జాలవు. ఇంక నాతో యుద్ధ మెవ్వఁ డెట్లు చేయఁగలఁడు? నీ కత్యంతసుఖ మొనఁగూర్పఁ బోవుచున్నాను. రామలక్ష్మణులఁ జంపి వానరుల భక్షించెదను. ఇఁక నీయిచ్చకొలఁదిని విహరింపుము. మంచిమద్యము త్రాగుము. త్వరమానుము. రాముని వధింపఁగా సీత నీకుఁ జిరకాలము వశమై యుండఁగలదని యెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమునఁ గలవిషయములఁ బరిశీలింతము. మహామూర్ఖుఁడు కుంభకర్ణుఁడని యెల్లరు తలంతురు. ఆతనికి భగవంతునిచే మృతి గల్గనుండఁగా మనస్సు మార్పు నొందవలయును. మృత్యువు చెంతకు రాఁగా ప్రాయికముగా చిత్తము సుంతయే మాఱునని పెద్ద లందురు. ఆరీతిగా నీ కుంభకర్ణునకు మార్పునొందుట సహజము. విశేషించి ముక్తి కరుగువానికిఁ జక్కఁగా మాఱవలయును. అట్లు మార్పునొందినదా లేదా యని విమర్శింతము.

"శీఘ్రం ఖల్వభ్యుపేతం త్వాం ఫలం పాపస్య కర్మణః,
నిరయేష్వేవ పతనం యథా దుష్కృతకర్మణః." 3.

అని మూలము. ఇంత మదోన్మత్తున కిట్టిసాధూక్తులు దొరలునా యని శంకింపవలదు. రాఁగల కర్మము ననుసరించి యూహాలు మాఱుననుసిద్ధాంతము కదల్పరానిది. సీతాపహరణము పాపమనియు, దానిఫలము నిన్నొందెననియు నాతఁడు వచించెను. అంతియ గాక దుష్కృతకర్మ మొనరించినవానికి నాపదలు కల్గునట్టులని లోకజ్ఞానతత్వమును గూడ వెల్లడించెను.

"యాతయామం గతరసం పూతి పర్యుషితం చ యత్,
ఉచ్ఛిష్టమపి చామేధ్యం భోజనం తామసప్రియం." ౧౦

అను గీతావాక్యముచొప్పునఁ దామసాహారములు నింతకంటె నత్యంతజుగుప్సితము లగువానిని భక్షించినను దీనింబట్టియే బుద్ధితత్త్వము మాఱదనియుఁ, గర్మానుగుణముగ మాఱు ననియు నీ కుంభకర్ణునినీతియే మనకుఁ జెప్పక చెప్పుచున్నది. కొందఱాహారానుగతముగా నూహ లుండుననియు సాత్త్వికాహారముం గొన్నయెడల మంచి యూహలు గలుగునందురు. సాత్త్వికాహారము గొనుట ముఖ్యమే యనవచ్చును గాని దానిచే సద్బుద్ధి గలుగుననుట మాత్ర మసంగతప్రసంగమునఁ బ్రథమతాంబూలార్హమగు నాశయమే యదగును. కర్మము ప్రాణివర్తనమును మార్చుచుండును గాని యాహారము మార్పఁ జాలదు. మాంసాద్యాహారము గలవారందఱు తామసు లనఁ జాలనివచ్చును. ఆహారము మంచిదిగానున్న యారోగ్యము గల్గించునన్న ననవచ్చుంగాని బుద్ధికి నాహారమునకు సంబంధము లేదు. సాత్త్వికాహారముం గొనువారెందఱో దుష్కృతకర్మముల నాచరించువారు గలరు. కాన నది కర్మముపై నాధారపడి యుండును. అంతియగాని యాహారముపై నాధారపడి యుండదు. అని కుంభకర్ణునివచనములే మనకు నీవిషయమును దెలుపుచున్నవి.

"ప్రథమం వై మహారాజ కృత్యమేతదచింతితం,
కేవలం వీర్యదర్పేణ నానుబంధో విచారితః." ౪

అని మూలము. ఈనీతి నీతిశాస్త్రానభిజ్ఞునకుఁ దెలుప శక్యమా?

పరాక్రమము గలదన్న పొగరుచేత దీనితరువాతఁ గలుగు దోషము విచారింప వైతివనియేఁ గదా. ఇట్లనుటంజేసి తొలుత నీకార్య మొనరించిన నిట్టిదోషము కలుగవచ్చునని యోజింపకుండుట యవివేకమని కదా యతనిభావము. వీర్య గర్వము మంచిది కాదనికదా కుంభకర్ణుఁ డనియె. దీనిచేతనే కుంభకర్ణునకు నీతిశాస్త్రజ్ఞానము కలదనియు, వీర్యగర్వము మంచిదికాదను నుద్దేశ మున్నదనియు స్పష్టము. మదోన్మత్తుఁడు కుంభకర్ణుఁ డన్నవాద మెగిరిపోవక నిలువఁగలదా? మఱియు నాతఁడు భక్తుఁడనియుఁ బ్రాక్కర్మ ఫలానుభవముకొఱకుఁ దగిన రూప మలవడగా దానినే నమ్మక యెపు డీతనువు పడిపోవునా యని యూహించుచుండువాఁడని యూహింప నవకాశము లేకపోలేదు.

"దేశకాలవిహీనాని కర్మాణి విపరీతవత్,
క్రియమాణాని దుష్యంతి హవీంష్యప్రయతేష్వివ." ౬

అని మూలము. కర్మములకు దేశకాలము లను నియమము కలదు. ఏప్రదేశమున నేకర్మము చేయవలయునో ఏకాలమున నది చేయవలయునో అట్టు లయ్యది చేయవలయునే కాని చేసినఁ జాలదా యనరాదు. మంత్రవిహీనముగా హోమము చేసిన నెట్లు నిష్ఫలములో మఱియు దుష్ఫలములో యట్టు లవియు దుష్ఫలములు నగును. ఒక్కొక్కకర్మము నకు నొక్కొక్కదేశము కాలము నియమింపఁబడి యున్నవి. స్త్రీపురుషులవిహారమున కేర్పఱచినతావుల దేవతలఁ బూజించుటయు, దేవతాపూజలకై నియమించినతావులఁ గాముక

స్త్రీపురుషులు విహారములు సల్పుటయు సముచితము లగునా యేమి ? "అవిధినా కృతమకృత"మ్మను శాస్త్రము గలదు కదా. కావున దేశకాలముల కనురూపముగా నాచరించుకర్మములే ఫలదము లగునని భావము. అట్లు కానిచో నిష్ఫలములే యని కదా సారము. మంత్రము లేక చేసినహోమము ఫలింపదు కదా. కనుకనే శాస్త్ర మావశ్యకమైనది. పగలు పని యుండి మాని రాత్రి భక్తిపురస్సరముగా శ్రాద్ధముసల్పిన సత్ఫలముల నొసంగునా ? యనిన దుష్ఫలము నొసంగునని సమాధానము చెప్పవలయును. మంత్రవిరహితముగఁ జేయఁబడు హోమమువలె. అనఁగా జాత్యుచితక్రియలు విధివిహితములుగ నున్నవి. దానిని విడనాడ రాదు. విడనాడిన దాన మేలు చేకూరదని యీ రామాయణమే తెల్పుచున్నది. అందును గుంభకర్ణునివంటి దారుణచిత్తుఁడు తెల్పుటంజేసి మఱింత గట్టిగా సిద్ధాంతము లగుచున్నవి. అట్టివారికే యివి యిట్లు తోఁచినపు డితరులకుఁ దోఁచుననుట చెప్పవలసిన దేమి ? జాతికి నిర్ణయింపఁబడినకర్మములు పక్షపాతమును సూచించు ననుటకంటె విపరీతసంభాషణ మింకొకటి యుండదు. మంత్రము లుపాసనార్హములుగా నిర్ణయింపఁబడినను జాత్యుచితములుగ నవియు నిర్ణయింపఁబడియే యున్నవి. వేదాధికారము లేనివారలకు శాబరమంత్రములు నియమింపఁబడినవి. ఫలములు సమానములే. ఎపుడు? భక్తి సమానమైనపుడు. అట్టులుండ వాని మాని యధికార మేలలేదని మహామంత్రముల గ్రహించుట చేటునకే కాక మఱెందుల కగును? కావునఁ దమకుఁ దగినమంత్రముల నర్హారీతి నుపాసింపవలసినదే

కాని యధిక ప్రసంగమును జేయఁ బూనరాదు. దాన మేలు లేదు. అదృష్టఫలముల విషయమునందు శాస్త్రమే ప్రమాణము కాని యుక్తి ప్రమాణము కాదు. ఈభావము నీక్రింది మూలమే తెల్పుచున్నది.

"అనభిజ్ఞాయ శాస్త్రార్థాన్ పురుషాః పశుబుద్ధయః,
ప్రాగల్భ్యాద్వక్తుమిచ్ఛంతి మంత్రేష్వభ్యంతరీకృతాః." ౧౪

అని మూలము. పశుబుద్ధయః=అనఁగాఁ దోఁచినట్టు లాలోచించువారని యర్థము. అనఁగా నాహారవ్యవహారాదుల విషయమునందుమాత్రమే యూహాలు చేయువారని భావము. శాస్త్రము నెఱుఁగనివారని సారము. అట్టివారు శాస్త్రార్థాన్ అనభిజ్ఞాయ=నీతిశాస్త్రముల యర్థమెఱుంగక యని భావము. ప్రాగల్భ్యాత్=ప్రతిభ గల్గుటచేత, వక్తుమిచ్ఛంతి=జల్పములాడుదురో వారని భావము. శాస్త్రములయందుఁ గలయర్థమును గురువులమూలమున నెఱింగి వచింపవలయునే కాని తన కెట్లు తోఁచునో యట్లు వచింపరాదని భావము. అట్టివారలే పశుబుద్ధులని సిద్ధాంతము. అట్టివారి వాక్కులమూలమున హాని కల్గుటయ కాక ఫలము కలుగదని మన మెఱుంగవలయును. ఇట్టి వాక్కులు పలికిన కుంభకర్ణుఁడు మూర్ఖుఁ డనుట కన్న నవివేకము వేఱుగ నేముండును?

"తమత్రైవం బ్రువాణం తు వచనం ధీరదారుణం. ౨౦
రుష్టోఽయమితి విజ్ఞాయ శనైశ్శ్లక్ష్ణమువాచ హ.
అతీవ హి సమాలక్ష్య భ్రాతరం క్షుభితేంద్రియం. ౨౧

కుంభకర్ణశ్శనై ర్వాక్యం బభాషే పరిసాంత్వయన్,
అలం రాక్షసరాజేంద్ర సంతాపముపపద్యతే. 30
రోషం చ సంపరిత్యజ్య స్వస్థో భవితుమర్హసి."

అని మూలము. సీతాపహరణదోషము నిన్ను బాధింపక వదల దని యుక్తియుక్తముగా నీతిశాస్త్రసమ్మతముగాఁ దాను జెప్పిన మాటలకు రావణుఁడు క్రోధయుక్తుఁడై తన్నుఁ బ్రార్థించుట విని యిఁక నీతి యుపయోగింపదనియు దానవవినాశనకాలము వచ్చెననియు నెఱింగి "పితృసమో జ్యేష్ఠః" అను న్యాయము ననుసరించి గౌరవము గనఁబఱచి పోయి యాతుచ్ఛదేహమును శ్రీరామబాణముల కర్పించి శాశ్వతపదము నొందఁ గోరి యన్న నూఱడించుచు నిట్లు పల్కెనని మనము గ్రహింపవలయును. అంతియకాని యుక్తాయుక్తములు పూర్వాపరము లాలోచింపక యతని పౌరుషోక్తులను మాత్రము తెలిపి తన్మూలమున నతనిమూర్ఖత్వము వెల్లడింపఁ బూనుట మిక్కిలి యసంగతము. తొలుత నీతిని దుష్కర్మఫలములు తప్పక పొందెదననియును దెలిపియుండఁగా వానిని విమర్శింపక విధిలేక పలికినపలుకులను విమర్శించు టుత్తమపద్ధతి యెంతమాత్రము కాదు. ఈవిషయము వాల్మీకి యీరీతిగాఁ దెలిపినాఁడని తెలుపుటకే యామూలము లుదాహరింపఁబడినవి. ఇఁక నిత్తఱి నన్నకుఁ గుంభకర్ణుఁడు పలికినమాటల సారమేమని విమర్శింతము.

"నైతన్మనసి కర్తవ్యం మయి జీవతి పార్థివ. 31
తమహం నాశయిష్యామి యత్కృతే పరితప్యసే,

అవశ్యం తు హితం వాచ్యం సర్వావస్థం మయా తవ. 3౨
బంధుభావాదభిహితం భ్రాతుస్స్నేహాచ్చ పార్థివ."

అని మూలము. రావణునాశయ మెఱుంగక యతఁడు మూర్ఖత వహించెనని తలంచి నీతిం దెలిపి యతఁడు కోపమును నటింపఁగా మరలఁ దద్ధితముగ మాటలాడుచు స్వాభిప్రాయమును గూఢముగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు. "మయి జీవతి సతి" అనియె. నేను జీవించియుండఁగా విచారింపకుండుము. నామృతికిం బిదప విచారింపుమా యని కదా భావము. నీతి యేల బోధింపవలసివచ్చెనో యతఁడే తెలిపెను గదా. "సర్వావస్థం తవ మయా అవశ్యం తు హితం వాచ్యం భ్రాతుస్స్నేహా ద్బంధుభావాదభిప్రేతం" అని కదా యతఁడు పలికెను. సర్వకాలము తనకుఁ దెలిపిననీతి నొరులకుఁ దెల్పుటయే యెల్లవారలకు విహితము. అన్నయను స్నేహముగలవాఁ డెట్లు తెలుపవలయునో యట్లు విహిత మిదియని తెలిపితిని. అంతియ కాని యిదియే నా యాశయమని నీవు తలంపం జనదు. కుంభకర్ణుని యీమాటల ధోరణింబట్టి యూహించిన నీకు హితముగాఁ దెల్పినమాట లన్నియు బంధుభావమును మది నూహించి చెప్పినవే యని తేటపడును.

"శత్రూణాం కదనం పశ్య క్రియమాణం మయా రణే,
అద్య పశ్య మహాబాహో మయా సమరమూర్ధని. 3౪
హతే రామే సహ భ్రాత్రా ద్రవంతీం పరవాహినీం,
అద్య రామస్య తద్దృష్ట్వా మయా నీతం రణాచ్ఛిరః. 3౫
సుఖీ భవ మహాబాహో సీతా భవతు దుఃఖితా,

అద్య రామస్య పశ్యంతు నిధనం సుమహత్ప్రియం. 36
లంకాయాం రాక్షసాస్సర్వే యేతే నిహతబాంధవాః,"

అని మూలము. రామే సహ భ్రాత్రా హతే సతి=అనఁగా 'హతో ఒత్ర కశాఘాతః.' అని వివాదరత్నాకరమున వ్రాయఁబడినట్లు లిట నాచేఁ గొట్టఁబడినవాఁ డగుచుండఁగా ననియే యర్థము గాని చంపఁబడినవాఁడగుచుండఁగా నని కాదు. మయా సహ రామస్య రణాత్=నాతోడ రామునకు యుద్ధము గలుగఁగా, ఆనీతం=దూరముగాఁ జిమ్మఁబడిన, శిరః=నాతలను, దృష్ట్వా=కని, సుఖీ భవ=అని యర్థము. సీతా=లోకజనని, దుఃఖితా భవతు= భర్తుఁడనగు నామృతికి దుఃఖించుఁ గాకయని యర్థము. "అద్య రామస్య సుమహత్ప్రియం నిధనం మమ మరణం" అని యన్వయము. ఇపుడు రామునిమూలమునఁ గలిగిన నామృతి నాలకించి లంకావాసులు తమబంధువులు మృతినొందిన దుఃఖమును గూడ మఱతురని భావము. కుంభకర్ణుని తాత్పర్య మిది యని యెట్లు చెప్పవచ్చునందురేని ఇట్టి యర్థమగునట్లు వాల్మీకి యేల చెప్పవలెను ? ఈయర్థమగునట్టి పదములకూర్పె యిది యతని భావమని తోఁపింపఁజేయునని యెఱుంగందగు.

"అద్య శోకపరీతానాం స్వబంధువధకారణాత్. 39
శత్రోర్యుధి వినాశేన కరోమ్యాస్రప్రమార్జనమ్,
అద్య పర్వతసంకాశం ససూర్యమివ తోయదం,
వికీర్ణం పశ్య సమరే సుగ్రీవం ప్లవగోత్తమం." 30

అని మూలము. శత్రువగు రామునివలన యుద్ధమృతి గల్గుటం జేసి దుఃఖములపాలగు నావారిశోకము నామృతివలనఁ దొలఁగి పోవును.

"అథ పూర్వం హతే తేన మయి త్వాం హంతి రాఘవః. ౪౦
నాహమాత్మని సంతాపం గచ్ఛేయం రాక్షసాధిప,"

అని మూలము. నేను రామునిచే హతుఁడనగుటకు దుఃఖింపను జుమీ. నేను హతుఁడను కాఁగాఁ బిదప నిన్ను వధించు ననియే దుఃఖించుచున్నాఁడనని తాత్పర్యము.

"యది మే ముష్టివేగం స రాఘవోఽద్య సహిష్యతే,
తతః పాస్యంతి బాణౌఘా రుధిరం రాఘవస్య తు. ౪౭
చింతయా బాధ్యసే రాజన్ కిమర్థం మయి తిష్ఠతి,
సోఽహం శత్రువినాశాయ తవ నిర్యాతుముద్యతః. ౪౮
ముంచ రామాద్భయం రాజన్ హనిష్యామీహ సంయుగే,
రాఘవం లక్ష్మణం చైవ సుగ్రీవం చ మహాబలం. ౪౯
హనుమంతం చ రక్షోఘ్నం లంకా యేన ప్రదీపితా,
హరీంశ్చాపి హరిష్యామి సంయుగే సమవస్థితాన్. ౫౦
అసాధారణమిచ్ఛామి తవ దాతుం మహద్యశః."

అని మూలము. నాముష్టివేగమును రాముఁడు సహించునేని రాముని బాణములు నారక్తమును ద్రావఁగలవు. నేనుండఁగా నీకుఁ జింత యెందులకు ? అనఁగా నేను బ్రదికియుండుదాఁక నిర్విచారముగ నుండుము. పిదప విచారింపవచ్చును. నాతర్వాత నే నీకు మృతిగాని ముందు లేదని భావము. "రామాత్ భయం వర్తత ఇతి శేషః. హనిష్యామీతి ముంచ." అని యన్వయము. మనకు రామునివలన భయము కలదు. చంపుదు నన్ను వాంఛను వదలుమని యాశయము. అనఁగా దీనిభావ మేమని యూహింతము. ఇట్లన్వయించుట సమంజసము కాదని యందు

రేని భాష్యములన్నియు నెగిరిపోవును. ఇట్టితావుల మాత్రమే రెండువిధములుగా నన్వయింపఁదగిన శ్లోకముల వాల్మీకి వ్రాయ వలయునని యూహించుట పొరపాటు కానేరదు. కావున నిట్లే గ్రహింపవలయును. తవ మహత్ యశః దాతుమసాధారణ మిచ్ఛామి = నీకు గొప్పయశస్సు నిచ్చుటకు సాధారణము గాదని తలంతుననియె. అనఁగా విజయలక్ష్మి నీకొసంగుట శక్యముకాదనియే కుంభకర్ణునాశయమని నమ్మవలయును. ఈ యుపదేశము ననుసరించి యూహించినయెడలఁ, గుంభకర్ణుఁడు నీతిశాస్త్రపండితుఁడనియు, మోమోటమి మాని న్యాయ్యమునే తెల్పువాఁడనియు, రాముని భగవంతునిగా నెఱింగిన వాఁడనియుఁ దోఁపక మానదు.

ఈవిషయమున నధ్యాత్మరామాయణమును బరిశీలింతము. రావణునిశక్తిచే లక్ష్మణుఁడు మూర్ఛ నొందుటం గని హనుమంతుఁడు దివ్యౌషధులం దెచ్చి బ్రదికించినట్లు గలదు. అదియే విశేషము. కుంభకర్ణునిచరిత్రమునందు నతఁడి ట్లుపదేశించిన ట్లున్నది.

"పూర్వమేవ మయా ప్రోక్తో రామో నారాయణః పరః,
సీతా చ యోగమాయేతి బోధితోఽపి న బుద్ధ్యసే. ౫౮
ఏకదాఽహం వనే సానౌ విశాలాయాం స్థితో నిశి,
దృష్టో మయా మునిస్సాక్షాన్నారదో దివ్యదర్శనః. ౫౯
తమబ్రువం మహాభాగ కుతో గంతాసి మే వద,
ఇత్యుక్తో నారదః ప్రాహ దేవానాం మంత్రణే స్థితః.

... ...

అతస్త్వం మానుషో భూత్వా జహి రావణకంటకం,
ఇత్యుక్త్వా మహావిష్ణుస్సత్యసంకల్ప ఈశ్వరః."

అని కలదు. ఈరామాయణమునందుఁ గనఁబడు విశేషములే యిందు స్పష్టముగాఁ దెల్పఁబడినవని యెఱుంగునది. వాల్మీకి మహర్షి యందందుఁ దత్త్వజిజ్ఞాసువులకుఁ దెలియఁదగునట్లు స్వహృదయము నెఱింగించెననియు సామాన్యులకు శ్రీరామ చరిత్రమునంతటను దెల్పెననియు మన మెఱింగిన బాగుపడుదుము. ఇఁకఁ దరువాతిచరిత్రమును బఠింతము.

మహోదరుఁడు కుంభకర్ణుని దిరస్కరించుట.

* ఇట్లు కుంభకర్ణుఁడు పలుకఁగా విని మహోదరుఁడను రక్షోనాయకుఁడు వాని కోర్వఁజాలక యిట్లు పలికెను. కుంభకర్ణా! గొప్పవంశమునఁ బుట్టిన నీకు బుద్ధి యల్పముగా నున్నది. కేవల శూరుఁడవే కాని శాస్త్రవేత్తవు కావు. గర్వివి. కానఁ జేయఁదగిన దిట్టులని తెలియఁజాలవు. రాజు శౌర్యగర్వమున రాఁబోవుదోషమును విచారింపఁ డయ్యెనంటివి. నయానయముల నెఱుంగఁ డంటివి. కుంభకర్ణా! రాక్షసేంద్రునకు నయానయములు తెలియనివి కావు. బాలత్వమున వివేకము చాలక యిట్లు పలుకుచున్నావు కాని శాస్త్రజ్ఞానమునఁ గాదు. రావణుఁడు వివిక్తాదిమంత్రములకుఁ దగు దేశకాలములను, వానికిం దగని దేశకాలములను వేఱువేఱ తెలిసినవాఁడు. కావున శత్రువులకుఁ గల వృద్ధిక్షయములను సమత్వమును జక్కఁగా నెఱింగినవాఁడే. అట్టివాని నవి యెఱుఁగనివాఁ

* ఇది యఱువదినాల్గవసర్గమునఁ గలదు.

డనుట యుక్తము కాదు. నీవలెఁ బండితుఁ డెవ్వఁడును బలుకఁడు. ధర్మార్థకామములకు నొక్కొక్కదానికిఁ బ్రత్యేకఫలములు నియమముగాఁ గలవనియు, ధర్మాధర్మములకు శుభాశుభఫలములు నియతములు కావున సీతాహరణరూపాధర్మకార్యమునకు నిట్టిఫలము గలిగెననియు నీవు నిరూపించితివే. ధర్మార్థకామములకుఁ బ్రత్యేకముగ నాయాఫలమే నియతమని కలరూ పెఱుంగుటకు నీకుఁ బ్రమాణ మేమున్నది? స్వర్గనరకరూపములగు సమస్తఫలకర్మములకును గర్మములే సాధనములు. కాని యీకర్మసముదాయములోఁ బుణ్యకర్మములకే శుభఫలములనియుఁ, బాపకర్మములకే యశుభఫలములనియు లేదు. మహాపాపకర్మములకుంగూడ శుభఫలమే కలుగుచున్నది. ధర్మార్థములు, అధర్మానర్థము లనునీనాలుగు శ్రేయస్సునే కలిగించునవి. అయిన నధర్మానర్థములకు నొకప్పు డశుభఫలము కలుగుటయుఁ గలదు. ఈరెండింటికి మంచిసెబ్బరలు కలుగు ననవలయును గాని యశుభఫలమే కలుగు ననరాదు. ధర్మాధర్మములకు ఫలనియతి లేకుండుట యటుండనిమ్ము. లోకమునఁ బురుషు లిహలోకమునకుఁ బరలోకమునకును నుపయోగించు విహితకర్మములను జేయుచున్నారు. తత్ఫలముల ననుభవించుచున్నారు. ఆరీతిగనే విహితకర్మముల నొనరింపక యథేచ్ఛముగాఁ గర్మముల నొనరించువాఁడు కూడ శుభఫలములనే నొందుచున్నాఁడు. దీనింబట్టి విహితకర్మమే శుభప్రదమనియు, నవిహితకర్మ మశుభప్రదమనియు నియమము లేదనియుఁ, గామమునకు నట్టే ఫలనియమము కానరాదనియుఁ దోఁచెడిని.

ఇట్లు ధర్మాధర్మములకు ఫలనియమ మనునది లేక సర్వము ఫలమైయుండు మతము ననుసరించి మనయేలిక కామము సేవించువాఁడును సుఖాభిలాషమున సీతాపహరణమను నీ కార్యము చక్కఁగా నాలోచించియే చేసెను. కావున నది కర్తవ్యమే యని సమ్మతించితిమి శత్రువు విషయమున నాలోచింపక సాహసము నూని చేసిన దిం దేమి యున్నది? కనఁబడు చున్నది. నేనొక్కండనే యుద్ధమునకుఁ బోయెదనని యందులకు హేతువులుగఁ బౌరుషాదులను దెల్పితివి కదా. ఆవిషయమున నయుక్తము నహితము గలదని చూపెదను చూడుము. ఎవ్వండు జనస్థానమునఁగల మహాబలుల రక్కసుల ఖరాదుల నొక్కఁడే చంపెనో యట్టి మహావీరుని నీవొక్కఁడవే యెట్లు మార్కొనఁ గలవు? కనుక నీపలు కయుక్తము. జనస్థానవాసుల చుట్టము లిప్పటికి రాముని పేరు విన్న వడంకుట నిజమని నీవు నెఱింగియుండవచ్చును. కనుక నీమాట యహితముకూడ నగు. రాముని మిగుల శూరుఁడని తెలియక నిద్రించు మహాకాలాహిని లేపునట్లు యుద్ధమునకుఁ బిల్వఁగోరుచున్నాఁడవు.కోపము వచ్చినంతనే చెనకఁ దరముగాక మృత్యువునా సహింపరాకయు నుండురాము నెవ్వఁడు తారసింపఁ గలఁడు? ఆ రాముని యెదుట నిలువఁబడుటకే మన రక్కసులబలమంతయుఁ బ్రాణసంశయము నొందుచున్నది. ఇట్టులుండ నీవొక్కఁడవే రణమునకుఁ బోవుట యిష్టమనరాదు. తనకుమించిన బలపరాక్రమోపేతుఁ డగుశత్రు నెవఁడు మార్కొనఁ బూనును? ప్రాణముల వదలఁగోరినచో రాముని మార్కొనఁ బొమ్ము.

మహోదరుఁ డిట్లు సంరంభించి పలికి రావణుం గాంచి నీవు సీతను బొందియు మరల నిట్టు లనేకరీతుల మాటలాడు చున్నావు. నీవు కోరినప్పుడే జానకి వశురా లగును. సీత తన యంతన నీకడ కరుదెంచుట కొక యుపాయమును గనుఁగొంటిని. అది ప్రియమైనచో నాబుద్ధి నాలకింపుము. పరబుద్ధి ననుసరింపకుము. నేను, ద్విజిహ్వుఁడు, సంహ్రాదియుఁ, గుంభకర్ణుండును, వితర్దనుఁడు, నను మే మైదుగురము రాముని జంపఁ బోవలయునని చాటింపుము. మేమరిగి యెట్లో రామునితో యుద్ధ మొనరింతుము. మేము శత్రువుల నోడింతుమేని మనకు నుపాయముతో నవసరమే లేదు. సంగర మొనరించినను దుర్జయుఁడై రాముఁడు జీవించియుండునేని మనస్సున మే మాలోచించినట్లు గావింతుము. రాముని బాణములు మా దేహముల నిండ నాటియున్నట్లు చేసికొని రక్తమునఁ దడిసి రామునితో రణము చేసితిమని సీత నమ్ముటకై రామనామాంకితములగు తీవ్ర బాణములతో యుద్ధరంగమునుండి యిచ్చటి కేతెంతుము. మేము రామలక్ష్మణుల భక్షించివైచితిమని చెప్పుచు నీపాదములకు మ్రొక్కెదుము. అత్తఱి నీవు మాకోర్కి నిండింపవలయు. అంత నీవొకని నేనుంగుపై నెక్కించి రామలక్ష్మణులు వానరులు హతులైరని చాటింపవలయు. అంత నీవు సంతసించినట్లు భృత్యులకు యథేష్టముగా భోజనాదు లొసంగుము. వీరభటులకుఁ బారితోషికము లిమ్ము. మేము రామలక్ష్మణుల భక్షించితి మనువార్త యెల్లయెడల వ్యాపించినపిదప నీవు సీతకడ కరిగి యామెకు రామవియోగజనితశోకమును బోఁగొట్టి నన్నేలుకొమ్మని యేకాంతమున మంచిమాటలాడి

యమూల్యవస్తువు లొసంగి యాసను గల్పింపుము. రాజేంద్రా! యీ కపటోపాయమున నామె దుఃఖమును వదలి నీకు వశురా లగును. వేఱొకయాశ లేకపోవుటం జేసియు స్త్రీస్వాభావిక చాపల్యమునను నీకు లోఁబడును. సుఖార్హురాలగుట దుఃఖ ముల ననుభవింపఁజాలక విసికి సుఖ మిఁక నీమూలముననే కల్గు నన్న యూహ నిన్నే యాశ్రయించును. ఈయుపాయ ముత్తమముగా నూహించి నిర్ణయించితిని. నీవు రామునకుం గనఁబడిన ననర్థమే కలుగును. నాయీయుపాయము నాలకించి సమ్మతింపుము. నీకు మేలగునని చక్కఁగా స్వాభిప్రాయమును దెలిపి యూరకుండెను.

మహామతులారా! ఈభాగమును బరిశీలించినపుడు కొన్ని విషయములు పొడకట్టక మానవు. సుగ్రీవునితో శ్రీరాముఁ డింతకుమును పే రాక్షసులలోఁ బండితు లున్నవా రని తెలిపెను గదా. మహోదరుఁడు తెల్పినవిషయములం బరి శీలించిన నామాట స్పష్టము గాకపోదు. మంచిది కాకున్నను స్వమతమును సిద్ధాంతము చేయుటకుంగూడఁ బాండిత్య మా వశ్యమే. మహోదరుఁడు ధర్మాధర్మములకు శుభాశుభ ఫలములు నియతములు కావనియెఁ గదా. ఇదియుఁ బాండిత్యమేనా యందురేమో. అదియుఁ బాండిత్యాపేక్షకమే యగు. లోక మునఁ బుణ్యకర్మముల నొనరించువారలకు విశేషించి యాప దలు కలుగుటయుఁ, బాపకర్మముల నాచరించువారలకు సుఖ సంపదలు పొలయుటయుం గానఁబడును. దానికిఁ గారణము ప్రాక్కర్మమే యైనను విపరీతముగాఁ దోఁచుట నైజము. పండి తులు కూడఁ దమరు పట్టినకుందేటికి మూఁడే కాళ్లని వాదించు

వారలే. ప్రాయికముగా నట్టివారే యుందురు. క్వాచిత్క ముగాఁ దత్త్వాన్వేషణతత్పరు లుందురు. కనుక మహోదరుఁడు శాస్త్రజ్ఞుఁడయ్యు నపసవ్యమార్గము నూని తన యాశయమును నిలువఁబెట్టుకొనియెనని మన మూహింపవచ్చును. పామరు లిట్లు నిర్ధారణ మొనర్పఁజాలరు కదా ? పాండిత్యము చక్కని మార్గము నాశ్రయింప లేదనవచ్చును గాని శాస్త్రజ్ఞత లేదన వలనుపడదు కదా ? మఱొక్కవిషయము. ప్రతివ్యక్తియుఁ దానొకయుక్తి నేర్చినట్లు, అది యితరులకుఁ దెలియదనియు నమ్మి మాటలాడును. అంతకంటె నెక్కుడుపాయ మెఱింగినట్లు మఱొక్కఁడు తలంచును. ఆనంద మనేకవిధములు. అందు నిదియు నొకవిధమని మనము తలంపవలయును. మహోదరుని యుపాయ మందొక్క యానందలేశ మనందగు. సకలలోక జనయిత్రి సీత యీవిషయము లన్నియు నూహించి యానం దింపక పోదు. మహోదరాదులకుఁ గాలమింకను సమీపము నకు రాలేదు. కావున ననేకోపాయములు తెల్పి రాజాను గ్రహము పొంది దానిమూలమున సుఖింపఁ బూనిరి. కాని యాయుశ్శేష మెంతయని యెఱుంగమిం గల్గిన యజ్ఞానగర్వ మిది యని మన మెన్నవలయును. శ్రీరామబాణవిద్ధుఁడై బ్రదుకువాఁడును గలఁడా యని యాలోచింపకపోవుటయే యిందులకు నిదర్శనము. ఖరదూషణాదిమహావీరుల నొక ముహూర్తమాత్రమునఁ బొలియించెనని తెలిసియుఁ గుంభ కర్ణున కావిధముం దెలిపియు నట్టిమహాత్ముని మార్కొని మరలి పత్తుమని భావించుటకంటె నజ్ఞానము వేఱొకఁ డుండునా? ఇఁకఁ దరువాతిగాథ నరయుదము.

కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధమునకు వెడలుట

* మహోదరుఁ డిట్లు పల్కిన విని కుంభకర్ణుఁ డోయీ! యిఁక నిట్టిపలుకు లాడకుము. జాగ్రత్త యని భీతినొందఁ బలికి రావణునిం గని నాపరాక్రమ మెఱింగినదే కదా. ఇపుడే వైరిని వధించి నీకిపుడే భయమును బోఁగొట్టుదును. సుఖముగా నుండుమని తెలిపి నాసింహనాదము నాలించి పరవీరులు బెదరుదురు గాక యని పలికి యంత మరల మహోదరుం గాంచి, "యల్పమతులరగు మీవంటివారిమూలమున రా జిట్టివిపత్తు నొందెను. భీతులై మీవంటివారు సర్వకాల మిచ్చకము లాడుచు రాజు చెప్పినమార్గములనే యనుసరించుచు నింతటి కార్యమును గల్గించుచుందురు. మీరీ రాజేంద్రునకు మిత్రుల వలెఁ గనఁబడుచు నిట్టికార్యములకుఁ దోడుపడుచు లంకాపురమునందు రా జొక్కఁడే శేషించునట్లు చేసితిరి. ధనాగారమంతయు శూన్యముగా నొనరించితిరి. సేనలు హతములైనవి. మీదుర్నయమున నింతలు పుట్టినవి. వీనిని సరిచేయ నిపుడే సంగరరంగమున కరుగుచున్నాఁడను." అని కుంభకర్ణుఁడు పలుకఁగా నాలకించి పకపక నవ్వుచు రావణుఁడు, "వత్సా! నీ వజేయుఁడవు. నేను భయంపడియే యున్నాను కనుకనే యుద్ధము మాని యున్నాను. నాయందు నీకుఁ గల్గిన ప్రీతి యనుపమానము. నీవు శూలము కేలఁ దాల్చిన యమునివలెఁ గనఁబడుదువు. అనికిం బోయి వనచరుల రామలక్ష్మణుల భక్షింపుము. నీరూపము చూచినంతనే వారు భయంపడి పాఱిపోవుదురు."

---

* ఇది యఱువదియైదవ సర్గమునఁ గల కథ.

అని రావణుఁడు పలికి సోదరవాక్కులను నమ్మి మరలఁ బుట్టినట్లు తన్నుం దలంచుకొనుచు సంతుష్టుఁడై యుండెను. అన్నమాటల కాకుంభకర్ణుఁడు సంతోషించి యుద్ధమునకరుగ సన్నద్ధుఁ డయ్యెను. పగవారి నిర్మూలింపఁజాలిన భీకరశూలమును గేలనంది యన్నతో నేనొక్కఁడనే పోయెదను. నా సేన యిందే యుండుఁగాక. నన్నుఁగని భయంపడు వానరుల నెల్ల భక్షించి వచ్చెద. అనఁగా వత్సా! ఒంటిగాఁ బోవవలదు. శూలముద్గరధారు లగుసైనికులు బలసి రాఁ బొమ్ము. ఏలనఁగా వానరులెంతయు బుద్ధిమంతులు. జనము గలవారు. తేజోవంతులు. ఒంటరిగానున్న నేమఱుపాటున నున్న దంతములఁ బొడవడంతురు. కావున సేనలం గూడి పొమ్ము. రక్కసులకు శత్రువు లెవ్వరో వారినెల్ల రూపుమాపుము. అని తెలిపి రత్నహార మొసంగి వివిధహారముల మేనెల్ల నలంకరింప సువర్ణకవచమును దొడిగి మిగుల వెలుంగుచు నన్నకు మ్రొక్కి యతనిం గౌఁగిలించుకొని యుద్ధమునకుఁ బోయెను. జయజయధ్వనులు శంఖకాహళాది నిస్వనములు చెలంగ సేన లాతని వెంబడించి పోయెను. ఆతని యప్పటిరూప మత్యంతభయంకరముగా నుండెను. బీరములు పల్కుచు వానరులన నాకెంత యని పలుకుచు వైరుల వధించి కాని రానని వాగ్దాన మొసంగుచుం బోయెను.

ఇట్లతఁడు ప్రయాణము సాగించుతఱి ననేకదుర్నిమిత్తము లాతనికే పొడకట్టెను. కాలప్రేరితుం డగుట నాతఁడు వానినెల్ల లెక్కింపఁ బూనఁడయ్యెను. మహత్తరవానరసేన లాతనికిం గనఁబడియె. వానరులు పర్వతసమానదేహముగల యా

రాక్షసునిం గాంచి భీతిల్లి గాలితాఁకునఁ దూలిన మేఘశకలములవలెఁ బాఱిపోయిరి. కోపావేశమున నోడలెఱుంగక విజృంభించు నాకుంభకర్ణుఁడు వానరులు భీతిల్లి పాఱిపోవుటం జూచి సంతోషమున మాటిమాటికి సింహనాదము చేయసాగెను. ఆకసమంతయుఁ బగులునట్లు చేసిన యాసింహనాదము నాలకించి వానరులలోఁ బెక్కండ్రు మూలములు తెగిన వృక్షములవలె నేలం బడిరి. విశాలపరిఘాయుధమును హస్తమునందు ధరించి కోఁతులకు విశేషభయముం బుట్టించుచుఁ బ్రళయకాలాంతకుఁడా యనునట్లు పగవారలం జంపుకుటూ హాలము పైకొన బలములం గూడి పోయెను.

కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధము చేయుట.

* మహాబలశాలి కుంభకర్ణుఁడు ప్రాకారమును లంఘించి లంకం దాఁటి యుద్ధరంగమును బ్రవేశించెను. సముద్రము మాఱుమ్రోయురీతి సింహనాదము చేసెను. కోఁతులు నలుదిక్కులకుం బరుగులిడసాగిరి. అంగదుఁడు వారిగతిం గాంచి నలనీలగవాక్షకుముదులం గాంచి మీరు స్వభావసిద్ధములగు పరాక్రమాదులను మఱచి సామాన్యకపులం బోలి బెదరి పాఱిపోయెదరు. ఎచ్చటికి కరుగుదురు? మరలుఁడు. ప్రాణముఁ రక్షించుకొనెదరే ఏల? ఈరాక్షసుఁడు యుద్ధమునకు రాలేదు. మనకు భయముగలిగింపఁ జేయఁబడిన పురుషాకారమగు నొక పెద్దబొమ్మ. మనకొఱకై నిర్మించి పగవాఁడు పంపిన దీని నాశనము చేయుదము. మరలుఁడని హెచ్చరించెను. వారెట్లో

* ఇది యఱువదియాఱవ సర్గమునందుఁ గలదు.

దిటవు తెచ్చుకొని యంద ఱొకచోటం జేరి యుద్ధము చేయఁ గడంగిరి. మదగజముపలెనుండు నాకుంభకర్ణుని దమయాయుధ ములఁ బ్రహరించిరి. పర్వతశిఖరాదులచేఁ గొట్టఁబడుచున్నను వాఁడు చలింపకయుండెను. వారు వైచిన శిఖరాదు లాతనిశరీర మునకుఁ దగిలి యెగిరి క్రిందఁ బడసాగెను. మహాకోపమున నా కుంభకర్ణుఁడు వనచరులఁ గాల్పఁ బూనుకొనెను. ఆతనిశరీర మునఁ జిమ్మఁబడి కొందఱు కోఁతులు నేలం బడిరి. కొందఱు వెనుకనైనఁ జూడక కాలికి బుద్ధిచెప్పిరి. ఆబలశాలి చంపుచుం డఁగాఁ గనుఁగొనఁజాలక కొందఱు సాగరజలములం బడిరి. కొందఱు పై కెగిరిపోయిరి. కొందఱు సేతువుమీఁదఁ బరుగిడ సాగిరి. భల్లూకములు చెట్లెక్కి ప్రాణముల రక్షించుకొనియెను.

అంగదుం డట్లు భంగమునొంది పాఱువారిం గని వన చరులారా! పాఱకుఁడు. నిలువుఁడు. యుద్ధము గావింతము. ఎంతపరుగెత్తిన నుండుచోటు దొరకదని తలంతును. మీ రస మానపరాక్రమసంపన్నులరు గదా. ఆయుధములఁ బాఱవైచి పరుగెత్తిన మీ యాఁడువారే మిమ్ముఁ బరిహసింతురు. మాన మూని బ్రదుకు పరాక్రమవంతుల కది మరణసమాన మగును. గదా. గొప్పవంశములఁ బుట్టి క్షుద్రులవలె బెదరిపోవుట మంచిదియా? ఇట్లు పాఱిన మీ రపూజ్యులే యగుదురు. పగ వారి నడంతుమని యాత్మప్రశంసలు చేసికొంటిరి గదా. ఆ పరాక్రమము లిపుడెచటికిఁ బోయినవి? పరాజితుఁ డగువానిని బిఱికిపంద యని జను లాడుకొందురు సుఁడీ! పాఱిపోయినను ఆయు వల్పమే కావున బహుకాలము జీవింపఁజాలము. కాన సంగరమునఁ బోరాడి భూమిపైఁ బడిపోవుదము. యుద్ధహతు

లకు బ్రహ్మలోకమున నివాసము లభించును. పగతుఱం జంపితే మేని కీర్తి కలుగును. మండునగ్నింగని మిడుత ప్రాణములతో నసుగఁజాలనట్లు కుంభకర్ణుఁడు రామభద్రుని బారింబడి మరలి పోవలేఁడు. ఇంతదనుక మంచిపేరు పొందితిమి. ఇట్టి మన మందఱము నొక్క కుంభకర్ణునిచే నోడింపఁబడి పాఱిపోయిన నిన్నిదినములు గడించిన కీర్తియంతయు నశించును. అనియెను.

అంగదుఁ డిట్లు పిఱికితనము పోవఁ బలుకుచుండఁగా భయమున మునింగి పాఱిపోవు నావానరు లీ కుంభకర్ణుఁడు మమ్ము మర్దించుచున్నాఁడు. నిలువఁజాలము. ఇది సమయము గాదు. పోయెదము. మాకెల్లఁ బ్రాణములపైఁ గదా యాశ అనిరి. వారా యంగదున కింతమాత్రము బదులుచెప్పి తమపై కేతెంచు కుంభకర్ణుని గని భయమున మఱేమియుఁ బలుకనోడి యఖిలదిక్కులకుం బాఱిపోయిరి. అంగదుఁ డట్లు పాఱుచున్న వానరుల మంచిమాటలచేత శ్రీరాముఁ డేర్పఱచిన సాలపర్వత భేదాది సంకేతనామములచేతను వారల నెట్లో మరలించెను. బుద్ధిమదగ్రగణ్యుఁడగు నాయంగదుఁ డిట్లుత్సాహమును గలిగింపఁగా న వ్వానరయూథనాథులందఱు సుగ్రీవాదుల యాజ్ఞకు నెదురుచూచుచు యుద్ధసన్నద్ధులై యుండిరి. అంత ఋషభ, శరభ, మైంద, ధూమ్ర, నీల, కుముద, సుషేణ, గవాక్ష, రంభ, తార, ద్వివిద, పనస, హనుమదాదు లతివేగముగా యుద్ధాభిముఖులై యరిగిరి.

శ్రీరాముఁడు కుంభకర్ణుం జంపుట.

* ఆవానరులందఱు నంగదునిమాట లాలకించి మరణము

---

* ఇది యఱువదియేడవ సర్గమునఁ గలదు.

నను సాహసించిన బుద్ధిగలిగి యుద్ధము చేయ మరలివచ్చిరి. తొల్లి చెప్పిన బీరములం దలంచుకొనుచు వచ్చి ప్రాణములపై నాశ మాని తుములముగా యుద్ధము చేయసాగిరి. మహాకాయులగు నా వానరులందఱు వృక్షపాషాణాదులం దాల్చి కుంభకర్ణుని దాఁకిరి. బలవంతుఁ డగు నారాక్షసుఁడు క్రుద్ధుఁడై గద నెత్తుకొని శత్రువులం దలపడి దాన మోఁది నేలం గూల్చెను. ఒక్కదెబ్బకే తాళఁజాలక నలుదెసలకుఁ జెదఱి పోవఁజాలక యందే నేలం గూలిరి. మఱియు నాదనుజుఁడు కోపమూని గరుత్మంతుఁడు సర్పముల భక్షించునట్లు వానరుల నెనమండ్రం బదుగురను బదునాల్గురను ఇరువదిమంది ముప్పదిమంది యిట్లు చేతులం బట్టుకొని నోట వైచుకొని నములుచు రణరంగమున విహరించుచుండెను. ఎట్టకేలకు ధైర్యముం దెచ్చుకొని యాయుధములం బట్టుకొని వనచరులు నిలిచిరి. ద్వివిదుఁ డొకపర్వతమును విసరివైచెను. అది లక్ష్యము తప్పి వానిపయిం బడక యతనిసేనపయిం బడియెను. ఆకొండ వారినెల్ల ముద్దగా నొనరించెను. అంతటఁ బోవ కాద్వివిదుఁడు మఱొక కొండను గుంభకర్ణునిపై వైచెను. అది యాసేనం జంపి రక్తప్రవాహములఁ గల్పించెను. రక్కసులు చెలరేఁగి వనచరవరులఁ దునుమాడసాగిరి. కోఁతులు పిఱిందికిం బోవక తలపడి శస్త్రముల లాగికొనియు భూరుహముల భూధరముల మోఁదియు వారలం బొలియించి యార్చిరి. హనుమంతుఁ డాకాశగతుఁడై పర్వత శిలలను భూరిభూరుహముల నాకుంభకర్ణుని శిరముపై వర్షించెను. ఆతఁ డావృక్షాదులను మేటిశూలమున భేదించి వర్షముగాఁ గురియుచున్న యావృక్షములఁ దట్టివేయుచుండెను.

మఱియు నతఁడు శూలముం గొని వానరులం దఱుమ హనుమానుఁడు కొండశృంగమును బెకలించుకొని యాతనిముందట నడ్డపడి నిలిచెను. వెంటనే దానిచే నాదనుజుని మోఁదెను. దానఁ జలించి మేదస్సు రక్తము కాఱఁగా క్షోభించెను. మెఱయుచుండు శూలమును ద్రిప్పి హనుమంతునిఱొమ్మునఁ గొట్టెను. హనుమ యావ్రేటున వక్షము భగ్నము కాఁగా రక్తసిక్తాంగుఁడై యార్చుచు నేలఁ గూలెను. రక్కసు లట్టె సింహనాదము లొనరించిరి. వనచరులు భయంపడి పరువెత్తిరి. నీలుఁడు వారి నిలువరించి కుంభకర్ణునిపై నొక శిఖరము వైచెను. వాఁడు దానిని బిడికిటం దట్టెను. అది దాన శకలములై ధరఁ దొరఁగెను. ఋషభ శరభ నీల గవాక్ష గంధమాదనులను నైదుగురు కుంభకర్ణునిపై కడరిరి. ఆతనిం జుట్టుముట్టి పర్వతములు లోనగువానిచేతఁ బ్రహరింపసాగిరి. ఆ దెబ్బలెల్ల నాతనిశరీరమునకు సుఖముఁ గల్గింపఁజాలెను గాని కష్టము నొసంగఁ జాలవయ్యెను. కుంభకర్ణుఁ డంత ఋషభుని రెండుచేతులఁ గౌఁగిలించుకొనినట్టులు నొక్కెను. దాన నతఁడు నెత్తురుగ్రక్కుచు నేలఁ బడియెను. శంభుని నట్లే పిడికిటిపోటునఁ గొట్టి నీలుని మోఁకాలం గ్రుమ్మి గవాక్షుని గరతలమునఁ బ్రహరించి గంధమాదనుని బాదప్రహారమున నొప్పించి విజృంభించెను. వా రా దెబ్బలకు నార్తులై రక్తమును వెడలించుచు మూర్ఛమునింగి నేలపైఁ ద్రెళ్లిరి. వారిపాటు గాంచి తక్కినవానరు లా రక్కసునిపై కడరిరి. వార లాతనిపై కెక్కి దంతములం గొఱికి నఖంబులం గీఱి పిడికిళ్లం బొడిచి మోఁకాలం గ్రుమ్మి బాధించిరి. వేలకొలఁదివానరులు

పయి కెక్కియుండఁగా నాతఁడు వృక్షములు గలపర్వతమువలె నుండెను. గరుత్మంతుఁడు సర్పములం దినునట్టు లాకుంభకర్ణుఁడు వానరులం బట్టుకొని తినసాగెను. పాతాళబిలముంబోలు నోట వేసికొనుచుండఁగా వారు వానినాసికావివరములనుండియుఁ జెవులనుండియు వెడలి రాసాగిరి. ఆవిధ మెఱింగి కోపమున విఱిచి తినసాగెను. ప్రళయకాలాగ్నివలె భయంకరాకారుఁడై యాకుంభకర్ణుఁ డోడలు తెలియక భూతలమును రక్తమాంసములం దడుపుచు విహరించుచుండెను. వజ్రపాశధరులగు నింద్రయములవలె శూలపాణియై యతఁడు వెలుంగుచు వనచరసేనాశుష్కకాననమును గాల్చుచుండెను. వానరు లనాథులై వికృతముగా ధ్వనింపసాగిరి. వార లపుడు శ్రీరాముని శరణు చొచ్చిరి.

వానరులు పాఱుటం గని మహాకోపమున నంగదుఁడు శిఖరమును బెకలించి రక్కసులు భయంపడునట్లు కుంభకర్ణుని శిరము పగులవైచెను. ఆదెబ్బ దుర్భరము కాఁగా మహాకోపమున మండిపడి యారక్షశ్శూరుఁడు మహాధ్వని యడర నంగదునిమీఁదికిం బరువిడెను. శూలమును వైచెను. యుద్ధరీతులఁ జక్కఁగా నెఱింగిన యాయంగదుఁడు లాఘవంబున దానిం దప్పించుకొనియెను. అంత మానక డగ్గఱి యఱచేత నావైరివక్షము బాధింపఁబూని యడచెను. దాన నతఁడు మూర్ఛిల్లెను. కొంతసేపటికి తెప్పిఱిల్లి పిడికిలిం ద్రిప్పి యంగదుని బోడిచెను. దాన నంగదుఁడు మూర్ఛిల్లి నేలఁ బడియెను. అంతఁ గుంభకర్ణుఁడు శూలముం గొని సుగ్రీవునిపైకిం బోయెను. మహాశూరుఁడగు నాసుగ్రీవుఁడు

తనపైకిఁ గుంభకర్ణుఁడు రాఁగానే యుద్ధోత్సాహమున గంతు వేసెను. ఆమహాకపి పర్వతశిఖరము నెత్తుకొని గిరగిరం ద్రిప్పుచుఁ గుంభకర్ణునిపై కడరెను. వాఁడు వికారముగా నవయవములు కనంబడ నిలిచెను. వానరరక్తమునఁ దడిసిన దేహముగల యారక్కసుం గని సుగ్రీవుఁడు నీవు గొప్ప వీరులఁ జంపితివి. ఇతరాసాధ్యకార్య మొనరించితివి. వానరులం దింటివి. యశస్సు నార్జించితివి. ఇఁక వానరుల వదలుము. వా రల్పులు. వారితో నీకేల? నాపైకి రమ్ము. ఈపర్వతము నీపయిఁ బడవైతును. దీనిపాటు సహింపుము. అని యనెను.

ఆపలుకు లాలకించి కుంభకర్ణుఁడు నీవు బ్రహ్మ మనుమఁడవు. బ్రహ్మపుత్త్రుఁడగు ఋక్షరజుని కొడుకవు. పరాక్రమ ప్రఖ్యాతి గలవాఁడవు. ఇదంతయు మే మెఱింగినదియే. నీవేల గర్జించెదవు. అనఁగా సుగ్రీవుఁడు మండిపడి వజ్రముపోని పర్వతమును గిరగిరం ద్రిప్పి వైచి యతనివక్షమునఁ బడవైచెను. అది వక్షమును దాఁకి చూర్ణమైనది. వానరులందఱు విషాదము నొందిరి. రక్కసులు సింహనాదములు చేసిరి. శిఖర స్పర్శమునకుఁ గోపించి నోరు దెఱచి యార్చుచు శూలముం ద్రిప్పి సుగ్రీవుని జంపువాంఛ వైచెను. హనుమంతుఁ డప్పుడే యచటికి వచ్చినవాఁడు గావున నాశూలమును వేగముగాఁ బట్టుకొని రెండుచేతుల విఱిచెను. శూలమట్లు విఱిగిపోవుటం గాంచి వానరు లార్చిరి. దాన మహాకోపమున లంకామలయ పర్వతమునుండి శిఖరమును బెకలించి సుగ్రీవుని సమీపించి దానిని వైచెను. ఆ యభిఘాతమునకు సుగ్రీవుఁడు సోలి భూమిపైఁ బడియెను. దానికి సంతసించి రక్కసు లార్చిరి.

అంత నారాక్షసవీరుఁడు పడియున్న సుగ్రీవునిచెంత కరిగి యాతనిం బట్టికొనిపోయెను. అట్లెత్తుకొనిపోవుచు నతఁడు చిక్కుటఁ కచ్చెరువంది మింటఁజేయు దేవతాధ్వనుల నాలకించుచుం బోయెను అట్లు పోవుచు వీనిం బట్టుకొని పోయినయెడల రామలక్ష్మణులతో వనచరబలములనెల్లం బట్టికొనిపోయిన ట్లగును. అనుకొనుచుం బోవుచుండ హనుమంతుఁ డందులకు వగచి యిఁక నేనేమి చేయవచ్చును ? ఏది న్యాయ్యమో యది చేయందగు. పర్వతాకారుఁడనై వీనిం బొలియించెద వీనిం బిడికిటం బొడిచి దేహమును శకలములుగాఁ గావించి వధించి సుగ్రీవుని వదలింపఁగా వానరు లానందింతురు గాక. అంతియ కాదు. సుగ్రీవుఁడు దేవతలెల్ల నొక్కెత్తుగావచ్చి పట్టుకొన్నను విడిపించుకొన సమర్థుఁడు. పర్వతముప్రేటునకుఁ దన్నుఁ దాఁ దెలిసికొనఁ జాలకున్నాఁడు. ఇంతలోఁ దెప్పిఱిల్లి తనకుఁ గపులకు హితమెద్దియో దానిం జేయును. స్వామి కష్టములం జిక్కువడఁగా భృత్యుఁడు విడిపింపవచ్చును గాని యట్లు నే నీతని నిపుడు విడిపింతునేని మహాశూరుండగు నీతనికిఁ గలుగు సంతుష్టికిఁ గొఱంతగా నుండును. శాశ్వతకీర్తియుం దొలంగును. ఆతనిపరాక్రమముపై భారము వైచియుందును. అతఁడు వచ్చుదాఁక వీరి నాశ్వాసించుచుందును. అని యూహించెను.

అని యాలోచించి యాహనుమంతుఁడు సేనలం బొఱ నీయక నిలిపెను. అంత నాకుంభకర్ణుఁ డిట్టట్టు కదలు నాసుగ్రీవునెత్తుకొని లంకానగరమును బ్రవేశించెను. అత్తఱిఁ గపిరాజు మెల్ల మెల్లన తెప్పిఱిల్లెను. అతికష్టముమీఁద మూర్ఛదేఱి

మహాబలశాలి వక్షమునందుండి నగరమార్గములం గాంచుచుఁ దనలో నిట్లు పడియున్నాఁడనే. దీనికిం బ్రతీకార మెట్లు చేయందగును ? ఎట్లు చేసిన వనచరులకు హితమో యట్లు గావింతును. అని యూహించి తటాలునఁ దన తీక్ష్ణనఖరముల నాకుంభకర్ణుని చెవులను గిల్లి దంతముల నాతనినాసికను గొఱికి ప్రక్కలందు చెక్కులను మూఁపులను బాదముల విదారించెను. ఆకుంభకర్ణుఁడు ముక్కు చెవులు పోయి ప్రక్కలు విదారింపఁబడఁగాఁ గ్రుద్ధుఁడై తనువునం దెల్లకడల రక్తము ప్రవహింప సుగ్రీవుని గిరగిరం ద్రిప్పి నేలపై వైచి నలిపెను. వాఁ డెంత బాధించినను లెక్కింపక సూర్యపుత్త్రుఁడు వియన్మార్గమున కెగిరి మరల శ్రీరామునికడకు వచ్చెను ముక్కుచెవులు పోవఁగా నాకుంభకర్ణుఁడు మరల యుద్ధము చేయఁ బోయెను. వైరి తప్పించుకొని పోవఁగాఁ గ్రుద్ధుఁడై రణభూమికిం బరుగెత్తుచు నాయుధములు లేవని తలంచి భూరి తరముద్గరము నొకదానిం గైకొని వానరబలములం జొరఁబడి వారిని దినసాగెను. క్రోధావేశమునఁ దెలియక వానరుల తోడ రక్కసులంగూడఁ దినసాగెను. తన్నుఁ బ్రహరించు చున్నను వానిని లెక్కింపక యొక్కసారికి రెండుమూఁడు నాల్గుగాఁ గపివ్రజమును దినసాగెను. వానిబాధల కోర్వఁ జాలక కపులు రాముని శరణుచొచ్చిరి. పాఱుచున్నను వెంటఁ దగిలి భక్షించుచుండెను. పరవీరహంతయగు నాసౌమిత్త్రి కుపితుఁడై కుంభకర్ణుని మార్కొని యతనిమేన నేడుబాణములు నాటించి మరల ననేకమార్గణముల వైచెను. వాని నారక్క సుఁడు సరకు సేయక లక్ష్మణుని మీఱి యడుగులిడుతఱి భూమి

యద్రువ రామునిపైకిఁ గవిసెను. దాశరథి యాతని మిట్టిపాటు గాంచి భయదాస్త్రమును సంధించి యతనివక్షము గాడ నేసెను. అశ్లే పెక్కమ్ములం గ్రుచ్చెను. అవియన్నియు నాటుకొనఁగాఁ గ్రోధియై త్వరపడి రామునిపైకిఁ బరువెత్తివచ్చుచున్న యా రక్కసునినోటినుండి జ్వాలలు వెడలెను. రామాస్త్రవిద్ధుఁడై పరమక్రుద్ధుఁడై తన్నుం గాంచి వానరులు పాఱిపోవుచుండఁగా సింహనాద మొనరించుచు వచ్చెను. మయూరపత్త్రాంకసాయక ములను గుంభకర్ణునిఱొమ్మున నుచ్చిపోవ నేయఁగా నాతండు పరవశుం డగుటయు, నాతని చేతనున్నగదయు జాఱి నేలం బడియె. ఇతరములగు ఖడ్గాదిసాధనములన్నియు నేలం బడినవి.

అంతఁ గుంభకర్ణుఁడు తాను నిరాయుధుఁడనని యెఱింగి ముష్టిపాదఘాతముల సంగరము చేయఁబూనెను. అతనిశరీ రమునుండి రక్తము కాలువలుగాఁ బ్రవహింపసాగెను. ఆతఁడు నిర్భరకోపమునఁ గపి భల్లూకముల భక్షించుచు సంగరరంగ మునఁ గ్రుమ్మరుచుండెను. అత్తఱి నారక్కసుఁడు భయంకర పర్వతశిఖరమును లాగి త్రిప్పి రాముని లక్ష్యముచేసి వైచెను. అది తనచెంతకు రాకపూర్వమే కాంచనచిత్రితాతికఠోర నారాచపంచకమున దాని శకలములు గావించెను. కుంభకర్ణుఁ డంత మండిపడుచు ద్విశత వానరవీరులపైకిం బరువిడఁగాఁ గని రాముఁడు నారసముల నాటి నేలఁబడ నొనరించెను. లక్ష్మణుఁ డతనింజంపు నాసక్తింగొని యందులకుం దగినయుపా యముల ననేకవిధముల నూహించుచు నన్నతో రామచంద్రా! వీఁడు రక్తగంధమున మత్తుఁడైయున్నవాఁడు. వానరులందఱు వీనిపైకినెక్కి నిలుతురుగాక. యూథనాథులు చుట్టు నిలిచి కదల

నీయక పట్టియుందురు గాక. అత్తఱి వీఁడు దుర్భరభారపీడి తుఁడై కాలమున నేలంబడుటయే గాక మరల లేవఁజాలక ఱిఁగిలినవానరులం జంపక యుండును. అనఁగా విని వానరు లట్లే వానిపై కెక్కి నిలువఁబడిరి. వాఁడు వారెక్కుటకు మఱింత యాగ్రహించి వారినెల్లఁ జిమ్మివైచెను. రాముఁ డది చూచి వానిం జంపం దలంచి మేటి శరాసనము నందుకొని యతనిపైఁ గవిసెను. చూపుల నగ్నికణములఁ గురియించుచు నారామమూర్తి భయంపడుకపులు సంతోషింప మహాసర్ప ముంబోని చాపమును సజ్యముచేసి వానరుల నూఱడించుచు లక్ష్మణుఁడు వెంట రాఁగా భయంకరాకారమునఁ గనంబడు నారావణానుజునిం జూచుచు నారి సారించుచుండ నాధ్వనికి నోర్వఁజాలక కుపితుఁడై వేగముగాఁ దలపడియెను. రాముఁ డతనితో రాక్షసాధిపా! రమ్ము రమ్ము. విషాదము వదలుము. చాపమును ధరించియున్నాను. చూడుమా. ఇంద్రుని గెలి చితినను కొందువేమో నే నింద్రుఁడను గాను. నన్ను రాము నిగా నెఱుంగుము. కొలఁది కాలమున నసువుల విసర్జింతువు. చూడుమనియెను.

కుంభకర్ణుఁ డీతఁడే శ్రీరాముఁడని యెఱింగి వికారముగా నవ్వుచు రామునిపై కడరెను. రామా! నేను విరాధుఁడను గాను. కబంధుఁడను గాను. ఖరుఁడను గాను. వాలిని గాను. మారీచుఁడను గాను. నన్ను నట్టివారిలో నొక్కనిగాఁ దలఁప కుము. వారిం బోలియుంచితినని విఱ్ఱవీఁగకుము. కుంభకర్ణుఁడను. వచ్చితిని. ఈ భయంకరాయసముద్గరముం జూడుము. దీనిచే తనే పూర్వ మమరులం జెండాడితిని. ముక్కుచెవులు పోయి

నవానినిగాఁ దలంచి చులకఁగాఁ గనకుము. అవి పోవుటచే నాకు బాధలేదు. నాశరీరముపై నీపౌరుష మంతయుం జూపుము. పిదప నీశక్తి నెఱింగి.భక్షింతును. అని యారాక్షస వర్యుఁడు పల్కఁగా విని రాముఁడు సుపుంఖనారాచములం బ్రయోగించెను. వానిచేఁ గొట్టఁబడియు నించుకంతయుం గలంగక దుఃఖితుఁడు కూడఁ గాక యుండెను సాలవృక్షము లేడు నేశరమున ఛేదింపఁబడినవో వానరపుంగవుఁ డగువాలియు హతుఁడయ్యెనో వజ్రములవంటి యాబాణము లిపుడుకుంభకర్ణునిశరీరమును గాసిపొందింపఁజాలక పోయినవి. రాముని బాణముల యురవడిని ముద్గరము త్రిప్పుచు నాపుకొనుచు దానిచేత వానరబలమును బాఱఁదోలుచుండెను. అంతట శ్రీరాముఁడు వాయవ్యాస్త్రమును దీసి కుంభకర్ణునిపై వైచెను. అది వానిబాహువును ముద్గరాయుధసహితముగా ఖండించెను. బాహువు తెగి పడఁగా బ్రహ్మాండము బ్రద్దలగునట్లు ధ్వని చేసెను. పర్వతశిఖరమువంటి కుంభకర్ణునిబాహువు వానరుల పైఁబడి వారిం జంపివైచెను. చావఁగా మిగిలినవానరులు భయపడి దూరముగాఁ బరువెత్తిరి. ఆరక్కసుఁడు రెండవచేత నొకభూరుహమును బెఱికి దానితో రణమొనరింప రామునిపై కడరెను. ఒకబాణమున నైంద్రాస్త్రమంత్రమును మంత్రించి సర్పశరీరాకారమై వృక్షముతోడఁ బయికెత్తఁబడియుండు కుంభకర్ణుని యా రెండవబాహువు నావృక్షముతోడ ఖండించెను. అది క్రిందఁబడి కదలి యనేక పాషాణవృక్షవానరుల నుగ్గు గావించెను. రెండుచేతులు తెగి యార్చుచుఁ దనపైకి రాఁగాఁ గాంచి యాకుంభకర్ణుని పాదములను దీక్ష్ణములగు

నర్ధచంద్రబాణముల రెండింటిని దీసికొని నారి లాగివైచి ఖండిం చెను. పాదములు పడునప్పటి ధ్వని లంక నిండిపోయెను. కర పాదము లట్లు తెగఁగా బడబాముఖమువంటి నోరు తెఱచి గర్జించుచు మిగిలియున్న తొడలతో రామునిం దలపడెను. సువ ర్ణచిత్రితబాణముల నాతనినోటినిండ వైచెను. కోయని యార్చి మూర్ఛిల్లెను. అంత రాముఁడు సూర్యకిరణములవలె వెలుంగు మహత్తర శక్తిసంపన్నమగు నైంద్రబాణమును సంధించివైవఁగా నది కుంభకర్ణునిపై కడరి యతనిమస్తకమును ఖండించెను. రాత్రియం దుదయించి పునర్వసునక్షత్రముల రెండింటి నడుమనుండు చంద్రునివలె నాతనిశిరస్సు నభమున కెగిరినపుడు కనఁబడెను. అది కుండలాలంకృతము. ఆతని మొండెము క్రిందఁబడునపుడు వేలకువేలుగా వానరులు కూలిరి. దేవతలు సంతోషము పేర్మి సింహనాదము లొనరించిరి. అంబరముననుండి దేవాదులు శ్రీరామునిపౌరుషమును గొని యాడిరి. కుంభకర్ణుని వెంటనుండు రాక్షసులు భయంపడి వికృతారావములు గావించిరి. వానరులందఱు శ్రీరాముని బూజించిరి. ఆ రాముఁడు నాతనివధమునకు సంతుష్టి నొందెను.

మహామతులారా! ఈభాగమునఁ గలవిశేషముల వెద కుదము

"ప్రజాపతేస్తు పౌత్రస్త్వం తథైవర్క్షరజస్సుతః. ౫౯
శ్రుతపౌరుషసంపన్నస్తస్మాద్గర్జసి వానర,"

అని మూలము. కుంభకర్ణుఁడు సుగ్రీవునితోఁ జెల్పువాక్య మిది. సూర్యపుత్త్రుఁడు సుగ్రీవుఁడని మన మింతకుముందు

రామాయణమునం జదివితిమి.

"చతుర్ముఖబ్రహ్మజృంభణ జనితఋక్షరజః పుత్రత్వా త్సుగ్రీవస్య బ్రహ్మపౌత్రత్వమ్."

అని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి.

"పురాకిల బ్రహ్మణో జృంభమాణస్య వదనాత్ ఋక్షరజా నామ వానరో జాతః. స కదాచిత్ పర్యటన్ బ్రహ్మలోకే అప్సరోరూపకారిణి కస్మింశ్చిత్సరసి నిమజ్యాప్సరోరూప మభజత్. తాం దృష్ట్వా కామమోహితా విన్ద్రాదిత్యౌ హస్తేన యుగపదగృహ్ణీతాం. తత్రాంతరే తయోః క్షుభితం రేతోఽ పతత్. తత్ర ద్వౌ కుమారావభవతాం వాలే పతనాద్వాలీ, గ్రీవాయాం పతనాత్సుగ్రీవః. తం దృష్ట్వా ప్రహస్య బ్రహ్మా అప్సరోరూప ధారిణం ఋక్షరజసం యథా పూర్వరూపప్రాప్తయే కుమారౌ చ గృహీత్వా అన్యస్మిన్ వానరరూపకారిణి సరసి నిమజ్జేత్యభ్యధాత్. సోఽపి తథా కృత్వా కుమారాభ్యాం సహ వానరరూప మభజదృక్షరజాః. తత్పుత్రౌ వాలిసుగ్రీవావితి."

అని గోవిందరాజులు వ్రాసిరి. ఈవిషయ ముత్తరకాండమున విమర్శింపవలసి యుండును. దిఙ్మాత్ర మిందుఁ దెలిపెదను.

ఒకసరస్సున స్నానముచేసిన స్త్రీరూపము వచ్చుననియు, నొకసరస్సున మునింగినఁ బురుషరూప మలవడుననియు నిందుఁ గనంబడును. ఇది యిక్కాలపు నాగరికులకు నవ్వుపుట్టింపక మానదు. అది యోగసిద్ధులలో వాక్సిద్ధి యని పిల్వఁబడునది. ఆసిద్ధి గలవారిశాపమే ఫలవంత మగును. అది లేనిచో శాపము నిష్ఫల మగును. ఒకానొక కారణమున నొకమహాత్ముఁ డొక సరస్సున కెవరిమూలముననేని పీడ సంభవింపఁగా నిందు మునింగినవారు స్త్రీ లగుదురని శపించి యుండవచ్చును. అది తెలియక యెవఁడే మునింగిన నా వాక్కుప్రకారము స్త్రీ

యగును. అట్లే పురుషుఁడును. వాక్సిద్ధి యెల్లర కనుభవమునఁ దెలిసియుండుకాలమున నిది యవిశ్వాసపాత్రము కాదు. ఇపుడాసిద్ధియే యున్న ట్లెవ్వరు నెఱుంగనికాలము కావున విశ్వాసమును గల్గఁజేయుట కష్టసాధ్యము. అంతియగాక యసాధ్యము కూడ నగును. రామాయణమున ఇలునివృత్తాంతమునందు నిది కనఁబడును. ఇట్టివిషయములు పామరులు మెచ్చునట్లు బోధించుట నమ్మునట్లు చేయుట శక్యముగానిపనియే యగును. భగవద్గీతలలో శ్రీకృష్ణునివిశ్వరూపదర్శనము కూడ నీపట్టికలోఁ జేర్పఁదగినదియే యగును. కనుక బుద్ధిమంతులు యోగవిషయమునఁ జక్కనిక్రృషి చేసినయెడల నిట్టివి సామాన్యములనియు, నిందచ్చెరువనఁదగినదియే లేదనియు స్ఫురింపక మానదు.

"అతిచక్రమ్య చ సౌమిత్రిం కుంభకర్ణో మహాబలః,
రామ మేవాభిదుద్రావ దారయన్నివ మేదినీం." ౧౦౩

అని మూలము.లక్ష్మణుఁడు తన్ను బాణములఁ బీడించుచుండఁగా నాతనిం గొట్టక మాటలాడక రామునిగూర్చి పరువెత్తెను. తన శరీరమున లక్ష్మణబాణములు నాటినవి. వానిని లెక్కింపక పోయెననఁగా భావ మేమి? రాముని చే మృతినిగోరి తానున్నందున నెపుడెపు డాపని ఫలించునా యని గోరి రామునిపై కడ రెసని కదా యూహించు టుత్తమము. మన మాతని యప్పటి శరీరాహారములను బరికించి దూషింపరాదు. కారణో పాత్తదేహునిగా నాతని భావించి యందులకుఁ దగిననిదానమాలోచించితి మేని తత్త్వము తెలియఁగలదు.

"ఆగచ్ఛ రక్షోధిప మా విషాద
మవస్థితోఽహం ప్రగృహీతచాపః,

అవేహి మాం శక్ర సపత్న రామం
మయా ముహూర్తాద్భవితా విచేతాః." ౧౩౭

అని మూలము. ఇవి రామునివాక్కులు. విషాద మొంద కుము. రమ్ము. ధనుర్ధారినై యున్నాఁడను. నన్ను రామునిగా నెఱుంగుము. ముహూర్తమే నీకాయువు గలదు. పిదపఁ గూలఁగలవు. అని కదా యిందలి యర్థము. దీనిసార మేమి? కుంభకర్ణా! మిమ్ము వధించుటకే పూర్వమిచ్చిన వాక్కననుస రించి యవతరించితిని. కేల ధనుస్సును బూనితిని. రమ్ము. రామునిగా నన్నెఱుంగుము. అనఁగా లక్ష్మణుఁడను కాను. నాచే మృతి గదా మీరు కోరితిరి. ఆవిష్ణుమూర్తియే నేనని నమ్ముము. అని రాముఁ డాతఁడు యుద్ధపారవశ్యమున నుండఁగా బోధించెనని కదా యూహింపం దగును? దీనింబట్టి పామరు లనుకొనునంత మూర్ఖుఁడు కుంభకర్ణుఁడు కాఁడని స్పష్టము. ఇఁకఁ దరువాతికథను బఠింతము.

రావణుఁడు కుంభకర్ణునిమృతికై వగచుట.

* రాక్షసులు రామునిచేతఁ గుంభకర్ణుఁడు హతుఁడు కాఁగాఁ బరువెత్తి రావణునకుం దెల్పిరి. అతని పరాక్రమకా ర్యములు తెలిపి మృతిని గూడఁ దెల్పిరి. విన్నంతనే శోకసము ద్రమున మునింగి నేలంబడెను. పినతండ్రిమృతి నెఱింగిన నరాంతకత్రిశిరసులు నతికాయుఁడు రోదనము చేసిరి. మహో దరాదులు వగలఁ బొగిలిరి. రావణుఁ డెట్లో తెలివినొంది

* ఇది యఱువదెనిమిదవసర్గమునఁ గల కథ.

దీనుఁడై హా! వీరాగ్రగణ్యా! యని పేర్కొని యాతని యత్యద్భుతకార్యములు తలంచుచు నిట్టి నీవొక మానవమాత్రునిచేఁ జంపఁబడితివి కదా యని విలపించెను. నాయనా! నీవు పడఁగా దేవతలు ఋషులు లోనగువారు సంతోషమున సింహనాదములు చేయుచున్నారు. నీవు లేని యీరాజ్యము నాకేల? సీత యేల? నే నిఁక నాసోదరుం జంపిన రాముని వధింపనేని వ్యర్థమగు నీబ్రదుకు నా కించుకంతయు మేలు గాదు. మరణమే యత్యుత్తమము. నాతమ్ముఁ డిపు డెచ్చటికిఁ బోయెనో నేను నచ్చటికే పోవుదును. వానిని వదలి క్షణమైన బ్రదుకను. ఇపుడు దేవతలు తమకు మున్నపకారముచేసిన నన్నుఁ గని నవ్వుదురు. కుంభకర్ణా! నీవు హతుఁడ వైతివి ఇంద్రునింక నేనెట్లు జయింపఁగలను? మహాత్ముఁడగు విభీషణుఁడు నా మేలుగోరి తెల్పినమాట యిపుడు యథార్థముగ నున్నది. అజ్ఞానమున నపుడు గ్రహింపనైతిని. ప్రహస్తకుంభకర్ణులు పడినదాదిగా విభీషణోక్తి నన్నుఁ బీడించుచునే యున్నది. ఆమహాత్ముని బాఱఁదోలితినే. ఆ యకార్యజనితపాపమే దుఃఖముగా నిపుడనుభవమునకు వచ్చినది. అని విలపించుచు నిర్భరార్తిచే సోలి నేలం బడియెను.

రావణాజ్ఞచే మహోదరాదిరాక్షసులు యుద్ధమున కరుగుట.

* రావణుఁ డిట్లు శోకమునఁ బొక్కుచుండఁగాఁ ద్రిశిరుఁడు రాజేంద్రా! కుంభకర్ణుఁ డపారబలశాలి యైనను దైవ

* ఇది యఱువదితొమ్మిదవసర్గమునఁ గలదు.

వశమున హతుఁడయ్యెను. దానికి మీవంటిసత్పురుషులు విల పింపరు. ముల్లోకములకు నీవొక్కఁడవే చాలుదువు. అట్టి నీవు ప్రాకృతునిగా నిన్ను భావించుకొని దుఃఖింపనేల? నీకు నలువ యిచ్చినశక్తియుఁ గవచబాణకార్ముకములు సహస్రాశ్వ తరయుక్తమగు మహారథము గలవు. ఒకప్పు డాయుధములు లేకయే దేవదానవులం బాఱఁదోలియున్నావు. ఇఁక సర్వా యుధములం దాల్చిన రాముని నడంపఁ జాలుదువు. ఇందే యుండుము నేను రణమునకుం బోయెద. గరుత్మంతుఁడు పాములంబోలె నీశత్రువుల నిర్మూలింతును. ఇంద్రుఁడు శంబరా సురుని విష్ణువు నరకాసురుని గెల్చినట్లు రామునిం బడవైచి గెలుపంది వత్తును. ఆమాట లాలకించి కాలచోదితుం డగుటం జేసి రాముని గెలువ శక్యమా యనుకొనక శక్యమే యనుకొని యెను. అంత దేవాంతక నరాంతకులు నతికాయుఁడు నను రావణునికుమారులు నేను నేనని సింహనాదములు చేయుచు యుద్ధమునకుఁ బోవ నుద్యుక్తులైరి. రావణుఁడత్తఱి కొడు కులం గౌంగిలించుకొని భూషణముల నలంకరించి యాశీర్వ దించి యుద్ధమునకుఁ బనిపెను. వారికిందోడుగాఁ దనసోదరుల మహోదర మహాపార్శ్వులం బంపెను. వారు తండ్రికి నమస్క రించి ప్రదక్షిణముగా రణమునకుఁ బయనమైరి. వారాఱుగురు నాయుధప్రహారముల బాధల నివారించునట్టి యోషధుల నట్టి నానావిధగంధములం బూసికొని సంగరోత్సాహ ముబ్బు చుండఁగా వెడలిరి. మహోదరుఁడు మహాగజము నెక్కెను. రావణాత్మజుఁడు త్రిశిరుఁ డుత్తమాశ్వయుక్తరథము నధిరో హించెను. మూఁడు శిరస్సులందు మూఁడు కిరీటములు వెల

యఁగా హిమవంతమువలెఁ బ్రకాశించెను మేటివిలుకాఁడగు నతికాయుఁడు మహారథము నధిష్ఠించెను. అందు సకలాయుధ ములు తళతళలాడుచుండెను. నరాంతకుఁ డుచ్చైశ్శ్రవము వంటి శ్వేతాశ్వము నెక్కెను. దేవాంతకుఁడు వజ్రభూషిత పరిఘమును గరమునఁ గీల్కొల్పి ప్రకాశించెను. మహా పార్శ్వుఁడు గదాయుధ భూషితకరుఁడై వెలింగెను. వారి వెంట ననేక యోధులు వాహనారూఢులై వెడలిరి. యుద్ధమున మదించియుండువారు గాన సింహనాదములు చెలంగ బాణ ముల వదలుచు లాఘవమున వానిని మరలఁ బట్టుకొనుచు భూమి యద్రువఁ బోయిరి. శిలాతరుహస్తులగు వానరులం గాంచిరి. వానరులు నీలమేఘప్రతీకాశులయి వచ్చు రక్ష సైన్యమును గాంచి పరాక్రమము నెఱపునద నొదవెనని భూరిశైలముల నెత్తుకొని సింహనాదము లొనరించుచు రక్క సులం గాంచి యోర్వలేక గర్జించుచుండిరి. రక్కసులును వారిసంతోషము కినుకఁ గల్గింప మఱింతగా నార్చిరి. అన్యో న్యము తలపడ సిద్ధముగా నుండిరి. వానరులు కొంద ఱంబర మున నిల్చియుఁ, గొందఱు క్రిందనుండియు రక్కసుల మూ ర్కొనిరి. వారును దలపడఁగా నాపోరు ఘోరాకారముగాఁ గానంబడియెను బాణముల లెక్కింపక వృక్షశిలాదులఁ బ్రయోగించుచు వానరులును, వృక్షశిలాదుల లెక్కింపక బాణ ములఁ బ్రయోగించుచు రాక్షసవీరులు పోరాడసాగిరి. రథికు లపై కెగిరి కొందఱు కపులు వారిం జంపిరి. రక్కసులు బాణ ముల వైచియు ఖడ్గప్రాసాదులఁ బొడిచియు, నస్త్రములం బ్రయోగించియు వానరుల వధించిరి. ఆసంగరము దేవాసుర

సంగ్రామమును మించి రక్తప్రవాహములు ప్రాఱుచుండఁగాఁ జూడ దారుణముగా నుండెను. ఆ దొమ్మియుద్ధమునందు వానరు లుబ్బున రక్కసులం జంపుటం గాంచి దేవతలు ఋషులు సంతోషించిరి.

అంత నరాంతకుఁడు వాయువేగముగల గుఱ్ఱము నెక్కి శక్తిని గొని వానరసేనం జొచ్చెను. ఆతఁడు ప్రాసముచేత నేడువందలవానరులం బొలియించెను. తక్కినసేనను గలఁత నొందఁ జేసెను. ఆతని మార్గణాసారమునకుఁ బర్వతాకారము గలవానరులు కూలిరి. మార్కొని తమపరాక్రమము చూపఁ దలంచునంతలో వారి నాన రాంతకుఁడు చంపుచుండెను. వాఁడు ప్రాసమును ధరించి సేనలం గాల్చుచుండెను. కపులు వృక్షములు లోనగువానిని బెకలించునంతలో ప్రాసహతింబడి చచ్చుచుండిరి. తుదకు వాని మార్కొనవైనఁ జాలకయుండిరి. కొందఱు మూర్ఛదేఱి సుగ్రీవు నాశ్రయించి యుద్ధవిముఖులై యుండిరి. సుగ్రీవుఁడు నలుదెసలఁ బరికించుచు భయమునం బాఱు వనచరులం గాంచెను. వారివెంటం బరుగిడు నశ్వారూఢుని నరాంతకునిం గని యంగదుం గాంచి కుమారా! నీవు పోయి యారాక్షసుని మార్కొని వధించి రమ్మని యానతిచ్చెను. కేవల నఖదంతాయుధుఁ డయియే నరాంతకుని జేరంబోయి రాక్షసా! ఎందుఁ బాఱెదవు? నిలువుము. వజ్రసారమగు నీప్రాసమును నావక్షముపైఁ బ్రయోగింపుము అనఁగా నా నరాంతకుఁడు వాలితనయునిమాటల నాలకించి యాడుగఱచుచుఁ ద్రాఁచువలె బుసకొట్టుచు నిర్భరక్రోధా

విష్టుఁ డయ్యెను. వెంటనే యతని సమీపించి జ్వాలామాలికల వెదఁజల్లుప్రాసమును ద్రిప్పి యతనిపై వైచెను. అది వజ్ర తుల్యమగు నాయంగదుని వక్షమును దాఁకి శకలములై నేల పయిం బడియె. అది పడుటం గాంచి కరతలంబెత్తి వాని యశ్వశిరమును జఱచెను. పర్వతాకారమగు నాగుఱ్ఱము రక్త ముం గ్రక్కుచుఁ బడి యసువులం బాసెను. దానికి మఱింత యాగ్రహించి పిడికిటఁ దలఁ బొడిచెను. అంగదుఁ డానరాం తకుని పిడికిటిపోటునకుఁ దల పగిలి వేఁడిరక్తము చిమ్మఁగా మండిపడి మూర్ఛిల్లి తుదకుఁ దెలివొంది నరాంతకునిబలమున కచ్చెరువంది వజ్రముం బోని పిడికిట నరాంతకునివక్షము పగులఁ బొడిచెను. దాన రక్తము ప్రవాహములుగాఁ బాఱ నేలఁగూలెను. ఇట్టు లాదనుజుఁడు హతుఁడు కాఁగా దేవతలు వానరులుకూడ జయజయనినాదములు కావించిరి. ఆమహా కృత్యమునకు శ్రీరాముఁ డచ్చెరువు పడెను. దాన బలోత్సా హములు పిక్కిలి కాఁగా మరల నంగదుఁడు యుద్ధాభిముఖుఁ డయ్యెను.

మహనీయులారా! ఈభాగములనుండి గ్రహింపఁదగిన విషయము లంతగా లేవు. కాని దుష్టసిద్ధాంతముల నామో దింపవలదనుటకుగాఁ గొలఁది మాటలు వ్రాయుచున్నాను. కుంభకర్ణునియుద్ధమును జదివితిరి. నరాంతకుని సంగరపద్ధతియుఁ బఠించితిరి. ఇట్టి యుద్ధమార్గములు భారతమునఁ గలవా? కోఁతులను భల్లూకములను గుంపులుగుంపులుగా భక్షించు వారు భారతమున నిందఱు కానరారు. ఒకరిద్దఱున్నను వారు

మానవమాత్రభక్షకులు. మనుష్యమాంసము దొరకిసనాఁడు పండువని భావించువారు. రామాయణకాలమున సకల జంతు భక్షకులు లెక్కకు మించి యుండిరి. మూఁడుతలలు గలవాఁడు భారతకాలమునందుఁ గానరాఁడు. మునులు నిశ్చయముగా భారతకాలమునఁ దిరిగెడివారు. రామాయణకాలమునఁ గొండ గుహాలలో గండోపలములచాటున వృక్షములకు నడుమ నుండు రంధ్రములలో నుండెడివారు. అగస్త్యాదు లేకొలఁది సంఖ్యాకులో ఎట్టివారినైన వాఙ్మాత్రమున భస్మముచేయ సమర్థులగువారు తప్పఁ దక్కిన మునులు వనుల సంచరింపఁ జాలకుండిరి. విరాధుఁడు దను కబంధుఁడు మొదలగువారివంటి వికారరూపులు భారతకాలమునఁ బ్రసిద్ధముగాఁ గనరారు. లంకలో సీతాదేవికడఁ గావలియుండు స్త్రీలరూపము లబ్బురము గొలుపకపోవు. ఏకపాది లోనగువారు లక్షలకొలంది నున్నయట్లు కనుపట్టు. భారతకాలమున నట్టివార్తలు వినరావు. కావున మహాభారతము రామాయణకాలమునకంటె నెంత కాలము వెనుకనో సాగినట్లు కనుపట్టక పోదు. ఏవిషయమును గాంచినను భారతకాల మర్వాచీనమని స్పష్టమగును. ఇఁకఁ దరువాతివిషయమునకుఁ గడంగుదము.

దేవాంతకాదులు మృతినొందుట.

* నరాంతకుఁడు నిహతుఁడు కాఁగా రాక్షసవీరుఁడగు దేవాంతకుఁడు, పులస్త్యవంశజుఁడగు త్రిశిరుఁడు మహోద

---

* ఇది డెబ్బదియవసర్గమునఁ గల కథాభాగము.

రుఁడు వగచిరి. మహోదరుఁడు గజవర్యము నెక్కి యంగదుని పై కడరెను తోఁబుట్టువుచావునకుఁ బొక్కుచుఁ బరిఘమును గొని యంగదునిపైకి దుమికెను. త్రిశిరుఁడు దివ్యరథము నారోహించి యంగదునే మార్కొనియెను. అట్లు మేటిదానవు లంగదునిపైకిఁ దలపడఁగా నాయంగదుఁడు పెద్దవృక్షము నొకదానిం బెకలించి వేగముగ దేవాంతునిపై విసరివేయఁగాఁ ద్రిశిరుఁడు కృష్ణసర్పముం బోని బాణములచే నావృక్షమును భేదించెను. దానిపాటు గాంచి వాలికొడుకు పై కెగరి వృక్షపర్వతములను వర్షముగాఁ గురియించెను. త్రిశిరుఁడు మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై ఆ వర్షము నాపెను. దేవాంతకుఁడు పరిఘాగ్రమున నావృక్షములను దట్టివేయుచుండెను. మఱియు నా త్రిశిరుఁడు మోహరించి బాణములను గురిపించెను. మహోదరుఁ డాగ్రహించి గజము నంగదునిపైకిఁ దోలించి తోమరముచే నంగదునివక్షమును బాధించెను. దేవాంతకుఁడు వేగవంతుఁడు కావునఁ బరిఘమున నాయంగదు నొప్పించి సందుదొరకుటకై వెనుకకుఁ బోయెను. అంగదుఁ డట్లు మువ్వురు రాక్షసు లొక్కపెట్టునఁ దలపడినను వ్యథనొందక పై కెగిరి మహోదరునిగజమును గట్టిగా నఱచేతఁ జఱచెను. అది దాస బిట్టుగూలెను. అంత నంగదుఁడు దాని దంతమును లాగి దేవాంతకునిమీఁదికి దుమికి యాతనిం గొట్టెను. అతఁడు దానివ్రేటును భరింపఁజాలక రక్తము గ్రక్కెను. కష్టమునఁ దెప్పిఱిల్లి పరిఘముం ద్రిప్పి యంగదుని గొట్టెను. ఆదెబ్బకు మోఁకాళ్లు నేలఁ దాఁక బోరగిలంబడి వెంటనే లేచెను. త్రిశిరుఁ డంగదుఁడు లేవఁగాఁ గాంచి వాఁడి బాణములు మూఁడు తొడిగి నొసటం గ్రుచ్చుకొన నేసెను

ముగ్గురొక్కనిఁ జుట్టుముట్టియుండం గాంచి హనుమంతుఁడు నీలుఁడును దోడుపడ వచ్చిరి. నీలుఁడు త్రిశిరునిపై నొక పర్వతశిఖరమును వైవఁగా రావణపుత్త్రుఁడు బాణముల వానిం ద్రుంచెను. అది శకలము లయ్యెను. దానికి నుబ్బి పరిఘమును గొని హనుమంతునిఁ దలపడియెను. తనపైకి దేవాంతకుఁడు రాఁగా వానిపై కెగిరి పిడికిట వానిశిరస్సు పొడిచి సింహనాద మొనర్చెను. ఆపోటునకుఁ దాళఁజాలక నేలం బడియెను. దేవాంతకుఁడు పరమదుర్జయుఁడయ్యు హతుఁడు కాఁగా నా త్రిశిరుఁడు నీలునివక్షముపై ననేకబాణములం గురియించెను. మహోదరుఁడు నాగ్రహమున మఱియొకగజము నెక్కి రణభూమి కరుగుదెంచెను. మేఘము వాన గురియునట్లు నీలుని వక్షమున బాణములపరంపరం గురియించెను. నీలుఁడు కదలఁ జాలక యట్టె యుండెను. కొంతవడికిఁ దెలివొంది వృక్షకదంబముగానుండు కొండను బెకలించి దానితో మహోదరునిశిరస్సును గొట్టెను. ఆవ్రేటునకుఁ దాళఁజాలక యాతఁ డసువుల వదలెను.

పినతండ్రియగు మహోదరుఁ డనిఁ బడఁగాఁ ద్రిశిరుఁడు మిక్కిలికోపమున ధనుస్సంది హనుమంతుని దీవ్రనారాచముల నొప్పించెను. ఆతఁ డాగ్రహించి పర్వతశిఖరమును బ్రయోగించెను. దానిం ద్రిశిరుఁడు తీక్ష్ణబాణముల ఖండించెను. హనుమ యాగ్రహించి వృక్షవర్షమును గురియించెను. దాని నడుమన త్రుంచి సింహనాద మొనర్చెను. ఆంజనేయుఁడు క్రుద్ధుఁడై పైకెగసి త్రిశిరునిగుఱ్ఱములను నఖంబులం జీల్చి

వైచెను. త్రిశిరుఁ డంత యముఁడు కాళరాత్రింబోలె శక్తిని గైకొని హనుమపై వైచెను. అది వచ్చి తన్నుఁ దాఁకక మునుపే దాని నొడిసి పట్టుకొని సింహనాద మొనరించెను. ఆ శక్తి యట్లగుటకు వగచి ఖడ్గమును గైకొని హనుమంతుని ఱొమ్మును గుఱిచూచి వైచెను. దానిచేఁ గొట్టఁబడి త్రిశిరుని వక్షస్థ్సలమును గరతలప్రహారమున నొప్పింప మూర్ఛితుఁడై చేతనుండు నాయుధములు పడిపోవ భూమిం బడియెను. మూర్ఛిల్లి యతఁడు పడుచుండఁగా నతని చేతిఖడ్గమును వేగముగాఁ గైకొని రక్కసులు భీతిల్లునట్లు సింహనాద మొనరించెను. అంతలో స్మృతిరాఁగా నాత్రిశిరుఁడు సహింపఁజాలక హనుమ నైకి లంఘించెను. వెంటనే యాహనుమంతుఁ బిడికిటం బొడిచెను. దానికి మిగుల నాగ్రహించి త్రిశిరుని గిరీటముతోఁ బట్టుకొని తళతళలాడు నాఖడ్గముచే వానిశిరస్సుల మూఁడింటిని ఖండించెను. అవి మూఁడును భూమిపయిం బడినవి. వానరు లాచిత్రముం గని సింహనాదము లొనరించిరి. రక్కసు లన్నిదిక్కులకుం బాఱిపోయిరి.

ఇట్లు త్రిశిరః ప్రభృతులు హతులు కాఁగా మహాపార్శ్వుఁడు విశేషించి క్రుద్ధుఁడై మేటిగదాయుధముం గైకొని దిగ్గజములకుంగూడ భయమును గల్గించుచుండుదానిచే వానరులం బొలియింపం బూనెను. అంత ఋషభుఁడు మహాపార్శ్వునిం జేరి వానిముందు నిలువఁబడియెను. మహాపార్శ్వుఁడాఋషభునిం గని కోపమున నాగదచే వక్షము నడఁచెను. దాన రక్తము స్రవించెను. చాలసేపటికిఁ దెలివొంది యాతని

గదపైకిఁ బరువెత్తెను. మహావేగమున దాని లాగుకొని గిర గిరం ద్రిప్పి యారక్కసునే గొట్టెను. దాన నొడలు పిండి కాఁగా నేలంబడియె. వానిపాటు గాంచి రక్కసులు పాఱి పోయిరి. ఉన్మత్తుఁ డనంబడు మహోదరుఁడు తనతోడఁబుట్టువు మహాపార్శ్వుఁడు చావఁగాఁ బెనుకోపము నొంది గదంగొని వానసులం బాఱఁదోలుచుండ గవాక్షుఁడు కొండ నొకదానిం బెకలించుకొని వానిని దానఁ జంపఁదలఁచి మార్కొనియెను. ఆతనిరాకం గాంచి గదచేత నాకొండను బిండిచేసెను. దాని కచ్చెరువంది యాగవాక్షుఁడు గర్జించెను. రాక్షసుఁ డోర్వఁ జాలక గదచే నాతనిఱొమ్మును బాధించెను. గవాక్షుఁడు మూర్ఛ మునింగిపడియెను. క్షణమున మూర్ఛదేఱి యున్మత్తు నెత్తిపై నఱచేతం గొట్టెను. దాన వాఁడు ప్రాణములు పోవం బడియెను. రాక్షసులు పాఱిపోయిరి.

అతికాయునివధము.

* వారలపాటు గాంచి దేవాసురుల నెన్నియోసారు లోడించిన యతికాయుఁడు కోపము నొందెను. ఇంద్రశత్రు వగు నయ్యతికాయుఁడు సహస్ర సూర్యసంకాశంబగు నర దమునెక్కి వానరులపైకిఁ బోయెను. సర్వాలంకారశోభిత కాయుఁడై ధనుర్జ్యాఘోషము దిక్కులఁ బ్రతిధ్వనింపఁజేయ సింహనాద మొనరించి వనచరవరులఁ గంపింపఁజేయుచు వీఁడు కుంభకర్ణుఁడే యగును. మరల నరుదెంచెడునని కోఁతులు

* ఇది డెబ్బదియొకఁడవసర్గమునఁ గలదు.

భయంపడి యొకరినొకరు నాశ్రయించి దాఁగియుండఁ గొందఱు పాఱ నందఱుం బరుగిడి శ్రీరాముని శరణుచొచ్చిరి. మహారథము నధిరోహించి భూరితరశరీరమున వచ్చు నతికాయుని శ్రీరాముఁడు చూచెను. అతని శరీరసౌష్ఠవమున కాశ్చర్యపడి రాముఁడు వానరుల నాశ్వాసించి విభీషణునిం గని పర్వతాకారుఁడై చాపమును దాల్చి సింహదృష్టిక్రాలనుండు నీతఁ డెవ్వఁడు? సహస్రాశ్వయుక్తస్యందనమునఁ గూరుచున్న వాఁడు? రథమున భయంకరములగు ప్రాస తోమరాద్యనేకాయుధములు మెఱయ నీశ్వరునివలె మెఱయుచున్నాఁడు. మృత్యుజిహ్వాలం బోలె రాజిల్లు స్యందనశక్తులంగూడి విద్యుద్విరాజితమేఘమువలె వెలుంగుచున్నాఁడు. వీఁ డెవఁడు? చాపములెల్ల సజ్యములై యంబరమున నింద్రచాపములం బోలి దివ్యస్యందనమునఁ బ్రకాశింపఁ జేయుచున్నవి. ఈ రథికవర్యుఁడు భాస్కరుని మించి వెలుంగుచున్న రథముపై నధివసించి యుద్ధరంగమును వెలిఁగించుచు నరుదెంచుచున్నాఁడే? ఎవఁ డీయసురశ్రేష్ఠుఁడు? రవి కిరణములం గ్రిందుచేయఁజాలి నిగనిగలాడుబాణముల దశదిశల నలరించుచు ధ్వజాగ్రముననున్న రాహువుచే నెంతయు వింతగ నున్నవాఁడు. ఈతని చేతనుండు కోదండము ఆదిమధ్యాంతభాగముల వంగి గర్జితమువంటి జ్యానిస్వనమొప్పఁ గనంబడుచున్నది. సకలాయుధము లుచితస్థానముల నరదంబున నమర్పఁబడియున్నవి. మంచినేత్రములు గలిగి వీని ముఖము కుండలములఁ గొండాడఁబడుచు నుంటం జేసి పునర్వసునక్షత్రముల నడుమనుండు నిండుచందురుని బింబమువలె నున్నది. వీనింగని కపులు దెసలకు నొకరితొనొకరు భాషింప

కయే పరుగిడుచున్నవారు. ఇట్టి రాక్షసోత్తముఁ డెవ్వఁడో నాకుం జెప్పుము. అని ప్రశ్నించెను. విభీషణుఁ డామాటలు విని రావణునకు నీతఁడు కుమారుఁడు. రణరంగమునఁ బిత్రు తుల్యుఁడు. వృద్ధుల సేవించి విద్యావంతుఁడై సకలాస్త్రవిదుత్త ముఁడై గజహయరథారోహణదక్షుఁడై ఖడ్గవిద్యయందును ధనుర్విద్యయందును రాజనీతులయందును యుక్తి మంత్రా లోచనములయందును సమర్థుఁడు. ధాన్యమాలిని కుమా రుఁడు. అతికాయుఁడని వీనిం బిలుతురు. వీని బాహుబల మున లంకాపురము నిర్భయముగా నుండును. ఈతఁడు తపస్సొనరించి బ్రహ్మ నుపాసించి దివ్యాస్త్రములను సంపా దించి శత్రువులను జయించినాఁడు. వీనికి బ్రహ్మ దేవా సురులచే మృతి కలుగకయుండునట్లు వరమిచ్చినాఁడు. మఱియు దివ్యమగు నీకవచము నీరథము ననుగ్రహించెను. పెక్కు సారులు వీఁడు దేవదానవుల నోడించి రాక్షసుల సంరక్షించి యున్నాఁడు. యక్షులం జంపియున్నాఁడు. ఇంద్రునివజ్రాయుధ మును యుద్ధమున స్తంభింపఁ జేసినాఁడు. వరుణపాశమును బ్రతిహతము గావించెను బుద్ధిమంతుఁడు. వీఁడు బాణములచే వానరులం గూల్పకముందే వీనింజంప యత్నింపుము.

అంతలో నాయతికాయుఁడు వానరులం బ్రవేశించి జ్యాఘోషము కలిగించుచు సింహనాద మొనరించెను. వానిం జూచి వానరవీరులు కొందఱు మూర్ఛిల్లిరి. కుముద ద్వివిద మైంద నీలశరభులు వృక్షపర్వతశిఖరము లాయుధములుగా నెదిరించిరి. అస్త్రవేత్తలలో నుత్తముఁడగు నా యతికాయుఁడు

వారి నెదిరించి యుగ్రబాణముల నొప్పించెను. రక్తము కాఱు చుండఁగా వారా యతికాయు నేమియుఁ జేయఁజాలకపోయిరి. వానరసేనల నాతఁడు కలగుండుపడం జేసెను. తనను మార్కొనినవాని నెవ్వని నొప్పింపక ధనుస్తూణీరములతో రాముని చెంతకుం జని సగర్వముగా ధనుర్బాణములం గొని రథికుఁడనై యుద్ధమునకు సిద్ధముగ నున్నాఁడను. అల్పునితో నేఁ బోరను. యుద్ధమున కుత్సాహముగలవాఁ డెవ్వఁడో యతఁడు నాతోఁ బోరాడుఁ గాక. అని గర్వించి పల్కుచుండఁగా విని పరవీరహంతయగు లక్ష్మణుఁడు వాని కోర్వఁజాలక కోపించి ముందునకు వచ్చి సుంతయైన లెక్కసేయక చాపము గ్రహించి బాణమును దీసి యతనిముందే ధనుస్సు నాకర్షించెను. దానిని విని యతికాయుఁడు మిగుల నచ్చెరువంది తనపైకి నడరిన యతనిం గాంచి కోపమునఁ దీవ్రనారాచమును గైకొని లక్ష్మణా! నీవు చిన్నవాఁడవు. పరాక్రమకార్యములం దాఱితేఱినవాఁడవు కావు. పొమ్ము. మృత్యువువంటి నాతో నేల పోరఁ గడంగెదవు? నా చేతులారవదలిన బాణములవేగమును భూమ్యంతరిక్షములు హిమవంతుఁడు కూడ సహింపఁజాలరు. సుఖముగాని ద్రించు ప్రళయాగ్ని నేల ప్రజ్వరిల్ల నొనరింతువు? ధనుస్సు నందుంచి మరలిపొమ్ము.నన్నుఁదాఁకి యసువులు వదలఁ జనదు. లేక న న్నెదిరించి నిలిచి మరలిపోవ నిష్టపడకున్న నిలువుము. ఇప్పుడే యసువుల వదలి యమలోకమున కరుగుదువు. నాయీ మేటిబాణములను జూడుము. ఈశ్వరుని త్రిశూలముం బోలి యివి యుండును ఇవి నీరక్తమును ద్రావఁగలవు. అని పలికి కోపమున బాణమును సంధించెను. రాజపుత్రుఁ డాయతి

కాయుని గర్వోక్తుల నాలకించి కోపావేశమున మిగుల సన్న్వర్థము లగుపలుకుల నిట్లు బదులిచ్చెను.

దురాత్మా! మాటచేతనే ప్రసిద్ధుఁడవు కానేరవు. కార్యమునుబట్టియే శూరు లగుదురుగాని యాత్మప్రశంసచేఁ గారు. ధనుర్బాణములం దాల్చి నేను నిలిచియుండఁగా నీబలము గనఁబఱుపుము. కార్యము నిర్వహించి నీస్వరూపముం బ్రకటింపుము. ఊరకే పొగడుకొనుట యుక్తము కాదు. పౌరుషముగలవాఁడు శూరుఁ డగుంగాని తన్నుం దా వినుతించుకొనువాఁడు శూరుఁడు కాఁజాలఁడు. సర్వాయుధములు గల్గియున్నాఁడవు. రథికుఁడవయి ధనుస్సును బట్టియున్నాఁడవు. బాణములనొండె దివ్యాస్త్రములనొండె నీపరాక్రమముం గనంబఱుపుము పిదప వాయువు పరిపక్వతాళఫలమును బడఁద్రోయునట్లు నా బాణముల నీతలను భూమిం బడఁ గూల్చెదను. నా మేటినారసములు నీతనురక్తముం ద్రావఁగలవు. వీఁడు బాలుఁడని నన్ను సుంతయు హీనముగాఁ జూడవలదు. బాలుఁడనైన నేమి వృద్ధుఁడయిన నేమి నీకు మృత్యుదేవతవంటివాఁడను. బాలుఁ డగువిష్ణువు త్రివిక్రమావతారమునఁ ద్రిజగముల మూఁడుపాదములఁ ద్రొక్కలేదా? అని సయుక్తికముగా మహార్థసమన్వితముగాఁ జెప్పిన లక్ష్మణునిమాటల నాలకించి యతికాయుఁడు తీవ్రాంబకముం గైకొనఁగా సభమును దేవతాదు లలంకరించి చూచుచుండిరి. ఆబాణము నాకర్ణాంతము లాగి లక్ష్మణునిపై విడిచెను. సౌమిత్రి యాసాయకము నర్ధచంద్రసాయకమున ఛేదించెను. దానికిం గోపించి రక్కసుఁ

డై దుబాణములు గ్రహించి సౌమిత్రి మేను గాడనేయఁగా వానిని నడుమనే రాముని తమ్ముఁడు ఖండించెను. వెంటనే వేఱొకబాణముం దొడిగి యతికాయునిపై వైచెను. అది వాని ఫాలభాగము నాటి రక్తసిక్త మయ్యెను. దానఁ బీడితుఁడై చలించెను. క్షణకాలమునఁ దెప్పిఱిల్లి యిఁకఁ జేయఁదగున దేదని యూహించి నీవు బాణమిట్లు ప్రయోగించుటం జేసి మెచ్చుకొనఁదగిన శత్రువ వైతివి. అని పలికి మోము వాంచి దిటవు తెచ్చుకొని చిత్రప్రచారముల రథము తిరుగ నొకటి, మూఁడు, అయిదు, ఏడు నని యిట్లు బాణములు తీసి వింట సంధించి జ్యావల్లి ధ్వనిచేయ లక్ష్మణునిపైఁ బ్రయోగించెను. అవి యాకసమును బ్రజ్వరిల్లఁ జేసెను. సౌమిత్రి యేమాత్రము తత్తఱపడక వాఁడి శరంబున ఖండించెను. అతికాయుఁడు తన బాణములు చెడుట యెఱింగి తీవ్రబాణము నొకదానిం దొడిగి వైచెను. అది రామానుజునివక్షమున నాటుకొనియె. అందుండి రక్తము గాఱెను. సమర్థుఁ డగుట సౌలక్ష్మణుఁడు దానిని దటాలునఁబెఱికి తీవ్రనారాచమును గైకొని దివ్యాస్త్రముతోఁ గూర్చెను. ఆగ్నేయమంత్రమున నభిమంత్రించెను. అది చాపమున సంధించునపుడే ప్రజ్వలించెను. అతికాయుఁడును సౌరాస్త్రమంత్రము ననుసంధించి దానిచే సర్పసదృశంబును గాంచనపుంఖంబు నగుబాణము నభిమంత్రించెను. లక్ష్మణుఁ డాగ్నేయాస్త్రమును వానిపైఁ బ్రయోగించెను. దానిం గని యాసౌరాస్త్రమును రాక్షసరాజకుమారుఁడు వైచెను. అవి యొండొంటిం దాఁకి నేలఁబడినది. అంత నతికాయుఁడు క్రుద్ధుఁడై నైషీకాస్త్రముం బ్రయోగింప లక్ష్మణుఁ డైంద్రాస్త్ర

మున దాని నడంచెను. యామ్యాస్త్రము నభిమంత్రించి ప్రయోగింప సౌమిత్రి వాయవ్యాస్త్రమును వైచి దాని నడంచెను. అంత సౌమిత్రి కోపాటోపమున మేఘము వర్షించునట్లు బాణవృష్టి నతికాయునిపైఁ గురియించెను అవి వజ్రసారమగు నతనికవచమును స్పృశించి చివరభాగములు విఱుగ నేలఁబడియెను. మఱియు నట్టిబాణముల నతనిపైఁ గురియించెను. అభేద్యకవచమును ధరించియుండుట నతికాయుఁ డెంతమాత్రము వానిబాధ నొందఁడయ్యెను. లక్ష్మణునిపైఁ గ్రూరభుజంగాకారమగు బాణమును వైవ నది మర్మమును స్పృశించుటచే క్షణమాత్రము మూర్ఛనొందెను. అంతఁ దెలివొంది యమ్మహాబలుఁడు నాల్గుబాణములు వైచి గుఱ్ఱములను సారథిం జంపెను. మరల నారాచముల వైచి ధ్వజముఁ బడవైచి వానింజంప నొకబాణమును గుఱిపెట్టి వైచెను. కాని యాయతికాయు నేమాత్రము నొప్పింపఁజాలకుండెను.

అంతలో వాయుదేవుఁడు లక్ష్మణునికడకు వచ్చి వీఁడు బ్రహ్మవలన వరమొంది యభేద్యకవచమును బడసి దానిం దాల్చియున్నవాఁడు. కాన బ్రహ్మాస్త్రముచే వీనిని వధింపుము. వేఱొకత్రోవన వీనిం బొలియింపఁ దరంబుగాదు. ఇతరాస్త్రముల కీతఁ డవధ్యుఁడు. అని తెల్పెను. ఆవచనమును విని శీఘ్రమున బ్రహ్మాస్త్రమంత్రమును జపించి దాని వింట సంధించెను. దాని నభిమంత్రింపఁగనే చంద్రసూర్యాదిగ్రహములు భయము నొందెను. భక్తిపురస్సరముగా నాయస్త్రమును లక్ష్మణుఁ డతికాయునిపైఁ బ్రయోగించెను. అది యగ్నిమంటలు

గ్రక్కుచు రాఁగా నతికాయుఁడు చూచెను. అనేకశరముల దానిం గొట్టెను. కాని యాయస్త్రరాజ మవ్వానిని దూలించుచు నడచెను. దాని రాకను సంశయింపక భయంపడక ద్విఫలపత్రాగ్రములగు శూలములచే దానిని గొట్టెను. అది వాని లెక్కింపక యరిగి కిరీటాలంకృతం బగు నాయతికాయునిశిరముం ద్రుంచెను. శిరస్సది నేలఁగూలెను. రాక్షసులందఱు వ్యథితులై కలఁగి పాఱిరి. అతికాయుఁడు పడఁగా వానరులందఱు సంతోషధ్వానముల దిక్కులఁ బగులించిరి. లక్ష్మణుఁడు సంతుష్టుఁడై వనచరవీరులం గూడి శ్రీరామచంద్రునిచెంత కరిగెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమును విమర్శింతము.

"కోఽసౌ పర్వతసంకాశో ధనుష్మాన్ హరిలోచనః,
యుక్తే హయసహస్రేణ విశాలే స్యందనే స్థితః. ౧౨

... ...

క ఏష రక్షశ్శార్దూలో రణభూమిం విరాజయన్,
అభ్యేతి రథినాం శ్రేష్ఠో రథేనాదిత్యతేజసా. ౧౬

... ...

కాంత్యా కాల మహావక్త్రో మేఘస్థ ఇవ భాస్కరః. ౨౨

... ...

కుండలాభ్యాం తు యస్యైతద్భాతి వక్త్రం శుభేక్షణం,
పునర్వస్వంతరగతం పూర్ణం బింబమివైందవం. ౨౮

ఆచక్ష్వ మే మహాబాహో త్వమేనం పురుషోత్తమం,
యం దృష్ట్వా వానరాస్సర్వే భయార్తా విద్రుతా దిశః." ౨౯

అని మూలము. అతికాయునిజూడఁగనే రాముఁడు విభీషణుని ప్రశ్నించినఘట్ట మిది. ఇంతకుముం దిట్లు రాముఁ డెవ్వని జూచి నపుడును బ్రశ్నించియుండ లేదు కదా. "మేఘస్థ ఇవ భాస్కరః. పురుషోత్తమః" అను నీ మొదలగుపదములు రామునినోటినుండి వెలువడినవే ఏల? అని ప్రశ్నింప వలనుపడును గదా. "రూపమే వాస్య మహిమానం వ్యాచష్టే" అని శ్రుతి కలదు. రూపమే యతనియోగ్యతను వెల్లడించునని సాధారణముగా నర్థమగును. తేజోవంత మగురూపము తద్వ్యక్తిమహత్త్వమును దెల్పును. అనఁగా నతనిమోమునఁగల దివ్యతేజస్సు కనఁబడఁగనే యీతఁడు భగవంతు నారాధించినవాఁడని మహాత్ము లెఱుంగుదురు. అల్పు లాతనిం గని భయంపడుదురు. లేదా వితాకు నొందుదురు. ఆదివ్యతేజస్సు యోగిజనైకవేద్యము గాని సర్వజనసుబోధకము గాదు. శ్రీరామున కేల కనఁబడెనని ప్రశ్నింప నవకాశము లేదు కదా. "మేఘస్థ ఇవ భాస్కరః." అనునది సాభిప్రాయవిశేషణము. సామాన్యుల కస్పష్టముగా నుండి యోగదృష్టిసంపన్నులగు మహాత్ములకు స్పష్టముగాఁ దోఁచు దివ్యతేజస్సుగలవాఁ డనునర్థమిచ్చు పదమిది. మేఘములచాటున నున్నంతన సూర్యతేజస్సు తగ్గదు. చూచువారలకు యథాపూర్వముగాఁ గనంబడదని భావము. దాన నాభాస్కరునకు లోపము లేదు. రాక్షసశరీరమైనను దివ్యతేజ స్సమావృతమని శ్రీరామచంద్రుఁడు తేటపఱచెను. కనుకనే "పురుషోత్తమమ్"అని నుడివెను. ఇచ్చో సప్తమీతత్పురుషసమాసమే. సుందరాంగుఁడని యర్థము కాదు. తేజోవిరాజితుఁడనియే చెప్పక తప్పదు. "ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదా

హ్యాతః" అను గీతావాక్యమునకు "ఉత్తమః ఉత్కృష్టతమః పురుష_స్త్వన్యః అత్యంతవిలక్షణః ఆభ్యాం పరమాత్మేతి పరమశ్చాసౌ దేహాద్యవిద్యాకృతాత్మభ్యః. ఆత్మా చ సర్వభూతానాం ప్రత్యక్చేతనః. ఇత్యతః పరమాత్మేత్యుదాహృతః." అని భాష్యము భగవత్పాదులవారు వ్రాసిరి. ఇచ్చో నీయర్థము తచ్ఛబ్దమునకుం జెప్పరాదు కదా. "కుండలాభ్యాం తు యస్యైతద్భాతి వక్త్రం శుభేక్షణమ్" అని శ్రీరాముఁడు వర్ణించెను. ఈసమయమున నీవర్ణన మసంగతమని క్షేమేంద్రుఁడు చెప్పక వదలునా? అతనికి ముక్తి నీయఁబూనెను. కానఁ బ్రసన్నుఁడై వర్ణించెనని మనము గ్రహింపక మానరాదు కదా. మఱియు "పునర్వస్వంతరగతం పూర్ణం బింబమివైందవమ్"అనియు వినుతించెను. దీనితాత్పర్య మేమనఁగా నాతని కుండలములవలన నాతనిముఖము ప్రకాశింపలేదనియు, వానినిమించిన తేజస్సు ముఖమునఁ గలదనియు రామునాశయము. కావుననే పునర్వసునక్షత్రముల నడుమనున్న పూర్ణచంద్రబింబమువలె నున్నదని పోల్చెను. పునర్వసునక్షత్రము ధనుస్సువలె దక్షిణోత్తరములకు సాగియుండును. దక్షిణోత్తరములయం దుండునవియే యందున్నవానిలోఁ బెద్దవి. ఆ రెండింటినడుమ శారదరాకాశీతకరబింబము రాఁగా నెట్లుండును? అట్లే యిదియు ననికదా భావము. "రణభూమిం విరాజయన్" అనువాక్య మొండు కలదు. తన తేజోవిశేషమున సంగరాంగణమును బ్రకాశింపఁ జేయుచున్నవాఁడని కదా దీని యాశయము. ఆతేజ స్సితరులకు గోచరింపదు. శ్రీరాముఁడే దాని నెఱుంగఁ జాలెను.

హనుమదాదుల కది గోచరింపదయ్యె. ఏల? యోగులకుఁ దప్ప నితరుల కది యగోచరము. భగవంతుఁడగు శ్రీరాముని కగపడుట వింతకాదు. ఎవ్వానిం గాంచి యీవానరులు పరువెత్తుచున్నారో. అనఁగా నిట్టి దివ్యతేజోవంతుని గని వానరులు పాఱుచున్నారే. ఈతఁడు పురుషోత్తముఁడు పూర్ణచంద్రనిభాననుఁడు మహోత్తమ తేజశ్శాలియు నగుంగదా యని రామభద్రుఁడు పల్కెను. ఇట్లు వర్ణింపనేల యనఁగా నింతకు ముందే విభీషణ శరణాగతివిషయమున సుగ్రీవునితో "పండితాహి భవిష్యంతి" అని పల్కెను. రాక్షసులయందును బండితులు గలరు. అని. అతికాయుఁడు దుష్టుఁడు కాఁడు. బ్రహ్మనుపాసించి యనుగ్రహపాత్రుఁడయ్యెను దానికి మెచ్చి బ్రహ్మ అభేద్యకవచము నొసంగెను. దివ్యరథము కూడ నిచ్చెను. దేవదానవులచే మృతిలేకయుండ వరమిచ్చెను. రావణాదులకు నిట్టివరము లిచ్చియుండలేదు. అతికాయుఁడు రాక్షసస్వభావము లేనివాఁడు. కనుకనే విధాతృ ననుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడయ్యెను. యుద్ధరంగమునఁ దన్ను మార్కొననికపుల నొక్కనినైనఁ గొట్టలేదని,

"స రాక్షసేంద్రో హరిసైన్యమధ్యే
నాయుధ్యమానం నిజఘాన కంచిత్."

అను రామాయణశ్లోకము తెల్పుచున్నది. అనఁగా రణధర్మము నతిక్రమింపని నీతిజ్ఞుఁడని యేర్పడుచున్నది. కావున నిన్ని యోగ్యత లాతనికడ నుండుటకుం గలకారణ మాతనికి దైవబలమున లభించిన దివ్యతేజస్సే యని నిశ్చయింపకపోవుట

న్యాయ్యము కాదు. అట్టివాఁడు రక్కసులలో నొక్కఁడే నగ పడనికారణమున శ్రీరాముఁ డాతని నింతగా వర్ణించి సంతోషించి ప్రశ్నించెనని యేర్పడుచున్నది.

ఉపాసకుఁడు కానివాని శాస్త్రజ్ఞానము వ్యర్థమనుట కంటెఁ గుఱుపుఁటనదకుఁ మనుట మంచిది. భగవదనుగ్రహ పాత్రుఁడు కావలెనన్న నేశాస్త్రము చదివినను గాఁజాలఁడు. మనస్సు తదంఘ్రుల నిలిపి యారాధించినంగాని యది కలుగదు. శాస్త్రము లాయారాధనపద్ధతిం దెలుప వలంతులు కావచ్చును. తపోనియతి ముఖ్యము. అది మంత్రమూలము గాని శాస్త్రమూలము కాదు. మంత్రమును జపించుచు విషయాంతరశూన్యమనోవ్యాపారుఁడై తదంఘ్రుల ధ్యానింపవలయును. దాననే కాళిదాసాదులు పూర్వమహర్షులు తరించిరి. విఖ్యాతిం గాంచిరి. గురువు లైరి. మహాత్ములు నైరి అది గల్గినవానినే భగవంతుఁ డాదరించును. ఆపదలం బాపి కాపాడును. ఉపన్యాసములఁ జేయు వాగాడంబరము విఖ్యాతి మాత్రము కావచ్చును గాని భగవదనుగ్రహపాత్రుని జేయఁజాలదనుట నమ్మకము. కావున భగవంతు నుపాసించి తదంఘ్రి యుగసంసేవనమునఁ దరింపవలయును. ఇట్లనుటం జేసి పాండిత్యము నిరర్థకమని కాదు. దానికిఫల ముపాసకుఁ డగుటయే యని. అది లేనినాఁ డది ఫలవంతము కాదని తెలుపుటకే యీ ప్రయత్నము. కావున సాధకబాధకముల నాలోచించి యేది యుత్కృష్టమని పాఠకమహాశయులు నిర్ణయించుకొందురు గాక.

రావణుఁ డతికాయునిమృతికి శోకించుట.

* లక్ష్మణునిచే నతికాయుఁడు తెగినవార్త వినఁబడఁగా రావణుఁడు వికలమతియై నిర్భరశోకము తన్ను ముంపఁ దాను రణమునకుఁ బంపినవారిలో నొకఁడైన మిగులకుండ మృతి నొందుటయు, వారు మహాబలవంతులు దేవదానవులను గెల్చిన వారు నగుటయు నిందఱఁజంపుట మానవమాత్రులకు శక్యము గానుండుటయు విశేషించి యొక్కరాముఁడే ఖరదూషణాదుల దుర్వారవిక్రమధుర్యుల ముహూర్తమాత్రమున వధించుటయు నూహించి మఱింత భయంపడెను. ఇంద్రజిత్తు నాగపాశముల బంధింపఁగా వదలించుకొన నశక్యమైనను వాని బాధలం బొరయకుండఁ దప్పించుకొనినవిధము మఱింత పరితాపమును గల్పింప నిశ్చేష్టుఁ డయ్యెను. ఇన్ని దుర్ఘటకార్యములు తమ ప్రభావముచేతనో, మాయచేతనో చేయుట యెట్లో నాకుఁ దెలియరాకున్నది. లంకయందలి మేటిరక్కసులను గపులు వధించిరే. రణమున నిత్తఱి రామలక్ష్మణ సుగ్రీవ విభీషణులను వానరబలమును జంపఁగలవాఁ డెవ్వఁడు నాకుఁ గనఁబడకున్నాఁడు. రాముఁ డెంత బలవంతుఁడు! ఆతని యస్త్రబల మెట్టిది? వీరుఁడగు నారాముఁడు అనామయుండగు నారాయణుండే యని తలంచెదను. ఆతనిభయముననే కదా లంకానగరము లోపలి వెలుపలిద్వారములన్నియు మూయఁబడియున్నవి. అని రక్కసులం గలయం జూచి మీరెల్ల నేమఱుపాటులేక మిమ్ముం గాపాడుకొనుఁడు. ఈనగరమును

---

* ఇది డెబ్బదిరెండవసర్గమునఁ గల కథాభాగము.

జాగ్రత్తగా నలుఁగడల రక్షించుచుండుఁడు. సీతయుండు నశోకవనమందు నెవ్వానింగాని యేరీతినైన మూఁడుఁ దెలుపక లోపలికిఁ జొరవదలరాదు. సేనాసన్నివేశముల మెలఁకువ మీఱఁ గాపాడుచుండవలయును. సాయంకాలమునందుఁగాని యర్ధరాత్రమునందుఁగాని, ప్రాతఃకాలమునందుఁగాని యెప్పుడైన యేవానరులు చేయఁదలఁచినకార్యములను జూచుచునే యుండవలయును. కపులని వారి నెప్పుడుగాని తక్కువఁగాఁ జూడవలదు పగవారిబలము యుద్ధమున కాయిత్తమై యున్నదా, మనపైకి వచ్చుచున్నదా. ఊరక నిలిచియున్నదా? అని యేసమయమున నేవిధమునఁ గనుఁగొనవలయునో యట్లు తెలిసికొనుచుండవలయును. అని యాజ్ఞాపించెను. వారలా ప్రభువునాసతిని శిరసావహించి యారీతిగా వర్తిల్ల సిద్ధముగ నుండిరి. ఇట్లు భృత్యవీరుల కాజ్ఞాపించి దుఃఖశల్యము తన్ను బాధింప దీనుఁడై యంతఃపురమునకుం బోయెను. పుత్త్రవ్యసనము తన్ను నగ్నివలె బాధింపఁగా దానినే స్మరించుకొనుచు నిట్టూర్పులు విడుచుచు నుండెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమును విమర్శింతము. అతికాయాదిపుత్త్రులు సోదరులు ననింబడఁగా దుఃఖసముద్రమున మునింగియున్న రావణుఁ డేమి యూహింపవలసియుండునో యట్టు లూహించెనా లేక స్వస్థమనస్కుఁ డూహించునట్టు లూహించెనా యని మన మరయుదము.

"అహోను బలవాన్ రామో మహదస్త్రబలం చ వై. ౧౦
యస్య విక్రమమాసాద్య రాక్షసా నిధనం గతాః,
తం మన్యే రాఘవం వీరం నారాయణమనామయం."

అని మూలము. దుఃఖసమయమునఁ గ్రోధముల్బణించుట పామరలక్షణము. తత్సమయమునఁ దత్త్వమును విమర్శింపఁబూనుటుత్తములలక్షణము. తనకొడుకులను దమ్ములం జంపినవానిఁ బొగడుట యేలొకో యని సందియమొందఁ బనిలేదు. శ్రీరామునిచే మృతిఁ గోరియే యింతయత్నము చేసెను. కానఁ దత్త్వమునరయ మొదలిడెను. శ్రీరామునిబల మెంతయని చెప్పవచ్చును. ఏల యీవితర్కము? కుంభకర్ణునంతవానిం బొలియించెనే. దానిచే అస్త్రబల మెంత? నన్నుఁ బాఱఁదోలెఁగదా. దానిచే. కాన రాఘవుని సాక్షాన్నారాయణమూర్తిగాఁ దలంతును. అనఁగా భావ మేమి? సనత్కుమారుఁడు మున్ను బోధార్థియై తా నరుగఁగాఁ దెల్పినవిషయము స్మరించెనని భావము. ఇట్టి రావణుఁడు కాముకుఁడని మూర్ఖుఁడని భాషించుటకంటె వెట్టితనము వే తేమున్నది? ఇఁకఁ దరువాతికథకు మరలుదము.

ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణులను యూథపతులను మూర్ఛితులఁ జేయుట.

* హతశేషులవలన దేవాంతకాదుల మరణవార్తల నాలకించి రావణుఁడు మిక్కిలి పొక్కుచుండఁగా నింద్రజిత్తు దీనుఁడై యుండు తండ్రిం గాంచి రాక్షసేంద్రా! యింద్రజిత్తు బ్రదికియుండునపుడు నీవిట్లు దుఃఖము నొందవలదు. రణమున నింద్రజిత్తు బాణములచేఁ గొట్టఁబడి యెవఁడుగాని ప్రాణముల

* ఇది డెబ్బదిమూఁడవ సర్గమునఁ గల కథాభాగము.

భరియింపఁ జాలఁడు ఇత్తఱి రామలక్ష్మణులు నానారాచముల విచ్ఛిన్నగాత్రులై తీవ్రశరపరంపరలు తనువుల నిండ నాటు కొనఁగాఁ బ్రాణముల వదలి నేలం బడియుండునట్టు లొనరించెదను. నీవు చూడఁగలవు. ఇంద్రజిత్తు చక్కఁగా నూహించి పౌరుషము దైవబలమునను నీరెండింటితోఁ గూడిన యీప్రతిజ్ఞను జేయుచున్నాఁడు. ఇపుడే రామలక్ష్మణులను, నమోఘబాణములఁ బూరించెద. ఇంద్ర యమ విష్ణు మిత్రసాధ్యాదులందఱు నా యమోఘపరాక్రమమును జూడఁగలరు. అని మహాబలశాలి యగుటఁ దండ్రితోఁ బలికి యింద్రజిత్తు రాజేంద్రుని సెలవంది వాయువేగవంతములగు గార్దభములం బూన్చినరథము నారోహించి యుద్ధరంగమునకు మేటివానరులు కూడ రాఁగాఁ బోయెను. వివిధవిధవాహనముల నారోహించి దనుజవీరులు లెక్కకుమించి వెనుకొనిరి. మహత్తరభేరికానినాదములు దిక్కులఁ బిక్కటిల్లఁ జేయుచుండఁగాఁ బోయెను.

అత్తఱి రావణుఁడు కుమారుం గని పుత్త్రా! నీకు నెదిరిలేఁడు. నీవెట్లును రాముని వధింపఁగలవు. అని యాశీర్వదించెను ఆశీవనలం గైకొని యుద్ధభూమిని జేరి దివ్యరథమును బడయుటకై హోమము చేయఁబూని చుట్టును మేటిరాక్షసులఁ గావలి యుంచి మంత్రపూతముగా వరుసతప్పక అగ్నిహోత్రమునందు హోమము గావించెను. ఆ రాక్షసరాజు గంధమాల్యములతోడ సంస్కరింపఁబడు హవిస్సును లాజలను వేల్చెను. ఆహోమమునందు తెల్లునకుఁ బ్రతినిధులుగా నాయు

ధములను అభిచారమునకుఁ బరిస్తరణములుగా నుంచఁదగు తెల్లు పత్రములుగాను, తాండ్ర చెట్టుపుల్లలు సమిధలుగను, గ్రహించి రక్తవస్త్రములను గట్టి యినుముతోఁ జేయఁబడిన నల్లని స్రువమును గ్రహించెను. తోమరములతోను, తెల్లు యొక్క యాకులతోను, అగ్ని పరిస్తరణము గావించి బ్రదికి యుండు నల్లని మేఁకను బలువుగాఁ బట్టి హోమము చేసెను. ఒక్కమాఱు ప్రజ్వరిల్లఁజేయఁగనే యాయగ్ని దరికొని నిర్ధూమముగఁ బెద్దజ్వాలలతో రేఁగుట మొదలగు నాచిహ్నములు విజయసూచకము లైనవి. అగ్నిహోత్రుఁడు తానే పురుషరూపమునఁ బ్రదక్షిణముగాఁ జుట్టివచ్చు మంటలతోఁ గూడి హేమాంబరములు దాల్చి యా హవిస్సును గ్రహించెను. అత్తఱి నా యింద్రజిత్తు బ్రహ్మాస్త్రము నాహ్వానించి మఱియు నందుఁ దనకు రథము ధనుస్సు లోనగుదానినెల్ల నభిమంత్రించెను. వేల్వఁబడుచుండు నాయగ్నినుండి బ్రహ్మాస్త్రము నాహ్వానింపఁగనే సగ్రహనక్షత్రాంబరము కంపించెను. మహాతేజము గల యారావణి యట్లు హోమముచేసి ధనుర్బాణఖడ్గరథాశ్వసారథులం బడసి యాకసంబునఁ దా నంతర్హితత్వము నొందెను. రాక్షసులసేనయు సింహనాదముల బయలువెడలెను. వారు వానరులం బ్రహరింప సాగిరి. కుపితుఁడై యాయింద్రజిత్తు రక్షశ్శూరులం గని మీరు వానరుల వధించువృత్తిఁ బోరాడుఁడు. అనఁగా వారు విజయమును గోరుచు వానరుల పై బాణవర్షమును గురిపించిరి. నలుఁగడల రక్కసులు గ్రమ్మి యుండఁగా నింద్రజిత్తు వారినడుమ మీఁదుగానుండి తీవ్రశరముల గదాముసలాదుల వానరుల హింసించెను.

వృక్షాదిసాధనములం గొని రావణిం దాఁకిరి. వాఁడు క్రోధావేశమున వారలనెల్ల శకలాకృతులుగాఁ జించి చెండాడెను. ఒక్కొక్క బాణమునకుఁ బెక్కండ్ర నాహుతిగా నొసంగెను. బాణములు పీడింప నావానరులు జయమునందుండు నాసక్తిని మాని నేలం బడిరి. వారిపాటు గాంచి మేటివానరులు కొందఱాగ్రహించి సూర్యునివలె మహాతేజమున వెలుంగుచుఁ జేరఁ దరముగాని యా రావణునికొడుకుపై కడగిరి. అతనిబాణములు సోఁకఁగ రక్తము ధారలుగాఁ గాఱఁగాఁ బలాయనపరాయణులైరి. కాని మరలి పౌరుషమును దెచ్చుకొని శిలావృక్షాదులం గైకొని యురవడించి పోరాడిరి. బాణముల నావానరుల యాయుధములగు వృక్షశిలాదుల నివారించెను. యుద్ధనిపుణుఁడు గాన నా రావణి క్రూరసర్పతుల్యములగు విశిఖములం బ్రయోగించి వానరవీరుల భేదించెను. పదునెనిమిది బాణముల గంధమాదను నొప్పించి దూరమందున్న నలుని తొమ్మిదిమార్గణముల నొప్పించెను. మైందప్రభృతులను జాంబవదాదులను వరలబ్ధతీవ్రబాణానలార్చుల బాధించెను. దాన వారు మూర్ఛ మునింగిరి. అత్తఱి నాయింద్రజిత్తు చెలరేఁగి ప్రళయాగ్నిం బోలి క్రుద్ధుఁడై ముఖ్యవానరుల నెందఱినో యనేక మార్గణాసారమున నొప్పించెను. ఆ మహాసంగ్రామమునందు సూర్యసంకాశము లైనబాణములాకర్ణాంతముగా నాకర్షించి యతఁడు వైవఁగా నవి వానరులశరీరములఁ గలంచి నొంచెను. రక్తసిక్తాంగులై మూర్ఛమునింగిరి. కదలక మెదలక యావానరు లుండఁగాఁ గాంచి యింద్రజిత్తుబ్బుచు మరల ననేకశరఖడ్గాదులఁ గురియించి

మూర్ఛాయత్తులు కానివారల నొంచి యంతరిక్షగతుండై బాణాసారమున యుద్ధరంగమును ముంచంగా వానరులు దీనధ్వను లొనరించుచు విశీర్ణగాత్రులై మేటిభూధరములం బోలి నేలఁ గూలిరి. కాని యింద్రజిత్తు నెచ్చటను గనఁ జాలక పోయిరి. పడియుఁ గొందఱు తలలెత్తి యాకాసమును జూచుచు నేత్రములయందును వాని తీవ్రనారాచములు గ్రుచ్చుకొనఁగా నొకరిపై నొకరుగాఁ బడిపోయిరి. ఆయింద్ర జిత్తు హనుమత్సుగ్రీవాంగద గంధమాదన జాంబవంతులను మఱియుంగల వానరయూథనాథులను బ్రహ్మాస్త్రాభిమంత్రితము లగు ప్రాసశూలాదులచే నెంతయు నొప్పించెను. అంతట మానక రామలక్ష్మణులపై రవిరశ్మితుల్యము లగుబాణముల జడివానవలెఁ గురియించెను. శ్రీరాముఁడు మిగుల నాశ్చర్య కరమగు ధైర్యసంపత్సమన్వితుఁడై యింద్రజిత్తు బాణములఁ గురియించుచున్నను వానిని లెక్కింపక చుట్టునున్న సేనం గాంచుచు సౌమిత్రితో నిట్లు చెప్పెను.

వత్సా! మరల నీయింద్రజిత్తు బ్రహ్మాస్త్రమంత్రము నాశ్రయించి నొప్పించుచుఁ దత్ప్రభావమున భయంకర కపి బలముం గూల్చి మనల బాణముల నొంచుచున్నాఁడు. బ్రహ్మ యొసంగినవరముచేత నిత్తఱి నాకాశముననుండి తనశరీరము కనరాకయుండ మనల నొంచుచుండ వీని వధించుట యెట్లు సాధ్యము? బుద్ధిమంతా! ఇట్టి మహనీయాస్త్రమునకు దేవత గను, దీనియుత్పత్తికిఁ గారణముగనుండు భగవంతుఁడగు బ్రహ్మదేవునిమహిమ మచింత్యమని తలంచెదను. కావున నీవు

నన్నుంగూడి మనస్సునఁ గలఁతనొందక యీబాణపాతమున కోర్చియుండుము. బాణవర్షమున నీశూరుఁడు దిక్కులం గప్పుచున్నాఁడు. మేటిశూరులు పడిరి. తక్కినవారు దిగులుపడియున్నారు. మనము యుద్ధముచేయ వలనుపడమిఁ దెలివితప్పి నేలం బడియుండుటం జూడఁగా వీఁడు జయలక్ష్మిని బడసి సంతోషమున లంకానగరమునకుఁ బోఁవఁగలఁడని తోఁచెడు. అంత నాయన్నదమ్ము లిరువురు నింద్రజిత్ప్రహితతీవ్రాశుగవ్రాతబాధితులై యట్లె పడియుండిరి. వా రట్లు పడియుండుటం గాంచి యింద్రజిత్తు సింహనాద మొనర్చి యెల్లర జయించితినన్న యుబ్బున లంకానగరమున కేగెను.

మహాశయులారా! ఈభాగమున విశేషములు గలవు. అరయుదము.

"తతస్తు హుతభోక్తారం హుతభుక్సదృశప్రభః,
జుహావ రాక్షసశ్రేష్ఠో మంత్రవద్విధివత్తదా. ౧౭
సహవిర్లాజసంస్కారైర్మాల్యగంధపురస్కృతైః,
జుహువే పావకం తత్ర రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవాన్. ౧౮
శస్త్రాణి శరపత్రాణి సమిధోఽథ విభీతకాః,
లోహితాని చ వాసాంసి స్రువం కార్ష్ణాయసం తదా. ౧౯
స తత్రాగ్నిం సమాస్తీర్య శరపత్రైస్సతోమరైః,
ఛాగస్య కృష్ణవర్ణస్య గళం జగ్రాహ జీవతః. ౨౦
సకృదేవ సమిద్ధస్య విధూమస్య మహార్చిషః,
బభూవుస్తాని లింగాని విజయం యాన్యదర్శయన్. ౨౧
ప్రదక్షిణావర్తశిఖస్తప్తకాంచనభూషణః,
హవిస్తత్ప్రతిజగ్రాహ పావకస్స్వయమాస్థితః. ౨౨

సోఽస్త్రమాహారయామాస బ్రాహ్మమింద్రరిపుస్తదా,
ధనుశ్చాత్మరథం చైవ సర్వం తత్రాభ్యమంత్రయత్. ౨౩
తస్మిన్నాహూయమానేఽస్త్రే హూయమానే చ పావకే,
సార్ధం గ్రహేందునక్షత్రైర్విత్రాస నభస్థ్సలః. ౨౪
స పావకం పావకదీప్తతేజా
హుత్వా మహేంద్రప్రతిమప్రభావః,
సచాపబాణాసిరథాశ్వసూతః
ఖేఽంతర్దధేఽఽత్మానమచింత్యరూపః.” ౨౫

అని మూలము. దీనియర్థమును వ్రాయక యిందలివిషయ మెద్ది యని పాఠకమహాశయు లెఱింగినదే యైనను మరల జ్ఞప్తికిం దెచ్చుచున్నారము. ఇది యాకర్షణప్రయోగము. పరహింసాకరమగుట నభిచారహోమ మనంబడును. మారణోచ్చాటనాదిప్రయోగములం దీపే రీహోమమునకుఁ జెప్పంబడును. దేవత నాకర్షించుటచే నిది యాకర్షణ మనవచ్చును. ఉద్దేశము క్రూరమగుట మారణాదిక మనవలసియు నుండును.

“అభిచారః = మారణోచ్చాటనాదిఫలకతాంత్రికప్రయోగవిశేషః.” అని సర్వలక్షణసంగ్రహము.

అభిచారః = ఆభిముఖ్యేన శత్రువధార్థం చారః కార్యకరణమ్. హింస్రాకర్మ ఇత్యమరః. అథర్వవేదోక్తమంత్రయంత్రాది నిష్పాదితమారణోచ్చాటనాదిహింసాత్మకకర్మ. ఇతి భరతః. మారణాదిఫలక తాంత్రికప్రయోగవిశేషః. స ద్వివిధః. మారణమ్, మోహనమ్, స్తంభనం, విద్వేషణం, ఉచ్చాటనం, వశీకరణం ఇతి తంత్రసారః. ఉపపాతకవిశేష ఇతి ప్రాయశ్చిత్తవిశేషః. స తు శ్యేనాదియజ్ఞేనానపరాధస్య మారణమ్ ఇతి కుల్లూకభట్టః.

హింస్రౌషధీనాం స్త్ర్యాజీవోఽభిచారో మూలకర్మ చ మనుస్మృతిః. ఓం. ....స్వాహా, ఇతి ఖడ్గమభిమంత్ర్య ఖడ్గమంత్రాంశ్చ పఠిత్వా ఖడ్గం సంపూజ్య ఛాగాదికమముకోఽసి ఇతి వైరినామ్నాభిమంత్ర్య రక్తసూత్రేణ త్రిధా ముఖం బధ్వా వైరినామ్నా ప్రాణప్రతిష్ఠాం కృత్వా. ఓం...... ఇతి పఠిత్వా బలిశిరసి పుష్పం దత్వా బలిమంత్రం పఠిత్వా బలిం సంపూజ్య అద్యాశ్వినే మాసి మహానవమ్యాం అముకగోత్రోఽముక దేవశర్మా అముక శత్రునాశాయ ఇమం ఛాగం మహిషం వా అముకదైవతం భగవత్యై దుర్గాయై తుభ్యమహం సంప్రదదే. ఇత్యుత్సృజ్య......ఇతి ఛిత్వా మూలం పఠిత్వా ఏతద్రుధిరం దుర్గాయై నమః. ఇతి రక్తం శిరశ్చ దత్వా అష్టాంగమాంసైర్హోమం మూలమంత్రేణ కుర్యాదితి తంత్రసారః." ఇతి శబ్దకల్పద్రుమః.

దీనిసార మిట్లు గ్రహింపందగు. సాధకుఁడు ఘోరకర్మమునకుం బూని శ్మశానము తత్తుల్యము నగుస్థలమునఁ గూరుచుండి మారణాదిఘోరకర్మముల కనువగుకుండము నేర్పఱచుకొని సమాహితుఁడై కూరుచుండి ఆహోమమునకు విధింపఁబడు చంద్ర తాంత్రలోనగుసమిధలను బేలాలు ఆవాలు లోనగు వస్తువులను సేకరించి ఛాగమహిషాదిజంతువులలోఁ దదుచితమగుదానిని గ్రహించి యగ్నిం బ్రణయించి తాంత్రికాగ్నిముఖమునఁ జెప్పఁబడినవిధానమున నగ్ని నారాధించి యాయగ్నియందు నిష్టదేవత నావాహనము చేసి బలి జంతువును బూజించి తాంత్రికసంస్కారముల సంస్కరించి యుద్దిష్టశత్రుగోత్రనామముల నుచ్చరించి దేవతను ధ్యానించి యీ ప్రబలశత్రునాశార్థమీసంస్కృతబలి నిచ్చుచున్నాఁడను. దీనిని గ్రహించి వానిం జంపుమా యనుచు దానిని ఛేదించి యా రక్తమాంసముల

నివేదించి హోమము చేయవలయును. దీనికే పూర్ణాహుతి యని పేరు. తద్బలి జంతుమాంసములఁ దంత్రోక్తభాగములం దుండువాని నగ్నిలో వేల్వవలయును. ఇది హోమపద్ధతి. అంతకుముందే యాదేవత నుపాసించి యుండవలయును. ఆమంత్రము సిద్ధించియుండవలయును. ఆదేవత యాహోమమునఁ దృప్తినొంది యాశత్రువును జంపునని తంత్రములు చెప్పును. ఆహోమము కొనసాగకయున్నఁ గర్తకు మరణము తప్పదు. కాని హోమము సిద్ధించినను శత్రువు చావకయుండపచ్చును. అనఁగా నతఁ డిట్టిదేవతనే యుపాసించియున్నను, దీనికంటె బలాధికురాలగు దేవత నుపాసించియున్నను, ఈరెండు లేక కేవల జ్ఞానధనుఁ డైనను వాని నీదేవత యేమియుఁ జేయఁ జాలదు గాని కర్తను మాత్ర మాహుతిగాఁ గైకొనక వదల దనుట మాత్రము సత్యము. ఇట్టిదానికే యాసురకృత్యమని పేరు.

ఈహోమమున సాధకుఁడు శత్రునాశార్థము కోరిన యుద్ధసాధనముల నాదేవత ప్రసాదించును. అగ్నిహోత్రుఁ డొసంగఁడు. అగ్నిస్వరూపిణిగ భావింపఁబడిన యాదేవత యొసంగునని సారము. ఇది ఘోరకర్మము. ఇహపరదుఃఖప్రదము. ఇది సాధారణప్రయోగమువలెఁ గాక ధనుర్వేదోక్తప్రకారము చేసి యస్త్రరథాదులను బడసి యుద్ధము చేసి గెలుపొందుట కుపయోగించును. సామాన్యప్రయోగములం దస్త్రముల నాహ్వానింపవలసినయవసరమే యుండదు. శత్రుగోత్రనామముల నుచ్చరించినఁ జాలును. ఇట్టి హోమములకే

యభిచారహోమములని పేరు. ఇట్టివి తంత్రములలో నేల చేర్పవలెనను ప్రశ్నము రావచ్చును. వినుఁడు.

రాజులకొఱకు నస్త్రవిద్య యేర్పడినది. శత్రువధము రాజులకుఁ బరమవిధి. ధర్మరక్షణధ్వంసకులే శత్రురాజులు. తన కపకారము చేయకయున్నను ధర్మధ్వంసనము చేయఁదలంచి నను వానిని వెదకి రాజు వధింపవలయునని స్మృతి హెచ్చరించు చున్నది. ఇతరుల కీమార్గ మాశ్రయణీయము కాదు. ఉపాస కులకు మారణాది షట్ప్రయోగములు గలవు కదా వాని వలని యుపయోగము లెవ్వియు లేవుకదా యనరాదు. వారి వారి యోగ్యత ననుసరించి యవి యుండును. మంత్రమహో దధి లోనగుతంత్రము లవ్వానింగూర్చి విశేషించి తెల్పును. అరిషడ్వర్గమునందు వీని నుపయోగింపవలయునని శాస్త్ర హృదయము.

ఇందు "హుత్వా మహేంద్రప్రతిమప్రభావః" అని యింద్రజిత్తునకు విశేషము చేర్పఁబడినది. దేవేంద్రు నోడించిన రావణపుత్త్రుని మహేంద్రసమానప్రభావము గలవాఁ డనుట బాగుండునా యని కొందఱాక్షేపించిరి.ఇట్టివి కవిసమయము లనంబడును. వానినే వాల్మీకిమహర్షియు ననుకరించెనని యూహింపం దగును.

"స్వయంభువా దత్తవరో మహాత్మా
ఖమాస్థితోఽంతర్హితభీమకాయః,
కథన్ను శక్యో యుధి నష్టదేహో
నిహంతుమద్యేంద్రజిదుద్యతాస్త్రః. ౬౫

మన్యే స్వయంభూర్భగవానచింత్యో
యస్యైతదస్త్రప్రభవశ్చ యోఽద్య,
బాణావపాతాంస్త్వమిహాద్య ధీమన్
మయా సహావ్యగ్రమనా సహస్వ." ౯౯

అని మూలము. అవయవార్థము ముందే వ్రాయఁబడినది. శ్రీరామునివాక్యము లివి. ఇంద్రజిత్తును రాముఁడు "మహాత్మా" యని వినుతించెను. ఏల? బ్రహ్మనారాధించి తదనుగ్రహపాత్రుఁ డయ్యెను కనుక మహాత్ముఁడే యని యాశయము. కనఁబడనివానిని గొట్టరాదను ధర్మమును దా నాశ్రయించినవాఁడు గాన నెట్లు జయింపవచ్చునని ప్రశ్నించెను. అంతియగాక బ్రహ్మదేవునిమాటను బాటింపవలయును గాన నావలెనే వీనిబాధ నోర్చుకొని యుండుమని తమ్మునకు హితముపదేశించెను. దీనిభావ మేమి? తపశ్శక్తి దుర్నివారము. తపోమహిమమున లభించిన దివ్యాస్త్రములు కలవాఁడు రావణి. దానిప్రభావము నాపందరము కాదు. అది ఫలింపవలసినదే. ఇదియు భగవదాజ్ఞయే కదా. త్రిమూర్తులలో నెవరు వరము లిచ్చినను వేఱొకరు దానిని ద్రిప్పఁజాలరు. కర్మఫలములు వ్యర్థములు కాఁజాలవు. కావున వాని నడ్డరాదనుభావము రామునివాక్యములనుండి తేలెడిని.

"త్వయా యదభయం దత్తం తద్దత్తమఖిలం మయా,
మత్తో విభిన్నమాత్మానం ద్రష్టుమర్హసి శంకర. ౪౭
యోఽహం స త్వం జగచ్చేదం సదేవాసురమానుషం,
మత్తో నాన్యదశేషం యత్తత్త్వం జ్ఞాతుమిహార్హసి. ౪౮

అవిద్యా మోహితాత్మానః పురుషా భిన్నదర్శినః,
వదంతి భేదం పశ్యంతి చావయోరంతరం హర." ౪౯

విష్ణుపురాణము. ౫ అం. 33 అధ్యా.

అని హరివంశము తెలుపుచున్నది. కావునఁ ద్రిమూర్తులు పరస్పరము వరముల గారవించువారలే యని యెఱుంగవలయును. ఇఁకఁ దరువాతికథను బఠింతము.

{ హనుమంతుఁ డోషధిపర్వతము దెచ్చి యెల్లరబాధలు మాన్పుట. }

* అత్తఱి రామలక్ష్మణులు పడియుండుటం గని వానరులు భీతిల్లి మూర్ఛిల్లిరి. సుగ్రీవుఁడు నీలాంగదజాంబవంతులేమి చేయఁదోఁపక యుండిరి. బుద్ధిమదగ్రగణ్యుండగు విభీషణుఁడు వానరులపాటు గాంచి మంచిమాటల నూఱడించుచు మీరు భయంపడకుఁడు. రామసౌమిత్రులు బాణపీడితులై పరవశులై దీనులై యున్నారని విచారింపఁ బనిలేదు. ఏల యనఁగా వారు బ్రహ్మావరమును గారవింప నింద్రజిత్తు బాణములఁ బీడింపఁబడినయ ట్లున్నవారుగాని వేఱు కాదు. కనుక విషాద మొంద నిది యదను కాదు. బ్రహ్మ యింద్రజిత్తున కీమహాస్త్రము నొసంగెను. రాఘవు లాయస్త్రమునందుఁ గలగౌరవము పేర్మి నేలం బడియున్నవారు. ఇందులకు వగవఁ దగుకారణ మేమి? అని యనెను. మతిమంతులలో మేటియగు హనుమంతుఁడు బ్రహ్మాస్త్రమును గౌరవింప క్షణకాలము బద్ధుఁడై యుండి యంత నాబాధ వదలిపోఁగా విభీషణునిం గని యిట్లనియె. బలవంతు

* ఇది డెబ్బదినాల్గవసర్గమునఁ గల కథాభాగము.

లగు నీకపులెల్ల హతులైరి. ఇంక నెవరెవరు సప్రాణులై యున్న వారో వారల నూఱడింతము. అని తెలిపెను ఆరేయి వీరులగు సాహనుమద్విభీషణులు కొఱవికట్టెలం బట్టుకొని రణరంగమునఁ గపివర్యుల వెదకుచుం దిరుగసాగిరి. వాలములు హస్తములు తొడలు లోనగు నవయవములు తెగఁగాఁ గపులు రక్తసిక్తాంగులై పర్వతములం బోలి యందుఁ బడియుండిరి. మహాఘోర దర్శనముగానుండు నారణభూమిం దిరిగి తిరిగి చూచిరి. అందు హతప్రాయులై పడియుండు సుగ్రీవాంగదాదులం గాంచిరి. బ్రహ్మాస్త్రప్రభావమున నాలుగడియలలో నలువదేడుకోట్ల వానరుల నింద్రజిత్తు వధించెను. వారిరువురు జాంబవంతుని వెదకి వెదకి నైజముగా ముదుసలియై శతసంఖ్యలుగ బాణములు మేన నాఁటియుండఁగాఁ జల్లారెడు నగ్నివలెనుండు వీరుని జాంబవంతుని గాంచిరి. విభీషణుఁడు చెంతకుం జని ఆర్యా! తీవ్రశరములు గ్రుచ్చుకొన్నందున నీప్రాణములు చెదరకయున్నవి కదా యని ప్రశ్నించెను. ఆభల్లూకవల్లభుఁ డల్లన విభీషణునిమాటల నాలకించి యెట్టకేలకు నెలుంగుదెచ్చుకొని రాక్షసవర్యా! బాణములు నాఁటుటం జేసి కంటితో నిన్నుఁ జూడఁజాలకున్నాను. కంఠధ్వనింబట్టి ని న్నెఱింగితిని హనుమంతుఁడు ప్రాణములతో నున్నాఁడా? యని యడిగెను. జాంబవంతుని యాప్రశ్నము నాలకించి విభీషణుఁడు రామలక్ష్మణులను గూడ వదలి హనుమంతు నడిగెద వేల? వాయునందను నిపైఁ జూపినస్నేహము సుగ్రీవునియందు నంగదునియందును రామునియందును జూపవైతివే. ఏల? అని యడిగెను. ఆమాటల విని జాంబవంతుఁడు రాక్షసేశ్వరా! కారణము వినుము.

హనుమంతుఁ డొకఁడు మాత్రము బ్రదికియుండిన మిగిలినవా రెల్ల హతులైనను భయము కలుగదు. ఎల్లరు జీవించియున్న యట్లే. హనుమ యొక్కఁ డసువులంబాసిన మనమందఱము బ్రదికినను జచ్చినవారమే. వత్సా! వాయుతుల్యుఁడు వహ్నితవ హాతుల్యవీర్యుఁడు నగు హనుమంతుఁడు ప్రాణములతోనున్న నంత మాకు బ్రదుకుపై నాశ గలుగును. అనియెను.

ఆమాటలు విని వాయుసూనుఁ డాజాంబవంతుని దగ్గ ఱకుఁ బోయి విధియుక్తముగాఁ జరణములను బట్టుకొని నమ స్కరించెను. దేహ మపశమైయున్నను హనుమంతుఁడను. నమ స్కరించుచున్నాను. అను మాటలు విని తాను మరల జన్మిం చిన ట్లెంచి వానరసింహా! చెంతకు రమ్మని పిలిచి కౌఁగిలించుకొని, నీవిపుడు వానరులనెల్ల రక్షింపవలయును. ఇక్కార్యమునందు నీకుంగలపరాక్రమ మితరుల కెవ్వారికిని లేదు. ఎల్లరకు మిత్త్రుఁ డవు. కావున నీవే వీరిని గాపాడవలయును. పరాక్రమప్రదర్శ నమున కిది తగినకాలము. వనచరులను రామలక్ష్మణులను విశ ల్యులఁ గావించి సుఖముం గూర్పుము. వాయుకుమారా! నీవు సాగరమునకు నించుకమీఁదుగా బహుదూరము పోయి పర్వతరాజమగు హిమవంతమును జేరవలయును. అందు మిక్కిలి పొడవై స్వర్ణమయమగు ఋషభపర్వతమును గైలాస శిఖరముం గూడఁ గాంచఁగలవు. ఆశిఖరముల రెండింటి నడుమ మహాదీప్తిమంతమై సర్వవిధౌషధీయుక్తమగు నోషధి పర్వతము గనంబడు. ఆపర్వతశిఖరమునం బుట్టి మహాతేజముల సకలదిక్కుల వెలిఁగించుచుండు. దివ్యౌషధులు నాలుగు గలవు. అవియె మృతసంజీవని, విశల్యకరణియు, సావర్ణ్యకరణియు,

సంధానకరణియు నను పేరుల నొప్పుచుండును. హనుమంతా! ఈయోషధుల నన్నింటిని గొని శీఘ్రముగ రావలయును. వచ్చి వానరులప్రాణములం గూర్చి యూఱట గలిగింపవలయును.

అని జాంబవంతుఁడు తెలుపఁగనే హనుమంతుఁడు సంతోషభరమున నుబ్బి సెలవంది పోయి త్రికూటాచలమునం గాలూది రెండవకొండయో యనఁ గనంబడుచు నందుండి లంకామలయపర్వతమునకు దాఁటి యందుండి యాకసమున కెగసి బాహువులు సాఁచి హిమాలయమును జూడఁ బోయెను. దారినడుమ ననేకారణ్యపర్వతగ్రామపత్తనములం గాంచుచుఁ బోయి పోయి హిమాలయమును జూచెను. అందలి విచిత్రశృంగముల నందుండు మహర్షులు లోనగువారిం గాంచుచు బ్రహ్మకోశము, కైలాసము, సిద్ధాశ్రమము, శివస్థానము, హయగ్రీవక్షేత్రము, వజ్రదానస్థానము, లోనగువానిం గాంచి ఋషభకైలాసములకు నడుమనుండు నోషధిపర్వతమును జూచెను. కాంచనపర్వతమును గాంచెను. సకలౌషధుల వెలుంగు నా యోషధిపర్వతమును గాంచి యగ్నికాంతులచే తవలె నోషధులచే వెలుంగు నా యోషధి పర్వతప్రభావమున కచ్చెరువంది దానినంతయుం జుట్టి యోషధులను వెదకెను. ఎంత శ్రమంపడి వెదకిన నవి గనఁబడక యుండెను. తమ్ముం గొనిపోవ నతఁడు వచ్చినాఁడని యెఱింగి యతనిదృష్టి కగోచరములై యుండెను. హనుమకుఁ గోప ముదయించెను. దాని నాపుకొనలేక పెడబొబ్బయిడి కన్నులెఱ్ఱఁబాఱఁగా నోపర్వతేంద్రా! శ్రీరామునియందును దయమాలి యున్నాఁడవే. ఇట్లే యుండ గట్టిగా నిశ్చయించుకొని యున్నాఁడవా యేమి?

అదియే సత్యమైన నాబాహుబలమున నిన్నుఁ జీకాకుపఱచి నలుదెసలఁ బడఁగూల్చెదను.చూడుమనియెను. ఆతఁ డంతలో వేలకొలంది గైరికాదిధాతువులచేత నోషధులచేతను వెలుఁగొందు నాపర్వతశిఖరమును జూచెను. దానియందలి చిన్నశిఖరములు పగులునట్లుగా గట్టిగాఁ బట్టుకొని వేగము బలము కనంబడఁగాఁ బెల్లగించెను. దేవతలు భయంపడునట్లు లాపర్వతమును బెల్లగించి యంబరమున కెగిరి యతివేగమునఁ బరుగిడెను మహావేగమున నతఁడు రాఁగాఁ గాంచి వానరు లార్చిరి. హనుమయు వారింగని గర్జించెను. అంత వాయుతనయుఁడు కపులనడుమ వ్రాలి యచ్చటిపెద్దలకు శిరస్సువంచి నమస్కరించి విభీషణుం గౌఁగిలించుకొనియెను. శ్రీరామలక్ష్మణు లిరువురు నామహౌషధులగంధ మాఘ్రాణించి విశల్యులైరి. తక్కిన వానరులందఱు వానివాసన నాసికారంధ్రములం జొరఁబాఱినంతనే విశల్యులై లేచిరి. అంతకుఁ బూర్వమే నిహతులై పడియుండువానరులు కూడ వానిగంధము పయి వాయువశమున సోఁకఁగా సంజీవివలన వెంటనే లేచి విశల్యకరణివలన విశల్యులై, సంధానకరణివలన నొప్పులు మాయము కాఁగా సావర్ణ్యకరణివలన రాత్రి శయనించువారలు తెల్లవాఱఁగనే లేచునట్లు లేచి తిరుగ సాగిరి. అందు మృతరాక్షసదేహము లుండెను. చచ్చినవారిసంఖ్య తెలియకుండుటకై రావణునాజ్ఞవలన రాక్షసశవములు సాగరమున వేయఁబడుచుండెను. మరల నా యోషధిపర్వతమును యథాపూర్వస్థలమునఁ జేర్చి హనుమంతుఁడు వచ్చి వానరులం గలిసికొనియెను.

మహాశయులారా! ఈభాగ మతివిచిత్రముగ నుండును.

కాన దీనిని విమర్శించి విశేషములను గనుఁగొందము. ఇందు ఇంద్రజిత్తు హోమప్రభావ సంజనితాస్త్రవీర్యమున వానరుల నెల్లఁ బడఁగొట్టెను. రామలక్ష్మణులు బాణపీడితగాత్రులై నిశ్చేష్టులై పడిరి. హనుమద్విభీషణులు వెదకివెదకి తుదకు జాంబవంతుని గాంచిరి. ఇంద్రజిత్తు మూఁడుముహూర్తములలో ననఁగా నాలుగడియలలో నిందఱం ద్రుంచెనని చెప్పఁబడినది. ఇంతయు సాగునప్పటికి సగమురాత్రి గడిచియుండునని యూహింతము. తక్కిన కాలము పదునైదుగడియలు మిగిలియుండునని నిశ్చయింతము. ఈకాలములో హనుమంతుఁడు హిమాలయమున కరిగి యందుఁ దిరిగి యోషధిపర్వతమును గని వానియం దెల్లతావుల నాయోషధుల వెదకి కానక యాగ్రహించి కొండశిఖరమునే పెఱికి తెచ్చి దానియోషధులమహత్త్వమున నెల్లరు లేవఁగా మరల నాకొండను యథాపూర్వముగా నునిచివచ్చెనని యిందుఁగల కథాసారము.

౧. రెండుయామములలో నింతపని సాగుటకు శక్యమా?
౨. ఓషధులవాసన ముక్కురంధ్రములం జొరఁగాఁ బోయినప్రాణము లఱువదియేడుకోట్లకపులకు వచ్చునా?
3. ఇట్టి మహత్త్వ మోషధులకు నుండిన మరణమే లేకయుండ నెంతకాలమైన జీవింపవచ్చుఁ గదా!

అను నిట్టి ప్రశ్నపరంపరలు దొరలవచ్చును. కావున నీభాగము చక్కఁగా నెమకఁదగినదే.

"సప్తషష్టిర్హతాః కోట్యో వానరాణాం తరస్వినాం,
అహ్నః పంచమశేషేణ వల్లభేన స్వయంభువః." ౧౨

అని మూలము. పగటియం దైదవభాగమున ననఁగా లంకా

నగరము భూమధ్యమభాగస్థము గాన నాలుగడియలలో బ్రహ్మాస్త్రబలమున నలువదేడుకోట్లవానరులు మడిసిరి. అనఁగా సాయంకాలమున నాయుద్ధము సాగెనని తేలెడిని.

"శృణు నైర్ృతశార్దూల యస్మాత్పృచ్ఛామి మారుతిం. ౨౧
తస్మిన్ జీవతి వీరే తు హతమప్యహతం బలం,
హనుమత్యుజ్ఝితప్రాణే జీవంతోఽపి వయం హతాః. ౨౨
ధరతే మారుతిస్తాత మారుతప్రతిమో యది,
వైశ్వానరసమో వీర్యే జీవితాశా తతో భవేత్." ౨౩

అని మూలము. ఎవ్వాఁడు జీవించినఁ బెక్కండ్రు జీవింతురో వానికుశలమే యెల్లరు కోరఁదగినది. ఇతరుల కతనిమూలమున మేలు కలదు గదా. కావుననే యతనిక్షేమము నెల్లరు కోర్తురు. ఒరుల కుపకరింపనివానిజన్మము నిరర్థకమని దీని భావము. లోకమున నుపకారముచేయుటకే మానవజన్మము కల్గును. జన్మఫలము గాంచనివానిబ్రదుకు వ్యర్థముగాక మఱే మగును? భర్తృహరి నీతిసారమున కీరామాయణమే నిదానమని మన మెఱుంగవలయు.

"కరే శ్లాఘ్యస్త్యాగశ్శిరసి గురుపాదప్రణయితా
ముఖే సత్యా వాణీ విజయి భుజయోర్వీర్యమతులం,
హృది స్వచ్ఛావృత్తిశ్శ్రుతిమధిగతైకవ్రతఫలం
వినాప్యైశ్వర్యేణ ప్రకృతిమహతాం మండనమిదం."

అను నీభావమును బరికింపుఁడు. ఒకయస్త్రము గలదని యంగీకరించినచో దానిమహత్త్వము కూడ నంగీకరింపవలసినదే. మంత్రప్రభావ మెఱింగినవారల కీ యాలుగడియలలోఁ గోట్లుగా దర్బుదములను వధింపవచ్చును.

"గత్వా పరమమధ్వాన ముపర్యుపరి సాగరం,
హిమవంతం నగశ్రేష్ఠం హనుమన్ గంతు మర్హసి. ౨౯
తతః కాంచన మత్యుచ్చ మృషభం పర్వతోత్తమం,
కైలాసశిఖరం చాపి ద్రక్ష్య స్యరినిషూదన. ౩౦
తయో శ్శిఖరయో ర్మధ్యే ప్రదీప్త మతులప్రభం,
సర్వౌషధియుతం వీర! ద్రక్ష్య స్యౌషధిపర్వతం. ౩౧
తస్య వానరశార్దూల! చతస్రో మూర్ధ్ని సంభవాః,
ద్రక్ష్య స్యౌషధయో దీప్తా దీపయంత్యో దిశో దశ. ౩౨
మృతసంజీవనీం చైవ విశల్యకరణీ మపి,
సావర్ణ్యకరణీం చైవ సంధాన కరణీం తథా. ౩౩
తాస్సర్వా హనుమన్ గృహ్యా క్షిప్ర మాగంతు మర్హసి,
ఆశ్వాసయ హరీన్ ప్రాణై ర్యోజ్య గంధవహాత్మజ." ౩౪

అని మూలము. జాంబవంతుఁడు హనుమంతునకు సులువుగాఁ దెలిసికొనుటకు మార్గమును దెల్పెను. సాగరము మీఁదుగాఁ బోయి హిమాలయమును జూడుమని. సాగరమునకుఁ జాల దగ్గఱ నుండునని యో యీనడుమ దానినిమించినకొండలు లేవని యో యిట్లు తెల్పెనని సందియ మొందఁ బనిలేదు. గరుడానిలవేగము గలవారల కీ నడుమనుండుభాగ మల్ప మనియే తోఁచును. ఒక్కక్షణమాత్రమునఁ బోవఁజాలినశక్తి యోగము నభ్యసించినఁ గలుగును. దివ్యదృష్టియుఁ గలుగు. అనఁగా నంధకారమునందుఁ దేజస్సునందువలె వారికి దృష్టి పాఱును. కావున నేది యెందుండునది గోచరించును. సంకల్ప కాలమున నీదిక్కుననుండు నిచ్చోటి కరుగవలయు ననునూహ గలిగినం జాలునని భావము. దీనికిఁ గాయసంయమనమని యోగ శాస్త్రమునఁ బేరు. ఒక్కొక్కచోట నాసంయమన మొనరించిన

నొక్కొక్కసిద్ధి గలుగుచుండును. ఈవఱకే యీవిషయము వ్రాయఁబడినది. ఐనను సంగ్రహముగ నిందు వ్రాయుచున్నాను.

"సూ. కాయాకాశయోస్సంబంధసంయమా ల్లఘుతూల
సమాపత్తే శ్చాకాశగమనమ్. ౪౨." విభూతిపాదము.

"యత్ర కాయస్తత్రాకాశం తస్యావకాశదానాత్కాయస్య తేన సంబంధః ప్రాప్తిస్తత్ర కృతసంయమో జిత్వా తత్సంబంధం లఘుషు వాతూలాదిషు వా పరమాణుభ్యః సమాపత్తిం లబ్ధ్వా జితసంబంధో లఘుర్భవతి. లఘుత్వాచ్చ జలే పాదాభ్యాం విహరతి. తతస్తూర్ణనాభితంతుమాత్రే విహృత్య ...షు విహరతి, తతో యథేష్టమాకాశగతిరస్య భవతీతి." వ్యాసభాష్యము.

...ంచభౌతికశరీరమును నిరాధారమగు నాకాశమును అయిన ...నిసంబంధమునందు (అనఁగాఁ దనశరీరము నాక్రమించుకొని యుండు నాకాశమునందని భావము.) చేయుసంయమమువలన శరీరము దూదివలెఁ దేలికయగును. అపుడు తన కెదియిష్టమో ...మాచోటికి ఆకాశమార్గమునఁ బోవచ్చునని తాత్పర్యము. సంయమ మనఁగా:

"సూ. త్రయమేకత్ర సంయమః. ౪" విభూతిపాదము.

ధారణాధ్యానసమాధులను నీమూఁడు నొక్కవిషయము నందే కూడియుండుట సంయమ మనంబడును. అని పాతంజలయోగసూత్రములు తెల్పుచున్నవి. ముక్తికిఁ గాని యైహిక ఫలములకుఁ గాని యోగసాధనమే ఫలప్రదముగాని తక్కినవి కావని భావము. కనుకనే శ్రీకృష్ణమూర్తి, "తస్మాద్యోగీ భవార్జున" అని యాజ్ఞాపించెను. శ్రమముల పాలుగాక రిత్తమాటలచేఁ బరమపురుషార్థమును సాధింతు మనుట వెఱ్ఱితనమునఁ గాక మఱే మగును? ఈమార్గమున

ముహూర్తమాత్రమున నెంతదూరమునకైనఁ బోనవచ్చును. కావున హిమాలయగమనము హనుమంతునకశక్యమనుట పొరపాటు. ఋషభకైలాసపర్వతములకు నడుమ నోషధిపర్వతము కలదనియు, దానిశిఖరమున నాలుగులతలు దిక్కులనన్నింటిని దమప్రకాశములచే వెలిఁగించుచున్నవనియుఁ జెప్పఁబడినది కదా. అట్టిలతలు కలవా? అనుప్రశ్నమునకు సమాధానము వినుఁడు.

"వనేచరాణాం వనితాసఖానాం దరీగృహోత్సంగనిషక్తభాసః,
భవంతి యత్రౌషధయో రజన్యామతైలపూరాస్సురతప్రదీపాః." ౧౦
సర్గము. ౧.

అని కుమారసంభవమునఁ గాళిదాసు తెల్పెను. ఓషధులమహాత్త్వమసాధారణము, అగమ్యము. కొన్నితంత్రములయందు మయూరపారావతప్రముఖపక్షుల నోషధులమూలమునఁ గల్గింపవచ్చునని చెప్పఁబడినది. ఓషధులశక్తి యెల్లరకు నంతగాఁ దెలియకయున్న నొక్కింతగఁ దెలిసియే యున్నది ఒక్కమూలము నాఘ్రాణించిన మూర్ఛ పొడముచున్నది. ఒక్కమూలికను సేవించిన సర్పదష్టుఁడు నీరోగుఁ డగుచున్నాఁడు. ఒక్కమూలికను భక్షించినఁ బాషాణములు పిండి యగుచున్నవి. ఒక్కమూలికను ధరించిన నున్మత్తుఁడయి యెందో పరుగిడుచున్నాఁడు. ఇంతయేల? మూలికల సేవించిన వృద్ధులు వయోవంతులయిరని యిపుడే వినుచుఁ బత్రికలలోఁ జదువుచు నట్టిమాన్యులం గాంచఁ గల్గుచున్నాము. ముదుసలితనము పోఁగొట్టు శక్తి గల్గినవు డాయుస్సును బెంచునట్టిశక్తియు లక్షణావృత్తిచే నున్నట్లే కదా ఈవఱకే యీతత్త్వభాగముల నీవిషయ

మును బెంచి వ్రాసియున్నాను. కాన మరల నిట దాని వెల్ల డింపను వీనికే జ్యోతిర్లతలని పేరు. రాత్రులు విద్యుల్లతలభంగి వెలుంగును. మనుష్యదర్శనమున దూరముగాఁ గనఁబడును. అచ్చటికిఁ బోయిన మఱియు నంతదూరమునఁ గనఁబడును. అవియే యిందుఁ జెర్కొనఁబడిన సంజీవని లోనగునవి యని యెఱుంగవలయును. అవి మానవు లుండుతావుల నుండక దుర్గమారణ్యములయం దుండును. దేవతలకు దీర్ఘాయుర్దా యము కలదు గాన వారలకు వీనితోఁ బనియుండదు. కనుక నివి మానవాగమ్యములని చెప్పఁబడినవని యెఱుంగునది. అట్టి తావుల నవి యుండుటంజేసి యాపర్వతము తత్ప్రకాశముల వెలింగెనని యెఱుంగవలయును. ఇట్టి తావులందుఁ గేవల హేతువాదములు పనికిరావు. ఆస్తికత్వముగలిగి శాస్త్రములఁ బరిశీలించి భగవదారాధనతత్పరత్వమున మెలఁగినఁగాని యిట్టి దురూహావిషయములు స్పష్టములు కానేరవు. కావునఁ గుప్ర శ్నములను వదలి హేతువాదములచేఁ గాలముం బుచ్చక భగవదారాధనతత్పరులము గావలయు కలియుగమున భక్తి కంటె నిరపాయమైనమార్గము కానరాదు. అదియుఁ బరప్రతా రణముకొఱకుగాఁ బూనరాదు. త్రికరణశుద్ధిగా నొకదైవమును నమ్మి తదాకారమున నాపరాత్పరుని సర్వేశ్వరుని ధ్యానించుచు బాహ్యపూజానిరతిఁ బామరోద్ధరణార్థమే పూని మానసిక సమర్చనమున నాసర్వజ్ఞు నలరింపవలయును. అదియే మానవ జన్మము గలిగినందులకు ఫలమని నమ్మవలయును. మనమీ ప్రకరణాంతమున భగవంతుని శ్రీరామరూపవిలసితుని వినుతిం తము.

యత్పాదాంబుజరేణునా మునిసతీ ముక్తిం గతా, యన్మహః
పుణ్యం పాతకనాశనం త్రిజగతాం భాతి స్మృతం పావనం,
స్మృత్వా రాఘవ మప్రమేయ మమలం పూర్ణేందుమందస్మితం.
తం రామం సరసీరుహాక్షమమలం సీతాసమేతం భజే.

ప్రణవనిలయమంత్రం ప్రాణనిర్వాణమంత్రం
ప్రకృతిపురుషమంత్రం బ్రహ్మరుద్రేంద్రమంత్రం,
ప్రకటదురితరాగద్వేషనిర్నాశమంత్రం
రఘుపతినిజమంత్రం రామరామేతి మంత్రం.

దశరథసుతమంత్రం దైత్యసంహారమంత్రం
విబుధవినుతమంత్రం విశ్వవిఖ్యాతమంత్రం,
మునిగణనుతమంత్రం ముక్తిమార్గైకమంత్రం
రఘుపతినిజమంత్రం రామరామేతి మంత్రం.

సంసారసాగరభయాపహవిశ్వమంత్రం
సాక్షాన్ముముక్షుజనసేవితసిద్ధమంత్రం,
సారంగహస్తముఖహస్తనివాసమంత్రం
కైవల్యమంత్రమనిశం భజ రామమంత్రం.

జయతు జయతు మంత్రం జన్మసాఫల్యమంత్రం
జననమరణభేదక్లేశవిచ్ఛేదమంత్రం,
సకలనిగమమంత్రం సర్వశాస్త్రైకమంత్రం
రఘుపతినిజమంత్రం రామరామేతి మంత్రమ్.

ఓం తత్సత్.

అవతారప్రయోజనప్రకటన మను నేకాదశప్రకరణము
సంపూర్ణము.

శ్రీ. శ్రీ. శ్రీ.

చెన్నపురి: శ్రీ 'రామ' ప్రెస్సున ముద్రితము.—1939.

వైదిక గ్రంథములు.

		ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
అమావాస్యాతర్పణము	...	0	2
ఆపస్తంబగృహ్యసూత్రములు	...	0	3
ఆంధ్రద్రావిడసంధ్యావందనము	...	0	3
ఋగ్వేదదేవతార్చన, బ్రహ్మయజ్ఞము, సస్వరము	...	0	3
ఋగ్వేదపూర్వప్రయోగాదర్శము	...	2	8
ఋగ్వేదశ్రాద్ధప్రయోగము, చిన్నసైజు	...	0	4
ఋగ్వేదసంధ్యావందనము, సటీక	...	0	3
తిథిమంత్రములు, (ఆరాధ్యులది)	...	0	2
పంచోపనిషత్తులు, తైత్తిరీయము, సస్వరము	...	0	12
దేవతార్చన, చిన్నసైజు	...	0	2
పంచసూక్తములు, సస్వరము	...	0	2
పంచోపనిషత్తులు, బ్రహ్మమేధసహితము	...	0	6
పితృతర్పణము, చిన్నసైజు	...	0	2
బ్రహ్మయజ్ఞము, సస్వరము	...	0	3
మహాన్యాసము, సస్వరము, చిన్నసైజు	...	0	12
డిటో సస్వరము (పెద్దక్షరాలు)	...	0	6
తైత్తిరీయ అరణ్యకోపనిషత్తులు, పితృమేధము, మంత్రప్రశ్నములు సహా, సస్వరము	...	3	0
యాజుషపూర్వప్రయోగచంద్రిక, సస్వరము	...	2	8
యజుర్వేదసంధ్యావందనము, మూలము, సస్వరము	...	3	0
డిటో పురుషసూక్తము, శ్రీసూక్తము, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యము		0	6
డిటో ఆబ్దికమంత్రములు	...	0	8

V.R. & Co. Secbd D-29-12-53

	ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
మంత్రప్రశ్నములు, మూలము D-9. Rs. 2-0-0 ...	0	3
శ్రీవైష్ణవాహ్నికము, చిన్నసైజు ...	0	6
శ్రీవైష్ణవశ్రాద్ధప్రయోగము ...	0	6
సూర్యనమస్కారము, చిన్నసైజు ...	52 0	2
రుద్రము—నమకము, చమకము, సస్వరము, చిన్నసైజు ...	0	3
రుద్రాధ్యాయము, సటీక ...	1	8
మంత్రపుష్పము, సటీక ...	0	2
యజుర్వేదసంధ్యావందనభాష్యము ...	0	12

జ్యోతిషగ్రంథములు.

అఱువది (౬౦) సంవత్సరముల పంచాంగము (1867-1926)	10	0
అష్టకవర్గు, సాంధ్రతాత్పర్యము ...	0	4
ఆరూఢరత్నసిద్ధాంజనము ...	0	12
కాలామృతము, పేల ప్రతి ...	2	0
కృష్ణవాస్తుశాస్త్రము, అను వాస్తుసారసంగ్రహము ...	1	0
కేరళప్రశ్నము. సాంధ్రతాత్పర్యము ...	0	4
గౌళిశాస్త్రము, తెనుఁగు ...	0	8
ఛప్పన్నము, ప్రశ్నశాస్త్రము, తాత్పర్యసహితము ...	0	6
జలార్గళశాస్త్రము, ఆంధ్రటీకాసహితము ...	0	6
జాతకచంద్రిక, గోపాలరత్నాకరము, సాంధ్రతాత్పర్యము ...	0	12
జ్యోతిషార్ణవనవనీతము ...	2	0
నక్షత్రచూడామణి, చక్కని ప్రతి ...	0	6
ప్రశ్నబంధము, సాధారణప్రతి ...	0	8
బృహజ్జ్యోతిషరత్నాకరము, తెనుగువచనము ...	0	12